ฯ นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺสฯ

ทีฆนิกาเย

สีลกฺขนฺธวคฺคฏฺฐกถา

คนฺถารมฺภกถา

กรุณาสีตลหทยํ , ปญฺญาปโชฺชตวิหตโมหตมํ;
สนรามรโลกครุํ, วนฺเท **สุคตํ** คติวิมุตฺตํฯ

พุโทฺธปิ พุทฺธภาวํ, ภาเวตฺวา เจว สจฺฉิกตฺวา จ;
ยํ อุปคโต คตมลํ, วนฺเท ตมนุตฺตรํ **ธมฺมํฯ**

สุคตสฺส โอรสานํ, ปุตฺตานํ มารเสนมถนานํ;
อฏฺฐนฺนมฺปิ สมูหํ, สิรสา วนฺเท **อริยสงฺฆํฯ**

อิติ เม ปสนฺนมติโน, รตนตฺตยวนฺทนามยํ ปุญฺญํ;
ยํ สุวิหตนฺตราโย, หุตฺวา ตสฺสานุภาเวนฯ

ทีฆสฺส ทีฆสุตฺตงฺกิตสฺส, นิปุณสฺส **อาคมวรสฺส;**
พุทฺธานุพุทฺธสํวณฺณิตสฺส, สทฺธาวหคุณสฺสฯ

อตฺถปฺปกาสนตฺถํ, **อฏฺฐกถา** อาทิโต วสิสเตหิ;
ปญฺจหิ ยา สงฺคีตา, อนุสงฺคีตา จ ปจฺฉาปิฯ

สีหฬทีปํ ปน อาภตาถ, วสินา มหามหินฺเทน;
ฐปิตา สีหฬภาสาย, ทีปวาสีนมตฺถายฯ

อปเนตฺวาน ตโตหํ, สีหฬภาสํ มโนรมํ ภาสํ;
ตนฺตินยานุจฺฉวิกํ, อาโรเปนฺต วิคตโทสํฯ

สมยํ อวิโลเมนฺต, เถรานํ เถรวํสปทีปานํ;
สุนิปุณวินิจฺฉยานํ, มหาวิหาเร นิวาสีนํฯ

หิตฺวา ปุนปฺปุนาคตมตฺถํ, อตฺถํ ปกาสยิสฺสามิ;
สุชนสฺส จ ตุฏฺฐตฺถํ, จิรฏฺฐิตตฺถญฺจ ธมฺมสฺสฯ

สีลกถา ธุตธมฺมา, กมฺมฏฺฐานานิ เจว สพฺพานิ;
จริยาวิธานสหิโต, ฌานสมาปตฺติวิตฺถาโรฯ

สพฺพา จ อภิญฺญาโย, ปญฺญาสงฺกลนนิจฺฉโย เจว;
ขนฺธธาตายตนินฺทฺริยานิ, อริยานิ เจว จตฺตาริฯ

สจฺจานิ ปจฺจยาการเทสนา, สุปริสุทฺธนิปุณนยา;
อวิมุตฺตตนฺติมคฺคา, วิปสฺสนา ภาวนา เจวฯ

อิติ ปน สพฺพํ ยสฺมา, **วิสุทฺธิมเคฺค** มยา สุปริสุทฺธํ;
วุตฺตํ ตสฺมา ภิโยฺย, น ตํ อิธ วิจารยิสฺสามิฯ

‘‘มเชฺฌ **วิสุทฺธิมโคฺค,** เอส จตุนฺนมฺปิ อาคมานญฺหิ;
ฐตฺวา ปกาสยิสฺสติ, ตตฺถ ยถา ภาสิตํ อตฺถํ’’ฯ

อิเจฺจว กโต ตสฺมา, ตมฺปิ คเหตฺวาน สทฺธิเมตาย;
อฎฺฐกถาย วิชานถ, ทีฆาคมนิสฺสิตํ อตฺถนฺติฯ

นิทานกถา

ตตฺถ **ทีฆาคโม** นาม สีลกฺขนฺธวโคฺค, มหาวโคฺค, ปาถิกวโคฺคติ วคฺคโต ติวโคฺค โหติ; สุตฺตโต จตุตฺตึสสุตฺตสงฺคโหฯ ตสฺส วเคฺคสุ **สีลกฺขนฺธวโคฺค** อาทิ, สุเตฺตสุ **พฺรหฺมชาลํฯ** พฺรหฺมชาลสฺสาปิ ‘‘เอวํ เม สุต’’นฺติอาทิกํ อายสฺมตา อานเนฺทน ปฐมมหาสงฺคีติกาเล วุตฺตํ นิทานมาทิฯ

ปฐมมหาสงฺคีติกถา

ปฐมมหาสงฺคีติ นาม เจสา กิญฺจาปิ วินยปิฎเก ตนฺติมารูฬฺหา, นิทานโกสลฺลตฺถํ ปน อิธาปิ เอวํ เวทิตพฺพาฯ ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตนญฺหิ อาทึ กตฺวา ยาว สุภทฺทปริพฺพาชกวินยนา กตพุทฺธกิเจฺจ, กุสินารายํ อุปวตฺตเน มลฺลานํ สาลวเน ยมกสาลานมนฺตเร วิสาขปุณฺณมทิวเส ปจฺจูสสมเย อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา ปรินิพฺพุเต ภควติ โลกนาเถ, ภควโต ธาตุภาชนทิวเส สนฺนิปติตานํ สตฺตนฺนํ ภิกฺขุสตสหสฺสานํ สงฺฆเตฺถโร อายสฺมา มหากสฺสโป สตฺตาหปรินิพฺพุเต ภควติ สุภเทฺทน วุฑฺฒปพฺพชิเตน – ‘‘อลํ, อาวุโส, มา โสจิตฺถ, มา ปริเทวิตฺถ, สุมุตฺตา มยํ เตน มหาสมเณน, อุปทฺทุตา จ โหม – ‘อิทํ โว กปฺปติ, อิทํ โว น กปฺปตี’ติ, อิทานิ ปน มยํ ยํ อิจฺฉิสฺสาม, ตํ กริสฺสาม, ยํ น อิจฺฉิสฺสาม น ตํ กริสฺสามา’’ติ (จูฬว. ๔๓๗) วุตฺตวจนมนุสฺสรโนฺต, อีทิสสฺส จ สงฺฆสนฺนิปาตสฺส ปุน ทุลฺลภภาวํ มญฺญมาโน, ‘‘ฐานํ โข ปเนตํ วิชฺชติ, ยํ ปาปภิกฺขู ‘อตีตสตฺถุกํ ปาวจน’นฺติ มญฺญมานา ปกฺขํ ลภิตฺวา นจิรเสฺสว สทฺธมฺมํ อนฺตรธาเปยฺยุํ, ยาว จ ธมฺมวินโย ติฎฺฐติ, ตาว อนตีตสตฺถุกเมว ปาวจนํ โหติฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา –

‘โย โว, อานนฺท, มยา ธโมฺม จ วินโย จ เทสิโต ปญฺญโตฺต, โส โว มมจฺจเยน สตฺถา’ติ (ที. นิ. ๒.๒๑๖)ฯ

‘ยํนูนาหํ ธมฺมญฺจ วินยญฺจ สงฺคาเยยฺยํ, ยถยิทํ สาสนํ อทฺธนิยํ อสฺส จิรฎฺฐิติกํ’ฯ

ยญฺจาหํ ภควตา –

‘ธาเรสฺสสิ ปน เม ตฺวํ, กสฺสป, สาณานิ ปํสุกูลานิ นิพฺพสนานี’ติ (สํ. นิ. ๒.๑๕๔) วตฺวา จีวเร สาธารณปริโภเคนฯ

‘อหํ, ภิกฺขเว, ยาวเทว อากงฺขามิ วิวิจฺเจว กาเมหิ วิวิจฺจ อกุสเลหิ ธมฺเมหิ สวิตกฺกํ สวิจารํ วิเวกชํ ปีติสุขํ ปฐมํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรามิ; กสฺสโปปิ, ภิกฺขเว, ยาวเทว, อากงฺขติ วิวิจฺเจว กาเมหิ วิวิจฺจ อกุสเลหิ ธมฺเมหิ สวิตกฺกํ สวิจารํ วิเวกชํ ปีติสุขํ ปฐมํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรตี’ติ (สํ. นิ. ๒.๑๕๒)ฯ

เอวมาทินา นเยน นวานุปุพฺพวิหารฉฬภิญฺญาปฺปเภเท อุตฺตริมนุสฺสธมฺเม อตฺตนา สมสมฏฺฐปเนน จ อนุคฺคหิโต, ตถา อากาเส ปาณึ จาเลตฺวา อลคฺคจิตฺตตาย เจว จนฺโทปมปฏิปทาย จ ปสํสิโต, ตสฺส กิมญฺญํ อาณณฺยํ ภวิสฺสติฯ นนุ มํ ภควา ราชา วิย สกกวจอิสฺสริยานุปฺปทาเนน อตฺตโน กุลวํสปฺปติฏฺฐาปกํ ปุตฺตํ ‘สทฺธมฺมวํสปฺปติฏฺฐาปโก เม อยํ ภวิสฺสตี’ติ, มนฺตฺวา อิมินา อสาธารเณน อนุคฺคเหน อนุคฺคเหสิ, อิมาย จ อุฬาราย ปสํสาย ปสํสีติ จินฺตยนฺโต ธมฺมวินยสงฺคายนตฺถํ ภิกฺขูนํ อุสฺสาหํ ชเนสิฯ ยถาห –

‘‘อถ โข อายสฺมา มหากสฺสโป ภิกฺขู อามนฺเตสิ – ‘เอกมิทาหํ, อาวุโส, สมยํ ปาวาย กุสินารํ อทฺธานมคฺคปฺปฏิปนฺโน มหตา ภิกฺขุสงฺเฆน สทฺธึ ปญฺจมตฺเตหิ ภิกฺขุสเตหี’’ติ (จูฬว. ๔๓๗) สพฺพํ **สุภทฺทกณฺฑํ** วิตฺถารโต เวทิตพฺพํฯ อตฺถํ ปนสฺส มหาปรินิพฺพานาวสาเน อาคตฏฺฐาเนเยว กถยิสฺสามฯ

ตโต ปรํ อาห –

‘‘หนฺท มยํ, อาวุโส, ธมฺมญฺจ วินยญฺจ สงฺคายาม, ปุเร อธมฺโม ทิปฺปติ, ธมฺโม ปฏิพาหิยฺยติ; ปุเร อวินโย ทิปฺปติ, วินโย ปฏิพาหิยฺยติ; ปุเร อธมฺมวาทิโน พลวนฺโต โหนฺติ, ธมฺมวาทิโน ทุพฺพลา โหนฺติ, ปุเร อวินยวาทิโน พลวนฺโต โหนฺติ, วินยวาทิโน ทุพฺพลา โหนฺตี’’ติ (จูฬว. ๔๓๗)ฯ

ภิกฺขู อาหํสุ – ‘‘เตน หิ, ภนฺเต, เถโร ภิกฺขู อุจฺจินตู’’ติฯ เถโร ปน สกลนวงฺคสตฺถุสาสนปริยตฺติธเร ปุถุชฺชนโสตาปนฺนสกทาคามิอนาคามิ สุกฺขวิปสฺสก ขีณาสวภิกฺขู อเนกสเต, อเนกสหเสฺส จ วชฺเชตฺวา ติปิฏกสพฺพปริยตฺติปฺปเภทธเร ปฏิสมฺภิทาปฺปตฺเต มหานุภาเว เยภุยฺเยน ภควโต เอตทคฺคํ อาโรปิเต เตวิชฺชาทิเภเท ขีณาสวภิกฺขูเยว เอกูนปญฺจสเต ปริคฺคเหสิฯ เย สนฺธาย อิทํ วุตฺตํ – ‘‘อถ โข อายสฺมา มหากสฺสโป เอเกนูนานิ ปญฺจ อรหนฺตสตานิ อุจฺจินี’’ติ (จูฬว. ๔๓๗)ฯ

กิสฺส ปน เถโร เอเกนูนมกาสีติ? อายสฺมโต อานนฺทเตฺถรสฺส โอกาสกรณตฺถํฯ เตนหายสฺมตา สหาปิ, วินาปิ, น สกฺกา ธมฺมสงฺคีตึ กาตุํฯ โส หายสฺมา เสโกฺข สกรณีโย, ตสฺมา สหาปิ น สกฺกาฯ ยสฺมา ปนสฺส กิญฺจิ ทสพลเทสิตํ สุตฺตเคยฺยาทิกํ อปฺปจฺจกฺขํ นาม นตฺถิฯ ยถาห –

‘‘ทฺวาสีติ พุทฺธโต คณฺหึ, เทฺว สหสฺสานิ ภิกฺขุโต;
จตุราสีติ สหสฺสานิ, เย เม ธมฺมา ปวตฺติโน’’ติฯ (เถรคา. ๑๐๒๗);

ตสฺมา วินาปิ น สกฺกาฯ

ยทิ เอวํ เสโกฺขปิ สมาโน ธมฺมสงฺคีติยา พหุการตฺตา เถเรน อุจฺจินิตโพฺพ อสฺส, อถ กสฺมา น อุจฺจินิโตติ? ปรูปวาทวิวชฺชนโตฯ เถโร หิ อายสฺมเนฺต อานเนฺท อติวิย วิสฺสโตฺถ อโหสิ, ตถา หิ นํ สิรสฺมึ ปลิเตสุ ชาเตสุปิ ‘น วายํ กุมารโก มตฺตมญฺญาสี’ติ, (สํ. นิ. ๒.๑๕๔)

กุมารกวาเทน โอวทติฯ สกฺยกุลปฺปสุโต จายสฺมา ตถาคตสฺส ภาตา จูฬปิตุปุตฺโตฯ ตตฺถ เกจิ ภิกฺขู ฉนฺทาคมนํ วิย มญฺญมานา – ‘‘พหู อเสกฺขปฏิสมฺภิทาปฺปตฺเต ภิกฺขู ฐเปตฺวา อานนฺทํ เสกฺขปฏิสมฺภิทาปฺปตฺตํ เถโร อุจฺจินี’’ติ อุปวเทยฺยุํฯ ตํ ปรูปวาทํ ปริวชฺชนฺโต, ‘อานนฺทํ วินา ธมฺมสงฺคีติํ น สกฺกา กาตุํ, ภิกฺขูนํเยว นํ อนุมติยา คเหสฺสามี’ติ น อุจฺจินิฯ

อถ สยเมว ภิกฺขู อานนฺทสฺสตฺถาย เถรํ ยาจิํสุฯ ยถาห –

> ‘‘ภิกฺขู อายสฺมนฺตํ มหากสฺสปํ เอตทโวจุํ – ‘อยํ, ภนฺเต, อายสฺมา อานนฺโท กิญฺจาปิ เสโกฺข อภพฺโพ ฉนฺทา โทสา โมหา ภยา อคติํ คนฺตุํ, พหุ จาเนน ภควโต สนฺติเก ธโมฺม จ วินโย จ ปริยตฺโต, เตน หิ, ภนฺเต, เถโร อายสฺมนฺตมฺปิ อานนฺทํ อุจฺจินตู’ติฯ อถ โข อายสฺมา มหากสฺสโป อายสฺมนฺตมฺปิ อานนฺทํ อุจฺจินี’’ติ (จูฬว. ๔๓๗)ฯ

เอวํ ภิกฺขูนํ อนุมติยา อุจฺจินิเตน เตนายสฺมตา สทฺธิํ ปญฺจเถรสตานิ อเหสุํฯ

อถ โข เถรานํ ภิกฺขูนํ เอตทโหสิ – ‘‘กตฺถ นุ โข มยํ ธมฺมญฺจ วินยญฺจ สงฺคาเยยฺยามา’’ติ? อถ โข เถรานํ ภิกฺขูนํ เอตทโหสิ – ‘‘ราชคหํ โข มหาโคจรํ ปหูตเสนาสนํ, ยํนูน มยํ ราชคเห วสฺสํ วสนฺตา ธมฺมญฺจ วินยญฺจ สงฺคาเยยฺยาม, น อเญฺญ ภิกฺขู ราชคเห วสฺสํ อุปคเจฺฉยฺยุ’’นฺติ (จูฬว. ๔๓๗)ฯ

กสฺมา ปน เนสํ เอตทโหสิ? ‘‘อิทํ ปน อมฺหากํ ถาวรกมฺมํ, โกจิ วิสภาคปุคฺคโล สงฺฆมชฺฌํ ปวิสิตฺวา อุโกฺกเฏยฺยา’’ติฯ อถายสฺมา มหากสฺสโป ญตฺติทุติเยน กเมฺมน สาเวสิ –

> ‘‘สุณาตุ เม, อาวุโส สโงฺฆ, ยทิ สงฺฆสฺส ปตฺตกลฺลํ สโงฺฆ อิมานิ ปญฺจ ภิกฺขุสตานิ สมฺมเนฺนยฺย ราชคเห วสฺสํ วสนฺตานิ ธมฺมญฺจ วินยญฺจ สงฺคายิตุํ, น อเญฺญหิ ภิกฺขูหิ ราชคเห วสฺสํ วสิตพฺพ’’นฺติฯ เอสา ญตฺติฯ
>
> ‘‘สุณาตุ เม, อาวุโส สโงฺฆ, สโงฺฆ อิมานิ ปญฺจภิกฺขุสตานิ สมฺมนฺนติ ‘ราชคเห วสฺสํ วสนฺตานิ ธมฺมญฺจ วินยญฺจ สงฺคายิตุํ, น อเญฺญหิ ภิกฺขูหิ ราชคเห วสฺสํ วสิตพฺพนฺติฯ ยสฺสายสฺมโต ขมติ อิเมสํ ปญฺจนฺนํ ภิกฺขุสตานํ สมฺมุติ’ ราชคเห วสฺสํ วสนฺตานํ ธมฺมญฺจ วินยญฺจ สงฺคายิตุํ, น อเญฺญหิ ภิกฺขูหิ ราชคเห วสฺสํ วสิตพฺพนฺติ, โส ตุณฺหสฺส; ยสฺส นกฺขมติ, โส ภาเสยฺยฯ
>
> ‘‘สมฺมตานิ สเงฺฆน อิมานิ ปญฺจภิกฺขุสตานิ ราชคเห วสฺสํ วสนฺตานิ ธมฺมญฺจ วินยญฺจ สงฺคายิตุํ, น อเญฺญหิ ภิกฺขูหิ ราชคเห วสฺสํ วสิตพฺพนฺติ, ขมติ สงฺฆสฺส, ตสฺมา ตุณฺหี, เอวเมตํ ธารยามี’’ติ (จูฬว. ๔๓๘)ฯ

อยํ ปน กมฺมวาจา ตถาคตสฺส ปรินิพฺพานโต เอกวีสติเม ทิวเส กตาฯ ภควา หิ วิสาขปุณฺณมายํ ปจฺจูสสมเย ปรินิพฺพุโต, อถสฺส สตฺตาหํ สุวณฺณวณฺณํ สรีรํ คนฺธมาลาทีหิ ปูชยิํสุฯ เอวํ สตฺตาหํ สาธุกีฬนทิวสา นาม อเหสุํฯ ตโต สตฺตาหํ จิตกาย อคฺคินา ฌายิ, สตฺตาหํ สตฺติปญฺชรํ กตฺวา สนฺธาคารสาลายํ ธาตุปูชํ กริํสูติ, เอกวีสติ ทิวสา คตาฯ เชฏฺฐมูลสุกฺกปกฺขปญฺจมิยํเยว ธาตุโย ภาชยิํสุฯ เอตสฺมิํ ธาตุภาชนทิวเส สนฺนิปติตสฺส มหาภิกฺขุสงฺฆสฺส

สุภเทฺทน วุฑฺฒปพฺพชิเตน กตํ อนาจารํ อาโรเจตฺวา วุตฺตนเยเนว จ ภิกฺขู อุจฺจินิตฺวา อยํ กมฺมวาจา กตาฯ

อิมญฺจ ปน กมฺมวาจํ กตฺวา เถโร ภิกฺขู อามเนฺตสิ – ‘‘อาวุโส, อิทานิ ตุมฺหากํ จตฺตาลีส ทิวสา โอกาโส กโต, ตโต ปรํ ‘อยํ นาม โน ปลิโพโธ อตฺถี’ติ, วตฺตุํ น ลพฺภา, ตสฺมา เอตฺถนฺตเร ยสฺส โรคปลิโพโธ วา อาจริยุปชฺฌายปลิโพโธ วา มาตาปิตุปลิโพโธ วา อตฺถิ, ปตฺตํ วา ปน ปจิตพฺพํ, จีวรํ วา กาตพฺพํ, โส ตํ ปลิโพธํ ฉินฺทิตฺวา ตํ กรณียํ กโรตู’’ติฯ

เอวญฺจ ปน วตฺวา เถโร อตฺตโน ปญฺจสตาย ปริสาย ปริวุโต ราชคหํ คโตฯ อเญฺญปิ มหาเถรา อตฺตโน อตฺตโน ปริวาเร คเหตฺวา โสกสลฺลสมปฺปิตํ มหาชนํ อสฺสาเสตุกามา ตํ ตํ ทิสํ ปกฺกนฺตาฯ ปุณฺณเตฺถโร ปน สตฺตสตภิกฺขุปริวาโร ‘ตถาคตสฺส ปรินิพฺพานฎฺฐานํ อาคตาคตํ มหาชนํ อสฺสาเสสฺสามี’ติ กุสินารายํเยว อฎฺฐาสิฯ

อายสฺมา อานโนฺท ยถา ปุเพฺพ อปรินิพฺพุตสฺส, เอวํ ปรินิพฺพุตสฺสาปิ ภควโต สยเมว ปตฺตจีวรมาทาย ปญฺจหิ ภิกฺขุสเตหิ สทฺธิํ เยน สาวตฺถิ เตน จาริกํ ปกฺกามิฯ คจฺฉโต คจฺฉโต ปนสฺส ปริวารา ภิกฺขู คณนปถํ วีติวตฺตาฯ เตนายสฺมตา คตคตฎฺฐาเน มหาปริเทโว อโหสิ ฯ อนุปุเพฺพน ปน สาวตฺถิมนุปฺปเตฺต เถเร สาวตฺถิวาสิโน มนุสฺสา ‘‘เถโร กิร อาคโต’’ติ สุตฺวา คนฺธมาลาทิหตฺถา ปจฺจุคฺคนฺตฺวา – ‘‘ภเนฺต, อานนฺท, ปุเพฺพ ภควตา สทฺธิํ อาคจฺฉถ, อชฺช กุหิํ ภควนฺตํ ฐเปตฺวา อาคตตฺถา’’ติอาทีนิ วทมานา ปโรทิํสุฯ พุทฺธสฺส ภควโต ปรินิพฺพานทิวเส วิย มหาปริเทโว อโหสิฯ

ตตฺร สุทํ อายสฺมา อานโนฺท อนิจฺจตาทิปฎิสํยุตฺตาย ธมฺมิยากถาย ตํ มหาชนํ สญฺญาเปตฺวา เชตวนํ ปวิสิตฺวา ทสพเลน วสิตคนฺธกุฎิํ วนฺทิตฺวา ทฺวารํ วิวริตฺวา มญฺจปีฐํ นีหริตฺวา ปโปฺผเฎตฺวา คนฺธกุฎิํ สมฺมชฺชิตฺวา มิลาตมาลากจวรํ ฉเฑฺฑตฺวา มญฺจปีฐํ อติหริตฺวา ปุน ยถาฐาเน ฐเปตฺวา ภควโต ฐิตกาเล กรณียํ วตฺตํ สพฺพมกาสิฯ กุรฺมาโน จ นฺหานโกฎฺฐกสมฺมชฺชนอุทกุปฎฺฐาปนาทิกาเลสุ คนฺธกุฎิํ วนฺทิตฺวา – ‘‘นนุ ภควา, อยํ ตุมฺหากํ นฺหานกาโล, อยํ ธมฺมเทสนากาโล, อยํ ภิกฺขูนํ โอวาททานกาโล, อยํ สีหเสยฺยกปฺปนกาโล, อยํ มุขโธวนกาโล’’ติอาทินา นเยน ปริเทวมาโนว อกาสิ, ยถา ตํ ภควโต คุณคณามตรสญฺญุตาย ปติฎฺฐิตเปโม เจว อขีณาสโว จ อเนเกสุ จ ชาติสตสหเสฺสสุ อญฺญมญฺญสฺสูปการสญฺชนิตจิตฺตมทฺทโวฯ ตเมนํ อญฺญตรา เทวตา – ‘‘ภเนฺต, อานนฺท, ตุเมฺห เอวํ ปริเทวมานา กถํ อเญฺญ อสฺสาเสสฺสถา’’ติ สํเวเชสิฯ โส ตสฺสา วจเนน สํวิคฺคหทโย สนฺถมฺภิตฺวา ตถาคตสฺส ปรินิพฺพานโต ปภุติ ฐานนิสชฺชพหุลตฺตา อุสฺสนฺนธาตุกํ กายํ สมสฺสาเสตุํ ทุติยทิวเส ขีรวิเรจนํ ปิวิตฺวา วิหาเรเยว นิสีทิฯ ยํ สนฺธาย สุภเกน มาณเวน ปหิตํ มาณวกํ เอตทโวจ –

> ‘‘อกาโล, โข มาณวก, อตฺถิ เม อชฺช เภสชฺชมตฺตา ปีตา, อเปฺปว นาม เสฺวปิ อุปสงฺกเมยฺยามา’’ติ (ที. นิ. ๑.๔๔๗)ฯ

ทุติยทิวเส เจตกเตฺถเรน ปจฺฉาสมเณน คนฺตฺวา สุภเกน มาณเวน ปุฎฺโฐ อิมสฺมิํ ทีฆนิกาเย **สุภสุตฺตํ** นาม ทสมํ สุตฺตํ อภาสิฯ

อถ อานนฺทเตฺถโร เชตวนมหาวิหาเร ขณฺฑผุลฺลปฺปฎิสงฺขรณํ การาเปตฺวา อุปกฎฺฐาย วสฺสูปนายิกาย ภิกฺขุสงฺฆํ โอหาย ราชคหํ คโต ตถา อเญฺญปิ ธมฺมสงฺคาหกา ภิกฺขูติฯ เอวญฺหิ คเต, เต สนฺธาย จ อิทํ วุตฺตํ – ‘‘อถ โข เถรา ภิกฺขู ราชคหํ อคมํสุ, ธมฺมญฺจ วินยญฺจ สง

คายิตุ’’นฺติ (จูฬว. ๔๓๘)ฯ เต อาสฬฺหีปุณฺณมายํ อุโปสถํ กตฺวา ปาฏิปททิวเส สนฺนิปติตฺวา วสฺสํ อุปคจฺฉึสุฯ

เตน โข ปน สมเยน ราชคหํ ปริวาเรตฺวา อฏฺฐารส มหาวิหารา โหนฺติ, เต สเพฺพปิ ฉฑฺฑิตปติตอุกฺลาปา อเหสุํฯ ภควโต หิ ปรินิพฺพาเน สเพฺพปิ ภิกฺขู อตฺตโน อตฺตโน ปตฺตจีวรมาทาย วิหาเร จ ปริเวเณ จ ฉเฑฺฑตฺวา อคมํสุฯ ตตฺถ กติกวตฺตํ กุรุมานา เถรา ภควโต วจนปูชนตฺถํ ติตฺถิยวาทปริโมจนตฺถญฺจ – ‘ปฐมํ มาสํ ขณฺฑผุลฺลปฺปฏิสงฺขรณํ กโรมา’ติ จิเนฺตสุํฯ ติตฺถิยา หิ เอวํ วเทยฺยุํ – ‘‘สมณสฺส โคตมสฺส สาวกา สตฺถริ ฐิเตเยว วิหาเร ปฏิชคฺคึสุ, ปรินิพฺพุเต ฉเฑฺฑสุํ, กุลานํ มหาธนปริจฺจาโค วินสฺสตี’’ติฯ เตสญฺจ วาทปริโมจนตฺถํ จิเนฺตสุนฺติ วุตฺตํ โหติฯ เอวํ จินฺตยิตฺวา จ ปน กติกวตฺตํ กรึสุฯ ยํ สนฺธาย วุตฺตํ –

> ‘‘อถ โข เถรานํ ภิกฺขูนํ เอตทโหสิ – ภควตา, โข อาวุโส, ขณฺฑผุลฺลปฺปฏิสงฺขรณํ วณฺณิตํ, หนฺท มยํ, อาวุโส, ปฐมํ มาสํ ขณฺฑผุลฺลปฺปฏิสงฺขรณํ กโรม, มชฺฌิมํ มาสํ สนฺนิปติตฺวา ธมฺมญฺจ วินยญฺจ สงฺคายิสฺสามา’’ติ (จูฬว. ๔๓๘)ฯ

เต ทุติยทิวเส คนฺตฺวา ราชทฺวาเร อฏฺฐํสุฯ ราชา อาคนฺตฺวา วนฺทิตฺวา – ‘‘กึ ภเนฺต, อาคตตฺถา’’ติ อตฺตนา กตฺตพฺพกิจฺจํ ปุจฺฉิฯ เถรา อฏฺฐารส มหาวิหารปฏิสงฺขรณตฺถาย หตฺถกมฺมํ ปฏิเวเทสุํฯ ราชา หตฺถกมฺมการเก มนุเสฺส อทาสิฯ เถรา ปฐมํ มาสํ สพฺพวิหาเร ปฏิสงฺขราเปตฺวา รโญฺญ อาโรเจสุํ – ‘‘นิฏฺฐิตํ, มหาราช, วิหารปฏิสงฺขรณํ, อิทานิ ธมฺมวินยสงฺคหํ กโรมา’’ติฯ ‘‘สาธุ ภเนฺต วิสฏฺฐา กโรถ, มยฺหํ อาณาจกฺกํ , ตุมฺหากญฺจ ธมฺมจกฺกํ โหตุ, อาณาเปถ, ภเนฺต, กึ กโรมี’’ติฯ ‘‘สงฺคหํ กโรนฺตานํ ภิกฺขูนํ สนฺนิสชฺชฏฺฐานํ มหาราชา’’ติฯ ‘‘กตฺถ กโรมิ, ภเนฺต’’ติ? ‘‘เวภารปพฺพตปเสฺส สตฺตปณฺณิ คุหาทฺวาเร กาตุํ ยุตฺตํ มหาราชา’’ติฯ ‘‘สาธุ, ภเนฺต’’ติ โข ราชา อชาตสตฺตุ วิสฺสกมฺมุนา นิมฺมิตสทิสํ สุวิภตฺตภิตฺติถมฺภโสปานํ, นานาวิธมาลากมฺมลตากมฺมวิจิตฺตํ, อภิภวนฺตมิว ราชภวนวิภูตึ, อวหสนฺตมิว เทววิมานสิรึ, สิริยา นิเกตนมิว เอกนิปาตติตฺถมิว จ เทวมนุสฺสนยนวิหํคานํ, โลกรามเณยฺยกมิว สมฺปิณฺฑิตํ ทฏฺฐพฺพสารมณฺฑํ มณฺฑปํ การาเปตฺวา วิวิธกุสุมทาโมลมฺพกวินิคฺคลนฺตจารุวิตานํ นานารตนวิจิตฺตมณิโกฏฺฏิมตลมิว จ, นํ นานาปุปฺผูปหารวิจิตฺตสุปรินิฏฺฐิตภูมิกมฺมํ พฺรหฺมวิมานสทิสํ อลงฺกริตฺวา, ตสฺมึ มหามณฺฑเป ปญฺจสตานํ ภิกฺขูนํ อนคฺฆานิ ปญฺจ กปฺปิยปจฺจตฺถรณสตานิ ปญฺญเปตฺวา, ทกฺขิณภาคํ นิสฺสาย อุตฺตราภิมุขํ เถราสนํ, มณฺฑปมเชฺฌ ปุรตฺถาภิมุขํ พุทฺธสฺส ภควโต อาสนารหํ ธมฺมาสนํ ปญฺญเปตฺวา, ทนฺตขจิตํ พีชนิเญฺจตฺถ ฐเปตฺวา, ภิกฺขุสงฺฆสฺส อาโรจาเปสิ – ‘‘นิฏฺฐิตํ, ภเนฺต, มม กิจฺจ’’นฺติฯ

ตสฺมิญฺจ ปน ทิวเส เอกเจฺจ ภิกฺขู อายสฺมนฺตํ อานนฺทํ สนฺธาย เอวมาหํสุ – ‘‘อิมสฺมึ ภิกฺขุสเงฺฆ เอโก ภิกฺขุ วิสฺสคนฺธํ วายโนฺต วิจรตี’’ติฯ เถโร ตํ สุตฺวา อิมสฺมึ ภิกฺขุสเงฺฆ อโญฺญ วิสฺสคนฺธํ วายโนฺต วิจรณกภิกฺขุ นาม นตฺถิฯ อทฺธา เอเต มํ สนฺธาย วทนฺตีติ สํเวคํ อาปชฺชิฯ เอกเจฺจ นํ อาหํสุเยว – ‘‘เสฺว อาวุโส, อานนฺท, สนฺนิปาโต, ตฺวญฺจ เสกฺโข สกรณีโย, เตน เต น ยุตฺตํ สนฺนิปาตํ คนฺตุํ, อปฺปมโตฺต โหหี’’ติฯ

อถ โข อายสฺมา อานโนฺท – ‘เสฺว สนฺนิปาโต, น โข เมตํ ปติรูปํ ยฺวาหํ เสกฺโข สมาโน สนฺนิปาตํ คเจฺฉยฺย’นฺติ, พหุเทว รตฺตึ กายคตาย สติยา วีตินาเมตฺวา รตฺติยา ปจฺจูสสมเย จงฺกมา โอโรหิตฺวา วิหารํ ปวิสิตฺวา ‘‘นิปชฺชิสฺสามี’’ติ กายํ อาวเชฺชสิ, เทฺว ปาทา ภูมิโต มุตฺตา, อปฺปตฺตญฺจ สีสํ พิโมฺพหนํ, เอตสฺมึ อนฺตเร อนุปาทาย อาสเวหิ จิตฺตํ วิมุจฺจิฯ อยญฺหิ อายสฺมา จงฺกเมน พหิ วีตินาเมตฺวา วิเสสํ นิพฺพเตฺตตุํ อสโกฺกโนฺต จิเนฺตสิ – ‘‘นนุ มํ ภควา เอตทโวจ

– ‘กตปุโญฺญสิ ตฺวํ, อานนฺท, ปธานมนุยุญฺช, ขิปฺปํ โหหิสิ อนาสโว’ติ (ที. นิ. ๒.๒๐๗)ฯ พุทฺธานญฺจ กถาโทโส นาม นตฺถิ, มม ปน อจฺจารทฺธํ วีริยํ, เตน เม จิตฺตํ อุทฺธจฺจาย สํวตฺตติฯ หนฺทาหํ วีริยสมตํ โยเชมี’’ติ, จงฺกมา โอโรหิตฺวา ปาทโธวนฏฺฐาเน ฐตฺวา ปาเท โธวิตฺวา วิหารํ ปวิสิตฺวา มญฺจเก นิสีทิตฺวา, ‘‘โถกํ วิสฺสมิสฺสามี’’ติ กายํ มญฺจเก อปนาเมสิฯ เทฺว ปาทา ภูมิโต มุตฺตา, สีสํ พิโมฺพหนมปฺปตฺตํ, เอตสฺมิํ อนฺตเร อนุปาทาย อาสเวหิ จิตฺตํ วิมุตฺตํ, จตุอิริยาปถวิรหิตํ เถรสฺส อรหตฺตํฯ เตน ‘‘อิมสฺมิํ สาสเน อนิปโนฺน อนิสิโนฺน อฐฺฐิโต อจงฺกมโนฺต โก ภิกฺขุ อรหตฺตํ ปโตฺต’’ติ วุเตฺต ‘‘อานนฺทเตฺถโร’’ติ วตฺตุํ วฏฺฏติฯ

อถ เถรา ภิกฺขู ทุติยทิวเส ปญฺจมิยํ กาฬปกฺขสฺส กตภตฺตกิจฺจา ปตฺตจีวรํ ปฏิสาเมตฺวา ธมฺมสภายํ สนฺนิปติํสุฯ อถ โข อายสฺมา อานโนฺท อรหา สมาโน สนฺนิปาตํ อคมาสิฯ กถํ อคมาสิ? ‘‘อิทานิมฺหิ สนฺนิปาตมชฺฌํ ปวิสนารโห’’ติ หฏฺฐตุฏฺฐจิโตฺต เอกํสํ จีวรํ กตฺวา พนฺธนามุตฺตตาลปกฺกํ วิย, ปณฺฑุกมฺพเล นิกฺขิตฺตชาติมณิ วิย, วิคตวลาหเก นเภ สมุคฺคตปุณฺณจโนฺท วิย, พาลาตปสมฺผสฺสวิกสิตเรณุปิญฺชรคพฺภํ ปทุมํ วิย จ, ปริสุเทฺธน ปริโยทาเตน สปฺปเภน สสฺสิรีเกน จ มุขวเรน อตฺตโน อรหตฺตปฺปตฺติํ อาโรจยมาโน วิย อคมาสิฯ อถ นํ ทิสฺวา อายสฺมโต มหากสฺสปสฺส เอตทโหสิ – ‘‘โสภติ วต โภ อรหตฺตปฺปโตฺต อานโนฺท, สเจ สตฺถา ธเรยฺย, อทฺธา อชฺชานนฺทสฺส สาธุการํ ทเทยฺย, หนฺท , ทานิสฺสาหํ สตฺถารา ทาตพฺพํ สาธุการํ ททามี’’ติ, ติกฺขตฺตุํ สาธุการมทาสิฯ

มชฺฌิมภาณกา ปน วทนฺติ – ‘‘อานนฺทเตฺถโร อตฺตโน อรหตฺตปฺปตฺติํ ญาเปตุกาโม ภิกฺขูหิ สทฺธิํ นาคโต, ภิกฺขู ยถาวุฑฺฒํ อตฺตโน อตฺตโน ปตฺตาสเน นิสีทนฺตา อานนฺทเตฺถรสฺส อาสนํ ฐเปตฺวา นิสินฺนาฯ ตตฺถ เกจิ เอวมาหํสุ – ‘เอตํ อาสนํ กสฺสา’ติ? ‘อานนฺทสฺสา’ติฯ ‘อานโนฺท ปน กุหิํ คโต’ติ? ตสฺมิํ สมเย เถโร จิเนฺตสิ – ‘อิทานิ มยฺหํ คมนกาโล’ติฯ ตโต อตฺตโน อานุภาวํ ทเสฺสโนฺต ปถวิยํ นิมฺมุชฺชิตฺวา อตฺตโน อาสเนเยว อตฺตานํ ทเสฺสสี’’ติ, อากาเสน คนฺตฺวา นิสีทีติปิ เอเกฯ ยถา วา ตถา วา โหตุฯ สพฺพถาปิ ตํ ทิสฺวา อายสฺมโต มหากสฺสปสฺส สาธุการทานํ ยุตฺตเมวฯ

เอวํ อาคเต ปน ตสฺมิํ อายสฺมเนฺต มหากสฺสปเตฺถโร ภิกฺขู อามเนฺตสิ – ‘‘อาวุโส, กิํ ปฐมํ สงฺคายาม, ธมฺมํ วา วินยํ วา’’ติ? ภิกฺขู อาหํสุ – ‘‘ภเนฺต, มหากสฺสป, **วินโย นาม** พุทฺธสาสนสฺส อายุฯ วินเย ฐิเต สาสนํ ฐิตํ นาม โหติฯ ตสฺมา ปฐมํ วินยํ สงฺคายามา’’ติฯ ‘‘กํ ธุรํ กตฺวา’’ติ? ‘‘อายสฺมนฺตํ อุปาลิ’’นฺติฯ ‘‘กิํ อานโนฺท นปฺปโหตี’’ติ? ‘‘โน นปฺปโหติ’’ฯ อปิ จ โข ปน สมฺมาสมฺพุโทฺธ ธรมาโนเยว วินยปริยตฺติํ นิสฺสาย อายสฺมนฺตํ อุปาลิํ เอตทเคฺค ฐเปสิ – ‘‘เอตทคฺคํ, ภิกฺขเว, มม สาวกานํ ภิกฺขูนํ วินยธรานํ ยทิทํ อุปาลี’’ติ (อ. นิ. ๑.๒๒๘)ฯ ‘ตสฺมา อุปาลิเตฺถรํ ปุจฺฉิตฺวา วินยํ สงฺคายามา’ติฯ

ตโต เถโร วินยํ ปุจฺฉนตฺถาย อตฺตนาว อตฺตานํ สมฺมนฺนิฯ อุปาลิเตฺถโรปิ วิสฺสชฺชนตฺถาย สมฺมนฺนิฯ ตตฺรายํ ปาฬิ – อถ โข อายสฺมา มหากสฺสโป สงฺฆํ ญาเปสิ –

> ‘‘สุณาตุ เม, อาวุโส, สโงฺฆ, ยทิ สงฺฆสฺส ปตฺตกลฺลํ,
> อหํ อุปาลิํ วินยํ ปุเจฺฉยฺย’’นฺติฯ

อายสฺมาปิ อุปาลิ สงฺฆํ ญาเปสิ –

> ‘‘สุณาตุ เม, ภเนฺต, สโงฺฆ, ยทิ สงฺฆสฺส ปตฺตกลฺลํ,

อหํ อายสฺมตา มหากสฺสเปน วินยํ ปุโฏฺฐ วิสฺสเชฺชยฺย’’นฺติฯ (จูฬว. ๔๓๙);

เอวํ อตฺตานํ สมฺมนฺนิตฺวา อายสฺมา อุปาลิ อุฏฺฐายาสนา เอกํสํ จีวรํ กตฺวา เถเร ภิกฺขู วนฺทิตฺวา ธมฺมาสเน นิสีทิ ทนฺตขจิตํ พีชนึ คเหตฺวา, ตโต มหากสฺสปเตฺถโร เถราสเน นิสีทิตฺวา อายสฺมนฺตํ อุปาลึ วินยํ ปุจฺฉิฯ ‘‘ปฐมํ อาวุโส, อุปาลิ, ปาราชิกํ กตฺถ ปญฺญตฺต’’นฺติ? ‘‘เวสาลิยํ, ภเนฺต’’ติฯ ‘‘กํ อารพฺภา’’ติ? ‘‘สุทินฺนํ กลนฺทปุตฺตํ อารพฺภา’’ติฯ ‘‘กิสฺมึ วตฺถุสฺมิ’’นฺติ? ‘‘เมถุนธเมฺม’’ติฯ

‘‘อถ โข อายสฺมา มหากสฺสโป อายสฺมนฺตํ อุปาลึ ปฐมสฺส ปาราชิกสฺส วตฺถุมฺปิ ปุจฺฉิ, นิทานมฺปิ ปุจฺฉิ, ปุคฺคลมฺปิ ปุจฺฉิ, ปญฺญตฺติมฺปิ ปุจฺฉิ, อนุปญฺญตฺติมฺปิ ปุจฺฉิ, อาปตฺติมฺปิ ปุจฺฉิ, อนาปตฺติมฺปิ ปุจฺฉิ’’ (จูฬว. ๔๓๙)ฯ ปุโฏฺฐ ปุโฏฺฐ อายสฺมา อุปาลิ วิสฺสเชฺชสิฯ

กึ ปเนตฺถ ปฐมปาราชิเก กิญฺจิ อปเนตพฺพํ วา ปกฺขิปิตพฺพํ วา อตฺถิ นตฺถีติ? อปเนตพฺพํ นตฺถิฯ พุทฺธสฺส หิ ภควโต ภาสิเต อปเนตพฺพํ นาม นตฺถิฯ น หิ ตถาคตา เอกพฺยญฺชนมฺปิ นิรตฺถกํ วทนฺติฯ สาวกานํ ปน เทวตานํ วา ภาสิเต อปเนตพฺพมฺปิ โหติ, ตํ ธมฺมสงฺคาหกเตฺถรา อปนยิํสุฯ ปกฺขิปิตพฺพํ ปน สพฺพตฺถาปิ อตฺถิ, ตสฺมา ยํ ยตฺถ ปกฺขิปิตุํ ยุตฺตํ, ตํ ปกฺขิปิํสุเยวฯ กึ ปน ตนฺติ? ‘เตน สมเยนา’ติ วา, ‘เตน โข ปน สมเยนา’ติ วา, ‘อถ โขติ วา’, ‘เอวํ วุเตฺตติ’ วา, ‘เอตทโวจา’ติ วา, เอวมาทิกํ สมฺพนฺธวจนมตฺตํฯ เอวํ ปกฺขิปิตพฺพยุตฺตํ ปกฺขิปิตฺวา ปน – ‘‘อิทํ ปฐมปาราชิก’’นฺติ ฐเปสุํฯ ปฐมปาราชิเก สงฺคหมารูเฬฺห ปญฺจ อรหนฺตสตานิ สงฺคหํ อาโรปิตนเยเนว คณสชฺฌายมกํสุ – ‘‘เตน สมเยน พุโทฺธ ภควา เวรญฺชายํ วิหรตี’’ติฯ เตสํ สชฺฌายารทฺธกาเลเยว สาธุการํ ททมานา วิย มหาปถวี อุทกปริยนฺตํ กตฺวา อกมฺปิตฺถฯ

เอเตเนว นเยน เสสานิ ตีณิ ปาราชิกานิ สงฺคหํ อาโรเปตฺวา ‘‘อิทํ ปาราชิกกณฺฑ’’นฺติ ฐเปสุํฯ เตรส สงฺฆาทิเสสานิ ‘‘เตรสก’’นฺติ ฐเปสุํฯ เทฺว สิกฺขาปทานิ ‘‘อนิยตานี’’ติ ฐเปสุํฯ ติํส สิกฺขาปทานิ ‘‘นิสฺสคฺคิยานิ ปาจิตฺติยานี’’ติ ฐเปสุํ ฯ เทฺวนวุติ สิกฺขาปทานิ ‘‘ปาจิตฺติยานี’’ติ ฐเปสุํฯ จตฺตาริ สิกฺขาปทานิ ‘‘ปาฏิเทสนียานี’’ติ ฐเปสุํฯ ปญฺจสตฺตติ สิกฺขาปทานิ ‘‘เสขิยานี’’ติ ฐเปสุํฯ สตฺต ธเมฺม ‘‘อธิกรณสมถา’’ติ ฐเปสุํฯ เอวํ สตฺตวีสาธิกานิ เทฺว สิกฺขาปทสตานิ ‘‘มหาวิภโงฺค’’ติ กิเตฺตตฺวา ฐเปสุํฯ มหาวิภงฺคาวสาเนปิ ปุริมนเยเนว มหาปถวี อกมฺปิตฺถฯ

ตโต ภิกฺขุนีวิภเงฺค อฏฺฐ สิกฺขาปทานิ ‘‘ปาราชิกกณฺฑํ นาม อิท’’นฺติ ฐเปสุํฯ สตฺตรส สิกฺขาปทานิ ‘‘สตฺตรสก’’นฺติ ฐเปสุํฯ ติํส สิกฺขาปทานิ ‘‘นิสฺสคฺคิยานิ ปาจิตฺติยานี’’ติ ฐเปสุํฯ ฉสฏฺฐิสตสิกฺขาปทานิ ‘‘ปาจิตฺติยานี’’ติ ฐเปสุํฯ อฏฺฐ สิกฺขาปทานิ ‘‘ปาฏิเทสนียานี’’ติ ฐเปสุํฯ ปญฺจสตฺตติ สิกฺขาปทานิ ‘‘เสขิยานี’’ติ ฐเปสุํฯ สตฺต ธเมฺม ‘‘อธิกรณสมถา’’ติ ฐเปสุํฯ เอวํ ตีณิ สิกฺขาปทสตานิ จตฺตาริ จ สิกฺขาปทานิ ‘‘ภิกฺขุนีวิภโงฺค’’ติ กิเตฺตตฺวา – ‘‘อยํ อุภโต วิภโงฺค นาม จตุสฏฺฐิภาณวาโร’’ติ ฐเปสุํฯ อุภโตวิภงฺคาวสาเนปิ วุตฺตนเยเนว มหาปถวิกโมฺป อโหสิฯ

เอเตเนวุปาเยน อสีติภาณวารปริมาณํ ขนฺธกํ, ปญฺจวีสติภาณวารปริมาณํ ปริวารญฺจ สงฺคหํ อาโรเปตฺวา ‘‘อิทํ **วินยปิฏกํ** นามา’’ติ ฐเปสุํ ฯ วินยปิฏกาวสาเนปิ วุตฺตนเยเนว มหาปถวิกโมฺป อโหสิฯ ตํ อายสฺมนฺตํ อุปาลึ ปฏิจฺฉาเปสุํ – ‘‘อาวุโส, อิมํ ตุยฺหํ นิสฺสิตเก วาเจหี’’ติฯ วินยปิฏกสงฺคหาวสาเน อุปาลิเตฺถโร ทนฺตขจิตํ พีชนึ นิกฺขิปิตฺวา ธมฺมาสนา โอโรหิตฺวา เถเร ภิกฺขู วนฺทิตฺวา อตฺตโน ปตฺตาสเน นิสีทิฯ

วินยํ สงฺคายิตฺวา ธมฺมํ สงฺคายิตุกาโม อายสฺมา มหากสฺสโป ภิกฺขู ปุจฺฉิ – ‘‘ธมฺมํ สงฺคายเนฺต หิ กํ ปุคฺคลํ ธุรํ กตฺวา ธโมฺม สงฺคายิตโพฺพ’’ติ? ภิกฺขู – ‘‘อานนฺทเตฺถรํ ธุรํ กตฺวา’’ติ อาหํสุฯ

อถ โข อายสฺมา มหากสฺสโป สงฺฆํ ญาเปสิ –

‘‘สุณาตุ เม, อาวุโส, สโงฺฆ, ยทิ สงฺฆสฺส ปตฺตกลฺลํ,
อหํ อานนฺทํ ธมฺมํ ปุเจฺฉยฺย’’นฺติ;

อถ โข อายสฺมา อานโนฺท สงฺฆํ ญาเปสิ –

‘‘สุณาตุ เม, ภเนฺต, สโงฺฆ, ยทิ สงฺฆสฺส ปตฺตกลฺลํ,
อหํ อายสฺมตา มหากสฺสเปน ธมฺมํ ปุโฎฺฐ วิสฺสเชฺชยฺย’’นฺติ;

อถ โข อายสฺมา อานโนฺท อุฎฺฐายาสนา เอกํสํ จีวรํ กตฺวา เถเร ภิกฺขู วนฺทิตฺวา ธมฺมาสเน นิสีทิ ทนฺตขจิตํ พีชนิํ คเหตฺวาฯ อถ โข อายสฺมา มหากสฺสโป ภิกฺขู ปุจฺฉิ – ‘‘กตรํ, อาวุโส, ปิฎกํ ปฐมํ สงฺคายามา’’ติ? ‘‘สุตฺตนฺตปิฎกํ, ภเนฺต’’ติฯ ‘‘สุตฺตนฺตปิฎเก จตโสฺส สงฺคีติโย, ตาสุ ปฐมํ กตรํ สงฺคีติ’’นฺติ? ‘‘ทีฆสงฺคีติํ, ภเนฺต’’ติฯ ‘‘ทีฆสงฺคีติยํ จตุตฺติํส สุตฺตานิ, ตโย วคฺคา, เตสุ ปฐมํ กตรํ วคฺค’’นฺติ? ‘‘สีลกฺขนฺธวคฺคํ, ภเนฺต’’ติฯ ‘‘สีลกฺขนฺธวเคฺค เตรส สุตฺตนฺตา, เตสุ ปฐมํ กตรํ สุตฺต’’นฺติ? ‘‘พฺรหฺมชาลสุตฺตํ นาม ภเนฺต, ติวิธสีลาลงฺกตํ, นานาวิธมิจฺฉาชีวกุห ลปนาทิวิทฺธํสนํ, ทฺวาสฎฺฐิทิฎฺฐิชาลวินิเวฐนํ, ทสสหสฺสิโลกธาตุกมฺปนํ, ตํ ปฐมํ สงฺคายามา’’ติฯ

อถ โข อายสฺมา มหากสฺสโป อายสฺมนฺตํ อานนฺทํ เอตทโวจ, ‘‘พฺรหฺมชาลํ, อาวุโส อานนฺท, กตฺถ ภาสิต’’นฺติ? ‘‘อนฺตรา จ, ภเนฺต, ราชคหํ อนฺตรา จ นาฬนฺทํ ราชาคารเก อมฺพลฎฺฐิกาย’’นฺติฯ ‘‘กํ อารพฺภา’’ติ ? ‘‘สุปฺปิยญฺจ ปริพฺพาชกํ, พฺรหฺมทตฺตญฺจ มาณว’’นฺติฯ ‘‘กิสฺมิํ วตฺถุสฺมิ’’นฺติ? ‘‘วณฺณาวเณฺณ’’ติฯ อถ โข อายสฺมา มหากสฺสโป อายสฺมนฺตํ อานนฺทํ พฺรหฺมชาลสฺส นิทานมฺปิ ปุจฺฉิ, ปุคฺคลมฺปิ ปุจฺฉิ, วตฺถุมฺปิ ปุจฺฉิ (จูฬว. ๔๔๐)ฯ อายสฺมา อานโนฺท วิสฺสเชฺชสิฯ วิสฺสชฺชนาวสาเน ปญฺจ อรหนฺตสตานิ คณสชฺฌายมกํสุฯ วุตฺตนเยเนว จ ปถวิกโมฺป อโหสิฯ

เอวํ พฺรหฺมชาลํ สงฺคายิตฺวา ตโต ปรํ ‘‘สามญฺญผลํ, ปนาวุโส อานนฺท, กตฺถ ภาสิต’’นฺติ อาทินา นเยน ปุจฺฉาวิสฺสชฺชนานุกฺกเมน สทฺธิํ พฺรหฺมชาเลน สเพฺพปิ เตรส สุตฺตเนฺต สงฺคายิตฺวา – ‘‘อยํ สีลกฺขนฺธวโคฺค นามา’’ติ กิเตฺตตฺวา ฐเปสุํฯ

ตทนนฺตรํ มหาวคฺคํ, ตทนนฺตรํ ปาถิกวคฺคนฺติ, เอวํ ติวคฺคสงฺคหํ จตุตฺติํสสุตฺตปฎิมณฺฑิตํ จตุสฎฺฐิภาณวารปริมาณํ ตนฺติํ สงฺคายิตฺวา ‘‘อยํ **ทีฆนิกาโย** นามา’’ติ วตฺวา อายสฺมนฺตํ อานนฺทํ ปฎิจฺฉาเปสุํ – ‘‘อาวุโส, อิมํ ตุยฺหํ นิสฺสิตเก วาเจหี’’ติฯ

ตโต อนนฺตรํ อสีติภาณวารปริมาณํ **มชฺฌิมนิกายํ** สงฺคายิตฺวา ธมฺมเสนาปติสาริปุตฺตเตฺถรสฺส นิสฺสิตเก ปฎิจฺฉาเปสุํ – ‘‘อิมํ ตุเมฺห ปริหรถา’’ติฯ

ตโต อนนฺตรํ สตภาณวารปริมาณํ **สํยุตฺตนิกายํ** สงฺคายิตฺวา มหากสฺสปเตฺถรํ ปฎิจฺฉาเปสุํ – ‘‘ภเนฺต, อิมํ ตุมฺหากํ นิสฺสิตเก วาเจถา’’ติฯ

ตโต อนนฺตรํ วีสติภาณวารสตปริมาณํ **องฺคุตฺตรนิกายํ** สงฺคายิตฺวา อนุรุทฺธเตฺถรํ ปฏิจฺฉาเปสุํ – ‘‘อิมํ ตุมฺหากํ นิสฺสิตเก วาเจถา’’ติฯ

ตโต อนนฺตรํ ธมฺมสงฺคหวิภงฺคธาตุกถาปุคฺคลปญฺญตฺติกถาวตฺถุยมกปฏฺฐานํ อภิธมฺมติ วุจฺจติฯ เอวํ สํวณฺณิตํ สุขุมญาณโคจรํ ตนฺติํ สงฺคายิตฺวา – ‘‘อิทํ **อภิธมฺมปิฏกํ** นามา’’ติ วตฺวา ปญฺจ อรหนฺตสตานิ สชฺฌายมกํสุฯ วุตฺตนเยเนว ปถวิกมฺปิ อโหสีติฯ

ตโต ปรํ ชาตกํ, นิเทฺทโส, ปฏิสมฺภิทามคฺโค, อปทานํ, สุตฺตนิปาโต, ขุทฺทกปาโฐ, ธมฺมปทํ, อุทานํ, อิติวุตฺตกํ, วิมานวตฺถุ, เปตวตฺถุ, เถรคาถา , เถรีคาถาติ อิมํ ตนฺติํ สงฺคายิตฺวา **‘‘ขุทฺทกคโนฺถ** นามาย’’นฺติ จ วตฺวา ‘‘อภิธมฺมปิฏกสฺมิํเยว สงฺคหํ อาโรปยิํสู’’ติ ทีฆภาณกา วทนฺติฯ มชฺฌิมภาณกา ปน ‘‘จริยาปิฏกพุทฺธวํเสหิ สทฺธิํ สพฺพเมฺปตํ ขุทฺทกคนฺถํ นาม สุตฺตนฺตปิฏเก ปริยาปนฺน’’นฺติ วทนฺติฯ

เอวเมตํ สพฺพมฺปิ พุทฺธวจนํ รสวเสน เอกวิธํ, ธมฺมวินยวเสน ทุวิธํ, ปฐมมชฺฌิมปจฺฉิมวเสน ติวิธํฯ ตถา ปิฏกวเสนฯ นิกายวเสน ปญฺจวิธํ, องฺควเสน นววิธํ, ธมฺมกฺขนฺธวเสน จตุราสีติสหสฺสวิธนฺติ เวทิตพฺพํฯ

กถํ **รสวเสน เอกวิธํ?** ยญฺหิ ภควตา อนุตฺตรํ สมฺมาสโมฺพธิํ อภิสมฺพุชฺฌิตฺวา ยาว อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา ปรินิพฺพายติ, เอตฺถนฺตเร ปญฺจจตฺตาลีสวสฺสานิ เทวมนุสฺสนาคยกฺขาทโย อนุสาสเนฺตน วา ปจฺจเวกฺขเนฺตน วา วุตฺตํ, สพฺพํ ตํ เอกรสํ วิมุตฺติรสเมว โหติฯ เอวํ รสวเสน เอกวิธํฯ

กถํ **ธมฺมวินยวเสน ทุวิธํ?** สพฺพเมว เจตํ ธโมฺม เจว วินโย จาติ สงฺขฺยํ คจฺฉติฯ ตตฺถ วินยปิฏกํ วินโย, อวเสสํ พุทฺธวจนํ ธโมฺมฯ เตเนวาห ‘‘ยนฺนูน มยํ ธมฺมญฺจ วินยญฺจ สงฺคาเยยฺยามา’’ติ (จูฬว. ๔๓๗)ฯ ‘‘อหํ อุปาลิํ วินยํ ปุเจฺฉยฺยํ, อานนฺทํ ธมฺมํ ปุเจฺฉยฺย’’นฺติ จฯ เอวํ ธมฺมวินยวเสน ทุวิธํฯ

กถํ **ปฐมมชฺฌิมปจฺฉิมวเสน ติวิธํ?** สพฺพเมว หิทํ ปฐมพุทฺธวจนํ, มชฺฌิมพุทฺธวจนํ, ปจฺฉิมพุทฺธวจนนฺติ ติปฺปเภทํ โหติฯ ตตฺถ –

> ‘‘อเนกชาติสํสารํ, สนฺธาวิสฺสํ อนิพฺพิสํ;
> คหการํ คเวสโนฺต, ทุกฺขา ชาติ ปุนปฺปุนํฯ
> คหการก ทิโฏฺฐสิ, ปุน เคหํ น กาหสิ;
> สพฺพา เต ผาสุกา ภคฺคา, คหกูฏํ วิสงฺขตํ;
> วิสงฺขารคตํ จิตฺตํ, ตณฺหานํ ขยมชฺฌคา’’ติฯ (ธ. ป. ๑๕๓-๕๔);

อิทํ ปฐมพุทฺธวจนํฯ เกจิ ‘‘ยทา หเว ปาตุภวนฺติ ธมฺมา’’ติ (มหาว. ๑) ขนฺธเก อุทานคาถํ วทนฺติฯ เอสา ปน ปาฏิปททิวเส สพฺพญฺญุภาวปฺปตฺตสฺส โสมนสฺสมยญาเณน ปจฺจยาการํ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส อุปฺปนฺนา อุทานคาถาติ เวทิตพฺพาฯ

ยํ ปน ปรินิพฺพานกาเล อภาสิ – ‘‘หนฺท ทานิ, ภิกฺขเว, อามนฺตยามิ โว, วยธมฺมา สงฺขารา, อปฺปมาเทน สมฺปาเทถา’’ติ (ที. นิ. ๒.๒๑๘) อิทํ ปจฺฉิมพุทฺธวจนํฯ อุภินฺนมนฺตเร ยํ วุตฺตํ, เอตํ มชฺฌิมพุทฺธวจนํ นามฯ เอวํ ปฐมมชฺฌิมปจฺฉิมพุทฺธวจนวเสน ติวิธํฯ

กถํ **ปิฏกวเสน ติวิธํ?** สพฺพมฺปิ เจตํ วินยปิฏกํ สุตฺตนฺตปิฏกํ อภิธมฺมปิฏกนฺติ ติปฺปเภทเมว โหติฯ ตตฺถ ปฐมสงฺคีติยํ สงฺคีตญฺจ อสงฺคีตญฺจ สพฺพมฺปิ สโมธาเนตฺวา อุภยานิ ปาติโมกฺขานิ, เทฺว วิภงฺคา, ทฺวาวีสติ ขนฺธกา, โสฬสปริวาราติ – อิทํ **วินยปิฏกํ** นามฯ พฺรหฺมชาลาทิจตุตฺตึสสุตฺตสงฺคโห ทีฆนิกาโย, มูลปริยายสุตฺตาทิทิยฑฺฒสตเทฺวสุตฺตสงฺคโห มชฺฌิมนิกาโย, โอฆตรณสุตฺตาทิสตฺตสุตฺตสหสฺสสตฺตสตทฺวาสฏฺฐิสุตฺตสงฺคโห สํยุตฺตนิกาโย, จิตฺตปริยาทานสุตฺตาทินวสุตฺตสหสฺสปญฺจสตสตฺตปญฺญาสสุตฺตสงฺคโห องฺคุตฺตรนิกาโย, ขุทฺทกปาฐ-ธมฺมปท-อุทาน-อิติวุตฺตก-สุตฺตนิปาต-วิมานวตฺถุ-เปตวตฺถุ-เถรคาถา-เถรีคาถา-ชาตก-นิทฺเทส-ปฏิสมฺภิทามคฺค-อปทาน-พุทฺธวํส-จริยาปิฏกวเสน ปนฺนรสปฺปเภโท ขุทฺทกนิกาโยติ อิทํ **สุตฺตนฺตปิฏกํ** นามฯ ธมฺมสงฺคโห, วิภงฺโค, ธาตุกถา, ปุคฺคลปญฺญตฺติ, กถาวตฺถุ, ยมกํ, ปฏฺฐานนฺติ – อิทํ **อภิธมฺมปิฏกํ** นามฯ ตตฺถ –

‘‘วิวิธวิเสสนยตฺตา, วินยนโต เจว กายวาจานํ;
วินยตฺถวิทูหิ อยํ, วินโย วินโยติ อกฺขาโต’’ฯ

วิวิธา หิ เอตฺถ ปญฺจวิธปาติโมกฺขุทฺเทสปาราชิกาทิ สตฺต อาปตฺติกฺขนฺธมาติกา วิภงฺคาทิปฺปเภทา นยาฯ วิเสสภูตา จ ทฬฺหีกมฺมสิถิลกรณปฺปโยชนา อนุปญฺญตฺตินยาฯ กายิกวาจสิกอชฺฌาจารนิเสธนโต เจส กายํ วาจญฺจ วิเนติ, ตสฺมา วิวิธนยตฺตา วิเสสนยตฺตา กายวาจานํ วินยนโต เจว วินโยติ อกฺขาโตฯ เตเนตเมตสฺส วจนตฺถโกสลฺลตฺถํ วุตฺตํ –

‘‘วิวิธวิเสสนยตฺตา, วินยนโต เจว กายวาจานํ;
วินยตฺถวิทูหิ อยํ, วินโย วินโยติ อกฺขาโต’’ติฯ

อิตรํ ปน –

‘‘อตฺถานํ สูจนโต สุวุตฺตโต, สวนโตถ สูทนโต;
สุตฺตาณา สุตฺตสภาคโต จ, สุตฺตนฺติ อกฺขาตํฯ

ตญฺหิ อตฺตตฺถปรตฺถาทิเภเท อตฺเถ สูเจติฯ สุวุตฺตา เจตฺถ อตฺถา, เวเนยฺยชฺฌาสยานุโลเมน วุตฺตตฺตาฯ สวติ เจตํ อตฺเถ สสฺสมิว ผลํ, ปสวตีติ วุตฺตํ โหติฯ สูทติ เจตํ เธนุ วิย ขีรํ, ปคฺฆราเปตีติ วุตฺตํ โหติฯ สุฏฺฐุ จ เน ตายติ, รกฺขตีติ วุตฺตํ โหติฯ สุตฺตสภาคญฺจตํ, ยถา หิ ตจฺฉกานํ สุตฺตํ ปมาณํ โหติ, เอวเมตมฺปิ วิญฺญูนํฯ ยถา จ สุตฺเตน สงฺคหิตานิ ปุปฺผานิ น วิกิรียนฺติ, น วิทฺธํสียนฺติ, เอวเมว เตน สงฺคหิตา อตฺถาฯ เตเนตเมตสฺส วจนตฺถโกสลฺลตฺถํ วุตฺตํ –

‘‘อตฺถานํ สูจนโต, สุวุตฺตโต สวนโตถ สูทนโต;
สุตฺตาณา สุตฺตสภาคโต จ, สุตฺตนฺติ อกฺขาต’’นฺติฯ

อิตโร ปน –

‘‘ยํ เอตฺถ วุฑฺฒิมนฺโต, สลกฺขณา ปูชิตา ปริจฺฉินฺนา;
วุตฺตาธิกา จ ธมฺมา, อภิธมฺโม เตน อกฺขาโต’’ฯ

อยญฺหิ อภิสทฺโท วุฑฺฒิลกฺขณปูชิตปริจฺฉินฺนาธิเกสุ ทิสฺสติฯ ตถา เหส ‘‘พาฬฺหา เม ทุกฺขา เวทนา อภิกฺกมนฺติ, โน ปฏิกฺกมนฺตี’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๓.๓๘๙) วุฑฺฒิยํ อาคโตฯ ‘‘ยา ตา รตฺติโย อภิญฺญาตา อภิลกฺขิตา’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๔๙) สลกฺขเณฯ ‘‘ราชาภิราชา มนุชิ

โนฺท’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๒.๓๙๙) ปูชิเตฯ ‘‘ปฏิพโล วิเนตุํ อภิธมฺเม อภิวินเย’’ติอาทีสุ (มหาว. ๘๕) ปริจฺฉินฺเนฯ อญฺญมญฺญสงฺกรวิรหิเต ธมฺเม จ วินเย จาติ วุตฺตํ โหติฯ ‘‘อภิกฺกเนฺตน วเณฺณนา’’ติอาทีสุ (วิ. ว. ๘๑๙) อธิเกฯ

เอตฺถ จ ‘‘รูปูปปตฺติยา มคฺคํ ภาเวติ’’ (ธ. ส. ๒๕๑), ‘‘เมตฺตาสหคเตน เจตสา เอกํ ทิสํ ผริตฺวา วิหรตี’’ติอาทินา (วิภ. ๖๔๒) นเยน วุฑฺฒิมโนฺตปิ ธมฺมา วุตฺตาฯ ‘‘รูปารมฺมณํ วา สทฺทารมฺมณํ วา’’ติอาทินา (ธ. ส. ๑) นเยน อารมฺมณาทีหิ ลกฺขณียตฺตา สลกฺขณาปิฯ ‘‘เสกฺขา ธมฺมา, อเสกฺขา ธมฺมา, โลกุตฺตรา ธมฺมา’’ติอาทินา (ธ. ส. ติกมาติกา ๑๑, ทุกมาติกา ๑๒) นเยน ปูชิตาปิ, ปูชารหาติ อธิปฺปาโยฯ ‘‘ผโสฺส โหติ, เวทนา โหตี’’ติอาทินา (ธ. ส. ๑) นเยน สภาวปริจฺฉินฺนตฺตา ปริจฺฉินฺนาปิฯ ‘‘มหคฺคตา ธมฺมา, อปฺปมาณา ธมฺมา (ธ. ส. ติกมาติกา ๑๑), อนุตฺตรา ธมฺมา’’ติอาทินา (ธ. ส. ทุกมาติกา ๑๑) นเยน อธิกาปิ ธมฺมา วุตฺตาฯ เตเนตเมตสฺส วจนตฺถโกสลฺลตฺถํ วุตฺตํ –

> ‘‘ยํ เอตฺถ วุฑฺฒิมโนฺต, สลกฺขณา ปูชิตา ปริจฺฉินฺนา;
> วุตฺตาธิกา จ ธมฺมา, อภิธโมฺม เตน อกฺขาโต’’ติฯ

ยํ ปเนตฺถ อวิสิฎฺฐํ, ตํ –

> ‘‘ปิฎกํ ปิฎกตฺถวิทู, ปริยตฺติพฺภาชนตฺถโต อาหุ;
> เตน สโมธาเนตฺวา, ตโยปิ วินยาทโย เญยฺยา’’ฯ

ปริยตฺติปิ หิ ‘‘มา ปิฎกสมฺปทาเนนา’’ติอาทีสุ (อ. นิ. ๓.๖๖) ปิฎกนฺติ วุจฺจติฯ ‘‘อถ ปุริโส อาคเจฺฉยฺย กุทาลปิฎกมาทายา’’ติอาทีสุ (อ. นิ. ๓.๗๐) ยํ กิญฺจิ ภาชนมฺปิฯ ตสฺมา ‘ปิฎกํ ปิฎกตฺถวิทู ปริยตฺติภาชนตฺถโต อาหุฯ

อิทานิ **‘เตน สโมธาเนตฺวา ตโยปิ วินยาทโย เญยฺยา’**ติ, เตน เอวํ ทุวิธเตฺถน ปิฎกสเทฺทน สห สมาสํ กตฺวา วินโย จ โส ปิฎกญฺจ ปริยตฺติภาวโต, ตสฺส ตสฺส อตฺถสฺส ภาชนโต จาติ วินยปิฎกํ, ยถาวุเตฺตเนว นเยน สุตฺตนฺตญฺจ ตํ ปิฎกญฺจาติ สุตฺตนฺตปิฎกํ, อภิธโมฺม จ โส ปิฎกญฺจาติ อภิธมฺมปิฎกนฺติฯ เอวเมเต ตโยปิ วินยาทโย เญยฺยาฯ

เอวํ ญตฺวา จ ปุนปิ เตสฺเวว ปิฎเกสุ นานปฺปการโกสลฺลตฺถํ –

> ‘‘เทสนาสาสนกถาเภทํ เตสุ ยถารหํ;
> สิกฺขาปฺปหานคมฺภีรภาวญฺจ ปริทีปเยฯ
> ปริยตฺติเภทํ สมฺปตฺติํ, วิปตฺติญฺจาปิ ยํ ยหิํ;
> ปาปุณาติ ยถา ภิกฺขุ, ตมฺปิ สพฺพํ วิภาวเย’’ฯ

ตตฺรายํ ปริทีปนา วิภาวนา จฯ เอตานิ หิ ตีณิ ปิฎกานิ ยถากฺกมํ อาณาโวหารปรมตฺถเทสนา, ยถาปราธยถานุโลมยถาธมฺมสาสนานิ, สํวราสํวรทิฎฺฐิวินิเวฐนนามรูปปริเจฺฉทกถาติ จ วุจฺจนฺติฯ เอตฺถ หิ วินยปิฎกํ อาณารเหน ภควตา อาณาพาหุลฺลโต เทสิตตฺตา **อาณาเทสนา,** สุตฺตนฺตปิฎกํ โวหารกุสเลน ภควตา โวหารพาหุลฺลโต เทสิตตฺตา **โวหารเทสนา,** อภิธมฺมปิฎกํ ปรมตฺถกุสเลน ภควตา ปรมตฺถพาหุลฺลโต เทสิตตฺตา **ปรมตฺถเทสนา**ติ วุจฺจติฯ

ตถา ปฐมํ – ‘เย เต ปจฺราปราธา สตฺตา, เต ยถาปราธํ เอตฺถ สาสิตา’ติ **ยถาปราธสาสนํ,** ทุติยํ – ‘อเนกชฺฌาสยานุสยจริยาธิมุตฺติกา สตฺตา ยถานุโลมํ เอตฺถ สาสิตา’ติ **ยถานุโลมสาสนํ,** ตติยํ – ‘ธมฺมปุญฺชมตฺต ‘‘อหํ มมา’’ติ สญฺญิโน สตฺตา ยถาธมฺมํ เอตฺถ สาสิตา’ติ **ยถาธมฺมสาสน**นฺติ วุจฺจติฯ

ตถา ปฐมํ – อชฺฌาจารปฏิปกฺขภูโต สํวราสํวโร เอตฺถ กถิโตติ **สํวราสํวรกถาฯ** สํวราสํวโรติ ขุทฺทโก เจว มหนฺโต จ สํวโร, กมฺมากมฺมํ วิย, ผลาผลํ วิย จ, ทุติยํ – ‘‘ทฺวาสฏฺฐิทิฏฺฐิปฏิปกฺขภูตา ทิฏฺฐิวินิเวฐนา เอตฺถ กถิตา’’ติ **ทิฏฺฐิวินิเวฐนกถา,** ตติยํ – ‘‘ราคาทิปฏิปกฺขภูโต นามรูปปริเจฺฉโท เอตฺถ กถิโต’’ติ **นามรูปปริเจฺฉทกถา**ติ วุจฺจติฯ

ตีสุปิ เจเตสุ ติโสฺส สิกฺขา, ตีณิ ปหานานิ, จตุพฺพิโธ จ คมฺภีรภาโว เวทิตโพฺพฯ ตถา หิ วินยปิฏเก วิเสเสน **อธิสีลสิกฺขา** วุตฺตา, สุตฺตนฺตปิฏเก **อธิจิตฺตสิกฺขา,** อภิธมฺมปิฏเก **อธิปญฺญาสิกฺขาฯ**

วินยปิฏเก จ **วีติกฺกมปฺปหานํ** , กิเลสานํ วีติกฺกมปฏิปกฺขตฺตา สีลสฺสฯ สุตฺตนฺตปิฏเก **ปริยุฏฺฐานปฺปหานํ,** ปริยุฏฺฐานปฏิปกฺขตฺตา สมาธิสฺสฯ อภิธมฺมปิฏเก **อนุสยปฺปหานํ,** อนุสยปฏิปกฺขตฺตา ปญฺญายฯ ปฐเม จ **ตทงฺคปฺปหานํ,** อิตเรสุ **วิกฺขมฺภนสมุเจฺฉทปฺปหานานิฯ** ปฐเม จ ทุจฺจริตสํกิเลสปฺปหานํ, อิตเรสุ **ตณฺหาทิฏฺฐิสํกิเลสปฺปหานํฯ**

เอกเมกสฺมิเญฺจตฺถ จตุพฺพิโธปิ ธมฺมตฺถเทสนา ปฏิเวธคมฺภีรภาโว เวทิตโพฺพฯ ตตฺถ **ธโมฺม**ติ ตนฺติฯ **อโตฺถ**ติ ตสฺสาเยว อโตฺถฯ **เทสนา**ติ ตสฺสา มนสา ววตฺถาปิตาย ตนฺติยา เทสนาฯ **ปฏิเวโธ**ติ ตนฺติยา ตนฺติอตฺถสฺส จ ยถาภูตาวโพโธฯ ตีสุปิ เจเตสุ เอเต ธมฺมตฺถเทสนาปฏิเวธาฯ ยสฺมา สสาทีหิ วิย มหาสมุโทฺท มนฺทพุทฺธีหิ ทุโกฺขคาฬฺหา อลพฺภเนยฺยปติฏฺฐา จ, ตสฺมา คมฺภีราฯ เอวํ เอกเมกสฺมิํ เอตฺถ จตุพฺพิโธปิ คมฺภีรภาโว เวทิตโพฺพฯ

อปโร นโย, **ธโมฺม**ติ เหตุฯ วุตฺตเญฺหตํ – ‘‘เหตุมฺหิ ญาณํ ธมฺมปฏิสมฺภิทา’’ติฯ **อโตฺถ**ติ เหตุผลํ, วุตฺตเญฺหตํ – ‘‘เหตุผเล ญาณํ อตฺถปฏิสมฺภิทา’’ติ (วิภ. ๗๒๐)ฯ **เทสนา**ติ ปญฺญตฺติ, ยถา ธมฺมํ ธมฺมาภิลาโปติ อธิปฺปาโยฯ อนุโลมปฏิโลมสเงฺขปวิตฺถาราทิวเสน วา กถนํฯ **ปฏิเวโธ**ติ อภิสมโย, โส จ โลกิยโลกุตฺตโร วิสยโต อสโมฺมหโต จ, อตฺถานุรูปํ ธเมฺมสุ, ธมฺมานุรูปํ อเตฺถสุ, ปญฺญตฺติปถานุรูปํ ปญฺญตฺตีสุ อวโพโธฯ เตสํ เตสํ วา ตตฺถ ตตฺถ วุตฺตธมฺมานํ ปฏิวิชฺฌิตโพฺพ สลกฺขณสงฺขาโต อวิปรีตสภาโวฯ

อิทานิ ยสฺมา เอเตสุ ปิฏเกสุ ยํ ยํ ธมฺมชาตํ วา อตฺถชาตํ วา, ยา จายํ ยถา ยถา ญาเปตโพฺพ อโตฺถ โสตูนํ ญาณสฺส อภิมุโข โหติ, ตถา ตถา ตทตฺถโชติกา เทสนา, โย เจตฺถ อวิปรีตาวโพธสงฺขาโต ปฏิเวโธ, เตสํ เตสํ วา ธมฺมานํ ปฏิวิชฺฌิตโพฺพ สลกฺขณสงฺขาโต อวิปรีตสภาโวฯ สพฺพเมฺปตํ อนุปจิตกุสลสมฺภาเรหิ ทุปฺปเญฺญหิ สสาทีหิ วิย มหาสมุโทฺท ทุโกฺขคาฬฺหํ อลพฺภเนยฺยปติฏฺฐญฺจ, ตสฺมา คมฺภีรํฯ เอวมฺปิ เอกเมกสฺมิํ เอตฺถ จตุพฺพิโธปิ คมฺภีรภาโว เวทิตโพฺพฯ

เอตฺตาวตา จ –

‘‘เทสนาสาสนกถา, เภทํ เตสุ ยถารหํ;
สิกฺขาปฺปหานคมฺภีร, ภาวญฺจ ปริทีปเย’’ติ –

อยํ คาถา วุตฺตตฺถาว โหติฯ

> ‘‘ปริยตฺติเภทํ สมฺปตฺตึ, วิปตฺติญฺจาปิ ยํ ยหึ;
> ปาปุณาติ ยถา ภิกฺขุ, ตมฺปิ สพฺพํ วิภาวเย’’ติ –

เอตฺถ ปน ตีสุ ปิฏเกสุ ติวิโธ ปริยตฺติเภโท ทฏฺฐพฺโพฯ ติโสฺส หิ ปริยตฺติโย – อลคทฺทูปมา, นิสฺสรณตฺถา, ภณฺฑาคาริกปริยตฺตีติฯ

ตตฺถ ยา ทุคฺคหิตา, อุปารมฺภาทิเหตุ ปริยาปุฏา, อยํ **อลคทฺทูปมาฯ** ยํ สนฺธาย วุตฺตํ ‘‘เสยฺยถาปิ, ภิกฺขเว, ปุริโส อลคทฺทตฺถิโก อลคทฺทคเวสี อลคทฺทปริเยสนํ จรมาโน, โส ปเสฺสยฺย มหนฺตํ อลคทฺทํ, ตเมนํ โภเค วา นงฺคุเฏฺฐ วา คเณฺหยฺย, ตสฺส โส อลคโทฺท ปฏิปริวตฺติตฺวา หเตฺถ วา พาหายํ วา อญฺญตรสฺมึ วา องฺคปจฺจเงฺค ฑํเสยฺย, โส ตโต นิทานํ มรณํ วา นิคจฺเฉยฺย, มรณมตฺตํ วา ทุกฺขํฯ ตํ กิสฺส เหตุ? ทุคฺคหิตตฺตา, ภิกฺขเว, อลคทฺทสฺสฯ เอวเมว โข, ภิกฺขเว, อิเธกเจฺจ โมฆปุริสา ธมฺมํ ปริยาปุณนฺติ, สุตฺตํ…เป.… เวทลฺลํ, เต ตํ ธมฺมํ ปริยาปุณิตฺวา เตสํ ธมฺมานํ ปญฺญาย อตฺถํ น อุปปริกฺขนฺติ, เตสํ เต ธมฺมา ปญฺญาย อตฺถํ อนุปปริกฺขตํ น นิชฺฌานํ ขมนฺติ, เต อุปารมฺภานิสํสา เจว ธมฺมํ ปริยาปุณนฺติ, อิติวาทปฺปโมกฺขานิสํสา จ, ยสฺส จตฺถาย ธมฺมํ ปริยาปุณนฺติ, ตญฺจสฺส อตฺถํ นานุโภนฺติ, เตสํ เต ธมฺมา ทุคฺคหิตา ทีฆรตฺตํ อหิตาย ทุกฺขาย สํวตฺตนฺติฯ ตํ กิสฺส เหตุ? ทุคฺคหิตตฺตา, ภิกฺขเว, ธมฺมาน’’นฺติ (ม. นิ. ๑.๒๓๘)ฯ

ยา ปน สุคฺคหิตา สีลกฺขนฺธาทิปาริปูรึเยว อากงฺขมาเนน ปริยาปุฏา, น อุปารมฺภาทิเหตุ, อยํ **นิสฺสรณตฺถาฯ** ยํ สนฺธาย วุตฺตํ – ‘‘เตสํ เต ธมฺมา สุคฺคหิตา ทีฆรตฺตํ หิตาย สุขาย สํวตฺตนฺติฯ ตํ กิสฺส เหตุ? สุคฺคหิตตฺตา, ภิกฺขเว, ธมฺมาน’’นฺติ (ม. นิ. ๑.๒๓๙)ฯ

ยํ ปน ปริญฺญาตกฺขโนฺธ ปหีนกิเลโส ภาวิตมโคฺค ปฏิวิทฺธากุโปฺป สจฺฉิกตนิโรโธ ขีณาสโว เกวลํ ปเวณีปาลนตฺถาย วํสานุรกฺขณตฺถาย ปริยาปุณาติ, อยํ **ภณฺฑาคาริกปริยตฺตี**ติฯ

วินเย ปน สุปฺปฏิปโนฺน ภิกฺขุ สีลสมฺปทํ นิสฺสาย ติโสฺส วิชฺชา ปาปุณาติ, ตาสํเยว จ ตตฺถ ปเภทวจนโตฯ สุเตฺต สุปฺปฏิปโนฺน สมาธิสมฺปทํ นิสฺสาย ฉ อภิญฺญา ปาปุณาติ, ตาสํเยว จ ตตฺถ ปเภทวจนโตฯ อภิธเมฺม สุปฺปฏิปโนฺน ปญฺญาสมฺปทํ นิสฺสาย จตโสฺส ปฏิสมฺภิทา ปาปุณาติ, ตาสญฺจ ตเตฺถว ปเภทวจนโต, เอวเมเตสุ สุปฺปฏิปโนฺน ยถากฺกเมน อิมํ วิชฺชาตฺตยฉฬภิญฺญาจตุปฺปฏิสมฺภิทาเภทํ สมฺปตฺตึ ปาปุณาติฯ

วินเย ปน ทุปฺปฏิปโนฺน อนุญฺญาตสุขสมฺผสฺสอตฺถรณปาวุรณาทิผสฺสสามญฺญโต ปฏิกฺขิเตฺตสุ อุปาทินฺนกผสฺสาทีสุ อนวชฺชสญฺญี โหติฯ วุตฺตมฺปิ เหตํ – ‘‘ตถาหํ ภควตา ธมฺมํ เทสิตํ อาชานามิ, ยถา เย เม อนฺตรายิกา ธมฺมา อนฺตรายิกา วุตฺตา ภควตา, เต ปฏิเสวโต นาลํ อนฺตรายายา’’ติ (ม. นิ. ๑.๒๓๔)ฯ ตโต ทุสฺสีลภาวํ ปาปุณาติฯ สุเตฺต ทุปฺปฏิปโนฺน – ‘‘จตฺตาโร เม, ภิกฺขเว, ปุคฺคลา สโนฺต สํวิชฺชมานา’’ติอาทีสุ (อ. นิ. ๔.๕) อธิปฺปายํ อชานโนฺต ทุคฺคหิตํ คณฺหาติ, ยํ สนฺธาย วุตฺตํ – ‘‘อตฺตนา ทุคฺคหิเตน อเมฺห เจว อพฺภาจิกฺขติ, อตฺตานญฺจ ขณติ, พหุญฺจ อปุญฺญํ ปสวตี’’ติ (ม. นิ. ๑.๒๓๖)ฯ ตโต มิจฺฉาทิฏฺฐิตํ ปาปุณาติฯ อภิธเมฺม ทุปฺปฏิปโนฺน ธมฺมจินฺตํ อติธาวโนฺต อจิเนฺตยฺยานิปิ จิเนฺตติฯ ตโต จิตฺตเกฺขปํ ปาปุณาติ, วุตฺตเญฺหตํ – ‘‘จตฺตาริมานิ, ภิกฺขเว, อจิเนฺตยฺยานิ, น จิเนฺตตพฺพานิ, ยานิ จิเนฺตโนฺต

อุมฺมาทสฺส วิฆาตสฺส ภาคี อสฺสา’’ติ (อ. นิ. ๔.๗๗)ฯ เอวเมเตสุ ทุปฺปฏิปนฺนุ ยถากฺกเมน อิมํ ทุสฺสีลภาว มิจฺฉาทิฏฺฐิตา จิตฺตเกฺขปเภทํ วิปตฺตึ ปาปุณาตี’’ติฯ

เอตฺตาวตา จ –

“ปริยตฺติเภทํ สมฺปตฺตึ, วิปตฺติญฺจาปิ ยํ ยหึ;
ปาปุณาติ ยถา ภิกฺขุ, ตมฺปิ สพฺพํ วิภาวเย’’ติ –

อยมฺปิ คาถา วุตฺตตฺถาว โหติฯ เอวํ นานปฺปการโต ปิฏกานิ ญตฺวา เตสํ วเสเนตํ พุทฺธวจนํ ติวิธนฺติ ญาตพฺพํฯ

กถํ นิกายวเสน ปญฺจวิธํ? สพฺพเมว เจตํ ทีฆนิกาโย, มชฺฌิมนิกาโย, สํยุตฺตนิกาโย, องฺคุตฺตรนิกาโย, ขุทฺทกนิกาโยติ ปญฺจปฺปเภทํ โหติฯ ตตฺถ กตโม **ทีฆนิกาโย?** ติวคฺคสงฺคหานิ พฺรหฺมชาลาทีนิ จตุตฺตึส สุตฺตานิฯ

“จตุตฺตึเสว สุตฺตนฺตา, ติวโคฺค ยสฺส สงฺคโห;
เอส ทีฆนิกาโยติ, ปฐโม อนุโลมิโก’’ติฯ

กสฺมา ปเนส ทีฆนิกาโยติ วุจฺจติ? ทีฆปฺปมาณานํ สุตฺตานํ สมูหโต นิวาสโต จฯ สมูหนิวาสา หิ นิกาโยติ วุจฺจนฺติฯ “นาหํ, ภิกฺขเว, อญฺญํ เอกนิกายมฺปิ สมนุปสฺสามิ เอวํ จิตฺตํ, ยถยิทํ, ภิกฺขเว , ติรจฺฉานคตา ปาณา’’ (สํ. นิ. ๒.๑๐๐)ฯ โปณิกนิกาโย จิกฺขลฺลิกนิกาโยติ เอวมาทีนิ เจตฺถ สาธกานิ สาสนโต โลกโต จฯ เอวํ เสสานมฺปิ นิกายภาเว วจนตฺถ เวทิตโพฺพฯ

กตโม **มชฺฌิมนิกาโย?** มชฺฌิมปฺปมาณานิ ปญฺจทสวคฺคสงฺคหานิ มูลปริยายสุตฺตาทีนิ ทิยฑฺฒสตํ เทฺว จ สุตฺตานิฯ

“ทิยฑฺฒสตสุตฺตนฺตา, เทฺว จ สุตฺตานิ ยตฺถ โส;
นิกาโย มชฺฌิโม ปญฺจ, ทสวคฺคปริคฺคโห’’ติฯ

กตโม **สํยุตฺตนิกาโย?** เทวตาสํยุตฺตาทิวเสน กถิตานิ โอฆตรณาทีนิ สตฺต สุตฺตสหสฺสานิ สตฺต จ สุตฺตสตานิ ทฺวาสฏฺฐิ จ สุตฺตานิฯ

“สตฺตสุตฺตสหสฺสานิ , สตฺตสุตฺตสตานิ จ;
ทฺวาสฏฺฐิ เจว สุตฺตนฺตา, เอโส สํยุตฺตสงฺคโห’’ติฯ

กตโม **องฺคุตฺตรนิกาโย?** เอเกกองฺคาติเรกวเสน กถิตานิ จิตฺตปริยาทานาทีนิ นว สุตฺตสหสฺสานิ ปญฺจ สุตฺตสตานิ สตฺตปญฺญาสญฺจ สุตฺตานิฯ

“นว สุตฺตสหสฺสานิ, ปญฺจ สุตฺตสตานิ จ;
สตฺตปญฺญาส สุตฺตานิ, สงฺขฺยา องฺคุตฺตเร อย’’นฺติฯ

กตโม **ขุทฺทกนิกาโย?** สกลํ วินยปิฏกํ, อภิธมฺมปิฏกํ, ขุทฺทกปาฐาทโย จ ปุเพฺพ ทสฺสิตา ปญฺจทสปฺปเภทา, ฐเปตฺวา จตฺตาโร นิกาเย อวเสสํ พุทฺธวจนํฯ

‘‘ฐเปตฺวา จตุโรเปเต, นิกาเย ทีฆอาทิเก;
ตทญฺญํ พุทฺธวจนํ, นิกาโย ขุทฺทโก มโต’’ติฯ

เอวํ นิกายวเสน ปญฺจวิธํฯ

กถํ องฺควเสน นววิธํ? สพฺพเมว หิทํ สุตฺตํ, เคยฺยํ, เวยฺยากรณํ, คาถา, อุทานํ, อิติวุตฺตกํ, ชาตกํ, อพฺภุตธมฺมํ, เวทลฺลนฺติ นวปฺปเภทํ โหติฯ ตตฺถ อุภโตวิภงฺคนิเทฺทสขนฺธกปริวารา, สุตฺตนิปาเต มงฺคลสุตฺตรตนสุตฺตนาลกสุตฺตตุวฏฺฏกสุตฺตานิ จ อญฺญมฺปิ จ สุตฺตนามกํ ตถาคตวจนํ **สุตฺต**นฺติ เวทิตพฺพํฯ สพฺพมฺปิ สคาถกํ สุตฺตํ **เคยฺย**นฺติ เวทิตพฺพํฯ วิเสเสน สํยุตฺตเก สกโลปิ สคาถวโคฺค, สกลมฺปิ อภิธมฺมปิฎกํ, นิคฺคาถกํ สุตฺตํ, ยญฺจ อญฺญมฺปิ อฏฺฐหิ อเงฺคหิ อสงฺคหิตํ พุทฺธวจนํ, ตํ **เวยฺยากรณ**นฺติ เวทิตพฺพํฯ ธมฺมปทํ, เถรคาถา, เถรีคาถา, สุตฺตนิปาเต โนสุตฺตนามิกา สุทฺธิกคาถา จ **คาถา**ติ เวทิตพฺพาฯ โสมนสฺสญาณมยิกคาถาปฏิสํยุตฺตา เทฺวอสีติ สุตฺตนฺตา **อุทาน**นฺติ เวทิตพฺพํฯ ‘‘วุตฺตเญฺหตํ ภควตา’’ติอาทินยปฺปวตฺตา ทสุตฺตรสตสุตฺตนฺตา **อิติวุตฺตก**นฺติ เวทิตพฺพํฯ อปณฺณกชาตกาทีนิ ปญฺญาสาธิกานิ ปญฺจชาตกสตานิ **‘ชาตก’**นฺติ เวทิตพฺพํฯ ‘‘จตฺตาโรเม, ภิกฺขเว, อจฺฉริยา อพฺภุตา ธมฺมา อานเนฺท’’ติอาทินยปฺปวตฺตา (ที. นิ. ๒.๒๐๙) สเพฺพปิ อจฺฉริยพฺภุตธมฺมปฏิสํยุตฺตสุตฺตนฺตา **อพฺภุตธมฺม**นฺติ เวทิตพฺพํฯ จูฬเวทลฺล-มหาเวทลฺล-สมฺมาทิฏฺฐิ-สกฺกปญฺห-สงฺขารภาชนิย-มหาปุณฺณมสุตฺตาทโย สเพฺพปิ เวทญฺจ ตุฏฺฐิญฺจ ลทฺธา ลทฺธา ปุจฺฉิตสุตฺตนฺตา **เวทลฺล**นฺติ เวทิตพฺพํฯ เอวํ องฺควเสน นววิธํฯ

กถํ ธมฺมกฺขนฺธวเสน จตุราสีติสหสฺสวิธํ? สพฺพเมว เจตํ พุทฺธวจนํ –

‘‘ทฺวาสีติ พุทฺธโต คณฺหิํ, เทฺว สหสฺสานิ ภิกฺขุโต;
จตุราสีติ สหสฺสานิ, เย เม ธมฺมา ปวตฺติโน’’ติฯ

เอวํ ปริทีปิตธมฺมกฺขนฺธวเสน จตุราสีติสหสฺสปฺปเภทํ โหติฯ ตตฺถ เอกานุสนฺธิกํ สุตฺตํ เอโก ธมฺมกฺขโนฺธฯ ยํ อเนกานุสนฺธิกํ, ตตฺถ อนุสนฺธิวเสน ธมฺมกฺขนฺธคณนาฯ คาถาพเนฺธสุ ปญฺหาปุจฺฉนํ เอโก ธมฺมกฺขโนฺธ, วิสฺสชฺชนํ เอโกฯ อภิธเมฺม เอกเมกํ ติกทุกภาชนํ, เอกเมกญฺจ จิตฺตวารภาชนํ, เอกเมโก ธมฺมกฺขโนฺธฯ วินเย อตฺถิ วตฺถุ, อตฺถิ มาติกา, อตฺถิ ปทภาชนียํ, อตฺถิ อนฺตราปตฺติ, อตฺถิ อาปตฺติ, อตฺถิ อนาปตฺติ, อตฺถิ ติกเจฺฉโทฯ ตตฺถ เอกเมโก โกฏฺฐาโส เอกเมโก ธมฺมกฺขโนฺธติ เวทิตโพฺพฯ เอวํ ธมฺมกฺขนฺธวเสน จตุราสีติสหสฺสวิธํฯ

เอวเมตํ อเภทโต รสวเสน เอกวิธํ, เภทโต ธมฺมวินยาทิวเสน ทุวิธาทิเภทํ พุทฺธวจนํ สงฺคายเนฺตน มหากสฺสปปฺปมุเขน วสีคเณน ‘‘อยํ ธโมฺม, อยํ วินโย, อิทํ ปฐมพุทฺธวจนํ, อิทํ มชฺฌิมพุทฺธวจนํ, อิทํ ปจฺฉิมพุทฺธวจนํ, อิทํ วินยปิฎกํ, อิทํ สุตฺตนฺตปิฎกํ, อิทํ อภิธมฺมปิฎกํ, อยํ ทีฆนิกาโย…เป.… อยํ ขุทฺทกนิกาโย, อิมานิ สุตฺตาทีนิ นวงฺคานิ, อิมานิ จตุราสีติ ธมฺมกฺขนฺธสหสฺสานี’’ติ, อิมํ ปเภทํ ววตฺถเปตฺวาว สงฺคีตํฯ น เกวลญฺจ อิมเมว, อญฺญมฺปิ อุทฺทานสงฺคห-วคฺคสงฺคห-เปยฺยาลสงฺคห-เอกกนิปาต-ทุกนิปาตาทินิปาตสงฺคห-สํยุตฺตสงฺคห-ปณฺณาสสงฺคหาทิ-อเนกวิธํ ตีสุ ปิฏเกสุ สนฺทิสฺสมานํ สงฺคหปฺปเภทํ ววตฺถเปตฺวา เอว สตฺตหิ มาเสหิ สงฺคีตํฯ

สงฺคีติปริโยสาเน จสฺส – ‘‘อิทํ มหากสฺสปเตฺถเรน ทสพลสฺส สาสนํ ปญฺจวสฺสสหสฺสปริมาณกาลํ ปวตฺตนสมตฺถํ กต’’นฺติ สญฺชาตปฺปโมทา สาธุการํ วิย ททมานา อยํ มหาปถวี อุ

ทกปริยนฺตํ กตฺวา อเนกปฺปการํ กมฺปิ สงฺกมฺปิ สมฺปกมฺปิ สมฺปเวธิ, อเนกานิ จ อจฺฉริยานิ ปาตุรเหสุนฺติ, อยํ ปฐมมหาสงฺคีติ นามฯ ยา โลเก –

> ‘‘สเตหิ ปญฺจหิ กตา, เตน ปญฺจสตาติ จ;
> เถเรเหว กตตฺตา จ, เถริกาติ ปวุจฺจตี’’ติฯ

๑. พฺรหฺมชาลสุตฺตวณฺณนา

ปริพฺพาชกกถาวณฺณนา

อิมิสฺสา ปฐมมหาสงฺคีติยา วตฺตมานาย วินยสงฺคหาวสาเน สุตฺตนฺตปิฏเก อาทินิกายสฺส อาทิสุตฺตํ พฺรหฺมชาลํ ปุจฺฉนฺเตน อายสฺมตา มหากสฺสเปน – ‘‘พฺรหฺมชาลํ, อาวุโส อานนฺท, กตฺถ ภาสิต’’นฺติ, เอวมาทิวุตฺตวจนปริโยสาเน ยตฺถ จ ภาสิตํ, ยญฺจารพฺภ ภาสิตํ, ตํ สพฺพํ ปกาเสนฺโต อายสฺมา อานนฺโท เอวํ เม สุตนฺติอาทิมาหฯ เตน วุตฺตํ ‘‘พฺรหฺมชาลสฺสาปิ เอวํ เม สุตนฺติอาทิกํ อายสฺมตา อานนฺเทน ปฐมมหาสงฺคีติกาเล วุตฺตํ นิทานมาที’’ติฯ

๑. ตตฺถ **เอว**นฺติ นิปาตปทํฯ **เม**ติอาทีนิ นามปทานิฯ **ปฏิปนฺน โหตี**ติ เอตฺถ **ปฏิ**ติ อุปสคฺคปทํ, **โหตี**ติ อาขฺยาตปทนฺติฯ อิมินา ตาว นเยน ปทวิภาโค เวทิตพฺโพฯ

อตฺถโต ปน **เอวํ**-สทฺโท ตาว อุปมูปเทสสมฺปหํสนครหณวจนสมฺปฏิคฺคหาการนิทสฺสนาวธารณาทิอเนกตฺถปฺปเภโทฯ ตถาเหส – ‘‘เอวํ ชาเตน มเจฺจน, กตฺตพฺพํ กุสลํ พหุ’’นฺติ (ธ. ป. ๕๓) เอวมาทีสุ อุปมายํ อาคโตฯ ‘‘เอวํ เต อภิกฺกมิตพฺพํ, เอวํ เต ปฏิกฺกมิตพฺพ’’นฺติอาทีสุ (อ. นิ. ๔.๑๒๒) อุปเทเสฯ ‘‘เอวเมตํ ภควา, เอวเมตํ สุคตา’’ติอาทีสุ (อ. นิ. ๓.๖๖) สมฺปหํสเนฯ ‘‘เอวเมวํ ปนายํ วสลี ยสฺมึ วา ตสฺมึ วา ตสฺส มุณฺฑกสฺส สมณกสฺส วณฺณํ ภาสตี’’ติอาทีสุ (สํ. นิ. ๑.๑๘๗) ครหเณฯ ‘‘เอวํ, ภนฺเตติ โข เต ภิกฺขู ภควโต ปจฺจโสฺสสุ’’นฺติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๑) วจนสมฺปฏิคฺคเหฯ ‘‘เอวํ พฺยา โข อหํ, ภนฺเต, ภควตา ธมฺมํ เทสิตํ อาชานามี’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๓๙๘) อาการเรฯ ‘‘เอหิ ตฺวํ, มาณวก, เยน สมโณ อานนฺโท เตนุปสงฺกม, อุปสงฺกมิตฺวา มม วจเนน สมณํ อานนฺทํ อปฺปาพาธํ อปฺปาตงฺกํ ลหุฏฺฐานํ พลํ ผาสุวิหารํ ปุจฺฉฯ ‘‘สุโภ มาณโว โตเทยฺยปุตฺโต ภวนฺตํ อานนฺทํ อปฺปาพาธํ อปฺปาตงฺกํ ลหุฏฺฐานํ พลํ ผาสุวิหารํ ปุจฺฉตี’’ติฯ ‘‘เอวญฺจ วเทหิ, สาธุ กิร ภวํ อานนฺโท เยน สุภสฺส มาณวสฺส โตเทยฺยปุตฺตสฺส นิเวสนํ, เตนุปสงฺกมตุ อนุกมฺปํ อุปาทายา’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๑.๔๔๕) นิทสฺสเนฯ ‘‘ตํ กึ มญฺญถ, กาลามา, อิเม ธมฺมา กุสลา วา อกุสลา วาติ? อกุสลา, ภนฺเตฯ สาวชฺชา วา อนวชฺชา วาติ? สาวชฺชา, ภนฺเตฯ วิญฺญุครหิตา วา วิญฺญุปฺปสตฺถา วาติ? วิญฺญุครหิตา, ภนฺเตฯ สมตฺตา สมาทินฺนา อหิตาย ทุกฺขาย สํวตฺตนฺติ โน วา, กถํ โว เอตฺถ โหตีติ? สมตฺตา, ภนฺเต, สมาทินฺนา อหิตาย ทุกฺขาย สํวตฺตนฺติ, เอวํ โน เอตฺถ โหตี’’ติอาทีสุ (อ. นิ. ๓.๖๖) อวธารเณฯ สฺวายมิธ อาการนิทสฺสนาวธารเณสุ ทฏฺฐพฺโพฯ

ตตฺถ อาการตฺเถน **เอวํ**-สทฺเทน เอตมตฺถํ ทีเปติ, นานานยนิปุณมเนกชฺฌาสยสมุฏฺฐานํ, อตฺถพฺยญฺชนสมฺปนฺนํ, วิวิธปาฏิหาริยํ, ธมฺมตฺถเทสนาปฏิเวธคมฺภีรํ, สพฺพสตฺตานํ สกสกภาสานุรูปโต โสตปถมาคจฺฉนฺตํ ตสฺส ภควโต วจนํ สพฺพปฺปกาเรน โก สมตฺโถ วิญฺญาตุํ, สพฺพถาเมน ปน โสตุกามตํ ชเนตฺวาปิ ‘เอวํ เม สุตํ’ มยาปิ เอเกนาการเรน สุตนฺติฯ

นิทสฺสนตฺเถน – ‘‘นาหํ สยมฺภู, น มยา อิทํ สจฺฉิกต’’นฺติ อตฺตานํ ปริโมเจนฺโต – ‘เอวํ เม สุตํ’, ‘มยาปิ เอวํ สุต’นฺติ อิทานิ วตฺตพฺพํ สกลํ สุตฺตํ นิทเสฺสติฯ

อวธารณตฺเถน – ‘‘เอตทคฺคํ, ภิกฺขเว, มม สาวกานํ ภิกฺขูนํ พหุสฺสุตานํ ยทิทํ อานนฺโท, คติมนฺตานํ, สติมนฺตานํ, ธิติมนฺตานํ, อุปฏฺฐากานํ ยทิทํ อานนฺโท’’ติ (อ. นิ. ๑.๒๒๓)ฯ เอวํ ภควตา – ‘‘อายสฺมา อานนฺโท อตฺถกุสโล, ธมฺมกุสโล, พฺยญฺชนกุสโล, นิรุตฺติกุสโล, ปุพฺพา

ปรกุสโล''ติ (อ. นิ. ๕.๑๖๙)ฯ เอวํ ธมฺมเสนาปตินา จ ปสตฺถภาวานุรูปํ อตฺตโน ธารณพลํ ทเสฺสนฺต สตฺตานํ โสตุกามตํ ชเนติ – 'เอวํ เม สุตํ', ตญฺจ โข อตฺถโต วา พฺยญฺชนโต วา อนูนมนธิกํ, เอวเมว น อญฺญถา ทฏฺฐพฺพ''นฺติฯ

เม-สทฺโท ตีสุ อเตฺถสุ ทิสฺสติฯ ตถา หิสฺส – ''คาถาภิคีตํ เม อโภชเนยฺย''นฺติอาทีสุ (สุ. นิ. ๘๑) มยาติ อโตฺถฯ ''สาธุ เม, ภเนฺต, ภควา สงฺขิเตฺตน ธมฺมํ เทเสตู''ติอาทีสุ (สํ. นิ. ๔.๘๘) มยฺหนฺติ อโตฺถฯ ''ธมฺมทายาทา เม, ภิกฺขเว , ภวถา''ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๒๙) มมาติ อโตฺถฯ อิธ ปน มยา สุตนฺติ จ, มม สุตนฺติ จ อตฺถทฺวเย ยุชฺชติฯ

สุตนฺติ อยํ **สุต**-สทฺโท สอุปสโคฺค จ อนุปสโคฺค จ – คมนวิสฺสุตกิลินฺน-อุปจิตานุโยค-โสตวิเญฺญยฺย-โสตทฺวารานุสาร-วิญฺญาตาทิอเนกตฺถปฺปเภโท, ตถา หิสฺส ''เสนาย ปสุโต''ติอาทีสุ คจฺฉนฺตติ อโตฺถฯ ''สุตธมฺมสฺส ปสฺสโต''ติอาทีสุ (อุทา. ๑๑) วิสฺสุตธมฺมสฺสาติ อโตฺถฯ ''อวสฺสุตา อวสฺสุตสฺสา''ติอาทีสุ (ปาจิ. ๖๕๗) กิลินฺนากิลินฺนสฺสาติ อโตฺถฯ ''ตุเมฺหหิ ปุญฺญํ ปสุตํ อนปฺปก''นฺติอาทีสุ (ขุ. ปา. ๗.๑๒) อุปจิตนฺติ อโตฺถฯ ''เย ฌานปสุตา ธีรา''ติอาทีสุ (ธ. ป. ๑๘๑) ฌานานุยุตฺตาติ อโตฺถฯ 'ทิฏฺฐํ สุตํ มุต'นฺติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๒๔๑) โสตวิเญฺญยฺยนฺติ อโตฺถฯ ''สุตธโร สุตสนฺนิจโย''ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๓๓๙) โสตทฺวารานุสารวิญฺญาตธโรติ อโตฺถฯ อิธ ปนสฺส โสตทฺวารานุสาเรน อุปธาริตนฺติ วา อุปธารณนฺติ วาติ อโตฺถฯ 'เม' สทฺทสฺส หิ 'มยา'ติ อเตฺถ สติ 'เอวํ มยา สุตํ' โสตทฺวารานุสาเรน อุปธาริตนฺติ ยุชฺชติฯ 'มมา'ติ อเตฺถ สติ เอวํ มม สุตํ โสตทฺวารานุสาเรน อุปธารณนฺติ ยุชฺชติฯ

เอวเมเตสุ ตีสุ ปเทสุ **เอว**นฺติ โสตวิญฺญาณาทิวิญฺญาณกิจฺจนิทสฺสนํฯ **เม**ติ วุตฺตวิญฺญาณสมงฺคิปุคฺคลนิทสฺสนํฯ **สุต**นฺติ อสฺสวนภาวปฏิเกฺขปโต อนูนาธิกาวิปรีตคฺคหณนิทสฺสนํฯ ตถา **เอว**นฺติ ตสฺสา โสตทฺวารานุสาเรน ปวตฺตาย วิญฺญาณวีถิยา นานปฺปกาเรน อารมฺมเณ ปวตฺติภาวปฺปกาสนํฯ **เม**ติ อตฺตปฺปกาสนํฯ **สุต**นฺติ ธมฺมปฺปกาสนํฯ อยเญฺหตฺถ สเงฺขโป – ''นานปฺปกาเรน อารมฺมเณ ปวตฺตาย วิญฺญาณวีถิยา มยา น อญฺญํ กตํ, อิทํ ปน กตํ, อยํ ธโมฺม สุโต''ติฯ

ตถา **เอว**นฺติ นิทฺทิสิตพฺพธมฺมปฺปกาสนํฯ **เม**ติ ปุคฺคลปฺปกาสนํฯ **สุต**นฺติ ปุคฺคลกิจฺจปฺปกาสนํฯ อิทํ วุตฺตํ โหติฯ ''ยํ สุตฺตํ นิทฺทิสิสฺสามิ, ตํ มยา เอวํ สุต''นฺติฯ

ตถา **เอว**นฺติ ยสฺส จิตฺตสนฺตานสฺส นานาการปฺปวตฺติยา นานตฺถพฺยญฺชนคฺคหณํ โหติ, ตสฺส นานาการนิเทฺทโสฯ **เอว**นฺติ หิ อยมาการปญฺญตฺติฯ **เม**ติ กตฺตุนิเทฺทโสฯ **สุต**นฺติ วิสยนิเทฺทโสฯ เอตฺตาวตา นานาการปฺปวเตฺตน จิตฺตสนฺตาเนน ตํ สมงฺคิโน กตฺตุ วิสยคฺคหณสนฺนิฏฺฐานํ กตํ โหติฯ

อถวา **เอว**นฺติ ปุคฺคลกิจฺจนิเทฺทโสฯ **สุต**นฺติ วิญฺญาณกิจฺจนิเทฺทโสฯ **เม**ติ อุภยกิจฺจยุตฺตปุคฺคลนิเทฺทโสฯ อยํ ปเนตฺถ สเงฺขโป, ''มยา สวนกิจฺจวิญฺญาณสมงฺคินา ปุคฺคเลน วิญฺญาณวเสน ลทฺธสวนกิจฺจโวหาเรน สุต''นฺติฯ

ตตฺถ เอวนฺติ จ เมติ จ สจฺจิกฏฺฐปรมตฺถวเสน อวิชฺชมานปญฺญตฺติฯ กิเญฺหตฺถ ตํ ปรมตฺถโต อตฺถิ, ยํ **เอว**นฺติ วา เมติ วา นิเทฺทสํ ลเภถ? สุตนฺติ วิชฺชมานปญฺญตฺติฯ ยญฺหิ ตํ เอตฺถ โสเตน อุปลทฺธํ, ตํ ปรมตฺถโต วิชฺชมานนฺติฯ ตถา 'เอว'นฺติ จ, เมติ จ, ตํ ตํ อุปาทาย วตฺตพฺพโต อุปาทาปญฺญตฺติฯ 'สุต'นฺติ ทิฏฺฐาทีนิ อุปนิธาย วตฺตพฺพโต อุปนิธาปญฺญตฺติฯ เอตฺถ จ เอ

วนฺติ วจเนน อสโมฺมหํ ทีเปติฯ น หิ สมฺมูโฬฺห นานปฺปการปฏิเวธสมโตฺถ โหติฯ 'สุต'นฺติ วจเนน สุตสฺส อสโมฺมสํ ทีเปติฯ ยสฺส หิ สุตํ สมฺมุฏฺฐํ โหติ, น โส กาลนฺตเรน มยา สุตนฺติ ปฏิชานาติฯ อิจฺจสฺส อสโมฺมเหน ปญฺญาสิทฺธิ, อสโมฺมเสน ปน สติสิทฺธิฯ ตตฺถ ปญฺญาปุพฺพงฺคมาย สติยา พฺยญฺชนาวธารณสมตฺถตา, สติปุพฺพงฺคมาย ปญฺญาย อตฺถปฏิเวธสมตฺถตาฯ ตทุภยสมตฺถตาโยเคน อตฺถพฺยญฺชนสมฺปนฺนสฺส ธมฺมโกสสฺส อนุปาลนสมตฺถโต ธมฺมภณฺฑาคาริกตฺตสิทฺธิฯ

อปโร นโย, เอวนฺติ วจเนน โยนิโส มนสิการํ ทีเปติฯ อโยนิโส มนสิกโรโต หิ นานปฺปการปฏิเวธาภาวโตฯ สุตนฺติ วจเนน อวิเกฺขปํ ทีเปติ, วิกฺขิตฺตจิตฺตสฺส สวนาภาวโตฯ ตถา หิ วิกฺขิตฺตจิโตฺต ปุคฺคโล สพฺพสมฺปตฺติยา วุจฺจมาโนปิ ''น มยา สุตํ, ปุน ภณถา''ติ ภณติฯ โยนิโส มนสิกาเรน เจตฺถ อตฺตสมฺมาปณิธึ ปุเพฺพ จ กตปุญฺญตํ สาเธติ, สมฺมา อปฺปณิหิตตฺตสฺส ปุเพฺพ อกตปุญฺญสฺส วา ตทภาวโตฯ อวิเกฺขเปน สทฺธมฺมสฺสวนํ สปฺปุริสูปนิสฺสยญฺจ สาเธติฯ น หิ วิกฺขิตฺตจิโตฺต โสตุํ สโกฺกติ, น จ สปฺปุริเส อนุปสฺสยมานสฺส สวนํ อตฺถีติฯ

อปโร นโย, ยสฺมา เอวนฺติ ยสฺส จิตฺตสนฺตานสฺส นานาการปฺปวตฺติยา นานตฺถพฺยญฺชนคฺคหณํ โหติ, ตสฺส นานาการนิเทฺทโสติ วุตฺตํ, โส จ เอวํ ภทฺทโก อากาโร น สมฺมา อปฺปณิหิตตฺตโน ปุเพฺพ อกตปุญฺญสฺส วา โหติ, ตสฺมา เอวนฺติ อิมินา ภทฺทเกนากาเรน ปจฺฉิมจกฺกทฺวยสมฺปตฺติมตฺตโน ทีเปติฯ สุตนฺติ สวนโยเคน ปุริมจกฺกทฺวยสมฺปตฺตึฯ น หิ อปฺปติรูปเทเส วสโต สปฺปุริสูปนิสฺสยวิรหิตสฺส วา สวนํ อตฺถิฯ อิจฺจสฺส ปจฺฉิมจกฺกทฺวยสิทฺธิยา อาสยสุทฺธิสิทฺธา โหติ, ปุริมจกฺกทฺวยสิทฺธิยา ปโยคสุทฺธิ, ตาย จ อาสยสุทฺธิยา อธิคมพฺยตฺติสิทฺธิ, ปโยคสุทฺธิยา อาคมพฺยตฺติสิทฺธิฯ อิติ ปโยคาสยสุทฺธสฺส อาคมาธิคมสมฺปนฺนสฺส วจนํ อรุณุคฺคํ วิย สูริยสฺส อุทยโต โยนิโส มนสิกาโร วิย จ กุสลกมฺมสฺส อรหติ ภควโต วจนสฺส ปุพฺพงฺคมํ ภวิตุนฺติ ฐาเน นิทานํ ฐเปโนฺต – ''เอวํ เม สุต''นฺติอาทิมาหฯ

อปโร นโย, 'เอว'นฺติ อิมินา นานปฺปการปฏิเวธทีปเกน วจเนน อตฺตโน อตฺถปฏิภานปฏิสมฺภิทาสมฺปตฺติสพฺภาวํ ทีเปติฯ 'สุต'นฺติ อิมินา โสตพฺพปฺปเภทปฏิเวธทีปเกน ธมฺมนิรุตฺติปฏิสมฺภิทาสมฺปตฺติสพฺภาวํฯ 'เอว'นฺติ จ อิทํ โยนิโส มนสิการทีปกํ วจนํ ภาสมาโน – ''เอเต มยา ธมฺมา มนสานุเปกฺขิตา, ทิฏฺฐิยา สุปฺปฏิวิทฺธา''ติ ทีเปติฯ 'สุต'นฺติ อิทํ สวนโยคทีปกํ วจนํ ภาสมาโน – ''พหู มยา ธมฺมา สุตา ธาตา วจสา ปริจิตา''ติ ทีเปติฯ ตทุภเยนาปิ อตฺถพฺยญฺชนปาริปูรึ ทีเปโนฺต สวเน อาทรํ ชเนติฯ อตฺถพฺยญฺชนปริปุณฺณญฺหิ ธมฺมํ อาทเรน อสฺสุณโนฺต มหตา หิตา ปริพาหิโร โหตีติ, ตสฺมา อาทรํ ชเนตฺวา สกฺกจฺจํ อยํ ธโมฺม โสตโพฺพติฯ

''เอวํ เม สุต''นฺติ อิมินา ปน สกเลน วจเนน อายสฺมา อานโนฺท ตถาคตปฺปเวทิตํ ธมฺมํ อตฺตโน อทหโนฺต อสปฺปุริสภูมึ อติกฺกมติฯ สาวกตฺตํ ปฏิชานโนฺต สปฺปุริสภูมึ โอกฺกมติฯ ตถา อสทฺธมฺมา จิตฺตํ วุฏฺฐาเปติ, สทฺธเมฺม จิตฺตํ ปติฏฺฐาเปติฯ ''เกวลํ สุตเมเวตํ มยา, ตเสฺสว ภควโต วจน''นฺติ ทีเปโนฺต อตฺตานํ ปริโมเจติ, สตฺถารํ อปทิสติ, ชินวจนํ อเปฺปติ, ธมฺมเนตฺตึ ปติฏฺฐาเปติฯ

อปิจ ''เอวํ เม สุต''นฺติ อตฺตนา อุปฺปาทิตภาวํ อปฺปฏิชานโนฺต ปุริมวจนํ วิวรโนฺต – ''สมฺมุขา ปฏิคฺคหิตมิทํ มยา ตสฺส ภควโต จตุเวสารชฺชวิสารทสฺส ทสพลธรสฺส อาสภฏฺฐานฏฺฐายิโน สีหนาทนาทิโน สพฺพสตฺตุตฺตมสฺส ธมฺมิสฺสรสฺส ธมฺมราชสฺส ธมฺมาธิปติโน ธมฺมทีปสฺส ธมฺมสรณสฺส สทฺธมฺมวรจกฺกวตฺติโน สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส วจนํ, น เอตฺถ อเตฺถ วา ธเมฺม วา

ปเท วา พุยญฺชเน วา กงฺขา วา วิมติ วา กาตพฺพา’’ติ สเพฺพสํ เทวมนุสฺสานํ อิมสฺมิํ ธเมฺม อสฺสทฺธิยํ วินาเสติ, สทฺธาสมฺปทํ อุปฺปาเทติฯ เตเนตํ วุจฺจติ –

> ‘‘วินาสยติ อสฺสทฺธํ, สทฺธํ วเฑฺฒติ สาสเน;
> เอวํ เม สุตมิเจฺจวํ, วทํ โคตมสาวโก’’ติฯ

เอกนฺติ คณนปริเจฺฉทนิเทฺทโสฯ **สมย**นฺติ ปริจฺฉินฺนนิเทฺทโสฯ **เอกํ สมย**นฺติ อนิยมิต ปริทีปนํฯ ตตฺถ **สมย**สโทฺท –

> ‘‘สมวาเย ขเณ กาเล, สมูเห เหตุทิฎฺฐิสุ;
> ปฎิลาเภ ปหาเน จ, ปฎิเวเธ จ ทิสฺสติ’’ฯ

ตถา หิสฺส – ‘‘อเปฺปวนาม เสฺวปิ อุปสงฺกเมยฺยาม กาลญฺจ สมยญฺจ อุปาทายา’’ติ เอวมาทีสุ (ที. นิ. ๑.๔๔๗) สมวาโย อโตฺถฯ ‘‘เอโกว โข ภิกฺขเว, ขโณ จ สมโย จ พฺรหฺมจริยวาสายา’’ติอาทีสุ (อ. นิ. ๘.๒๙) ขโณฯ ‘‘อุณฺหสมโย ปริฬาหสมโย’’ติอาทีสุ (ปาจิ. ๓๕๘) กาโลฯ ‘‘มหาสมโย ปวนสฺมิ’’นฺติอาทีสุ (ที. นิ. ๒.๓๓๒) สมูโหฯ ‘‘สมโยปิ โข เต, ภทฺทาลิ, อปฺปฎิวิโทฺธ อโหสิ, ภควา โข สาวตฺถิยํ วิหรติ, ภควาปิ มํ ชานิสฺสติ, ภทฺทาลิ นาม ภิกฺขุ สตฺถุสาสเน สิกฺขาย อปริปูรการี’ติฯ อยมฺปิ โข, เต ภทฺทาลิ, สมโย อปฺปฎิวิโทฺธ อโหสี’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๒.๑๓๕) เหตุฯ ‘‘เตน โข ปน สมเยน อุคฺคหมาโน ปริพฺพาชโก สมณมุณฺฑิกาปุโตฺต สมยปฺปวาทเก ตินฺทุกาจีเร เอกสาลเก มลฺลิกาย อาราเม ปฎิวสตี’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๒.๒๖๐) ทิฎฺฐิฯ

> ‘‘ทิเฎฺฐ ธเมฺม จ โย อโตฺถ, โย จโตฺถ สมฺปรายิโก;
> อตฺถาภิสมยา ธีโร, ปณฺฑิโตติ ปวุจฺจตี’’ติฯ (สํ. นิ. ๑.๑๒๘) –

อาทีสุ ปฎิลาโภฯ ‘‘สมฺมา มานาภิสมยา อนฺตมกาสิ ทุกฺขสฺสา’’ติอาทีสุ (อ. นิ. ๗.๙) ปหานํฯ ‘‘ทุกฺขสฺส ปีฬนโฎฺฐ สงฺขตโฎฺฐ สนฺตาปโฎฺฐ วิปริณามโฎฺฐ อภิสมยโฎฺฐ’’ติอาทีสุ (ปฎิ. ๑๐๘) ปฎิเวโธฯ อิธ ปนสฺส กาโล อโตฺถฯ เตน สํวจฺฉรอุตุมาสฑฺฒมาสรตฺติทิวปุพฺพณฺหมชฺฌนฺหิกสายนฺหปฐมมชฺฌิ-มปจฺฉิมยามมุหุตฺตาทีสุ กาลปฺปเภทภูเตสุ สมเยสุ เอกํ สมยนฺติ ทีเปติฯ

ตตฺถ กิญฺจาปิ เอเตสุ สํวจฺฉราทีสุ สมเยสุ ยํ ยํ สุตฺตํ ยสฺมิํ ยสฺมิํ สํวจฺฉเร อุตุมฺหิ มาเส ปเกฺข รตฺติภาเค วา ทิวสภาเค วา วุตฺตํ, สพฺพํ ตํ เถรสฺส สุวิทิตํ สุววตฺถาปิตํ ปญฺญายฯ ยสฺมา ปน – ‘‘เอวํ เม สุตํ’’ อสุกสํวจฺฉเร อสุกอุตุมฺหิ อสุกมาเส อสุกปเกฺข อสุกรตฺติภาเค อสุกทิวสภาเค วาติ เอวํ วุเตฺต น สกฺกา สุเขน ธาเรตุํ วา อุทฺทิสิตุํ วา อุทฺทิสาเปตุํ วา, พหุ จ วตฺตพฺพํ โหติ, ตสฺมา เอเกเนว ปเทน ตมตฺถํ สโมธาเนตฺวา ‘‘เอกํ สมย’’นฺติ อาหฯ เย วา อิเม คโพฺภกฺกนฺติสมโย, ชาติสมโย, สํเวคสมโย, อภินิกฺขมนสมโย, ทุกฺกรการิกสมโย, มารวิชยสมโย, อภิสโมฺพธิสมโย ทิฎฺฐธมฺมสุขวิหารสมโย, เทสนาสมโย, ปรินิพฺพานสมโยติ, เอวมาทโย ภควโต เทวมนุเสฺสสุ อติวิย ปกาสา อเนกกาลปฺปเภทา เอว สมยาฯ เตสุ สมเยสุ เทสนาสมยสงฺขาตํ เอกํ สมยนฺติ ทีเปติฯ โย จายํ ญาณกรุณากิจฺจสมเยสุ กรุณากิจฺจสมโย, อตฺตหิตปรหิตปฎิปตฺติสมเยสุ ปรหิตปฎิปตฺติสมโย, สนฺนิปติตานํ กรณียทฺวยสมเยสุ ธมฺมิกถาสมโย เทสนาปฎิปตฺติสมเยสุ เทสนาสมโย, เตสุปิ สมเยสุ อญฺญตรํ สมยํ สนฺธาย **‘‘เอกํ สมย’’**นฺติ อาหฯ

กสฺมา ปเนตฺถ ยถา อภิธมฺเม ‘‘ยสฺมึ สมเย กามาวจร’’นฺติ (ธ. ส. ๑) จ, อิโต อเญฺญสุ จ สุตฺตปเทสุ – ‘‘ยสฺมึ สมเย, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ วิวิเจฺจว กาเมหี’’ติ จ ภุมฺมวจนนิเทฺทโส กโต, วินเย จ – ‘‘เตน สมเยน พุโทฺธ ภควา’’ติ กรณวจเนน, ตถา อกตฺวา ‘‘เอกํ สมย’’นฺติ อุปโยควจนนิเทฺทโส กโตติ? ตตฺถ ตถา อิธ จ อญฺญถา อตฺถสมฺภวโตฯ ตตฺถ หิ อภิธเมฺม อิโต อเญฺญสุ สุตฺตปเทสุ จ อธิกรณโตฺถ ภาเวน ภาวลกฺขณโตฺถ จ สมฺภวติฯ อธิกรณญฺหิ กาลโตฺถ, สมูหโตฺถ จ สมโย, ตตฺถ ตตฺถ วุตฺตานํ ผสฺสาทิธมฺมานํ ขณสมวายเหตุสงฺขาตสฺส จ สมยสฺส ภาเวน เตสํ ภาโว ลกฺขียติ, ตสฺมา ตทตฺถโชตนตฺถํ ตตฺถ ภุมฺมวจนนิเทฺทโส กโตฯ

วินเย จ เหตุอโตฺถ กรณโตฺถ จ สมฺภวติฯ โย หิ โส สิกฺขาปทปญฺญตฺติสมโย สาริปุตฺตาทีหิปิ ทุพฺพิเญฺญโยฺย, เตน สมเยน เหตุภูเตน กรณภูเตน จ สิกฺขาปทานิ ปญฺญาปยโนฺต สิกฺขาปทปญฺญตฺติเหตุญฺจ อเปกฺขมาโน ภควา ตตฺถ ตตฺถ วิหาสิ, ตสฺมา ตทตฺถโชตนตฺถํ ตตฺถ กรณวจเนน นิเทฺทโส กโตฯ

อิธ ปน อญฺญสฺมิญฺจ เอวํ ชาติเก อจฺจนฺตสํโยคโตฺถ สมฺภวติฯ ยญฺหิ สมยํ ภควา อิมํ อญฺญํ วา สุตฺตนฺตํ เทเสสิ, อจฺจนฺตเมว ตํ สมยํ กรุณาวิหาเรน วิหาสิ, ตสฺมา ตทตฺถโชตนตฺถํ อิธ อุปโยควจนนิเทฺทโส กโตติฯ

เตเนตํ วุจฺจติ –

‘‘ตํ ตํ อตฺถมเปกฺขิตฺวา, ภุเมฺมน กรเณน จ;
อญฺญตฺร สมโย วุโตฺต, อุปโยเคน โส อิธา’’ติฯ

โปราณา ปน วณฺณยนฺติ – ‘‘ตสฺมึ สมเย’’ติ วา, ‘‘เตน สมเยนา’’ติ วา, ‘‘เอกํ สมย’’นฺติ วา, อภิลาปมตฺตเภโท เอส, สพฺพตฺถ ภุมฺมเมวโตฺถติฯ ตสฺมา ‘‘เอกํ สมย’’นฺติ วุเตฺตปิ ‘‘เอกสฺมึ สมเย’’ติ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

ภควาติ ครุฯ ครุญฺหิ โลเก ภควาติ วทนฺติฯ อยญฺจ สพฺพคุณวิสิฎฺฐตาย สพฺพสตฺตานํ ครุ, ตสฺมา ภควาติ เวทิตโพฺพฯ โปราเณหิปิ วุตฺตํ –

‘‘ภควาติ วจนํ เสฎฺฐํ, ภควาติ วจนมุตฺตมํ;
ครุ คารวยุโตฺต โส, ภควา เตน วุจฺจตี’’ติฯ

อปิ จ –

‘‘ภาคฺยวา ภคฺควา ยุโตฺต, ภเคหิ จ วิภตฺตวา;
ภตฺตวา วนฺตคมโน, ภเวสุ ภควา ตโต’’ติฯ

อิมิสฺสา คาถาย วเสนสฺส ปทสฺส วิตฺถารอโตฺถ เวทิตโพฺพฯ โส จ วิสุทฺธิมเคฺค พุทฺธานุสฺสตินิเทฺทเส วุโตฺตเยวฯ

เอตฺตาวตา เจตฺถ **เอวํ เม สุต**นฺติ วจเนน ยถาสุตํ ธมฺมํ ทเสฺสโนฺต ภควโต ธมฺมกายํ ปจฺจกฺขํ กโรติฯ เตน ‘‘นยิทํ อติกฺกนฺตสตฺถุกํ ปาวจนํ, อยํ โว สตฺถา’’ติ สตฺถุ อทสฺสเนน อุกฺกณฺฐิตํ ชนํ สมสฺสาเสติฯ

เอกํ สมยํ ภควาติ วจเนน ตสฺมึ สมเย ภควโต อวิชฺชมานภาวํ ทเสฺสโนฺต รูปกายปรินิพฺพานํ สาเธติฯ เตน ‘‘เอวํวิธสฺส นาม อริยธมฺมสฺส เทสโก ทสพลธโร วชิรสงฺฆาต สมานกาโยโสปิ ภควา ปรินิพฺพุโต, เกน อเญฺญน ชีวิเต อาสา ชเนตพฺพา’’ติ ชีวิตมทมตฺตํ ชนํ สํเวเชติ, สทฺธเมฺม จสฺส อุสฺสาหํ ชเนติฯ

เอวนฺติ จ ภณโนฺต เทสนาสมฺปตฺตึ นิทฺทิสติฯ **เม สุต**นฺติ สาวกสมฺปตฺตึฯ **เอกํ สมย**นฺติ กาลสมฺปตฺตึฯ **ภควา**ติ เทสกสมฺปตฺตึฯ

อนฺตรา จ ราชคหํ อนฺตรา จ นาฬนฺทนฺติ **อนฺตรา**-สโทฺท การณขณจิตฺตเวมชฺฌวิวราทีสุ ทิสฺสติฯ ‘‘ตทนฺตรํ โก ชาเนยฺย อญฺญตฺร ตถาคตา’’ติ (อ. นิ. ๖.๔๔) จ, ‘‘ชนา สงฺคมฺม มเนฺตนฺติ มญฺจ ตญฺจ กิมนฺตร’’นฺติ (สํ. นิ. ๑.๒๒๘) จ อาทีสุ หิ การเณ อนฺตรา-สโทฺทฯ ‘‘อทฺทส มํ, ภเนฺต, อญฺญตรา อิตฺถี วิชฺชนฺตริกาย ภาชนํ โธวนฺตี’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๒.๑๔๙) ขเณฯ ‘‘ยสฺสนฺตรโต น สนฺติ โกปา’’ติอาทีสุ (อุทา. ๒๐) จิเตฺตฯ ‘‘อนฺตรา โวสานมาปาที’’ติ อาทีสุ (จูฬว. ๓๕๐) เวมเชฺฌฯ ‘‘อปิ จายํ, ภิกฺขเว, ตโปทา ทฺวินฺนํ มหานิรยานํ อนฺตริกาย อาคจฺฉตี’’ติอาทีสุ (ปารา. ๒๓๑) วิวเรฯ สฺวายมิธ วิวเร วตฺตติ, ตสฺมา ราชคหสฺส จ นาฬนฺทาย จ วิวเรติ เอวเมตฺถโตฺถ เวทิตโพฺพฯ อนฺตรา-สเทฺทน ปน ยุตฺตตฺตา อุปโยควจนํ กตํฯ อีทิเสสุ จ ฐาเนสุ อกฺขรจินฺตกา ‘‘อนฺตรา คามญฺจ นทิญฺจ ยาตี’’ติ เอวํ เอกเมว อนฺตราสทฺทํ ปยุชฺชนฺติ, โส ทุติยปเทนปิ โยเชตโพฺพ โหติ, อโยชิยมาเน อุปโยควจนํ น ปาปุณาติฯ อิธ ปน โยเชตฺวาเยว วุโตฺตติฯ

อทฺธานมคฺคปฺปฏิปโนฺน โหตีติ อทฺธานสงฺขาตํ มคฺคํ ปฏิปโนฺน โหติ, ‘‘ทีฆมคฺค’’นฺติ อโตฺถฯ อทฺธานคมนสมยสฺส หิ วิภเงฺค ‘‘อฑฺฒโยชนํ คจฺฉิสฺสามีติ ภุญฺชิตพฺพ’’นฺติอาทิวจนโต (ปาจิ. ๒๑๘) อฑฺฒโยชนมฺปิ อทฺธานมโคฺค โหติฯ ราชคหโต ปน นาฬนฺทา โยชนเมวฯ

มหตา ภิกฺขุสเงฺฆน สทฺธินฺติ ‘มหตา’ติ คุณมหเตฺตนปิ มหตา, สงฺขฺยามหเตฺตนปิ มหตาฯ โส หิ ภิกฺขุสโงฺฆ คุเณหิปิ มหา อโหสิ, อปฺปิจฺฉตาทิคุณสมนฺนาคตตฺตาฯ สงฺขฺยายปิ มหา, ปญฺจสตสงฺขฺยตฺตาฯ ภิกฺขูนํ สโงฺฆ ‘ภิกฺขุสโงฺฆ’, เตน ภิกฺขุสเงฺฆนฯ ทิฏฺฐิสีลสามญฺญสงฺฆาตสงฺขาเตน สมณคเณนาติ อโตฺถฯ **สทฺธิ**นฺติ เอกโตฯ

ปญฺจมเตฺตหิ ภิกฺขุสเตหีติ ปญฺจมตฺตา เอเตสนฺติ ปญฺจมตฺตานิฯ มตฺตาติ ปมาณํ วุจฺจติ, ตสฺมา ยถา ‘‘โภชเน มตฺตญฺญู’’ติ วุเตฺต ‘‘โภชเน มตฺตํ ชานาติ, ปมาณํ ชานาตี’’ติ อโตฺถ โหติ, เอวมิธาปิ – ‘‘เตสํ ภิกฺขุสตานํ ปญฺจมตฺตา ปญฺจปมาณ’’นฺติ เอวมโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ ภิกฺขูนํ สตานิ ภิกฺขุสตานิ, เตหิ ปญฺจมเตฺตหิ ภิกฺขุสเตหิฯ

สุปฺปิโยปิ โข ปริพฺพาชโกติ **สุปฺปิโย**ติ ตสฺส นามํฯ **ปิ**-กาโร มคฺคปฺปฏิปนฺนสภาคตายปุคฺคลสมฺปิณฺฑนโตฺถฯ **โข**-กาโร ปทสนฺธิกโร, พฺยญฺชนสิลิฏฺฐตาวเสน วุโตฺตฯ **ปริพฺพาชโก**ติ สญฺชยสฺส อเนฺตวาสี ฉนฺนปริพฺพาชโกฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ‘‘ยทา ภควา ตํ อทฺธานมคฺคํ ปฏิปโนฺน, ตทา สุปฺปิโยปิ ปริพฺพาชโก ปฏิปโนฺน อโหสี’’ติฯ อตีตกาลโตฺถ เหตฺถ โหติ-สโทฺทฯ

สทฺธึ อเนฺตวาสินา พฺรหฺมทเตฺตน มาณเวนาติ – เอตฺถ อเนฺต วสตีติ อเนฺตวาสีฯ สมีปจาโร สนฺติกาวจโร สิโสฺสติ อโตฺถฯ **พฺรหฺมทโตฺต**ติ ตสฺส นามํฯ **มาณโว**ติ สโตฺตปิ โจโรปิ ตรุโณปิ วุจฺจติฯ

‘‘โจทิตา เทวทูเตหิ, เย ปมชฺชนฺติ มาณวา;
เต ทีฆรตฺตํ โสจนฺติ, หีนกายูปคา นรา’’ติฯ (ม. นิ. ๓.๒๗๑) –

อาทีสุ หิ สโตฺต มาณโวติ วุโตฺตฯ ‘‘มาณเวหิปิ สมาคจฺฉนฺติ กตกเมฺมหิปิ อกตกเมฺมหิปี’’ติ อาทีสุ (ม. นิ. ๒.๑๔๙) โจโรฯ ‘‘อมฺพโฎฺฐ มาณโว, องฺคโก มาณโว’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๑.๓๑๖) ตรุโณ ‘มาณโว’ติ วุโตฺตฯ อิธาปิ อยเมวโตฺถฯ อิทญฺหิ วุตฺตํ โหติ – พฺรหฺมทเตฺตน นาม ตรุณ เนฺตวาสินา สทฺธินฺติฯ

ตตฺราติ ตสฺมิํ อทฺธานมเคฺค, เตสุ วา ทฺวีสุ ชเนสุฯ **สุทํ**ติ นิปาตมตฺตํฯ **อเนกปริยา เยนา**ติ ปริยาย-สโทฺท ตาว วารเทสนาการเณสุ วตฺตติฯ ‘‘กสฺส นุ โข, อานนฺท, อชฺช ปริยา โย ภิกฺขุนิโย โอวทิตุ’’นฺติอาทีสุ (ม. นิ. ๓.๓๙๘) หิ วาเร ปริยายสโทฺท วตฺตติฯ ‘‘มธุปิณฺฑิก ปริยาโยเตฺวว นํ ธาเรหี’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๒๐๕) เทสนายํฯ ‘‘อิมินาปิ โข, เต ราชญฺญ, ปริ ยาเยน เอวํ โหตู’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๒.๔๑๑) การเณฯ สฺวายมิธาปิ การเณ วตฺตติ, ตสฺมา อย เมตฺถ อโตฺถ – ‘‘อเนกวิเธน การเณนา’’ติ, ‘‘พหูหิ การเณหี’’ติ วุตฺตํ โหติฯ

พุทฺธสฺส อวณฺณํ ภาสตีติ อวณฺณวิรหิตสฺส อปริมาณวณฺณสมนฺนาคตสฺสาปิ พุทฺธสฺส ภควโต – ‘‘ยํ โลเก ชาติวุเฑฺฒสุ กตฺตพฺพํ อภิวาทนาทิสามีจิกมฺมํ ‘สามคฺคิรโส’ติ วุจฺจติ, ตํ สมณสฺส โคตมสฺส นตฺถิ ตสฺมา อรสรูโป สมโณ โคตโม, นิโพฺภโค, อกิริยวาโท, อุเจฺฉทวา โท, เชคุจฺฉี, เวนยิโก, ตปสฺสี, อปคโพฺภฯ นตฺถิ สมณสฺส โคตมสฺส อุตฺตริมนุสฺสธโมฺม อลม ริยญาณทสฺสนวิเสโสฯ ตกฺกปริยาหตํ สมโณ โคตโม ธมฺมํ เทเสติ, วีมํสานุจริตํ, สยํปฏิภานํฯ สมโณ โคตโม น สพฺพญฺญู, น โลกวิทู, น อนุตฺตโร, น อคฺคปุคฺคโล’’ติฯ เอวํ ตํ ตํ อการณ เมว การณนฺติ วตฺวา ตถา ตถา อวณฺณํ โทสํ นินฺทํ ภาสติฯ

ยถา จ พุทฺธสฺส, เอวํ ธมฺมสฺสาปิ ตํ ตํ อการณเมว การณโต วตฺวา – ‘‘สมณสฺส โค ตมสฺส ธโมฺม ทุรกฺขาโต, ทุปฺปฏิเวทิโต, อนิยฺยานิโก, อนุปสมสํวตฺตนิโก’’ติ ตถา ตถา อวณฺณํ ภาสติฯ

ยถา จ ธมฺมสฺส, เอวํ สงฺฆสฺสาปิ ยํ วา ตํ วา อการณเมว การณโต วตฺวา – ‘‘มิจฺฉาปฏิป โนฺน สมณสฺส โคตมสฺส สาวกสโงฺฆ, กุฏิลปฏิปโนฺน, ปจฺจนีกปฏิปทํ อนนุโลมปฏิปทํ อธมฺ มานุโลมปฏิปทํ ปฏิปโนฺน’’ติ ตถา ตถา อวณฺณํ ภาสติฯ

อเนฺตวาสี ปนสฺส – ‘‘อมฺหากํ อาจริโย อปรามสิตพฺพํ ปรามสติ, อนกฺกมิตพฺพํ อกฺกมติ, สฺวายํ อคฺคิํ คิลโนฺต วิย, หเตฺถน อสิธารํ ปรามสโนฺต วิย, มุฎฺฐินา สิเนรุํ ปทาเลตุกาโม วิย, กกจทนฺตปนฺติยํ กีฬมาโน วิย, ปภินฺนมทํ จณฺฑหตฺถิํ หเตฺถน คณฺหโนฺต วิย จ วณฺณารห เสฺสว รตนตฺตยสฺส อวณฺณํ ภาสมาโน อนยพฺยสนํ ปาปุณิสฺสติฯ อาจริเย โข ปน คูถํ วา อคฺคิํ วา กณฺฎกํ วา กณฺหสปฺปํ วา อกฺกมเนฺต, สูลํ วา อภิรูหเนฺต, หลาหลํ วา วิสํ ขาทเนฺต, ขาโร ทกํ วา ปกฺขลเนฺต, นรกปปาตํ วา ปปตเนฺต, น อเนฺตวาสินา ตํ สพฺพมนุกาตพฺพํ โหติฯ กมฺมสฺสกา หิ สตฺตา อตฺตโน กมฺมานุรูปเมว คติํ คจฺฉนฺติฯ เนว ปิตา ปุตฺตสฺส กเมฺมน คจฺฉติ, น ปุโตฺต ปิตุ กเมฺมน, น มาตา ปุตฺตสฺส, น ปุโตฺต มาตุยา, น ภาตา ภคินิยา, น ภคินี ภาตุ, น อาจริโย อเนฺตวาสิโน, น อเนฺตวาสี อาจริยสฺส กเมฺมน คจฺฉติฯ มยฺหญฺจ อาจริโย ติณฺณํ รตน านํ อวณฺณํ ภาสติ, มหาสาวโชฺช โข ปนาริยูปวาโทติฯ เอวํ โยนิโส อุมฺมุชฺชิตฺวา อาจริยวาทํ มทฺทมาโน สมฺมาการณเมว การณโต อปทิสโนฺต อเนกปริยาเยน ติณฺณํ รตนานํ วณฺณํ ภาสิ ตุมารโทฺธ, ยถา ตํ ปณฺฑิตชาติโก กุลปุโตฺต’’ฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘สุปฺปิยสฺส ปน ปริพฺพาชกสฺส

อเนฺตวาสี พฺรหฺมทตฺโต มาณโว อเนกปริยาเยน พุทฺธสฺส วณฺณํ ภาสติ, ธมฺมสฺส วณฺณํ ภาสติ, สงฺฆสฺส วณฺณํ ภาสตี''ติฯ

ตตฺถ **วณฺณ**นฺติ วณฺณ-สทฺโท สณฺฐาน-ชาติ-รูปายตน-การณ-ปมาณ-คุณ-ปสํสาทีสุ ทิสฺสติ ฯ ตตฺถ ''มหนฺตํ สปฺปราชวณฺณํ อภินิมฺมินิตฺวา''ติอาทีสุ (สํ. นิ. ๑.๑๔๒) สณฺฐานํ วุจฺจติฯ ''พฺราหฺมโณว เสฏฺโฐ วณฺโณ, หีโน อญฺโญ วณฺโณ''ติอาทีสุ (ม. นิ. ๒.๔๐๒) ชาติฯ ''ปรมาย วณฺณโปกฺขรตาย สมนฺนาคโต''ติอาทีสุ (ที. นิ. ๑.๓๐๓) รูปายตนํฯ

''น หรามิ น ภญฺชามิ, อารา สิงฺฆามิ วาริชํ;
อถ เกน นุ วณฺเณน, คนฺธเตฺถโนติ วุจฺจตี''ติฯ (สํ. นิ. ๑.๒๓๔) –

อาทีสุ การณํฯ ''ตโย ปตฺตสฺส วณฺณา''ติอาทีสุ (ปารา. ๖๐๒) ปมาณํฯ ''กทา สญฺญูฬฺหา ปน, เต คหปติ, อิเม สมณสฺส โคตมสฺส วณฺณา''ติอาทีสุ (ม. นิ. ๒.๗๗) คุโณฯ ''วณฺณารหสฺส วณฺณํ ภาสตี''ติอาทีสุ (อ. นิ. ๒.๑๓๕) ปสํสาฯ อิธ คุโณปิ ปสํสาปิฯ อยํ กิร ตํ ตํ ภูตเมว การณํ อปทิสนฺโต อเนกปริยาเยน รตนตฺตยสฺส คุณูปสญฺหิตํ ปสํสํ อภาสิฯ ตตฺถ – ''อิติปิ โส ภควา อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ''ติอาทินา (ปารา. ๑) นเยน, ''เย ภิกฺขเว, พุทฺเธ ปสนฺนา อเคฺค เต ปสนฺนา''ติอาทินา ''เอกปุคฺคโล, ภิกฺขเว, โลเก อุปฺปชฺชมาโน อุปฺปชฺชติ…เป.… อสโม อสมสโม''ติอาทินา (อ. นิ. ๑.๑๗๔) จ นเยน พุทฺธสฺส วโณฺณ เวทิตโพฺพฯ ''สฺวากฺขาโต ภควตา ธโมฺม''ติ (ที. นิ. ๒.๑๕๙) จ ''อาลยสมุคฺฆาโต วฏฺฏุปเจฺฉโท''ติ (อิติ. ๙๐, อ. นิ. ๔.๓๔) จ, ''เย ภิกฺขเว, อริเย อฏฺฐงฺคิเก มเคฺค ปสนฺนา, อเคฺค เต ปสนฺนา''ติ จ เอวมาทีหิ นเยหิ ธมฺมสฺส วโณฺณ เวทิตโพฺพฯ ''สุปฺปฏิปโนฺน ภควโต สาวกสโงฺฆ''ติ (ที. นิ. ๒.๑๕๙) จ, ''เย, ภิกฺขเว, สเงฺฆ ปสนฺนา, อเคฺค เต ปสนฺนา''ติ (อ. นิ. ๔.๓๔) จ เอวมาทีหิ ปน นเยหิ สงฺฆสฺส วโณฺณ เวทิตโพฺพฯ ปโหเนฺตน ปน ธมฺมกถิเกน ปญฺจนิกาเย นวงฺคํ สตฺถุสาสนํ จตุราสีติธมฺมกฺขนฺธสหสฺสานิ โอคาหิตฺวา พุทฺธาทีนํ วโณฺณ ปกาเสตโพฺพฯ อิมสฺมิญฺหิ ฐาเน พุทฺธาทีนํ คุเณ ปกาเสนฺโต อติเตฺถน ปกฺขโนฺท ธมฺมกถิโกติ น สกฺกา วตฺตุํฯ อีทิเสสุ หิ ฐาเนสุ ธมฺมกถิกสฺส ถาโม เวทิตโพฺพฯ พฺรหฺมทตฺโต ปน มาณโว อนุสฺสวาทิมตฺตสมฺพนฺธิเตน อตฺตโน ถาเมน รตนตฺตยสฺส วณฺณํ ภาสติฯ

อิติห เต อุโภ อาจริยเนฺตวาสีติ เอวํ เต เทฺว อาจริยเนฺตวาสิกาฯ **อญฺญมญฺญสฺสา**ติ อโญฺญ อญฺญสฺสฯ **อุชุวิปจฺจนีกวาทา**ติ อีสกมฺปิ อปริหริตฺวา อุชุเมว วิวิธปจฺจนีกวาทา, อเนกวารํ วิรุทฺธวาทา เอว หุตฺวาติ อโตฺถฯ อาจริเยน หิ รตนตฺตยสฺส อวเณฺณ ภาสิเต อเนฺตวาสี วณฺณํ ภาสติ, ปุน อิตโร อวณฺณํ, อิตโร วณฺณนฺติ เอวํ อาจริโย สารผลเก วิสรุกฺขอาณิํ อาโกฏยมาโน วิย ปุนปฺปุนํ รตนตฺตยสฺส อวณฺณํ ภาสติฯ อเนฺตวาสี ปน สุวณฺณรชตมณิมยาย อาณิยา ตํ อาณิํ ปฏิพาหยมาโน วิย ปุนปฺปุนํ รตนตฺตยสฺส วณฺณํ ภาสติฯ เตน วุตฺตํ – ''อุชุวิปจฺจนีกวาทา''ติฯ

ภควนฺตํ ปิฏฺฐิโต ปิฏฺฐิโต อนุพนฺธา โหนฺติ ภิกฺขุสงฺฆญฺจาติ ภควนฺตญฺจ ภิกฺขุสงฺฆญฺจ ปจฺฉโต ปจฺฉโต ทสฺสนํ อวิชหนฺตา อิริยาปถานุพนฺธเนน อนุพนฺธา โหนฺติ, สีสานุโลกิโน หุตฺวา อนุคตา โหนฺตีติ อโตฺถฯ

กสฺมา ปน ภควา ตํ อทฺธานํ ปฏิปโนฺน? กสฺมา จ สุปฺปิโย อนุพโนฺธ? กสฺมา จ โส รตนตฺตยสฺส อวณฺณํ ภาสตีติ? ภควา ตาว ตสฺมิํ กาเล ราชคหปริวตฺตเกสุ อฏฺฐารสสุ มหาวิหาเรสุ อญฺญตรสฺมิํ วสิตฺวา ปาโตว สรีรปฺปฏิชคฺคนํ กตฺวา ภิกฺขาจารเวลายํ ภิกฺขุสงฺฆปริวุโต ราชค

เห ปิณฺฑาย จรติฯ โส ตํ ทิวสํ ภิกฺขุสงฺฆสฺส สุลภปิณฺฑปาตํ กตฺวา ปจฺฉาภตฺตํ ปิณฺฑปาตปฏิกฺกนฺต ภิกฺขุสงฺฆํ ปตฺตจีวรํ คาหาเปตฺวา – ‘‘นาฬนฺทํ คมิสฺสามี’’ติ, ราชคหโต นิกฺขมิตฺวา ตํ อทฺธานํ ปฏิปนฺโนฯ สุปฺปิโยปิ โข ตสฺมึ กาเล ราชคหปริวตฺตเก อญฺญตรสฺมึ ปริพฺพาชการาเม วสิตฺวา ปริพฺพาชกปริวุโต ราชคเห ภิกฺขาย จรติฯ โสปิ ตํ ทิวสํ ปริพฺพาชกปริสาย สุลภภิกฺขํ กตฺวา ภุตฺตปาตราโส ปริพฺพาชเก ปริพฺพาชกปริกฺขารํ คาหาเปตฺวา – นาฬนฺทํ คมิสฺสามิเจฺจว ภควโต ตํ มคฺคํ ปฏิปนฺนภาวํ อชานนฺโตว อนุพนฺธฯ สเจ ปน ชาเนยฺย นานุพเนฺธยฺยฯ โส อชานิตฺวาว คจฺฉนฺโต คีวํ อุกฺขิปิตฺวา โอโลกยมาโน ภควนฺตํ อทฺทส พุทฺธสิริยา โสภมานํ รตฺตกมฺพลปริกฺขิตฺตมิว ชงฺคมกนกคิริสิขรํฯ

ตสฺมึ กิร สมเย ทสพลสฺส สรีรโต นิกฺขมิตฺวา ฉพฺพณฺณรสฺมิโย สมนฺตา อสีติหตฺถปฺปมาเณ ปเทเส อาธาวนฺติ วิธาวนฺติ รตนาเวฬิรตนทามรตนจุณฺณวิปฺปกิณฺณํ วิย, ปสาริตรตนจิตฺตกญฺจนปฏมิว, รตฺตสุวณฺณรสนิสิญฺจมานมิว, อุกฺกาสตนิปาตสมากุลมิว, นิรนฺตรวิปฺปกิณฺณกณิการปุปฺผมิว วายุเวคกฺขิตฺตจีนปิฏฺฐจุณฺณมิว, อินฺทธนุวิชฺชุลตาตาราคณปฺปภาวิสรวิปฺผุริตวิจฺฉริตมิว จ ตํ วนนฺตรํ โหติฯ

อสีติ อนุพฺยญฺชนานุรญฺชิตญฺจ ปน ภควโต สรีรํ วิกสิตกมลุปฺปลมิว, สรํ สพฺพปาลิผุลฺลมิว ปาริจฺฉตฺตกํ, ตารามรีจิวิกสิตมิว, คคนตลํ สิริยา อวหสนฺตมิว, พฺยามปฺปภาปริเกฺขปวิลาสินี จสฺส ทฺวตฺตึสวรลกฺขณมาลา คเนฺถตฺวา ฐปิตทฺวตฺตึสจนฺทมาลาย ทฺวตฺตึสสูริยมาลาย ปฏิปาฏิยา ฐปิตทฺวตฺตึสจกฺกวตฺติทฺวตฺตึสสกฺกเทวราชทฺวตฺตึสมหาพฺรหฺมานํ สิรึ สิริยา อภิภวนฺติมิวฯ ตญฺจ ปน ภควนฺตํ ปริวาเรตฺวา ฐิตา ภิกฺขู สเพฺพว อปฺปิจฺฉา สนฺตุฏฺฐา ปวิวิตฺตา อสํสฏฺฐา โจทกา ปาปครหิโน วตฺตาโร วจนกฺขมา สีลสมฺปนฺนา สมาธิปญฺญาวิมุตฺติวิมุตฺติญฺญาณทสฺสนสมฺปนฺนาฯ เตสํ มเชฺฌ ภควา รตฺตกมฺพลปาการปริกฺขิโตฺต วิย กญฺจนถมฺโภ, รตฺตปทุมสณฺฑมชฺฌคตา วิย สุวณฺณนาวา, ปวาฬเวทิกาปริกฺขิโตฺต วิย อคฺคิกฺขนฺธ, ตาราคณปริวาริโต วิย ปุณฺณจนฺท มิคปกฺขีนมฺปิ จกฺขูนิ ปีณยติ, ปเคว เทวมนุสฺสานํฯ ตสฺมิญฺจ ปน ทิวเส เยภุเยฺยน อสีติมหาเถรา เมฆวณฺณํ ปํสุกูลํ เอกํสํ กริตฺวา กตฺตรทณฺฑํ อาทาย สุวมฺมวมฺมิตา วิย คนฺธหตฺถิโน วิคตโทสา วนฺตโทสา ภินฺนกิเลสา วิชฏิตชฏา ฉินฺนพนฺธนา ภควนฺตํ ปริวารยึสุฯ โส สยํ วีตราโค วีตราเคหิ, สยํ วีตโทโส วีตโทเสหิ, สยํ วีตโมโห วีตโมเหหิ, สยํ วีตตโณฺห วีตตเณฺหหิ, สยํ นิกฺกิเลโส นิกฺกิเลเสหิ, สยํ พุโทฺธ อนุพุเทฺธหิ ปริวาริโต; ปตฺตปริวาริตํ วิย เกสรํ, เกสรปริวาริตา วิย กณฺณิกา, อฏฺฐนาคสหสฺสปริวาริโต วิย ฉทฺทนฺต นาคราชา, นวุติหํสสหสฺสปริวาริโต วิย ธตรโฏฺฐ หํสราชา, เสนงฺคปริวาริโต วิย จกฺกวตฺติราชา, เทวคณปริวาริโต วิย สโกฺก เทวราชา, พฺรหฺมคณปริวาริโต วิย หาริโต มหาพฺรหฺมา, อปริมิตกาลสญฺจิตปุญฺญพลนิพฺพตฺตาย อจิเนฺตยฺยาย อโนปมาย พุทฺธลีลาย จนฺท วิย คคนตลํ ตํ มคฺคํ ปฏิปนฺน โหติฯ

อเถวํ ภควนฺตํ อโนปมาย พุทฺธลีลาย คจฺฉนฺตํ ภิกฺขู จ โอกฺขิตฺตจกฺขู สนฺตินฺทฺริเย สนฺตมานเส อุปรินเภ ฐิตํ ปุณฺณจนฺทํ วิย ภควนฺตํเยว นมสฺสมาเน ทิสฺวาว ปริพฺพาชโก อตฺตโน ปริสํ อวโลเกสิฯ สา โหติ กาชทณฺฑเก โอลเมฺพตฺวา คหิโตลุคฺควิลุคฺคปิฏฺฐกติทณฺฑโมรปิญฺฉมตฺติกาปตฺตปสิพฺพกกุณฺฑิกาทิอเนกปริกฺขารภารภริตา ฯ ‘‘อสุกสฺส หตฺถา โสภณา, อสุกสฺส ปาทา’’ติ เอวมาทินิรตฺถกวจนา มุขรา วิกิณฺณวาจา อทสฺสนียา อปาสาทิกาฯ ตสฺส ตํ ทิสฺวา วิปฺปฏิสาโร อุทปาทิฯ

อิทานิ เตน ภควโต วโณฺณ วตฺตโพฺพ ภเวยฺยฯ ยสฺมา ปเนส ลาภสกฺการหานิยา เจว ปกฺขหานิยา จ นิจฺจมฺปิ ภควนฺตํ อุสูยติฯ อญฺญติตฺถิยานญฺหิ ยาว พุโทฺธ โลเก นุปฺปชฺชติ, ตาวเทว ลาภสกฺการา นิพฺพตฺตนฺติ, พุทฺธุปฺปาทโต ปน ปฏฺฐาย ปริหีนลาภสกฺการา โหนฺติ , สูริยุคฺคมเน ขโชฺชปนกา วิย นิสฺสิรีกตํ อาปชฺชนฺติฯ อุปติสฺสโกลิตานญฺจ สญฺชยสฺส สนฺติเก ปพฺพชิตกาเลเยว ปริพฺพาชกา มหาปริสา อเหสุํ, เตสุ ปน ปกฺกเนฺตสุ สาปิ เตสํ ปริสา ภินฺนาฯ อิติ อิเมหิ ทฺวีหิ การเณหิ อยํ ปริพฺพาชโก ยสฺมา นิจฺจมฺปิ ภควนฺตํ อุสูยติ, ตสฺมา ตํ อุสูยวิสุคฺคารํ อุคฺคิรโนฺต รตนตฺตยสฺส อวณฺณเมว ภาสตีติ เวทิตโพฺพฯ

๒. อถ โข ภควา อมฺพลฏฺฐิกายํ ราชาคารเก เอกรตฺติวาสํ อุปคจฺฉิ สทฺธิํ ภิกฺขุสเงฺฆนาติ ภควา ตาย พุทฺธลีลาย คจฺฉมาโน อนุปุเพฺพน อมฺพลฏฺฐิกาทฺวารํ ปาปุณิตฺวา สูริยํ โอโลเกตฺวา – ‘‘อกาโล ทานิ คนฺตุํ, อตฺถสมีปํ คโต สูริโย’’ติ อมฺพลฏฺฐิกายํ ราชาคารเก เอกรตฺติวาสํ อุปคจฺฉิฯ

ตตฺถ **อมฺพลฏฺฐิกา**ติ รโญฺญ อุยฺยานํฯ ตสฺส กิร ทฺวารสมีเป ตรุณอมฺพรุโกฺข อตฺถิ, ตํ ‘‘อมฺพลฏฺฐิกา’’ติ วทนฺติฯ ตสฺส อวิทูเร ภวตฺตา อุยฺยานมฺปิ อมฺพลฏฺฐิกา เตฺวว สงฺขฺยํ คตํฯ ตํ ฉายูทกสมฺปนฺนํ ปาการปริกฺขิตฺตํ สุโยชิตทฺวารํ มญฺชุสา วิย สุคุตฺตํฯ ตตฺถ รโญฺญ กีฬนตฺถํ ปฏิภานจิตฺตวิจิตฺตํ อคารํ อกํสุฯ ตํ ‘‘ราชาคารก’’นฺติ วุจฺจติฯ

สุปฺปิโยปิ โขติ สุปฺปิโยปิ ตสฺมิํ ฐาเน สูริยํ โอโลเกตฺวา – ‘‘อกาโล ทานิ คนฺตุํ, พหู ขุทฺทกมหลฺลกา ปริพฺพาชกา, พหุปริสฺสโย จ อยํ มโคฺค โจเรหิปิ วาฬยกฺขหิปิ วาฬมิเคหิปิฯ อยํ โข ปน สมโณ โคตโม อุยฺยานํ ปวิโฏฺฐ, สมณสฺส จ โคตมสฺส วสนฏฺฐาเน เทวตา อารกฺขํ คณฺหนฺติ, หนฺทาหมฺปิ อิธ เอกรตฺติวาสํ อุปคนฺตฺวา เสฺวว คมิสฺสามี’’ติ ตเทวุยฺยานํ ปาวิสิฯ ตโต ภิกฺขุสโงฺฆ ภควโต วตฺตํ ทเสฺสตฺวา อตฺตโน อตฺตโน วสนฏฺฐานํ สลฺลเกฺขสิฯ ปริพฺพาชโกปิ อุยฺยานสฺส เอกปเสฺส ปริพฺพาชกปริกฺขาเร โอตาเรตฺวา วาสํ อุปคจฺฉิ สทฺธิํ อตฺตโน ปริสายฯ ปาฬิยมารูฬฺหวเสเนว ปน – ‘‘สทฺธิํ อตฺตโน อเนฺตวาสินา พฺรหฺมทเตฺตน มาณเวนา’’ติ วุตฺตํฯ

เอวํ วาสํ อุปคโต ปน โส ปริพฺพาชโก รตฺติภาเค ทสพลํ โอโลเกสิฯ ตสฺมิญฺจ สมเย สมนฺตา วิปฺปกิณฺณตารกา วิย ปทีปา ชลนฺติ, มเชฺฌ ภควา นิสิโนฺน โหติ, ภิกฺขุสโงฺฆ จ ภควนฺตํ ปริวาเรตฺวาฯ ตตฺถ เอกภิกฺขุสฺสปิ หตฺถกุกฺกุจฺจํ วา ปาทกุกฺกุจฺจํ วา อุกฺกาสิตสโทฺท วา ขิปิตสโทฺท วา นตฺถิฯ สา หิ ปริสา อตฺตโน จ สิกฺขิตสิกฺขตาย สตฺถริ จ คารเวนาติ ทฺวีหิ การเณหิ นิวาเต ปทีปสิขา วิย นิจฺจลา สนฺนิสินฺนาว อโหสิฯ ปริพฺพาชโก ตํ วิภูติํ ทิสฺวา อตฺตโน ปริสํ โอโลเกสิฯ ตตฺถ เกจิ หตฺถํ ขิปนฺติ, เกจิ ปาทํ, เกจิ วิปฺปลปนฺติ, เกจิ นิลฺลาลิตชิวฺหา ปคฺฆริตเขฬา, ทเนฺต ขาทนฺตา กากจฺฉมานา ฆรุฆรุปสฺสาสิโน สยนฺติฯ โส รตนตฺตยสฺส คุณวเณฺณ วตฺตเพฺพปิ อิสฺสาวเสน ปุน อวณฺณเมว อารภิฯ พฺรหฺมทโตฺต ปน วุตฺตนเยเนว วณฺณํฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘ตตฺราปิ สุทํ สุปฺปิโย ปริพฺพาชโก’’ติ สพฺพํ วตฺตพฺพํฯ ตตฺถ **ตตฺราปี**ติ ตสฺมิมฺปิ, อมฺพลฏฺฐิกายํ อุยฺยาเนติ อโตฺถฯ

๓. สมฺพหุลานนฺติ พหุกานํฯ ตตฺถ วินยปริยาเยน ตโย ชนา ‘‘สมฺพหุลา’’ติ วุจฺจนฺติฯ ตโต ปรํ สโงฺฆฯ สุตฺตนฺตปริยาเยน ปน ตโย ตโยว ตโต ปฏฺฐาย สมฺพหุลาฯ อิธ สุตฺตนฺตปริยาเยน ‘‘สมฺพหุลา’’ติ เวทิตพฺพาฯ **มณฺฑลมาเฬ**ติ กตฺถจิ เทฺว กณฺณิกา คเหตฺวา หํสวฏฺฏกจฺฉเนฺนน กตา กูฏาคารสาลาปิ ‘‘มณฺฑลมาโฬ’’ติ วุจฺจติ, กตฺถจิ เอกํ กณฺณิกํ คเหตฺวา ถมฺภปนฺติํ ปริกฺขิปิตฺวา กตา อุปฏฺฐานสาลาปิ ‘‘มณฺฑลมาโฬ’’ติ วุจฺจติฯ อิธ ปน

นิสีทนสาลา ‘‘มณฺฑลมาโฬ’’ติ เวทิตพฺพาฯ **สนฺนิสินฺนานน**ฺติ นิสชฺชนวเสนฯ **สนฺนิปติตานน**ฺติ สโมธานวเสนฯ **อยํ สงฺขิยธมฺโม**ติ สงฺขิยา วุจฺจติ กถา , กถาธมฺโมติ อโตฺถฯ **อุทปาที**ติ อุปฺปโนฺนฯ กตโม ปน โสติ? อจฺฉริยํ อาวุโสติ เอวมาทิฯ ตตฺถ อนฺธสฺส ปพฺพตาโรหณํ วิย นิจฺจํ น โหตีติ **อจฺฉริยํฯ** อยํ ตาว สทฺทนโยฯ อยํ ปน อฏฺฐกถานโย – อจฺฉราโยคฺคนฺติ **อจฺฉริยํฯ** อจฺฉรํ ปหริตุํ ยุตฺตนฺติ อโตฺถฯ อภูตปุพฺพํ ภูตนฺติ **อพฺภุตํฯ** อุภยํ เปตํ วิมฺหยเสฺสวาธิวจนํฯ **ยาวญฺจิท**นฺติ ยาว จ อิทํ เตน สุปฺปฏิวิทิตตาย อปฺปเมยฺยตฺตํ ทเสฺสติฯ

เตน ภควตา ชานตา…เป.… สุปฺปฏิวิทิตาติ เอตฺถายํ สเงฺขปโตฺถฯ โย โส ภควา สมตึส ปารมิโย ปูเรตฺวา สพฺพกิเลเส ภญฺชิตฺวา อนุตฺตรํ สมฺมาสโมฺพธึ อภิสมฺพุโทฺธ, เตน ภควตา เตสํ เตสํ สตฺตานํ อาสยานุสยํ **ชานตา,** หตฺถตเล ฐปิตํ อามลกํ วิย สพฺพเญฺยฺยธมฺมํ **ปสฺสตา**ฯ

อปิ จ ปุเพฺพนิวาสาทีหิ **ชานตา,** ทิเพฺพน จกฺขุนา **ปสฺสตาฯ** ตีหิ วิชฺชาหิ ฉหิ วา ปน อภิญฺญาหิ **ชานตา,** สพฺพตฺถ อปฺปฏิหเตน สมนฺตจกฺขุนา **ปสฺสตาฯ** สพฺพธมฺมชานนสมตฺถาย วา ปญฺญาย **ชานตา,** สพฺพสตฺตานํ จกฺขุวิสยาตีตานิ ติโรกฺุฑฺฑาทิคตานิปิ รูปานิ อติวิสุเทฺธน มํสจกฺขุนา **ปสฺสตาฯ** อตฺตหิตสาธิกาย วา สมาธิปทฏฺฐานาย ปฏิเวธปญฺญาย **ชานตา,** ปรหิตสาธิกาย กรุณาปทฏฺฐานาย เทสนาปญฺญาย **ปสฺสตาฯ**

อรีนํ หตตฺตา ปจฺจยาทีนญฺจ อรหตฺตา **อรหตาฯ** สมฺมา สามญฺจ สพฺพธมฺมานํ พุทฺธตฺตา สมฺมาสมฺพุเทฺธน อนฺตรายิกธเมฺม วา **ชานตา,** นิยฺยานิกธเมฺม **ปสฺสตา,** กิเลสารีนํ หตตฺตา **อรหตาฯ** สมฺมา สามญฺจ สพฺพธมฺมานํ พุทฺธตฺตา **สมฺมาสมฺพุเทฺธนา**ติฯ เอวํ จตุเวสารชฺชวเสน จตูหากาเรหิ โถมิเตน สตฺตานํ **นานาธิมุตฺติกตา** นานชฺฌาสยตา สุปฺปฏิวิทิตา ยาว จ **สุฏฺฐุ ปฏิวิทิตาฯ**

อิทานิสฺส สุปฺปฏิวิทิตภาวํ ทเสฺสตุํ **อยญฺหี**ติอาทิมาหฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ ยา จ อยํ ภควตา ‘‘ธาตุโส, ภิกฺขเว, สตฺตา สํสนฺทนฺติ สเมนฺติ, หีนาธิมุตฺติกา หีนาธิมุตฺติเกหิ สทฺธึ สํสนฺทนฺติ สเมนฺติ, กลฺยาณาธิมุตฺติกา กลฺยาณาธิมุตฺติเกหิ สทฺธึ สํสนฺทนฺติ สเมนฺติฯ อตีตมฺปิ โข, ภิกฺขเว, อทฺธานํ ธาตุโสว สตฺตา สํสนฺทิํสุ สมิํสุ, หีนาธิมุตฺติกา หีนาธิมุตฺติเกหิ…เป.… กลฺยาณาธิมุตฺติกา กลฺยาณาธิมุตฺติเกหิ สทฺธึ สํสนฺทิํสุ สมิํสุ, อนาคตมฺปิ โข, ภิกฺขเว, อทฺธานํ…เป.… สํสนฺทิสฺสนฺติ สเมสฺสนฺติ, เอตรหิปิ โข, ภิกฺขเว, ปจฺจุปฺปนฺนํ อทฺธานํ ธาตุโสว สตฺตา สํสนฺทนฺติ สเมนฺติ, หีนาธิมุตฺติกา หีนาธิมุตฺติเกหิ…เป.… กลฺยาณาธิมุตฺติกา กลฺยาณาธิมุตฺติเกหิ สทฺธึ สํสนฺทนฺติ สเมนฺตี’’ติ เอวํ สตฺตานํ นานาธิมุตฺติกตา, นานชฺฌาสยตา, นานาทิฏฺฐิกตา, นานาขนฺติตา, นานารุจิตา, นาฬิยา มินเนฺตน วิย ตุลาย ตุลยเนฺตน วิย จ นานาธิมุตฺติกตาญาเณน สพฺพญฺญุตญฺญาเณน วิทิตา, สา ยาว สุปฺปฏิวิทิตาฯ เทฺวปิ นาม สตฺตา เอกชฺฌาสยา ทุลฺลภา โลกสฺมิํฯ เอกสฺมิํ คนฺตุกาเม เอโก ฐาตุกาโม โหติ, เอกสฺมิํ ปิวิตุกาเม เอโก ภุญฺชิตุกาโมฯ อิเมสุ จาปิ ทฺวีสุ อาจริยเนฺตวาสีสุ **อยญฺหิ ‘‘สุปฺปิโย ปริพฺพาชโก… เป.… ภควนฺตํ ปิฏฺฐิโต ปิฏฺฐิโต อนุพนฺธา โหนฺติ ภิกฺขุสงฺฆญฺจา’’**ติฯ ตตฺถ **อิติหเม**ติ อิติห อิเม, เอวํ อิเมติ อโตฺถฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ

๔. **อถ โข ภควา เตสํ ภิกฺขูนํ อิมํ สงฺขิยธมฺมํ วิทิตฺวา**ติ เอตฺถ **วิทิตฺวา**ติ สพฺพญฺญุตญฺญาเณน ชานิตฺวาฯ ภควา หิ กตฺถจิ มํสจกฺขุนา ทิสฺวา ชานาติ – ‘‘อทฺทสา โข ภควา มหนฺตํ ทารุกฺขนฺธํ คงฺคาย นทิยา โสเตน วุยฺหมาน’’นฺติอาทีสุ (สํ. นิ. ๔.๒๔๑) วิยฯ กตฺถจิ ทิพฺพจกฺขุนา ทิสฺวา ชานาติ – ‘‘อทฺทสา โข ภควา ทิเพฺพน จกฺขุนา วิสุเทฺธน อติกฺกนฺ

ตมานุสเกน ตา เทวตาโย สหสฺสเสฺสว ปาฏลิคาเม วตฺถูนิ ปริคณฺหนฺติโย’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๒.๑๕๒) วิยฯ กตฺถจิ ปกติโสเตน สุตฺวา ชานาติ – ‘‘อโสฺสสิ โข ภควา อายสฺมโต อานนฺทสฺส สุภเทฺทน ปริพฺพาชเกน สทฺธึ อิมํ กถาสลฺลาป’’นฺติอาทีสุ (ที. นิ. ๒.๒๑๓) วิยฯ กตฺถจิ ทิพฺพโสเตน สุตฺวา ชานาติ – ‘‘อโสฺสสิ โข ภควา ทิพฺพาย โสตธาตุยา วิสุทฺธาย อติกฺกนฺตมานุสิกาย สนฺธานสฺส คหปติสฺส นิโคฺรเธน ปริพฺพาชเกน สทฺธึ อิมํ กถาสลฺลาป’’นฺติอาทีสุ (ที. นิ. ๓.๕๔) วิยฯ อิธ ปน สพฺพญฺญุตญฺญาเณน สุตฺวา อญฺญาสิฯ กึ กโรนฺต อญฺญาสิ? ปจฺฉิมยามกิจฺจํ, กิจฺจญฺจ นาเมตํ สาตฺถกํ, นิรตฺถกนฺติ ทุวิธํ โหติฯ ตตฺถ นิรตฺถกกิจฺจํ ภควตา โพธิปลฺลเงฺกเยว อรหตฺตมเคฺคน สมุคฺฆาตํ กตํฯ สาตฺถกํเยว ปน ภควโต กิจฺจํ โหติฯ ตํ ปญฺจวิธํ – ปุเรภตฺตกิจฺจํ, ปจฺฉาภตฺตกิจฺจํ, ปุริมยามกิจฺจํ, มชฺฌิมยามกิจฺจํ, ปจฺฉิมยามกิจฺจนฺติฯ

ตตฺริทํ ปุเรภตฺตกิจฺจํ –

ภควา หิ ปาโตว อุฎฺฐาย อุปฎฺฐากานุคฺคหตฺถํ สรีรผาสุกตฺถญฺจ มุขโธวนาทิสรีรปริกมฺมํ กตฺวา ยาว ภิกฺขาจารเวลา ตาว วิวิตฺตาสเน วีตินาเมตฺวา, ภิกฺขาจารเวลายํ นิวาเสตฺวา กายพนฺธนํ พนฺธิตฺวา จีวรํ ปารุปิตฺวา ปตฺตมาทาย กทาจิ เอกโก, กทาจิ ภิกฺขุสงฺฆปริวุโต, คามํ วา นิคมํ วา ปิณฺฑาย ปวิสติ; กทาจิ ปกติยา, กทาจิ อเนเกหิ ปาฏิหาริเยหิ วตฺตมาเนหิฯ เสยฺยถิทํ, ปิณฺฑาย ปวิสโต โลกนาถสฺส ปุรโต ปุรโต คนฺตฺวา มุทุคตวาตา ปถวึ โสเธนฺติ, วลาหกา อุทกผุสิตานิ มุญฺจนฺตา มเคฺค เรณุํ วูปสเมตฺวา อุปริ วิตานํ หุตฺวา ติฎฺฐนฺติ, อปเร วาตา ปุปฺผานิ อุปสํหริตฺวา มเคฺค โอกิรนฺติ, อุนฺนตา ภูมิปฺปเทสา โอนมนฺติ, โอนตา อุนฺนมนฺติ, ปาทนิเกฺขปสมเย สมาว ภูมิ โหติ, สุขสมฺผสฺสานิ ปทุมปุปฺผานิ วา ปาเท สมฺปฏิจฺฉนฺติฯ อินฺทขีลสฺส อโนฺต ฐปิตมเตฺต ทกฺขิณปาเท สรีรโต ฉพฺพณฺณรสฺมิโย นิกฺขมิตฺวา สุวณฺณรสปิญฺชรานิ วิย จิตฺรปฎปริกฺขิตฺตานิ วิย จ ปาสาทกูฎาคาราทีนิ อลงฺกโรนฺติโย อิโต จิโต จ ธาวนฺติ, หตฺถิอสฺสวิหงฺคาทโย สกสกฎฺฐาเนสุ ฐิตาเยว มธุเรนากาเรน สทฺทํ กโรนฺติ, ตถา เภริวีณาทีนิ ตูริยานิ มนุสฺสานญฺจ กายูปคานิ อาภรณานิฯ เตน สญฺญาเณน มนุสฺสา ชานนฺติ – ‘‘อชฺช ภควา อิธ ปิณฺฑาย ปวิโฎฺฐ’’ติฯ เต สุนิวตฺถา สุปารุตา คนฺธปุปฺผาทีนิ อาทาย ฆรา นิกฺขมิตฺวา อนฺตรวีถึ ปฎิปชฺชิตฺวา ภควนฺตํ คนฺธปุปฺผาทีหิ สกฺกจฺจํ ปูเชตฺวา วนฺทิตฺวา – ‘‘อมฺหากํ, ภเนฺต, ทส ภิกฺขู, อมฺหากํ วีสติ, ปญฺญาสํ…เป.… สตํ เทถา’’ติ ยาจิตฺวา ภควโตปิ ปตฺตํ คเหตฺวา อาสนํ ปญฺญเปตฺวา สกฺกจฺจํ ปิณฺฑปาเตน ปฎิมาเนนฺติฯ ภควา กตภตฺตกิโจฺจ เตสํ สตฺตานํ จิตฺตสนฺตานานิ โอโลเกตฺวา ตถา ธมฺมํ เทเสติ, ยถา เกจิ สรณคมเนสุ ปติฎฺฐหนฺติ, เกจิ ปญฺจสุ สีเลสุ, เกจิ โสตาปตฺติสกทาคามิอนาคามิผลานํ อญฺญตรสฺมึ; เกจิ ปพฺพชิตฺวา อคฺคผเล อรหเตฺตติฯ เอวํ มหาชนํ อนุคฺคเหตฺวา อุฎฺฐายาสนา วิหารํ คจฺฉติฯ ตตฺถ คนฺตฺวา มณฺฑลมาเฬ ปญฺญตฺตวรพุทฺธาสเน นิสีทติ, ภิกฺขูนํ ภตฺตกิจฺจปริโยสานํ อาคมยมาโนฯ ตโต ภิกฺขูนํ ภตฺตกิจฺจปริโยสาเน อุปฎฺฐาโก ภควโต นิเวเทติฯ อถ ภควา คนฺธกุฎึ ปวิสติฯ อิทํ ตาว **ปุเรภตฺตกิจฺจํฯ**

อถ ภควา เอวํ กตปุเรภตฺตกิโจฺจ คนฺธกุฎิยา อุปฎฺฐาเน นิสีทิตฺวา ปาเท ปกฺขาเลตฺวา ปาทปีเฐ ฐตฺวา ภิกฺขุสงฺฆํ โอวทติ – ‘‘ภิกฺขเว, อปฺปมาเทน สมฺปาเทถ, ทุลฺลโภ พุทฺธุปฺปาโท โลกสฺมึ, ทุลฺลโภ มนุสฺสตฺตปฎิลาโภ, ทุลฺลภา สมฺปตฺติ, ทุลฺลภา ปพฺพชฺชา, ทุลฺลภํ สทฺธมฺมสฺสวน’’นฺติฯ ตตฺถ เกจิ ภควนฺตํ กมฺมฎฺฐานํ ปุจฺฉนฺติฯ ภควาปิ เตสํ จริยานุรูปํ กมฺมฎฺฐานํ เทติฯ ตโต สเพฺพปิ ภควนฺตํ วนฺทิตฺวา อตฺตโน อตฺตโน รตฺติฎฺฐานทิวาฎฺฐานานิ คจฺฉนฺติฯ เกจิ อรญฺญํ, เกจิ รุกฺขมูลํ, เกจิ ปพฺพตาทีนํ อญฺญตรํ, เกจิ จาตุมหาราชิกภวนํ…เป.… เกจิ วสวตฺติภวนนฺติฯ ตโต ภควา คนฺธกุฎึ ปวิสิตฺวา สเจ อากงฺขติ, ทกฺขิเณน ปเสฺสน สโต สมฺป

ชาโน มุหุตฺตํ สีหเสยฺยํ กปฺเปติฯ อถ สมสฺสาสิตกาโย วุฏฺฐหิตฺวา ทุติยภาเค โลกํ โวโลเกติฯ ตติยภาเค ยํ คามํ วา นิคมํ วา อุปนิสฺสาย วิหรติ ตตฺถ มหาชโน ปุเรภตฺตํ ทานํ ทตฺวา ปจฺฉาภตฺตํ สุนิวตฺโถ สุปารุโต คนฺธปุปฺผาทีนิ อาทาย วิหาเร สนฺนิปตติฯ ตโต ภควา สมฺปตฺต ปริสาย อนุรูเปน ปาฏิหาริเยน คนฺตฺวา ธมฺมสภายํ ปญฺญตฺตวรพุทฺธาสเน นิสชฺช ธมฺมํ เทเสติ กาลยุตฺตํ สมยยุตฺตํ, อถ กาลํ วิทิตฺวา ปริสํ อุโยฺยเชติ, มนุสฺสา ภควนฺตํ วนฺทิตฺวา ปกฺกมนฺติฯ อิทํ **ปจฺฉาภตฺตกิจฺจํฯ**

โส เอวํ นิฏฺฐิตปจฺฉาภตฺตกิจฺโจ สเจ คตฺตานิ โอสิญฺจิตุกาโม โหติ, พุทฺธาสนา วุฏฺฐาย นฺหานโกฏฺฐกํ ปวิสิตฺวา อุปฏฺฐาเกน ปฏิยาทิตอุทเกน คตฺตานิ อุตุํ คณฺหาเปติฯ อุปฏฺฐาโกปิ พุทฺธาสนํ อาเนตฺวา คนฺธกุฏิปริเวเณ ปญฺญเปติฯ ภควา สุรตฺตทุปฏฺฏํ นิวาเสตฺวา กายพนฺธนํ พนฺธิตฺวา อุตฺตราสงฺคํ เอกํสํ กริตฺวา ตตฺถ คนฺตฺวา นิสีทติ เอกโกว มุหุตฺตํ ปฏิสลฺลีโน, อถ ภิกฺขู ตโต ตโต อาคมฺม ภควโต อุปฏฺฐานํ อาคจฺฉนฺติฯ ตตฺถ เอกเจฺจ ปญฺหํ ปุจฺฉนฺติ, เอกเจฺจ กมฺมฏฺฐานํ, เอกเจฺจ ธมฺมสฺสวนํ ยาจนฺติฯ ภควา เตสํ อธิปฺปายํ สมฺปาเทนฺโต ปุริมยามํ วีตินาเมติฯ อิทํ **ปุริมยามกิจฺจํฯ**

ปุริมยามกิจฺจปริโยสาเน ปน ภิกฺขูสุ ภควนฺตํ วนฺทิตฺวา ปกฺกเนฺตสุ สกลทสสหสฺสิโลกธาตุเทวตาโย โอกาสํ ลภมานา ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา ปญฺหํ ปุจฺฉนฺติ, ยถาภิสงฺขตํ อนฺตมโส จตุรกฺขรมฺปิฯ ภควา ตาสํ เทวตานํ ปญฺหํ วิสฺสเชฺชโนฺต มชฺฌิมยามํ วีตินาเมติฯ อิทํ **มชฺฌิมยามกิจฺจํฯ**

ปจฺฉิมยามํ ปน ตโย โกฏฺฐาเส กตฺวา ปุเรภตฺตโต ปฏฺฐาย นิสชฺชาย ปีฬิตสฺส สรีรสฺส กิลาสุภาวโมจนตฺถํ เอกํ โกฏฺฐาสํ จงฺกเมน วีตินาเมติฯ ทุติยโกฏฺฐาเส คนฺธกุฏึ ปวิสิตฺวา ทกฺขิเณน ปเสฺสน สโต สมฺปชาโน สีหเสยฺยํ กปฺเปติฯ ตติยโกฏฺฐาเส ปจฺจุฏฺฐาย นิสีทิตฺวา ปุริมพุทฺธานํ สนฺติเก ทานสีลาทิวเสน กตาธิการปุคฺคลทสฺสนตฺถํ พุทฺธจกฺขุนา โลกํ โวโลเกติฯ อิทํ **ปจฺฉิมยามกิจฺจํฯ**

ตสฺมึ ปน ทิวเส ภควา ปุเรภตฺตกิจฺจํ ราชคเห ปริโยสาเปตฺวา ปจฺฉาภเตฺต มคฺคํ อาคโต, ปุริมยาเม ภิกฺขูนํ กมฺมฏฺฐานํ กเถตฺวา, มชฺฌิมยาเม เทวตานํ ปญฺหํ วิสฺสเชฺชตฺวา, ปจฺฉิมยาเม จงฺกมํ อารุยฺห จงฺกมมาโน ปญฺจนฺนํ ภิกฺขุสตานํ อิมํ สพฺพญฺญุตญฺญาณํ อารพฺภ ปวตฺตํ กถํ สพฺพญฺญุตญฺญาเณเนว สุตฺวา อญฺญาสีติฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘ปจฺฉิมยามกิจฺจํ กโรโนฺต อญฺญาสี’’ติฯ

ญตฺวา จ ปนสฺส เอตทโหสิ – ‘‘อิเม ภิกฺขู มยฺหํ สพฺพญฺญุตญฺญาณํ อารพฺภ คุณํ กเถนฺติ, เอเตสญฺจ สพฺพญฺญุตญฺญาณกิจฺจํ น ปากฏํ, มยฺหเมว ปากฏํฯ มยิ ปน คเต เอเต อตฺตโน กถํ นิรนฺตรํ อาโรเจสฺสนฺติ, ตโต เนสํ อหํ ตํ อฏฺฐุปฺปตฺตึ กตฺวา ติวิธํ สีลํ วิภชโนฺต, ทฺวาสฏฺฐิยา ฐาเนสุ อปฺปฏิวตฺติยํ สีหนาทํ นทโนฺต, ปจฺจยาการํ สโมธาเนตฺวา พุทฺธคุเณ ปากเฏ กตฺวา, สิเนรุํ อุกฺขิเปโนฺต วิย สุวณฺณกูเฏน นภํ ปหรโนฺต วิย จ ทสสหสฺสิโลกธาตุกมฺปนํ พฺรหฺมชาลสุตฺตนฺตํ อรหตฺตนิกูเฏน นิฏฺฐาเปโนฺต เทเสสฺสามิ, สา เม เทสนา ปรินิพฺพุตสฺสาปิ ปญฺจวสฺสสหสฺสานิ สตฺตานํ อมตมหานิพฺพานํ สมฺปาปิกา ภวิสฺสตี’’ติฯ เอวํ จินฺเตตฺวา เยน มณฺฑลมาโฬ เตนุปสงฺกมีติ ฯ **เยนา**ติ เยน ทิสาภาเคน, โส อุปสงฺกมิตโพฺพฯ ภุมฺมเตฺถ วา เอตํ กรณวจนํ, ยสฺมึ ปเทเส โส มณฺฑลมาโฬ, ตตฺถ คโตติ อยเมตฺถ อโตฺถฯ

ปญฺญเตฺต อาสเน นิสีทีติ พุทฺธกาเล กิร ยตฺถ ยตฺถ เอโกปิ ภิกฺขุ วิหรติ สพฺพตฺถ พุทฺธาสนํ ปญฺญตฺตเมว โหติฯ กสฺมา? ภควา กิร อตฺตโน สนฺติเก กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา ผาสุกฏฺฐาเน วิหรนฺเต มนสิ กโรติ – ''อสุโก มยฺหํ สนฺติเก กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา คโต, สกฺขิสฺสติ นุ โข วิเสสํ นิพฺพเตฺตตุํ โน วา''ติฯ อถ นํ ปสฺสติ กมฺมฏฺฐานํ วิสฺสเชฺชตฺวา อกุสลวิตกฺกํ วิตกฺกยมานํ, ตโต ''กถญฺหิ นาม มาทิสสฺส สตฺถุ สนฺติเก กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา วิหรนฺตํ อิมํ กุลปุตฺตํ อกุสลวิตกฺกา อภิภวิตฺวา อนมตเคฺค วฏฺฏทุเกฺข สํสาเรสฺสนฺตี''ติ ตสฺส อนุคฺคหตฺถํ ตเตฺถว อตฺตานํ ทเสฺสตฺวา ตํ กุลปุตฺตํ โอวทิตฺวา อากาสํ อุปฺปติตฺวา ปุน อตฺตโน วสนฏฺฐานเมว คจฺฉติฯ อเถวํ โอวทิยมานา เต ภิกฺขู จินฺตยึสุ – ''สตฺถา อมฺหากํ มนํ ชานิตฺวา อาคนฺตฺวา อมฺหากํ สมีเป ฐิตํเยว อตฺตานํ ทเสฺสติ''ฯ ตสฺมึ ขเณ – ''ภเนฺต, อิธ นิสีทถ, อิธ นิสีทถา''ติ อาสนปริเยสนํ นาม ภาโรติฯ เต อาสนํ ปญฺญเปตฺวาว วิหรนฺติฯ ยสฺส ปีฐํ อตฺถิ, โส ตํ ปญฺญเปติฯ ยสฺส นตฺถิ, โส มญฺจํ วา ผลกํ วา กฏฺฐํ วา ปาสาณํ วา วาลุกปุญฺชํ วา ปญฺญเปติฯ ตํ อลภมานา ปุราณปณฺณานิปิ สงฺกฑฺฒิตฺวา ตตฺถ ปํสุกูลํ ปตฺถริตฺวา ฐเปนฺติฯ อิธ ปน รโญฺญ นิสีทนาสนเมว อตฺถิ, ตํ ปโปฺผเฏตฺวา ปญฺญเปตฺวา ปริวาเรตฺวา เต ภิกฺขู ภควโต อธิมุตฺติกญาณมารพฺภ คุณํ โถมยมานา นิสีทึสุฯ ตํ สนฺธาย วุตฺตํ – ''ปญฺญเตฺต อาสเน นิสีที''ติฯ

เอวํ นิสิโนฺน ปน ชานโนฺตเยว กถาสมุฏฺฐาปนตฺถํ ภิกฺขู ปุจฺฉิฯ เต จสฺส สพฺพํ กถยึสุฯ เตน วุตฺตํ – ''นิสชฺช โข ภควา''ติอาทิฯ ตตฺถ **กาย นุตฺถา**ติ กตมาย นุ กถาย สนฺนิสินฺนา ภวถาติ อโตฺถฯ **กาย เนตฺถา**ติปิ ปาฬิ, ตสฺสา กตมาย นุ เอตฺถาติ อโตฺถ **กาย โนตฺถา**ติปิ ปาฬิฯ ตสฺสาปิ ปุริโมเยว อโตฺถฯ

อนฺตรากถาติ , กมฺมฏฺฐานมนสิการอุเทฺทสปริปุจฺฉาทีนํ อนฺตรา อญฺญา เอกา กถาฯ **วิปฺปกตา**ติ, มม อาคมนปจฺจยา อปรินิฏฺฐิตา สิขํ อปฺปตฺตาฯ เตน กึ ทเสฺสติ? ''นาหํ ตุมฺหากํ กถาภงฺคตฺถํ อาคโต, อหํ ปน สพฺพญฺญุตาย ตุมฺหากํ กถํ นิฏฺฐาเปตฺวา มตฺถกปฺปตฺตํ กตฺวา ทสฺสามีติ อาคโต''ติ นิสเชฺชว สพฺพญฺญุปวารณํ ปวาเรติฯ **อยํ โข โน, ภเนฺต, อนฺตรากถา วิปฺปกตา , อถ ภควา อนุปฺปโตฺต**ติ เอตฺถาปิ อยมธิปฺปาโยฯ อยํ ภเนฺต อมฺหากํ ภควโต สพฺพญฺญุตญฺญาณํ อารพฺภ คุณกถา วิปฺปกตา, น ราชกถาทิกา ติรจฺฉานกถา, อถ ภควา อนุปฺปโตฺต; ตํ โน อิทานิ นิฏฺฐาเปตฺวา เทเสถาติฯ

เอตฺตาวตา จ ยํ อายสฺมตา อานเนฺทน กมลกุวลยุชฺชลวิมลสาธุรสสลิลาย โปกฺขรณิยา สุขาวตรณตฺถํ นิมฺมลสิลาตลรจนวิลาสโสภิตรตนโสปานํ, วิปฺปกิณฺณมุตฺตาตลสทิสวาลุกากิณฺณปณฺฑรภูมิภาคํ ติตฺถํ วิย สุวิภตฺตภิตฺติวิจิตฺรเวทิกาปริกฺขิตฺตสฺส นกฺขตฺตปถํ ผุสิตุกามตาย วิย, วิชมฺภิตสมุสฺสยสฺส ปาสาทวรสฺส สุขาโรหณตฺถํ ทนฺตมยสณฺหมุทุผลกกญฺจนลตาวินทฺธมณิคณปฺปภาสมุทยุชฺชลโสภํ โสปานํ วิย, สุวณฺณวลยนูปุราทิสงฺฆฏฺฏนสทฺทสมฺมิสฺสิตกถิตหสิตมธุรสฺสรเคหชนวิจริตสฺส อุฬาริสฺสริวิภวโสภิตสฺส มหาฆรสฺส สุขปฺปเวสนตฺถํ สุวณฺณรชตมณิมุตฺตปวาฬาทิชุติวิสฺสรวิโชฺชติตสุปฺปติฏฺฐิตวิสาลทฺวารพาหํ มหาทฺวารํ วิย จ อตฺถพฺยญฺชนสมฺปนฺนสฺส พุทฺธคุณานุภาวสํสูจกสฺส อิมสฺส สุตฺตสฺส สุขาวคหณตฺถํ กาลเทสเทสกวตฺถุปริสาปเทสปฏิมณฺฑิตํ นิทานํ ภาสิตํ, ตสฺสตฺถวณฺณนา สมตฺตาติฯ

๕. อิทานิ – ''มมํ วา, ภิกฺขเว, ปเร อวณฺณํ ภาเสยฺยุ''นฺติอาทินา นเยน ภควตา นิกฺขิตฺตสฺส สุตฺตสฺส วณฺณนาย โอกาโส อนุปฺปโตฺตฯ สา ปเนสา สุตฺตวณฺณนาฯ ยสฺมา สุตฺตนิเกฺขปํ วิจาเรตฺวา วุจฺจมานา ปากฏา โหติ, ตสฺมา สุตฺตนิเกฺขปํ ตาว วิจารยิสฺสามฯ จตฺตาโร หิ สุตฺตนิเกฺขปา – อตฺตชฺฌาสโย, ปรชฺฌาสโย, ปุจฺฉาวสิโก, อฏฺฐุปฺปตฺติโกติฯ

ตตฺถ ยานิ สุตฺตานิ ภควา ปเรหิ อนชฺฌิโฏฺฐ เกวลํ อตฺตโน อชฺฌาสเยเนว กเถสิ; เสยฺยถิทํ, อากงฺขยฺยสุตฺตํ, วตฺถสุตฺตํ, มหาสติปฏฺฐานํ, มหาสฬายตนวิภงฺคสุตฺตํ, อริยวํสสุตฺตํ, สมฺมปฺปธานสุตฺตนฺตหารโก, อิทฺธิปาทอินฺทฺริยพลโพชฺฌงฺคมคฺคงฺคสุตฺตนฺตหารโกติ เอวมาทีนิ; เตสํ อตฺตชฺฌาสโย นิเกฺขโปฯ

ยานิ ปน ''ปริปกฺกา โข ราหุลสฺส วิมุตฺติปริปาจนิยา ธมฺมา; ยํนูนาหํ ราหุลํ อุตฺตรึ อาสวานํ ขเย วิเนยฺย''นฺติ; (สํ. นิ. ๔.๑๒๑) เอวํ ปเรสํ อชฺฌาสยํ ขนฺตึ มนํ อภินีหารํ พุชฺฌนภาวญฺจ อเวกฺขิตฺวา ปรชฺฌาสยวเสน กถิตานิ; เสยฺยถิทํ, จูฬราหุโลวาทสุตฺตํ, มหาราหุโลวาทสุตฺตํ, ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตนํ, ธาตุวิภงฺคสุตฺตนฺติ เอวมาทีนิ; เตสํ ปรชฺฌาสโย นิเกฺขโปฯ

ภควนฺตํ ปน อุปสงฺกมิตฺวา จตโสฺส ปริสา, จตฺตาโร วณฺณา, นาคา, สุปณฺณา, คนฺธพฺพา, อสุรา, ยกฺขา, มหาราชาโน, ตาวตึสาทโย เทวา, มหาพฺรหฺมาติ เอวมาทโย – ''โพชฺฌงฺคา โพชฺฌงฺคา''ติ, ภเนฺต, วุจฺจนฺติฯ ''นีวรณา นีวรณา''ติ, ภเนฺต, วุจฺจนฺติ; ''อิเม นุ โข, ภเนฺต, ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา''ฯ ''กึ สูธ วิตฺตํ ปุริสสฺส เสฏฺฐ''นฺติอาทินา นเยน ปญฺหํ ปุจฺฉนฺติฯ เอวํ ปุเฏฺฐน ภควตา ยานิ กถิตานิ โพชฺฌงฺคสํยุตฺตาทีนิ, ยานิ วา ปนญฺญานิปิ เทวตาสํยุตฺต-มารสํยุตฺต-พฺรหฺมสํยุตฺต-สกฺกปญฺห-จูฬเวทลฺล-มหาเวทลฺล-สามญฺญผล-อาฬวก-สูจิโลม-ขรโลมสุตฺตาทีนิ; เตสํ ปุจฺฉาวสิโก นิเกฺขโปฯ

ยานิ ปน ตานิ อุปฺปนฺนํ การณํ ปฏิจฺจ กถิตานิ, เสยฺยถิทํ – ธมฺมทายาทํ, จูฬสีหนาทํ, จนฺทูปมํ, ปุตฺตมํสูปมํ, ทารุกฺขนฺธูปมํ, อคฺคิกฺขนฺธูปมํ, เผณปิณฺฑูปมํ, ปาริจฺฉตฺตกูปมนฺติ เอวมาทีนิ; เตสํ อฏฺฐุปฺปตฺติโก นิเกฺขโปฯ

เอวเมเตสุ จตูสุ นิเกฺขเปสุ อิมสฺส สุตฺตสฺส อฏฺฐุปฺปตฺติโก นิเกฺขโปฯ อฏฺฐุปฺปตฺติยา หิ อิทํ ภควตา นิกฺขิตฺตํฯ กตราย อฏฺฐุปฺปตฺติยา? วณฺณาวเณฺณฯ อาจริโย รตนตฺตยสฺส อวณฺณํ อภาสิ, อเนฺตวาสี วณฺณํฯ อิติ อิมํ วณฺณาวณฺณํ อฏฺฐุปฺปตฺตึ กตฺวา เทสนากุสโล ภควา – ''มมํ วา, ภิกฺขเว, ปเร อวณฺณํ ภาเสยฺยุ''นฺติ เทสนํ อารภิฯ ตตฺถ **มม**นฺติ , สามิวจนํ, มมาติ อโตฺถฯ **วา**สโทฺท วิกปฺปนโตฺถฯ **ปเร**ติ, ปฏิวิรุทฺธา สตฺตาฯ **ตตฺรา**ติ เย อวณฺณํ วทนฺติ เตสุฯ

น อาฆาโตติอาทีหิ กิญฺจาปิ เตสํ ภิกฺขูนํ อาฆาโตเยว นตฺถิ, อถ โข อายตึ กุลปุตฺตานํ อีทิเสสุปิ ฐาเนสุ อกุสลุปฺปตฺตึ ปฏิเสเธเนฺต ธมฺมเนตฺตึ ฐเปติฯ ตตฺถ อาหนติ จิตฺตนฺติ **'อาฆาโต';** โกปเสฺสตํ อธิวจนํฯ อปฺปตีตา โหนฺติ เตน อตุฏฺฐา อโสมนสฺสิกาติ **อปฺปจฺจโย;** โทมนสฺสเสฺสตํ อธิวจนํฯ เนว อตฺตโน น ปเรสํ หิตํ อภิราธยตีติ **อนภิรทฺธิ;** โกปเสฺสตํ อธิวจนํฯ เอวเมตฺถ ทฺวีหิ ปเทหิ สงฺขารกฺขโนฺธ, เอเกน เวทนากฺขโนฺธติ เทฺว ขนฺธา วุตฺตาฯ เตสํ วเสน เสสานมฺปิ สมฺปยุตฺตธมฺมานํ การณํ ปฏิกฺขิตฺตเมวฯ

เอวํ ปฐเมน นเยน มโนปโทสํ นิวาเรตฺวา, ทุติเยน นเยน ตตฺถ อาทีนวํ ทเสฺสเนฺต อาห – ''ตตฺร เจ ตุเมฺห อสฺสถ กุปิตา วา อนตฺตมนา วา, ตุมฺหํ เยวสฺส เตน อนฺตราโย''ติฯ ตตฺถ **'ตตฺร เจ ตุเมฺห อสฺสถา'**ติ เตสุ อวณฺณภาสเกสุ, ตสฺมึ วา อวเณฺณ ตุเมฺห ภเวยฺยาถ เจ; ยทิ ภเวยฺยาถาติ อโตฺถฯ 'กุปิตา' โกเปน, อนตฺตมนา โทมนเสฺสนฯ **'ตุมฺหํ เยวสฺส เตน อนฺตราโย'**ติ ตุมฺหากํเยว เตน โกเปน, ตาย จ อนตฺตมนตาย ปฐมชฺฌานาทีนํ อนฺตราโย ภเวยฺยฯ

เอวํ ทุติเยน นเยน อาทีนวํ ทเสฺสตฺวา, ตติเยน นเยน วจนตฺถสลฺลกฺขณมเตฺตปิ อสมตฺถตํ ทเสฺสเนฺต – ''อปิ นุ ตุเมฺห ปเรส''นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ปเรส**นฺติ เยสํ เกสํ จิฯ กุปิโต

หิ เนว พุทฺธปจฺเจกพุทฺธอริยสาวกานํ, น มาตาปิตูนํ, น ปจฺจตฺถิกานํ สุภาสิตทุพฺภาสิตสฺส อตฺถํ อาชานาติฯ ยถาห –

> ‘‘กุโทฺธ อตฺถํ น ชานาติ, กุโทฺธ ธมฺมํ น ปสฺสติ;
> อนฺธํ ตมํ ตทา โหติ, ยํ โกโธ สหเต นรํฯ
>
> อนตฺถชนโน โกโธ, โกโธ จิตฺตปฺปโกปโน;
> ภยมนฺตรโต ชาตํ, ตํ ชโน นาวพุชฺฌตี’’ติฯ (อ. นิ. ๗.๖๔);

เอวํ สพฺพถาปิ อวเณฺณ มโนปโทสํ นิเสเธตฺวา อิทานิ ปฏิปชฺชิตพฺพาการํ ทเสฺสโนฺต – ‘‘ตตฺร ตุเมฺหหิ อภูตํ อภูตโต’’ติอาทิมาหฯ

ตตฺถ **ตตฺร ตุเมฺหหี**ติ, ตสฺมิํ อวเณฺณ ตุเมฺหหิฯ **อภูตํ อภูตโต นิเพฺพเฐตพฺพ**นฺติ ยํ อภูตํ, ตํ อภูตภาเวเนว อปเนตพฺพํฯ กถํ? **อิติเปตํ อภูต**นฺติอาทินา นเยนฯ ตตฺรายํ โยชนา – ‘‘ตุมฺหากํ สตฺถา น สพฺพญฺญู, ธโมฺม ทุรกฺขาโต, สโงฺฆ ทุปฺปฏิปโนฺน’’ติอาทีนิ สุตฺวา น ตุณฺหี ภวิตพฺพํฯ เอวํ ปน วตฺตพฺพํ – ‘‘อิติ เปตํ อภูตํ, ยํ ตุเมฺหหิ วุตฺตํ, ตํ อิมินาปิ การเณน อภูตํ, อิมินาปิ การเณน อตจฺฉํ, **‘นตฺถิ เจตํ อเมฺหสุ’,** ‘น จ ปเนตํ อเมฺหสุ สํวิชฺชติ’, สพฺพญฺญูเยว อมฺหากํ สตฺถา, สฺวากฺขาโต ธโมฺม, สุปฺปฏิปโนฺน สโงฺฆ, ตตฺร อิทญฺจิทญฺจ การณ’’นฺติฯ เอตฺถ จ ทุติยํ ปทํ ปฐมสฺส, จตุตฺถญฺจ ตติยสฺส เววจนนฺติ เวทิตพฺพํฯ อิทญฺจ อวเณฺณเยว นิเพฺพฐนํ กาตพฺพํ, น สพฺพตฺถฯ ยทิ หิ ‘‘ตฺวํ ทุสฺสีโล, ตวาจริโย ทุสฺสีโล, อิทญฺจิทญฺจ ตยา กตํ, ตวาจริเยน กต’’นฺติ วุเตฺต ตุณฺหีภูโต อธิวาเสติ, อาสงฺกนีโย โหติฯ ตสฺมา มโนปโทสํ อกตฺวา อวโณฺณ นิเพฺพเฐตโพฺพฯ ‘‘โอโฎฺฐสิ, โคโณสี’’ติอาทินา ปน นเยน ทสหิ อโกฺกสวตฺถูหิ อโกฺกสนฺตํ ปุคฺคลํ อชฺฌุเปกฺขิตฺวา อธิวาสนขนฺติเยว ตตฺถ กาตพฺพาฯ

๖. เอวํ อวณฺณภูมิยํ ตาทิลกฺขณํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ วณฺณภูมิยํ ทเสฺสตุํ ‘‘มมํ วา, ภิกฺขเว, ปเร วณฺณํ ภาเสยฺยุ’’นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ปเร**ติ เย เกจิ ปสนฺนา เทวมนุสฺสาฯ อานนฺทนฺติ เอเตนาติ **อานโนฺท,** ปีติยา เอตํ อธิวจนํฯ สุมนสฺส ภาโว **โสมนสฺสํ,** เจตสิกสุขเสฺสตํ อธิวจนํฯ อุปฺปิลาวิโน ภาโว **อุปฺปิลาวิตตฺตํ**ฯ กสฺส อุปฺปิลาวิตตฺตนฺติ? **เจตโส**ติฯ อุทฺธจฺจาวหาย อุปฺปิลาปนปีติยา เอตํ อธิวจนํฯ อิธาปิ ทฺวีหิ ปเทหิ สงฺขารกฺขโนฺธ, เอเกน เวทนากฺขโนฺธ วุโตฺตฯ

เอวํ ปฐมนเยน อุปฺปิลาวิตตฺตํ นิวาเรตฺวา, ทุติเยน ตตฺถ อาทีนวํ ทเสฺสโนฺต – ‘‘ตตฺร เจ ตุเมฺห อสฺสถา’’ติอาทิมาหฯ อิธาปิ **ตุมฺหํ เยวสฺส เตน อนฺตราโย**ติ เตน อุปฺปิลาวิตเตฺตน ตุมฺหากํเยว ปฐมชฺฌานาทีนํ อนฺตราโย ภเวยฺยาติ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ กสฺมา ปเนตํ วุตฺตํ? นนุ ภควตา –

> ‘‘พุโทฺธติ กิตฺตยนฺตสฺส, กาเย ภวติ ยา ปีติ;
> วรเมว หิ สา ปีติ, กสิเณนาปิ ชมฺพุทีปสฺสฯ
>
> ธโมฺมติ กิตฺตยนฺตสฺส, กาเย ภวติ ยา ปีติ;
> วรเมว หิ สา ปีติ, กสิเณนาปิ ชมฺพุทีปสฺสฯ
>
> สโงฺฆติ กิตฺตยนฺตสฺส, กาเย ภวติ ยา ปีติ;
> วรเมว หิ สา ปีติ, กสิเณนาปิ ชมฺพุทีปสฺสา’’ติ จฯ

‘‘เย, ภิกฺขเว, พุเทฺธ ปสนฺนา, อเคฺค เต ปสนฺนา’’ติ จ เอวมาทีหิ อเนกสเตหิ สุตฺตหิ รตนตฺตเย ปีติโสมนสฺสเมว วณฺณิตนฺติฯ สจฺจํ วณฺณิตํ, ตํ ปน เนกฺขมฺมนิสฺสิตํฯ อิธ – ‘‘อมฺหากํ พุโทฺธ, อมฺหากํ ธโมฺม’’ติอาทินา นเยน อายสฺมโต ฉนฺนสฺส อุปฺปนฺนสทิสํ เคหสฺสิตํ ปีติโสมนสฺสํ อธิเปฺปตํฯ อิทญฺหิ ฌานาทิปฏิลาภาย อนฺตรายกรํ โหติฯ เตเนวายสฺมา ฉโนฺนปิ ยาว พุโทฺธ น ปรินิพฺพายิ, ตาว วิเสสํ นิพฺพเตฺตตุํ นาสกฺขิ, ปรินิพฺพานกาเล ปญฺญเตฺตน ปน พฺรหฺมทเณฺฑน ตชฺชิโต ตํ ปีติโสมนสฺสํ ปหาย วิเสสํ นิพฺพเตฺตสิฯ ตสฺมา อนฺตรายกรํเยว สนฺธาย อิทํ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ อยญฺหิ โลภสหคตา ปีติฯ โลโภ จ โกธสทิโสวฯ ยถาห –

> ‘‘ลุโทฺธ อตฺถํ น ชานาติ, ลุโทฺธ ธมฺมํ น ปสฺสติ;
> อนฺธํ ตมํ ตทา โหติ, ยํ โลโภ สหเต นรํฯ
>
> อนตฺถชนโน โลโภ, โลโภ จิตฺตปฺปโกปโน;
> ภยมนฺตรโต ชาตํ, ตํ ชโน นาวพุชฺฌตี’’ติฯ (อิติวุ. ๘๘);

ตติยวาโร ปน อิธ อนาคโตปิ อตฺถโต อาคโต เยวาติ เวทิตโพฺพฯ ยเถว หิ กุโทฺธ, เอวํ ลุโทฺธปิ อตฺถํ น ชานาตีติฯ

ปฏิปชฺชิตพฺพาการทสฺสนวาเร ปนายํ โยชนา – ‘‘ตุมฺหากํ สตฺถา สพฺพญฺญู อรหํ สมฺมาสมฺพุโทฺธ, ธโมฺม สฺวากฺขาโต, สโงฺฆ สุปฺปฏิปโนฺน’’ติอาทีนิ สุตฺวา น ตุณฺหี ภวิตพฺพํฯ เอวํ ปน ปฏิชานิตพฺพํ – **‘‘อิติเปตํ ภูตํ** , ยํ ตุเมฺหหิ วุตฺตํ, ตํ อิมินาปิ การเณน ภูตํ, อิมินาปิ การเณน ตจฺฉํฯ โส หิ ภควา อิติปิ อรหํ, อิติปิ สมฺมาสมฺพุโทฺธ; ธโมฺม อิติปิ สฺวากฺขาโต, อิติปิ สนฺทิฎฺฐิโก ; สโงฺฆ อิติปิ สุปฺปฏิปโนฺน, อิติปิ อุชุปฺปฏิปโนฺน’’ติฯ ‘‘ตฺวํ สีลวา’’ติ ปุจฺฉิเตนาปิ สเจ สีลวา, ‘‘สีลวาหมสฺมี’’ติ ปฏิชานิตพฺพเมวฯ ‘‘ตฺวํ ปฐมสฺส ฌานสฺส ลาภี…เป.… อรหา’’ติ ปุเฎฺฐนาปิ สภาคานํ ภิกฺขูนํเยว ปฏิชานิตพฺพํฯ เอวญฺหิ ปาปิจฺฉตา เจว ปริวชฺชิตา โหติ, สาสนสฺส จ อโมฆตา ทีปิตา โหตีติฯ เสสํ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ

จูฬสีลวณฺณนา

๗. **อปฺปมตฺตกํ โข ปเนตํ, *ภิกฺขเว***ติ โก อนุสนฺธิ? อิทํ สุตฺตํ ทฺวีหิ ปเทหิ อาพทฺธํ วเณฺณน จ อวเณฺณน จฯ ตตฺถ อวโณฺณ – ‘‘อิติ เปตํ อภูตํ อิติ เปตํ อตจฺฉ’’นฺติ, เอเตฺตาว อุทกนฺตํ ปตฺวา อคฺคิวิย นิวโตฺตฯ วโณฺณ ปน ภูตํ ภูตโต ปฏิชานิตพฺพํ – ‘‘อิติ เปตํ ภูต’’นฺติ เอวํ อนุวตฺตติเยวฯ โส ปน ทุวิโธ พฺรหฺมทเตฺตน ภาสิตวโณฺณ จ ภิกฺขุสเงฺฆน อจฺฉริยํ อาวุโสติอาทินา นเยน อารทฺธวโณฺณ จฯ เตสุ ภิกฺขุสเงฺฆน วุตฺตวณฺณสฺส อุปริ สุญฺญตาปกาสเน อนุสนฺธึ ทเสฺสสฺสติฯ อิธ ปน พฺรหฺมทเตฺตน วุตฺตวณฺณสฺส อนุสนฺธึ ทเสฺสตุํ ‘‘อปฺปมตฺตกํ โข ปเนตํ, ภิกฺขเว’’ติ เทสนา อารทฺธาฯ

ตตฺถ **อปฺปมตฺตก**นฺติ ปริตฺตสฺส นามํฯ **โอรมตฺตก**นฺติ ตเสฺสว เววจนํฯ **มตฺตา**ติ วุจฺจติ ปมาณํฯ อปฺปํ มตฺตา เอตสฺสาติ **อปฺปมตฺตกํ**ฯ โอรํ มตฺตา เอตสฺสาติ **โอรมตฺตกํ**ฯ สีลเมว **สีลมตฺตกํ**ฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ‘อปฺปมตฺตกํ โข, ปเนตํ ภิกฺขเว, โอรมตฺตกํ สีลมตฺตกํ’ นาม เยน ‘‘ตถาคตสฺส วณฺณํ วทามี’’ติ อุสฺสาหํ กตฺวาปิ วณฺณํ วทมาโน ปุถุชฺชโน วเทยฺยาติฯ ตตฺถ สิยา – นนุ อิทํ สีลํ นาม โยคิโน อคฺควิภูสนํ? ยถาหุ โปราณา –

> ‘‘สีลํ โยคิสฺส’ลงฺกาโร, สีลํ โยคิสฺส มณฺฑนํ;

สีเลหิ’ลงฺกโต โยคี, มณฺฑเน อคฺคตํ คโต’’ติฯ

ภควตาปิ จ อเนเกสุ สุตฺตสเตสุ สีลํ มหนฺตเมว กตฺวา กถิตํฯ ยถาห – ‘‘อากงฺเขยฺย เจ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ ‘สพฺรหฺมจารีนํ ปิโย จสฺสํ มนาโป จ ครุ จ ภาวนีโย จา’ติ, สีเลเสฺววสฺส ปริปูรการี’’ติ (ม. นิ. ๑.๖๕) จฯ

‘‘กิกีว อณฺฑํ, จมรีว วาลธิํ;
ปิยํว ปุตฺตํ, นยนํว เอกกํฯ
ตเถว สีลํ, อนุรกฺขมานา;
สุเปสลา โหถ, สทา สคารวา’’ติ จฯ

‘‘น ปุปฺผคโนฺธ ปฏิวาตเมติ;
น จนฺทนํ ตคฺครมลฺลิกา วาฯ
สตญฺจ คโนฺธ ปฏิวาตเมติ;
สพฺพา ทิสา สปฺปุริโส ปวายติฯ

จนฺทนํ ตครํ วาปิ, อุปฺปลํ อถ วสฺสิกี;
เอเตสํ คนฺธชาตานํ, สีลคโนฺธ อนุตฺตโรฯ

อปฺปมโตฺต อยํ คโนฺธ, ยฺวายํ ตครจนฺทนํ;
โย จ สีลวตํ คโนฺธ, วาติ เทเวสุ อุตฺตโมฯ

เตสํ สมฺปนฺนสีลานํ, อปฺปมาทวิหารินํ;
สมฺมทญฺญา วิมุตฺตานํ, มาโร มคฺคํ น วินฺทตี’’ติ จฯ (ธ. ป. ๕๗);

‘‘สีเล ปติฏฺฐาย นโร สปโญฺญ, จิตฺตํ ปญฺญญฺจ ภาวยํ;
อาตาปี นิปโก ภิกฺขุ, โส อิมํ วิชฏเย ชฏ’’นฺติ จฯ (สํ. นิ. ๑.๒๓);

‘‘เสยฺยถาปิ, ภิกฺขเว, เย เกจิ พีชคามภูตคามา วุฑฺฒิํ วิรูฬฺหิํ เวปุลฺลํ อาปชฺชนฺติ, สเพฺพ เต ปถวิํ นิสฺสาย, ปถวิยํ ปติฏฺฐาย; เอวเมเต พีชคามภูตคามา วุฑฺฒิํ วิรูฬฺหิํ เวปุลฺลํ อาปชฺชนฺติฯ เอวเมว โข, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ สีลํ นิสฺสาย สีเล ปติฏฺฐาย สตฺตโพชฺฌเงฺค ภาเวโนฺต สตฺตโพชฺฌเงฺค พหุลีกโรโนฺต วุฑฺฒิํ วิรูฬฺหิํ เวปุลฺลํ ปาปุณาติ ธเมฺมสู’’ติ (สํ. นิ. ๕.๑๕๐) จฯ เอวํ อญฺญานิปิ อเนกานิ สุตฺตานิ ทฏฺฐพฺพานิฯ เอวมเนเกสุ สุตฺตสเตสุ สีลํ มหนฺตเมว กตฺวา กถิตํฯ ตํ ‘‘กสฺมา อิมสฺมิํ ฐาเน อปฺปมตฺตก’’นฺติ อาหาติ? อุปริ คุเณ อุปนิธายฯ สีลญฺหิ สมาธิํ น ปาปุณาติ, สมาธิ ปญฺญํ น ปาปุณาติ, ตสฺมา อุปริมํ อุปนิธาย เหฏฺฐิมํ โอรมตฺตกํ นาม โหติฯ กถํ สีลํ สมาธิํ น ปาปุณาติ? ภควา หิ อภิสโมฺพธิโต สตฺตเม สํวจฺฉเร สาวตฺถินคร – ทฺวาเร กณฺฑมฺพรุกฺขมูเล ทฺวาทสโยชเน รตนมณฺฑเป โยชนปฺปมาเณ รตนปลฺลเงฺก นิสีทิตฺวา ติโยชนิเก ทิพฺพเสตจฺฉเตฺต ธาริยมาเน ทฺวาทสโยชนาย ปริสาย อตฺตาทานปริทีปนํ ติตฺถิยมทฺทนํ – ‘‘อุปริมกายโต อคฺคิกฺขโนฺธ ปวตฺตติ, เหฏฺฐิมกายโต อุทกธารา ปวตฺตติ…เป.… เอเกกโลมกูปโต อคฺคิกฺขโนฺธ ปวตฺตติ, เอเกกโลมกูปโต อุทกธารา ปวตฺตติ, ฉนฺนํ วณฺณาน’’นฺติอาทินยปฺปวตฺตํ ยมกปาฏิหาริยํ ทเสฺสติฯ ตสฺส สุวณฺณวณฺณสรีรโต สุวณฺณวณฺณา รสฺมิโย อุคฺคนฺตฺวา ยาว ภวคฺคา คจฺฉนฺติ, สกลทสสหสฺสจกฺกวาฬสฺส อลงฺกรณ

กาโล วิย โหติ, ทุติยา ทุติยา รสฺมิโย ปุริมาย ปุริมาย ยมกยมกา วิย เอกกฺขเณ วิย ปวตฺตนฺติฯ

ทฺวินฺนญฺจ จิตฺตานํ เอกกฺขเณ ปวตฺติ นาม นตฺถิฯ พุทฺธานํ ปน ภควนฺตานํ ภวงฺคปริวาสสฺส ลหุกตาย ปญฺจหากาเรหิ อาจิณฺณวสิตาย จ, ตา เอกกฺขเณ วิย ปวตฺตนฺติฯ ตสฺสา ตสฺสา ปน รสฺมิยา อาวชฺชนปริกมฺมาธิฏฺฐานานิ วิสุํ วิสุํเยวฯ

นีลรสฺมิอตฺถาย หิ ภควา นีลกสิณํ สมาปชฺชติ, ปีตรสฺมิอตฺถาย ปีตกสิณํ, โลหิตโอทาตรสฺมิอตฺถาย โลหิตโอทาตกสิณํ, อคฺคิกฺขนฺธตฺถาย เตโชกสิณํ, อุทกธารตฺถาย อาโปกสิณํ สมาปชฺชติฯ สตฺถา จงฺกมติ, นิมฺมิโต ติฏฺฐติ วา นิสีทติ วา เสยฺยํ วา กเปฺปตีติ สพฺพํ วิตฺถาเรตพฺพํฯ เอตฺถ เอกมฺปิ สีลสฺส กิจฺจํ นตฺถิ, สพฺพํ สมาธิกิจฺจเมวฯ เอวํ สีลํ สมาธึ น ปาปุณาติฯ

ยํ ปน ภควา กปฺปสตสหสฺสาธิกานิ จตฺตาริ อสงฺเขฺยยฺยานิ ปารมิโย ปูเรตฺวา, เอกูนตึสวสฺสกาเล จกฺกวตฺติสิรีนิวาสภูตา ภวนา นิกฺขมฺม อโนมานทีตีเร ปพฺพชิตฺวา, ฉพฺพสฺสานิ ปธานโยคํ กตฺวา, วิสาขปุณฺณมายํ อุรุเวลคาเม สุชาตาย ทินฺนํ ปกฺขิตฺตทิโพฺพชํ มธุปายาสํ ปริภุญฺชิตฺวา, สายนฺหสมเย ทกฺขิณุตฺตเรน โพธิมณฺฑํ ปวิสิตฺวา อสฺสตฺถทุมราชานํ ติกฺขตฺตุํ ปทกฺขิณํ กตฺวา, ปุพฺพุตฺตรภาเค ฐิโต ติณสนฺถารํ สนฺถริตฺวา, ติสนฺธิปลฺลงฺกํ อาภุชิตฺวา, จตุรงฺคสมนฺนาคตํ เมตฺตากมฺมฏฺฐานํ ปุพฺพงฺคมํ กตฺวา, วีริยาธิฏฺฐานํ อธิฏฺฐาย, จุทฺทสหตฺถปลฺลงฺกวรคโต สุวณฺณปีเฐ ฐปิตํ รชตกฺขนฺธํ วิย ปญฺญาสหตฺถํ โพธิกฺขนฺธํ ปิฏฺฐิโต กตฺวา, อุปริ มณิฉเตฺตน วิย โพธิสาขาย ธาริยมาโน, สุวณฺณวเณฺณ จีวเร ปวาฬสทิเสสุ โพธิองฺกุเรสุ ปตมาเนสุ, สูริเย อตฺถํ อุปคจฺฉเนฺต มารพลํ วิธมิตฺวา, ปฐมยาเม ปุเพฺพนิวาสํ อนุสฺสริตฺวา, มชฺฌิมยาเม ทิพฺพจกฺขุํ วิโสเธตฺวา, ปจฺจูสกาเล สพฺพพุทฺธานมาจิเณฺณ ปจฺจยากาเร ญาณํ โอตาเรตฺวา, อานาปานจตุตฺถชฺฌานํ นิพฺพเตฺตตฺวา, ตเทว ปาทกํ กตฺวา วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา, มคฺคปฏิปาฏิยา อธิคเตน จตุตฺถมเคฺคน สพฺพกิเลเส เขเปตฺวา สพฺพพุทฺธคุเณ ปฏิวิชฺฌิ, อิทมสฺส ปญฺญากิจฺจํฯ เอวํ สมาธิ ปญฺญํ น ปาปุณาติฯ

ตตฺถ ยถา หเตฺถ อุทกํ ปาติยํ อุทกํ น ปาปุณาติ, ปาติยํ อุทกํ ฆเฏ อุทกํ น ปาปุณาติ, ฆเฏ อุทกํ โกลเมฺพ อุทกํ น ปาปุณาติ, โกลเมฺพ อุทกํ จาฏิยํ อุทกํ น ปาปุณาติ, จาฏิยํ อุทกํ มหากุมฺภิยํ อุทกํ น ปาปุณาติ, มหากุมฺภิยํ อุทกํ กุโสเพฺภ อุทกํ น ปาปุณาติ, กุโสเพฺภ อุทกํ กนฺทเร อุทกํ น ปาปุณาติ, กนฺทเร อุทกํ กุนฺนทิยํ อุทกํ น ปาปุณาติ, กุนฺนทิยํ อุทกํ ปญฺจมหานทิยํ อุทกํ น ปาปุณาติ, ปญฺจมหานทิยํ อุทกํ จกฺกวาฬมหาสมุเทฺท อุทกํ น ปาปุณาติ, จกฺกวาฬมหาสมุเทฺท อุทกํ สิเนรุปาทเก มหาสมุเทฺท อุทกํ น ปาปุณาติฯ ปาติยํ อุทกํ อุปนิธาย หเตฺถ อุทกํ ปริตฺตํ…เป.… สิเนรุปาทกมหาสมุเทฺท อุทกํ อุปนิธาย จกฺกวาฬมหาสมุเทฺท อุทกํ ปริตฺตํฯ อิติ อุปรูปริ อุทกํ พหุกํ อุปาทาย เหฏฺฐา เหฏฺฐา อุทกํ ปริตฺตํ โหติฯ

เอวเมว อุปริ อุปริ คุเณ อุปาทาย เหฏฺฐา เหฏฺฐา สีลํ อปฺปมตฺตกํ โอรมตฺตกนฺติ เวทิตพฺพํฯ เตนาห – ‘‘อปฺปมตฺตกํ โข ปเนตํ, ภิกฺขเว, โอรมตฺตกํ สีลมตฺตก’’นฺติฯ

เยน ปุถุชฺชโนติ, เอตฺถ –

‘‘ทุเว ปุถุชฺชนา วุตฺตา, พุเทฺธนาทิจฺจพนฺธุนา;
อโนฺธ ปุถุชฺชโน เอโก, กลฺยาเณโก ปุถุชฺชโน’’ติฯ

ตตฺถ ยสฺส ขนฺธธาตุอายตนาทีสุ อุคฺคหปริปุจฺฉาสวนธารณปจฺจเวกฺขณานิ นตฺถิ, อยํ อนฺธปุถุชฺชโน။ ยสฺส ตานิ อตฺถิ, โส กลฺยาณปุถุชฺชโน။ ทุวิโธปิ ปเนส –

> ‘‘ปุถูนํ ชนนาทีหิ, การเณหิ ปุถุชฺชโน;
> ปุถุชฺชนนฺโตคธตฺตา, ปุถุวายํ ชโน อิติ’’။

โส หิ ปุถูนํ นานปฺปการานํ กิเลสาทีนํ ชนนาทีหิ การเณหิ ปุถุชฺชโน။ ยถาห –

‘‘ปุถุ กิเลเส ชเนนฺตีติ ปุถุชฺชนา, ปุถุ อวิหตสกฺกายทิฏฺฐิกาติ ปุถุชฺชนา, ปุถุ สตฺถารานํ มุขุลฺลิกิกาติ ปุถุชฺชนา, ปุถุ สพฺพคตีหิ อวุฏฺฐิตาติ ปุถุชฺชนา, ปุถุ นานาภิสงฺขาเร อภิสงฺขโรนฺตีติ ปุถุชฺชนา, ปุถุ นานาโอเฆหิ วุยฺหนฺติ, ปุถุ สนฺตาเปหิ สนฺตปฺปนฺติ, ปุถุ ปริฬาเหหิ ปริฑยฺหนฺติ, ปุถุ ปญฺจสุ กามคุเณสุ รตฺตา คิทฺธา คถิตา มุจฺฉิตา อโชฺฌปนฺนา ลคฺคา ลคฺคิตา ปลิพุทฺธาติ ปุถุชฺชนา, ปุถุ ปญฺจหิ นีวรเณหิ อาวุตา นิวุตา โอวุตา ปิหิตา ปฏิจฺฉนฺนา ปฏิกุชฺชิตาติ ปุถุชฺชนา’’ติ။ ปุถูนํ คณนปถมตีตานํ อริยธมฺมปรมฺมุขานํ นีจธมฺมสมาจารานํ ชนานํ อนฺโตคธตฺตาปิ ปุถุชฺชโน, ปุถุวายํ วิสุํเยว สงฺขฺยํ คโต วิสํสโฏฺฐ สีลสุตาทิคุณยุเตฺตหิ อริเยหิ ชเนหีติ ปุถุชฺชโนติ။

ตถาคตสฺสาติ อฏฺฐหิ การเณหิ ภควา ตถาคโต။ ตถา อาคโตติ ตถาคโต, ตถา คโตติ ตถาคโต, ตถลกฺขณํ อาคโตติ ตถาคโต, ตถธเมฺม ยาถาวโต อภิสมฺพุโทฺธติ ตถาคโต, ตถทสฺสิตาย ตถาคโต, ตถวาทิตาย ตถาคโต, ตถาการิตาย ตถาคโต, อภิภวนเฎฺฐน ตถาคโตติ။

กถํ ภควา **ตถา อาคโตติ ตถาคโต?** ยถา สพฺพโลกหิตาย อุสฺสุกฺกมาปนฺนา ปุริมกา สมฺมาสมฺพุทฺธา อาคตา, ยถา วิปสฺสี ภควา อาคโต, ยถา สิขี ภควา, ยถา เวสฺสภู ภควา, ยถา กกุสนฺโธ ภควา, ยถา โกณาคมโน ภควา, ยถา กสฺสโป ภควา อาคโต ฯ กึ วุตฺตํ โหติ? เยน อภินีหาเรน เอเต ภควโนฺต อาคตา, เตเนว อมฺหากมฺปิ ภควา อาคโต။ อถ วา ยถา วิปสฺสี ภควา…เป.… ยถา กสฺสโป ภควา ทานปารมึ ปูเรตฺวา, สีลเนกฺขมฺมปญฺญาวีริยขนฺติสจฺจอธิฏฺฐานเมตฺตาอุเปกฺขาปารมึ ปูเรตฺวา, อิมา ทส ปารมิโย, ทส อุปปารมิโย, ทส ปรมตฺถปารมิโยติ สมตึสปารมิโย ปูเรตฺวา องฺคปริจฺจาคํ, นยนธนรชฺชปุตฺตทารปริจฺจาคนฺติ อิเม ปญฺจ มหาปริจฺจาเค ปริจฺจชิตฺวา ปุพฺพโยคปุพฺพจริยธมฺมกฺขานญาตตฺถจริยาทโย ปูเรตฺวา พุทฺธิจริยาย โกฏึ ปตฺวา อาคโต; ตถา อมฺหากมฺปิ ภควา อาคโต။ อถ วา ยถา วิปสฺสี ภควา…เป.… กสฺสโป ภควา จตฺตาโร สติปฏฺฐาเน, จตฺตาโร สมฺมปฺปธาเน, จตฺตาโร อิทฺธิปาเท, ปญฺจินฺทฺริยานิ, ปญฺจ พลานิ, สตฺต โพชฺฌเงฺค, อริยํ อฏฺฐงฺคิกํ มคฺคํ ภาเวตฺวา พฺรูเหตฺวา อาคโต, ตถา อมฺหากมฺปิ ภควา อาคโต။ เอวํ ตถา อาคโตติ ตถาคโต။

> ‘‘ยเถว โลกมฺหิ วิปสฺสิอาทโย,
> สพฺพญฺญุภาวํ มุนโย อิธาคตา;
> ตถา อยํ สกฺยมุนีปิ อาคโต,
> ตถาคโต วุจฺจติ เตน จกฺขุมา’’ติ။

เอวํ ตถา อาคโตติ ตถาคโต။

กถํ **ตถา คโตติ ตถาคโต?** ยถา สมฺปติชาโต วิปสฺสี ภควา คโต…เป…. กสฺสโป ภควา คโตฯ

กถญฺจ โส ภควา คโต ? โส หิ สมฺปติ ชาโตว สเมหิ ปาเทหิ ปถวิยํ ปติฏฺฐาย อุตฺตราภิมุโข สตฺตปทวีติหาเรน คโตฯ ยถาห – ‘‘สมฺปติชาโต โข, อานนฺท, โพธิสตฺโต สเมหิ ปาเทหิ ปติฏฺฐหิตฺวา อุตฺตราภิมุโข สตฺตปทวีติหาเรน คจฺฉติ, เสตมฺหิ ฉตฺเต อนุธาริยมาเน สพฺพา จ ทิสา อนุวิโลเกติ, อาสภิํ วาจํ ภาสติ – ‘อโคฺคหมสฺมิ โลกสฺส, เชโฏฺฐหมสฺมิ โลกสฺส, เสโฏฺฐหมสฺมิ โลกสฺส, อยมนฺติมา ชาติ, นตฺถิทานิ ปุนพฺภโว’ติ’’ (ที. นิ. ๒.๓๑)ฯ

ตญฺจสฺส คมนํ ตถํ อโหสิ? อวิตถํ อเนเกสํ วิเสสาธิคมานํ ปุพฺพนิมิตฺตภาเวนฯ ยญฺหิ โส สมฺปติชาโตว สเมหิ ปาเทหิ ปติฏฺฐหิฯ อิทมสฺส จตุริทฺธิปาทปฏิลาภสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํฯ

อุตฺตราภิมุขภาโว ปน สพฺพโลกุตฺตรภาวสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํฯ

สตฺตปทวีติหาโร, สตฺตโพชฺฌงฺครตนปฏิลาภสฺสฯ

‘‘สุวณฺณทณฺฑา วีติปตนฺติ จามรา’’ติ, เอตฺถ วุตฺตจามรุเกฺขโป ปน สพฺพติตฺถิยนิมฺมทฺทนสฺสฯ

เสตจฺฉตฺตธารณํ, อรหตฺตวิมุตฺติวรวิมลเสตจฺฉตฺตปฏิลาภสฺสฯ

สตฺตมปทูปริ ฐตฺวา สพฺพทิสานุวิโลกนํ, สพฺพญฺญุตานาวรณญาณปฏิลาภสฺสฯ

อาสภิวาจาภาสนํ อปฺปฏิวตฺติยวรธมฺมจกฺกปฺปวตฺตนสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํฯ

ตถา อยํ ภควาปิ คโต, ตญฺจสฺส คมนํ ตถํ อโหสิ, อวิตถํ, เตสํเยว วิเสสาธิคมานํ ปุพฺพนิมิตฺตภาเวนฯ

เตนาหุ โปราณา –

‘‘มุหุตฺตชาโตว ควมฺปตี ยถา,
สเมหิ ปาเทหิ ผุสี วสุนฺธรํ;
โส วิกฺกมี สตฺต ปทานิ โคตโม,
เสตญฺจ ฉตฺตํ อนุธารยุํ มรูฯ

คนฺตฺวาน โส สตฺต ปทานิ โคตโม,
ทิสา วิโลเกสิ สมา สมนฺตโต;
อฏฺฐงฺคุเปตํ คิรมพฺภุทีรยิ,
สีโห ยถา ปพฺพตมุทฺธนิฏฺฐิโต’’ติฯ

เอวํ ตถา คโตติ ตถาคโตฯ

อถ วา ยถา วิปสฺสี ภควา…เป…. ยถา กสฺสโป ภควา, อยมฺปิ ภควา ตเถว เนกฺขเมฺมน กามจฺฉนฺทํ ปหาย คโต , อพฺยาปาเทน พฺยาปาทํ, อาโลกสญฺญาย ถินมิทฺธํ, อวิเกฺขเปน อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจํ, ธมฺมววตฺถาเนน วิจิกิจฺฉํ ปหาย ญาเณน อวิชฺชํ ปทาเลตฺวา, ปาโมเชฺชน อรติํ วิ

โนเทตฺวา, ปฐมชฺฌาเนน นีวรณกวาฏํ อุคฺฆาเฏตฺวา, ทุติยชฺฌาเนน วิตกฺกวิจารํ วูปสเมตฺวา, ตติยชฺฌาเนน ปีตึ วิราเชตฺวา, จตุตฺถชฺฌาเนน สุขทุกฺขํ ปหาย, อากาสานญฺจายตนสมาปตฺติยา รูปสญฺญาปฏิฆสญฺญานานตฺตสญฺญาโย สมติกฺกมิตฺวา, วิญฺญาณญฺจายตนสมาปตฺติยา อากาสานญฺจายตนสญฺญํ, อากิญฺจญฺญายตนสมาปตฺติยา วิญฺญาณญฺจายตนสญฺญํ, เนวสญฺญานาสญฺญายตนสมาปตฺติยา อากิญฺจญฺญายตนสญฺญํ สมติกฺกมิตฺวา คโตฯ

อนิจฺจานุปสฺสนาย นิจฺจสญฺญํ ปหาย, ทุกฺขานุปสฺสนาย สุขสญฺญํ, อนตฺตานุปสฺสนาย อตฺตสญฺญํ, นิพฺพิทานุปสฺสนาย นนฺทึ, วิราคานุปสฺสนาย ราคํ, นิโรธานุปสฺสนาย สมุทยํ, ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสนาย อาทานํ, ขยานุปสฺสนาย ฆนสญฺญํ, วยานุปสฺสนาย อายูหนํ, วิปริณามานุปสฺสนาย ธุวสญฺญํ, อนิมิตฺตานุปสฺสนาย นิมิตฺตํ, อปฺปณิหิตานุปสฺสนาย ปณิธึ, สุญฺญตานุปสฺสนาย อภินิเวสํ, อธิปญฺญาธมฺมวิปสฺสนาย สาราทานาภินิเวสํ, ยถาภูตญาณทสฺสเนน สโมฺมหาภินิเวสํ, อาทีนวานุปสฺสนาย อาลยาภินิเวสํ, ปฏิสงฺขานุปสฺสนาย อปฺปฏิสงฺขํ, วิวฏฺฏานุปสฺสนาย สํโยคาภินิเวสํ, โสตาปตฺติมคฺเคน ทิฏฺฐฏฺฐิเย กิเลเส ภญฺชิตฺวา, สกทาคามิมคฺเคน โอฬาริเก กิเลเส ปหาย, อนาคามิมคฺเคน อณุสหคเต กิเลเส สมุคฺฆาเฏตฺวา, อรหตฺตมคฺเคน สพฺพกิเลเส สมุจฺฉินฺทิตฺวา คโตฯ เอวมฺปิ ตถา คโตติ ตถาคโตฯ

กถํ **ตถลกฺขณํ อาคโตติ ตถาคโต**?ปถวีธาตุยา กกฺขฬตฺตลกฺขณํ ตถํ อวิตถํฯ อาโปธาตุยา ปคฺฆรณลกฺขณํฯ เตโชธาตุยา อุณฺหตฺตลกฺขณํฯ วาโยธาตุยา วิตฺถมฺภนลกฺขณํฯ อากาสธาตุยา อสมฺผุฏฺฐลกฺขณํฯ วิญฺญาณธาตุยา วิชานนลกฺขณํฯ

รูปสฺส รุปฺปนลกฺขณํฯ เวทนาย เวทยิตลกฺขณํฯ สญฺญาย สญฺชานนลกฺขณํฯ สงฺขารานํ อภิสงฺขรณลกฺขณํฯ วิญฺญาณสฺส วิชานนลกฺขณํฯ

วิตกฺกสฺส อภินิโรปนลกฺขณํฯ วิจารสฺส อนุมชฺชนลกฺขณํ ปีติยา ผรณลกฺขณํฯ สุขสฺส สาตลกฺขณํฯ จิเตฺตกคฺคตาย อวิเกฺขปลกฺขณํฯ ผสฺสสฺส ผุสนลกฺขณํฯ

สทฺธินฺทฺริยสฺส อธิโมกฺขลกฺขณํฯ วีริยินฺทฺริยสฺส ปคฺคหลกฺขณํฯ สตินฺทฺริยสฺส อุปฏฺฐานลกฺขณํฯ สมาธินฺทฺริยสฺส อวิเกฺขปลกฺขณํฯ ปญฺญินฺทฺริยสฺส ปชานนลกฺขณํฯ

สทฺธาพลสฺส อสฺสทฺธิเย อกมฺปิยลกฺขณํฯ วีริยพลสฺส โกสเชฺช, สติพลสฺส มุฏฺฐสฺสเจฺจฯ สมาธิพลสฺส อุทฺธเจฺจ, ปญฺญาพลสฺส อวิชฺชาย อกมฺปิยลกฺขณํฯ

สติสโมฺพชฺฌงฺคสฺส อุปฏฺฐานลกฺขณํฯ ธมฺมวิจยสโมฺพชฺฌงฺคสฺส ปวิจยลกฺขณํฯ วีริยสโมฺพชฺฌงฺคสฺส ปคฺคหลกฺขณํฯ ปีติสโมฺพชฺฌงฺคสฺส ผรณลกฺขณํฯ ปสฺสทฺธิสโมฺพชฺฌงฺคสฺส วูปสมลกฺขณํฯ สมาธิสโมฺพชฺฌงฺคสฺส อวิเกฺขปลกฺขณํฯ อุเปกฺขาสโมฺพชฺฌงฺคสฺส ปฏิสงฺขานลกฺขณํฯ

สมฺมาทิฏฺฐิยา ทสฺสนลกฺขณํฯ สมฺมาสงฺกปฺปสฺส อภินิโรปนลกฺขณํฯ สมฺมาวาจาย ปริคฺคหลกฺขณํฯ สมฺมากมฺมนฺตสฺส สมุฏฺฐานลกฺขณํฯ สมฺมาอาชีวสฺส โวทานลกฺขณํฯ สมฺมาวายามสฺส ปคฺคหลกฺขณํฯ สมฺมาสติยา อุปฏฺฐานลกฺขณํฯ สมฺมาสมาธิสฺส อวิเกฺขปลกฺขณํฯ

อวิชฺชาย อญฺญาณลกฺขณํฯ สงฺขารานํ เจตนาลกฺขณํฯ วิญฺญาณสฺส วิชานนลกฺขณํฯ นามสฺส นมนลกฺขณํฯ รูปสฺส รุปฺปนลกฺขณํฯ สฬายตนสฺส อายตนลกฺขณํฯ ผสฺสสฺส ผุสน

ลกฺขณํฯ เวทนาย เวทยิตลกฺขณํฯ ตณฺหาย เหตุลกฺขณํฯ อุปาทานสฺส คหณลกฺขณํฯ ภวสฺส อายูหนลกฺขณํฯ ชาติยา นิพฺพตฺติลกฺขณํฯ ชราย ชีรณลกฺขณํฯ มรณสฺส จุติลกฺขณํฯ

ธาตูนํ สุญฺญตาลกฺขณํฯ อายตนานํ อายตนลกฺขณํฯ สติปฏฺฐานานํ อุปฏฺฐานลกฺขณํฯ สมฺมปฺปธานานํ ปทหนลกฺขณํฯ อิทฺธิปาทานํ อิชฺฌนลกฺขณํฯ อินฺทฺริยานํ อธิปติลกฺขณํฯ พลานํ อกมฺปิยลกฺขณํฯ โพชฺฌงฺคานํ นิยฺยานลกฺขณํฯ มคฺคสฺส เหตุลกฺขณํฯ

สจฺจานํ ตถลกฺขณํฯ สมถสฺส อวิเกฺขปลกฺขณํฯ วิปสฺสนาย อนุปสฺสนาลกฺขณํฯ สมถวิปสฺสนานํ เอกรสลกฺขณํฯ ยุคนทฺธานํ อนติวตฺตนลกฺขณํฯ

สีลวิสุทฺธิยา สํวรลกฺขณํฯ จิตฺตวิสุทฺธิยา อวิเกฺขปลกฺขณํฯ ทิฏฺฐิวิสุทฺธิยา ทสฺสนลกฺขณํฯ

ขเย ญาณสฺส สมุเจฺฉทนลกฺขณํฯ อนุปฺปาเท ญาณสฺส ปสฺสทฺธิลกฺขณํฯ

ฉนฺทสฺส มูลลกฺขณํฯ มนสิการสฺส สมุฏฺฐาปนลกฺขณํฯ ผสฺสสฺส สโมธานลกฺขณํฯ เวทนาย สโมสรณลกฺขณํฯ สมาธิสฺส ปมุขลกฺขณํฯ สติยา อาธิปเตยฺยลกฺขณํฯ ปญฺญาย ตตุตฺตริยลกฺขณํฯ วิมุตฺติยา สารลกฺขณํ… อมโตคธสฺส นิพฺพานสฺส ปริโยสานลกฺขณํ ตํ อวิตถํฯ เอวํ ตถลกฺขณํ ญาณคติยา อาคโต อวิรชฺฌิตฺวา ปโตฺต อนุปฺปโตฺตติ ตถาคโตฯ เอวํ ตถลกฺขณํ อาคโตติ ตถาคโตฯ

กถํ **ตถธเมฺม ยาถาวโต อภิสมฺพุโทฺธติ ตถาคโต?** ตถธมฺมา นาม จตฺตาริ อริยสจฺจานิฯ ยถาห – ‘‘จตฺตาริมานิ, ภิกฺขเว, ตถานิ อวิตถานิ อนญฺญถานิฯ กตมานิ จตฺตาริ? ‘อิทํ ทุกฺข’นฺติ ภิกฺขเว, ตถเมตํ อวิตถเมตํ อนญฺญถเมต’’นฺติ (สํ. นิ. ๕.๑๐๙๐) วิตฺถาโรฯ ตานิ จ ภควา อภิสมฺพุโทฺธ, ตสฺมา ตถานํ ธมฺมานํ อภิสมฺพุทฺธตฺตา ตถาคโตติ วุจฺจติฯ อภิสมฺพุทฺธโตฺถ เหตฺถ คตสโทฺทฯ

อปิ จ ชรามรณสฺส ชาติปจฺจยสมฺภูตสมุทาคตโฏฺฐ ตโถ อวิตโถ อนญฺญโถ…เป.…, สงฺขารานํ อวิชฺชาปจฺจยสมฺภูตสมุทาคตโฏฺฐ ตโถ อวิตโถ อนญฺญโถ…เป.…, ตถา อวิชฺชาย สงฺขารานํ ปจฺจยโฏฺฐ, สงฺขารานํ วิญฺญาณสฺส ปจฺจยโฏฺฐ…เป.…, ชาติยา ชรามรณสฺส ปจฺจยโฏฺฐ ตโถ อวิตโถ อนญฺญโถฯ ตํ สพฺพํ ภควา อภิสมฺพุโทฺธ, ตสฺมาปิ ตถานํ ธมฺมานํ อภิสมฺพุทฺธตฺตา ตถาคโตติ วุจฺจติฯ เอวํ ตถธเมฺม ยาถาวโต อภิสมฺพุโทฺธติ ตถาคโตฯ

กถํ **ตถทสฺสิตาย ตถาคโต?** ภควา ยํ สเทวเก โลเก…เป.…, สเทวมนุสฺสาย ปชาย อปริมาณาสุ โลกธาตูสุ อปริมาณานํ สตฺตานํ จกฺขุทฺวาเร อาปาถมาคจฺฉนฺตํ รูปารมฺมณํ นาม อตฺถิ, ตํ สพฺพาการโต ชานาติ ปสฺสติฯ เอวํ ชานตา ปสฺสตา จ, เตน ตํ อิฏฺฐานิฏฺฐาทิวเสน วา ทิฏฺฐสุตมุตวิญฺญาเตสุ ลพฺภมานกปทวเสน วาฯ ‘‘กตมํ ตํ รูปํ รูปายตนํ? ยํ รูปํ จตุนฺนํ มหาภูตานํ อุปาทาย วณฺณนิภา สนิทสฺสนํ สปฺปฏิฆํ นีลํ ปีตก’’นฺติอาทินา (ธ. ส. ๖๑๖) นเยน อเนเกหิ นาเมหิ เตรสหิ วาเรหิ เทฺวปญฺญาสาย นเยหิ วิภชฺชมานํ ตถเมว โหติ, วิตถํ นตฺถิฯ เอส นโย โสตทฺวาราทีสุปิ อาปาถํ อาคจฺฉเนฺตสุ สทฺทาทีสุฯ วุตฺตเญฺจตํ ภควตา – ‘‘ยํ ภิกฺขเว, สเทวกสฺส โลกสฺส…เป.… สเทวมนุสฺสาย ปชาย ทิฏฺฐํ สุตํ มุตํ วิญฺญาตํ ปตฺตํ ปริเยสิตํ อนุวิจริตํ มนสา, ตมหํ ชานามิฯ ตมหํ อพฺภญฺญาสิํ, ตํ ตถาคตสฺส วิทิตํ, ตํ ตถาคโต น อุปฏฺฐา

สี’’ติ (อ. นิ. ๔.๒๔)ฯ เอวํ ตถทสฺสิตาย ตถาคโตฯ ตตฺถ ตถทสฺสี อเตฺถ ตถาคโตติ ปทสมฺภโว เวทิตโพฺพฯ

กถํ **ตถวาทิตาย ตถาคโต**? ยํ รตฺติํ ภควา โพธิมเณฺฑ อปราชิตปลฺลเงฺก นิสิโนฺน ติณฺณํ มารานํ มตฺถกํ มทฺทิตฺวา อนุตฺตรํ สมฺมาสโมฺพธิํ อภิสมฺพุโทฺธ, ยญฺจ รตฺติํ ยมกสาลานมนฺตเร อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา ปรินิพฺพายิ, เอตฺถนฺตเร ปญฺจจตฺตาลีสวสฺสปริมาเณ กาเล ปฐมโพธิยาปิ มชฺฌิมโพธิยาปิ ปจฺฉิมโพธิยาปิ ยํ ภควตา ภาสิตํ – สุตฺตํ, เคยฺยํ…เป.… เวทลฺลํ, ตํ สพฺพํ อตฺถโต จ พฺยญฺชนโต จ อนุปวชฺชํ, อนูนมนธิกํ, สพฺพาการปริปุณฺณํ, ราคมทนิมฺมทนํ, โทสโมหมทนิมฺมทนํฯ นตฺถิ ตตฺถ วาลคฺคมตฺตมฺปิ อวกฺขลิตํ, สพฺพํ ตํ เอกมุทฺทิกาย ลญฺฉิตํ วิย, เอกนาฬิยา มิตํ วิย, เอกตุลาย ตุลิตํ วิย จ, ตถเมว โหติ อวิตถํ อนญฺญถํฯ เตนาห – ‘‘ยญฺจ, จุนฺท, รตฺติํ ตถาคโต อนุตฺตรํ สมฺมาสโมฺพธิํ อภิสมฺพุชฺฌติ, ยญฺจ รตฺติํ อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา ปรินิพฺพายติ, ยํ เอตสฺมิํ อนฺตเร ภาสติ ลปติ นิทฺทิสติ, สพฺพํ ตํ ตเถว โหติ, โน อญฺญถาฯ ตสฺมา ‘ตถาคโต’ติ วุจฺจตี’’ติ (อ. นิ. ๔.๒๓)ฯ คทโตฺถ เหตฺถ คตสโทฺทฯ เอวํ ตถวาทิตาย ตถาคโตฯ

อปิ จ อาคทนํ อาคโท, วจนนฺติ อโตฺถฯ ตโย อวิปรีโต อาคโท อสฺสาติ, ท-การสฺส ต-การํ กตฺวา ตถาคโตติ เอวเมตสฺมิํ อเตฺถ ปทสิทฺธิ เวทิตพฺพาฯ

กถํ **ตถาการิตาย ตถาคโต**? ภควโต หิ วาจาย กาโย อนุโลเมติ, กายสฺสปิ วาจา, ตสฺมา ยถาวาที ตถาการี, ยถาการี ตถาวาที จ โหติฯ เอวํภูตสฺส จสฺส ยถาวาจา, กาโยปิ ตถา คโต ปวโตฺตติ อโตฺถฯ ยถา จ กาโย, วาจาปิ ตถา คตา ปวตฺตาติ ตถาคโตฯ เตเนวาห – ‘‘ยถาวาที, ภิกฺขเว, ตถาคโต ตถาการี, ยถาการี ตถาวาที ฯ อิติ ยถาวาที ตถาการี ยถาการี ตถาวาทีฯ ตสฺมา ‘ตถาคโต’ติ วุจฺจตี’’ติ (อ. นิ. ๔.๒๓)ฯ เอวํ ตถาการิตาย ตถาคโตฯ

กถํ **อภิภวนเฏฺฐน ตถาคโต**? อุปริ ภวคฺคํ เหฏฺฐา อวีจิํ ปริยนฺตํ กตฺวา ติริยํ อปริมาณาสุ โลกธาตูสุ สพฺพสเตฺต อภิภวติ สีเลนปิ สมาธินาปิ ปญฺญายปิ วิมุตฺติยาปิ, วิมุตฺติญาณทสฺสเนนปิ น ตสฺส ตุลา วา ปมาณํ วา อตฺถิ; อตุโล อปฺปเมโยฺย อนุตฺตโร ราชาติราชา เทวเทโว สกฺกานํ อติสโกฺก พฺรหฺมานํ อติพฺรหฺมาฯ เตนาห – ‘‘สเทวเก, ภิกฺขเว, โลเก…เป.… สเทวมนุสฺสาย ปชาย ตถาคโต อภิภู อนภิภูโต อญฺญทตฺถุทโส วสวตฺตี, ตสฺมา ‘ตถาคโต’ติ วุจฺจตี’’ติฯ

ตเตฺรวํ ปทสิทฺธิ เวทิตพฺพาฯ อคโท วิย อคโทฯ โก ปเนส? เทสนาวิลาสมโย เจว ปุญฺญุสฺสโย จฯ เตน เหส มหานุภาโว ภิสโกฺก ทิพฺพาคเทน สเปฺป วิย สพฺพปรปฺปวาทิโน สเทวกญฺจ โลกํ อภิภวติฯ อิติ สพฺพาโลกาภิภวเน ตโถ อวิปรีโต เทสนาวิลาสมโย เจว ปุญฺญุสฺสโย จ อคโท อสฺสาติฯ ท-การสฺส ต-การํ กตฺวา ตถาคโตติ เวทิตโพฺพฯ เอวํ อภิภวนเฏฺฐน ตถาคโตฯ

อปิ จ ตถาย คโตติปิ ตถาคโต, ตถํ คโตติปิ ตถาคโตฯ **คโต**ติ อวคโต, อตีโต ปโตฺต ปฏิปโนฺนติ อโตฺถฯ

ตตฺถ สกลโลกํ ตีรณปริญฺญาย ตถาย คโต อวคโตติ ตถาคโตฯ โลกสมุทยํ ปหานปริญฺญาย ตถาย คโต อตีโตติ ตถาคโตฯ โลกนิโรธํ สจฺฉิกิริยาย ตถาย คโต ปโตฺตติ ตถาคโตฯ โลกนิโรธคามินิํ ปฏิปทํ ตถํ คโต ปฏิปโนฺนติ ตถาคโตฯ เตน วุตฺตํ ภควตา –

> ‘‘โลโก, ภิกฺขเว, ตถาคเตน อภิสมฺพุโทฺธ, โลกสฺมา ตถาคโต วิสํยุตฺโตฯ โลกสมุทโย, ภิกฺขเว, ตถาคเตน อภิสมฺพุโทฺธ, โลกสมุทโย ตถาคตสฺส ปหีโนฯ โลกนิโรโธ, ภิกฺขเว, ตถาคเตน อภิสมฺพุโทฺธ, โลกนิโรโธ ตถาคตสฺส สจฺฉิกโตฯ โลกนิโรธคามินี ปฏิปทา, ภิกฺขเว, ตถาคเตน อภิสมฺพุทฺธา, โลกนิโรธคามินี ปฏิปทา ตถาคตสฺส ภาวิตาฯ ยํ ภิกฺขเว, สเทวกสฺส โลกสฺส…เป…. สพฺพํ ตํ ตถาคเตน อภิสมฺพุทฺธํฯ ตสฺมา, ตถาคโตติ วุจฺจตี’’ติ (อ. นิ. ๔.๒๓)ฯ

ตสฺสปิ เอวํ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ อิทมฺปิ จ ตถาคตสฺส ตถาคตภาวทีปเน มุขมตฺตเมวฯ สพฺพากาเรน ปน ตถาคโตว ตถาคตสฺส ตถาคตภาวํ วเณฺณยฺยฯ

กตมญฺจ ตํ ภิกฺขเวติ เยน อปฺปมตฺตเกน โอรมตฺตเกน สีลมตฺตเกน ปุถุชฺชโน ตถาคตสฺส วณฺณํ วทมาโน วเทยฺย, ตํ กตมนฺติ ปุจฺฉติ? ตตฺถ ปุจฺฉา นาม อทิฎฺฐโชตนา ปุจฺฉา, ทิฎฺฐสํสนฺทนา ปุจฺฉา, วิมติเจฺฉทนา ปุจฺฉา, อนุมติปุจฺฉา, กเถตุกมฺยตา ปุจฺฉาติ ปญฺจวิธา โหติฯ

ตตฺถ กตมา **อทิฎฺฐโชตนา ปุจฺฉา?** ปกติยา ลกฺขณํ อญฺญาตํ โหติ, อทิฎฺฐํ อตุลิตํ อตีริตํ อวิภูตํ อวิภาวิตํ, ตสฺส ญาณาย ทสฺสนาย ตุลนาย ตีรณาย วิภาวนาย ปญฺหํ ปุจฺฉติ, อยํ อทิฎฺฐโชตนา ปุจฺฉาฯ

กตมา **ทิฎฺฐสํสนฺทนา ปุจฺฉา?** ปกติยา ลกฺขณํ ญาตํ โหติ, ทิฎฺฐํ ตุลิตํ ตีริตํ วิภูตํ วิภาวิตํ, ตสฺส อเญฺญหิ ปณฺฑิเตหิ สทฺธิํ สํสนฺทนตฺถาย ปญฺหํ ปุจฺฉติ, อยํ ทิฎฺฐสํสนฺทนา ปุจฺฉาฯ

กตมา **วิมติเจฺฉทนา ปุจฺฉา?** ปกติยา สํสยปกฺขโนฺท โหติ, วิมติปกฺขโนฺท, เทฺวฬฺหกชาโต, ‘‘เอวํ นุ โข, น นุ โข, กินฺนุ โข, กถํ นุ โข’’ติฯ โส วิมติเจฺฉทนตฺถาย ปญฺหํ ปุจฺฉติฯ อยํ วิมติเจฺฉทนา ปุจฺฉาฯ

กตมา **อนุมติปุจฺฉา?** ภควา ภิกฺขูนํ อนุมติยา ปญฺหํ ปุจฺฉติ – ‘‘ตํ กิํ มญฺญถ, ภิกฺขเว, รูปํ นิจฺจํ วา อนิจฺจํ วา’’ติฯ อนิจฺจํ, ภเนฺตฯ ยํ ปนานิจฺจํ , ทุกฺขํ วา ตํ สุขํ วาติ? ทุกฺขํ ภเนฺตติ (มหาว. ๒๑) สพฺพํ วตฺตพฺพํ, อยํ อนุมติปุจฺฉาฯ

กตมา **กเถตุกมฺยตา ปุจฺฉา?** ภควา ภิกฺขูนํ กเถตุกมฺยตาย ปญฺหํ ปุจฺฉติฯ จตฺตาโรเม, ภิกฺขเว, สติปฎฺฐานาฯ กตเม จตฺตาโร?…เป…. อฎฺฐิเม ภิกฺขเว มคฺคงฺคาฯ กตเม อฎฺฐาติ, อยํ กเถตุกมฺยตา ปุจฺฉาฯ

อิติ อิมาสุ ปญฺจสุ ปุจฺฉาสุ อทิฎฺฐสฺส ตาว กสฺสจิ ธมฺมสฺส อภาวโต ตถาคตสฺส อทิฎฺฐโชตนา ปุจฺฉา นตฺถิฯ ‘‘อิทํ นาม อเญฺญหิ ปณฺฑิเตหิ สมณพฺราหฺมเณหิ สทฺธิํ สํสนฺทิตฺวา เทเสสฺสามี’’ติ สมนฺนาหารเสฺสว อนุปฺปชฺชนโต ทิฎฺฐสํสนฺทนา ปุจฺฉาปิ นตฺถิฯ ยสฺมา ปน พุทฺธานํ เอกธเมฺมปิ อาสปฺปนา ปริสปฺปนา นตฺถิ, โพธิมเณฺฑเยว สพฺพา กงฺขา ฉินฺนา; ตสฺมา วิมติเจฺฉทนา ปุจฺฉาปิ นตฺถิเยวฯ อวเสสา ปน เทฺว ปุจฺฉา พุทฺธานํ อตฺถิ, ตาสุ อยํ กเถตุกมฺยตา ปุจฺฉา นามฯ

๘. อิทานิ ตํ กเถตุกมฺยตาย ปุจฺฉาย ปุจฺฉิตมตฺถํ กเถตุํ ‘‘ปาณาติปาตํ ปหายา’’ติอาทิมาหฯ

ตตฺถ ปาณสฺส อติปาโต ปาณาติปาโต, ปาณวโธ, ปาณฆาโตติ วุตฺตํ โหติฯ **ปาโณ**ติ เจตฺถ โวหารโต สตฺโต, ปรมตฺถโต ชีวิตินฺทฺริยํ, ตสฺมึ ปน ปาเณ ปาณสญฺญิโน ชีวิตินฺทฺริยุปเจฺฉทกอุปกฺกมสมุฏฺฐาปิกา กายวจีทฺวารานํ อญฺญตรทฺวารปฺปวตฺตา วธกเจตนา ปาณาติปาโตฯ โส คุณวิรหิเตสุ ติรจฺฉานคตาทีสุ ปาเณสุ ขุทฺทเก ปาเณ อปฺปสาวโชฺช, มหาสรีเร มหาสาวโชฺช, กสฺมา? ปโยคมหนฺตตายฯ ปโยคสมเตฺตปิ วตฺถุมหนฺตตายฯ คุณวเนฺตสุ มนุสฺสาทีสุ อปฺปคุเณ ปาเณ อปฺปสาวโชฺช, มหาคุเณ มหาสาวโชฺชฯ สรีรคุณานํ ปน สมภาเว สติ กิเลสานํ อุปกฺกมานญฺจ มุทุตาย อปฺปสาวโชฺช, ติพฺพตาย มหาสาวโชฺชติ เวทิตโพฺพฯ

ตสฺส ปญฺจ สมฺภารา โหนฺติ – ปาโณ, ปาณสญฺญิตา, วธกจิตฺตํ, อุปกฺกโม, เตน มรณนฺติฯ ฉ ปโยคา – สาหตฺถิโก, อาณตฺติโก, นิสฺสคฺคิโย, ถาวโร, วิชฺชามโย, อิทฺธิมโยติฯ อิมสฺมึ ปนเตฺถ วิตฺถาริยมาเน อติวิย ปปโญฺจ โหติ, ตสฺมา ตํ น วิตฺถารยาม, อญฺญญฺจ เอวรูปํฯ อตฺถิเกหิ ปน สมนฺตปาสาทิกํ วินยฏฺฐกถํ โอโลเกตฺวา คเหตพฺพํฯ

ปหายาติ อิมํ ปาณาติปาตเจตนาสงฺขาตํ ทุสฺสีลฺยํ ปชหิตฺวาฯ **ปฏิวิรโต**ติ ปหีนกาลโต ปฏฺฐาย ตโต ทุสฺสีลฺยโต โอรโต วิรโตวฯ นตฺถิ ตสฺส วีติกฺกมิสฺสามีติ จกฺขุโสตวิเญฺญยฺยา ธมฺมา ปเคว กายิกาติ อิมินาว นเยน อเญฺญสุปิ เอวรูเปสุ ปเทสุ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

สมโณติ ภควา สมิตปาปตาย ลทฺธโวหาโรฯ **โคตโม**ติ โคตฺตวเสนฯ น เกวลญฺจ ภควาเยว ปาณาติปาตา ปฏิวิรโต, ภิกฺขุสโงฺฆปิ ปฏิวิรโต, เทสนา ปน อาทิโต ปฏฺฐาย เอวํ อาคตา, อตฺถํ ปน ทีเปเนฺตน ภิกฺขุสงฺฆวเสนาปิ ทีเปตุํ วฏฺฏติฯ

นิหิตทโณฺฑ นิหิตสโตฺถติ ปรูปฆาตตฺถาย ทณฺฑํ วา สตฺถํ วา อาทาย อวตฺตนโต นิกฺขิตฺตทโณฺฑ เจว นิกฺขิตฺตสโตฺถ จาติ อโตฺถฯ เอตฺถ จ ฐเปตฺวา ทณฺฑํ สพฺพมฺปิ อวเสสํ อุปกรณํ สตฺตานํ วิเหฐนภาวโต สตฺถนฺติ เวทิตพฺพํฯ ยํ ปน ภิกฺขู กตฺตรทณฺฑํ วา ทนฺตกฏฺฐํ วา วาสึ ปิปฺผลิกํ วา คเหตฺวา วิจรนฺติ, น ตํ ปรูปฆาตตฺถายฯ ตสฺมา นิหิตทโณฺฑ นิหิตสโตฺถ เตฺวว สงฺขฺยํ คจฺฉติฯ

ลชฺชีติ ปาปชิคุจฺฉนลกฺขณาย ลชฺชาย สมนฺนาคโตฯ **ทยาปโนฺน**ติ ทยํ เมตฺตจิตฺตตํ อาปโนฺนฯ **สพฺพปาณภูตหิตานุกมฺปี**ติ; สเพฺพ ปาณภูเต หิเตน อนุกมฺปโกฯ ตาย ทยาปนฺนตาย สเพฺพสํ ปาณภูตานํ หิตจิตฺตโกติ อโตฺถฯ **วิหรตี**ติ อิริยติ ยเปติ ยาเปติ ปาเลติ ฯ **อิติ วา หิ, ภิกฺขเว**ติ เอวํ วา ภิกฺขเวฯ วา สโทฺท อุปริ ‘‘อทินฺนาทานํ ปหายา’’ติอาทีนิ อเปกฺขิตฺวา วิกปฺปโตฺถ วุโตฺต, เอวํ สพฺพตฺถ ปุริมํ วา ปจฺฉิมํ วา อเปกฺขิตฺวา วิกปฺปภาโว เวทิตโพฺพฯ

อยํ ปเนตฺถ สเงฺขโป – ภิกฺขเว, ปุถุชฺชโน ตถาคตสฺส วณฺณํ วทมาโน เอวํ วเทยฺย – ‘‘สมโณ โคตโม ปาณํ น หนติ, น ฆาเตติ, น ตตฺถ สมนุโญฺญ โหติ, วิรโต อิมสฺมา ทุสฺสีลฺยา; อโห, วต เร พุทฺธคุณา มหนฺตา’’ติ, อิติ มหนฺตํ อุสฺสาหํ กตฺวา วณฺณํ วตฺตุกาโมปิ อปฺปมตฺตกํ โอรมตฺตกํ อาจารสีลมตฺตกเมว วกฺขติฯ อุปริ อสาธารณภาวํ นิสฺสาย วณฺณํ วตฺตุํ น สกฺขิสฺสติฯ น เกวลญฺจ ปุถุชฺชโนว โสตาปนฺนสกทาคามิอนาคามิอรหโนฺตปิ ปเจฺจกพุทฺธาปิ น สโกฺกนฺติเยว; ตถาคโตเยว ปน สโกฺกติ, ตํ โว อุปริ วกฺขามีติ, อยเมตฺถ สาธิปฺปายา อตฺถวณฺณนาฯ อิโต ปรํ ปน อปุพฺพปทเมว วณฺณยิสฺสามฯ

อทินฺนาทานํ ปหายาติ เอตฺถ อทินฺนสฺส อาทานํ อทินฺนาทานํ, ปรสํหรณํ, เถยฺยํ, โจริกาติ วุตฺตํ โหติฯ ตตฺถ **อทินฺน**นฺติ ปรปริคฺคหิตํ, ยตฺถ ปโร ยถากามการิตํ อาปชฺชโนฺต อทณฺฑารโห อนุปวโชฺช จ โหติฯ ตสฺมึ ปรปริคฺคหิเต ปรปริคฺคหิตสญฺญิโน, ตทาทายกอุปกฺกมสมุฏฺฐาปิกา เถยฺยเจตนา อทินฺนาทานํฯ ตํ หีเน ปรสนฺตเก อปฺปสาวชฺชํ, ปณีเต มหาสาวชฺชํ, กสฺมา? วตฺถุปณีตตายฯ วตฺถุสมเตฺต สติ คุณาธิกานํ สนฺตเก วตฺถุสฺมึ มหาสาวชฺชํ ฯ ตํ ตํ คุณาธิกํ อุปาทาย ตโต ตโต หีนคุณสฺส สนฺตเก วตฺถุสฺมึ อปฺปสาวชฺชํฯ

ตสฺส ปญฺจ สมฺภารา โหนฺติ – ปรปริคฺคหิตํ, ปรปริคฺคหิตสญฺญิตา, เถยฺยจิตฺตํ, อุปกฺกโม, เตน หรณนฺติฯ ฉ ปโยคา – สาหตฺถิกาทโยวฯ เต จ โข ยถานุรูปํ เถยฺยาวหาโร, ปสยฺหาวหาโร, ปฏิจฺฉนฺนาวหาโร, ปริกปฺปาวหาโร, กุสาวหาโรติ อิเมสํ อวหารานํ วเสน ปวตฺตา, อยเมตฺถ สเงฺขโปฯ วิตฺถาโร ปน สมนฺตปาสาทิกายํ วุโตฺตฯ

ทินฺนเมว อาทิยตีติ **ทินฺนาทายีฯ** จิเตฺตนปิ ทินฺนเมว ปฏิกงฺขตีติ **ทินฺนปาฏิกงฺขีฯ** เถเนตีติ เถโนฯ น เถเนน **อเถเนนฯ** อเถนตฺตาเยว **สุจิภูเตนฯ อตฺตนา**ติ อตฺตภาเวนฯ อเถนํ สุจิภูตํ อตฺตานํ กตฺวา วิหรตีติ วุตฺตํ โหติฯ เสสํ ปฐมสิกฺขาปเท วุตฺตนเยเนว โยเชตพฺพํฯ ยถา จ อิธ, เอวํ สพฺพตฺถฯ

อพฺรหฺมจริยนฺติ อเสฏฺฐจริยํฯ พฺรหฺมํ เสฏฺฐํ อาจารํ จรตีติ พฺรหฺมจารีฯ **อาราจารี**ติ อพฺรหฺมจริยโต ทูรจารีฯ **เมถุนา**ติ ราคปริยุฏฺฐานวเสน สทิสตฺตา เมถุนกาติ ลทฺธโวหาเรหิ ปฏิเสวิตพฺพโต เมถุนาติ สงฺขฺยํ คตา อสทฺธมฺมาฯ **คามธมฺมา**ติ คามวาสีนํ ธมฺมาฯ

๙. มุสาวาทํ ปหายาติ เอตฺถ **มุสา**ติ วิสํวาทนปุเรกฺขารสฺส อตฺถภญฺชนโก วจีปโยโค กายปโยโค, วา วิสํวาทนาธิปฺปาเยน ปนสฺส ปรวิสํวาทกกายวจีปโยคสมุฏฺฐาปิกา เจตนา มุสาวาโทฯ

อปโร นโย, **‘มุสา’**ติ อภูตํ อตจฺฉํ วตฺถุฯ **‘วาโท’**ติ ตสฺส ภูตโต ตจฺฉโต วิญฺญาปนํฯ ลกฺขณโต ปน อตถํ วตฺถุํ ตถโต ปรํ วิญฺญาเปตุกามสฺส ตถาวิญฺญตฺติสมุฏฺฐาปิกา เจตนา มุสาวาโทฯ โส ยมตฺถํ ภญฺชติ, ตสฺส อปฺปตาย อปฺปสาวโชฺช, มหนฺตตาย มหาสาวโชฺชฯ

อปิ จ คหฏฺฐานํ อตฺตโน สนฺตกํ อทาตุกามตาย นตฺถีติอาทินยปฺปวโตฺต อปฺปสาวโชฺช, สกฺขินา หุตฺวา อตฺถภญฺชนตฺถํ วุโตฺต มหาสาวโชฺช, ปพฺพชิตานํ อปฺปกมฺปิ เตลํ วา สปฺปึ วา ลภิตฺวา หสาธิปฺปาเยน – ‘‘อชฺช คาเม เตลํ นที มเญฺญ สนฺทตี’’ติ ปูรณกถานเยน ปวโตฺต อปฺปสาวโชฺช, อทิฏฺฐํเยว ปน ทิฏฺฐนฺติอาทินา นเยน วทนฺตานํ มหาสาวโชฺชฯ

ตสฺส จตฺตาโร สมฺภารา โหนฺติ – อตถํ วตฺถุ, วิสํวาทนจิตฺตํ, ตชฺช วายาโม, ปรสฺส ตทตฺถวิชานนนฺติฯ เอโก ปโยโค สาหตฺถิโกวฯ โส กาเยน วา กายปฏิพเทฺธน วา วาจาย วา ปรวิสํวาทนกิริยากรเณน ทฏฺฐโพฺพฯ ตาย เจ กิริยาย ปโร ตมตฺถํ ชานาติ, อยํ กิริยสมุฏฺฐาปิกเจตนากฺขเณเยว มุสาวาทกมฺมุนา พชฺฌติฯ

ยสฺมา ปน ยถา กายกายปฏิพทฺธวาจาหิ ปรํ วิสํวาเทติ, ตถา ‘‘อิทมสฺส ภณาหี’’ติ อาณาเปโนฺตปิ ปณฺณํ ลิขิตฺวา ปุรโต นิสฺสชฺชโนฺตปิ, ‘‘อยมโตฺถ เอวํ ทฏฺฐโพฺพ’’ติ กุฑฺฑาทีสุ ลิขิตฺวา ฐเปโนฺตปิฯ ตสฺมา เอตฺถ อาณตฺติกนิสฺสคฺคิยถาวราปิ ปโยคา ยุชฺชนฺติ, อฏฺฐกถาสุ ปน อนาคตตฺตา วีมํสิตฺวา คเหตพฺพาฯ

สจฺจํ วทตีติ **สจฺจวาที**ฯ สเจฺจน สจฺจํ สนฺทหติ ฆเฏตีติ **สจฺจสนฺโธ**ฯ น อนฺตรนฺตรา มุสา วทตีติ อโตฺถฯ โย หิ ปุริโส กทาจิ มุสา วทติ, กทาจิ สจฺจํ, ตสฺส มุสาวาเทน อนฺตริตตฺตา สจฺจํ สเจฺจน น ฆฏียติ; ตสฺมา โส น สจฺจสนฺโธฯ อยํ ปน น ตาทิโส, ชีวิตเหตุปิ มุสา อวตฺวา สเจฺจน สจฺจํ สนฺทหติ เยวาติ สจฺจสนฺโธฯ

เถโตติ ถิโร ถิรกโถติ อโตฺถฯ เอโก หิ ปุคฺคโล หลิทฺทิราโค วิย, ถุสราสิมฺหิ นิขาตขาณุ วิย, อสฺสปิเฏฺฐ ฐปิตกุมฺภณฺฑมิว จ น ถิรกโถ โหติ, เอโก ปาสาณเลขา วิย, อินฺทขีโล วิย จ ถิรกโถ โหติ, อสินา สีสํ ฉินฺทเนฺตปิ เทฺว กถา น กเถติ, อยํ วุจฺจติ เถโตฯ

ปจฺจยิโกติ ปตฺติยายิตพฺพโก, สทฺธายิตพฺพโกติ อโตฺถฯ เอกโจฺจ หิ ปุคฺคโล น ปจฺจยิโก โหติ, ‘‘อิทํ เกน วุตฺตํ, อสุเกนา’’ติ วุเตฺต ‘‘มา ตสฺส วจนํ สทฺทหถา’’ติ วตฺตพฺพตํ อาปชฺชติฯ เอโก ปจฺจยิโก โหติ, ‘‘อิทํ เกน วุตฺตํ, อสุเกนา’’ติ วุเตฺต ‘‘ยทิ เตน วุตฺตํ, อิทเมว ปมาณํ, อิทานิ อุปปริกฺขิตพฺพํ นตฺถิ, เอวเมว อิท’’นฺติ วตฺตพฺพตํ อาปชฺชติ, อยํ วุจฺจติ ปจฺจยิโกฯ **อวิสํวาทโก โลกสฺสา**ติ ตาย สจฺจวาทิตาย โลกํ น วิสํวาเทตีติ อโตฺถฯ

ปิสุณํ วาจํ ปหายาติอาทีสุ ยาย วาจาย ยสฺส ตํ วาจํ ภาสติ, ตสฺส หทเย อตฺตโน ปิยภาวํ, ปรสฺส จ สุญฺญภาวํ กโรติ, สา ปิสุณา วาจาฯ

ยาย ปน อตฺตานมฺปิ ปรมฺปิ ผรุสํ กโรติ, ยา วาจา สยมฺปิ ผรุสา, เนว กณฺณสุขา น หทยงฺคมา, อยํ ผรุสา วาจาฯ

เยน สมฺผํ ปลปติ นิรตฺถกํ, โส สมฺผปฺปลาโปฯ

เตสํ มูลภูตา เจตนาปิ ปิสุณวาจาทินาเมว ลภติ, สา เอว จ อิธาธิเปฺปตาติฯ

ตตฺถ สํกิลิฏฺฐจิตฺตสฺส ปเรสํ วา เภทาย อตฺตโน ปิยกมฺยตาย วา กายวจีปโยคสมุฏฺฐาปิกา เจตนา ปิสุณวาจาฯ สา ยสฺส เภทํ กโรติ, ตสฺส อปฺปคุณตาย อปฺปสาวชฺชา, มหาคุณตาย มหาสาวชฺชาฯ

ตสฺสา จตฺตาโร สมฺภารา – ภินฺทิตโพฺพ ปโร, ‘‘อิติ อิเม นานา ภวิสฺสนฺติ, วินา ภวิสฺสนฺตี’’ติ เภทปุเรกฺขารตา วา, ‘‘อิติ อหํ ปิโย ภวิสฺสามิ วิสฺสาสิโก’’ติ ปิยกมฺยตา วา, ตโชฺช วายาโม, ตสฺส ตทตฺถวิชานนนฺติฯ **อิเมสํ เภทายา**ติ, เยสํ อิโตติ วุตฺตานํ สนฺติเก สุตํ เตสํ เภทายฯ

ภินฺนานํ วา สนฺธาตาติ ทฺวินฺนํ มิตฺตานํ วา สมานุปชฺฌายกาทีนํ วา เกนจิเทว การเณน ภินฺนานํ เอกเมกํ อุปสงฺกมิตฺวา ‘‘ตุมฺหากํ อีทิเส กุเล ชาตานํ เอวํ พหุสฺสุตานํ อิทํ น ยุตฺต’’นฺติอาทีนิ วตฺวา สนฺธานํ กตฺตา อนุกตฺตาฯ **อนุปฺปทาตา**ติ สนฺธานานุปฺปทาตาฯ เทฺว ชเน สมเคฺค ทิสฺวา – ‘‘ตุมฺหากํ เอวรูเป กุเล ชาตานํ เอวรูเปหิ คุเณหิ สมนฺนาคตานํ อนุจฺฉวิกเมต’’นฺติอาทีนิ วตฺวา ทฬฺหีกมฺมํ กตฺตาติ อโตฺถฯ สมโคฺค อาราโม อสฺสาติ **สมคฺคาราโม**ฯ ยตฺถ สมคฺคา นตฺถิ, ตตฺถ วสิตุมฺปิ น อิจฺฉตีติ อโตฺถฯ สมคฺคราโมติปิ ปาฬิ, อยเมเวตฺถ อโตฺถฯ **สมคฺครโต**ติ สมเคฺคสุ รโต, เต ปหาย อญฺญตฺถ คนฺตุมฺปิ น อิจฺฉตีติ อโตฺถฯ สมเคฺค ทิสฺวาปิ สุตฺวาปิ นนฺทตีติ **สมคฺคนนฺที, สมคฺคกรณิํ วาจํ ภาสิตา**ติ ยา วาจา สเตฺต สมเคฺคเยว กโรติ , ตํ สามคฺคิคุณปริทีปิกเมว วาจํ ภาสติ, น อิตรนฺติฯ

ปรสฺส มมฺมเจฺฉทกกายวจีปโยคสมุฏฺฐาปิกา เอกนฺตผรุสเจตนา ผรุสาวาจาฯ ตสฺสา อาวิภาวตฺถมิทํ วตฺถุ – เอโก กิร ทารโก มาตุวจนํ อนาทิยิตฺวา อรญฺญํ คจฺฉติ, ตํ มาตา นิวเตฺตตุํ อสกฺโกนฺตี – ‘‘จณฺฑา ตํ มหึสี อนุพนฺธตู’’ติ อโกฺกสิฯ อถสฺส ตเถว อรเญฺญ มหึสี อุฏฺฐาสิฯ ทารโก ‘‘ยํ มม มาตา มุเขน กเถสิ, ตํ มา โหตุ, ยํ จิเตฺตน จิเนฺตสิ ตํ โหตู’’ติ, สจฺจกิริยมกาสิฯ มหึสี ตเตฺถว พทฺธา วิย อฏฺฐาสิฯ เอวํ มมฺมเจฺฉทโกปิ ปโยโค จิตฺตสณฺหตาย น ผรุสา วาจา โหติฯ มาตาปิตโร หิ กทาจิ ปุตฺตเก เอวํ วทนฺติ – ‘‘โจรา โว ขณฺฑาขณฺฑํ กโรนฺตู’’ติ, อุปฺปลปตฺตมฺปิ จ เนสํ อุปริ ปตนฺตํ น อิจฺฉนฺติฯ อาจริยุปชฺฌายา จ กทาจิ นิสฺสิตเก เอวํ วทนฺติ – ‘‘กึ อิเม อหิรีกา อโนตฺตปฺปิโน จรนฺติ, นิทฺธมถ เน’’ติ, อถ จ เนสํ อาคมาธิคมสมฺปตฺตึ อิจฺฉนฺติฯ ยถา จ จิตฺตสณฺหตาย ผรุสา วาจา น โหติ, เอวํ วจนสณฺหตาย อผรุสา วาจา น โหติฯ น หิ มาราเปตุกามสฺส – ‘‘อิมํ สุขํ สยาเปถา’’ติ วจนํ อผรุสา วาจา โหติ, จิตฺตผรุสตาย ปเนสา ผรุสา วาจาวฯ สา ยํ สนฺธาย ปวตฺติตา, ตสฺส อปฺปคุณตาย อปฺปสาวชฺชา, มหาคุณตาย มหาสาวชฺชาฯ ตสฺสา ตโย สมฺภารา – อโกฺกสิตโพฺพ ปโร, กุปิตจิตฺตํ, อโกฺกสนาติฯ

เนลาติ เอลํ วุจฺจติ โทโส, นาสฺสา เอลนฺติ เนลา, นิโทฺทสาติ อโตฺถฯ ‘‘เนลโงฺค เสตปจฺฉาโท’’ติ, (อุทา. ๖๕) เอตฺถ วุตฺตเนลํ วิยฯ **กณฺณสุขา**ติ พฺยญฺชนมธุรตาย กณฺณานํ สุขา, สูจิวิชฺฌนํ วิย กณฺณสูลํ น ชเนติฯ อตฺถมธุรตาย สกลสรีเร โกปํ อชเนตฺวา เปมํ ชเนตีติ **เปมนียาฯ** หทยํ คจฺฉติ, อปฺปฏิหญฺญมานา สุเขน จิตฺตํ ปวิสตีติ **หทยงฺคมาฯ** คุณปริปุณฺณตาย ปุเร ภวาติ **โปรี** ปุเร สํวฑฺฒนารี วิย สุกุมาราติปิ **โปรีฯ** ปุรสฺส เอสาติปิ **โปรีฯ** นครวาสีนํ กถาติ อโตฺถฯ นครวาสิโน หิ ยุตฺตกถา โหนฺติฯ ปิติมตฺตํ ปิตาติ วทนฺติ, ภาติมตฺตํ ภาตาติ วทนฺติ, มาติมตฺตํ มาตาติ วทนฺติฯ เอวรูปี กถา พหุโน ชนสฺส กนฺตา โหตีติ **พหุชนกนฺตาฯ** กนฺตภาเวเนว พหุโน ชนสฺส มนาปา จิตฺตวุฑฺฒิกราติ **พหุชนมนาปาฯ**

อนตฺถวิญฺญาปิกา กายวจีปโยคสมุฏฺฐาปิกา อกุสลเจตนา สมฺผปฺปลาโปฯ โส อาเสวนมนฺทตาย อปฺปสาวโชฺช, อาเสวนมหนฺตตาย มหาสาวโชฺช, ตสฺส เทฺว สมฺภารา – ภารตยุทฺธสีตาหรณาทินิรตฺถกกถาปุเรกฺขารตา, ตถารูปี กถา กถนญฺจฯ

กาเลน วทตีติ **กาลวาที** วตฺตพฺพยุตฺตกาลํ สลฺลเกฺขตฺวา วทตีติ อโตฺถฯ ภูตํ ตถํ ตจฺฉํ สภาวเมว วทตีติ **ภูตวาทีฯ** ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกตฺถสนฺนิสฺสิตเมว กตฺวา วทตีติ **อตฺถวาทีฯ** นวโลกุตฺตรธมฺมสนฺนิสฺสิตํ กตฺวา วทตีติ **ธมฺมวาที** สํวรวินยปหานวินยสนฺนิสฺสิตํ กตฺวา วทตีติ **วินยวาทีฯ**

นิธานํ วุจฺจติ ฐปโนกาโส, นิธานมสฺสา อตฺถีติ **นิธานวตีฯ** หทเย นิธาตพฺพยุตฺตกํ วาจํ ภาสิตาติ อโตฺถฯ **กาเลนา**ติ เอวรูปึ ภาสมาโนปิ จ – ‘‘อหํ นิธานวตึ วาจํ ภาสิสฺสามี’’ติ น อกาเลน ภาสติ, ยุตฺตกาลํ ปน อเปกฺขิตฺวาว ภาสตีติ อโตฺถฯ **สาปเทส**นฺติ สอุปมํ, สการณนฺติ อโตฺถฯ **ปริยนฺตวติ**นฺติ ปริเจฺฉทํ ทเสฺสตฺวา ยถาสฺสา ปริเจฺฉโท ปญฺญายติ, เอวํ ภาสตีติ อโตฺถฯ **อตฺถสํหิต**นฺติ อเนเกหิปิ นเยหิ วิภชเนฺตน ปริยาทาตุํ อสกฺกุเณยฺยตาย อตฺถสมฺปนฺนํ ภาสติฯ ยํ วา โส อตฺถวาที อตฺถํ วทติ, เตน อเตฺถน สหิตตฺตา อตฺถสํหิตํ วาจํ ภาสติ, น อญฺญํ นิกฺขิปิตฺวา อญฺญํ ภาสตีติ วุตฺตํ โหติฯ

๑๐. พีชคามภูตคามสมารมฺภาติ มูลพีชํ ขนฺธพีชํ ผฬุพีชํ อคฺคพีชํ พีชพีชนฺติ ปญฺจวิธสฺส พีชคามสฺส เจว, ยสฺส กสฺสจิ นีลติณรุกฺขาทิกสฺส ภูตคามสฺส จ สมารมฺภา, เฉทนเภทนปจนาทิภาเวน วิโกปนา ปฏิวิรโตติ อโตฺถฯ

เอกภตฺติโกติ ปาตราสภตฺตํ สายมาสภตฺตนฺติ เทฺว ภตฺตานิ, เตสุ ปาตราสภตฺตํ อโนฺตมชฺฌนฺหิเกน ปริจฺฉินฺนํ, อิตรํ มชฺฌนฺหิกโต อุทฺธํ อโนฺต อรุเณนฯ ตสฺมา อโนฺตมชฺฌนฺหิเก ทสกฺขตฺตุํ ภุญฺชมาโนปิ เอกภตฺติโกว โหติฯ ตํ สนฺธาย วุตฺตํ ‘‘เอกภตฺติโก’’ติฯ

รตฺติยา โภชนํ รตฺติ, ตโต อุปรโตติ **รตฺตูปรโต**ฯ อติกฺกเนฺต มชฺฌนฺหิเก ยาว สูริยตฺถงฺคมนา โภชนํ วิกาลโภชนํ นามฯ ตโต วิรตตฺตา **วิรโต วิกาลโภชนา**ฯ กทา วิรโต? อโนมานทีตีเร ปพฺพชิตทิวสโต ปฎฺฐายฯ

สาสนสฺส อนนุโลมตฺตา วิสูกํ ปฏาณีภูตํ ทสฺสนนฺติ วิสูกทสฺสนํฯ อตฺตนา นจฺจนนจฺจาปนาทิวเสน นจฺจา จ คีตา จ วาทิตา จ อนฺตมโส มยูรนจฺจาทิวเสนปิ ปวตฺตานํ นจฺจาทีนํ วิสูกภูตา ทสฺสนา จาติ **นจฺจคีตวาทิตวิสูกทสฺสนา**ฯ นจฺจาทีนิ หิ อตฺตนา ปโยเชตุํ วา ปเรหิ ปโยชาเปตุํ วา ปยุตฺตานิ ปสฺสิตุํ วา เนว ภิกฺขูนํ น ภิกฺขุนีนญฺจ วฎฺฎนฺติฯ

มาลาทีสุ **มาลา**ติ ยํ กิญฺจิ ปุปฺผํฯ **คนฺธ**นฺติ ยํ กิญฺจิ คนฺธชาตํฯ **วิเลปน**นฺติ ฉวิราคกรณํฯ ตตฺถ ปิฬนฺธโนฺต ธาเรติ นาม, อูนฎฺฐานํ ปูเรโนฺต มเณฺฑติ นาม, คนฺธวเสน ฉวิราควเสน จ สาทิยโนฺต วิภูเสติ นามฯ **ฐานํ** วุจฺจติ การณํฯ ตสฺมา ยาย ทุสฺสีลฺยเจตนาย ตานิ มาลาธารณาทีนิ มหาชโน กโรติ, ตโต ปฏิวิรโตติ อโตฺถฯ

อุจฺจาสยนํ วุจฺจติ ปมาณาติกฺกนฺตํฯ **มหาสยน**นฺติ อกปฺปิยปจฺจตฺถรณํฯ ตโต วิรโตติ อโตฺถฯ

ชาตรูปนฺติ สุวณฺณํฯ **รชต**นฺติ กหาปโณ, โลหมาสโก, ชตุมาสโก, ทารุมาสโกติ เย โวหารํ คจฺฉนฺติฯ ตสฺส อุภยสฺสาปิ ปฏิคฺคหณา ปฏิวิรโต, เนว นํ อุคฺคณฺหาติ, น อุคฺคณฺหาเปติ, น อุปนิกฺขิตฺตํ สาทิยตีติ อโตฺถฯ

อามกธญฺญปฏิคฺคหณาติ, สาลิวีหิยวโคธูมกงฺคุวรกกุทฺรูสกสงฺขาตสฺส สตฺตวิธสฺสาปิ อามกธญฺญสฺส ปฏิคฺคหณาฯ น เกวลญฺจ เอเตสํ ปฏิคฺคหณเมว, อามสนมฺปิ ภิกฺขูนํ น วฎฺฎติเยวฯ **อามกมํสปฏิคฺคหณา**ติ เอตฺถ อญฺญตฺร โอทิสฺส อนุญฺญาตา อามกมํสมจฺฉานํ ปฏิคฺคหณเมว ภิกฺขูนํ น วฎฺฎติ, โน อามสนํฯ

อิตฺถิกุมาริกปฏิคฺคหณาติ เอตฺถ **อิตฺถี**ติ ปุริสนฺตรคตา, อิตรา กุมาริกา นาม, ตาสํ ปฏิคฺคหณมฺปิ อามสนมฺปิ อกปฺปิยเมวฯ

ทาสิทาสปฏิคฺคหณาติ เอตฺถ ทาสิทาสวเสเนว เตสํ ปฏิคฺคหณํ น วฎฺฎติฯ ‘‘กปฺปิยการกํ ทมฺมิ, อารามิกํ ทมฺมี’’ติ เอวํ วุเตฺต ปน วฎฺฎติฯ

อเชฬกาทีสุ เขตฺตวตฺถุปริโยสาเนสุ กปฺปิยากปฺปิยนโย วินยวเสน อุปปริกฺขิตโพฺพฯ ตตฺถ **เขตฺตํ** นาม ยสฺมิํ ปุพฺพณฺณํ รุหติฯ **วตฺถุ** นาม ยสฺมิํ อปรณฺณํ รุหติฯ ยตฺถ วา อุภยมฺปิ รุหติ, ตํ เขตฺตํฯ ตทตฺถาย อกตภูมิภาโค **วตฺถุ**ฯ เขตฺตวตฺถุสีเสน เจตฺถ วาปิตฬากาทีนิปิ สงฺคหิตาเนวฯ

ทูเตยฺยํ วุจฺจติ ทูตกมฺมํ, คิหีนํ ปหิตํ ปณฺณํ วา สาสนํ วา คเหตฺวา ตตฺถ ตตฺถ คมนํฯ **ปหิณคมนํ** วุจฺจติ ฆรา ฆรํ เปสิตสฺส ขุทฺทกคมนํฯ อนุโยโค นาม ตทุภยกรณํฯ ตสฺมา ทูเตยฺยปหิณคมนานํ อนุโยคาติฯ เอวเมตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

กยวิกฺกยาติ กยา จ วิกฺกยา จฯ ตุลากูฏาทีสุ **กูฏนฺ**ติ วญฺจนํฯ ตตฺถ ตุลากูฏํ นาม รูปกูฏํ องฺคกูฏํ, คหณกูฏํ, ปฏิจฺฉนฺนกูฏนฺติ จตุพฺพิธํ โหติฯ ตตฺถ **รูปกูฏํ** นาม เทฺว ตุลา สมรูปา กตฺวา คณฺหนฺโต มหติยา คณฺหาติ, ททนฺโต ขุทฺทิกาย เทติฯ **องฺคกูฏํ** นาม คณฺหนฺโต ปจฺฉาภาเค หเตฺถน ตุลํ อกฺกมติ, ททนฺโต ปุพฺพภาเคฯ **คหณกูฏํ** นาม คณฺหนฺโต มูเล รชฺชุํ คณฺหาติ, ททนฺโต อเคฺคฯ **ปฏิจฺฉนฺนกูฏํ** นาม ตุลํ สุสิรํ กตฺวา อนฺโต อยจุณฺณํ ปกฺขิปิตฺวา คณฺหนฺโต ตํ ปจฺฉาภาเค กโรติ, ททนฺโต อคฺคภาเคฯ

กํโส วุจฺจติ สุวณฺณปาติ, ตาย วญฺจนํ **กํสกูฏํฯ** กถํ? เอกํ สุวณฺณปาตึ กตฺวา อญฺญา เทฺว ติโสฺส โลหปาติโย สุวณฺณวเณฺณ กโรติ, ตโต ชนปทํ คนฺตฺวา กิญฺจิเทว อฑฺฒํ กุลํ ปวิสิตฺวา – ‘‘สุวณฺณภาชนานิ กิณถา’’ติ วตฺวา อเคฺฆ ปุจฺฉิเต สมคฺฆตรํ ทาตุกามา โหนฺติฯ ตโต เตหิ – ‘‘กถํ อิเมสํ สุวณฺณภาโว ชานิตโพฺพ’’ติ วุเตฺต, ‘‘วีมํสิตฺวา คณฺหถา’’ติ สุวณฺณปาตึ ปาสาเณ ฆํสิตฺวา สพฺพา ปาติโย ทตฺวา คจฺฉติฯ

มานกูฏํ นาม หทยเภทสิขาเภทรชฺชุเภทวเสน ติวิธํ โหติฯ ตตฺถ **หทยเภโท** สปฺปิเตลาทิมินนกาเล ลพฺภติฯ ตานิ หิ คณฺหนฺโต เหฎฺฐาฉิเทฺทน มาเนน – ‘‘สณิกํ อาสิญฺจา’’ติ วตฺวา อนฺโตภาชเน พหุํ ปคฺฆราเปตฺวา คณฺหาติ, ททนฺโต ฉิทฺทํ ปิธาย สีฆํ ปูเรตฺวา เทติฯ

สิขาเภโท ติลตณฺฑุลาทิมินนกาเล ลพฺภติฯ ตานิ หิ คณฺหนฺโต สณิกํ สิขํ อุสฺสาเปตฺวา คณฺหาติ, ททนฺโต เวเคน ปูเรตฺวา สิขํ ฉินฺทนฺโต เทติฯ

รชฺชุเภโท เขตฺตวตฺถุมินนกาเล ลพฺภติฯ ลญฺชํ อลภนฺตา หิ เขตฺตํ อมหนฺตมฺปิ มหนฺตํ กตฺวา มินนฺติฯ

อุโกฺกฏนาทีสุ **อุโกฺกฏน**นฺติ อสฺสามิเก สามิเก กาตุํ ลญฺชคฺคหณํฯ **วญฺจน**นฺติ เตหิ เตหิ อุปาเยหิ ปเรสํ วญฺจนํฯ ตตฺริทเมกํ วตฺถุ – เอโก กิร ลุทฺทโก มิคญฺจ มิคโปตกญฺจ คเหตฺวา อาคจฺฉติ , ตเมโก ธุโตฺต – ‘‘กึ โภ, มิโค อคฺฆติ, กึ มิคโปตโก’’ติ อาหฯ ‘‘มิโค เทฺว กหาปเณ, มิคโปตโก เอก’’นฺติ จ วุเตฺต เอกํ กหาปณํ ทตฺวา มิคโปตกํ คเหตฺวา โถกํ คนฺตฺวา นิวโตฺต – ‘‘น เม โภ, มิคโปตเกน อโตฺถ, มิคํ เม เทหี’’ติ อาหฯ เตน หิ – เทฺว กหาปเณ เทหีติฯ โส อาห – ‘‘นนุ เต โภ, มยา ปฐมํ เอโก กหาปโณ ทิโนฺน’’ติ? ‘‘อาม, ทิโนฺน’’ติฯ ‘‘อิทํ มิคโปตกํ คณฺห, เอวํ โส จ กหาปโณ, อยญฺจ กหาปณคฺฆนโก มิคโปตโกติ เทฺว กหาปณา ภวิสฺสนฺตี’’ติฯ โส ‘‘การณํ วทตี’’ติ สลฺลเกฺขตฺวา มิคโปตกํ คเหตฺวา มิคํ อทาสีติฯ **นิกตี**ติ โยควเสน วา มายาวเสน วา อปามงฺคํ ปามงฺคนฺติ, อมณึ มณินฺติ, อสุวณฺณํ สุวณฺณนฺติ กตฺวา ปติรูปเกน วญฺจนํฯ **สาจิโยโค**ติ กุฏิลโยโค, เอเตสํเยว อุโกฺกฏนาทีนเมตํ นามํฯ ตสฺมา – อุโกฺกฏนสาจิโยโค, วญฺจนสาจิโยโค, นิกติสาจิโยโคติ, เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ เกจิ อญฺญํ ทเสฺสตฺวา อญฺญสฺส ปริวตฺตนํ สาจิโยโคติ วทนฺติฯ ตํ ปน วญฺจเนเนว สงฺคหิตํฯ

เฉทนาทีสุ **เฉทน**นฺติ หตฺถเจฺฉทนาทิฯ **วโธ**ติ มารณํฯ **พโนฺธ**ติ รชฺชุพนฺธนาทีหิ พนฺธนํฯ **วิปราโมโส**ติ หิมวิปราโมโส, คุมฺพวิปราโมโสติ ทุวิโธฯ ยํ หิมปาตสมเย หิเมน ปฏิจฺฉนฺนา หุตฺวา มคฺคปฺปฏิปนฺนํ ชนํ มุสนฺติ, อยํ หิมวิปราโมโสฯ ยํ คุมฺพาทีหิ ปฏิจฺฉนฺนา มุสนฺติ, อยํ คุมฺพวิปราโมโสฯ **อาโลโป** วุจฺจติ คามนิคมาทีนํ วิโลปกรณํฯ **สหสากาโร**ติ สาหสิกกิริยาฯ เคหํ ปวิสิตฺวา มนุสฺสานํ อุเร สตฺถํ ฐเปตฺวา อิจฺฉิตภณฺฑานํ คหณํฯ เอวเมตสฺมา เฉทน…เป.… สหสาการา ปฏิวิรโต สมโณ โคตโมติฯ อิติ วา หิ, ภิกฺขเว, ปุถุชฺชโน ตถาคตสฺส วณฺณํ วทมาโน วเทยฺยาติฯ

เอตฺตาวตา จูฬสีลํ นิฏฺฐิตํ โหติฯ

มชฺฌิมสีลวณฺณนา

๑๑. อิทานิ มชฺฌิมสีลํ วิตฺถาเรนฺโต ‘‘ยถา วา ปเนเก โภนฺโต’’ติอาทิมาหฯ ตตฺรายํ อนุตฺตานปทวณฺณนาฯ **สทฺธาเทยฺยานี**ติ กมฺมญฺจ ผลญฺจ อิธโลกญฺจ ปรโลกญฺจ สทฺทหิตฺวา ทินฺนานิฯ ‘อยํ เม ญาตี’ติ วา, ‘มิตฺโต’ติ วา, อิทํ ปฏิกริสฺสติ, อิทํ วา เตน กตปุพฺพนฺติ วา, เอวํ น ทินฺนานีติ อตฺโถฯ เอวํ ทินฺนานิ หิ น สทฺธาเทยฺยานิ นาม โหนฺติ ฯ **โภชนานี**ติ เทสนาสีสมตฺตเมตํ, อตฺถโต ปน สทฺธาเทยฺยานิ โภชนานิ ภุญฺชิตฺวา จีวรานิ ปารุปิตฺวา เสนาสนานิ เสวมานา คิลานเภสชฺชํ ปริภุญฺชมานาติ สพฺพเมตํ วุตฺตเมว โหติฯ

เสยฺยถิทนฺติ นิปาโตฯ ตสฺสตฺโถ กตโม โส พีชคามภูตคาโม, ยสฺส สมารมฺภํ อนุยุตฺตา วิหรนฺตีติฯ ตโต ตํ ทเสฺสนฺโต **มูลพีช**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **มูลพีชํ** นาม หลิทฺทิ, สิงฺคิเวรํ, วจา, วจตฺตํ, อติวิสา, กฏุกโรหิณี, อุสีรํ, ภทฺทมุตฺตกนฺติ เอวมาทิฯ **ขนฺธพีชํ** นาม อสฺสตฺโถ, นิโคฺรโธ, ปิลกฺโข, อุทุมฺพโร, กจฺฉโก, กปิตฺถโนติ เอวมาทิฯ **ผฬุพีชํ** นาม อุจฺฉุ, นโฬ, เวฬูติ เอวมาทิฯ **อคฺคพีชํ** นาม อชฺชกํ, ผณิชฺชกํ, หิริเวรนฺติ เอวมาทิฯ **พีชพีชํ** นาม ปุพฺพณฺณํ อปรณฺณนฺติ เอวมาทิฯ สพฺพเญฺหตํ รุกฺขโต วิโยชิตํ วิรุหนสมตฺถเมว ‘‘พีชคาโม’’ติ วุจฺจติฯ รุกฺขโต ปน อวิโยชิตํ อสุกฺขํ ‘‘ภูตคาโม’’ติ วุจฺจติฯ ตตฺถ ภูตคามสมารมฺโภ ปาจิตฺติยวตฺถุ, พีชคามสมารมฺโภ ทุกฺกฏวตฺถูติ เวทิตพฺพํฯ

๑๒. **สนฺนิธิการปริโภค**นฺติ สนฺนิธิกตสฺส ปริโภคํฯ ตตฺถ ทุวิธา กถา, วินยวเสน จ สเลฺลขวเสน จฯ วินยวเสน ตาว ยํ กิญฺจิ อนฺนํ อชฺช ปฏิคฺคหิตํ อปรชฺชุ สนฺนิธิการกํ โหติ, ตสฺส ปริโภเค ปาจิตฺติยํ ฯ อตฺตนา ลทฺธํ ปน สามเณรานํ ทตฺวา, เตหิ ลทฺธํ ฐปาเปตฺวา ทุติยทิวเส ภุญฺชิตุํ วฏฺฏติ, สเลฺลโข ปน น โหติฯ

ปานสนฺนิธิมฺหิปิ เอเสว นโยฯ ตตฺถ ปานํ นาม อมฺพปานาทีนิ อฏฺฐ ปานานิ, ยานิ จ เตสํ อนุโลมานิฯ เตสํ วินิจฺฉโย สมนฺตปาสาทิกายํ วุโตฺตฯ

วตฺถสนฺนิธิมฺหิ อนธิฏฺฐิตํ อวิกปฺปิตํ สนฺนิธิ จ โหติ, สเลฺลขญฺจ โกเปติ, อยํ ปริยายกถาฯ นิปฺปริยายโต ปน ติจีวรสนฺตุเฏฺฐน ภวิตพฺพํ, จตุตฺถํ ลภิตฺวา อญฺญสฺส ทาตพฺพํฯ สเจ ยสฺส กสฺสจิ ทาตุํ น สโกฺกติ, ยสฺส ปน ทาตุกาโม โหติ, โส อุเทฺทสตฺถาย วา ปริปุจฺฉตฺถาย วา คโต, อาคตมเตฺต ทาตพฺพํ, อทาตุํ น วฏฺฏติฯ จีวเร ปน อปฺปโหเนฺต สติยา ปจฺจาสาย อนุญฺญาตกาลํ ฐเปตุํ วฏฺฏติฯ สูจิสุตฺตจีวรการกานํ อลาเภน ตโต ปรมฺปิ วินยกมฺมํ กตฺวา ฐเปตุํ วฏฺฏติฯ ‘‘อิมสฺมิํ ชิเณฺณ ปุน อีทิสํ กุโต ลภิสฺสามี’’ติ ปน ฐเปตุํ น วฏฺฏติ, สนฺนิธิ จ โหติ, สเลฺลขญฺจ โกเปติฯ

ยานสนฺนิธิมฺหิ ยานํ นาม วยฺหํ, รโถ, สกฏํ, สนฺทมานิกา, สิวิกา, ปาฏงฺกีติ; เนตํ ปพฺพชิตสฺส ยานํฯ อุปาหนา ปน ปพฺพชิตสฺส ยานํเยวฯ เอกภิกฺขุสฺส หิ เอโก อรญฺญตฺถาย, เอโก โธตปาทกตฺถายาติ, อุกฺกํสโต เทฺว อุปาหนสงฺฆาฏา วฏฺฏนฺติฯ ตติยํ ลภิตฺวา อญฺญสฺส ทาตพฺพํฯ ‘‘อิมสฺมิํ ชิเณฺณ อญฺญํ กุโต ลภิสฺสามี’’ติ หิ ฐเปตุํ น วฏฺฏติ, สนฺนิธิ จ โหติ, สเลฺลขญฺจ โกเปติฯ

สยนสนฺนิธิมฺหิ สยนนฺติ มโญฺจฯ เอกสฺส ภิกฺขุโน เอโก คเพฺภ, เอโก ทิวาฐาเนติ อุกฺกํสโต เทฺว มญฺจา วฏฺฏนฺติฯ ตโต อุตฺตริ ลภิตฺวา อญฺญสฺส ภิกฺขุโน วา คณสฺส วา ทาตโพฺพ; อทาตุํ น วฏฺฏติฯ สนฺนิธิ จ โหติ, สเลฺลขญฺจ โกเปติฯ

คนฺธสนฺนิธิมฺหิ ภิกฺขุโน กณฺฑุกจฺฉุฉวิโทสาทิอาพาเธ สติ คนฺธา วฏฺฏนฺติฯ เต คเนฺธ อาหราเปตฺวา ตสฺมิํ โรเค วูปสเนฺต อเญฺญสํ วา อาพาธิกานํ ทาตพฺพา, ทฺวาเร ปญฺจงฺคุลิฆรธูปนาทีสุ วา อุปเนตพฺพาฯ ‘‘ปุน โรเค สติ ภวิสฺสนฺตี’’ติ ปน ฐเปตุํ น วฏฺฏติ, สนฺนิธิ จ โหติ, สเลฺลขญฺจ โกเปติฯ

อามิสนฺติ วุตฺตาวเสสํ ทฏฺฐพฺพํฯ เสยฺยถิทํ, อิเธกโจฺจ ภิกฺขุ – ‘‘ตถารูเป กาเล อุปการาย ภวิสฺสตี’’ติ ติลตณฺฑุลมุคฺคมาสนาฬิเกรโลณมจฺฉมํสวลฺลูรสปฺปิเตลคุฬภาชนาทีนิ อาหราเปตฺวา ฐเปติฯ โส วสฺสกาเล กาลเสฺสว สามเณเรหิ ยาคุํ ปจาเปตฺวา ปริภุญฺชิตฺวา ‘‘สามเณร, อุทกกทฺทเม ทุกฺขํ คามํ ปวิสิตุํ, คจฺฉ อสุกํ กุลํ คนฺตฺวา มยฺหํ วิหาเร นิสินฺนภาวํ อาโรเจหิ; อสุกกุลโต ทธิอาทีนิ อาหรา’’ติ เปเสติฯ ภิกฺขูหิ – ‘‘กิํ, ภเนฺต, คามํ ปวิสิสฺสถา’’ติ วุเตฺตปิ, ‘‘ทุปฺปเวโส, อาวุโส, อิทานิ คาโม’’ติ วทติฯ เต – ‘‘โหตุ, ภเนฺต, อจฺฉถ ตุเมฺห, มยํ ภิกฺขํ ปริเยสิตฺวา อาหริสฺสามา’’ติ คจฺฉนฺติฯ อถ สามเณโรปิ ทธิอาทีนิ อาหริตฺวา ภตฺตญฺจ พฺยญฺชนญฺจ สมฺปาเทตฺวา อุปเนติ, ตํ ภุญฺชนฺตเสฺสว อุปฏฺฐากา ภตฺตํ ปหิณนฺติ, ตโตปิ มนาปํ มนาปํ ภุญฺชติฯ อถ ภิกฺขู ปิณฺฑปาตํ คเหตฺวา อาคจฺฉนฺติ, ตโตปิ มนาปํ มนาปํ คีวายามกํ ภุญฺชติเยวฯ เอวํ จตฺุมาสมฺปิ วีตินาเมติฯ อยํ วุจฺจติ – ‘‘ภิกฺขุ มุณฺฑกุฏุมฺพิกชีวิกํ ชีวติ, น สมณชีวิก’’นฺติฯ เอวรูโป อามิสสนฺนิธิ นาม โหติฯ

ภิกฺขุโน ปน วสนฏฺฐาเน เอกา ตณฺฑุลนาฬิ, เอโก คุฬปิโณฺฑ, จตุภาคมตฺตํ สปฺปีติ เอตฺตกํ นิเธตุํ วฏฺฏติ, อกาเล สมฺปตฺตโจรานํ อตฺถายฯ เต หิ เอตฺตกมฺปิ อามิสปฏิสนฺถารํ อลภนฺตา ชีวิตาปิ โวโรเปยฺยุํ, ตสฺมา สเจ เอตฺตกํ นตฺถิ, อาหราเปตฺวาปิ ฐเปตุํ วฏฺฏติฯ อผาสุกกาเล จ ยเทตฺถ กปฺปิยํ, ตํ อตฺตนาปิ ปริภุญฺชิตุํ วฏฺฏติฯ กปฺปิยกุฏิยํ ปน พหุํ ฐเปนฺตสฺสาปิ สนฺนิธิ นาม นตฺถิฯ ตถาคตสฺส ปน ตณฺฑุลนาฬิอาทีสุ วา ยํ กิญฺจิ จตุรตนมตฺตํ วา ปิโลติกขณฺฑํ ‘‘อิทํ เม อชฺช วา เสฺว วา ภวิสฺสตี’’ติ ฐปิตํ นาม นตฺถิฯ

๑๓. วิสูกทสฺสเนสุ **นจฺจํ** นาม ยํ กิญฺจิ นจฺจํ, ตํ มคฺคํ คจฺฉเนฺตนาปิ คีวํ ปสาเรตฺวา ทฏฺฐุํ น วฏฺฏติฯ วิตฺถารวินิจฺฉโย ปเนตฺถ สมนฺตปาสาทิกายํ วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ ยถา เจตฺถ, เอวํ สเพฺพสุ สิกฺขาปทปฏิสํยุเตฺตสุ สุตฺตปเทสุฯ อิโต ปรญฺหิ เอตฺตกมฺปิ อวตฺวา ตตฺถ ตตฺถ ปโยชนมตฺตเมว วณฺณยิสฺสามาติฯ

เปกฺขนฺติ นฏสมชฺชํฯ **อกฺขาน**นฺติ ภารตยุชฺฌนาทิกํฯ ยสฺมิํ ฐาเน กถียติ, ตตฺถ คนฺตุมฺปิ น วฏฺฏติฯ **ปาณิสฺสร**นฺติ กํสตาฬํ, ปาณิตาฬนฺติปิ วทนฺติฯ **เวตาฬ**นฺติ ฆนตาฬํ, มเนฺตน มตสรีรุฏฺฐาปนนฺติปิ เอเกฯ **กุมฺภถูณ**นฺติ จตุรสฺสอมฺพณกตาฬํ, กุมฺภสทฺทนฺติปิ เอเกฯ **โสภนก**นฺติ นฏานํ อโพฺภกฺกิรณํ, โสภนกรํ วา, ปฏิภานจิตฺตนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **จณฺฑาล**นฺติ อโยคุฬกีฬา, จณฺฑาลานํ สาณโธวนกีฬาติปิ วทนฺติฯ **วํส**นฺติ เวฬุํ อุสฺสาเปตฺวา กีฬนํฯ

โธวนนฺติ อฏฺฐิโธวนํ, เอกเจฺจสุ กิร ชนปเทสุ กาลงฺกเต ญาตเก น ฌาเปนฺติ, นิขณิตฺวา ฐเปนฺติฯ อถ เนสํ ปูติภูตํ กายํ ญตฺวา นีหริตฺวา อฏฺฐีนิ โธวิตฺวา คเนฺธหิ มเกฺขตฺวา ฐเปนฺติฯ เต นกฺขตฺตกาเล เอกสฺมิํ ฐาเน อฏฺฐีนิ ฐเปตฺวา เอกสฺมิํ ฐาเน สุราทีนิ ฐเปตฺวา โรทนฺตา ปริเทวนฺตา สุรํ ปิวนฺติฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ – ‘‘อตฺถิ, ภิกฺขเว , ทกฺขิเณสุ ชนปเทสุ อฏฺฐิโธวนํ นาม,

ตตฺถ โหติ อนฺนมฺปิ ปานมฺปิ ขชฺชมฺปิ โภชฺชมฺปิ เลยฺยมฺปิ เปยฺยมฺปิ นจฺจมฺปิ คีตมฺปิ วาทิตมฺปิฯ อเตฺถตํ, ภิกฺขเว, โธวนํ, เนตํ นตฺถีติ วทามี''ติ (อ. นิ. ๑๐.๑๐๗)ฯ เอกเจฺจ ปน อินฺทชาเลน อฎฺฐิโธวนํ โธวนนฺติปิ วทนฺติฯ

หตฺถิยุทฺธาทีสุ ภิกฺขุโน เนว หตฺถิอาทีหิ สทฺธึ ยุชฺฌิตุํ, น เต ยุชฺฌาเปตุํ, น ยุชฺฌเนฺต ทฎฺฐุํ วฎฺฎติฯ **นิพฺพุทฺธ**นฺติ มลฺลยุทฺธํฯ **อุโยฺยธิก**นฺติ ยตฺถ สมฺปหาโร ทิสฺสติฯ **พลคฺค**นฺติ พลคณนฎฺฐานํฯ **เสนาพฺยูห**นฺติ เสนานิเวโส, สกฎพฺยูหาทิวเสน เสนาย นิเวสนํฯ **อนีกทสฺสน**นฺติ – ''ตโย หตฺถี ปจฺฉิมํ หตฺถานีก''นฺติอาทินา (ปาจิ. ๓๒๔) นเยน วุตฺตสฺส อนีกสฺส ทสฺสนํฯ

๑๔. ปมาโท เอตฺถ ติฎฺฐตีติ ปมาทฎฺฐานํฯ ชูตญฺจ ตํ ปมาทฎฺฐานญฺจาติ **ชูตปฺปมาทฎฺฐานํ**ฯ เอเกกาย ปนฺติยา อฎฺฐ อฎฺฐ ปทานิ อสฺสาติ **อฎฺฐปทํ** ทสปเทปิ เอเสว นโยฯ **อากาส**นฺติ อฎฺฐปททสปเทสุ วิย อากาเสเยว กีฬนํฯ **ปริหารปถ**นฺติ ภูมิยํ นานาปถมณฺฑลํ กตฺวา ตตฺถ ตตฺถ ปริหริตพฺพํ, ปถํ ปริหรนฺตานํ กีฬนํฯ **สนฺติก**นฺติ สนฺติกกีฬนํฯ เอกชฺฌํ ฐปิตา สาริโย วา สกฺขราโย วา อจาเลนฺตา นเขเนว อปเนนฺติ จ อุปเนนฺติ จ, สเจ ตตฺถ กาจิ จลติ, ปราชโย โหติ, เอวรูปาย กีฬาเยตํ อธิวจนํฯ **ขลิก**นฺติ ชูตผลเก ปาสกกีฬนํฯ **ฆฎิกา** วุจฺจติ ทีฆทณฺฑเกน รสฺสทณฺฑกํ ปหรณกีฬนํฯ **สลากหตฺถ**นฺติ ลาขาย วา มญฺชิฎฺฐิกาย วา ปิฎฺฐุทเกน วา สลากหตฺถํ เตเมตฺวา – ''กึ โหตู''ติ ภูมิยํ วา ภิตฺติยํ วา ตํ ปหริตฺวา หตฺถิอสฺสาทิรูปทสฺสนกีฬนํฯ **อกฺข**นฺติ คุฬกีฬาฯ **ปงฺคจีรํ** วุจฺจติ ปณฺณนาฬิกํ, ตํ ธมนฺตา กีฬนฺติฯ **วงฺกก**นฺติ คามทารกานํ กีฬนกํ ขุทฺทกนงฺคลํฯ **โมกฺขจิกา** วุจฺจติ สมฺปริวตฺตนกีฬา, อากาเส วา ทณฺฑกํ คเหตฺวา ภูมิยํ วา สีสํ ฐเปตฺวา เหฎฺฐุปริยภาเวน ปริวตฺตนกีฬาติ วุตฺตํ โหติฯ **จิงฺคุลิกํ** วุจฺจติ ตาลปณฺณาทีหิ กตํ วาตปฺปหาเรน ปริพฺภมนจกฺกํฯ **ปตฺตาฬฺหกํ** วุจฺจติ ปณฺณนาฬิกาฯ ตาย วาลุกาทีนิ มินนฺตา กีฬนฺติฯ **รถก**นฺติ ขุทฺทกรถํฯ **ธนุก**นฺติ ขุทฺทกธนุเมวฯ **อกฺขริกา** วุจฺจติ อากาเส วา ปิฎฺฐิยํ วา อกฺขรชานนกีฬาฯ **มเนสิกา** นาม มนสา จินฺติตชานนกีฬาฯ **ยถาวชฺชํ** นาม กาณกุณิขุชฺชาทีนํ ยํ ยํ วชฺชํ, ตํ ตํ ปโยเชตฺวา ทสฺสนกีฬาฯ

๑๕. **อาสนฺทิ**นฺติ ปมาณาติกฺกนฺตาสนํฯ อนุยุตฺตา วิหรนฺตีติ อิทํ อเปกฺขิตฺวา ปน สพฺพปเทสุ อุปโยควจนํ กตํฯ **ปลฺลโงฺก**ติ ปาเทสุ วาฬรูปานิ ฐเปตฺวา กโตฯ **โคนโก**ติ ทีฆโลมโก มหาโกชโว, จตุรงฺคุลาธิกานิ กิร ตสฺส โลมานิฯ **จิตฺตก**นฺติ วานวิจิตฺตํ อุณฺณามยตฺถรณํฯ **ปฎิกา**ติ อุณฺณามโย เสตตฺถรโณฯ **ปฎลิกา**ติ ฆนปุปฺผโก อุณฺณามยตฺถรโณฯ โย อามลกปโตฺตติปิ วุจฺจติฯ **ตูลิกา**ติ ติณฺณํ ตูลานํ อญฺญตรปุณฺณา ตูลิกาฯ **วิกติกา**ติ สีหพฺยคฺฆาทิรูปวิจิโตฺร อุณฺณามยตฺถรโณฯ **อุทฺทโลมี**ติ อุภยโตทสํ อุณฺณามยตฺถรณํ, เกจิ ''เอกโตอุคฺคตปุปฺผ''นฺติ วทนฺติฯ **เอกนฺตโลมี**ติ เอกโตทสํ อุณฺณามยตฺถรณํฯ เกจิ ''อุภโตอุคฺคตปุปฺผ''นฺติ วทนฺติฯ **กฎฺฐิสฺส**นฺติ รตนปริสิพฺพิตํ โกเสยฺยกฎฺฐิสฺสมยปจฺจตฺถรณํฯ **โกเสยฺย**นฺติ รตนปริสิพฺพิตเมว โกสิยสุตฺตมยปจฺจตฺถรณํฯ สุทฺธโกเสยฺยํ ปน วฎฺฎตีติ วินเย วุตฺตํฯ ทีฆนิกายฎฺฐกถายํ ปน ''ฐเปตฺวา ตูลิกํ สพฺพาเนว โคนกาทีนิ รตนปริสิพฺพิตานิ น วฎฺฎนฺตี''ติ วุตฺตํฯ

กุตฺตกนฺติ โสฬสนฺนํ นาฎกิตฺถีนํ ฐตฺวา นจฺจนโยคฺคํ อุณฺณามยตฺถรณํฯ **หตฺถตฺถรํ อสฺสตฺถร**นฺติ หตฺถิอสฺสปิฎฺฐีสุ อตฺถรณอตฺถรกาเยวฯ รถตฺถเรปิ เอเสว นโยฯ **อชินปฺปเวณี**ติ อชินจเมฺมหิ มญฺจปฺปมาเณน สิพฺพิตฺวา กตา ปเวณีฯ **กทลีมิคปวรปจฺจตฺถรณ**นฺติ กทลีมิคจมฺมํ นาม อตฺถิ, เตน กตํ ปวรปจฺจตฺถรณํ; อุตฺตมปจฺจตฺถรณนฺติ อโตฺถฯ ตํ กิร เสตวตฺถสฺส

อุปริ กทลีมิคจมฺมํ ปตฺถริตฺวา สิเพฺพตฺวา กโรนฺติฯ **สอุตฺตรจฺฉท**นฺติ สห อุตฺตรจฺฉเทน, อุปริพเทฺธน รตฺตวิตาเนน สทฺธินฺติ อโตฺถฯ เสตวิตานมฺปิ เหฎฺฐา อกปฺปิยปจฺจตฺถรเณ สติ น วฎฺฎติ, อสติ ปน วฎฺฎติฯ **อุภโตโลหิตกูปธาน**นฺติ สีสูปธานญฺจ ปาทูปธานญฺจาติ มญฺจสฺส อุภโต โลหิตกํ อุปธานํ, เอตํ น กปฺปติฯ ยํ ปน เอกเมว อุปธานํ อุโภสุ ปเสฺสสุ รตฺตํ วา โหติ ปทุมวณฺณํ วา วิจิตฺรํ วา, สเจ ปมาณยุตฺตํ, วฎฺฎติฯ มหาอุปธานํ ปน ปฎิกฺขิตฺตํฯ อโลหิตกานิ เทฺวปิ วฎฺฎนฺติเยวฯ ตโต อุตฺตริ ลภิตฺวา อเญฺญสํ ทาตพฺพานิฯ ทาตุํ อสโกฺกโนฺต มเญฺจ ติริยํ อตฺถริตฺวา อุปริ ปจฺจตฺถรณํ ทตฺวา นิปชฺชิตุมฺปิ ลภติฯ อาสนฺทีอาทีสุ ปน วุตฺตนเยเนว ปฎิปชฺชิตพฺพํฯ วุตฺตเญฺหตํ – ‘‘อนุชานามิ, ภิกฺขเว, อาสนฺทิยา ปาเท ฉินฺทิตฺวา ปริภุญฺชิตุํ, ปลฺลงฺกสฺส วาเฬ ภินฺทิตฺวา ปริภุญฺชิตุํ, ตูลิกํ วิชเฎตฺวา พิโมฺพหนํ กาตุํ, อวเสสํ ภุมฺมตฺถรณํ กาตุ’’นฺติ (จูฬว. ๒๙๗)ฯ

๑๖. อุจฺฉาทนาทีสุ มาตุกุจฺฉิโต นิกฺขนฺตทารกานํ สรีรคโนฺธ ทฺวาทสวสฺสปฺปตฺตกาเล นสฺสติ, เตสํ สรีรทุคฺคนฺธหรณตฺถาย คนฺธจุณฺณาทีหิ อุจฺฉาเทนฺติ, เอวรูปํ อุจฺฉาทนํ น วฎฺฎติฯ ปุญฺญวเนฺต ปน ทารเก อูรูสุ นิปชฺชาเปตฺวา เตเลน มเกฺขตฺวา หตฺถปาทอูรุนาภิอาทีนํ สณฺฐานสมฺปาทนตฺถํ ปริมทฺทนฺติ, เอวรูปํ ปริมทฺทนํ น วฎฺฎติฯ

นฺหาปนนฺติ เตสํเยว ทารกานํ คนฺธาทีหิ นฺหาปนํฯ **สมฺพาหน**นฺติ มหามลฺลานํ วิย หตฺถปาเท มุคฺคราทีหิ ปหริตฺวา พาหุวฑฺฒนํฯ **อาทาส**นฺติ ยํ กิญฺจิ อาทาสํ ปริหริตุํ น วฎฺฎติฯ **อญฺชน**นฺติ อลงฺการญฺชนเมวฯ **มาลา**ติ พทฺธมาลา วา อพทฺธมาลา วาฯ **วิเลปน**นฺติ ยํ กิญฺจิ ฉวิราคกรณํฯ **มุขจุณฺณํ มุขเลปน**นฺติ มุเข กาฬปีฬกาทีนํ หรณตฺถาย มตฺติกกกฺกํ เทนฺติ, เตน โลหิเต จลิเต สาสปกกฺกํ เทนฺติ, เตน โทเส ขาทิเต ติลกกฺกํ เทนฺติ, เตน โลหิเต สนฺนิสิเนฺน หลิทฺทิกกฺกํ เทนฺติ, เตน ฉวิวเณฺณ อารูเฬฺห มุขจุณฺณเกน มุขํ จุเณฺณนฺติ, ตํ สพฺพํ น วฎฺฎติฯ

หตฺถพนฺธาทีสุ หเตฺถ วิจิตฺรสงฺขกปาลาทีนิ พนฺธิตฺวา วิจรนฺติ, ตํ วา อญฺญํ วา สพฺพมฺปิ หตฺถาภรณํ น วฎฺฎติ, อปเร สิขํ พนฺธิตฺวา วิจรนฺติฯ สุวณฺณจีรกมุตฺตลตาทีหิ จ ตํ ปริกฺขิปนฺติ; ตํ สพฺพํ น วฎฺฎติฯ อปเร จตุหตฺถทณฺฑํ วา อญฺญํ วา ปน อลงฺกตทณฺฑกํ คเหตฺวา วิจรนฺติ, ตถา อิตฺถิปุริสรูปาทิวิจิตฺตํ เภสชฺชนาฬิกํ สุปริกฺขิตฺตํ วามปเสฺส โอลคฺคิตํ; อปเร กณฺณิกรตนปริกฺขิตฺตโกสํ อติติขิณํ อสิํ, ปญฺจวณฺณสุตฺตสิพฺพิตํ มกรทนฺตกาทิวิจิตฺตํ ฉตฺตํ, สุวณฺณรชตาทิวิจิตฺรา โมรปิญฺฉาทิปริกฺขิตฺตา อุปาหนา, เกจิ รตนมตฺตายามํ จตุรงฺคุลวิตฺถตํ เกสนฺตปริเจฺฉทํ ทเสฺสตฺวา เมฆมุเข วิชฺชุลตํ วิย นลาเฎ อุณฺหีสปฎฺฎํ พนฺธนฺติ, จูฬามณิํ ธาเรนฺติ, จามรวาลพีชนิํ ธาเรนฺติ, ตํ สพฺพํ น วฎฺฎติฯ

๑๗. อนิยฺยานิกตฺตา สคฺคโมกฺขมคฺคานํ ติรจฺฉานภูตา กถาติ **ติรจฺฉานกถาฯ** ตตฺถ ราชานํ อารพฺภ มหาสมฺมโต มนฺธาตา ธมฺมาโสโก เอวํ มหานุภาโวติอาทินา นเยน ปวตฺตา กถา **ราชกถาฯ** เอส นโย **โจรกถาทีสุฯ** เตสุ อสุโก ราชา อภิรูโป ทสฺสนีโยติอาทินา นเยน เคหสฺสิตกถาว **ติรจฺฉานกถา** โหติฯ โสปิ นาม เอวํ มหานุภาโว ขยํ คโตติ เอวํ ปวตฺตา ปน กมฺมฎฺฐานภาเว ติฎฺฐติฯ โจเรสุ มูลเทโว เอวํ มหานุภาโว, เมฆมาโล เอวํ มหานุภาโวติ เตสํ กมฺมํ ปฎิจฺจ อโห สูราติ เคหสฺสิตกถาว **ติรจฺฉานกถาฯ** ยุเทฺธปิ ภารตยุทฺธาทีสุ อสุเกน อสุโก เอวํ มาริโต, เอวํ วิโทฺธติ กามสฺสาทวเสเนว กถา **ติรจฺฉานกถาฯ** เตปิ นาม ขยํ คตาติ เอวํ ปวตฺตา ปน สพฺพตฺถ กมฺมฎฺฐานเมว โหติฯ อปิ จ อนฺนาทีสุ เอวํ วณฺณวนฺตํ คนฺธวนฺตํ รสวนฺตํ ผสฺสสมฺปนฺนํ ขาทิมฺห ภุญฺชิมฺหาติ กามสฺสาทวเสน กเถตุํ น วฎฺฎติฯ สาตฺถกํ ปน กตฺวา

ปุเพฺพ เอวํ วณฺณาทิสมฺปนฺนํ อนฺนํ ปานํ วตฺถํ สยนํ มาลํ คนฺธํ สีลวนฺตานํ อทมฺห, เจติเย ปูชํ กริมฺหาติ กเถตุํ วฏฺฏติฯ **ญาติกถาทีสุ** ปน ''อมฺหากํ ญาตกา สูรา สมตฺถา''ติ วา ''ปุเพฺพ มยํ เอวํ วิจิเตฺรหิ ยาเนหิ วิจริมฺหา''ติ วา อสฺสาทวเสน วตฺตุํ น วฏฺฏติฯ สาตฺถกํ ปน กตฺวา ''เตปิ โน ญาตกา ขยํ คตา''ติ วา ''ปุเพฺพ มยํ เอวรูปา อุปาหนา สงฺฆสฺส อทมฺหา''ติ วา กเถตุํ วฏฺฏติฯ **คามกถาปิ** สุนิวิฏฺฐทุนฺนิวิฏฺฐสุภิกฺขทุพฺภิกฺขาทิวเสน วา ''อสุกคามวาสิโน สูรา สมตฺถา''ติ วา เอวํ อสฺสาทวเสน น วฏฺฏติฯ สาตฺถกํ ปน กตฺวา ''สทฺธา ปสนฺนา''ติ วา ''ขยวยํ คตา''ติ วา วตฺตุํ วฏฺฏติฯ **นิคมนครชนปทกถาทีสุปิ** เอเสว นโยฯ

อิตฺถิกถาปิ วณฺณสณฺฐานาทีนิ ปฏิจฺจ อสฺสาทวเสน น วฏฺฏติ, สทฺธา ปสนฺนา ขยวยํ คตาติ เอวเมว วฏฺฏติฯ **สูรกถาปิ** 'นนฺทิมิโตฺต นาม โยโธ สูโร อโหสี'ติ อสฺสาทวเสน น วฏฺฏติฯ สโทฺธ อโหสิ ขยํ คโตติ เอวเมว วฏฺฏติฯ **วิสิขากถาปิ** ''อสุกา วิสิขา สุนิวิฏฺฐา ทุนฺนิวิฏฺฐา สูรา สมตฺถา''ติ อสฺสาทวเสน น วฏฺฏติฯ สทฺธา ปสนฺนา ขยวยํ คตาติ เอวเมว วฏฺฏติฯ

กุมฺภฏฺฐานกถาติ อุทกฏฺฐานกถา, อุทกติตฺถกถาติปิ วุจฺจติ, กุมฺภทาสิกถา วา, สาปิ ''ปาสาทิกา นจฺจิตุํ คายิตุํ เฉกา''ติ อสฺสาทวเสน น วฏฺฏติ; สทฺธา ปสนฺนาติอาทินา นเยเนว วฏฺฏติฯ **ปุพฺพเปตกถา**ติ อตีตญาติกถาฯ ตตฺถ วตฺตมานญาติกถาสทิโส วินิจฺฉโยฯ

นานตฺตกถาติ ปุริมปจฺฉิมกถาหิ วิมุตฺตา อวเสสา นานาสภาวา นิรตฺถกกถาฯ **โลกกฺขายิกา**ติ อยํ โลโก เกน นิมฺมิโต, อสุเกน นาม นิมฺมิโตฯ กาโก เสโต, อฏฺฐีนํ เสตตฺตา; พลากา รตฺตาฯ โลหิตสฺส รตฺตตฺตาติ เอวมาทิกา โลกายตวิตณฺฑสลฺลาปกถาฯ

สมุทฺทกฺขายิกา นาม กสฺมา สมุโทฺท สาคโร? สาครเทเวน ขโต, ตสฺมา สาคโรฯ ขโต เมติ หตฺถมุทฺทาย สยํ นิเวทิตตฺตา ''สมุโทฺท''ติ เอวมาทิกา นิรตฺถกา สมุทฺทกฺขายนกถาฯ **ภโว**ติ วุฑฺฒิฯ **อภโว**ติ หานิฯ อิติ ภโว, อิติ อภโวติ ยํ วา ตํ วา นิรตฺถกการณํ วตฺวา ปวตฺติตกถา **อิติภวาภวกถาฯ**

๑๘. **วิคฺคาหิกกถา**ติ วิคฺคหกถา, สารมฺภกถาฯ ตตฺถ **สหิตํ เม**ติ มยฺหํ วจนํ สหิตํ สิลิฏฺฐํ อตฺถยุตฺตํ การณยุตฺตนฺติ อโตฺถฯ **อสหิตํ เต**ติ ตุยฺหํ วจนํ อสหิตํ อสิลิฏฺฐํฯ **อธิจิณฺณํ เต วิปราวตฺตน**ฺติ ยํ ตุยฺหํ ทีฆรตฺตาจิณฺณวเสน สุปฺปคุณํ, ตํ มยฺหํ เอกวจเนเนว วิปราวตฺตํ ปริวตฺติตฺวา ฐิตํ, น กิญฺจิ ชานาสีติ อโตฺถฯ

อาโรปิโต เต วาโทติ มยา ตว โทโส อาโรปิโตฯ **จร วาทปฺปโมกฺขายา**ติ โทสโมจนตฺถํ จร, วิจร; ตตฺถ ตตฺถ คนฺตฺวา สิกฺขาติ อโตฺถฯ **นิเพฺพเฐหิ วา สเจ ปโหสี**ติ อถ สยํ ปโหสิ, อิทานิเมว นิเพฺพเฐหีติฯ

๑๙. ทูเตยฺยกถายํ **อิธ คจฺฉา**ติ อิโต อสุกํ นาม ฐานํ คจฺฉฯ **อมุตฺราคจฺฉา**ติ ตโต อสุกํ นาม ฐานํ อาคจฺฉฯ **อิทํ หรา**ติ อิโต อิทํ นาม หรฯ **อมุตฺร อิทํ อาหรา**ติ อสุกฏฺฐานโต อิทํ นาม อิธ อาหรฯ สเงฺขปโต ปน อิทํ ทูเตยฺยํ นาม ฐเปตฺวา ปญฺจ สหธมฺมิเก รตนตฺตยสฺส อุปการปฏิสํยุตฺตญฺจ คิหีสาสนํ อเญฺญสํ น วฏฺฏติฯ

๒๐. **กุหกา**ติอาทีสุ ติวิเธน กุหนวตฺถุนา โลกํ กุหยนฺติ, วิมฺหาปยนฺตีติ กุหกาฯ ลาภสกฺการตฺถิกา หุตฺวา ลปนฺตีติ **ลปกาฯ** นิมิตฺตํ สีลเมเตสนฺติ **เนมิตฺติกาฯ** นิเปฺปโส สีลเมเตสนฺติ **นิเปฺปสิกาฯ** ลาเภน ลาภํ นิชิคีสนฺติ มคฺคนฺติ ปริเยสนฺตีติ **ลาเภน ลาภํ นิชิคีสิตาโรฯ** กุ

หนา, ลปนา, เนมิตฺติกตา, นิเปฺปสิกตา, ลาเภน ลาภํ นิชิคีสนตาติ เอตาหิ สมนฺนาคตานํ ปุคฺคลานํ เอตํ อธิวจนํฯ อยเมตฺถ สงฺเขโปฯ วิตฺถาเรน ปเนตา กุหนาทิกา วิสุทฺธิมคฺเค สีลนิเทฺทเสเยว ปาฬิญฺจ อฏฺฐกถญฺจ อาหริตฺวา ปกาสิตาติฯ

เอตฺตาวตา มชฺฌิมสีลํ นิฏฺฐิตํ โหติฯ

มหาสีลวณฺณนา

๒๑. อิโต ปรํ มหาสีลํ โหติฯ **องฺค**นฺติ หตฺถปาทาทีสุ เยน เกนจิ เอวรูเปน องฺเคน สมนฺนาคโต ทีฆายุ ยสวา โหตีติอาทินยปฺปวตฺตํ องฺคสตฺถํฯ **นิมิตฺต**นฺติ นิมิตฺตสตฺถํฯ ปณฺฑุราชา กิร ติโสฺส มุตฺตาโย มุฏฺฐิยํ กตฺวา เนมิตฺติกํ ปุจฺฉิ – ‘‘กึ เม หตฺเถ’’ติ? โส อิโต จิโต จ วิโลเกสิ, ตสฺมิญฺจ สมเย ฆรโคลิกาย มกฺขิกา คยฺหนฺตี มุตฺตา, โส ‘‘มุตฺตา’’ติ อาหฯ ปุน ‘‘กตี’’ติ ปุฏฺโฐ กุกฺกุฏสฺส ติกฺขตฺตุํ รวนฺตสฺส สทฺทํ สุตฺวา ‘‘ติโสฺส’’ติ อาหฯ เอวํ ตํ ตํ อาทิสิตฺวา นิมิตฺตมนุยุตฺตา วิหรนฺติฯ

อุปฺปาตนฺติ อสนิปาตาทีนํ มหนฺตานํ อุปฺปติตํ, ตญฺหิ ทิสฺวา ‘‘อิทํ ภวิสฺสติ, เอวํ ภวิสฺสตี’’ติ อาทิสนฺติฯ **สุปิน**นฺติ โย ปุพฺพณฺหสมเย สุปินํ ปสฺสติ, เอวํ วิปาโก โหติ; โย อิทํ นาม ปสฺสติ, ตสฺส อิทํ นาม โหตีติอาทินา นเยน สุปินกํ อนุยุตฺตา วิหรนฺติฯ **ลกฺขณ**นฺติ อิมินา ลกฺขเณน สมนฺนาคโต ราชา โหติ, อิมินา อุปราชาติอาทิกํฯ **มูสิกจฺฉินฺน**นฺติ อุนฺทูรขายิตํฯ เตนาปิ หิ อหเต วา วตฺเถ อนหเต วา วตฺเถ อิโต ปฏฺฐาย เอวํ ฉินฺเน อิทํ นาม โหตีติ อาทิสนฺติฯ **อคฺคิโหม**นฺติ เอวรูเปน ทารุนา เอวํ หุเต อิทํ นาม โหตีติ อคฺคิชุหนํฯ ทพฺพิโหมาทีนิปิ อคฺคิโหมาเนว, เอวรูปาย ทพฺพิยา อีทิเสหิ กณาทีหิ หุเต อิทํ นาม โหตีติ เอวํ ปวตฺติวเสน ปน วิสุํ วุตฺตานิฯ

ตตฺถ **กโณ**ติ กุณฺฑโกฯ **ตณฺฑุลา**ติ สาลิอาทีนเญฺจว ติณชาตีนญฺจ ตณฺฑุลาฯ **สปฺปี**ติ โคสปฺปิอาทิกํฯ **เตล**นฺติ ติลเตลาทิกํฯ สาสปาทีนิ ปน มุเขน คเหตฺวา อคฺคิมฺหิ ปกฺขิปนํ, วิชฺชํ ปริชปฺปิตฺวา ชุหนํ วา **มุขโหมํ**ฯ ทกฺขิณกฺขกชณฺณุโลหิตาทีหิ ชุหนํ **โลหิตโหมํ**ฯ **องฺควิชฺชา**ติ ปุเพฺพ องฺคเมว ทิสฺวา พฺยากรณวเสน องฺคํ วุตฺตํ, อิธ องฺคุลฏฺฐึ ทิสฺวา วิชฺชํ ปริชปฺปิตฺวา อยํ กุลปุโตฺต วา โน วา, สิรีสมฺปโนฺน วา โน วาติอาทิพฺยากรณวเสน องฺควิชฺชา วุตฺตาฯ **วตฺถุวิชฺชา**ติ ฆรวตฺถุอารามวตฺถาทีนํ คุณโทสสลฺลกฺขณวิชฺชาฯ มตฺติกาทิวิเสสํ ทิสฺวาปิ หิ วิชฺชํ ปริชปฺปิตฺวา เหฏฺฐา ปถวิยํ ตึสรตนมเตฺต, อากาเส จ อสีติรตนมเตฺต ปเทเส คุณโทสํ ปสฺสนฺติฯ **ขตฺตวิชฺชา**ติ อเพฺภยฺยมาสุรกฺขราชสตฺถาทิสตฺถํฯ **สิววิชฺชา**ติ สุสาเน ปวิสิตฺวา สนฺติกรณวิชฺชา, สิงฺคาลรุตวิชฺชาติปิ วทนฺติฯ **ภูตวิชฺชา**ติ ภูตเวชฺชมโนฺตฯ **ภูริวิชฺชา**ติ ภูริฆเร วสเนฺตน อุคฺคเหตพฺพมโนฺตฯ **อหิวิชฺชา**ติ สปฺปทฏฺฐติกิจฺฉนวิชฺชา เจว สปฺปาวฺหายนวิชฺชา จฯ **วิสวิชฺชา**ติ ยาย, ปุราณวิสํ วา รกฺขนฺติ, นววิสํ วา กโรนฺติ วิสวนฺตเมว วาฯ **วิจฺฉิกวิชฺชา**ติ วิจฺฉิกทฏฺฐติกิจฺฉนวิชฺชาฯ **มูสิกวิชฺชาย**ปิ เอเสว นโยฯ **สกุณวิชฺชา**ติ สปกฺขอปกฺขทฺวิปทจตุปฺปทานํ รุตคตาทิวเสน สกุณญาณํฯ **วายสวิชฺชา**ติ กากรุตญาณํ, ตํ วิสุเญฺญว สตฺถํ, ตสฺมา วิสุํ วุตฺตํฯ

ปกฺกชฺฌานนฺติ ปริปากคตจินฺตาฯ อิทานิ ‘‘อยํ เอตฺตกํ ชีวิสฺสติ, อยํ เอตฺตก’’นฺติ เอวํ ปวตฺตํ อาทิฏฺฐญาณนฺติ อโตฺถฯ **สรปริตฺตาณ**นฺติ สรรกฺขณํ, ยถา อตฺตโน อุปริ น อาคจฺฉติ, เอวํ กรณวิชฺชาฯ **มิคจกฺก**นฺติ อิทํ สพฺพสงฺคาหิกํ สพฺพสกุณจตุปฺปทานํ รุตญาณวเสน วุตฺตํฯ

๒๒. **มณิลกฺขณาทีสุ** เอวรูโป มณิ ปสโตฺถ, เอวรูโป อปสโตฺถ, สามิโน อาโรคฺยอิสฺสริยาทีนํ เหตุ โหติ, น โหตีติ, เอวํ วณฺณสณฺฐานาทิวเสน มณิอาทีนํ ลกฺขณํ อนุยุตฺตา วิหรนฺตีติ อโตฺถฯ ตตฺถ **อาวุธ**นฺติ ฐเปตฺวา อสิอาทีนิ อวเสสํ อาวุธํฯ **อิตฺถิลกฺขณาทีนิปิ** ยมฺหิ กุเล เต อิตฺถิปุริสาทโย วสนฺติ, ตสฺส วุฑฺฒิหานิวเสเนว เวทิตพฺพานิฯ **อชลกฺขณาทีสุ** ปน เอวรูปานํ อชาทีนํ มํสํ ขาทิตพฺพํ, เอวรูปานํ น ขาทิตพฺพนฺติ อยํ วิเสโส เวทิตโพฺพฯ

อปิ เจตฺถ **โคธาย ลกฺขเณ** จิตฺตกมฺมปิฬนฺธนาทีสุปิ เอวรูปาย โคธาย สติ อิทํ นาม โหตีติ อยํ วิเสโส เวทิตโพฺพฯ อิทเญฺจตฺถ วตฺถุ – เอกสฺมิํ กิร วิหาเร จิตฺตกเมฺม โคธํ อคฺคิํ ธมมานํ อกํสุฯ ตโต ปฏฺฐาย ภิกฺขูนํ มหาวิวาโท ชาโตฯ เอโก อาคนฺตุกภิกฺขุ ตํ ทิสฺวา มเกฺขสิฯ ตโต ปฏฺฐาย วิวาโท มนฺทีภูโต โหติฯ **กณฺณิกลกฺขณํ** ปิฬนฺธนกณฺณิกายปิ เคหกณฺณิกายปิ วเสน เวทิตพฺพํฯ **กจฺฉปลกฺขณํ** โคธาลกฺขณสทิสเมวฯ **มิคลกฺขณํ** สพฺพสงฺคาหิกํ สพฺพจตุปฺปทานํ ลกฺขณวเสน วุตฺตํฯ

๒๓. **รญฺญํ นิยฺยานํ ภวิสฺสตี**ติ อสุกทิวเส อสุกนกฺขเตฺตน อสุกสฺส นาม รโญฺญ นิคฺคมนํ ภวิสฺสตีติ เอวํ ราชูนํ ปวาสคมนํ พฺยากโรติฯ เอส นโย สพฺพตฺถฯ เกวลํ ปเนตฺถ **อนิยฺยาน**นฺติ วิปฺปวุตฺถานํ ปุน อาคมนํฯ **อพฺภนฺตรานํ รญฺญํ อุปยานํ ภวิสฺสติ** , **พาหิรานํ รญฺญํ อปยาน**นฺติ อโนฺตนคเร อมฺหากํ ราชา ปฏิวิรุทฺธํ พหิราชานํ อุปสงฺกมิสฺสติ, ตโต ตสฺส ปฏิกฺกมนํ ภวิสฺสตีติ เอวํ รญฺญํ อุปยานาปยานํ พฺยากโรติฯ ทุติยปเทปิ เอเสว นโยฯ ชยปราชยา ปากฏาเยวฯ

๒๔. **จนฺทคฺคาหาทโย** อสุกทิวเส ราหุ จนฺทํ คเหสฺสตีติ พฺยากรณวเสเนว เวทิตพฺพาฯ อปิ จ นกฺขตฺตสฺส องฺคารกาทิคาหสมาโยโคปิ นกฺขตฺตคาโหเยวฯ **อุกฺกาปาโต**ติ อากาสโต อุกฺกานํ ปตนํฯ **ทิสาฑาโห**ติ ทิสากาลุสิยํ อคฺคิสิขธูมสิขาทีหิ อากุลภาโว วิยฯ **เทวทุทฺรภี**ติ สุกฺขวลาหกคชฺชนํฯ **อุคฺคมน**นฺติ อุทยนํฯ **โอกฺกมน**นฺติ อตฺถงฺคมนํฯ **สํกิเลส**นฺติ อวิสุทฺธตาฯ **โวทาน**นฺติ วิสุทฺธตาฯ **เอวํ วิปาโก**ติ โลกสฺส เอวํ วิวิธสุขทุกฺขาวโหฯ

๒๕. **สุวุฏฺฐิกา**ติ เทวสฺส สมฺมาธารานุปฺปเวจฺฉนํฯ **ทุพฺพุฏฺฐิกา**ติ อวคฺคาโห, วสฺสวิพโนฺธติ วุตฺตํ โหติฯ **มุทฺทา**ติ หตฺถมุทฺทาฯ **คณนา** วุจฺจติ อจฺฉิทฺทกคณนาฯ **สงฺขาน**นฺติ สงฺกลนสฏฺปฺปาทนาทิวเสน ปิณฺฑคณนาฯ ยสฺส สา ปคุณา โหติ, โส รุกฺขมฺปิ ทิสฺวา เอตฺตกานิ เอตฺถ ปณฺณานีติ ชานาติฯ **กาเวยฺย**นฺติ ''จตฺตาโรเม, ภิกฺขเว, กวีฯ กตเม จตฺตาโร? จินฺตากวิ, สุตกวิ, อตฺถกวิ, ปฏิภานกวี''ติ (อ. นิ. ๔.๒๓๑)ฯ อิเมสํ จตุนฺนํ กวีนํ อตฺตโน จินฺตาวเสน วา; ''เวสฺสนฺตโร นาม ราชา อโหสี''ติอาทีนิ สุตฺวา สุตวเสน วา; อิมสฺส อยํ อโตฺถ, เอวํ ตํ โยเชสฺสามีติ เอวํ อตฺถวเสน วา; กิญฺจิเทว ทิสฺวา ตปฺปฏิภาคํ กตฺตพฺพํ กริสฺสามีติ เอวํ ฐานุปฺปตฺติกปฏิภานวเสน วา; ชีวิกตฺถาย กพฺยกรณํฯ โลกายตํ วุตฺตเมวฯ

๒๖. **อาวาหนํ** นาม อิมสฺส ทารกสฺส อสุกกุลโต อสุกนกฺขเตฺตน ทาริกํ อาเนถาติ อาวาหกรณํฯ **วิวาหน**นฺติ อิมํ ทาริกํ อสุกสฺส นาม ทารกสฺส อสุกนกฺขเตฺตน เทถ, เอวมสฺสา วุฑฺฒิ ภวิสฺสตีติ วิวาหกรณํฯ **สํวรณ**นฺติ สํวรณํ นาม 'อชฺช นกฺขตฺตํ สุนฺทรํ, อเชฺชว สมคฺคา โหถ, อิติ โว วิโยโค น ภวิสฺสตี'ติ เอวํ สมคฺคกรณํฯ วิวรณํ นาม 'สเจ วิยุชฺชิตุกามตฺถ, อเชฺชว วิยุชฺชถ , อิติ โว ปุน สํโยโค น ภวิสฺสตี'ติ เอวํ วิสํโยคกรณํฯ **สงฺกิรณ**นฺติ 'อุฏฺฐานํ วา อิณํ วา ทินฺนํ ธนํ อชฺช สงฺกฑฺฒถ, อชฺช สงฺกฑฺฒิตญฺหิ ตํ ถาวรํ โหตี'ติ เอวํ ธนปิณฺฑาปนํฯ **วิกิรณ**นฺติ 'สเจ ปโยคอุทฺธาราทิวเสน ธนํ ปโยชิตุกามตฺถ, อชฺช ปโยชิตํ ทิคุณจตุคฺคุณํ โหตี'ติ เอวํ ธนปโยชาปนํฯ **สุภคกรณ**นฺติ ปิยมนาปกรณํ วา สสฺสิรีกกรณํ วาฯ **ทุพฺภค**

กรณนฺติ ตพฺพิปรีตํฯ **วิรุทฺธคพฺภกรณ**นฺติ วิรุทฺธสฺส วิลีนสฺส อฏฺฐิตสฺส มตสฺส คพฺภสฺส กรณํฯ ปุน อวินาสาย เภสชฺชทานนฺติ อโตฺถฯ คโพฺภ หิ วาเตน, ปาณเกหิ, กมฺมุนา จาติ ตีหิ การเณหิ วินสฺสติฯ ตตฺถ วาเตน วินสฺสเนฺต นิพฺพาปนียํ สีตลํ เภสชฺชํ เทติ, ปาณเกหิ วินสฺสเนฺต ปาณกานํ ปฏิกมฺมํ กโรติ, กมฺมุนา วินสฺสเนฺต ปน พุทฺธาปิ ปฏิพาหิตุํ น สโกฺกนฺติฯ

ชิวฺหานิพนฺธนนฺติ มเนฺตน ชิวฺหาย พนฺธกรณํฯ **หนุสํหนน**นฺติ มุขพนฺธมเนฺตน ยถา หนุกํ จาเลตุํ น สโกฺกนฺติ, เอวํ พนฺธกรณํฯ **หตฺถาภิชปฺปน**นฺติ หตฺถานํ ปริวตฺตนตฺถํ มนฺตชปฺปนํฯ ตสฺมิํ กิร มเนฺต สตฺตปทนฺตเร ฐตฺวา ชปฺปิเต อิตโร หเตฺถ ปริวเตฺตตฺวา ขิปติฯ **กณฺณชปฺปน**นฺติ กเณฺณหิ สทฺทํ อสฺสวนตฺถาย วิชฺชาย ชปฺปนํฯ ตํ กิร ชปฺปิตฺวา วินิจฺฉยฏฺฐาเน ยํ อิจฺฉติ, ตํ ภณติ, ปจฺจตฺถิโก ตํ น สุณาติ, ตโต ปฏิวจนํ สมฺปาเทตุํ น สโกฺกติฯ **อาทาสปญฺห**นฺติ อาทาเส เทวตํ โอตาเรตฺวา ปญฺหปุจฺฉนํฯ **กุมาริกปญฺห**นฺติ กุมาริกาย สรีเร เทวตํ โอตาเรตฺวา ปญฺหปุจฺฉนํฯ **เทวปญฺห**นฺติ ทาสิยา สรีเร เทวตํ โอตาเรตฺวา ปญฺหปุจฺฉนํฯ **อาทิจฺจุปฏฺฐาน**นฺติ ชีวิกตฺถาย อาทิจฺจปาริจริยาฯ **มหตุปฏฺฐาน**นฺติ ตเถว มหาพฺรหฺมปาริจริยาฯ **อพฺภุชฺชลน**นฺติ มเนฺตน มุขโต อคฺคิชาลานีหรณํฯ **สิริวฺหายน**นฺติ ‘‘เอหิ สิริ, มยฺหํ สิเร ปติฏฺฐาหี’’ติ เอวํ สิเรน สิริยา อวฺหายนํฯ

๒๗. **สนฺติกมฺม**นฺติ เทวฏฺฐานํ คนฺตฺวา สเจ เม อิทํ นาม สมิชฺฌิสฺสติ, ตุมฺหากํ อิมินา จ อิมินา จ อุปหารํ กริสฺสามีติ สมิทฺธิกาเล กตฺตพฺพํ สนฺติปฏิสฺสวกมฺมํฯ ตสฺมิํ ปน สมิเทฺธ ตสฺส กรณํ **ปณิธิกมฺมํ** นามฯ **ภูริกมฺม**นฺติ ภูริฆเร วสิตฺวา คหิตมนฺตสฺส ปโยคกรณํฯ **วสฺสกมฺมํ โวสฺสกมฺม**นฺติ เอตฺถ วโสฺสติ ปุริโส, โวโสฺสติ ปณฺฑโก ฯ อิติ โวสฺสสฺส วสฺสกรณํ วสฺสกมฺมํ, วสฺสสฺส โวสฺสกรณํ โวสฺสกมฺมํฯ ตํ ปน กโรเนฺต อจฺฉนฺทิกภาวมตฺตํ ปาเปติ, น ลิงฺคํ อนฺตรธาเปตุํ สโกฺกติฯ **วตฺถุกมฺม**นฺติ อกตวตฺถุสฺมิํ เคหปติฏฺฐาปนํฯ **วตฺถุปริกมฺม**นฺติ ‘‘อิทญฺจิทญฺจาหรถา’’ติ วตฺวา วตฺถุพลิกมฺมกรณํฯ **อาจมน**นฺติ อุทเกน มุขสุทฺธิกรณํฯ **นฺหาปน**นฺติ อเญฺญสํ นฺหาปนํฯ **ชุหน**นฺติ เตสํ อตฺถาย อคฺคิชุหนํฯ **วมน**นฺติ โยคํ ทตฺวา วมนกรณํฯ **วิเรจเนปิ** เอเสว นโยฯ **อุทฺธํวิเรจน**นฺติ อุทฺธํ โทสานํ นีหรณํฯ **อโธวิเรจน**นฺติ อโธ โทสานํ นีหรณํฯ **สีสวิเรจน**นฺติ สิโรวิเรจนํฯ **กณฺณเตล**นฺติ กณฺณานํ พนฺธนตฺถํ วา วณหรณตฺถํ วา เภสชฺชเตลปจนํฯ **เนตฺตตปฺปน**นฺติ อกฺขิตปฺปนเตลํฯ **นตฺถุกมฺม**นฺติ เตเลน โยเชตฺวา นตฺถุกรณํฯ **อญฺชน**นฺติ เทฺว วา ตีณิ วา ปฏลานิ นีหรณสมตฺถํ ขารญฺชนํฯ **ปจฺจญฺชน**นฺติ นิพฺพาปนียํ สีตลเภสชฺชญฺชนํฯ **สาลากิย**นฺติ สลากเวชฺชกมฺมํฯ **สลฺลกตฺติย**นฺติ สลฺลกตฺตเวชฺชกมฺมํฯ **ทารกติกิจฺฉา** วุจฺจติ โกมารภจฺจเวชฺชกมฺมํฯ **มูลเภสชฺชานํ อนุปฺปาทน**นฺติ อิมินา กายติกิจฺฉนํ ทเสฺสติฯ **โอสธีนํ ปฏิโมโกฺข**ติ ขาราทีนิ ทตฺวา ตทนุรูเป วเณ คเต เตสํ อปนยนํฯ

เอตฺตาวตา มหาสีลํ นิฏฺฐิตํ โหติฯ

ปุพฺพนฺตกปฺปิกสสฺสตวาทวณฺณนา

๒๘. เอวํ พฺรหฺมทเตฺตน วุตฺตวณฺณสฺส อนุสนฺธิวเสน ติวิธํ สีลํ วิตฺถาเรตฺวา อิทานิ ภิกฺขุสเงฺฆน วุตฺตวณฺณสฺส อนุสนฺธิวเสน – ‘‘อตฺถิ, ภิกฺขเว, อเญฺญว ธมฺมา คมฺภีรา ทุทฺทสา’’ติอาทินา นเยน สุญฺญตาปกาสนํ อารภิฯ ตตฺถ **ธมฺมา**ติ คุเณ, เทสนายํ, ปริยตฺติยํ, นิสฺสเตฺตติ เอวมาทีสุ ธมฺมสโทฺท วตฺตติฯ

> ‘‘น หิ ธโมฺม อธโมฺม จ, อุโภ สมวิปากิโน;
> อธโมฺม นิรยํ เนติ, ธโมฺม ปาเปติ สุคฺคติ’’นฺติฯ (เถรคา. ๓๐๔);

อาทีสุ หิ คุเณ ธมฺมสโทฺทฯ ‘‘ธมฺมํ, โว ภิกฺขเว, เทเสสฺสามิ อาทิกลฺยาณ’’นฺติอาทีสุ (ม. นิ. ๓.๔๒๐) เทสนายํฯ ‘‘อิธ ภิกฺขุ ธมฺมํ ปริยาปุณาติ สุตฺตํ , เคยฺย’’นฺติอาทีสุ (อ. นิ. ๕.๗๓) ปริยตฺติยํฯ ‘‘ตสฺมึ โข ปน สมเย ธมฺมา โหนฺติ, ขนฺธา โหนฺตี’’ติอาทีสุ (ธ. ส. ๑๒๑) นิสฺส เตฺตฯ อิธ ปน คุเณ วตฺตติฯ ตสฺมา อตฺถิ, ภิกฺขเว, อเญฺญว ตถาคตสฺส คุณาติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ

คมฺภีราติ มหาสมุโทฺท วิย มกสตุณฺฑสูจิยา อญฺญตฺร ตถาคตา อเญฺญสํ ญาเณน อลพฺภเนยฺยปติฎฺฐา, คมฺภีรตฺตาเยว **ทุทฺทสาฯ** ทุทฺทสตฺตาเยว **ทุรนุโพธาฯ** นิพฺพุตสพฺพปริฬาหตฺตา **สนฺตา,** สนฺตารมฺมเณสุ ปวตฺตนโตปิ สนฺตาฯ อติตฺติกรณเฎฺฐน **ปณีตา,** สาทุรส โภชนํ วิยฯ อุตฺตมญาณวิสยตฺตา น ตเกฺกน อวจริตพฺพาติ **อตกฺกาวจราฯ นิปุณา**ติ สณฺหสุขุมสภาวตฺตาฯ พาลานํ อวิสยตฺตา, ปณฺฑิเตหิเยว เวทิตพฺพาติ **ปณฺฑิตเวทนียาฯ**

เย ตถาคโต สยํ อภิญฺญา สจฺฉิกตฺวา ปเวเทตีติ เย ธเมฺม ตถาคโต อนญฺญเนยฺโย หุตฺวา สยเมว อภิวิสิเฎฺฐน ญาเณน ปจฺจกฺขํ กตฺวา ปเวเทติ, ทีเปติ, กเถติ, ปกาเสตีติ อโตฺถฯ **เยหี**ติ เยหิ คุณธเมฺมหิฯ **ยถาภุจฺจ**นฺติ ยถาภูตํฯ **วณฺณํ สมฺมา วทมานา วเทยฺยุ**นฺติ ตถาคตสฺส วณฺณํ วตฺตุกามา สมฺมา วเทยฺยุํ, อหาเปตฺวา วตฺตุํ สกฺกุเณยฺยุนฺติ อโตฺถฯ กตเม จ ปน เต ธมฺมา ภควตา เอวํ โถมิตาติ? สพฺพญฺญุตญฺญาณํฯ ยทิ เอวํ, กสฺมา พหุวจนนิเทฺทโส กโตติ? ปุถุจิตฺตสมาโยคโต เจว, ปุถุอารมฺมณโต จฯ ตญฺหิ จตูสุ ญาณสมฺปยุตฺตมหากิริยจิเตฺตสุ ลพฺภติ, น จสฺส โกจิ ธโมฺม อารมฺมณํ นาม น โหติฯ ยถาห – ‘‘อตีตํ สพฺพํ ชานาตีติ สพฺพญฺญุตญฺญาณํ, ตตฺถ อาวรณํ นตฺถีติ อนาวรณญาณ’’นฺติอาทิ (ปฎิ. ม. ๑.๑๒๐)ฯ อิติ ปุถุจิตฺตสมาโยคโต ปุนปฺปุนํ อุปฺปตฺติวเสน ปุถุอารมฺมณโต จ พหุวจนนิเทฺทโส กโตติฯ

‘‘อเญฺญวา’’ติ อิทํ ปเนตฺถ ววตฺถาปนวจนํ, ‘‘อเญฺญว, น ปาณาติปาตา เวรมณิอาทโยฯ คมฺภีราว น อุตฺตานา’’ติ เอวํ สพฺพปเทหิ โยเชตพฺพํฯ สาวกปารมีญาณญฺหิ คมฺภีรํ, ปเจฺจกโพธิญาณํ ปน ตโต คมฺภีรตรนฺติ ตตฺถ ววตฺถานํ นตฺถิ, สพฺพญฺญุตญฺญาณญฺจ ตโตปิ คมฺภีรตรนฺติ ตตฺถาปิ ววตฺถานํ นตฺถิ, อิโต ปนญฺญํ คมฺภีรตรํ นตฺถิ; ตสฺมา คมฺภีรา วาติ ววตฺถานํ ลพฺภติฯ ตถา ทุทฺทสาว ทุรนุโพธา วาติ สพฺพํ เวทิตพฺพํฯ

กตเม จ เต ภิกฺขเวติ อยํ ปน เตสํ ธมฺมานํ กเถตุกมฺยตา ปุจฺฉาฯ **สนฺติ, ภิกฺขเว, เอเก สมณพฺราหฺมณา**ติอาทิ ปุจฺฉาวิสฺสชฺชนํฯ กสฺมา ปเนตํ เอวํ อารทฺธนฺติ เจ? พุทฺธานญฺหิ จตฺตาริ ฐานานิ ปตฺวา คชฺชิตํ มหนฺตํ โหติ, ญาณํ อนุปวิสติ, พุทฺธญาณสฺส มหนฺตภาโว ปญฺญายติ, เทสนา คมฺภีรา โหติ, ติลกฺขณาหตา, สุญฺญตาปฎิสํยุตฺตาฯ กตมานิ จตฺตาริ? วินยปญฺญตฺตึ, ภูมนฺตรํ, ปจฺจยาการํ, สมยนฺตรนฺติฯ ตสฺมา – ‘‘อิทํ ลหุกํ, อิทํ ครุกํ, อิทํ สเตกิจฺฉํ, อิทํ อเตกิจฺฉํ, อยํ อาปตฺติ, อยํ อนาปตฺติ, อยํ เฉชฺชคามินี, อยํ วุฎฺฐานคามินี, อยํ เทสนาคามินี, อยํ โลกวชฺชา, อยํ ปณฺณตฺติวชฺชา, อิมสฺมึ วตฺถุสฺมึ อิทํ ปญฺญเปตพฺพ’’นฺติ ยํ เอวํ โอติเณฺณ วตฺถุสฺมึ สิกฺขาปทปญฺญาปนํ นาม, ตตฺถ อเญฺญสํ ถาโม วา พลํ วา นตฺถิ; อวิสโย เอส อเญฺญสํ, ตถาคตเสฺสว วิสโยฯ อิติ วินยปญฺญตฺตึ ปตฺวา พุทฺธานํ คชฺชิตํ มหนฺตํ โหติ, ญาณํ อนุปวิสติ…เป.… สุญฺญตาปฎิสํยุตฺตาติฯ

ตถา อิเม จตฺตาโร สติปฎฺฐานา นาม…เป.… อริโย อฎฺฐงฺคิโก มโคฺค นาม, ปญฺจ ขนฺธา นาม, ทฺวาทส อายตนานิ นาม, อฎฺฐารส ธาตุโย นาม, จตฺตาริ อริยสจฺจานิ นาม, พาวีสตินฺทฺริยานิ นาม, นว เหตู นาม, จตฺตาโร อาหารา นาม, สตฺต ผสฺสา นาม, สตฺต เวทนา นาม, สตฺต สญฺญา นาม, สตฺต เจตนา นาม, สตฺต จิตฺตานิ นามฯ เอเตสุ เอตฺตกา กามาวจรา ธมฺมา นาม,

เอตฺตกา รูปาวจรอรูปาวจรปริยาปนฺนา ธมฺมา นาม, เอตฺตกา โลกิยา ธมฺมา นาม, เอตฺตกา โลกุตฺตรา ธมฺมา นามาติ จตุวีสติสมนฺตปฏฺฐานํ อนนฺตนยํ อภิธมฺมปิฏกํ วิภชิตฺวา กเถตุํ อเญฺญสํ ถาโม วา พลํ วา นตฺถิ, อวิสโย เอส อเญฺญสํ, ตถาคตเสฺสว วิสโยฯ อิติ ภูมนฺตรปริเจฺฉทํ ปตฺวา พุทฺธานํ คชฺชิตํ มหนฺตํ โหติ, ญาณํ อนุปวิสติ…เป.… สุญฺญตาปฏิสํยุตฺตาติฯ

ตถา อยํ อวิชฺชา สงฺขารานํ นวหากาเรหิ ปจฺจโย โหติ, อุปฺปาโท หุตฺวา ปจฺจโย โหติ, ปวตฺตํ หุตฺวา, นิมิตฺตํ, อายูหนํ, สํโยโค, ปลิโพโธ, สมุทโย, เหตุ, ปจฺจโย หุตฺวา ปจฺจโย โหติ, ตถา สงฺขาราทโย วิญฺญาณาทีนํฯ ยถาห – ‘‘กถํ ปจฺจยปริคฺคเห ปญฺญา ธมฺมฏฺฐิติญาณํ? อวิชฺชา สงฺขารานํ อุปฺปาทฏฺฐิติ จ ปวตฺตฏฺฐิติ จ, นิมิตฺตฏฺฐิติ จ, อายูหนฏฺฐิติ จ, สํโยคฏฺฐิติ จ, ปลิโพธฏฺฐิติ จ, สมุทยฏฺฐิติ จ, เหตุฏฺฐิติ จ, ปจฺจยฏฺฐิติ จ, อิเมหิ นวหากาเรหิ อวิชฺชา ปจฺจโย, สงฺขารา ปจฺจยสมุปฺปนฺนา, อุโภเปเต ธมฺมา ปจฺจยสมุปฺปนฺนาติ ปจฺจยปริคฺคเห ปญฺญา ธมฺมฏฺฐิติญาณํฯ อตีตมฺปิ อทฺธานํ, อนาคตมฺปิ อทฺธานํ อวิชฺชา สงฺขารานํ อุปฺปาทฏฺฐิติ จ…เป.… ชาติ ชรามรณสฺส อุปฺปาทฏฺฐิติ จ…เป.… ปจฺจยฏฺฐิติ จ, อิเมหิ นวหากาเรหิ ชาติ ปจฺจโย, ชรามรณํ ปจฺจยสมุปฺปนฺนํ, อุโภเปเต ธมฺมา ปจฺจยสมุปฺปนฺนาติ ปจฺจยปริคฺคเห ปญฺญา ธมฺมฏฺฐิติญาณ’’นฺติ (ปฏิ. ม. ๑.๔๕)ฯ เอวมิมํ ตสฺส ตสฺส ธมฺมสฺส ตถา ตถา ปจฺจยภาเวน ปวตฺตํ ติวฏฺฏํ ติยทฺธํ ติสนฺธิํ จตุสเงฺขปํ วีสตาการํ ปฏิจฺจสมุปฺปาทํ วิภชิตฺวา กเถตุํ อเญฺญสํ ถาโม วา พลํ วา นตฺถิ, อวิสโย เอส อเญฺญสํ, ตถาคตเสฺสว วิสโย, อิติ ปจฺจยาการํ ปตฺวา พุทฺธานํ คชฺชิตํ มหนฺตํ โหติ, ญาณํ อนุปวิสติ…เป.… สุญฺญตาปฏิสํยุตฺตาติฯ

ตถา จตฺตาโร ชนา สสฺสตวาทา นาม, จตฺตาโร เอกจฺจสสฺสตวาทา, จตฺตาโร อนฺตานนฺติกา, จตฺตาโร อมราวิกฺเขปิกา, เทฺว อธิจฺจสมุปฺปนฺนิกา, โสฬส สญฺญีวาทา, อฏฺฐ อสญฺญีวาทา, อฏฺฐ เนวสญฺญีนาสญฺญีวาทา, สตฺต อุเจฺฉทวาทา, ปญฺจ ทิฏฺฐธมฺมนิพฺพานวาทา นามฯ เต อิทํ นิสฺสาย อิทํ คณฺหนฺตีติ ทฺวาสฏฺฐิ ทิฏฺฐิคตานิ ภินฺทิตฺวา นิชฺชฏํ นิคฺคุมฺพํ กตฺวา กเถตุํ อเญฺญสํ ถาโม วา พลํ วา นตฺถิ, อวิสโย เอส อเญฺญสํ, ตถาคตเสฺสว วิสโยฯ อิติ สมยนฺตรํ ปตฺวา พุทฺธานํ คชฺชิตํ มหนฺตํ โหติ, ญาณํ อนุปวิสติ, พุทฺธญาณสฺส มหนฺตตา ปญฺญายติ, เทสนา คมฺภีรา โหติ, ติลกฺขณาหตา, สุญฺญตาปฏิสํยุตฺตาติฯ

อิมสฺมิํ ปน ฐาเน สมยนฺตรํ ลพฺภติ, ตสฺมา สพฺพญฺญุตญฺญาณสฺส มหนฺตภาวทสฺสนตฺถํ เทสนาย จ สุญฺญตาปกาสนวิภาวนตฺถํ สมยนฺตรํ อนุปวิสโนฺต ธมฺมราชา – ‘‘สนฺติ, ภิกฺขเว, เอเก สมณพฺราหฺมณา’’ติ เอวํ ปุจฺฉาวิสฺสชฺชนํ อารภิฯ

๒๙. ตตฺถ **สนฺตี**ติ อตฺถิ สํวิชฺชนฺติ อุปลพฺภนฺติฯ ***ภิกฺขเว***ติ อาลปนวจนํฯ **เอเก**ติ เอกเจฺจฯ **สมณพฺราหฺมณา**ติ ปพฺพชฺชูปคตภาเวน สมณา, ชาติยา พฺราหฺมณาฯ โลเกน วา สมณาติ จ พฺราหฺมณาติ จ เอวํ สมฺมตาฯ ปุพฺพนฺตํ กเปฺปตฺวา วิกเปฺปตฺวา คณฺหนฺตีติ **ปุพฺพนฺตกปฺปิกาฯ** ปุพฺพนฺตกโปฺป วา เอเตสํ อตฺถีติ ปุพฺพนฺตกปฺปิกาฯ ตตฺถ อโนฺตติ อยํ สโทฺท อนฺตอพฺภนฺตรมริยาทลามกปรภาคโกฏฺฐาเสสุ ทิสฺสติฯ ‘‘อนฺตปูโร อุทรปูโร’’ติอาทีสุ หิ อเนฺต อนฺตสโทฺทฯ ‘‘จรนฺติ โลเก ปริวารฉนฺนา อโนฺต อสุทฺธา พหิ โสภมานา’’ติอาทีสุ (สํ. นิ. ๑.๑๒๒) อพฺภนฺตเรฯ ‘‘กายพนฺธนสฺส อโนฺต ชีรติ (จูฬว. ๒๗๘)ฯ ‘‘สา หริตนฺตํ วา ปนฺถนฺตํ วา เสลนฺตํ วา อุทกนฺตํ วา’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๓๐๔) มริยาทายํฯ ‘‘อนฺตมิทํ, ภิกฺขเว, ชีวิกานํ ยทิทํ ปิโณฺฑลฺย’’นฺติอาทีสุ (สํ. นิ. ๓.๘๐) ลามเกฯ ‘‘เอเสวโนฺต ทุกฺขสฺสา’’ติอาทีสุ (สํ. นิ. ๒.๕๑) ปรภาเคฯ สพฺพปจฺจยสงฺขโย หิ ทุกฺขสฺส ปรภาโค โกฏีติ วุจฺจติฯ ‘‘สกฺกาโย โข, อาวุโส, เอโก อโนฺต’’ติอาทีสุ (อ. นิ. ๖.๖๑) โกฏฺฐาเสฯ สฺวายํ อิธาปิ โกฏฺฐาเส วตฺตติฯ

กปฺปสโทฺทปิ – ‘‘ติฏฺฐตุ, ภเนฺต ภควา กปฺปํ’’ (ที. นิ. ๒.๑๖๗), ‘‘อตฺถิ กโปฺป นิปชฺชิตุํ’’ (อ. นิ. ๘.๘๐), ‘‘กปฺปกเตน อกปฺปกตํ สํสิพฺพิตํ โหตี’’ติ, (ปาจิ. ๓๗๑) เอวํ อายุกปฺปเล สกปฺปวินยกปฺปาทีสุ สมฺพหุเลสุ อเตฺถสุ วตฺตติฯ อิธ ตณฺหาทิฏฺฐีสุ วตฺตตีติ เวทิตโพฺพฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ – ‘‘กปฺปาติ เทฺว กปฺปา, ตณฺหากโปฺป จ ทิฏฺฐิกโปฺป จา’’ติ (มหานิ. ๒๘)ฯ ตสฺมา ตณฺหาทิฏฺฐิวเสน อตีตํ ขนฺธโกฏฺฐาสํ กเปฺปตฺวา ปกเปฺปตฺวา ฐิตาติ ปุพฺพนฺตกปฺปิกาติ เอว เมเตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ เตสํ เอวํ ปุพฺพนฺตํ กเปฺปตฺวา ฐิตานํ ปุนปฺปุนํ อุปฺปชฺชนวเสน ปุพฺพนฺตเมว อนุคตา ทิฏฺฐีติ ปุพฺพนฺตานุทิฏฺฐิโนฯ เต เอวํทิฏฺฐิโน ตํ ปุพฺพนฺตํ อารพฺภ อาคมฺม ปฏิจฺจ อญฺญมฺปิ ชนํ ทิฏฺฐิคติกํ กโรนฺตา อเนกวิหิตานิ อธิมุตฺติปทานิ อภิวทนฺติ อฏฺฐารสหิ วตฺถูหิฯ

ตตฺถ **อเนกวิหิตานี**ติ อเนกวิธานิฯ **อธิมุตฺติปทานี**ติ อธิวจนปทานิฯ อถ วา ภูตํ อตฺถํ อภิภวิตฺวา ยถาสภาวโต อคฺคเหตฺวา ปวตฺตนโต อธิมุตฺติโยติ ทิฏฺฐิโย วุจฺจนฺติฯ อธิมุตฺตีนํ ปทานิ อธิมุตฺติปทานิ, ทิฏฺฐิทีปกานิ วจนานีติ อโตฺถฯ **อฏฺฐารสหิ วตฺถูหี**ติ อฏฺฐารสหิ การเณหิฯ

๓๐. อิทานิ เยหิ อฏฺฐารสหิ วตฺถูหิ อภิวทนฺติ, เตสํ กเถตุกมฺยตาย ปุจฺฉาย ‘‘เต จ โข โภโนฺต’’ติอาทินา นเยน ปุจฺฉิตฺวา ตานิ วตฺถูนิ วิภชิตฺวา ทเสฺสตุํ ‘‘สนฺติ, ภิกฺขเว’’ติอาทิมาหฯ ตตฺถ วทนฺติ เอเตนาติ วาโท, ทิฏฺฐิคตเสฺสตํ อธิวจนํฯ สสฺสโต วาโท เอเตสนฺติ **สสฺสตวาทา,** สสฺสตทิฏฺฐิโนติ อโตฺถฯ เอเตเนว นเยน อิโต ปเรสมฺปิ เอวรูปานํ ปทานํ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **สสฺสตํ อตฺตานญฺจ โลกญฺจา**ติ รูปาทีสุ อญฺญตรํ อตฺตาติ จ โลโกติ จ คเหตฺวา ตํ สสฺสตํ อมรํ นิจฺจํ ธุวํ ปญฺญเปนฺติฯ ยถาห – ‘‘รูปํ อตฺตา เจว โลโก จ สสฺสโต จาติ อตฺตานญฺจ โลกญฺจ ปญฺญเปนฺติ ตถา เวทนํ, สญฺญํ, สงฺขาเร, วิญฺญาณํ อตฺตา เจว โลโก จ สสฺสโต จาติ อตฺตานญฺจ โลกญฺจ ปญฺญเปนฺตี’’ติฯ

๓๑. **อาตปฺปมนฺวายา**ติอาทีสุ วีริยํ กิเลสานํ อาตาปนภาเวน อาตปฺปนฺติ วุตฺตํฯ ตเทว ปทหนวเสน **ปธานํฯ** ปุนปฺปุนํ ยุตฺตวเสน **อนุโยโค**ติฯ เอวํ ติปฺปเภทํ วีริยํ อนฺวาย อาคมฺม ปฏิจฺจาติ อโตฺถฯ **อปฺปมาโท** วุจฺจติ สติยา อวิปฺปวาโสฯ **สมฺมา มนสิกาโร**ติ อุปายมนสิกาโร, ปถมนสิกาโร, อตฺถโต ญาณนฺติ วุตฺตํ โหติฯ ยสฺมิญฺหิ มนสิกาเร ฐิตสฺส ปุเพฺพนิวาสานุสฺสติ ญาณํ อิชฺฌติ, อยํ อิมสฺมิํ ฐาเน มนสิกาโรติ อธิเปฺปโตฯ ตสฺมา วีริยญฺจ สติญฺจ ญาณญฺจ อาคมฺมาติ อยเมเตฺถ สเงฺขปโตฺถฯ **ตถารูป**นฺติ ตถาชาติกํฯ **เจโตสมาธิ**นฺติ จิตฺตสมาธิํฯ **ผุสตี**ติ วินฺทติ ปฏิลภติฯ **ยถา สมาหิเต จิเตฺต**ติ เยน สมาธินา สมฺมา อาหิเต สุฏฺฐุ ฐปิเต จิตฺตมฺหิ **อเนกวิหิตํ ปุเพฺพนิวาส**นฺติอาทีนํ อโตฺถ วิสุทฺธิมเคฺค วุโตฺตฯ

โส เอวมาหาติ โส เอวํ ฌานานุภาวสมฺปโนฺน หุตฺวา ทิฏฺฐิคติโก เอวํ วทติฯ **วโญฺฌ**ติ วญฺฌปสุวญฺฌตาลาทโย วิย อผโล กสฺสจิ อชนโกติฯ เอเตน ‘‘อตฺตา’’ติ จ ‘‘โลโก’’ติ จ คหิตานํ ฌานาทีนํ รูปาทิชนกภาวํ ปฏิกฺขิปติฯ ปพฺพตกูฏํ วิย ฐิโตติ **กูฏโฏฺฐฯ เอสิกฏฺฐายิฏฺฐิโต**ติ เอสิกฏฺฐายี วิย หุตฺวา ฐิโตติ เอสิกฏฺฐายิฏฺฐิโตฯ ยถา สุนิขาโต เอสิกตฺถโมฺภ นิจฺจโล ติฏฺฐติ, เอวํ ฐิโตติ อโตฺถฯ อุภเยนปิ โลกสฺส วินาสาภาวํ ทีเปติฯ เกจิ ปน อีสิกฏฺฐายิฏฺฐิโตติ ปาฬิํ วตฺวา มุเญฺช อีสิกา วิย ฐิโตติ วทนฺติ ฯ ตตฺรายมธิปฺปาโย – ยทิทํ ชายตีติ วุจฺจติ, ตํ มุญฺชโต อีสิกา วิย วิชฺชมานเมว นิกฺขมติฯ ยสฺมา จ อีสิกฏฺฐายิฏฺฐิโต, ตสฺมา เตว สตฺตา สนฺธาวนฺติ, อิโต อญฺญตฺถ คจฺฉนฺตีติ อโตฺถฯ

สํสรนฺตีติ อปราปรํ สญฺจรนฺติฯ **จวนฺตีติ** เอวํ สงฺขฺยํ คจฺฉนฺติฯ ตถา **อุปปชฺชนฺตีติ**ฯ อฏฺฐกถายํ ปน ปุเพฺพ ''สสฺสโต อตฺตา จ โลโก จา''ติ วตฺวา อิทานิ เต จ สตฺตา สนฺธาวนฺตีติ อาทินา วจเนน อยํ ทิฏฺฐิคติโก อตฺตนาเยว อตฺตโน วาทํ ภินฺทติ, ทิฏฺฐิคติกสฺส ทสฺสนํ นาม น นิพทฺธํ, ถุสราสิมฺหิ นิขาตขาณุ วิย จญฺจลํ, อุมฺมตฺตกปจฺฉิยํ ปูวขณฺฑคูถโคมยาทีนิ วิย เจตฺถ สุนฺทรมฺปิ อสุนฺทรมฺปิ โหติ เยวาติ วุตฺตํฯ **อตฺถิเตฺวว สสฺสติสมนฺติ** เอตฺถ **สสฺสตีติ** นิจฺจํ วิชฺชมานตาย มหาปถวึ มญฺญติ, ตถา สิเนรุปพฺพตจนฺทิมสูริเยฯ ตโต เตหิ สมํ อตฺตานํ มญฺญมานา อตฺถิ เตฺวว สสฺสติสมนฺติ วทนฺติฯ

อิทานิ **สสฺสโต อตฺตา จ โลโก จาติ**อาทิกาย ปฏิญฺญาย สาธนตฺถํ เหตุํ ทเสฺสนฺโต ''ตํ กิสฺส เหตุ? อหญฺหิ อาตปฺปมนฺวายา''ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อิมินามหํ เอตํ ชานามีติ** อิมินา วิเสสาธิคเมน อหํ เอตํ ปจฺจกฺขโต ชานามิ, น เกวลํ สทฺธามตฺตเกเนว วทามีติ ทเสฺสติ, มการโร ปเนตฺถ ปทสนฺธิกรณตฺถํ วุโตฺตฯ **อิทํ, *ภิกฺขเว*, ปฐมํ ฐานนฺติ** จตูหิ วตฺถูหีติ วตฺถุสเทฺทน วุเตฺตสุ จตูสุ ฐาเนสุ อิทํ ปฐมํ ฐานํ, อิทํ ชาติสตสหสฺสมตฺตานุสฺสรณํ ปฐมํ การณนฺติ อโตฺถฯ

๓๒-๓๓. อุปริ วารทฺวเยปิ เอเสว นโยฯ เกวลญฺหิ อยํ วาโร อเนกชาติสตสหสฺสานุสฺสรณวเสน วุโตฺตฯ อิตเร ทสจตฺตาลีสสํวฏฺฏวิวฏฺฏกปฺปานุสฺสรณวเสนฯ มนฺทปโญฺญ หิ ติตฺถิโย อเนกชาติสตสหสฺสมตฺตํ อนุสฺสรติ, มชฺฌิมปโญฺญ ทสสํวฏฺฏวิวฏฺฏกปฺปานิ, ติกฺขปโญฺญ จตฺตาลีสํ, น ตโต อุทฺธํฯ

๓๔. จตุตฺถวาเร ตกฺกยตีติ **ตกฺกี,** ตโกฺก วา อสฺส อตฺถีติ **ตกฺกีฯ** ตเกฺกตฺวา วิตเกฺกตฺวา ทิฏฺฐิคาหิโน เอตํ อธิวจนํฯ วีมํสาย สมนฺนาคโตติ **วีมํสีฯ** วีมํสา นาม ตุลนา รุจฺจนา ขมนาฯ ยถา หิ ปุริโส ยฏฺฐิยา อุทกํ วีมํสิตฺวา โอตรติ, เอวเมว โย ตุลยิตฺวา รุจฺจิตฺวา ขมาเปตฺวา ทิฏฺฐึ คณฺหาติ, โส ''วีมํสี''ติ เวทิตโพฺพฯ **ตกฺกปริยาหตนฺติ** ตเกฺกน ปริยาหตํ, เตน เตน ปริยาเยน ตเกฺกตฺวาติ อโตฺถฯ **วีมํสานุจริตนฺติ** ตาย วุตฺตปฺปการาย วีมํสาย อนุจริตํฯ **สยํปฏิภานนฺติ** อตฺตโน ปฏิภานมตฺตสญฺชาตํฯ **เอวมาหาติ** สสฺสตทิฏฺฐึ คเหตฺวา เอวํ วทติฯ

ตตฺถ จตุพฺพิโธ ตกฺกี – อนุสฺสุติโก, ชาติสฺสโร, ลาภี, สุทฺธตกฺกิโกติฯ ตตฺถ โย ''เวสฺสนฺตโร นาม ราชา อโหสี''ติอาทีนิ สุตฺวา ''เตน หิ ยทิ เวสฺสนฺตโรว ภควา, สสฺสโต อตฺตา''ติ ตกฺกยนฺโต ทิฏฺฐึ คณฺหาติ, อยํ อนุสฺสุติโก นามฯ เทฺว ติโสฺส ชาติโย สริตฺวา – ''อหเมว ปุเพฺพ อสุกสฺมึ นาม อโหสึ, ตสฺมา สสฺสโต อตฺตา''ติ ตกฺกยนฺโต ชาติสฺสรตกฺกิโก นามฯ โย ปน ลาภิตาย ''ยถา เม อิทานิ อตฺตา สุขี โหติ, อตีเตปิ เอวํ อโหสิ, อนาคเตปิ ภวิสฺสตี''ติ ตกฺกยิตฺวา ทิฏฺฐึ คณฺหาติ, อยํ ลาภีตกฺกิโก นามฯ ''เอวํ สติ อิทํ โหตี''ติ ตกฺกมเตฺตเนว คณฺหนฺโต ปน สุทฺธตกฺกิโก นามฯ

๓๕. **เอเตสํ วา อญฺญตเรนาติ** เอเตสํเยว จตุนฺนํ วตฺถูนํ อญฺญตเรน เอเกน วา ทฺวีหิ วา ตีหิ วาฯ **นตฺถิ อิโต พหิทฺธาติ** อิเมหิ ปน วตฺถูหิ พหิ อญฺญํ เอกํ การณมฺปิ สสฺสตปญฺญตฺติยา นตฺถีติ อปฺปฏิวตฺติยํ สีหนาทํ นทติฯ

๓๖. **ตยิทํ, *ภิกฺขเว*, ตถาคโต ปชานาตีติ** ภิกฺขเว, ตํ อิทํ จตุพฺพิธมฺปิ ทิฏฺฐิคตํ ตถาคโต นานปฺปการโต ชานาติฯ ตโต ตํ ปชานนาการํ ทเสฺสนฺโต อิเม ทิฏฺฐิฏฺฐานาติอาทิมาหฯ ตตฺถ ทิฏฺฐิโยว ทิฏฺฐิฏฺฐานา นามฯ อปิ จ ทิฏฺฐีนํ การณมฺปิ ทิฏฺฐิฏฺฐานเมวฯ ยถาห ''กตมานิ อฏฺฐ ทิฏฺฐิฏฺฐานานิ? ขนฺธาปิ ทิฏฺฐิฏฺฐานํ, อวิชฺชาปิ, ผโสฺสปิ , สญฺญาปิ, วิตโกฺกปิ, อโยนิโสมนสิกาโรปิ, ปาปมิโตฺตปิ, ปรโตโฆโสปิ ทิฏฺฐิฏฺฐาน''นฺติฯ ''ขนฺธา เหตุ, ขนฺธา ปจฺจโย

ทิฏฺฐิฏฺฐานํ อุปาทาย สมุฏฺฐานเฏฺฐน, เอวํ ขนฺธาปิ ทิฏฺฐิฏฺฐานํฯ อวิชฺชา เหตุ…เป.… ปาปมิโตฺต เหตุฯ ปรโตโฆโส เหตุ, ปรโตโฆโส ปจฺจโย ทิฏฺฐิฏฺฐานํ อุปาทาย สมุฏฺฐานเฏฺฐน, เอวํ ปรโตโฆโสปิ ทิฏฺฐิฏฺฐาน''นฺติ (ปฏิ. ม. ๑.๑๒๔)ฯ **เอวํคหิตา**ติ ทิฏฺฐิสงฺขาตา ตาว ทิฏฺฐิฏฺฐานา – ''สสฺสโต อตฺตา จ โลโก จา''ติ เอวํคหิตา อาทินฺนา, ปวตฺติตาติ อโตฺถฯ **เอวํปรามฏฺฐา**ติ นิราสงฺกจิตฺตตาย ปุนปฺปุนํ อามฏฺฐา ปรามฏฺฐา, 'อิทเมว สจฺจํ, โมฆมญฺญ'นฺติ ปรินิฏฺฐาปิตา ฯ การณสงฺขาตา ปน ทิฏฺฐิฏฺฐานา ยถา คยฺหมานา ทิฏฺฐิโย สมุฏฺฐาเปนฺติ, เอวํ อารมฺมณวเสน จ ปวตฺตนวเสน จ อาเสวนวเสน จ คหิตาฯ อนาทีนวทสฺสิตาย ปุนปฺปุนํ คหณวเสน ปรามฏฺฐาฯ **เอวํคติกา**ติ เอวํ นิรยติรจฺฉานเปตฺติวิสยคติกานํ อญฺญตรคติกาฯ **เอวํ อภิสมฺปรายา**ติ อิทํ ปุริมปทเสฺสว เววจนํ, เอวํวิธปรโลกาติ วุตฺตํ โหติฯ

ตญฺจ ตถาคโต ปชานาตีติ น เกวลญฺจ ตถาคโต สการณํ สคติกํ ทิฏฺฐิคตเมว ปชานาติ, อถ โข ตญฺจ สพฺพํ ปชานาติ, ตโต จ อุตฺตริตรํ สีลเญฺจว สมาธิญฺจ สพฺพญฺญุตญฺญาณญฺจ ปชานาติฯ **ตญฺจ ปชานนํ น ปรามสตี**ติ ตญฺจ เอวํวิธํ อนุตฺตรํ วิเสสํ ปชานโนฺตปิ อหํ ปชานามีติ ตณฺหาทิฏฺฐิมานปรามาสวเสน ตญฺจ น ปรามสติฯ **อปรามสโต จสฺส ปจฺจตฺตเญฺญว นิพฺพุติ วิทิตา**ติ เอวํ อปรามสโต จสฺส อปรามาสปจฺจยา สยเมว อตฺตนาเยว เตสํ ปรามาสกิเลสานํ นิพฺพุติ วิทิตาฯ ปากฏํ, ภิกฺขเว, ตถาคตสฺส นิพฺพานนฺติ ทเสฺสติฯ

อิทานิ ยถาปฏิปเนฺนน ตถาคเตน สา นิพฺพุติ อธิคตา, ตํ ปฏิปตฺติํ ทเสฺสตุํ ยาสุ เวทนาสุ รตฺตา ติตฺถิยา ''อิธ สุขิโน ภวิสฺสาม, เอตฺถ สุขิโน ภวิสฺสามา''ติ ทิฏฺฐิคหนํ ปวิสนฺติ, ตาสํเยว เวทนานํ วเสน กมฺมฏฺฐานํ อาจิกฺขโนฺต เวทนานํ สมุทยญฺจาติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ยถาภูตํ วิทิตฺวา**ติ ''อวิชฺชาสมุทยา เวทนาสมุทโยติ ปจฺจยสมุทยเฏฺฐน เวทนากฺขนฺธสฺส อุทยํ ปสฺสติ, ตณฺหาสมุทยา เวทนาสมุทโยติ ปจฺจยสมุทยเฏฺฐน เวทนากฺขนฺธสฺส อุทยํ ปสฺสติ, กมฺมสมุทยา เวทนาสมุทโยติ ปจฺจยสมุทยเฏฺฐน เวทนากฺขนฺธสฺส อุทยํ ปสฺสติ, ผสฺสสมุทยา เวทนาสมุทโยติ ปจฺจยสมุทยเฏฺฐน เวทนากฺขนฺธสฺส อุทยํ ปสฺสติ (ปฏิ. ม. ๑.๕๐)ฯ นิพฺพตฺติลกฺขณํ ปสฺสโนฺตปิ เวทนากฺขนฺธสฺส อุทยํ ปสฺสตี''ติ อิเมสํ ปญฺจนฺนํ ลกฺขณานํ วเสน เวทนานํ สมุทยํ ยถาภูตํ วิทิตฺวา; ''อวิชฺชานิโรธา เวทนานิโรโธติ ปจฺจยนิโรธเฏฺฐน เวทนากฺขนฺธสฺส วยํ ปสฺสติ, ตณฺหานิโรธา เวทนานิโรโธติ ปจฺจยนิโรธเฏฺฐน เวทนากฺขนฺธสฺส วยํ ปสฺสติ , กมฺมนิโรธา เวทนานิโรโธติ ปจฺจยนิโรธเฏฺฐน เวทนากฺขนฺธสฺส วยํ ปสฺสติ, ผสฺสนิโรธา เวทนานิโรโธติ ปจฺจยนิโรธเฏฺฐน เวทนากฺขนฺธสฺส วยํ ปสฺสติฯ วิปริณามลกฺขณํ ปสฺสโนฺตปิ เวทนากฺขนฺธสฺส วยํ ปสฺสตี''ติ (ปฏิ. ม. ๑.๕๐) อิเมสํ ปญฺจนฺนํ ลกฺขณานํ วเสน เวทนานํ อตฺถงฺคมํ ยถาภูตํ วิทิตฺวา, ''ยํ เวทนํ ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชติ สุขํ โสมนสฺสํ, อยํ เวทนาย อสฺสาโท''ติ (สํ. นิ. ๓.๒๖) เอวํ อสฺสาทญฺจ ยถาภูตํ วิทิตฺวา, ''ยํ เวทนา อนิจฺจา ทุกฺขา วิปริณามธมฺมา, อยํ เวทนาย อาทีนโว''ติ เอวํ อาทีนวญฺจ ยถาภูตํ วิทิตฺวา, ''โย เวทนาย ฉนฺทราควินโย ฉนฺทราคปฺปหานํ, อิทํ เวทนาย นิสฺสรณ''นฺติ เอวํ นิสฺสรณญฺจ ยถาภูตํ วิทิตฺวา วิคตฉนฺทราคตาย อนุปาทาโน อนุปาทาวิมุโตฺต, ภิกฺขเว, ตถาคโต; ยสฺมิํ อุปาทาเน สติ กิญฺจิ อุปาทิเยยฺย, อุปาทินฺนตฺตา จ ขโนฺธ ภเวยฺย, ตสฺส อภาวา กิญฺจิ ธมฺมํ อนุปาทิยิตฺวาว วิมุโตฺต ภิกฺขเว ตถาคโตติฯ

๓๗. อิเม โข เต, ภิกฺขเวติ เย เต อหํ – ''กตเม, จ เต, ภิกฺขเว, ธมฺมา คมฺภีรา''ติ อปุจฺฉิํ, ''อิเม โข เต, ภิกฺขเว, ตญฺจ ตถาคโต ปชานาติ ตโต จ อุตฺตริตรํ ปชานาตี''ติ เอวํ นิทฺทิฏฺฐา สพฺพญฺญุตญฺญาณธมฺมา คมฺภีรา ทุทฺทสา…เป.… ปณฺฑิตเวทนียาติ เวทิตพฺพาฯ เยหิ ตถาคตสฺส เนว ปุถุชฺชโน, น โสตาปนฺนาทีสุ อญฺญตโร วณฺณํ ยถาภูตํ วตฺตุํ สโกฺกติ,

อถ โข ตถาคโตว ยถาภูตํ วณฺณํ สมฺมา วทมาโน วเทยฺยาติ เอวํ ปุจฺฉมาเนนาปิ สพฺพญฺญุตญฺญาณเมว ปุฏฺฐํ, นิยฺยาเตเนฺตนาปิ ตเทว นิยฺยาติตํ, อนฺตรา ปน ทิฏฺฐิโย วิภตฺตาติฯ

ปฐมภาณวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

เอกจฺจสสฺสตวาทวณฺณนา

๓๘. **เอกจฺจสสฺสติกา**ติ เอกจฺจสสฺสตวาทาฯ เต ทุวิธา โหนฺติ – สเตฺตกจฺจสสฺสติกา, สงฺขาเรกจฺจสสฺสติกาติฯ ทุวิธาปิ อิธ คหิตาเยวฯ

๓๙. **ยนฺ**ติ นิปาตมตฺตํฯ **กทาจี**ติ กิสฺมิญฺจิ กาเลฯ **กรหจี**ติ ตเสฺสว เววจนํฯ **ทีฆสฺส อทฺธุโน**ติ ทีฆสฺส กาลสฺสฯ **อจฺจเยนา**ติ อติกฺกเมน ฯ **สํวฏฺฏตี**ติ วินสฺสติฯ **เยภุเยฺยนา**ติ เย อุปริพฺรหฺมโลเกสุ วา อรูเปสุ วา นิพฺพตฺตนฺติ, ตทวเสเส สนฺธาย วุตฺตํฯ ฌานมเนน นิพฺพตฺตตฺตา **มโนมยาฯ** ปีติ เตสํ ภโกฺข อาหาโรติ **ปีติภกฺขาฯ** อตฺตโนว เตสํ ปภาติ **สยํปภาฯ** อนฺตลิเกฺข จรนฺตีติ **อนฺตลิกฺขจราฯ** สุเภสุ อุยฺยานวิมานกปฺปรุกฺขาทีสุ ติฏฺฐนฺตีติ, **สุภฏฺฐายิโน** สุภา วา มโนรมฺมวตฺถาภรณา หุตฺวา ติฏฺฐนฺตีติ **สุภฏฺฐายิโนฯ จิรํ ทีฆมทฺธาน**นฺติ อุกฺกํเสน อฏฺฐ กเปฺปฯ

๔๐. **วิวฏฺฏตี**ติ สณฺฐาติฯ **สุญฺญํ พฺรหฺมวิมาน**นฺติ ปกติยา นิพฺพตฺตสตฺตานํ นตฺถิตาย สุญฺญํ, พฺรหฺมกายิกภูมิ นิพฺพตฺตตีติ อโตฺถฯ ตสฺส กตฺตา วา กาเรตา วา นตฺถิ, วิสุทฺธิมเคฺค วุตฺตนเยน ปน กมฺมปจฺจยอุตุสมุฏฺฐานา รตนภูมิ นิพฺพตฺตติฯ ปกตินิพฺพตฺติฏฺฐาเนสุเยว เจตฺถ อุยฺยานกปฺปรุกฺขาทโย นิพฺพตฺตนฺติฯ อถ สตฺตานํ ปกติยา วสิตฏฺฐาเน นิกนฺติ อุปฺปชฺชติ, เต ปฐมชฺฌานํ ภาเวตฺวา ตโต โอตรนฺติ, ตสฺมา อถ โข อญฺญตโร สโตฺตติอาทิมาหฯ **อายุกฺขยา วา ปุญฺญกฺขยา วา**ติ เย อุฬารํ ปุญฺญกมฺมํ กตฺวา ยตฺถ กตฺถจิ อปฺปายุเก เทวโลเก นิพฺพตฺตนฺติ, เต อตฺตโน ปุญฺญพเลน ฐาตุํ น สโกฺกนฺติ, ตสฺส ปน เทวโลกสฺส อายุปฺปมาเณเนว จวนฺตีติ อายุกฺขยา จวนฺตีติ วุจฺจนฺติฯ เย ปน ปริตฺตํ ปุญฺญกมฺมํ กตฺวา ทีฆายุก เทวโลเก นิพฺพตฺตนฺติ, เต ยาวตายุกํ ฐาตุํ น สโกฺกนฺติ, อนฺตราว จวนฺตีติ ปุญฺญกฺขยา จวนฺตีติ วุจฺจนฺติฯ **ทีฆมทฺธานํ ติฏฺฐตี**ติ กปฺปํ วา อุปฑฺฒกปฺปํ วาฯ

๔๑. **อนภิรตี**ติ อปรสฺสาปิ สตฺตสฺส อาคมนปตฺถนาฯ ยา ปน ปฏิฆสมฺปยุตฺตา อุกฺกณฺฐิตา, สา พฺรหฺมโลเก นตฺถิฯ **ปริตสฺสนา**ติ อุพฺพิชฺชนา ผนฺทนา, สา ปเนสา ตาสตสฺสนา, ตณฺหาตสฺสนา, ทิฏฺฐิตสฺสนา, ญาณตสฺสนาติ จตุพฺพิธา โหติฯ ตตฺถ ‘‘ชาติํ ปฏิจฺจ ภยํ ภยานกํ ฉมฺภิตตฺตํ โลมหํโส เจตโส อุตฺราโสฯ ชรํ… พฺยาธิํ… มรณํ ปฏิจฺจ…เป…. อุตฺราโส’’ติ (วิภ. ๙๒๑) อยํ **ตาสตสฺสนา** นามฯ ‘‘อโห วต อเญฺญปิ สตฺตา อิตฺถตฺตํ อาคเจฺฉยฺยุ’’นฺติ (ที. นิ. ๓.๓๘) อยํ **ตณฺหาตสฺสนา** นามฯ ‘‘ปริตสฺสิตวิปฺผนฺทิตเมวา’’ติ อยํ **ทิฏฺฐิตสฺสนา** นามฯ ‘‘เตปิ ตถาคตสฺส ธมฺมเทสนํ สุตฺวา เยภุเยฺยน ภยํ สํเวคํ สนฺตาสํ อาปชฺชนฺตี’’ติ (อ. นิ. ๔.๓๓) อยํ **ญาณตสฺสนา** นามฯ อิธ ปน ตณฺหาตสฺสนาปิ ทิฏฺฐิตสฺสนาปิ วฏฺฏติฯ **พฺรหฺมวิมาน**นฺติ อิธ ปน ปฐมาภินิพฺพตฺตสฺส อตฺถิตาย สุญฺญนฺติ น วุตฺตํฯ **อุปปชฺชนฺตี**ติ อุปปตฺติวเสน อุปคจฺฉนฺติฯ **สหพฺยต**นฺติ สหภาวํฯ

๔๒. **อภิภู**ติ อภิภวิตฺวา ฐิโต เชฏฺฐโกหมสฺมีติฯ **อนภิภูโต**ติ อเญฺญหิ อนภิภูโตฯ **อญฺญทตฺถู**ติ เอกํสวจเน นิปาโตฯ ทสฺสนวเสน **ทโส,** สพฺพํ ปสฺสามีติ อโตฺถฯ **วสวตฺตี**ติ

สพฺพํ ชนํ วเส วเตฺตมิฯ **อิสฺสโร กตฺตา นิมฺมาตา**ติ อหํ โลเก อิสฺสโร, อหํ โลกสฺส กตฺตา จ นิมฺมาตา จ, ปถวี – หิมวนฺต-สิเนรุ-จกฺกวาฬ-มหาสมุทฺท-จนฺทิม-สูริยา มยา นิมฺมิตาติฯ **เสฏฺโฐ สชิตา**ติ อหํ โลกสฺส อุตฺตโม จ สชิตา จ, ''ตฺวํ ขตฺติโย นาม โหหิ, ตฺวํ พฺราหฺมโณ, เวโสฺส, สุโทฺท, คหโฏฺฐ, ปพฺพชิโต นามฯ อนฺตมโส ตฺวํ โอโฏฺฐ โหหิ, โคโณ โหหี''ติ ''เอวํ สตฺตานํ สํวิสเชตา อห''นฺติ มญฺญติฯ **วสี ปิตา ภูตภพฺยาน**นฺติ (ที. นิ. ๑.๑๗) อหมสฺมิ จิณฺณวสิตาย วสี, อหํ ปิตา ภูตานญฺจ ภพฺยานญฺจาติ มญฺญติฯ ตตฺถ อณฺฑชชลาพุชา สตฺตา อโนฺตอณฺฑโกเส เจว อโนฺตวตฺถิมฺหิ จ ภพฺยา นาม, พหิ นิกฺขนฺตกาลโต ปฏฺฐาย ภูตา นามฯ สํเสทชา ปฐมจิตฺตกฺขเณ ภพฺยา, ทุติยโต ปฏฺฐาย ภูตาฯ โอปปาติกา ปฐมอิริยาปเถ ภพฺยา, ทุติยโต ปฏฺฐาย ภูตาติ เวทิตพฺพาฯ เต สเพฺพปิ มยฺหํ ปุตฺตาติ สญฺญาย ''อหํ ปิตา ภูตภพฺยาน''นฺติ มญฺญติฯ

อิทานิ การณโต สาเธตุกาโม – ''มยา อิเม สตฺตา นิมฺมิตา''ติ ปฏิญฺญํ กตฺวา ''ตํ กิสฺส เหตู''ติอาทิมาหฯ **อิตฺถตฺต**นฺติ อิตฺถภาวํ, พฺรหฺมภาวนฺติ อโตฺถฯ **อิมินา มย**นฺติ อตฺตโน กมฺมวเสน จุตาปิ อุปปนฺนาปิ จ เกวลํ มญฺญนามเตฺตเนว ''อิมินา มยํ นิมฺมิตา''ติ มญฺญมานา วงฺกจฺฉิเทฺท วงฺกอาณี วิย โอนมิตฺวา ตเสฺสว ปาทมูลํ คจฺฉนฺตีติฯ

๔๓. **วณฺณวนฺตตโร จา**ติ วณฺณวนฺตตโร, อภิรูโป ปาสาทิโกติ อโตฺถฯ **มเหสกฺขตโร**ติ อิสฺสริยปริวารวเสน มหายสตโรฯ

๔๔. **ฐานํ โข ปเนต**นฺติ การณํ โข ปเนตํฯ โส ตโต จวิตฺวา อญฺญตฺร น คจฺฉติ, อิเธว อาคจฺฉติ, ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ **อคารสฺมา**ติ เคหาฯ **อนคาริย**นฺติ ปพฺพชฺชํฯ ปพฺพชฺชา หิ ยสฺมา อคารสฺส หิ ตํ กสิโครกฺขาทิกมฺมํ ตตฺถ นตฺถิ, ตสฺมา อนคาริยนฺติ วุจฺจติฯ **ปพฺพชตี**ติ อุปคจฺฉติฯ **ตโต ปรํ นานุสฺสรตี**ติ ตโต ปุเพฺพนิวาสา ปรํ น สรติ, สริตุํ อสโกฺกโนฺต ตตฺถ ฐตฺวา ทิฎฺฐึ คณฺหาติฯ

นิโจฺจติอาทีสุ ตสฺส อุปปตฺตึ อปสฺสโนฺต **นิโจฺจ**ติ วทติ, มรณํ อปสฺสโนฺต **ธุโว**ติ, สทาภาวโต **สสฺสโต**ติ, ชราวเสนาปิ วิปริณามสฺส อภาวโต อวิปริณามธโมฺมติฯ เสสเมตฺถ ปฐมวาเร อุตฺตานเมวาติฯ

๔๕-๔๖. ทุติยวาเร ขิฑฺฑาย ปทุสฺสนฺติ วินสฺสนฺตีติ **ขิฑฺฑาปโทสิกา,** ปทูสิกาติปิ ปาฬึ ลิขนฺติ, สา อฏฺฐกถายํ นตฺถิฯ **อติเวล**นฺติ อติกาลํ, อติจิรนฺติ อโตฺถฯ **หสฺสขิฑฺฑารติธมฺมสมาปนฺนา**ติ หสฺสรติ ธมฺมเญฺจว ขิฑฺฑารติธมฺมญฺจ สมาปนฺนา อนุยุตฺตา, เกฬิหสฺสสุขเญฺจว กายิกวาจสิกกีฬาสุขญฺจ อนุยุตฺตา, วุตฺตปฺปการรติธมฺมสมงฺคิโน หุตฺวา วิหรนฺตีติ อโตฺถฯ

สติ สมฺมุสฺสตีติ ขาทนียโภชนีเยสุ สติ สมฺมุสฺสติฯ เต กิร ปุญฺญวิเสสาธิคเตน มหเนฺตน อตฺตโน สิริวิภเวน นกฺขตฺตํ กีฬนฺตา ตาย สมฺปตฺติมหนฺตตาย – ''อาหารํ ปริภุญฺชิมฺห, น ปริภุญฺชิมฺหา''ติปิ น ชานนฺติฯ อถ เอกาหาราติกฺกมนโต ปฏฺฐาย นิรนฺตรํ ขาทนฺตาปิ ปิวนฺตาปิ จวนฺติเยว, น ติฏฺฐนฺติฯ กสฺมา? กมฺมชเตชสฺส พลวตาย, กรชกายสฺส มนฺทตาย, มนุสฺสานญฺหิ กมฺมชเตโช มโนฺท, กรชกาโย พลวาฯ เตสํ เตชสฺส มนฺทตาย กรชกายสฺส พลวตาย สตฺตาหมฺปิ อติกฺกมิตฺวา อุโณฺหทกอจฺฉยาคุอาทีหิ สกฺกา วตฺถุํ อุปตฺถเมฺภตุํฯ เทวานํ ปน เตโช พลวา โหติ, กรชํ มนฺทํฯ เต เอกํ อาหารเวลํ อติกฺกมิตฺวาว สณฺฐาตุํ น สโกฺกนฺติฯ ยถา นาม คิมฺหานํ มชฺฌนฺหิเก ตตฺตปาสาเณ ฐปิตํ ปทุมํ วา อุปฺปลํ วา สายนฺหสมเย ฆฏสเต

นาปิ สิญฺจิยมานํ ปากติกํ น โหติ, วินสฺสติเยวฯ เอวเมว ปจฺฉา นิรนฺตรํ ขาทนฺตาปิ ปิวนฺตาปิ จวนฺติเยว, น ติฏฺฐนฺติฯ เตนาห **“สติยา สโมฺมสา เต เทวา ตมฺหา กายา จวนฺตี”**ติฯ กตเม ปน เต เทวาติ? อิเม เทวาติ อฏฺฐกถายํ วิจารณา นตฺถิ, ‘‘เทวานํ กมฺมชเตโช พลวา โหติ, กรชํ มนฺท’’นฺติ อวิเสเสน วุตฺตตฺตา ปน เย เกจิ กพฬีการาหารูปชีวิโน เทวา เอวํ กโรนฺติ, เต เยว จวนฺตีติ เวทิตพฺพาฯ เกจิ ปนาหุ – ‘‘นิมฺมานรติปรนิมฺมิตวสวตฺติโน เต เทวา’’ติฯ ขิฑฺฑาปทุสฺสนมตฺเตเนว เหเต ขิฑฺฑาปโทสิกาติ วุตฺตาฯ เสสเมตฺถ ปุริมนเยเนว เวทิตพฺพํฯ

๔๗-๔๘. ตติยวาเร มเนน ปทุสฺสนฺติ วินสฺสนฺตีติ **มโนปโทสิกา,** เอเต จาตุมหาราชิกาฯ เตสุ กิร เอโก เทวปุตฺโต – นกฺขตฺตํ กีฬิสฺสามีติ สปริวาโร รเถน วีถึ ปฏิปชฺชติ, อถญฺโญ นิกฺขมนฺโต ตํ ปุรโต คจฺฉนฺตํ ทิสฺวา – ‘โภ อยํ กปโณ’, อทิฏฺฐปุพฺพํ วิย เอตํ ทิสฺวา – ‘‘ปีติยา อุทฺธุมาโต วิย ภิชฺชมาโน วิย จ คจฺฉตี’’ติ กุชฺฌติฯ ปุรโต คจฺฉนฺโตปิ นิวตฺติตฺวา ตํ กุทฺธํ ทิสฺวา – กุทฺธา นาม สุวิทิตา โหนฺตีติ กุทฺธภาวมสฺส ญตฺวา – ‘‘ตฺวํ กุโทฺธ, มยฺหํ กึ กริสฺสสิ, อยํ สมฺปตฺติ มยา ทานสีลาทีนํ วเสน ลทฺธา, น ตุยฺหํ วเสนา’’ติ ปฏิกุชฺฌติฯ เอกสฺมิญฺหิ กุเทฺธ อิตโร อกุโทฺธ รกฺขติ, อุโภสุ ปน กุเทฺธสุ เอกสฺส โกโธ อิตรสฺส ปจฺจโย โหติฯ ตสฺสปิ โกโธ อิตรสฺส ปจฺจโย โหตีติ อุโภ กนฺทนฺตานํเยว โอโรธานํ จวนฺติฯ อยเมตฺถ ธมฺมตาฯ เสสํ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ

๔๙-๕๒. ตกฺกีวาเท อยํ จกฺขาทีนํ เภทํ ปสฺสติ, จิตฺตํ ปน ยสฺมา ปุริมํ ปุริมํ ปจฺฉิมสฺส ปจฺฉิมสฺส ปจฺจยํ ทตฺวาว นิรุชฺฌติ, ตสฺมา จกฺขาทีนํ เภทโต พลวตรมฺปิ จิตฺตสฺส เภทํ น ปสฺสติฯ โส ตํ อปสฺสโนฺต ยถา นาม สกุโณ เอกํ รุกฺขํ ชหิตฺวา อญฺญสฺมึ นิลียติ, เอวเมว อิมสฺมึ อตฺตภาเว ภิเนฺน จิตฺตํ อญฺญตฺร คจฺฉตีติ คเหตฺวา เอวมาหฯ เสสเมตฺถ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ

อนฺตานนฺตวาทวณฺณนา

๕๓. **อนฺตานนฺติกา**ติ อนฺตานนฺตวาทา, อนฺตํ วา อนนฺตํ วา อนฺตานนฺตํ วา เนวนฺตานานนฺตํ วา อารพฺภ ปวตฺตวาทาติ อโตฺถฯ

๕๔-๖๐. **อนฺตสญฺญี โลกสฺมึ วิหรตี**ติ ปฏิภาคนิมิตฺตํ จกฺกวาฬปริยนฺตํ อวเฑฺฒตฺวา ตํ – ‘‘โลโก’’ติ คเหตฺวา อนฺตสญฺญี โลกสฺมึ วิหรติ, จกฺกวาฬปริยนฺตํ กตฺวา วฑฺฒิตกสิโณ ปน อนนฺตสญฺญี โหติ, อุทฺธมโธ อวเฑฺฒตฺวา ปน ติริยํ วเฑฺฒตฺวา อุทฺธมโธ อนฺตสญฺญี, ติริยํ อนนฺตสญฺญีฯ ตกฺกีวาโท วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ อิเม จตฺตาโรปิ อตฺตนา ทิฏฺฐปุพฺพานุสาเรเนว ทิฏฺฐิยา คหิตตฺตา ปุพฺพนฺตกปฺปิเกสุ ปวิฏฺฐาฯ

อมราวิเกฺขปวาทวณฺณนา

๖๑. น มรตีติ **อมราฯ** กา สา? เอวนฺติปิ เม โนติอาทินา นเยน ปริยนฺตรหิตา ทิฏฺฐิคติกสฺส ทิฏฺฐิ เจว วาจา จฯ วิวิโธ เขโปติ **วิเกฺขโป,** อมราย ทิฏฺฐิยา วาจาย จ วิเกฺขโปติ **อมราวิเกฺขโป,** โส เอเตสํ อตฺถีติ **อมราวิเกฺขปิกา,** อปโร นโย – อมรา นาม เอกา มจฺฉชาติ, สา อุมฺมุชฺชนนิมฺมุชฺชนาทิวเสน อุทเก สนฺธาวมานา คเหตุํ น สกฺกาติ, เอวเมว อยมฺปิ วาโท อิโตจิโต จ สนฺธาวติ, คาหํ น อุปคจฺฉตีติ **อมราวิเกฺขโป**ติ วุจฺจติฯ โส เอเตสํ อตฺถีติ **อมราวิเกฺขปิกาฯ**

๖๒. **“อิทํ กุสล”นฺติ ยถาภูตํ นปฺปชานาตี**ติ ทส กุสลกมฺมปเถ ยถาภูตํ นปฺปชานาตีติ อโตฺถฯ อกุสเลปิ ทส อกุสลกมฺมปถาว อธิเปฺปตาฯ **โส มมสฺส วิฆาโต**ติ ‘‘มุสา มยา ภณิต’’นฺติ วิปฺปฏิสารุปฺปตฺติยา มม วิฆาโต อสฺส, ทุกฺขํ ภเวยฺยาติ อโตฺถฯ **โส มมสฺส อนฺตราโย**ติ โส มม สคฺคสฺส เจว มคฺคสฺส จ อนฺตราโย อสฺสฯ **มุสาวาทภยา มุสาวาทปริเชคุจฺฉา**ติ มุสาวาเท โอตฺตเปฺปน เจว หิริยา จฯ **วาจาวิเกฺขปํ อาปชฺชตี**ติ วาจาย วิเกฺขปํ อาปชฺชติฯ กีทิสํ? อมราวิเกฺขปํ, อปริยนฺตวิเกฺขปนฺติ อโตฺถฯ

เอวนฺติปิ เม โนติอาทีสุ เอวนฺติปิ เม โนติ อนิยมิตวิเกฺขโป ฯ **ตถาติปิ เม โน**ติ ‘‘สสฺสโต อตฺตา จ โลโก จา’’ติ วุตฺตํ สสฺสตวาทํ ปฏิกฺขิปติฯ **อญฺญถาติปิ เม โน**ติ สสฺสตโต อญฺญถา วุตฺตํ เอกจฺจสสฺสตํ ปฏิกฺขิปติฯ **โนติปิ เม โน**ติ – ‘‘น โหติ ตถาคโต ปรํ มรณา’’ติ วุตฺตํ อุเจฺฉทํ ปฏิกฺขิปติฯ **โน โนติปิ เม โน**ติ ‘‘เนว โหติ น น โหตี’’ติ วุตฺตํ ตกฺกีวาทํ ปฏิกฺขิปติฯ สยํ ปน ‘‘อิทํ กุสล’’นฺติ วา ‘‘อกุสล’’นฺติ วา ปุโฎฺฐ น กิญฺจิ พฺยากโรติฯ ‘‘อิทํ กุสล’’นฺติ ปุโฎฺฐ ‘‘เอวนฺติปิ เม โน’’ติ วทติฯ ตโต ‘‘กึ อกุสล’’นฺติ วุเตฺต ‘‘ตถาติปิ เม โน’’ติ วทติฯ ‘‘กึ อุภยโต อญฺญถา’’ติ วุเตฺต ‘‘อญฺญถาติปิ เม โน’’ติ วทติฯ ตโต ‘‘ติวิเธนาปิ น โหติ, กึ เต ลทฺธี’’ติ วุเตฺต ‘‘โนติปิ เม โน’’ติ วทติฯ ตโต ‘‘กึ โน โนติ เต ลทฺธี’’ติ วุเตฺต ‘‘โน โนติปิ เม โน’’ติ เอวํ วิเกฺขปเมว อาปชฺชติ, เอกสฺมิมฺปิ ปเกฺข น ติฎฺฐติฯ

๖๓. **ฉโนฺท วา ราโค วา**ติ อชานโนฺตปิ สหสา กุสลเมว ‘‘กุสล’’นฺติ วตฺวา อกุสลเมว ‘‘อกุสล’’นฺติ วตฺวา มยา อสุกสฺส นาม เอวํ พฺยากตํ, กึ ตํ สุพฺยากตนฺติ อเญฺญ ปณฺฑิเต ปุจฺฉิตฺวา เตหิ – ‘‘สุพฺยากตํ, ภทฺรมุข, กุสลเมว ตยา กุสลํ, อกุสลเมว อกุสลนฺติ พฺยากต’’นฺติ วุเตฺต นตฺถิ มยา สทิโส ปณฺฑิโตติ เอวํ เม ตตฺถ ฉโนฺท วา ราโค วา อสฺสาติ อโตฺถฯ เอตฺถ จ ฉโนฺท ทุพฺพลราโค, ราโค พลวราโคฯ **โทโส วา ปฏิโฆ วา**ติ กุสลํ ปน ‘‘อกุสล’’นฺติ, อกุสลํ วา ‘‘กุสล’’นฺติ วตฺวา อเญฺญ ปณฺฑิเต ปุจฺฉิตฺวา เตหิ – ‘‘ทุพฺยากตํ ตยา’’ติ วุเตฺต เอตฺตกมฺปิ นาม น ชานามีติ ตตฺถ เม อสฺส โทโส วา ปฏิโฆ วาติ อโตฺถฯ อิธาปิ โทโส ทุพฺพลโกโธ, ปฏิโฆ พลวโกโธฯ

ตํ มมสฺส อุปาทานํ, โส มมสฺส วิฆาโตติ ตํ ฉนฺทราคทฺวยํ มม อุปาทานํ อสฺส, โทสปฏิฆทฺวยํ วิฆาโตฯ อุภยมฺปิ วา ทฬฺหคฺคหณวเสน อุปาทานํ , วิหนนวเสน วิฆาโตฯ ราโค หิ อมุญฺจิตุกามตาย อารมฺมณํ คณฺหาติ ชลูกา วิยฯ โทโส วินาเสตุกามตาย อาสีวิโส วิยฯ อุโภปิ เจเต สนฺตาปกเฎฺฐน วิหนนฺติ เยวาติ ‘‘อุปาทาน’’นฺติ จ ‘‘วิฆาโต’’ติ จ วุตฺตาฯ เสสํ ปฐมวารสทิสเมวฯ

๖๔. **ปณฺฑิตา**ติ ปณฺฑิเจฺจน สมนฺนาคตาฯ **นิปุณา**ติ สณฺหสุขุมพุทฺธิโน สุขุมอตฺถนฺตรํ ปฏิวิชฺฌนสมตฺถาฯ **กตปรปฺปวาทา**ติ วิญฺญาตปรปฺปวาทา เจว ปเรหิ สทฺธึ กตวาทปริจยา จฯ **วาลเวธิรูปา**ติ วาลเวธิธนุคฺคหสทิสาฯ **เต ภินฺทนฺตา มเญฺญ**ติ วาลเวธิ วิย วาลํ สุขุมานิปิ ปเรสํ ทิฎฺฐิคตานิ อตฺตโน ปญฺญาคเตน ภินฺทนฺตา วิย จรนฺตีติ อโตฺถฯ **เต มํ ตตฺถา**ติ เต สมณพฺราหฺมณา มํ เตสุ กุสลากุสเลสุฯ **สมนุยุเญฺชยฺยุ**นฺติ ‘‘กึ กุสลํ, กึ อกุสลนฺติ อตฺตโน ลทฺธึ วทา’’ติ ลทฺธึ ปุเจฺฉยฺยุํฯ **สมนุคาเหยฺยุ**นฺติ ‘‘อิทํ นามา’’ติ วุเตฺต ‘‘เกน การเณน เอตมตฺถํ คาเหยฺยุ’’นฺติ การณํ ปุเจฺฉยฺยุํฯ **สมนุภาเสยฺยุ**นฺติ ‘‘อิมินา นาม การเณนา’’ติ วุเตฺต การเณ โทสํ ทเสฺสตฺวา ‘‘น ตฺวํ อิทํ ชานาสิ, อิทํ ปน คณฺห, อิทํ วิสฺสเชฺชหี’’ติ เอวํ สมนุยุเญฺชยฺยุํฯ **น สมฺปาเยยฺย**นฺติ น สมฺปาเทยฺยํ, สมฺปาเทตฺวา กเถตุํ น สกฺกุเณยฺยนฺติ อโตฺถฯ **โส**

มมสฺส วิฆาโตติ ยํ ตํ ปุนปฺปุนํ วตฺวาปิ อสมฺปายนํ นาม, โส มม วิฆาโต อสฺส, โอฏฺฐตาลุชิวฺหาคลโสสนทุกฺขเมว อสฺสาติ อโตฺถฯ เสสเมตฺถาปิ ปฐมวารสทิสเมวฯ

๖๕-๖๖. **มโนฺท**ติ มนฺทปโญฺญ อปญฺญเสฺสเวตํ นามํฯ **โมมูโห**ติ อติสมฺมูโฬฺหฯ **โหติ ตถาคโต**ติอาทีสุ สโตฺต ''ตถาคโต''ติ อธิเปฺปโตฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานเมวฯ อิเมปิ จตฺตาโร ปุเพฺพ ปวตฺตธมฺมานุสาเรเนว ทิฏฺฐิยา คหิตตฺตา ปุพฺพนฺตกปฺปิเกสุ ปวิฏฺฐาฯ

อธิจฺจสมุปฺปนฺนวาทวณฺณนา

๖๗. ''อธิจฺจสมุปฺปโนฺน อตฺตา จ โลโก จา''ติ ทสฺสนํ อธิจฺจสมุปฺปนฺนํฯ ตํ เอเตสํ อตฺถีติ **อธิจฺจสมุปฺปนฺนิกาฯ อธิจฺจสมุปฺปนฺน**นฺติ อการณสมุปฺปนฺนํฯ

๖๘-๗๓. **อสญฺญสตฺตา**ติ เทสนาสีสเมตํ, อจิตฺตุปฺปาทา รูปมตฺตกอตฺตภาวาติ อโตฺถฯ เตสํ เอวํ อุปฺปตฺติ เวทิตพฺพา – เอกโจฺจ หิ ติตฺถายตเน ปพฺพชิตฺวา วาโยกสิเณ ปริกมฺมํ กตฺวา จตุตฺถชฺฌานํ นิพฺพเตฺตตฺวา ฌานา วุฏฺฐาย – ''จิเตฺต โทสํ ปสฺสติ, จิเตฺต สติ หตฺถเจฺฉทาทิทุกฺขเญฺจว สพฺพภยานิ จ โหนฺติ, อลํ อิมินา จิเตฺตน, อจิตฺตกภาโววสโนฺต''ติ, เอวํ จิเตฺต โทสํ ปสฺสิตฺวา อปริหีนชฺฌาโน กาลํ กตฺวา อสญฺญสเตฺตสุ นิพฺพตฺตติ, จิตฺตมสฺส จุติจิตฺตนิโรเธน อิเธว นิวตฺตติ, รูปกฺขนฺธมตฺตเมว ตตฺถ ปาตุภวติฯ เต ตตฺถ ยถา นาม ชิยาเวคกฺขิโตฺต สโร ยตฺตโก ชิยาเวโค, ตตฺตกเมว อากาเส คจฺฉติฯ เอวเมว ฌานเวคกฺขิตฺตา อุปปชฺชิตฺวา ยตฺตโก ฌานเวโค, ตตฺตกเมว กาลํ ติฏฺฐนฺติ, ฌานเวเค ปน ปริหีเน ตตฺถ รูปกฺขโนฺธ อนฺตรธายติ, อิธ ปน ปฏิสนฺธิสญฺญา อุปฺปชฺชติฯ ยสฺมา ปน ตาย อิธ อุปฺปนฺนสญฺญาย เตสํ ตตฺถ จุติ ปญฺญายติ, ตสฺมา ''สญฺญุปฺปาทา จ ปน เต เทวา ตมฺหา กายา จวนฺตี''ติ วุตฺตํฯ **สนฺตตายา**ติ สนฺตภาวายฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานเมวฯ ตกฺกีวาโทปิ วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพติฯ

อปรนฺตกปฺปิกวณฺณนา

๗๔. เอวํ อฏฺฐารส ปุพฺพนฺตกปฺปิเก ทเสฺสตฺวา อิทานิ จตุจตฺตารีสํ อปรนฺตกปฺปิเก ทเสฺสตุํ – ''สนฺติ, ภิกฺขเว''ติอาทิมาหฯ ตตฺถ อนาคตโกฏฺฐาสสงฺขาตํ อปรนฺตํ กเปฺปตฺวา คณฺหนฺตีติ **อปรนฺตกปฺปิกา,** อปรนฺตกโปฺป วา เอเตสํ อตฺถีติ **อปรนฺตกปฺปิกาฯ** เอวํ เสสมฺปิ ปุเพฺพ วุตฺตปฺปการนเยเนว เวทิตพฺพํฯ

สญฺญีวาทวณฺณนา

๗๕. **อุทฺธมาฆาตนิกา**ติ อาฆาตนํ วุจฺจติ มรณํ, อุทฺธมาฆาตนา อตฺตานํ วทนฺตีติ **อุทฺธมาฆาตนิกาฯ** สญฺญีติ ปวโตฺต วาโท, สญฺญีวาโท, โส เอเตสํ อตฺถีติ **สญฺญีวาทาฯ**

๗๖-๗๗. **รูปี อตฺตา**ติอาทีสุ กสิณรูปํ ''อตฺตา''ติ ตตฺถ ปวตฺตสญฺญญฺจสฺส ''สญฺญา''ติ คเหตฺวา วา อาชีวกาทโย วิย ตกฺกมเตฺตเนว วา ''รูปี อตฺตา โหติ, อโรโค ปรํ มรณา สญฺญี''ติ นํ ปญฺญเปนฺติฯ ตตฺถ **อโรโค**ติ นิโจฺจฯ อรูปสมาปตฺตินิมิตฺตํ ปน ''อตฺตา''ติ สมาปตฺติสญฺญญฺจสฺส ''สญฺญา''ติ คเหตฺวา วา นิคณฺฐาทโย วิย ตกฺกมเตฺตเนว วา ''อรูปี อตฺตา โหติ, อโรโค ปรํ มรณา สญฺญี''ติ นํ ปญฺญเปนฺติฯ ตติยา ปน มิสฺสกคาหวเสน ปวตฺตา ทิฏฺฐิฯ จตุตฺถา ตกฺกคาเหเนวฯ ทุติยจตุกฺกํ อนฺตานนฺติกวาเท วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ ตติยจตุเกฺก สมาปนฺนกวเสน เอกตฺตสญฺญี , อสมาปนฺนกวเสน นานตฺตสญฺญี, ปริตฺตกสิณวเสน

ปริตฺตสญฺญี, วิปุลกสิณวเสน อปฺปมาณสญฺญีติ เวทิตพฺพาฯ จตุตฺถจตุกฺเก ปน ทิพฺเพน จกฺขุนา ติกจตุกฺกชฺฌานภูมิยํ นิพฺพตฺตมานํ ทิสฺวา ''เอกนฺตสุขี''ติ คณฺหาติฯ นิรเย นิพฺพตฺตมานํ ทิสฺวา ''เอกนฺตทุกฺขี''ติฯ มนุสฺเสสุ นิพฺพตฺตมานํ ทิสฺวา ''สุขทุกฺขี''ติฯ เวหปฺผลเทเวสุ นิพฺพตฺตมานํ ทิสฺวา ''อทุกฺขมสุขี''ติ คณฺหาติฯ วิเสสโต หิ ปุพฺเพนิวาสานุสฺสติญาณลาภิโน ปุพฺพนฺตกปฺปิกา โหนฺติ, ทิพฺพจกฺขุกา อปรนฺตกปฺปิกาติฯ

อสญฺญีวาทวณฺณนา

๗๘-๘๓. อสญฺญีวาโท สญฺญีวาเท อาทิมฺหิ วุตฺตานํ ทฺวินฺนํ จตุกฺกานํ วเสน เวทิตพฺโพฯ ตถา เนวสญฺญีนาสญฺญีวาโทฯ เกวลญฺหิ ตตฺถ ''สญฺญี อตฺตา''ติ คณฺหนฺตานํ ตาทิฏฺฐิโย, อิธ ''อสญฺญี''ติ จ ''เนวสญฺญีนาสญฺญี''ติ จฯ ตตฺถ น เอกเนฺตน การณํ ปริเยสิตพฺพํฯ ทิฏฺฐิคติกสฺส หิ คาโห อุมฺมตฺตกปจฺฉิสทิโสติ วุตฺตเมตํฯ

อุเจฺฉทวาทวณฺณนา

๘๔. อุเจฺฉทวาเท **สโต**ติ วิชฺชมานสฺสฯ **อุเจฺฉท**นฺติ อุปเจฺฉทํ ฯ **วินาส**นฺติ อทสฺสนํฯ **วิภว**นฺติ ภาววิคมํฯ สพฺพาเนตานิ อญฺญมญฺญเววจนาเนวฯ ตตฺถ เทฺว ชนา อุเจฺฉททิฏฺฐึ คณฺหนฺติ, ลาภี จ อลาภี จฯ ลาภี อรหโต ทิเพฺพน จกฺขุนา จุตึ ทิสฺวา อุปปตฺตึ อปสฺสโนฺต, โย วา จุติมตฺตเมว ทฏฺฐุํ สโกฺกติ, น อุปปาตํ; โส อุเจฺฉททิฏฺฐึ คณฺหาติฯ อลาภี จ ''โก ปรโลกํ น ชานาตี''ติ กามสุขคิทฺธตาย วาฯ ''ยถา รุกฺขโต ปณฺณานิ ปติตานิ น ปุน วิรุหนฺติ, เอวเมว สตฺตา''ติอาทินา ตเกฺกน วา อุเจฺฉทํ คณฺหาติฯ อิธ ปน ตณฺหาทิฏฺฐีนํ วเสน ตถา จ อญฺญถา จ วิกเปฺปตฺวาว อิมา สตฺต ทิฏฺฐิโย อุปฺปนฺนาติ เวทิตพฺพาฯ

๘๕. ตตฺถ **รูปี**ติ รูปวาฯ **จาตุมหาภูติโก**ติ จตุมหาภูตมโยฯ มาตาปิตูนํ เอตนฺติ มาตาเปตฺติกํฯ กึ ตํ? สุกฺกโสณิตํฯ มาตาเปตฺติเก สมฺภูโต ชาโตติ **มาตาเปตฺติกสมฺภโวฯ** อิติ รูปกายสีเสน มนุสฺสตฺตภาวํ ''อตฺตา''ติ วทติฯ **อิเตฺถเก**ติ อิตฺถํ เอเก เอวเมเกติ อโตฺถฯ

๘๖. ทุติโย ตํ ปฏิกฺขิปิตฺวา ทิพฺพตฺตภาวํ วทติฯ **ทิโพฺพ**ติ เทวโลเก สมฺภูโตฯ **กามาวจโร**ติ ฉ กามาวจรเทวปริยาปโนฺนฯ กพฬีการํ อาหารํ ภกฺขตีติ กพฬีการาหารภโกฺขฯ

๘๗. **มโนมโย**ติ ฌานมเนน นิพฺพโตฺตฯ **สพฺพงฺคปจฺจงฺคี**ติ สพฺพงฺคปจฺจงฺคยุโตฺตฯ **อหีนินฺทฺริโย**ติ ปริปุณฺณินฺทฺริโยฯ ยานิ พฺรหฺมโลเก อตฺถิ, เตสํ วเสน อิตเรสญฺจ สณฺฐานวเสเนตํ วุตฺตํฯ

๘๘-๙๒. **สพฺพโส รูปสญฺญานํ สมติกฺกมา**ติอาทีนํ อโตฺถ วิสุทฺธิมเคฺค วุโตฺตฯ **อากาสานญฺจายตนูปโค**ติอาทีสุ ปน อากาสานญฺจายตนภวํ อุปคโตติ, เอวมโตฺถ เวทิตโพฺพฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

ทิฏฺฐธมฺมนิพฺพานวาทวณฺณนา

๙๓. ทิฏฺฐธมฺมนิพฺพานวาเท **ทิฏฺฐธโมฺม**ติ ปจฺจกฺขธโมฺม วุจฺจติ, ตตฺถ ตตฺถ ปฏิลทฺธตฺตภาวเสฺสตํ อธิวจนํฯ ทิฏฺฐธเมฺม นิพฺพานํ ทิฏฺฐธมฺมนิพฺพานํ, อิมสฺมึเยว อตฺตภาเว ทุกฺขวูปสมนนฺติ อโตฺถฯ ตํ วทนฺตีติ **ทิฏฺฐธมฺมนิพฺพานวาทาฯ** ปรมทิฏฺฐธมฺมนิพฺพานนฺติ ปรมํ ทิฏฺฐธมฺมนิพฺพานํ อุตฺตมนฺติ อโตฺถฯ

๙๔. **ปญฺจหิ กามคุเณหี**ติ มนาปิยรูปาทีหิ ปญฺจหิ กามโกฏฺฐาเสหิ พนฺธเนหิ วาฯ **สมปฺปิโต**ติ สุฏฺฐุ อปฺปิโต อลฺลีโน หุตฺวาฯ **สมงฺคีภูโต**ติ สมนฺนาคโตฯ **ปริจาเรตี**ติ เตสุ กามคุเณสุ ยถาสุขํ อินฺทฺริยานิ จาเรติ สญฺจาเรติ อิโตจิโต จ อุปเนติฯ อถ วา ลฬติ รมติ กีฬติฯ เอตฺถ จ ทุวิธา กามคุณา – มานุสกา เจว ทิพฺพา จฯ มานุสกา มนฺธาตุกามคุณสทิสา ทฏฺฐพฺพา, ทิพฺพา ปรนิมฺมิตวสวตฺติเทวราชสฺส กามคุณสทิสาติฯ เอวรูเป กาเม อุปคตานญฺหิ เต ทิฏฺฐธมฺมนิพฺพานสมฺปตฺตึ ปญฺญเปนฺติฯ

๙๕. ทุติยวาเร หุตฺวา อภาวเฏฺฐน **อนิจฺจา** ปฏิปีฬนเฏฺฐน **ทุกฺขา,** ปกติชหนเฏฺฐน **วิปริณามธมฺมา**ติ เวทิตพฺพาฯ **เตสํ วิปริณามญฺญถาภาวา**ติ เตสํ กามานํ วิปริณามสงฺขาตา อญฺญถาภาวา, ยมฺปิ เม อโหสิ, ตมฺปิ เม นตฺถีติ วุตฺตนเยน **อุปฺปชฺชนฺติ โสกปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสาฯ** ตตฺถ อโนฺตนิชฺฌายนลกฺขโณ โสโก, ตนฺนิสฺสิตลาลปฺปนลกฺขโณ ปริเทโว, กายปฺปฏิปีฬนลกฺขณํ ทุกฺขํ, มโนวิฆาตลกฺขณํ โทมนสฺสํ, วิสาทลกฺขโณ อุปายาโส, วิวิเจฺจว กาเมหีติอาทีนมโตฺถ วิสุทฺธิมเคฺค วุโตฺตฯ

๙๖. **วิตกฺกิต**นฺติ อภินิโรปนวเสน ปวโตฺต วิตโกฺกฯ **วิจาริต**นฺติ อนุมชฺชนวเสน ปวโตฺต วิจาโรฯ **เอเตเนต**นฺติ เอเตน วิตกฺกิเตน จ วิจาริเตน จ เอตํ ปฐมชฺฌานํ โอฬาริกํ สกณฺฑกํ วิย ขายติฯ

๙๗-๙๘. **ปีติคต**นฺติ ปีติเยวฯ **เจตโส อุปฺปิลาวิตตฺต**นฺติ จิตฺตสฺส อุปฺปิลภาวกรณํฯ **เจตโส อาโภโค**ติ ฌานา วุฏฺฐาย ตสฺมึ สุเข ปุนปฺปุนํ จิตฺตสฺส อาโภโค มนสิกาโร สมนฺนาหาโรติฯ เสสเมตฺถ ทิฏฺฐธมฺมนิพฺพานวาเท อุตฺตานเมวฯ

เอตฺตาวตา สพฺพาปิ ทฺวาสฏฺฐิทิฏฺฐิโย กถิตา โหนฺติฯ ยาสํ สเตฺตว อุเจฺฉททิฏฺฐิโย, เสสา สสฺสตทิฏฺฐิโยฯ

๑๐๐-๑๐๔. อิทานิ – ‘‘อิเมหิ โข เต, ภิกฺขเว’’ติ อิมินา วาเรน สเพฺพปิ เต อปรนฺตกปฺปิเก เอกชฺฌํ นิยฺยาเตตฺวา สพฺพญฺญุตญฺญาณํ วิสฺสเชฺชติฯ ปุน – ‘‘อิเมหิ, โข เต ภิกฺขเว’’ติ อาทินา วาเรน สเพฺพปิ เต ปุพฺพนฺตาปรนฺตกปฺปิเก เอกชฺฌํ นิยฺยาเตตฺวา ตเทว ญาณํ วิสฺสเชฺชติฯ อิติ ‘‘กตเม จ เต, ภิกฺขเว, ธมฺมา’’ติอาทิมฺหิ ปุจฺฉมาโนปิ สพฺพญฺญุตญฺญาณเมว ปุจฺฉิตฺวา วิสฺสชฺชมาโนปิ สตฺตานํ อชฺฌาสยํ ตุลาย ตุลยโนฺต วิย สิเนรุปาทโต วาลุกํ อุทฺธรโนฺต วิย ทฺวาสฏฺฐิ ทิฏฺฐิคตานิ อุทฺธริตฺวา สพฺพญฺญุตญฺญาณเมว วิสฺสเชฺชติฯ เอวมยํ ยถานุสนฺธิวเสน เทสนา อาคตาฯ

ตโย หิ สุตฺตสฺส อนุสนฺธี – ปุจฺฉานุสนฺธิ, อชฺฌาสยานุสนฺธิ, ยถานุสนฺธีติฯ ตตฺถ ‘‘เอวํ วุเตฺต อญฺญตโร ภิกฺขุ ภควนฺตํ เอตทโวจ – กึ นุ โข, ภเนฺต, โอริมํ ตีรํ, กึ ปาริมํ ตีรํ, โก มเชฺฌสํสีโท, โก ถเล อุสฺสาโท, โก มนุสฺสคฺคาโห, โก อมนุสฺสคฺคาโห, โก อาวฏฺฏคฺคาโห, โก อโนฺตปูติภาโว’’ติ (สํ. นิ. ๔.๒๔๑) เอวํ ปุจฺฉนฺตานํ ภควตา วิสฺสชฺชิตสุตฺตวเสน ปุจฺฉานุสนฺธิ เวทิตโพฺพฯ

อถ โข อญฺญตรสฺส ภิกฺขุโน เอวํ เจตโส ปริวิตโกฺก อุทปาทิ – ‘‘อิติ กิร โภ รูปํ อนตฺตา..., เวทนา..., สญฺญา..., สงฺขารา ..., วิญฺญาณํ อนตฺตา, อนตฺตกตานิ กิร กมฺมานิ กมตฺตานํ ผุสิสฺสนฺตี’’ติฯ อถ โข ภควา ตสฺส ภิกฺขุโน เจตสา เจโต ปริวิตกฺกมญฺญาย ภิกฺขู อามเนฺตสิ – ‘‘ฐานํ โข ปเนตํ, ภิกฺขเว, วิชฺชติ, ยํ อิเธกโจฺจ โมฆปุริโส อวิทฺวา อวิชฺชาคโต ตณฺ

หาธิปเตเยฺยน เจตสา สตฺถุสาสนํ อติธาวิตพฺพํ มเญฺญยฺย – ‘‘อิติ กิร โภ รูปํ อนตฺตา…เป.… ผุสิสฺสนฺตี’’ติฯ ตํ กึ มญฺญถ, ภิกฺขเว, รูปํ นิจฺจํ วา อนิจฺจํ วา’’ติ (ม. นิ. ๓.๑๐)ฯ เอวํ ปเรสํ อชฺฌาสยํ วิทิตฺวา ภควตา วุตฺตสุตฺตวเสน อชฺฌาสยานุสนฺธิ เวทิตโพฺพฯ

เยน ปน ธเมฺมน อาทิมฺหิ เทสนา อุฏฺฐิตา, ตสฺส ธมฺมสฺส อนุรูปธมฺมวเสน วา ปฏิปกฺขวเสน วา เยสุ สุเตฺตสุ อุปริ เทสนา อาคจฺฉติ, เตสํ วเสน ยถานุสนฺธิ เวทิตโพฺพฯ เสยฺยถิทํ, อากเงฺขยฺยสุเตฺต เหฎฺฐา สีเลน เทสนา อุฏฺฐิตา, อุปริ ฉ อภิญฺญา อาคตาฯ วตฺถสุเตฺต เหฎฺฐา กิเลเสน เทสนา อุฏฺฐิตา, อุปริ พฺรหฺมวิหารา อาคตาฯ โกสมฺพกสุเตฺต เหฎฺฐา ภณฺฑเนน อุฏฺฐิตา, อุปริ สารณียธมฺมา อาคตาฯ กกจูปเม เหฎฺฐา อกฺขนฺติยา อุฏฺฐิตา, อุปริ กกจูปมา อาคตาฯ อิมสฺมิมฺปิ พฺรหฺมชาเล เหฎฺฐา ทิฏฺฐิวเสน เทสนา อุฏฺฐิตา, อุปริ สุญฺญตาปกาสนํ อาคตํฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘เอวมยํ ยถานุสนฺธิวเสน เทสนา อาคตา’’ติฯ

ปริตสฺสิตวิปฺผนฺทิตวารวณฺณนา

๑๐๕-๑๑๗. อิทานิ มริยาทวิภาคทสฺสนตฺถํ – ‘‘ตตฺร ภิกฺขเว’’ติอาทิกา เทสนา อารทฺธาฯ **ตทปิ เตสํ ภวตํ สมณพฺราหฺมณานํ อชานตํ อปสฺสตํ เวทยิตํ ตณฺหาคตานํ ปริตสฺสิตวิปฺผนฺทิตเมวา**ติ เยน ทิฏฺฐิอสฺสาเทน ทิฏฺฐิสุเขน ทิฏฺฐิเวทยิเตน เต โสมนสฺสชาตา สสฺสตํ อตฺตานญฺจ โลกญฺจ ปญฺญเปนฺติ จตูหิ วตฺถูหิ, ตทปิ เตสํ ภวนฺตานํ สมณพฺราหฺมณานํ ยถาภูตํ ธมฺมานํ สภาวํ อชานนฺตานํ อปสฺสนฺตานํ เวทยิตํ ตณฺหาคตานํ เกวลํ ตณฺหาคตานํเยว ตํ เวทยิตํ, ตญฺจ โข ปเนตํ ปริตสฺสิตวิปฺผนฺทิตเมวฯ ทิฏฺฐิสงฺขาเตน เจว ตณฺหาสงฺขาเตน จ ปริตสฺสิเตน วิปฺผนฺทิตเมว จลิตเมว กมฺปิตเมว ถุสราสิมฺหิ นิขาตขาณุสทิสํ, น โสตาปนฺนสฺส ทสฺสนมิว นิจฺจลนฺติ ทเสฺสติฯ เอส นโย เอกจฺจสสฺสตวาทาทีสุปิฯ

ผสฺสปจฺจยวารวณฺณนา

๑๑๘-๑๓๐. ปุน – ‘‘ตตฺร, ภิกฺขเว, เย เต สมณพฺราหฺมณา สสฺสตวาทา’’ติอาทิ ปรมฺปรปจฺจยทสฺสนตฺถํ อารทฺธํ ฯ ตตฺถ **ตทปิ ผสฺสปจฺจยา**ติ เยน ทิฏฺฐิอสฺสาเทน ทิฏฺฐิสุเขน ทิฏฺฐิเวทยิเตน เต โสมนสฺสชาตา สสฺสตํ อตฺตานญฺจ โลกญฺจ ปญฺญเปนฺติ จตูหิ วตฺถูหิ, ตทปิ ตณฺหาทิฏฺฐิปริผนฺทิตํ เวทยิตํ ผสฺสปจฺจยาติ ทเสฺสติฯ เอส นโย สพฺพตฺถฯ

๑๓๑-๑๔๓. อิทานิ ตสฺส ปจฺจยสฺส ทิฏฺฐิเวทยิเต พลวภาวทสฺสนตฺถํ ปุน – ‘‘ตตฺร, ภิกฺขเว, เย เต สมณพฺราหฺมณา สสฺสตวาทา’’ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **เต วต อญฺญตฺร ผสฺสา**ติ เต วต สมณพฺราหฺมณา ตํ เวทยิตํ วินา ผเสฺสน ปฏิสํเวทิสฺสนฺตีติ การณเมตํ นตฺถีติฯ ยถา หิ ปตโต เคหสฺส อุปตฺถมฺภนตฺถาย ถูณา นาม พลวปจฺจโย โหติ, น ตํ ถูณาย อนุปตฺถมฺภิตํ ฐาตุํ สโกฺกติ, เอวเมว ผโสฺสปิ เวทนาย พลวปจฺจโย, ตํ วินา อิทํ ทิฏฺฐิเวทยิตํ นตฺถีติ ทเสฺสติฯ เอส นโย สพฺพตฺถฯ

ทิฏฺฐิคติกาธิฏฺฐานวฏฺฏกถาวณฺณนา

๑๔๔. อิทานิ ตตฺร ภิกฺขเว, เย เต สมณพฺราหฺมณา สสฺสตวาทา สสฺสตํ อตฺตานญฺจ โลกญฺจ ปญฺญเปนฺติ จตูหิ วตฺถูหิ, เยปิ เต สมณพฺราหฺมณา เอกจฺจสสฺสติกาติอาทินา นเยน สพฺพทิฏฺฐิเวทยิตานิ สมฺปิเณฺฑติฯ กสฺมา? อุปริ ผเสฺส ปกฺขิปนตฺถายฯ กถํ? สเพฺพ เต ฉหิ ผสฺสายตเนหิ ผุสฺส ผุสฺส ปฏิสํเวเทนฺตีติฯ ตตฺถ ฉ ผสฺสายตนานิ นาม – จกฺขุผสฺสายตนํ,

โสตผสฺสายตนํ, ฆานผสฺสายตนํ, ชิวฺหาผสฺสายตนํ, กายผสฺสายตนํ, มโนผสฺสายตนนฺติ อิมานิ ฉฯ สญฺชาติ-สโมสรณ-การณ-ปณฺณตฺติมตฺตเตฺถสุ หิ อยํ อายตนสทฺโท ปวตฺตติฯ ตตฺถ – ‘‘กมฺโพโช อสฺสานํ อายตนํ, คุนฺนํ ทกฺขิณาปโถ’’ติ สญฺชาติยํ ปวตฺตติ, สญฺชาติฏฺฐาเนติ อโตฺถฯ ‘‘มโนรเม อายตเน, เสวนฺติ นํ วิหงฺคมา’’ติ (อ. นิ. ๕.๓๘) สโมสรเณฯ ‘‘สติ สติอายตเน’’ติ (อ. นิ. ๓.๑๐๒) การเณฯ ‘‘อรญฺญายตเน ปณฺณกุฏีสุ สมฺมนฺตี’’ติ (สํ. นิ. ๑.๒๕๕) ปณฺณตฺติมเตฺตฯ สฺวายมิธ สญฺชาติอาทิอตฺถตฺตเยปิ ยุชฺชติฯ จกฺขาทีสุ หิ ผสฺสปญฺจมกา ธมฺมา สญฺชายนฺติ สโมสรนฺติ, ตานิ จ เตสํ การณนฺติ อายตนานิฯ อิธ ปน ‘‘จกฺขุญฺจ ปฏิจฺจ รูเป จ อุปฺปชฺชติ จกฺขุวิญฺญาณํ, ติณฺณํ สงฺคติ ผโสฺส’’ติ (สํ. นิ. ๒.๔๓) อิมินา นเยน ผสฺสสีเสเนว เทสนํ อาโรเปตฺวา ผสฺสํ อาทิํ กตฺวา ปจฺจยปรมฺปรํ ทเสฺสตุํ ผสฺสายตนาทีนิ วุตฺตานิฯ

ผุสฺส ผุสฺส ปฏิสํเวเทนฺตีติ ผุสิตฺวา ผุสิตฺวา ปฏิสํเวเทนฺติฯ เอตฺถ จ กิญฺจาปิ อายตนานํ ผุสนกิจฺจํ วิย วุตฺตํ, ตถาปิ น เตสํ ผุสนกิจฺจตา เวทิตพฺพาฯ น หิ อายตนานิ ผุสนฺติ, ผโสฺสว ตํ ตํ อารมฺมณํ ผุสติ, อายตนานิ ปน ผเสฺส อุปนิกฺขิปิตฺวา ทสฺสิตานิ; ตสฺมา สเพฺพ เต ฉ ผสฺสายตนสมฺภเวน ผเสฺสน รูปาทีนิ อารมฺมณานิ ผุสิตฺวา ตํ ทิฏฺฐิเวทนํ ปฏิสํเวทยนฺตีติ เอวเมตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

เตสํ เวทนาปจฺจยา ตณฺหาติอาทีสุ **เวทนา**ติ ฉ ผสฺสายตนสมฺภวา เวทนาฯ สา รูปตณฺหาทิเภทาย ตณฺหาย อุปนิสฺสยโกฏิยา ปจฺจโย โหติฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘เตสํ เวทนาปจฺจยา ตณฺหา’’ติฯ สา ปน จตุพฺพิธสฺส อุปาทานสฺส อุปนิสฺสยโกฏิยา เจว สหชาตโกฏิยา จ ปจฺจโย โหติฯ ตถา อุปาทานํ ภวสฺสฯ ภโว ชาติยา อุปนิสฺสยโกฏิยา ปจฺจโย โหติฯ

ชาตีติ ปเนตฺถ สวิการา ปญฺจกฺขนฺธา ทฏฺฐพฺพา, ชาติ ชรามรณสฺส เจว โสกาทีนญฺจ อุปนิสฺสยโกฏิยา ปจฺจโย โหติฯ อยเมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถารโต ปน ปฏิจฺจสมุปฺปาทกถา วิสุทฺธิมเคฺค วุตฺตาฯ อิธ ปนสฺส ปโยชนมตฺตเมว เวทิตพฺพํฯ ภควา หิ วฏฺฏกถํ กเถโนฺต – ‘‘ปุริมา, ภิกฺขเว, โกฏิ น ปญฺญายติ อวิชฺชาย, ‘อิโต ปุเพฺพ อวิชฺชา นาโหสิ, อถ ปจฺฉา สมภวี’ติ เอวเญฺจตํ, ภิกฺขเว, วุจฺจติ, อถ จ ปน ปญฺญายติ ‘‘อิทปฺปจฺจยา อวิชฺชา’’ติ (อ. นิ. ๑๐.๖๑) เอวํ อวิชฺชาสีเสน วา, ปุริมา, ภิกฺขเว, โกฏิ น ปญฺญายติ ภวตณฺหาย…เป.… ‘‘อิทปฺปจฺจยา ภวตณฺหา’’ติ (อ. นิ. ๑๐.๖๒) เอวํ ตณฺหาสีเสน วา, ปุริมา, ภิกฺขเว, โกฏิ น ปญฺญายติ ภวทิฏฺฐิยา…เป.… ‘‘อิทปฺปจฺจยา ภวทิฏฺฐี’’ติ เอวํ ทิฏฺฐิสีเสน วา กเถสิ’’ฯ อิธ ปน ทิฏฺฐิสีเสน กเถโนฺต เวทนาราเคน อุปฺปชฺชมานา ทิฏฺฐิโย กเถตฺวา เวทนามูลกํ ปฏิจฺจสมุปฺปาทํ กเถสิฯ เตน อิทํ ทเสฺสติ – ‘‘เอวเมเต ทิฏฺฐิคติกา, อิทํ ทสฺสนํ คเหตฺวา ตีสุ ภเวสุ จตูสุ โยนีสุ ปญฺจสุ คตีสุ สตฺตสุ วิญฺญาณฏฺฐิตีสุ นวสุ สตฺตาวาเสสุ อิโต เอตฺถ เอโตฺต อิธาติ สนฺธาวนฺตา สํสรนฺตา ยเนฺต ยุตฺตโคโณ วิย, ถเมฺภ อุปนิพทฺธกุกฺกุโร วิย, วาเตน วิปฺปนฺนฏฺฐนาวา วิย จ วฏฺฏทุกฺขเมว อนุปริวตฺตนฺติ, วฏฺฏทุกฺขโต สีสํ อุกฺขิปิตุํ น สโกฺกนฺตี’’ติฯ

วิวฏฺฏกถาทิวณฺณนา

๑๔๕. เอวํ ทิฏฺฐิคติกาธิฏฺฐานํ วฏฺฏํ กเถตฺวา อิทานิ ยุตฺตโยคภิกฺขุอธิฏฺฐานํ กตฺวา วิวฏฺฏํ ทเสฺสโนฺต – ‘‘ยโต โข, ภิกฺขเว, ภิกฺขู’’ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ยโต**ติ ยทาฯ **ฉนฺนํ ผสฺสายตนาน**นฺติ เยหิ ฉหิ ผสฺสายตเนหิ ผุสิตฺวา ปฏิสํเวทยมานานํ ทิฏฺฐิคติกานํ วฏฺฏํ วตฺตติ, เตสํเยว ฉนฺนํ ผสฺสายตนานํฯ **สมุทย**นฺติอาทีสุ อวิชฺชาสมุทยา จกฺขุสมุทโยติอาทินา เวทนากมฺมฏฺฐาเน วุตฺตนเยน ผสฺสายตนานํ สมุทยาทโย เวทิตพฺพาฯ ยถา ปน ตตฺถ ‘‘ผสฺสสมุ

ทยา ผสฺสนิโรธา’’ติ วุตฺตํ, เอวมิธ, ตํ จกฺขาทีสุ – ‘‘อาหารสมุทยา อาหารนิโรธา’’ติ เวทิตพฺพํฯ มนายตเน ‘‘นามรูปสมุทยา นามรูปนิโรธา’’ติฯ

อุตฺตริตรํ ปชานาตีติ ทิฏฺฐิคติโก ทิฏฺฐิเมว ชานาติฯ อยํ ปน ทิฏฺฐิญฺจ ทิฏฺฐิโต จ อุตฺตริตรํ สีลสมาธิปญฺญาวิมุตฺตินฺติ ยาว อรหตฺตา ชานาติฯ โก เอวํ ชานาตีติ? ขีณาสโว ชานาติ, อนาคามี, สกทาคามี, โสตาปนฺโน, พหุสฺสุโต, คนฺถธโร ภิกฺขุ ชานาติ, อารทฺธวิปสฺสโก ชานาติฯ เทสนา ปน อรหตฺตนิกูเฏเนว นิฏฺฐาปิตาติฯ

๑๔๖. เอวํ วิวฏฺฏํ กเถตฺวา อิทานิ ‘‘เทสนาชาลวิมุตฺโต ทิฏฺฐิคติโก นาม นตฺถี’’ติ ทสฺสนตฺถํ ปุน – ‘‘เย หิ เกจิ, ภิกฺขเว’’ติ อารภิฯ ตตฺถ **อโนฺตชาลีกตา**ติ อิมสฺส มยฺหํ เทสนาชาลสฺส อโนฺตเยว กตาฯ **เอตฺถ สิตา วา**ติ เอตสฺมึ มม เทสนาชาเล สิตา นิสฺสิตา อวสิตาวฯ **อุมฺมุชฺชมานา อุมฺมุชฺชนฺตี**ติ กึ วุตฺตํ โหติ? เต อโธ โอสีทนฺตาปิ อุทฺธํ อุคฺคจฺฉนฺตาปิ มม เทสนาชาเล สิตาว หุตฺวา โอสีทนฺติ จ อุคฺคจฺฉนฺติ จฯ **เอตฺถ ปริยาปนฺนา**ติ เอตฺถ มยฺหํ เทสนาชาเล ปริยาปนฺนา, เอเตน อาพทฺธา อโนฺตชาลีกตา จ หุตฺวา อุมฺมุชฺชมานา อุมฺมุชฺชนฺติ, น เหตฺถ อสงฺคหิโต ทิฏฺฐิคติโก นาม อตฺถีติฯ

สุขุมจฺฉิเกนาติ สณฺหอจฺฉิเกน สุขุมจฺฉิเทฺทนาติ อโตฺถฯ เกวโฏฺฏ วิย หิ ภควา, ชาลํ วิย เทสนา, ปริตฺตอุทกํ วิย ทสสหสฺสิโลกธาตุ, โอฬาริกา ปาณา วิย ทฺวาสฎฺฐิทิฏฺฐิคติกาฯ ตสฺส ตีเร ฐตฺวา โอโลเกนฺตสฺส โอฬาริกานํ ปาณานํ อโนฺตชาลีกตภาวทสฺสนํ วิย ภควโต สพฺพทิฏฺฐิคตานํ เทสนาชาลสฺส อโนฺตกตภาวทสฺสนนฺติ เอวเมตฺถ โอปมฺมสํสนฺทนํ เวทิตพฺพํฯ

๑๔๗. เอวํ อิมาหิ ทฺวาสฎฺฐิยา ทิฏฺฐีหิ สพฺพทิฏฺฐีนํ สงฺคหิตตฺตา สเพฺพสํ ทิฏฺฐิคติกานํ เอตสฺมึ เทสนาชาเล ปริยาปนฺนภาวํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ อตฺตโน กตฺถจิ อปริยาปนฺนภาวํ ทเสฺสโนฺต – ‘‘อุจฺฉินฺนภวเนตฺติโก, ภิกฺขเว, ตถาคตสฺส กาโย’’ติอาทิมาหฯ ตตฺถ นยนฺติ เอตายาติ เนตฺติฯ **นยนฺตี**ติ คีวาย พนฺธิตฺวา อากฑฺฒนฺติ, รชฺชุยา เอตํ นามํฯ อิธ ปน เนตฺติสทิสตาย ภวตณฺหา เนตฺตีติ อธิเปฺปตาฯ สา หิ มหาชนํ คีวาย พนฺธิตฺวา ตํ ตํ ภวํ เนติ อุปเนตีติ ภวเนตฺติฯ อรหตฺตมคฺคสเตฺถน อุจฺฉินฺนา ภวเนตฺติ อสฺสาติ **อุจฺฉินฺนภวเนตฺติโก**ฯ

กายสฺส เภทา อุทฺธนฺติ กายสฺส เภทโต อุทฺธํฯ **ชีวิตปริยาทานา**ติ ชีวิตสฺส สพฺพโส ปริยาทินฺนตฺตา ปริกฺขีณตฺตา, ปุน อปฺปฏิสนฺธิกภาวาติ อโตฺถฯ **น ตํ ทกฺขนฺตี**ติ ตํ ตถาคตํฯ เทวา วา มนุสฺสา วา น ทกฺขิสฺสนฺติ, อปณฺณตฺติกภาวํ คมิสฺสตีติ อโตฺถฯ

เสยฺยถาปิ , **ภิกฺขเว**ติ, อุปมายํ ปน อิทํ สํสนฺทนํฯ อมฺพรุโกฺข วิย หิ ตถาคตสฺส กาโย, รุเกฺข ชาตมหาวโณฺฏ วิย ตํ นิสฺสาย ปุเพฺพ ปวตฺตตณฺหาฯ ตสฺมึ วเณฺฏ อุปนิพทฺธา ปญฺจ ปกฺกทฺวาทสปกฺกอฎฺฐารสปกฺกปริมาณา อมฺพปิณฺฑี วิย ตณฺหาย สติ ตณฺหูปนิพนฺธนา หุตฺวา อายตึ นิพฺพตฺตนกา ปญฺจกฺขนฺธา ทฺวาทสายตนานิ อฎฺฐารส ธาตุโยฯ ยถา ปน ตสฺมึ วเณฺฏ ฉิเนฺน สพฺพานิ ตานิ อมฺพานิ ตทนฺวยานิ โหนฺติ, ตํเยว วณฺฏํ อนุคตานิ, วณฺฏจฺเฉทา ฉินฺนานิ เยวาติ อโตฺถ; เอวเมว เย ภวเนตฺติวณฺฏสฺส อนุปจฺฉินฺนตฺตา อายตึ อุปฺปเชฺชยฺยุํ ปญฺจกฺขนฺธา ทฺวาทสายตนานิ อฎฺฐารสธาตุโย, สเพฺพ เต ธมฺมา ตทนฺวยา โหนฺติ ภวเนตฺตึ อนุคตา, ตาย ฉินฺนาย ฉินฺนา เยวาติ อโตฺถฯ

ยถา ปน ตสฺมิมฺปิ รุเกฺข มณฺฑูกกณฺฏกวิสสมฺผสฺสํ อาคมฺม อนุปุเพฺพน สุสฺสิตฺวา มเต – ‘‘อิมสฺมึ ฐาเน เอวรูโป นาม รุโกฺข อโหสี’’ติ โวหารมตฺตเมว โหติ, น ตํ รุกฺขํ โกจิ ปสฺสติ, เอวํ อริยมคฺคสมฺผสฺสํ อาคมฺม ตณฺหาสิเนหสฺส ปริยาทินฺนตฺตา อนุปุเพฺพน สุสฺสิตฺวา วิย ภิเนฺน อิมสฺมึ กาเย, กายสฺส เภทา อุทฺธํ ชีวิตปริยาทานา น ตํ ทกฺขนฺติ, ตถาคตมฺปิ เทวมนุสฺสา น ทกฺขิสฺสนฺติ, เอวรูปสฺส นาม กิร สตฺถุโน อิทํ สาสนนฺติ โวหารมตฺตเมว ภวิสฺสตีติ อนุปาทิเสสนิพฺพานธาตุํ ปาเปตฺวา เทสนํ นิฏฺฐเปสิฯ

๑๔๘. เอวํ วุเตฺต อายสฺมา อานโนฺทติ เอวํ ภควตา อิมสฺมึ สุเตฺต วุเตฺต เถโร อาทิโต ปฏฺฐาย สพฺพํ สุตฺตํ สมนฺนาหริตฺวา เอวํ พุทฺธพลํ ทีเปตฺวา กถิตสุตฺตสฺส น ภควตา นามํ คหิตํ, หนฺทสฺส นามํ คณฺหาเปสฺสามีติ จิเนฺตตฺวา ภควนฺตํ เอตทโวจฯ

ตสฺมาติห ตฺวนฺติอาทีสุ อยมตฺถโยชนา – อานนฺท, ยสฺมา อิมสฺมึ ธมฺมปริยาเย อิธโตฺถปิ ปรโตฺถปิ วิภโตฺต, ตสฺมาติห ตฺวํ อิมํ ธมฺมปริยายํ ‘‘อตฺถชาล’’นฺติปิ นํ ธาเรหิ; ยสฺมา ปเนตฺถ พหู ตนฺติธมฺมา กถิตา, ตสฺมา ‘‘ธมฺมชาล’’นฺติปิ นํ ธาเรหิ; ยสฺมา จ เอตฺถ เสฏฺฐเฏฺฐน พฺรหฺมํ สพฺพญฺญุตญฺญาณํ วิภตฺตํ, ตสฺมา ‘‘พฺรหฺมชาล’’นฺติปิ นํ ธาเรหิ; ยสฺมา เอตฺถ ทฺวาสฏฺฐิทิฏฺฐิโย วิภตฺตา, ตสฺมา ‘‘ทิฏฺฐิชาล’’นฺติปิ นํ ธาเรหิ; ยสฺมา ปน อิมํ ธมฺมปริยายํ สุตฺวา เทวปุตฺตมารมฺปิ ขนฺธมารมฺปิ มจฺจุมารมฺปิ กิเลสมารมฺปิ สกฺกา มทฺทิตุํ, ตสฺมา ‘‘อนุตฺตโร สงฺคามวิชโยติปิ นํ ธาเรหี’’ติฯ

อิทมโวจ *ภควา*ติ อิทํ นิทานาวสานโต ปภุติ ยาว ‘‘อนุตฺตโร สงฺคามวิชโยติปิ นํ ธาเรหี’’ติ สกลํ สุตฺตนฺตํ ภควา ปเรสํ ปญฺญาย อลพฺภเนยฺยปติฏฺฐํ ปรมคมฺภีรํ สพฺพญฺญุตญฺญาณํ ปกาเสโนฺต สูริโย วิย อนฺธการํ ทิฏฺฐิคตมหนฺธการํ วิธมโนฺต อโวจฯ

๑๔๙. อตฺตมนา เต *ภิกฺขู*ติ เต ภิกฺขู อตฺตมนา สกมนา, พุทฺธคตาย ปีติยา อุทคฺคจิตฺตา หุตฺวาติ วุตฺตํ โหติฯ ***ภควโต ภาสิต***นฺติ เอวํ วิจิตฺรนยเทสนาวิลาสยุตฺตํ อิทํ สุตฺตํ กรวีกรุตมญฺชุนา กณฺณสุเขน ปณฺฑิตชนหทยานํ อมตาภิเสกสทิเสน พฺรหฺมสฺสเรน ภาสมานสฺส ภควโต วจนํฯ **อภินนฺทุ**นฺติ อนุโมทึสุ เจว สมฺปฏิจฺฉึสุ จฯ อยญฺหิ **อภินนฺท**สโทฺท – ‘‘อภินนฺทติ อภิวทตี’’ติอาทีสุ (สํ. นิ. ๓.๕) ตณฺหายมฺปิ อาคโตฯ ‘‘อนฺนเมวาภินนฺทนฺติ, อุภเย เทวมานุสา’’ติอาทีสุ (สํ. นิ. ๑.๔๓) อุปคมเนปิฯ

‘‘จิรปฺปวาสึ ปุริสํ, ทูรโต โสตฺถิมาคตํ;
ญาติมิตฺตา สุหชฺชา จ, อภินนฺทนฺติ อาคต’’นฺติฯ (ธ. ป. ๒๑๙);

อาทีสุ สมฺปฏิจฺฉเนปิฯ ‘‘อภินนฺทิตฺวา อนุโมทิตฺวา’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๒๐๕) อนุโมทเนปิฯ สฺวายมิธ อนุโมทนสมฺปฏิจฺฉเนสุ ยุชฺชติฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘อภินนฺทุนฺติ อนุโมทึสุ เจว สมฺปฏิจฺฉึสุ จา’’ติฯ

สุภาสิตํ สุลปิตํ, ‘‘สาธุ สาธู’’ติ ตาทิโน;
อนุโมทมานา สิรสา, สมฺปฏิจฺฉึสุ ภิกฺขโวติฯ

อิมสฺมิญฺจ ปน เวยฺยากรณสฺมินฺติ อิมสฺมึ นิคฺคาถกสุเตฺตฯ นิคฺคาถกตฺตา หิ อิทํ เวยฺยากรณนฺติ วุตฺตํฯ

ทสสหสฺสี โลกธาตูติ ทสสหสฺสจกฺกวาฬปริมาณา โลกธาตุฯ **อกมฺปิตฺถา**ติ น สุตฺตปริโยสาเนเยว อกมฺปิตฺถาติ เวทิตพฺพาฯ ภณฺญมาเนติ หิ วุตฺตํฯ ตสฺมา ทฺวาสฏฺฐิยา ทิฏฺฐิคเตสุ วินิเวเฐตฺวา เทสิยมาเนสุ ตสฺส ตสฺส ทิฏฺฐิคตสฺส ปริโยสาเน ปริโยสาเนติ ทฺวาสฏฺฐิยา ฐาเนสุ อกมฺปิตฺถาติ เวทิตพฺพาฯ

ตตฺถ อฏฺฐหิ การเณหิ ปถวีกมฺโป เวทิตพฺโพ – ธาตุโกฺขเภน, อิทฺธิมโต อานุภาเวน, โพธิสตฺตสฺส คโพฺภกฺกนฺติยา, มาตุกุจฺฉิโต นิกฺขมเนน, สโมฺพธิปฺปตฺติยา, ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตเนน, อายุสงฺขาโรสฺสชฺชเนน, ปรินิพฺพาเนนาติฯ เตสํ วินิจฺฉยํ – ‘‘อฏฺฐ โข อิเม, อานนฺท, เหตู อฏฺฐ ปจฺจยา มหโต ภูมิจาลสฺส ปาตุภาวายา’’ติ เอวํ มหาปรินิพฺพาเน อาคตาย ตนฺติยา วณฺณนากาเล วกฺขามฯ อยํ ปน มหาปถวี อปเรสุปิ อฏฺฐสุ ฐาเนสุ อกมฺปิตฺถ – มหาภินิกฺขมเน, โพธิมณฺฑูปสงฺกมเน, ปํสุกูลคฺคหเณ, ปํสุกูลโธวเน, กาฬการามสุตฺเต, โคตมกสุตฺเต, เวสฺสนฺตรชาตเก, อิมสฺมึ พฺรหฺมชาเลติฯ ตตฺถ มหาภินิกฺขมนโพธิมณฺฑูปสงฺกมเนสุ วีริยพเลน อกมฺปิตฺถฯ ปํสุกูลคฺคหเณ ทฺวิสหสฺสทีปปริวาเร จตฺตาโร มหาทีเป ปหาย ปพฺพชิตฺวา สุสานํ คนฺตฺวา ปํสุกูลํ คณฺหเนฺตน ทุกฺกรํ ภควตา กตนฺติ อจฺฉริยเวคาภิหตา อกมฺปิตฺถฯ ปํสุกูลโธวนเวสฺสนฺตรชาตเกสุ อกาลกมฺปเนน อกมฺปิตฺถฯ กาฬการามโคตมกสุตฺเตสุ – ‘‘อหํ สกฺขี ภควา’’ติ สกฺขิภาเวน อกมฺปิตฺถฯ อิมสฺมึ ปน พฺรหฺมชาเล ทฺวาสฏฺฐิยา ทิฏฺฐิคเตสุ วิชเฏตฺวา นิคฺคุมฺพํ กตฺวา เทสิยมาเนสุ สาธุการทานวเสน อกมฺปิตฺถาติ เวทิตพฺพาฯ

น เกวลญฺจ เอเตสุ ฐาเนสุเยว ปถวี อกมฺปิตฺถ, อถ โข ตีสุ สงฺคเหสุปิ มหามหินฺทเตฺถรสฺส อิมํ ทีปํ อาคนฺตฺวา โชติวเน นิสีทิตฺวา ธมฺมํ เทสิตทิวเสปิ อกมฺปิตฺถฯ กลฺยาณิยวิหาเร จ ปิณฺฑปาติยเตฺถรสฺส เจติยงฺคณํ สมฺมชฺชิตฺวา ตเตฺถว นิสีทิตฺวา พุทฺธารมฺมณํ ปีตึ คเหตฺวา อิมํ สุตฺตนฺตํ อารทฺธสฺส สุตฺตปริโยสาเน อุทกปริยนฺตํ กตฺวา อกมฺปิตฺถฯ โลหปาสาทสฺส ปาจีนอมฺพลฏฺฐิกฏฺฐานํ นาม อโหสิฯ ตตฺถ นิสีทิตฺวา ทีฆภาณกเตฺถรา พฺรหฺมชาลสุตฺตํ อารภึสุ, เตสํ สชฺฌายปริโยสาเนปิ อุทกปริยนฺตเมว กตฺวา ปถวี อกมฺปิตฺถาติฯ

> เอวํ ยสฺสานุภาเวน, อกมฺปิตฺถ อเนกโส;
> เมทนี สุตฺตเสฏฺฐสฺส, เทสิตสฺส สยมฺภุนาฯ
>
> พฺรหฺมชาลสฺส ตสฺสีธ, ธมฺมํ อตฺถญฺจ ปณฺฑิตา;
> สกฺกจฺจํ อุคฺคเหตฺวาน, ปฏิปชฺชนฺตุ โยนิโสติฯ

อิติ สุมงฺคลวิลาสินิยา ทีฆนิกายฏฺฐกถายํ

พฺรหฺมชาลสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. สามญฺญผลสุตฺตวณฺณนา

ราชามจฺจกถาวณฺณนา

๑๕๐. เอวํ เม สุตํ…เป…. ราชคเหติ สามญฺญผลสุตฺตํฯ ตตฺรายํ อปุพฺพปทวณฺณนา – **ราชคเห**ติ เอวํนามเก นคเรฯ ตญฺหิ มนฺธาตุมหาโควินฺทาทีหิ ปริคฺคหิตตฺตา ราชคหนฺติ วุจฺจติฯ อเญฺญปิ เอตฺถ ปกาเร วณฺณยนฺติ, กึ เตหิ? นามเมตํ ตสฺส นครสฺสฯ ตํ ปเนตํ พุทฺธกาเล จ จกฺกวตฺติกาเล จ นครํ โหติ, เสสกาเล สุญฺญํ โหติ ยกฺขปริคฺคหิตํ, เตสํ วสนวนํ หุตฺวา ติฏฺฐติฯ **วิหรตี**ติ อวิเสเสน อิริยาปถทิพฺพพฺรหฺมอริยวิหาเรสุ อญฺญตรวิหารสมงฺคิปริทีปนเมตํฯ อิธ ปน ฐานคมนนิสชฺชสยนปฺปเภเทสุ อิริยาปเถสุ อญฺญตรอิริยาปถสมาโยคปริทีปนํฯ เตน ฐิโตปิ คจฺฉนฺโตปิ นิสิโนฺนปิ สยาโนปิ ภควา วิหรติ เจว เวทิตโพฺพฯ โส หิ เอกํ อิริยาปถพาธนํ อเญฺญน อิริยาปเถน วิจฺฉินฺทิตฺวา อปริปตนฺตํ อตฺตภาวํ หรติ ปวเตฺตติ, ตสฺมา วิหรตีติ วุจฺจติฯ

ชีวกสฺส โกมารภจฺจสฺส อมฺพวเนติ อิทมสฺส ยํ โคจรคามํ อุปนิสฺสาย วิหรติ, ตสฺส สมีปนิวาสนฏฺฐานปริทีปนํฯ ตสฺมา – ราชคเห วิหรติ ชีวกสฺส โกมารภจฺจสฺส อมฺพวเนติ ราชคหสมีเป ชีวกสฺส โกมารภจฺจสฺส อมฺพวเน วิหรตีติ เอวเมตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ สมีปเตฺถ เหตํ ภุมฺมวจนํฯ ตตฺถ ชีวตีติ **ชีวโก,** กุมาเรน ภโตติ **โกมารภโจฺจฯ** ยถาห – ‘‘กึ ภเณ, เอตํ กาเกหิ สมฺปริกิณฺณนฺติ? ทารโก เทวาติฯ ชีวติ ภเณติ? ชีวติ, เทวาติฯ เตน หิ, ภเณ ตํ ทารกํ อมฺหากํ อเนฺตปุรํ เนตฺวา ธาตีนํ เทถ โปเสตุนฺติฯ ตสฺส ชีวตีติ ชีวโกติ นามํ อกํสุฯ กุมาเรน โปสาปิโตติ โกมารภโจฺจติ นามํ อกํสู’’ติ (มหาว. ๓๒๘) อยํ ปเนตฺถ สเงฺขโปฯ วิตฺถาเรน ปน ชีวกวตฺถุขนฺธเก อาคตเมวฯ วินิจฺฉยกถาปิสฺส สมนฺตปาสาทิกาย วินยฏฺฐกถายํ วุตฺตาฯ

อยํ ปน ชีวโก เอกสฺมึ สมเย ภควโต โทสาภิสนฺนํ กายํ วิเรเจตฺวา สิเวยฺยกํ ทุสฺสยุคํ ทตฺวา วตฺถานุโมทนาปริโยสาเน โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐาย จิเนฺตสิ – ‘‘มยา ทิวสสฺส ทฺวตฺติกฺขตฺตุํ พุทฺธุปฏฺฐานํ คนฺตพฺพํ, อิทญฺจ เวฬุวนํ อติทูเร, มยฺหํ ปน อมฺพวนํ อุยฺยานํ อาสนฺนตรํ, ยํนูนาหํ เอตฺถ ภควโต วิหารํ กาเรยฺย’’นฺติฯ โส ตสฺมึ อมฺพวเน รตฺติฏฺฐานทิวาฐานเลณกุฏิมณฺฑปาทีนิ สมฺปาเทตฺวา ภควโต อนุจฺฉวิกํ คนฺธกุฏึ การาเปตฺวา อมฺพวนํ อฏฺฐารสหตฺถุเพฺพเธน ตมฺพปฏฺฏวเณฺณน ปาการเรน ปริกฺขิปาเปตฺวา พุทฺธปฺปมุขํ ภิกฺขุสงฺฆํ สจีวรภเตฺตน สนฺตเปฺปตฺวา ทกฺขิโณทกํ ปาเตตฺวา วิหารํ นิยฺยาเตสิฯ ตํ สนฺธาย วุตฺตํ – ‘‘ชีวกสฺส โกมารภจฺจสฺส อมฺพวเน’’ติฯ

อฑฺฒเตฬเสหิ ภิกฺขุสเตหีติ อฑฺฒสเตน อูเนหิ เตรสหิ ภิกฺขุสเตหิฯ **ราชา**ติอาทีสุ ราชติ อตฺตโน อิสฺสริยสมฺปตฺติยา จตูหิ สงฺคหวตฺถูหิ มหาชนํ รเญฺชติ วเฑฺฒตีติ **ราชาฯ** มคธานํ อิสฺสโรติ **มาคโธฯ** อชาโตเยว รโญฺญ สตฺตุ ภวิสฺสตีติ เนมิตฺตเกหิ นิทฺทิโฏฺฐติ **อชาตสตฺตุฯ**

ตสฺมึ กิร กุจฺฉิคเต เทวิยา เอวรูโป โทหโฬ อุปฺปชฺชิ – ‘‘อโห วตาหํ รโญฺญ ทกฺขิณพาหุโลหิตํ ปิเวยฺย’’นฺติ, สา ‘‘ภาริเย ฐาเน โทหโฬ อุปฺปโนฺน, น สกฺกา กสฺสจิ อาโรเจตุ’’นฺติ ตํ กเถตุํ อสโกฺกนฺตี กิสา ทุพฺพณฺณา อโหสิฯ ตํ ราชา ปุจฺฉิ – ‘‘ภเทฺท, ตุยฺหํ อตฺตภาโว น ปกติวโณฺณ, กึ การณ’’นฺติ? ‘‘มา ปุจฺฉ, มหาราชาติ’’ฯ ‘‘ภเทฺท, ตฺวํ อตฺตโน อชฺฌาสยํ มยฺหํ อกเถนฺตี กสฺส กเถสฺสสี’’ติ ตถา ตถา นิพนฺธิตฺวา กถาเปสิฯ สุตฺวา จ – ‘‘พาเล, กึ เอตฺถ ตุยฺหํ

ภาริยสญฺญา อโหสี’’ติ เวชฺชํ ปโกฺกสาเปตฺวา สุวณฺณสตฺถเกน พาหุํ ผาลาเปตฺวา สุวณฺณสร เกน โลหิตํ คเหตฺวา อุทเกน สมฺภินฺทิตฺวา ปาเยสิฯ เนมิตฺตกา ตํ สุตฺวา – ‘‘เอส คโพฺภ รโญฺญ สตฺตุ ภวิสฺสติ, อิมินา ราชา หญฺญิสฺสตี’’ติ พฺยากรึสุฯ เทวี สุตฺวา – ‘‘มยฺหํ กิร กุจฺฉิโต นิกฺขโนฺต ราชานํ มาเรสฺสตี’’ติ คพฺภํ ปาเตตุกามา อุยฺยานํ คนฺตฺวา กุจฺฉึ มทฺทาเปสิ, คโพฺภ น ปตติฯ สา ปุนปฺปุนํ คนฺตฺวา ตเถว กาเรสิฯ ราชา กิมตฺถํ อยํ อภิณฺหํ อุยฺยานํ คจฺฉตีติ ปริวีมํสโนฺต ตํ การณํ สุตฺวา – ‘‘ภเทฺท, ตว กุจฺฉิยํ ปุโตฺตติ วา ธีตาติ วา น ปญฺญายติ, อตฺตโน นิพฺพตฺตทารกํ เอวมกาสีติ มหา อคุณราสิปิ โน ชมฺพุทีปตเล อาวิภวิสฺสติ, มา ตฺวํ เอวํ กโรหี’’ติ นิวาเรตฺวา อารกฺขํ อทาสิฯ สา คพฺภวุฎฺฐานกาเล ‘‘มาเรสฺสามี’’ติ จิเนฺตสิฯ ตทาปิ อารกฺขมนุสฺสา ทารกํ อปนยึสุฯ อถาปเรน สมเยน วุฑฺฒิปฺปตฺตํ กุมารํ เทวิยา ทเสฺสสุํฯ สา ตํ ทิสฺวาว ปุตฺตสิเนหํ อุปฺปาเทสิ, เตน นํ มาเรตุํ นาสกฺขิฯ ราชาปิ อนุกฺกเมน ปุตฺตสฺส โอปรชฺชมทาสิฯ

อเถกสฺมึ สมเย เทวทโตฺต รโหคโต จิเนฺตสิ – ‘‘สาริปุตฺตสฺส ปริสา มหาโมคฺคลฺลานสฺส ปริสา มหากสฺสปสฺส ปริสาติ, เอวมิเม วิสุํ วิสุํ ธุรา, อหมฺปิ เอกํ ธุรํ นีหรามี’’ติฯ โส ‘‘น สกฺกา วินา ลาเภน ปริสํ อุปฺปาเทตุํ, หนฺทาหํ ลาภํ นิพฺพเตฺตมี’’ติ จิเนฺตตฺวา ขนฺธเก อาคตนเยน อชาตสตฺตุํ กุมารํ อิทฺธิปาฏิหาริเยน ปสาเทตฺวา สายํ ปาตํ ปญฺจหิ รถสเตหิ อุปฏฺฐานํ อาคจฺฉนฺตํ อติวิสฺสตฺถํ ญตฺวา เอกทิวสํ อุปสงฺกมิตฺวา เอตทโวจ – ‘‘ปุเพฺพ โข, กุมาร, มนุสฺสา ทีฆายุกา, เอตรหิ อปฺปายุกา, เตน หิ ตฺวํ กุมาร, ปิตรํ หนฺตฺวา ราชา โหหิ, อหํ ภควนฺตํ หนฺตฺวา พุโทฺธ ภวิสฺสามี’’ติ กุมารํ ปิตุวเธ อุโยฺยเชติฯ

โส – ‘‘อโยฺย เทวทโตฺต มหานุภาโว, เอตสฺส อวิทิตํ นาม นตฺถี’’ติ อูรุยา โปตฺถนิยํ พนฺธิตฺวา ทิวา ทิวสฺส ภีโต อุพฺพิโคฺค อุสฺสงฺกี อุตฺรโสฺต อเนฺตปุรํ ปวิสิตฺวา วุตฺตปฺปการํ วิปฺปการํ อกาสิฯ อถ นํ อมจฺจา คเหตฺวา อนุยุญฺชิตฺวา – ‘‘กุมาโร จ หนฺตโพฺพ, เทวทโตฺต จ, สเพฺพ จ ภิกฺขู หนฺตพฺพา’’ติ สมฺมนฺตยิตฺวา รโญฺญ อาณาวเสน กริสฺสามาติ รโญฺญ อาโรเจสุํฯ

ราชา เย อมจฺจา มาเรตุกามา อเหสุํ, เตสํ ฐานนฺตรานิ อจฺฉินฺทิตฺวา, เย น มาเรตุกามา, เต อุเจฺจสุ ฐาเนสุ ฐเปตฺวา กุมารํ ปุจฺฉิ – ‘‘กิสฺส ปน ตฺวํ, กุมาร, มํ มาเรตุกาโมสี’’ติ? ‘‘รเชฺชนมฺหิ, เทว, อตฺถิโก’’ติฯ ราชา ตสฺส รชฺชํ อทาสิฯ

โส มยฺหํ มโนรโถ นิปฺผโนฺนติ เทวทตฺตสฺส อาโรเจสิฯ ตโต นํ โส อาห – ‘‘ตฺวํ สิงฺคาลํ อโนฺตกตฺวา เภริปริโยนทฺธปุริโส วิย สุกิจฺจการิมฺหีติ มญฺญสิ, กติปาเหเนว เต ปิตา ตยา กตํ อวมานํ จิเนฺตตฺวา สยเมว ราชา ภวิสฺสตี’’ติฯ อถ, ภเนฺต, กึ กโรมีติ? มูลฆจฺจํ ฆาเตหีติฯ นนุ, ภเนฺต, มยฺหํ ปิตา น สตฺถวโชฺฌติ? อาหารุปเจฺฉทเนน นํ มาเรหีติฯ โส ปิตรํ ตาปนเคเห ปกฺขิปาเปสิ, ตาปนเคหํ นาม กมฺมกรณตฺถาย กตํ ธูมฆรํฯ ‘‘มม มาตรํ ฐเปตฺวา อญฺญสฺส ทฎฺฐุํ มา เทถา’’ติ อาหฯ เทวี สุวณฺณสรเก ภตฺตํ ปกฺขิปิตฺวา อุจฺฉเงฺคนาทาย ปวิสติฯ ราชา ตํ ภุญฺชิตฺวา ยาเปติฯ โส – ‘‘มยฺหํ ปิตา กถํ ยาเปตี’’ติ ปุจฺฉิตฺวา ตํ ปวตฺตึ สุตฺวา – ‘‘มยฺหํ มาตุ อุจฺฉงฺคํ กตฺวา ปวิสิตุํ มา เทถา’’ติ อาหฯ ตโต ปฏฺฐาย เทวี โมฬิยํ ปกฺขิปิตฺวา ปวิสติฯ ตมฺปิ สุตฺวา ‘‘โมฬึ พนฺธิตฺวา ปวิสิตุํ มา เทถา’’ติฯ ตโต สุวณฺณปาทุกาสุ ภตฺตํ ฐเปตฺวา ปิทหิตฺวา ปาทุกา อารุยฺห ปวิสติฯ ราชา เตน ยาเปติฯ ปุน ‘‘กถํ ยาเปตี’’ติ ปุจฺฉิตฺวา ตมตฺถํ สุตฺวา ‘‘ปาทุกา อารุยฺห ปวิสิตุมฺปิ มา เทถา’’ติ อาหฯ ตโต ปฏฺฐาย เทวี คโนฺธทเกน นฺหายิตฺวา สรีรํ จตุมธุเรน มเกฺขตฺวา ปารุปิตฺวา ปวิสติฯ ราชา ตสฺสา สรีรํ เลหิตฺวา ยาเปติฯ ปุน ปุจฺฉิตฺวา ตํ ปวตฺตึ สุตฺวา ‘‘อิโต ปฏฺฐาย มยฺหํ มาตุ ปเวสนํ นิวาเรถา’’ติ อาหฯ เทวี ทฺวารมูเล ฐตฺวา

‘‘สามิ, พิมฺพิสาร, เอตํ ทหรกาเล มาเรตุํ น อทาสิ, อตฺตโน สตฺตุํ อตฺตนาว โปเสสิ, อิทํ ปน ทานิ เต ปจฺฉิมทสฺสนํ, นาหํ อิโต ปฏฺฐาย ตุเมฺห ปสฺสิตุํ ลภามิ, สเจ มยฺหํ โทโส อตฺถิ, ขมถ เทวา’’ติ โรทิตฺวา กนฺทิตฺวา นิวตฺติฯ

ตโต ปฏฺฐาย รโญฺญ อาหาโร นตฺถิฯ ราชา มคฺคผลสุเขน จงฺกเมน ยาเปติฯ อติวิย อสฺส อตฺตภาโว วิโรจติฯ โส – ‘‘กถํ, เม ภเณ, ปิตา ยาเปตี’’ติ ปุจฺฉิตฺวา ‘‘จงฺกเมน, เทว, ยาเปติ; อติวิย จสฺส อตฺตภาโว วิโรจตี’’ติ สุตฺวา ‘จงฺกมํ ทานิสฺส หาเรสฺสามี’ติ จินฺเตตฺวา – ‘‘มยฺหํ ปิตุ ปาเท ขุเรน ผาเลตฺวา โลณเตเลน มเกฺขตฺวา ขทิรงฺคาเรหิ วีตจฺจิเตหิ ปจถา’’ติ นฺหาปิเต เปเสสิฯ ราชา เต ทิสฺวา – ‘‘นูน มยฺหํ ปุโตฺต เกนจิ สญฺญโตฺต ภวิสฺสติ, อิเม มม มสฺสุกรณตฺถายาคตา’’ติ จินฺเตสิฯ เต คนฺตฺวา วนฺทิตฺวา อฏฺฐํสุฯ ‘กสฺมา อาคตตฺถา’ติ จ ปุฏฺฐา ตํ สาสนํ อาโรเจสุํฯ ‘‘ตุมฺหากํ รโญฺญ มนํ กโรถา’’ติ จ วุตฺตา ‘นิสีท, เทวา’ติ วตฺวา จ ราชานํ วนฺทิตฺวา – ‘‘เทว, มยํ รโญฺญ อาณํ กโรม, มา อมฺหากํ กุชฺฌิตฺถ, นยิทํ ตุมฺหาทิสานํ ธมฺมราชูนํ อนุจฺฉวิก’’นฺติ วตฺวา วามหเตฺถน โคปฺผเก คเหตฺวา ทกฺขิณหเตฺถน ขุรํ คเหตฺวา ปาทตลานิ ผาเลตฺวา โลณเตเลน มเกฺขตฺวา ขทิรงฺคาเรหิ วีตจฺจิเตหิ ปจึสุฯ ราชา กิร ปุเพฺพ เจติยงฺคเณ สอุปาหโน อคมาสิ, นิสชฺชนตฺถาย ปญฺญตฺตกฏสารกญฺจ อโธเตหิ ปาเทหิ อกฺกมิ, ตสฺสายํ นิสฺสนฺโทติ วทนฺติฯ รโญฺญ พลวเวทนา อุปฺปนฺนาฯ โส – ‘‘อโห พุโทฺธ, อโห ธโมฺม, อโห สโงฺฆ’’ติ อนุสฺสรโนฺตเยว เจติยงฺคเณ ขิตฺตมาลา วิย มิลายิตฺวา จาตุมหาราชิกเทวโลเก เวสฺสวณสฺส ปริจารโก ชนวสโภ นาม ยโกฺข หุตฺวา นิพฺพตฺติฯ

ตํ ทิวสเมว อชาตสตฺตุสฺส ปุโตฺต ชาโต, ปุตฺตสฺส ชาตภาวญฺจ ปิตุมตภาวญฺจ นิเวเทตุํ เทฺว เลขา เอกกฺขเณเยว อาคตาฯ อมจฺจา – ‘‘ปฐมํ ปุตฺตสฺส ชาตภาวํ อาโรเจสฺสามา’’ติ ตํ เลขํ รโญฺญ หเตฺถ ฐเปสุํฯ รโญฺญ ตงฺขเณเยว ปุตฺตสิเนโห อุปฺปชฺชิตฺวา สกลสรีรํ โขเภตฺวา อฏฺฐิมิญฺชํ อาหจฺจ อฏฺฐาสิฯ ตสฺมึ ขเณ ปิตุคุณมญฺญาสิ – ‘‘มยิ ชาเตปิ มยฺหํ ปิตุ เอวเมว สิเนโห อุปฺปโนฺน’’ติฯ โส – ‘‘คจฺฉถ, ภเณ, มยฺหํ ปิตรํ วิสฺสเชฺชถา’’ติ อาหฯ ‘‘กึ วิสฺสชฺชาเปถ, เทวา’’ติ อิตรํ เลขํ หเตฺถ ฐปยึสุฯ

โส ตํ ปวตฺตึ สุตฺวา โรทมาโน มาตุสมีปํ คนฺตฺวา – ‘‘อโหสิ นุ, โข, อมฺม, มยฺหํ ปิตุ มยิ ชาเต สิเนโห’’ติ? สา อาห – ‘‘พาลปุตฺต, กึ วเทสิ, ตว ทหรกาเล องฺคุลิยา ปีฬกา อุฏฺฐหิฯ อถ ตํ โรทมานํ สญฺญาเปตุํ อสโกฺกนฺตา ตํ คเหตฺวา วินิจฺฉยฏฺฐาเน นิสินฺนสฺส ตว ปิตุ สนฺติกํ อคมํสุฯ ปิตา เต องฺคุลึ มุเข ฐเปสิฯ ปีฬกา มุเขเยว ภิชฺชิฯ อถ โข ปิตา ตว สิเนเหน ตํ โลหิตมิสฺสกํ ปุพฺพํ อนิฏฺฐุภิตฺวาว อโชฺฌหริฯ เอวรูโป เต ปิตุ สิเนโห’’ติฯ โส โรทิตฺวา ปริเทวิตฺวา ปิตุ สรีรกิจฺจํ อกาสิฯ

เทวทโตฺตปิ อชาตสตฺตุํ อุปสงฺกมิตฺวา – ‘‘ปุริเส, มหาราช, อาณาเปหิ, เย สมณํ โคตมํ ชีวิตา โวโรเปสฺสนฺตี’’ติ วตฺวา เตน ทินฺเน ปุริเส เปเสตฺวา สยํ คิชฺฌกูฏํ อารุยฺห ยเนฺตน สิลํ ปวิชฺฌิตฺวา นาฬาคิริหตฺถึ มุญฺจาเปตฺวาปิ เกนจิ อุปาเยน ภควนฺตํ มาเรตุํ อสโกฺกโนฺต ปริหีนลาภสกฺกาโร ปญฺจ วตฺถูนิ ยาจิตฺวา ตานิ อลภมาโน เตหิ ชนํ สญฺญาเปสฺสามีติ สงฺฆเภทํ กตฺวา สาริปุตฺตโมคฺคลฺลาเนสุ ปริสํ อาทาย ปกฺกเนฺตสุ อุณฺหโลหิตํ มุเขน ฉเฑฺฑตฺวา นวมาเส คิลานมเญฺจ นิปชฺชิตฺวา วิปฺปฏิสารชาโต – ‘‘กุหึ เอตรหิ สตฺถา วสตี’’ติ ปุจฺฉิตฺวา ‘‘เชตวเน’’ติ วุเตฺต มญฺจเกน มํ อาหริตฺวา สตฺถารํ ทเสฺสถาติ วตฺวา อาหริยมาโน ภควโต ทสฺสนารหสฺส กมฺมสฺส อกตตฺตา เชตวเน โปกฺขรณีสมีเปเยว เทฺวธา ภินฺนํ ปถวึ ปวิสิตฺวา มหานิรเย ปติฏฺฐิโตติฯ อยเมตฺถ สเงฺขโปฯ วิตฺถารกถานโย ขนฺธเก อาคโตฯ อาคตตฺตา ปน

สพฺพํ น วุตฺตนฺติฯ เอวํ อชาโตเยว รโญฺญ สตฺตุ ภวิสฺสตีติ เนมิตฺตเกหิ นิทฺทิฏฺฐตฺติ อชาตสตฺตุฯ

เวเทหิปุตฺโตติ อยํ โกสลรโญฺญ ธีตาย ปุตฺโต, น วิเทหรโญฺญฯ เวเทหีติ ปน ปณฺฑิตาธิวจนเมตํฯ ยถาห – ‘‘เวเทหิกา คหปตานี (ม. นิ. ๑.๒๒๖), อโยฺย อานนฺโท เวเทหมุนี’’ติ (สํ. นิ. ๒.๑๕๔)ฯ ตตฺรายํ วจนโตฺถ – วิทนฺติ เอเตนาติ เวโท, ญาณเสฺสตํ อธิวจนํฯ เวเทน อีหติ ฆฏติ วายมตีติ เวเทหีฯ เวเทหิยา ปุตฺโต เวเทหิปุตฺโตฯ

ตทหูติ ตสฺมิํ อหุ, ตสฺมิํ ทิวเสติ อโตฺถฯ อุปวสนฺติ เอตฺถาติ อุโปสโถ, อุปวสนฺตีติ สีเลน วา อนสเนน วา อุเปตา หุตฺวา วสนฺตีติ อโตฺถฯ อยํ ปเนตฺถ อตฺถุทฺธาโร – ‘‘อายามาวุโส, กปฺปิน, อุโปสถํ คมิสฺสามา’’ติอาทีสุ ปาติโมกฺขุเทฺทโส อุโปสโถฯ ‘‘เอวํ อฏฺฐงฺคสมนฺนาคโต โข, วิสาเข, อุโปสโถ อุปวุโตฺถ’’ติอาทีสุ (อ. นิ. ๘.๔๓) สีลํฯ ‘‘สุทฺธสฺส เว สทา ผคฺคุ, สุทฺธสฺสุโปสโถ สทา’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๗๙) อุปวาโสฯ ‘‘อุโปสโถ นาม นาคราชา’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๒.๒๔๖) ปญฺญตฺติ ฯ ‘‘น, ภิกฺขเว, ตทหุโปสเถ สภิกฺขุกา อาวาสา’’ติอาทีสุ (มหาว. ๑๘๑) อุปวสิตพฺพทิวโสฯ อิธาปิ โสเยว อธิเปฺปโตฯ โส ปเนส อฏฺฐมี จาตุทฺทสี ปนฺนรสีเภเทน ติวิโธฯ ตสฺมา เสสทฺวยนิวารณตฺถํ ปนฺนรเสติ วุตฺตํฯ เตเนว วุตฺตํ – ‘‘อุปวสนฺติ เอตฺถาติ อุโปสโถ’’ติฯ

โกมุทิยาติ กุมุทวติยาฯ ตทา กิร กุมุทานิ สุปุปฺผิตานิ โหนฺติ, ตานิ เอตฺถ สนฺตีติ โกมุทีฯ **จาตุมาสินิยา**ติ จาตุมาสิยา, สา หิ จตุนฺนํ มาสานํ ปริโยสานภูตาติ จาตุมาสีฯ อิธ ปน จาตุมาสินีติ วุจฺจติฯ มาสปุณฺณตาย อุตุปุณฺณตาย สํวจฺฉรปุณฺณตาย ปุณฺณา สมฺปุณฺณาติ ปุณฺณาฯ มา อิติ จโนฺท วุจฺจติ, โส เอตฺถ ปุโณฺณติ ปุณฺณมาฯ เอวํ ปุณฺณาย ปุณฺณมายาติ อิมสฺมิํ ปททฺวเย จ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

ราชามจฺจปริวุโตติ เอวรูปาย รชตฆฏวินิคฺคตาหิ ขีรธาราหิ โธวิยมานทิสาภาคาย วิย, รชตวิมานวิจฺจุเตหิ มุตฺตาวฬิสุมนกุสุมทามเสตทุกูลกุมุทวิสเรหิ สมฺปริกิณฺณาย วิย จ, จตุรุปกฺกิเลสวิมุตฺตปุณฺณจนฺทปฺปภาสมุทโยภาสิตาย รตฺติยา ราชามเจฺจหิ ปริวุโตติ อโตฺถฯ **อุปริปาสาทวรคโต**ติ ปาสาทวรสฺส อุปริคโตฯ มหารเห สมุสฺสิตเสตจฺฉเตฺต กญฺจนาสเน นิสิโนฺน โหติฯ กสฺมา นิสิโนฺน? นิทฺทาวิโนทนตฺถํฯ อยญฺหิ ราชา ปิตริ อุปกฺกนฺตทิวสโต ปฏฺฐาย – ‘‘นิทฺทํ โอกฺกมิสฺสามี’’ติ นิมีลิตมเตฺตสฺเยว อกฺขีสุ สตฺติสตอพฺภาหโต วิย กนฺทมาโนเยว ปพุชฺฌิฯ กิเมตนฺติ จ วุเตฺต, น กิญฺจีติ วทติฯ เตนสฺส อมนาปา นิทฺทา, อิติ นิทฺทาวิโนทนตฺถํ นิสิโนฺนฯ อปิ จ ตสฺมิํ ทิวเส นกฺขตฺตํ สงฺฆุฏฺฐํ โหติฯ สพฺพํ นครํ สิตฺตสมฺมฏฺฐํ วิปฺปกิณฺณวาลุกํ ปญฺจวณฺณกุสุมลาชปุณฺณฆฏปฏิมณฺฑิตฆรทฺวารํ สมุสฺสิตธชปฏากวิจิตฺรสมุชฺชลิตทีปมาลาลงฺกตสพฺพทิสาภาคํ วีถิสภาเคน รจฺฉาสภาเคน นกฺขตฺตกีฬํ อนุภวมาเนน มหาชเนน สมากิณฺณํ โหติฯ อิติ นกฺขตฺตทิวสตายปิ นิสิโนฺนติ วทนฺติฯ เอวํ ปน วตฺวาปิ – ‘‘ราชกุลสฺส นาม สทาปิ นกฺขตฺตเมว, นิทฺทาวิโนทนตฺถํเยว ปเนส นิสิโนฺน’’ติ สนฺนิฏฺฐานํ กตํฯ

อุทานํ อุทาเนสีติ อุทาหารํ อุทาหริ, ยถา หิ ยํ เตลํ มานํ คเหตุํ น สโกฺกติ, วิสฺสนฺทิตฺวา คจฺฉติ, ตํ อวเสโกติ วุจฺจติฯ ยญฺจ ชลํ ตฬากํ คเหตุํ น สโกฺกติ, อโชฺฌตฺถริตฺวา คจฺฉติ, ตํ โอโฆติ วุจฺจติ; เอวเมว ยํ ปีติวจนํ หทยํ คเหตุํ น สโกฺกติ, อธิกํ หุตฺวา อโนฺต อสณฺฐหิตฺวา พหินิกฺขมติ, ตํ อุทานนฺติ วุจฺจติฯ เอวรูปํ ปีติมยํ วจนํ นิจฺฉาเรสีติ อโตฺถฯ

โทสินาติ โทสาปคตา, อพฺภา, มหิกา, ธูโม, รโช, ราหูติ อิเมหิ ปญฺจหิ อุปกฺกิเลเสหิ วิรหิตาติ วุตฺตํ โหติฯ ตสฺมา **รมณียา**ติอาทีนิ ปญฺจ โถมนวจนานิฯ สา หิ มหาชนสฺส มนํ รมยตีติ **รมณียาฯ** วุตฺตโทสวิมุตฺตาย จนฺทปฺปภาย โอภาสิตตฺตา อติวิย สุรูปาติ **อภิรูปาฯ** ทสฺสิตุํ ยุตฺตาติ **ทสฺสนียาฯ** จิตฺตํ ปสาเทตีติ **ปาสาทิกาฯ** ทิวสมาสาทีนํ ลกฺขณํ ภวิตุํ ยุตฺตาติ **ลกฺขญฺญาฯ**

กํ นุ ขฺวชฺชาติ กํ นุ โข อชฺชฯ **สมณํ วา พฺราหฺมณํ วา**ติ สมิตปาปตาย สมณํฯ พาหิตปาปตาย พฺราหฺมณํฯ **ยํ โน ปยิรุปาสโต**ติ วจนพฺยตฺตโย เอส, ยํ อมฺหากํ ปญฺหปุจฺฉนวเสน ปยิรุปาสนฺตานํ มธุรํ ธมฺมํ สุตฺวา จิตฺตํ ปสีเทยฺยาติ อโตฺถฯ อิติ ราชา อิมินา สเพฺพนปิ วจเนน โอภาสนิมิตฺตกมฺมํ อกาสิฯ กสฺส อกาสีติ? ชีวกสฺสฯ กิมตฺถํ? ภควโต ทสฺสนตฺถํฯ กิํ ภควนฺตํ สยํ ทสฺสนาย อุปคนฺตุํ น สโกฺกตีติ? อาม, น สโกฺกติฯ กสฺมา? มหาปราธตายฯ

เตน หิ ภควโต อุปฏฺฐาโก อริยสาวโก อตฺตโน ปิตา มาริโต, เทวทโตฺต จ ตเมว นิสฺสาย ภควโต พหุํ อนตฺถมกาสิ, อิติ มหาปราโธ เอส, ตาย มหาปราธตาย สยํ คนฺตุํ น สโกฺกติฯ ชีวโก ปน ภควโต อุปฏฺฐาโก, ตสฺส ปิฏฺฐิฉายาย ภควนฺตํ ปสฺสิสฺสามีติ โอภาสนิมิตฺตกมฺมํ อกาสิฯ กิํ ชีวโก ปน – ‘‘มยฺหํ อิทํ โอภาสนิมิตฺตกมฺม’’นฺติ ชานาตีติ? อาม ชานาติฯ อถ กสฺมา ตุณฺหี อโหสีติ? วิเกฺขปปเจฺฉทนตฺถํฯ

ตสฺสญฺหิ ปริสติ ฉนฺนํ สตฺถารานํ อุปฏฺฐากา พหู สนฺนิปติตา, เต อสิกฺขิตานํ ปยิรุปาสเนน สยมฺปิ อสิกฺขิตาวฯ เต มยิ ภควโต คุณกถํ อารเทฺธ อนฺตรนฺตรา อุฏฺฐายุฏฺฐาย อตฺตโน สตฺถารานํ คุณํ กเถสฺสนฺติ, เอวํ เม สตฺถุ คุณกถา ปริโยสานํ น คมิสฺสติฯ ราชา ปน อิเมสํ กุลูปเก อุปสงฺกมิตฺวา คหิตาสารตาย เตสํ คุณกถาย อนตฺตมโน หุตฺวา มํ ปฏิปุจฺฉิสฺสติ, อถาหํ นิพฺพิเกฺขปํ สตฺถุ คุณํ กเถตฺวา ราชานํ สตฺถุ สนฺติกํ คเหตฺวา คมิสฺสามีติ ชานโนฺตว วิเกฺขปปเจฺฉทนตฺถํ ตุณฺหี อโหสีติฯ

เตปิ อมจฺจา เอวํ จิเนฺตสุํ – ‘‘อชฺช ราชา ปญฺจหิ ปเทหิ รตฺติํ โถเมติ, อทฺธา กิญฺจิ สมณํ วา พฺราหฺมณํ วา อุปสงฺกมิตฺวา ปญฺหํ ปุจฺฉิตฺวา ธมฺมํ โสตุกาโม, ยสฺส เจส ธมฺมํ สุตฺวา ปสีทิสฺสติ, ตสฺส จ มหนฺตํ สกฺการํ กริสฺสติ, ยสฺส ปน กุลูปโก สมโณ ราชกุลูปโก โหติ, ภทฺทํ ตสฺสา’’ติฯ

๑๕๑-๑๕๒. เต เอวํ จิเนฺตตฺวา – ‘‘อหํ อตฺตโน กุลูปกสมณสฺส วณฺณํ วตฺวา ราชานํ คเหตฺวา คมิสฺสามิ, อหํ คมิสฺสามี’’ติ อตฺตโน อตฺตโน กุลูปกานํ วณฺณํ กเถตุํ อารทฺธาฯ เตนาห – **‘‘เอวํ วุเตฺต อญฺญตโร ราชามโจฺจ’’**ติอาทิฯ ตตฺถ **ปูรโณ**ติ ตสฺส สตฺถุปฏิญฺญสฺส นามํฯ **กสฺสโป**ติ โคตฺตํฯ โส กิร อญฺญตรสฺส กุลสฺส เอกูนทาสสตํ ปูรยมาโน ชาโต, เตนสฺส ปูรโณติ นามํ อกํสุฯ มงฺคลทาสตฺตา จสฺส ‘‘ทุกฺกฏ’’นฺติ วตฺตา นตฺถิ, อกตํ วา น กตนฺติฯ โส ‘‘กิมหํ เอตฺถ วสามี’’ติ ปลายิฯ อถสฺส โจรา วตฺถานิ อจฺฉินฺทิํสุ, โส ปเณฺณน วา ติเณน วา ปฏิจฺฉาเทตุมฺปิ อชานโนฺต ชาตรูเปเนว เอกํ คามํ ปาวิสิฯ มนุสฺสา ตํ ทิสฺวา ‘‘อยํ สมโณ อรหา อปฺปิโจฺฉ, นตฺถิ อิมินา สทิโส’’ติ ปูวภตฺตาทีนิ คเหตฺวา อุปสงฺกมนฺติฯ โส – ‘‘มยฺหํ สาฏกํ อนิวตฺถภาเวน อิทํ อุปฺปนฺน’’นฺติ ตโต ปฏฺฐาย สาฏกํ ลภิตฺวาปิ น นิวาเสสิ, ตเทว ปพฺพชฺชํ อคฺคเหสิ, ตสฺส สนฺติเก อเญฺญปิ อเญฺญปีติ ปญฺจสตมนุสฺสา ปพฺพชิํสุฯ ตํ สนฺธายาห – ‘‘ปูรโณ กสฺสโป’’ติฯ

ปพฺพชิตสมูหสงฺขาโต สโงฺฆ อสฺส อตฺถีติ **สงฺฆีฯ** เสฺวว คโณ อสฺส อตฺถีติ **คณีฯ** อาจารสิกฺขาปนวเสน ตสฺส คณสฺส อาจริโยติ **คณาจริโยฯ ญาโต**ติ ปญฺญาโต ปากโฏฯ ‘‘อปฺปิโจฺฉ สนฺตุโฎฺฐฯ อปฺปิจฺฉตาย วตฺถมฺปิ น นิวาเสตี’’ติ เอวํ สมุคฺคโต ยโส อสฺส อตฺถีติ **ยสสฺสีฯ ติตฺถกโร**ติ ลทฺธิกโรฯ **สาธุสมฺมโต**ติ อยํ สาธุ, สุนฺทโร, สปฺปุริโสติ เอวํ สมฺมโตฯ **พหุชนสฺสา**ติ อสฺสุตวโต อนฺธพาลปุถุชฺชนสฺสฯ ปพฺพชิตโต ปฎฺฐาย อติกฺกนฺตา พหู รตฺติโย ชานาตีติ **รตฺตญฺญูฯ** จิรํ ปพฺพชิตสฺส อสฺสาติ **จิรปพฺพชิโต,** อจิรปพฺพชิตสฺส หิ กถา โอกปฺปนียา น โหติ, เตนาห ‘‘จิรปพฺพชิโต’’ติฯ **อทฺธคโต**ติ อทฺธานํ คโต, เทฺว ตโย ราชปริวเฎฺฎ อตีโตติ อธิปฺปาโยฯ **วโยอนุปฺปตฺโต**ติ ปจฺฉิมวยํ อนุปฺปตฺโตฯ อิทํ อุภยมฺปิ – ‘‘ทหรสฺส กถา โอกปฺปนียา น โหตี’’ติ เอตํ สนฺธาย วุตฺตํฯ

ตุณฺหี อโหสีติ สุวณฺณวณฺณํ มธุรรสํ อมฺพปกฺกํ ขาทิตุกาโม ปุริโส อาหริตฺวา หเตฺถ ฐปิตํ กาชรปกฺกํ ทิสฺวา วิย ฌานาภิญฺญาทิคุณยุตฺตํ ติลกฺขณพฺภาหตํ มธุรํ ธมฺมกถํ โสตุกาโม ปุเพฺพ ปูรณสฺส ทสฺสเนนาปิ อนตฺตมโน อิทานิ คุณกถาย สุฎฺฐุตรํ อนตฺตมโน หุตฺวา ตุณฺหี อโหสิฯ อนตฺตมโน สมาโนปิ ปน ‘‘สจาหํ เอตํ ตเชฺชตฺวา คีวายํ คเหตฺวา นีหราเปสฺสามิ, ‘โย โย กเถสิ, ตํ ตํ ราชา เอวํ กโรตี’ติ ภีโต อโญฺญปิ โกจิ กิญฺจิ น กเถสฺสตี’’ติ อมนาปมฺปิ ตํ กถํ อธิวาเสตฺวา ตุณฺหี เอว อโหสิฯ อถโญฺญ – ‘‘อหํ อตฺตโน กุลูปกสฺส วณฺณํ กเถสฺสามี’’ติ จิเนฺตตฺวา วตฺตุํ อารภิฯ เตน วุตฺตํ – อญฺญตโรปิ โขติอาทิฯ ตํ สพฺพํ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ

เอตฺถ ปน **มกฺขลี**ติ ตสฺส นามํฯ โคสาลาย ชาตตฺตา **โคสาโล**ติ ทุติยํ นามํฯ ตํ กิร สกทฺทมาย ภูมิยา เตลฆฎํ คเหตฺวา คจฺฉนฺตํ – ‘‘ตาต, มา ขลี’’ติ สามิโก อาหฯ โส ปมาเทน ขลิตฺวา ปติตฺวา สามิกสฺส ภเยน ปลายิตุํ อารโทฺธฯ สามิโก อุปธาวิตฺวา ทุสฺสกเณฺณ อคฺคเหสิฯ โส สาฎกํ ฉเฑฺฑตฺวา อเจลโก หุตฺวา ปลายิฯ เสสํ ปูรณสทิสเมวฯ

๑๕๓. **อชิโต**ติ ตสฺส นามํฯ เกสกมฺพลํ ธาเรตีติ **เกสกมฺพโลฯ** อิติ นามทฺวยํ สํสนฺทิตฺวา อชิโต เกสกมฺพโลติ วุจฺจติ ฯ ตตฺถ **เกสกมฺพโล นาม** มนุสฺสเกเสหิ กตกมฺพโลฯ ตโต ปฎิกิฎฺฐตรํ วตฺถํ นาม นตฺถิฯ ยถาห – ‘‘เสยฺยถาปิ, ภิกฺขเว, ยานิ กานิจิ ตนฺตาวุตานํ วตฺถานํ, เกสกมฺพโล เตสํ ปฎิกิโฎฺฐ อกฺขายติฯ เกสกมฺพโล, ภิกฺขเว, สีเต สีโต, อุเณฺห อุโณฺห, ทุพฺพโณฺณ ทุคฺคโนฺธ ทุกฺขสมฺผโสฺส’’ติ (อ. นิ. ๓.๑๓๘)ฯ

๑๕๔. **ปกุโธ**ติ ตสฺส นามํฯ **กจฺจายโน**ติ โคตฺตํฯ อิติ นามโคตฺตํ สํสนฺทิตฺวา ปกุโธ กจฺจายโนติ วุจฺจติฯ สีตุทกปฎิกฺขิตฺตโก เอส, วจฺจํ กตฺวาปิ อุทกกิจฺจํ น กโรติ, อุโณฺหทกํ วา กญฺชิยํ วา ลภิตฺวา กโรติ, นทึ วา มโคฺคทกํ วา อติกฺกมฺม – ‘‘สีลํ เม ภินฺน’’นฺติ วาลิกถูปํ กตฺวา สีลํ อธิฎฺฐาย คจฺฉติฯ เอวรูโป นิสฺสิรีกลทฺธิโก เอสฯ

๑๕๕. **สญฺจโย**ติ ตสฺส นามํฯ เพลฎฺฐสฺส ปุโตฺตติ **เพลฎฺฐปุโตฺตฯ**

๑๕๖. อมฺหากํ คณฺฐนกิเลโส ปลิพนฺธนกิเลโส นตฺถิ, กิเลสคณฺฐรหิตา มยนฺติ เอวํวาทิตาย ลทฺธนามวเสน **นิคโณฺฐฯ** นาฎสฺส ปุโตฺต **นาฎปุโตฺตฯ**

โกมารภจฺจชีวกกถาวณฺณนา

๑๕๗. **อถ โข ราชา**ติ ราชา กิร เตสํ วจนํ สุตฺวา จิเนฺตสิ – ‘‘อหํ ยสฺส ยสฺส วจนํ น โสตุกาโม, โส โส เอว กเถสิฯ ยสฺส ปนมฺหิ วจนํ โสตุกาโม, เอส นาควสํ ปิวิตฺวา ฐิโต สุ

ปโณฺณ วิย ตุณฺหีภูโต, อนโตฺถ วต เม’’ติฯ อถสฺส เอตทโหสิ – ‘‘ชีวโก อุปสนฺตสฺส พุทฺธสฺส ภควโต อุปฏฺฐาโก, สยมฺปิ อุปสโนฺต, ตสฺมา วตฺตสมฺปโนฺน ภิกฺขุ วิย ตุณฺหีภูโตว นิสิโนฺน, น เอส มยิ อกเถเนฺต กเถสฺสติ, หตฺถิมฺหิ โข ปน มทฺทเนฺต หตฺถิเสฺสว ปาโท คเหตโพฺพ’’ติ เตน สทฺธึ สยํ มเนฺตตุมารโทฺธฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘อถ โข ราชา’’ติฯ ตตฺถ **กึ ตุณฺหี**ติ เกน การเณน ตุณฺหีฯ อิเมสํ อมจฺจานํ อตฺตโน อตฺตโน กุลูปกสมณสฺส วณฺณํ กเถนฺตานํ มุขํ นปฺปโหติ ฯ กึ ยถา เอเตสํ, เอวํ ตว กุลูปกสมโณ นตฺถิ, กึ ตฺวํ ทลิโทฺท, น เต มม ปิตรา อิสฺสริยํ ทินฺนํ, อุทาหุ อสฺสโทฺธติ ปุจฺฉติฯ

ตโต ชีวกสฺส เอตทโหสิ – ‘‘อยํ ราชา มํ กุลูปกสมณสฺส คุณํ กถาเปติ, น ทานิ เม ตุณฺหีภาวสฺส กาโล, ยถา โข ปนิเม ราชานํ วนฺทิตฺวา นิสินฺนาว อตฺตโน กุลูปกสมณานํ คุณํ กถยึสุ, น มยฺหํ เอวํ สตฺถุคุเณ กเถตุํ ยุตฺต’’นฺติ อุฏฺฐายาสนา ภควโต วิหาราภิมุโข ปญฺจปติฏฺฐิเตน วนฺทิตฺวา ทสนขสโมธานสมุชฺชลํ อญฺชลึ สิรสิ ปคฺคเหตฺวา – ‘‘มหาราช, มา มํ เอวํ จิเนฺตยิตฺถ, ‘อยํ ยํ วา ตํ วา สมณํ อุปสงฺกมตี’ติ, มม สตฺถุโน หิ มาตุกุจฺฉิโอกฺกมเน, มาตุกุจฺฉิโต นิกฺขมเน, มหาภินิกฺขมเน, สโมฺพธิยํ, ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตเน จ, ทสสหสฺสิโลกธาตุ กมฺปิตฺถ, เอวํ ยมกปาฏิหาริยํ อกาสิ, เอวํ เทโวโรหณํ, อหํ สตฺถุโน คุเณ กถยิสฺสามิ, เอกคฺคจิโตฺต สุณ, มหาราชา’’ติ วตฺวา – ‘‘อยํ เทว, ภควา อรหํ สมฺมาสมฺพุโทฺธ’’ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ตํ โข ปน ภควนฺต**นฺติ อิตฺถมฺภูตาขฺยานเตฺถ อุปโยควจนํ, ตสฺส โข ปน ภควโตติ อโตฺถฯ **กลฺยาโณ**ติ กลฺยาณคุณสมนฺนาคโต, เสฏฺฐติ วุตฺตํ โหติฯ **กิตฺติสโทฺท**ติ กิตฺติเยวฯ ถุติโฆโสวาฯ **อพฺภุคฺคโต**ติ สเทวกํ โลกํ อโชฺฌตฺถริตฺวา อุคฺคโตฯ กินฺติ? ‘‘อิติปิ โส ภควา อรหํ สมฺมาสมฺพุโทฺธ…เป.… ภควา’’ติฯ

ตตฺรายํ ปทสมฺพโนฺธ – โส ภควา อิติปิ อรหํ อิติปิ สมฺมาสมฺพุโทฺธ…เป.… อิติปิ ภควาติฯ อิมินา จ อิมินา จ การเณนาติ วุตฺตํ โหติฯ ตตฺถ อารกตฺตา อรีนํ, อรานญฺจ หตตฺตา, ปจฺจยาทีนํ อรหตฺตา, ปาปกรเณ รหาภาวาติ, อิเมหิ ตาว การเณหิ โส ภควา อรหนฺติ เวทิตโพฺพติอาทินา นเยน มาติกํ นิกฺขิปิตฺวา สพฺพาเนว เจตานิ ปทานิ วิสุทฺธิมเคฺค พุทฺธานุสฺสตินิเทฺทเส วิตฺถาริตานีติ ตโต เนสํ วิตฺถาโร คเหตโพฺพฯ

ชีวโก ปน เอกเมกสฺส ปทสฺส อตฺถํ นิฏฺฐาเปตฺวา – ‘‘เอวํ, มหาราช, อรหํ มยฺหํ สตฺถา, เอวํ สมฺมาสมฺพุโทฺธ…เป.… เอวํ ภควา’’ติ วตฺวา – ‘‘ตํ, เทโว, ภควนฺตํ ปยิรุปาสตุ, อเปฺปว นาม เทวสฺส ตํ ภควนฺตํ ปยิรุปาสโต จิตฺตํ ปสีเทยฺยา’’ติ อาหฯ เอตฺถ จ **ตํ เทโว ปยิรุปาสตู**ติ วทโนฺต ‘‘มหาราช, ตุมฺหาทิสานญฺหิ สเตนปิ สหเสฺสนปิ สตสหเสฺสนปิ ปุฏฺฐสฺส มยฺหํ สตฺถุโน สเพฺพสํ จิตฺตํ คเหตฺวา กเถตุํ ถาโม จ พลญฺจ อตฺถิ, วิสฺสโตฺถ อุปสงฺกมิตฺวา ปุเจฺฉยฺยาสิ มหาราชา’’ติ อาหฯ

รโญฺญปิ ภควโต คุณกถํ สุณนฺตสฺส สกลสรีรํ ปญฺจวณฺณาย ปีติยา นิรนฺตรํ ผุฏํ อโหสิฯ โส ตงฺขณเญฺญว คนฺตุกาโม หุตฺวา – ‘‘อิมาย โข ปน เวลาย มยฺหํ ทสพลสฺส สนฺติกํ คจฺฉโต น อโญฺญ โกจิ ขิปฺปํ ยานานิ โยเชตุํ สกฺขิสฺสติ อญฺญตฺร ชีวกา’’ติ จิเนฺตตฺวา – ‘‘เตน หิ, สมฺม ชีวก, หตฺถิยานานิ กปฺปาเปหี’’ติ อาหฯ

๑๕๘. ตตฺถ **เตน หี**ติ อุโยฺยชนเตฺถ นิปาโตฯ คจฺฉ, สมฺม ชีวกาติ วุตฺตํ โหติฯ **หตฺถิยานานี**ติ อเนเกสุ อสฺสรถาทีสุ ยาเนสุ วิชฺชมาเนสุปิ หตฺถิยานํ อุตฺตมํ; อุตฺตมสฺส สนฺติกํ อุตฺตมยาเนเนว คนฺตพฺพนฺติ จ, อสฺสยานรถยานานิ สสทฺทานิ, ทูรโตว เตสํ สโทฺท สุยฺยติ, หตฺถิ

ยานสฺส ปทานุปทํ คจฺฉนฺตาปิ สทฺทํ น สุณนฺติฯ นิพฺพุตสฺส ปน โข ภควโต สนฺติเก นิพฺพุเต เหว ยาเนหิ คนฺตพฺพนฺติ จ จินฺตยิตฺวา หตฺถิยานานีติ อาหฯ

ปญฺจมตฺตานิ หตฺถินิกาสตานีติ ปญฺจ กเรณุสตานิฯ **กปฺปาเปตฺวา**ติ อาโรหณสชฺชานิ กาเรตฺวาฯ **อาโรหณีย**นฺติ อาโรหณโยคฺคํ, โอปคุยฺหนฺติ อโตฺถฯ กึ ปเนส รญฺญา วุตฺตํ อกาสิ อวุตฺตนฺติ? อวุตฺตํฯ กสฺมา? ปณฺฑิตตายฯ เอวํ กิรสฺส อโหสิ – ราชา อิมาย เวลาย คจฺฉามีติ วทติ, ราชาโน จ นาม พหุปจฺจตฺถิกาฯ สเจ อนฺตรามคฺเค โกจิ อนฺตราโย โหติ, มมฺปิ ครหิสฺสนฺติ – ‘‘ชีวโก ราชา เม กถํ คณฺหาตีติ อกาเลปิ ราชานํ คเหตฺวา นิกฺขมตี’’ติฯ ภควนฺตมฺปิ ครหิสฺสนฺติ ‘‘สมโณ โคตโม, ‘มยฺหํ กถา วตฺตตี’ติ กาลํ อสลฺลเกฺขตฺวาว ธมฺมํ กเถตี’’ติฯ ตสฺมา ยถา เนว มยฺหํ, น ภควโต, ครหา อุปฺปชฺชติ; รโญฺญ จ รกฺขา สุสํวิหิตา โหติ, ตถา กริสฺสามี’’ติฯ

ตโต อิตฺถิโย นิสฺสาย ปุริสานํ ภยํ นาม นตฺถิ, ‘สุขํ อิตฺถิปริวุโต คมิสฺสามี’ติ ปญฺจ หตฺถินิกาสตานิ กปฺปาเปตฺวา ปญฺจ อิตฺถิสตานิ ปุริสเวสํ คาหาเปตฺวา – ‘‘อสิโตมรหตฺถา ราชานํ ปริวาเรยฺยาถา’’ติ วตฺวา ปุน จิเนฺตสิ – ‘‘อิมสฺส รโญฺญ อิมสฺมึ อตฺตภาเว มคฺคผลานํ อุปนิสฺสโย นตฺถิ, พุทฺธา จ นาม อุปนิสฺสยํ ทิสฺวาว ธมฺมํ กเถนฺติฯ หนฺทาหํ, มหาชนํ สนฺนิปาตาเปมิ, เอวณฺหิ สติ สตฺถา กสฺสจิเทว อุปนิสฺสเยน ธมฺมํ เทเสสฺสติ, สา มหาชนสฺส อุปการาย ภวิสฺสตี’’ติฯ โส ตตฺถ ตตฺถ สาสนํ เปเสสิ, เภรึ จราเปสิ – ‘‘อชฺช ราชา ภควโต สนฺติกํ คจฺฉติ, สเพฺพ อตฺตโน วิภวานุรูเปน รโญฺญ อารกฺขํ คณฺหนฺตู’’ติฯ

ตโต มหาชโน จิเนฺตสิ – ‘‘ราชา กิร สตฺถุทสฺสนตฺถํ คจฺฉติ, กีทิสี วต โภ ธมฺมเทสนา ภวิสฺสติ, กึ โน นกฺขตฺตกีฬาย, ตเตฺถว คมิสฺสามา’’ติฯ สเพฺพ คนฺธมาลาทีนิ คเหตฺวา รโญฺญ อาคมนํ อากงฺขมานา มเคฺค อฏฺฐํสุฯ ชีวโกปิ รโญฺญ ปฏิเวเทสิ – ‘‘กปฺปิตานิ โข เต, เทว, หตฺถิยานานิ, ยสฺส ทานิ กาลํ มญฺญสี’’ติฯ ตตฺถ **ยสฺส ทานิ กาลํ มญฺญสี**ติ อุปจารวจนเมตํฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ‘‘ยํ ตยา อาณตฺตํ, ตํ มยา กตํ, อิทานิ ตฺวํ ยสฺส คมนสฺส วา อคมนสฺส วา กาลํ มญฺญสิ, ตเทว อตฺตโน รุจิยา กโรหี’’ติฯ

๑๕๙. **ปเจฺจกา อิตฺถิโย**ติ ปาฏิเยกฺกา อิตฺถิโย, เอเกกิสฺสา หตฺถินิยา เอเกกํ อิตฺถินฺติ วุตฺตํ โหติฯ **อุกฺกาสุ ธาริยมานาสู**ติ ทณฺฑทีปิกาสุ ธาริยมานาสุฯ **มหจฺจ ราชานุภาเวนา**ติ มหตา ราชานุภาเวนฯ มหจฺจาติปิ ปาฬิ, มหติยาติ อโตฺถ, ลิงฺควิปริยาโย เอสฯ **ราชานุภาโว** วุจฺจติ ราชิทฺธิฯ กา ปนสฺส ราชิทฺธิ? ติโยชนสตานํ ทฺวินฺนํ มหารฏฺฐานํ อิสฺสริยสิรีฯ ตสฺส หิ อสุกทิวสํ ราชา ตถาคตํ อุปสงฺกมิสฺสตีติ ปฐมตรํ สํวิทหเน อสติปิ ตงฺขณเญฺญว ปญฺจ อิตฺถิสตานิ ปุริสเวสํ คเหตฺวา ปฏิมุกฺกเวฐนานิ อํเส อาสตฺตขคฺคานิ มณิทณฺฑโตมเร คเหตฺวา นิกฺขมึสุฯ ยํ สนฺธาย วุตฺตํ – ‘‘ปเจฺจกา อิตฺถิโย อาโรเปตฺวา’’ติฯ

อปราปิ โสฬสสหสฺสขตฺติยนาฏกิตฺถิโย ราชานํ ปริวาเรสุํฯ ตาสํ ปริยเนฺต ขุชฺชวามนกกิราตาทโยฯ ตาสํ ปริยเนฺต อเนฺตปุรปาลกา วิสฺสาสิกปุริสาฯ เตสํ ปริยเนฺต วิจิตฺรเวสวิลาสิโน สฏฺฐิสหสฺสมตฺตา มหามตฺตาฯ เตสํ ปริยเนฺต วิวิธาลงฺการปฏิมณฺฑิตา นานปฺปการอาวุธหตฺถา วิชฺชาธรตรุณา วิย นวุติสหสฺสมตฺตา รฏฺฐิยปุตฺตาฯ เตสํ ปริยเนฺต สตคฺฆนิกานิ นิวาเสตฺวา ปญฺจสตคฺฆนิกานิ เอกํสํ กตฺวา สุนฺหาตา สุวิลิตฺตา กญฺจนมาลาทินานาภรณโสภิตา ทสสหสฺสมตฺตา พฺราหฺมณา ทกฺขิณหตฺถํ อุสฺสาเปตฺวา ชยสทฺทํ โฆสนฺตา คจฺฉนฺติฯ เตสํ ปริยเนฺต ปญฺจงฺคิกานิ ตูริยานิฯ เตสํ ปริยเนฺต ธนุปนฺติปริเกฺขโปฯ ตสฺส ปริยเนฺต หตฺถิฆฏาฯ หตฺถีนํ ปริยเนฺต คีวาย คีวํ ปหรมานา อสฺสปนฺติฯ อสฺสปริยเนฺต อญฺญมญฺญํ สงฺฆฏฺฏนรถาฯ รถ

ปริยเนฺต พาหาย พาหํ ปหรยมานา โยธาฯ เตสํ ปริยเนฺต อตฺตโน อตฺตโน อนุรูปาย อาภรณสมฺปตฺติยา วิโรจมานา อฏฺฐารส เสนิโยฯ อิติ ยถา ปริยเนฺต ฐตฺวา ขิโตฺต สโร ราชานํ น ปาปุณาติ, เอวํ ชีวโก โกมารภโจฺจ รโญฺญ ปริสํ สํวิทหิตฺวา อตฺตนา รโญฺญ อวิทูเรเนว คจฺฉติ – ‘‘สเจ โกจิ อุปทฺทโว โหติ, ปฐมตร รโญฺญ ชีวิตทานํ ทสฺสามี’’ติฯ อุกฺกานํ ปน เอตฺตกานิ สตานิ วา สหสฺสานิ วาติ ปริเจฺฉโท นตฺถีติ เอวรูปิํ ราชิทฺธิํ สนฺธาย วุตฺตํ – ‘‘มหจฺจราชานุภาเวน เยน ชีวกสฺส โกมารภจฺจสฺส อมฺพวนํ, เตน ปายาสี’’ติฯ

อหุเทว ภยนฺติ เอตฺถ จิตฺตุตฺราสภยํ, ญาณภยํ, อารมฺมณภยํ, โอตฺตปฺปภยนฺติ จตุพฺพิธํ ภยํ, ตตฺถ ‘‘ชาติํ ปฏิจฺจ ภยํ ภยานก’’นฺติอาทินา นเยน วุตฺตํ จิตฺตุตฺราสภยํ นามฯ ‘‘เตปิ ตถาคตสฺส ธมฺมเทสนํ สุตฺวา เยภุเยฺยน ภยํ สํเวคํ สนฺตาสํ อาปชฺชนฺตี’’ติ (สํ. นิ. ๓.๗๘) เอวมาคตํ ญาณภยํ นามฯ ‘‘เอตํ นูน ตํ ภยเภรวํ อาคจฺฉตี’’ติ (ม. นิ. ๑.๔๙) เอตฺถ วุตฺตํ อารมฺมณภยํ นามฯ

> ‘‘ภีรุํ ปสํสนฺติ, น หิ ตตฺถ สูรํ;
> ภยา หิ สโนฺต, น กโรนฺติ ปาป’’นฺติ ฯ (สํ. นิ. ๑.๓๓);

อิทํ โอตฺตปฺปภยํ นามฯ เตสุ อิธ จิตฺตุตฺราสภยํ, อหุ อโหสีติ อโตฺถฯ **ฉมฺภิตตฺต**นฺติ ฉมฺภิตสฺส ภาโวฯ สกลสรีรจลนนฺติ อโตฺถฯ **โลมหํโส**ติ โลมหํสนํ, อุทฺธํ ฐิตโลมตาติ อโตฺถฯ โส ปนายํ โลมหํโส ธมฺมสฺสวนาทีสุ ปีติอุปฺปตฺติกาเล ปีติยาปิ โหติ ฯ ภีรุกชาติกานํ สมฺปหารปิสาจาทิทสฺสเนสุ ภเยนาปิฯ อิธ ภยโลมหํโสติ เวทิตโพฺพฯ

กสฺมา ปเนส ภีโตติ? อนฺธกาเรนาติ เอเก วทนฺติฯ ราชคเห กิร ทฺวตฺติํส มหาทฺวารานิ, จตุสฏฺฐิ ขุทฺทกทฺวารานิฯ ชีวกสฺส อมฺพวนํ ปาการสฺส จ คิชฺฌกูฏสฺส จ อนฺตรา โหติฯ โส ปาจีนทฺวาเรน นิกฺขมิตฺวา ปพฺพตจฺฉายาย ปาวิสิ, ตตฺถ ปพฺพตกูเฏน จโนฺท ฉาทิโต, ปพฺพตจฺฉายาย จ รุกฺขจฺฉายาย จ อนฺธการํ อโหสีติ, ตมฺปิ อการณํฯ ตทา หิ อุกฺกานํ สตสหสฺสานมฺปิ ปริเจฺฉโท นตฺถิฯ

อยํ ปน อปฺปสทฺทตํ นิสฺสาย ชีวเก อาสงฺกาย ภีโตฯ ชีวโก กิรสฺส อุปริปาสาเทเยว อาโรเจสิ – ‘‘มหาราช อปฺปสทฺทกาโม ภควา, อปฺปสเทฺทเนว อุปสงฺกมิตโพฺพ’’ติฯ ตสฺมา ราชา ตูริยสทฺทํ นิวาเรสิฯ ตูริยานิ เกวลํ คหิตมตฺตาเนว โหนฺติ, วาจมฺปิ อุจฺจํ อนิจฺฉารยมานา อจฺฉราสญฺญาย คจฺฉนฺติฯ อมฺพวเนปิ กสฺสจิ ขิปิตสโทฺทปิ น สุยฺยติฯ ราชาโน จ นาม สทฺทาภิรตา โหนฺติฯ โส ตํ อปฺปสทฺทตํ นิสฺสาย อุกฺกณฺฐิโต ชีวเกปิ อาสงฺกํ อุปฺปาเทสิฯ ‘‘อยํ ชีวโก มยฺหํ อมฺพวเน อฑฺฒเตฬสานิ ภิกฺขุสตานีติ อาหฯ เอตฺถ จ ขิปิตสทฺทมตฺตมฺปิ น สุยฺยติ, อภูตํ มเญฺญ, เอส วเญฺจตฺวา มํ นครโต นีหริตฺวา ปุรโต พลกายํ อุปฏฺฐเปตฺวา มํ คณฺหิตฺวา อตฺตนา ฉตฺตํ อุสฺสาเปตุกาโมฯ อยญฺหิ ปญฺจนฺนํ หตฺถีนํ พลํ ธาเรติฯ มม จ อวิทูเรเนว คจฺฉติ, สนฺติเก จ เม อาวุธหโตฺถ เอกปุริโสปิ นตฺถิฯ อโห วต เม อนโตฺถ’’ติฯ เอวํ ภายิตฺวา จ ปน อภีโต วิย สนฺธาเรตุมฺปิ นาสกฺขิฯ อตฺตโน ภีตภาวํ ตสฺส อาวิ อกาสิฯ เตน วุตฺตํฯ ‘‘อถ โข ราชา…เป.… น นิโคฺฆโส’’ติฯ ตตฺถ **สมฺมา**ติ วยสฺสาภิลาโป เอส, กจฺจิ มํ วยสฺสาติ วุตฺตํ โหติฯ **น ปลเมฺภสี**ติ ยํ นตฺถิ ตํ อตฺถีติ วตฺวา กจฺจิ มํ น วิปฺปลมฺภยสิฯ **นิโคฺฆโส**ติ กถาสลฺลาปนิโคฺฆโสฯ

มา ภายิ, มหาราชาติ ชีวโก – ‘‘อยํ ราชา มํ น ชานาติ ‘นายํ ปรํ ชีวิตา โวโรเปตี’ติ; สเจ โข ปน นํ น อสฺสาเสสฺสามิ, วินเสฺสยฺยา’’ติ จินฺตยิตฺวา ทฬฺหํ กตฺวา สมสฺสาเสโนฺต ‘‘มา

ภายิ มหาราชา’’ติ วตฺวา **“น ตํ เทวา”**ติอาทิมาหฯ **อภิกฺกมา**ติ อภิมุโข กม คจฺฉ, ปวิสาติ อโตฺถฯ สกึ วุเตฺต ปน ทฬฺหํ น โหตีติ ตรมาโนว ทฺวิกฺขตฺตุํ อาหฯ **เอเต มณฺฑลมาเฬ ทีปา ฌายนฺตี**ติ มหาราช, โจรพลํ นาม น ทีเป ชาเลตฺวา ติฎฺฐติ, เอเต จ มณฺฑลมาเฬ ทีปา ชลนฺติฯ เอตาย ทีปสญฺญาย ยาหิ มหาราชาติ วทติฯ

สามญฺญผลปุจฺฉาวณฺณนา

๑๖๐. **นาคสฺส ภูมี**ติ ยตฺถ สกฺกา หตฺถึ อภิรูเฬฺหน คนฺตุํ, อยํ นาคสฺส ภูมิ นามฯ **นาคา ปโจฺจโรหิตฺวา**ติ วิหารสฺส พหิทฺวารโกฎฺฐเก หตฺถิโต โอโรหิตฺวาฯ ภูมิยํ ปติฎฺฐิตสมกาลเมว ปน ภควโต เตโช รโญฺญ สรีรํ ผริฯ อถสฺส ตาวเทว สกลสรีรโต เสทา มุจฺจิํสุ, สาฎกา ปีเฬตฺวา อปเนตพฺพา วิย อเหสุํฯ อตฺตโน อปราธํ สริตฺวา มหาภยํ อุปฺปชฺชิฯ โส อุชุกํ ภควโต สนฺติกํ คนฺตุํ อสโกฺกโนฺต ชีวกํ หเตฺถ คเหตฺวา อารามจาริกํ จรมาโน วิย ‘‘อิทํ เต สมฺม ชีวก สุฎฺฐุ การิตํ อิทํ สุฎฺฐุ การิต’’นฺติ วิหารสฺส วณฺณํ ภณมาโน อนุกฺกเมน เยน มณฺฑลมาฬสฺส ทฺวารํ เตนุปสงฺกมิ, สมฺปโตฺตติ อโตฺถฯ

กหํ ปน สมฺมาติ กสฺมา ปุจฺฉีติฯ เอเก ตาว ‘‘อชานโนฺต’’ติ วทนฺติฯ อิมินา กิร ทหรกาเล ปิตรา สทฺธิํ อาคมฺม ภควา ทิฎฺฐปุโพฺพ, ปจฺฉา ปน ปาปมิตฺตสํสเคฺคน ปิตุฆาตํ กตฺวา อภิมาเร เปเสตฺวา ธนปาลํ มุญฺจาเปตฺวา มหาปราโธ หุตฺวา ภควโต สมฺมุขีภาวํ น อุปคตปุโพฺพติ อสญฺชานโนฺต ปุจฺฉตีติฯ ตํ อการณํ, ภควา หิ อากิณฺณวรลกฺขโณ อนุพฺยญฺชนปฎิมณฺฑิโต ฉพฺพณฺณาหิ รสฺมีหิ สกลํ อารามํ โอภาเสตฺวา ตาราคณปริวุโต วิย ปุณฺณจโนฺท ภิกฺขุคณปริวุโต มณฺฑลมาฬมเชฺฌ นิสิโนฺน, ตํ โก น ชาเนยฺยฯ อยํ ปน อตฺตโน อิสฺสริยลีลาย ปุจฺฉติฯ ปกติ เหสา ราชกุลานํ, ยํ ชานนฺตาปิ อชานนฺตา วิย ปุจฺฉนฺติฯ ชีวโก ปน ตํ สุตฺวา – ‘อยํ ราชา ปถวิยํ ฐตฺวา กุหิํ ปถวีติ, นภํ อุโลฺลเกตฺวา กุหิํ จนฺทิมสูริยาติ, สิเนรุมูเล ฐตฺวา กุหิํ สิเนรูติ วทมาโน วิย ทสพลสฺส ปุรโต ฐตฺวา กุหิํ ภควา’ติ ปุจฺฉติฯ ‘‘หนฺทสฺส ภควนฺตํ ทเสฺสสฺสามี’’ติ จิเนฺตตฺวา เยน ภควา เตนญฺชลิํ ปณาเมตฺวา ‘‘เอโส มหาราชา’’ติอาทิมาหฯ **ปุรกฺขโต**ติ ปริวาเรตฺวา นิสินฺนสฺส ปุรโต นิสิโนฺนฯ

๑๖๑. **เยน ภควา เตนุปสงฺกมี**ติ ยตฺถ ภควา ตตฺถ คโต, ภควโต สนฺติกํ อุปคโตติ อโตฺถฯ **เอกมนฺตํ อฎฺฐาสี**ติ ภควนฺตํ วา ภิกฺขุสํฆํ วา อสงฺฆฎฺฎยมาโน อตฺตโน ฐาตุํ อนุจฺฉวิเก เอกสฺมิํ ปเทเส ภควนฺตํ อภิวาเทตฺวา เอโกว อฎฺฐาสิฯ **ตุณฺหีภูตํ ตุณฺหีภูต**นฺติ ยโต ยโต อนุวิโลเกติ, ตโต ตโต ตุณฺหีภูตเมวาติ อโตฺถฯ ตตฺถ หิ เอกภิกฺขุสฺสปิ หตฺถกุกฺกุจฺจํ วา ปาทกุกฺกุจฺจํ วา ขิปิตสโทฺท วา นตฺถิ, สพฺพาลงฺการปฎิมณฺฑิตํ นาฎกปริวารํ ภควโต อภิมุเข ฐิตํ ราชานํ วา ราชปริสํ วา เอกภิกฺขุปิ น โอโลเกสิฯ สเพฺพ ภควนฺตํเยว โอโลกยมานา นิสีทิํสุฯ

ราชา เตสํ อุปสเม ปสีทิตฺวา วิคตปงฺกตาย วิปฺปสนฺนรหทมิว อุปสนฺตินฺทฺริยํ ภิกฺขุสงฺฆํ ปุนปฺปุนํ อนุวิโลเกตฺวา อุทานํ อุทาเนสิฯ ตตฺถ **อิมินา**ติ เยน กายิเกน จ วาจสิเกน จ มานสิเกน จ สีลูปสเมน ภิกฺขุสโงฺฆ อุปสโนฺต, อิมินา อุปสเมนาติ ทีเปติฯ ตตฺถ ‘‘อโห วต เม ปุโตฺต ปพฺพชิตฺวา อิเม ภิกฺขู วิย อุปสโนฺต ภเวยฺยา’’ติ นยิทํ สนฺธาย เอส เอวมาหฯ อยํ ปน ภิกฺขุสงฺฆํ ทิสฺวา ปสโนฺน ปุตฺตํ อนุสฺสริฯ ทุลฺลภญฺหิ ลทฺธา อจฺฉริยํ วา ทิสฺวา ปิยานํ ญาติมิตฺตาทีนํ อนุสฺสรณํ นาม โลกสฺส ปกติเยวฯ อิติ ภิกฺขุสงฺฆํ ทิสฺวา ปุตฺตํ อนุสฺสรมาโน เอส เอวมาหฯ

อปิ จ ปุเตฺต อาสงฺกาย ตสฺส อุปสมํ อิจฺฉมาโน เปส เอวมาหฯ เอวํ กิรสฺส อโหสิ, ปุโตฺต เม ปุจฺฉิสฺสติ – ‘‘มยฺหํ ปิตา ทหโรฯ อยฺยโก เม กุหิ’’นฺติฯ โส ‘‘ปิตรา เต ฆาติโต’’ติ สุตฺวา ‘‘อหมฺปิ ปิตรํ ฆาเตตฺวา รชฺชํ กาเรสฺสามี’’ติ มญฺญิสฺสติฯ อิติ ปุเตฺต อาสงฺกาย ตสฺส อุปสมํ อิจฺฉมาโน เปส เอวมาหฯ กิญฺจาปิ หิ เอส เอวมาหฯ อถ โข นํ ปุโตฺต ฆาเตสฺสติเยวฯ ตสฺมิญฺหิ วํเส ปิตุวโธ ปญฺจปริวเฎฺฎ คโตฯ อชาตสตฺตุ พิมฺพิสารํ ฆาเตสิ, อุทโย อชาตสตฺตุํ ฯ ตสฺส ปุโตฺต มหามุณฺฑิโก นาม อุทยํฯ ตสฺส ปุโตฺต อนุรุโทฺธ นาม มหามุณฺฑิกํฯ ตสฺส ปุโตฺต นาคทาโส นาม อนุรุทฺธํฯ นาคทาสํ ปน – ‘‘วํสเจฺฉทกราชาโน อิเม, กึ อิเมหี’’ติ รฎฺฐวาสิโน กุปิตา ฆาเตสุํฯ

อคมา โข ตฺวนฺติ กสฺมา เอวมาห? ภควา กิร รโญฺญ วจีเภเท อกเตเยว จิเนฺตสิ – ‘‘อยํ ราชา อาคนฺตฺวา ตุณฺหี นิรโว ฐิโต, กึ นุ โข จิเนฺตสี’’ติฯ อถสฺส จิตฺตํ ญตฺวา – ‘‘อยํ มยา สทฺธึ สลฺลปิตุํ อสโกฺกโนฺต ภิกฺขุสงฺฆํ อนุวิโลเกตฺวา ปุตฺตํ อนุสฺสริ, น โข ปนายํ มยิ อนาลปเนฺต กิญฺจิ กเถตุํ สกฺขิสฺสติ, กโรมิ เตน สทฺธึ กถาสลฺลาป’’นฺติฯ ตสฺมา รโญฺญ วจนานนฺตรํ **‘‘อคมา โข ตฺวํ, มหาราช, ยถาเปม’’**นฺติ อาหฯ ตสฺสโตฺถ – มหาราช, ยถา นาม อุนฺนเม วุฎฺฐํ อุทกํ เยน นินฺนํ เตน คจฺฉติ, เอวเมว ตฺวํ ภิกฺขุสงฺฆํ อนุวิโลเกตฺวา เยน เปมํ เตน คโตติฯ

อถ รโญฺญ เอตทโหสิ – ‘‘อโห อจฺฉริยา พุทฺธคุณา, มยา สทิโส ภควโต อปราธการโก นาม นตฺถิ, มยา หิสฺส อคฺคุปฎฺฐาโก ฆาติโต, เทวทตฺตสฺส จ กถํ คเหตฺวา อภิมารา เปสิตา, นาฬาคิริ มุโตฺต, มํ นิสฺสาย เทวทเตฺตน สิลา ปวิทฺธา, เอวํ มหาปราธํ นาม มํ อาลปโต ทส พลสฺส มุขํ นปฺปโหติ; อโห ภควา ปญฺจหากาเรหิ ตาทิลกฺขเณ สุปฺปติฎฺฐิโตฯ เอวรูปํ นาม สตฺถารํ ปหาย พหิทฺธา น ปริเยสิสฺสามา’’ติ โส โสมนสฺสชาโต ภควนฺตํ อาลปโนฺต ‘‘ปิโย เม, ภเนฺต’’ติอาทิมาหฯ

๑๖๒. ***ภิกฺขุสงฺฆสฺส อญฺชลึ ปณาเมตฺวา***ติ เอวํ กิรสฺส อโหสิ ภควนฺตํ วนฺทิตฺวา อิโต จิโต จ คนฺตฺวา ภิกฺขุสงฺฆํ วนฺทเนฺตน จ ภควา ปิฎฺฐิโต กาตโพฺพ โหติ, ครุกาโรปิ เจส น โหติฯ ราชานํ วนฺทิตฺวา อุปราชานํ วนฺทเนฺตนปิ หิ รโญฺญ อคารโว กโต โหติฯ ตสฺมา ภควนฺตํ วนฺทิตฺวา ฐิตฎฺฐาเนเยว ภิกฺขุสงฺฆสฺส อญฺชลึ ปณาเมตฺวา เอกมนฺตํ นิสีทิฯ **กญฺจิเทว เทส**นฺติ กญฺจิ โอกาสํฯ

อถสฺส ภควา ปญฺหปุจฺฉเน อุสฺสาหํ ชเนโนฺต อาห – **‘‘ปุจฺฉ, มหาราช, ยทากงฺขสี’’**ติฯ ตสฺสโตฺถ – ‘‘ปุจฺฉ ยทิ อากงฺขสิ, น เม ปญฺหวิสฺสชฺชเน ภาโร อตฺถิ’’ฯ อถ วา ‘‘ปุจฺฉ, ยํ อากงฺขสิ, สพฺพํ เต วิสฺสเชฺชสฺสามี’’ติ สพฺพญฺญุปวารณํ ปวาเรสิ, อสาธารณํ ปเจฺจกพุทฺธอคฺคสาวกมหาสาวเกหิฯ เต หิ ยทากงฺขสีติ น วทนฺติ, สุตฺวา เวทิสฺสามาติ วทนฺติฯ พุทฺธา ปน – ‘‘ปุจฺฉ, อาวุโส, ยทากงฺขสี’’ติ (สํ. นิ. ๑.๒๓๗), วา ‘‘ปุจฺฉ, มหาราช, ยทากงฺขสี’’ติ วา,

> ‘‘ปุจฺฉ, วาสว, มํ ปญฺหํ, ยํ กิญฺจิ มนสิจฺฉสิ;
> ตสฺส ตเสฺสว ปญฺหสฺส, อหํ อนฺตํ กโรมิ เต’’ติฯ (ที. นิ. ๒.๓๕๖) วา;

เตน หิ ตฺวํ, ภิกฺขุ, สเก อาสเน นิสีทิตฺวา ปุจฺฉ, ยทากงฺขสีติ วา,

> ‘‘พาวริสฺส จ ตุยฺหํ วา, สเพฺพสํ สพฺพสํสยํ;
> กตาวกาสา ปุจฺฉโวฺห, ยํ กิญฺจิ มนสิจฺฉถา’’ติฯ (สุ. นิ. ๑๐๓๖) วา;

‘‘ปุจฺฉ มํ, สภิย, ปญฺหํ, ยํ กิญฺจิ มนสิจฺฉสิ;
ตสฺส ตเสฺสว ปญฺหสฺส, อหํ อนฺตํ กโรมิ เต’’ติฯ (สุ. นิ. ๕๑๗) วา;

เตสํ เตสํ ยกฺขนรินฺทเทวสมณพฺราหฺมณปริพฺพาชกานํ สพฺพญฺญุปวารณํ ปวาเรนฺติฯ อนจฺฉริยเญฺจตํ, ยํ ภควา พุทฺธภูมึ ปตฺวา เอตํ ปวารณํ ปวาเรยฺยฯ โย โพธิสตฺตภูมิยํ ปเทสญาเณ ฐิโต –

‘‘โกณฺฑญฺญ , ปญฺหานิ วิยากโรหิ;
ยาจนฺติ ตํ อิสโย สาธุรูปาฯ
โกณฺฑญฺญ, เอโส มนุเชสุ ธโมฺม;
ยํ วุทฺธมาคจฺฉติ เอส ภาโร’’ติฯ (ชา. ๒.๑๗.๖๐);

เอวํ สกฺกาทีนํ อตฺถาย อิสีหิ ยาจิโต –

‘‘กตาวกาสา ปุจฺฉนฺตุ โภโนฺต,
ยํ กิญฺจิ ปญฺหํ มนสาภิปตฺถิตํ;
อหญฺหิ ตํ ตํ โว วิยากริสฺสํ,
ญตฺวา สยํ โลกมิมํ ปรญฺจา’’ติฯ (ชา. ๒.๑๗.๖๑);

เอวํ สรภงฺคกาเลฯ สมฺภวชาตเก จ สกลชมฺพุทีปํ ติกฺขตฺตุํ วิจริตฺวา ปญฺหานํ อนฺตกรํ อทิสฺวา สุจิรเตน พฺราหฺมเณน, ปญฺหํ ปุฏฺฐุํ โอกาเส การิเต ชาติยา สตฺตวสฺสิโก รถิกาย ปํสุกีฬ̄โนฺต ปลฺลงฺกมาภุชิตฺวา อนฺตรวีถิยํ นิสิโนฺนว –

‘‘ตคฺฆ เต อหมกฺขิสฺสํ, ยถาปิ กุสโล ตถา;
ราชา จ โข ตํ ชานาติ, ยทิ กาหติ วา น วา’’ติฯ (ชา. ๑.๑๖.๑๗๒);

สพฺพญฺญุปวารณํ ปวาเรสิฯ

๑๖๓. เอวํ ภควตา สพฺพญฺญุปวารณาย ปวาริตาย อตฺตมโน ราชา ปญฺหํ ปุจฺฉโนฺต – ‘‘ยถา นุ โข อิมานิ, ภเนฺต’’ติอาทิมาหฯ ตตฺถ สิปฺปเมว สิปฺปายตนํฯ **ปุถุสิปฺปายตนานี**ติ พหูนิ สิปฺปานิฯ **เสยฺยถิท**นฺติ กตเม ปน เตฯ **หตฺถาโรหา**ติอาทีหิ เย ตํ ตํ สิปฺปํ นิสฺสาย ชีวนฺติ, เต ทเสฺสติฯ อยญฺหิ อสฺสาธิปฺปาโย – ‘‘ยถา อิเมสํ สิปฺปูปชีวีนํ ตํ ตํ สิปฺปํ นิสฺสาย สนฺทิฏฺฐิกํ สิปฺปผลํ ปญฺญายติฯ สกฺกา นุ โข เอวํ สนฺทิฏฺฐิกํ สามญฺญผลํ ปญฺญาเปตุ’’นฺติฯ ตสฺมา สิปฺปายตนานิ อาหริตฺวา สิปฺปูปชีวิโน ทเสฺสติฯ

ตตฺถ **หตฺถาโรหา**ติ สเพฺพปิ หตฺถาจริยหตฺถิเวชฺชหตฺถิเมณฺฑาทโย ทเสฺสติฯ **อสฺสาโรหา**ติ สเพฺพปิ อสฺสาจริยอสฺสเวชฺชอสฺสเมณฺฑาทโยฯ **รถิกา**ติ สเพฺพปิ รถาจริยรถโยธรถรกฺขาทโยฯ **ธนุคฺคหา**ติ ธนุอาจริยา อิสฺสาสาฯ **เจลกา**ติ เย ยุเทฺธ ชยธชํ คเหตฺวา ปุรโต คจฺฉนฺติฯ **จลกา**ติ อิธ รโญฺญ ฐานํ โหตุ, อิธ อสุกมหามตฺตสฺสาติ เอวํ เสนาพฺยูหการกาฯ **ปิณฺฑทายกา**ติ สาหสิกมหาโยธาฯ เต กิร ปรเสนํ ปวิสิตฺวา ปรสีสํ ปิณฺฑมิว เฉตฺวา เฉตฺวา ทยนฺติ, อุปฺปติตฺวา อุปฺปติตฺวา นิคฺคจฺฉนฺตีติ อโตฺถฯ เย วา สงฺคามมเชฺฌ โยธานํ ภตฺตปาติํ คเหตฺวา ปริวิสนฺติ, เตสเมฺปตํ นามํฯ **อุคฺคา ราชปุตฺตา**ติ อุคฺคตุคฺคตา สงฺคามาวจรา ราชปุตฺตาฯ **ปกฺขนฺทิโน**ติ เย ‘‘กสฺส สีสํ วา อาวุธํ วา อาหรามา’’ติ ‘‘วตฺวา อสุกสฺสา’’ติ วุตฺตา สงฺคามํ ปกฺขนฺทิตฺวา ตเทว อาหรนฺติ, อิเม ปกฺขนฺทนฺตีติ ปกฺขนฺทิโนฯ **มหานาคา**ติ มหา

นาคา วิย มหานาคา, หตฺถิอาทีสุปิ อภิมุขํ อาคจฺฉนฺเตสุ อนิวตฺติตโยธานเมตํ อธิวจนํฯ **สูรา**ติ เอกนฺตสูรา, เย สชาลิกาปิ สจมฺมิกาปิ สมุทฺทํ ตริตุํ สโกฺกนฺติฯ **จมฺมโยธิโน**ติ เย จมฺมกญฺจุกํ วา ปวิสิตฺวา สรปริตฺตาณจมฺมํ วา คเหตฺวา ยุชฺฌนฺติฯ **ทาสิกปุตฺตา**ติ พลวสิเนหาฆรทาสโยธาฯ **อาฬาริกา**ติ ปูวิกาฯ **กปฺปกา**ติ นฺหาปิกาฯ **นฺหาปกา**ติ เย นฺหาเปนฺติฯ **สูทา**ติ ภตฺตการกาฯ มาลาการาทโย ปากฏาเยวฯ **คณกา**ติ อจฺฉิทฺทกปาฐกาฯ **มุทฺทิกา**ติ หตฺถมุทฺทาย คณนํ นิสฺสาย ชีวิโนฯ **ยานิ วา ปนญฺญานิปี**ติ อยการทนฺตการจิตฺตการาทีนิฯ **เอวํคตานี**ติ เอวํ ปวตฺตานิฯ **เต ทิฏฺเฐว ธมฺเม**ติ เต หตฺถาโรหาทโย ตานิ ปุถุสิปฺปายตนานิ ทเสฺสตฺวา ราชกุลโต มหาสมฺปตฺตึ ลภมานา สนฺทิฏฺฐิกเมว สิปฺปผลํ อุปชีวนฺติฯ **สุเขนฺตี**ติ สุขิตํ กโรนฺติฯ **ปีเณนฺตี**ติ ปีณิตํ ถามพลูเปตํ กโรนฺติฯ **อุทฺธคฺคิกา**ทีสุ อุปริ ผลนิพฺพตฺตนโต อุทฺธํ อคฺคมสฺสา อตฺถีติ **อุทฺธคฺคิกาฯ** สคฺคํ อรหตีติ **โสวคฺคิกาฯ** สุโข วิปาโก อสฺสาติ **สุขวิปากาฯ** สุฏฺฐุ อเคฺค รูปสทฺทคนฺธรสโผฏฺฐพฺพอายุวณฺณสุขยสอาธิปเตยฺยสงฺขาเต ทส ธมฺเม สํวเตฺตตีติ นิพฺพเตฺตตีติ **สคฺคสํวตฺตนิกาฯ** ตํ เอวรูปํ ทกฺขิณํ ทานํ ปติฏฺฐเปนฺตีติ อโตฺถฯ **สามญฺญผล**นฺติ เอตฺถ ปรมตฺถโต มโคฺค สามญฺญํฯ อริยผลํ สามญฺญผลํฯ ยถาห – ‘‘กตมญฺจ, ภิกฺขเว, สามญฺญํ? อยเมว อริโย อฏฺฐงฺคิโก มโคฺคฯ เสยฺยถิทํ, สมฺมาทิฏฺฐิ…เป…. สมฺมาสมาธิฯ อิทํ วุจฺจติ, ภิกฺขเว, สามญฺญํฯ กตมานิ จ, ภิกฺขเว, สามญฺญผลานิ? โสตาปตฺติผลํ…เป…. อรหตฺตผล’’นฺติ (สํ. นิ. ๕.๓๕)ฯ ตํ เอส ราชา น ชานาติฯ อุปริ อาคตํ ปน ทาสกสฺสโกปมํ สนฺธาย ปุจฺฉติฯ

อถ ภควา ปญฺหํ อวิสฺสเชฺชตฺวาว จิเนฺตสิ – ‘‘อิเม พหู อญฺญติตฺถิยสาวกา ราชามจฺจา อิธาคตา, เต กณฺหปกฺขญฺจ สุกฺกปกฺขญฺจ ทีเปตฺวา กถียมาเน อมฺหากํ ราชา มหเนฺตน อุสฺสาเหน อิธาคโต, ตสฺสาคตกาลโต ปฏฺฐาย สมโณ โคตโม สมณโกลาหลํ สมณภณฺฑนเมว กเถตีติ อุชฺฌายิสฺสนฺติ, น สกฺกจฺจํ ธมฺมํ โสสฺสนฺติ, รญฺญา ปน กถียมาเน อุชฺฌายิตุํ น สกฺขิสฺสนฺติ, ราชานเมว อนุวตฺติสฺสนฺติฯ อิสฺสรานุวตฺตโก หิ โลโกฯ ‘หนฺทาหํ รโญฺญว ภารํ กโรมี’ติ รโญฺญ ภารํ กโรโนฺต **‘‘อภิชานาสิ โน ตฺวํ’’**นฺติอาทิมาหฯ

๑๖๔. ตตฺถ **อภิชานาสิ โน ตฺวํ**นฺติ อภิชานาสิ นุ ตฺวํฯ อยญฺจ โน-สโทฺท ปรโต ปุจฺฉิตาติ ปเทน โยเชตโพฺพฯ อิทญฺหิ วุตฺตํ โหติ – ‘‘มหาราช, ตฺวํ อิมํ ปญฺหํ อเญฺญ สมณพฺราหฺมเณ ปุจฺฉิตา นุ, อภิชานาสิ จ นํ ปุฏฺฐภาวํ, น เต สมฺมุฏฺฐ’’นฺติฯ **สเจ เต อครู**ติ สเจ ตุยฺหํ ยถา เต พฺยากริํสุ, ตถา อิธ ภาสิตุํ ภาริยํ น โหติ, ยทิ น โกจิ อผาสุกภาโว อตฺถิ, ภาสสฺสูติ อโตฺถฯ **น โข เม ภเนฺต**ติ กิํ สนฺธายาห? ปณฺฑิตปติรูปกานญฺหิ สนฺติเก กเถตุํ ทุกฺขํ โหติ, เต ปเท ปเท อกฺขเร อกฺขเร โทสเมว วทนฺติฯ เอกนฺตปณฺฑิตา ปน กถํ สุตฺวา สุกถิตํ ปสํสนฺติ, ทุกฺกถิเตสุ ปาฬิปทอตฺถพฺยญฺชเนสุ ยํ ยํ วิรุชฺฌติ, ตํ ตํ อุชุกํ กตฺวา เทนฺติฯ ภควตา จ สทิโส เอกนฺตปณฺฑิโต นาม นตฺถิฯ เตนาห – ‘‘น โข เม, ภเนฺต, ครุ; ยตฺถสฺส ภควา นิสิโนฺน ภควนฺตรูโป วา’’ติฯ

ปูรณกสฺสปวาทวณฺณนา

๑๖๕. **เอกมิทาห**นฺติ เอกํ อิธ อหํฯ **สโมฺมทนียํ กถํ สารณียํ วีติสาเรตฺวา**ติ สโมฺมทชนกํ สริตพฺพยุตฺตกํ กถํ ปริโยสาเปตฺวาฯ

๑๖๖. **‘‘กโรโต โข, มหาราช, การยโต’’**ติอาทีสุ **กโรโต**ติ สหตฺถา กโรนฺตสฺสฯ **การยโต**ติ อาณตฺติยา กาเรนฺตสฺสฯ **ฉินฺทโต**ติ ปเรสํ หตฺถาทีนิ ฉินฺทนฺตสฺสฯ **ปจโต**ติ ปเร ทเณฺฑน ปีเฬนฺตสฺสฯ **โสจยโต**ติ ปรสฺส ภณฺฑหรณาทีหิ โสจยโตฯ **โสจาปยโต**ติ โสกํ สยํ

กโรนฺตสฺสปิ ปเรหิ การาเปนฺตสฺสปิ ฯ **กิลมโต**ติ อาหารุปจฺเฉทพนฺธนาคารปฺปเวสนาทีหิ สยํ กิลมนฺตสฺสปิ ปเรหิ กิลมาเปนฺตสฺสปิฯ **ผนฺทโต ผนฺทาปยโต**ติ ปรํ ผนฺทนฺตํ ผนฺทนกาเล ส ยมฺปิ ผนฺทโต ปรมฺปิ ผนฺทาปยโตฯ **ปาณมติปาตาปยโต**ติ ปาณํ หนนฺตสฺสปิ หนา เปนฺตสฺสปิฯ เอวํ สพฺพตฺถ กรณการณวเสเนว อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

สนฺธินฺติ ฆรสนฺธิํฯ **นิโลฺลป**นฺติ มหาวิโลปํฯ **เอกาคาริก**นฺติ เอกเมว ฆรํ ปริวาเรตฺวา วิ ลุปฺปนํฯ **ปริปเนฺถ**ติ อาคตาคตานํ อจฺฉินฺทนตฺถํ มเคฺค ติฏฺฐโตฯ **กโรโต น กรียติ ปาป**นฺติ ยํ กิญฺจิ ปาปํ กโรมีติ สญฺญาย กโรโตปิ ปาปํ น กรียติ, นตฺถิ ปาปํฯ สตฺตา ปน ปาปํ กโรมาติ เอวํสญฺญิโน โหนฺตีติ ทีเปติฯ **ขุรปริยเนฺตนา**ติ ขุรเนมินา, ขุรธารสทิสปริยเนฺตน วาฯ **เอกํ มํสขล**นฺติ เอกํ มํสราสิํฯ **ปุญฺช**นฺติ ตเสฺสว เววจนํฯ **ตโตนิทาน**นฺติ เอกมํสขลกรณนิทานํฯ

ทกฺขิณนฺติ ทกฺขิณตีเร มนุสฺสา กกฺขฬา ทารุณา, เต สนฺธาย ‘‘หนโนฺต’’ติอาทิมาหฯ อุตฺตรตีเร สตฺตา สทฺธา โหนฺติ ปสนฺนา พุทฺธมามกา ธมฺมมามกา สงฺฆมามกา, เต สนฺธาย ททโนฺตติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ยชโนฺต**ติ มหายาคํ กโรโนฺตฯ **ทเมนา**ติ อินฺทฺริยทเมน อุโปสถก เมฺมน วาฯ **สํยเมนา**ติ สีลสํยเมนฯ **สจฺจวเชฺชนา**ติ สจฺจวจเนนฯ **อาคโม**ติ อาคมนํ, ปวตฺตีติ อโตฺถฯ สพฺพถาปิ ปาปปุญฺญานํ กิริยเมว ปฏิกฺขิปติฯ

อมฺพํ ปุโฎฺฐ ลพุชํ พฺยากโรติ นาม, โย กีทิโส อโมฺพ กีทิสานิ วา อมฺพสฺส ขนฺธปณฺณ ปุปฺผผลานีติ วุเตฺต เอทิโส ลพุโช เอทิสานิ วา ลพุชสฺส ขนฺธปณฺณปุปฺผผลานีติ พฺยากโรติฯ **วิชิเต**ติ อาณาปวตฺติเทเสฯ **อปสาเทตพฺพ**นฺติ วิเหเฐตพฺพํฯ **อนภินนฺทิตฺวา**ติ ‘‘สาธุ สาธู’’ติ เอวํ ปสํสํ อกตฺวาฯ **อปฺปฏิโกฺกสิตฺวา**ติ พาลทุพฺภาสิตํ ตยา ภาสิตนฺติ เอวํ อปฺปฏิ พาหิตฺวาฯ **อนุคฺคณฺหโนฺต**ติ สารโต อคฺคณฺหโนฺตฯ **อนิกฺกุชฺชโนฺต**ติ สารวเสเนว อิทํ นิสฺ สรณํ, อยํ ปรมโตฺถติ หทเย อฐเปโนฺตฯ พฺยญฺชนํ ปน เตน อุคฺคหิตเญฺจว นิกฺกุชฺชิตญฺจฯ

มกฺขลิโคสาลวาทวณฺณนา

๑๖๗-๑๖๙. มกฺขลิวาเท ปจฺจโยติ เหตุเววจนเมว, อุภเยนาปิ วิชฺชมานเมว กายทุจฺ จริตาทีนํ สํกิเลสปจฺจยํ, กายสุจริตาทีนญฺจ วิสุทฺธิปจฺจยํ ปฏิกฺขิปติฯ **อตฺตกาเร**ติ อตฺตกา โรฯ เยน อตฺตนา กตกเมฺมน อิเม สตฺตา เทวตฺตมฺปิ มารตฺตมฺปิ พฺรหฺมตฺตมฺปิ สาวกโพธิมฺปิ ป เจฺจกโพธิมฺปิ สพฺพญฺญุตมฺปิ ปาปุณนฺติ, ตมฺปิ ปฏิกฺขิปติฯ ทุติยปเทน ยํ ปรการํ ปรสฺส โอวา ทานุสาสนิํ นิสฺสาย ฐเปตฺวา มหาสตฺตํ อวเสโส ชโน มนุสฺสโสภคฺยตํ อาทิํ กตฺวา ยาว อร หตฺตํ ปาปุณาติ, ตํ ปรการํ ปฏิกฺขิปติฯ เอวมยํ พาโล ชินจเกฺก ปหารํ เทติ นามฯ **นตฺถิ ปุริสกาเร**ติ เยน ปุริสกาเรน สตฺตา วุตฺตปฺปการา สมฺปตฺติโย ปาปุณนฺติ , ตมฺปิ ปฏิกฺขิปติฯ **นตฺถิ พล**นฺติ ยมฺหิ อตฺตโน พเล ปติฏฺฐิตา สตฺตา วีริยํ กตฺวา ตา สมฺปตฺติโย ปาปุณนฺติ, ตํ พลํ ปฏิกฺขิปติฯ **นตฺถิ วีริย**นฺติอาทีนิ สพฺพานิ ปุริสการเววจนาเนวฯ ‘‘อิทํ โน วีริเยน อิทํ ปุริสถาเมน, อิทํ ปุริสปรกฺกเมน ปวตฺต’’นฺติ เอวํ ปวตฺตวจนปฏิเกฺขปกรณวเสน ปเนตานิ วิสุํ อาทิยนฺติฯ

สเพฺพ สตฺตาติ โอฏฺฐโคณคทฺรภาทโย อนวเสเส ปริคฺคณฺหาติฯ **สเพฺพ ปาณา**ติ เอ กินฺทฺริโย ปาโณ, ทฺวินฺทฺริโย ปาโณติอาทิวเสน วทติฯ **สเพฺพ ภูตา**ติ อณฺฑโกสวตฺถิโกเสสุ ภูเต สนฺธาย วทติฯ **สเพฺพ ชีวา**ติ สาลิยวโคธุมาทโย สนฺธาย วทติฯ เตสุ หิ โส วิรูหนภาเวน ชีวสญฺญีฯ **อวสา อพลา อวีริยา**ติ เตสํ อตฺตโน วโส วา พลํ วา วีริยํ วา นตฺถิฯ **นิยติสงฺคติภาวปริณตา**ติ เอตฺถ **นิยตี**ติ นิยตาฯ **สงฺคตี**ติ ฉนฺนํ อภิชาตีนํ ตตฺถ ตตฺถ คมนํฯ **ภาโว**ติ

สภาโวเยวฯ เอวํ นิยติยา จ สงฺคติยา จ ภาเวน จ ปริณตา นานปฺปการตํ ปตฺตาฯ เยน หิ ยถา ภวิตพฺพํ, โส ตเถว ภวติฯ เยน น ภวิตพฺพํ, โส น ภวตีติ ทเสฺสติฯ **ฉเสฺววาภิชาตีสู**ติ ฉสุ เอว อภิชาตีสุ ฐตฺวา สุขญฺจ ทุกฺขญฺจ ปฏิสํเวเทนฺติฯ อญฺญา สุขทุกฺขภูมิ นตฺถีติ ทเสฺสติฯ

โยนิปมุขสตสหสฺสานีติ ปมุขโยนีนํ อุตฺตมโยนีนํ จุทฺทสสตสหสฺสานิ อญฺญานิ จ สฏฺฐิสตานิ อญฺญานิ จ ฉสตานิฯ **ปญฺจ จ กมฺมุโน สตานี**ติ ปญฺจกมฺมสตานิ จฯ เกวลํ ตกฺกมตฺตเกน นิรตฺถกํ ทิฏฺฐึ ทีเปติฯ ปญฺจ จ กมฺมานิ ตีณิ จ กมฺมานีติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ เกจิ ปนาหุ – ‘‘ปญฺจ จ กมฺมานีติ ปญฺจินฺทฺริยวเสน ภณติฯ ตีณีติ กายกมฺมาทิวเสนา’’ติฯ **กเมฺม จ อุปฑฺฒกเมฺม จา**ติ เอตฺถ ปนสฺส กายกมฺมญฺจ วจีกมฺมญฺจ กมฺมนฺติ ลทฺธิ, มโนกมฺมํ อุปฑฺฒกมฺมนฺติฯ **ทฺวฏฺฐิปฏิปทา**ติ ทฺวาสฏฺฐิ ปฏิปทาติ วทติฯ **ทฺวฏฺฐนฺตรกปฺปา**ติ เอกสฺมึ กเปฺป จตุสฏฺฐิ อนฺตรกปฺปา นาม โหนฺติฯ อยํ ปน อเญฺญ เทฺว อชานนฺโต เอวมาหฯ

ฉฬาภิชาติโยติ กณฺหาภิชาติ, นีลาภิชาติ, โลหิตาภิชาติ, หลิทฺทาภิชาติ, สุกฺกาภิชาติ, ปรมสุกฺกาภิชาตีติ อิมา ฉ อภิชาติโย วทติฯ ตตฺถ โอรพฺภิกา, สากุณิกา, มาควิกา, สูกริกา, ลุทฺทา, มจฺฉฆาตกา โจรา, โจรฆาตกา, พนฺธนาคาริกา, เย วา ปนเญฺญปิ เกจิ กุรูรกมฺมนฺตา, อยํ กณฺหาภิชาตีติ (อ. นิ. ๖.๕๗) วทติฯ ภิกฺขู นีลาภิชาตีติ วทติ, เต กิร จตูสุ ปจฺจเยสุ กณฺฏเก ปกฺขิปิตฺวา ขาทนฺติฯ ‘‘ภิกฺขู กณฺฏกวุตฺติกา’’ติ (อ. นิ. ๖.๕๗) อยญฺหิสฺส ปาฬิเยวฯ อถ วา กณฺฏกวุตฺติกา เอว นาม เอเก ปพฺพชิตาติ วทติฯ โลหิตาภิชาติ นาม นิคณฺฐา เอกสาฏกาติ วทติฯ อิเม กิร ปุริเมหิ ทฺวีหิ ปณฺฑรตราฯ คิหี โอทาตวสนา อเจลกสาวกา หลิทฺทาภิชาตีติ วทติฯ เอวํ อตฺตโน ปจฺจยทายเก นิคเณฺฐหิปิ เชฏฺฐกตเร กโรติฯ อาชีวกา อาชีวกินิโย สุกฺกาภิชาตีติ วทติฯ เต กิร ปุริเมหิ จตูหิ ปณฺฑรตราฯ นโนฺท, วโจฺฉ, กิโส, สงฺกิโจฺจ, มกฺขลิโคสาโล, ปรมสุกฺกาภิชาตีติ (อ. นิ. ๖.๕๗) วทติฯ เต กิร สเพฺพหิ ปณฺฑรตราฯ

อฏฺฐ ปุริสภูมิโยติ มนฺทภูมิ, ขิฑฺฑาภูมิ, ปทวีมํสภูมิ, อุชุคตภูมิ, เสกฺขภูมิ, สมณภูมิ , ชินภูมิ, ปนฺนภูมีติ อิมา อฏฺฐ ปุริสภูมิโยติ วทติฯ ตตฺถ ชาตทิวสโต ปฏฺฐาย สตฺตทิวเส สมฺพาธฏฺฐานโต นิกฺขนฺตตฺตา สตฺตา มนฺทา โหนฺติ โมมูหา, อยํ มนฺทภูมีติ วทติฯ เย ปน ทุคฺคติโต อาคตา โหนฺติ, เต อภิณฺหํ โรทนฺติ เจว วิรวนฺติ จ, สุคติโต อาคตา ตํ อนุสฺสริตฺวา หสนฺติ, อยํ ขิฑฺฑาภูมิ นามฯ มาตาปิตูนํ หตฺถํ วา ปาทํ วา มญฺจํ วา ปีฐํ วา คเหตฺวา ภูมิยํ ปทนิกฺขิปนํ ปทวีมํสภูมิ นามฯ ปทสา คนฺตุํ สมตฺถกาเล อุชุคตภูมิ นามฯ สิปฺปานิ สิกฺขิตกาเล เสกฺขภูมิ นามฯ ฆรา นิกฺขมฺม ปพฺพชิตกาเล สมณภูมิ นามฯ อาจริยํ เสวิตฺวา ชานนกาเล ชินภูมิ นามฯ ภิกฺขุ จ ปนฺนโก ชิโน น กิญฺจิ อาหาติ เอวํ อลาภึ สมณํ ปนฺนภูมีติ วทติฯ

เอกูนปญฺญาส อาชีวกสเตติ เอกูนปญฺญาสอาชีวกวุตฺติสตานิฯ **ปริพฺพาชกสเต**ติ ปริพฺพาชกปพฺพชฺชาสตานิฯ **นาคาวาสสเต**ติ นาคมณฺฑลสตานิฯ **วีเส อินฺทฺริยสเต**ติ วีสตินฺทฺริยสตานิฯ **ตึเส นิรยสเต**ติ ตึส นิรยสตานิฯ **รโชธาตุโย**ติ รชโอกิรณฏฺฐานานิ, หตฺถปิฏฺฐิปาทปิฏฺฐาทีนิ สนฺธาย วทติฯ **สตฺต สญฺญีคพฺภา**ติ โอฏฺฐโคณคทฺรภอชปสุมิคมหึเส สนฺธาย วทติฯ **สตฺต อสญฺญีคพฺภา**ติ สาลิวีหิยวโคธูมกงฺคุวรกกุทฺรูสเก สนฺธาย วทติฯ **นิคณฺฐิคพฺภา**ติ คณฺฐิมฺหิ ชาตคพฺภา, อุจฺฉุเวฬุนฬาทโย สนฺธาย วทติฯ **สตฺต เทวา**ติ พหู เทวาฯ โส ปน สตฺตาติ วทติฯ มนุสฺสาปิ อนนฺตา, โส สตฺตาติ วทติฯ **สตฺต ปิสาจา**ติ ปิสาจา มหนฺตมหนฺตา สตฺตาติ วทติฯ **สรา**ติ มหาสรา, กณฺณมุณฺฑรถการอโนตตฺตสีหปฺปาตฉทฺทนฺตมนฺทากินีกุณาลทเห คเหตฺวา วทติฯ

ปวุฏฺฐาติ คณฺฐิกาฯ **ปปาตา**ติ มหาปปาตาฯ **ปปาตสตานี**ติ ขุทฺทกปปาตสตานิฯ **สุปินา**ติ มหาสุปินาฯ **สุปินสตานี**ติ ขุทฺทกสุปินสตานิฯ **มหากปฺปิโน**ติ มหากปฺปานํฯ ตตฺถ เอกมฺหา มหาสรา วสฺสสเต วสฺสสเต กุสคฺเคน เอกํ อุทกพินฺทุํ นีหริตฺวา สตฺตกฺขตฺตุํ ตมฺหิ สเร นิรุทเก กเต เอโก มหากปฺโปติ วทติฯ เอวรูปานํ มหากปฺปานํ จตุราสีติสตสหสฺสานิ เขเปตฺวา พาเล จ ปณฺฑิเต จ ทุกฺขสฺสนฺตํ กโรนฺตีติ อยมสฺส ลทฺธิฯ ปณฺฑิโตปิ กิร อนฺตรา วิสุชฺฌิตุํ น สกฺโกติฯ พาโลปิ ตโต อุทฺธํ น คจฺฉติฯ

สีเลนาติ อเจลกสีเลน วา อเญฺญน วา เยน เกนจิฯ **วเตนา**ติ ตาทิเสเนว วเตนฯ **ตเปนา**ติ ตโปกเมฺมนฯ อปริปกฺกํ ปริปาเจติ นาม, โย ''อหํ ปณฺฑิโต''ติ อนฺตรา วิสุชฺฌติฯ ปริปกฺกํ ผุสฺส ผุสฺส พฺยนฺตึ กโรติ นาม โย ''อหํ พาโล''ติ วุตฺตปริมาณํ กาลํ อติกฺกมิตฺวา ยาติฯ **เหวํ นตฺถี**ติ เอวํ นตฺถิฯ ตญฺหิ อุภยมฺปิ น สกฺกา กาตุนฺติ ทีเปติฯ **โทณมิเต**ติ โทเณน มิตํ วิยฯ **สุขทุเกฺข**ติ สุขทุกฺขํฯ **ปริยนฺตกเต**ติ วุตฺตปริมาเณน กาเลน กตปริยเนฺตฯ **นตฺถิ หายนวฑฺฒเน**ติ นตฺถิ หายนวฑฺฒนานิฯ น สํสาโร ปณฺฑิตสฺส หายติ, น พาลสฺส วฑฺฒตีติ อโตฺถฯ **อุกฺกํสาวกํเส**ติ อุกฺกํสาวกํสาฯ หายนวฑฺฒนานเมตํ อธิวจนํฯ

อิทานิ ตมตฺถํ อุปมาย สาเธโนฺต ''เสยฺยถาปิ นามา''ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สุตฺตคุเฬ**ติ เวเฐตฺวา กตสุตฺตคุเฬฯ **นิเพฺพฐิยมานเมว ปเลตี**ติ ปพฺพเต วา รุกฺขเคฺค วา ฐตฺวา ขิตฺตํ สุตฺตปฺปมาเณน นิเพฺพฐิยมานเมว คจฺฉติ, สุเตฺต ขีเณ ตเตฺถว ติฏฺฐติ, น คจฺฉติฯ เอวเมว วุตฺตกาลโต อุทฺธํ น คจฺฉตีติ ทเสฺสติฯ

อชิตเกสกมฺพลวาทวณฺณนา

๑๗๐-๑๗๒. อชิตวาเท **นตฺถิ ทินฺน**นฺติ ทินฺนผลาภาวํ สนฺธาย วทติฯ ยิฏฺฐํ วุจฺจติ มหายาโคฯ **หุต**นฺติ ปเหณกสกฺกาโร อธิเปฺปโตฯ ตมฺปิ อุภยํ ผลาภาวเมว สนฺธาย ปฏิกฺขิปติฯ **สุกตทุกฺกฏาน**นฺติ สุกตทุกฺกฏานํ, กุสลากุสลานนฺติ อโตฺถฯ **ผลํ วิปาโก**ติ ยํ ผลนฺติ วา วิปาโกติ วา วุจฺจติ, ตํ นตฺถีติ วทติฯ **นตฺถิ อยํ โลโก**ติ ปรโลเก ฐิตสฺส อยํ โลโก นตฺถิ, **นตฺถิ ปโร โลโก**ติ อิธ โลเก ฐิตสฺสาปิ ปโร โลโก นตฺถิ, สเพฺพ ตตฺถ ตเตฺถว อุจฺฉิชฺชนฺตีติ ทเสฺสติฯ **นตฺถิ มาตา นตฺถิ ปิตา**ติ เตสุ สมฺมาปฏิปตฺติมิจฺฉาปฏิปตฺตีนํ ผลาภาววเสน วทติฯ **นตฺถิ สตฺตา โอปปาติกา**ติ จวิตฺวา อุปปชฺชนกา สตฺตา นาม นตฺถีติ วทติฯ

จาตุมหาภูติโกติ จตุมหาภูตมโยฯ **ปถวี ปถวิกาย**นฺติ อชฺฌตฺติกปถวีธาตุ พาหิรปถวีธาตุํฯ **อนุเปตี**ติ อนุยายติฯ **อนุปคจฺฉตี**ติ ตเสฺสว เววจนํฯ อนุคจฺฉตีติปิ อโตฺถฯ อุภเยนาปิ อุเปติ, อุปคจฺฉตีติ ทเสฺสติฯ อาปาทีสุปิ เอเสว นโยฯ **อินฺทฺริยานี**ติ มนจฺฉฏฺฐานิ อินฺทฺริยานิ อากาสํ ปกฺขนฺทนฺติฯ **อาสนฺทิปญฺจมา**ติ นิปนฺนมเญฺจน ปญฺจมา, มโญฺจ เจว จตฺตาโร มญฺจปาเท คเหตฺวา ฐิตา จตฺตาโร ปุริสา จาติ อโตฺถฯ **ยาวาฬาหนา**ติ ยาว สุสานาฯ **ปทานี**ติ 'อยํ เอวํ สีลวา อโหสิ, เอวํ ทุสฺสีโล'ติอาทินา นเยน ปวตฺตานิ คุณาคุณปทานิ, สรีรเมว วา เอตฺถ ปทานีติ อธิเปฺปตํฯ **กาโปตกานี**ติ กโปตวณฺณานิ, ปาราวตปกฺขวณฺณานีติ อโตฺถฯ **ภสฺสนฺตา**ติ ภสฺมนฺตา, อยเมว วา ปาฬิฯ **อาหุติโย**ติ ยํ ปเหณกสกฺการาทิเภทํ ทินฺนทานํ, สพฺพํ ตํ ฉาริกาวสานเมว โหติ, น ตโต ปรํ ผลทายกํ หุตฺวา คจฺฉตีติ อโตฺถฯ **ทตฺตุปญฺญตฺต**นฺติ ทตฺตูหิ พาลมนุเสฺสหิ ปญฺญตฺตํฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – 'พาเลหิ อพุทฺธีหิ ปญฺญตฺตมิทํ ทานํ, น ปณฺฑิเตหิฯ พาลา เทนฺติ, ปณฺฑิตา คณฺหนฺตี'ติ ทเสฺสติฯ

ตตฺถ ปูรโณ ‘‘กโรโต น กรียติ ปาป’’นฺติ วทนฺโต กมฺมํ ปฏิพาหติฯ อชิโต ‘‘กายสฺส เภทา อุจฺฉิชฺชตี’’ติ วทนฺโต วิปากํ ปฏิพาหติฯ มกฺขลิ ‘‘นตฺถิ เหตู’’ติ วทนฺโต อุภยํ ปฏิพาหติฯ ตตฺถ กมฺมํ ปฏิพาหนฺเตนาปิ วิปาโก ปฏิพาหิโต โหติ, วิปากํ ปฏิพาหนฺเตนาปิ กมฺมํ ปฏิพาหิตํ โหติฯ อิติ สเพฺพเปเต อตฺถโต อุภยปฺปฏิพาหกา อเหตุกวาทา เจว อกิริยวาทา จ นตฺถิกวาทา จ โหนฺติฯ

เย วา ปน เตสํ ลทฺธิํ คเหตฺวา รตฺติฏฺฐาเน ทิวาฐาเน นิสินฺนา สชฺฌายนฺติ วีมํสนฺติ, เตสํ ‘‘กโรโต น กรียติ ปาปํ, นตฺถิ เหตุ, นตฺถิ ปจฺจโย, มโต อุจฺฉิชฺชตี’’ติ ตสฺมิํ อารมฺมเณ มิจฺฉาสติ สนฺติฏฺฐติ, จิตฺตํ เอกคฺคํ โหติ, ชวนานิ ชวนฺติ, ปฐมชวเน สเตกิจฺฉา โหนฺติ, ตถา ทุติยาทีสุ, สตฺตเม พุทฺธานมฺปิ อเตกิจฺฉา อนิวตฺติโน อริฏฺฐกณฺฏกสทิสาฯ ตตฺถ โกจิ เอกํ ทสฺสนํ โอกฺกมติ, โกจิ เทฺว, โกจิ ตีณิปิ, เอกสฺมิํ โอกฺกเนฺตปิ, ทฺวีสุ ตีสุ โอกฺกเนฺตสุปิ, นิยตมิจฺฉาทิฏฺฐิโกว โหติ; ปโตฺต สคฺคมคฺคาวรณเญฺจว โมกฺขมคฺคาวรณญฺจ, อภเพฺพ ตสฺสตฺตภาวสฺส อนนฺตรํ สคฺคมฺปิ คนฺตุํ, ปเคว โมกฺขํฯ วฏฺฏขาณุ นาเมส สโตฺต ปฐวิโคปโก, เยภุเยฺยน เอวรูปสฺส ภวโต วุฏฺฐานํ นตฺถิฯ

> ‘‘ตสฺมา อกลฺยาณชนํ, อาสีวิสมิโวรคํ;
> อารกา ปริวเชฺชยฺย, ภูติกาโม วิจกฺขโณ’’ติฯ

ปกุธกจฺจายนวาทวณฺณนา

๑๗๓-๑๗๕. ปกุธวาเท **อกฎา**ติ อกตาฯ **อกฎวิธา**ติ อกตวิธานาฯ **เอวํ กโรหี**ติ เกนจิ การาปิตาปิ น โหนฺตีติ อโตฺถฯ **อนิมฺมิตา**ติ อิทฺธิยาปิ น นิมฺมิตาฯ **อนิมฺมาตา**ติ อนิมฺมาปิตา, เกจิ อนิมฺมาเปตพฺพาติ ปทํ วทนฺติ, ตํ เนว ปาฬิยํ, น อฎฺฐกถายํ ทิสฺสติฯ วญฺฌาทิปทตฺตยํ วุตฺตตฺถเมวฯ **น อิญฺชนฺตี**ติ เอสิกตฺถโมฺภ วิย ฐิตตฺตา น จลนฺติฯ **น วิปริณมนฺตี**ติ ปกติํ น ชหนฺติฯ **น อญฺญมญฺญํ พฺยาพาเธนฺตี**ติ น อญฺญมญฺญํ อุปหนนฺติฯ **นาล**นฺติ น สมตฺถาฯ **ปฐวิกาโย**ติอาทีสุ ปฐวีเยว ปฐวิกาโย, ปฐวิสมูโห วาฯ **ตตฺถา**ติ เตสุ ชีวสตฺตเมสุ กาเยสุฯ **สตฺตนฺนํ เตฺวว กายาน**นฺติ ยถา มุคฺคราสิอาทีสุ ปหตํ สตฺถํ มุคฺคาทีนํ อนฺตเรน ปวิสติ, เอวํ สตฺตนฺนํ กายานํ อนฺตเรน ฉิทฺททน วิวเรน สตฺถํ ปวิสติฯ ตตฺถ อหํ อิมํ ชีวิตา โวโรเปมีติ เกวลํ สญฺญามตฺตเมว โหตีติ ทเสฺสติฯ

นิคณฺฐนาฏปุตฺตวาทวณฺณนา

๑๗๖-๑๗๘. นาฏปุตฺตวาเท **จาตุยามสํวรสํวุโต**ติ จตุโกฏฺฐาเสน สํวเรน สํวุโตฯ **สพฺพวาริวาริโต จา**ติ วาริตสพฺพอุทโก ปฏิกฺขิตฺตสพฺพสีโตทโกติ อโตฺถฯ โส กิร สีโตทเก สตฺตสญฺญี โหติ, ตสฺมา น ตํ วฬเญฺชติฯ **สพฺพวาริยุโตฺต**ติ สเพฺพน ปาปวารเณน ยุโตฺตฯ **สพฺพวาริธุโต**ติ สเพฺพน ปาปวารเณน ธุตปาโปฯ **สพฺพวาริผุโฏ**ติ สเพฺพน ปาปวารเณน ผุโฏฺฐฯ **คตโตฺต**ติ โกฏิปฺปตฺตจิโตฺตฯ **ยตโตฺต**ติ สํยตจิโตฺตฯ **ฐิตโตฺต**ติ สุปฺปติฏฺฐิตจิโตฺตฯ เอตสฺส วาเท กิญฺจิ สาสนานุโลมมฺปิ อตฺถิ, อสุทฺธลทฺธิตาย ปน สพฺพา ทิฏฺฐิเยว ชาตาฯ

สญฺจยเพลฏฺฐปุตฺตวาทวณฺณนา

๑๗๙-๑๘๑. สญฺจยวาโท อมราวิเกฺขเป วุตฺตนโย เอวฯ

ปฐมสนฺทิฏฺฐิกสามญฺญผลวณฺณนา

๑๘๒. **โสหํ** , **ภเนฺต**ติ โส อหํ ภเนฺต, วาลุกํ ปีเฬตฺวา เตลํ อลภมาโน วิย ติตฺถิยวาเทสุ สารํ อลภโนฺต ภควนฺตํ ปุจฺฉามีติ อโตฺถฯ

๑๘๓. **ยถา เต ขเมยฺยา**ติ ยถา เต รุเจฺจยฺยฯ **ทาโส**ติ อโนฺตชาตธนกฺกีตกรมรานีต สามํทาสโพฺยปคตานํ อญฺญตโรฯ **กมฺมกาโร**ติ อนลโส กมฺมกรณสีโลเยวฯ ทูรโต ทิสฺวา ปฐมเมว อุฏฺฐหตีติ **ปุพฺพุฏฺฐายีฯ** เอวํ อุฏฺฐิโต สามิโน อาสนํ ปญฺญเปตฺวา ปาทโธวน าทิกตฺตพฺพกิจฺจํ กตฺวา ปจฺฉา นิปตติ นิสีทตีติ **ปจฺฉานิปาตีฯ** สามิกมฺหิ วา สยนโต อวุฏฺฐิเต ปุเพฺพเยว วุฏฺฐาตีติ **ปุพฺพุฏฺฐายีฯ** ปจฺจูสกาลโต ปฏฺฐาย ยาว สามิโน รตฺติํ นิโทฺทกฺกมนํ, ตาว สพฺพกิจฺจานิ กตฺวา ปจฺฉา นิปตติ, เสยฺยํ กเปฺปตีติ **ปจฺฉานิปาตีฯ** กิํ กโรมิ, กิํ กโรมีติ เอวํ กิํการเมว ปฏิสุณโนฺต วิจรตีติ **กิํ การปฏิสฺสาวีฯ** มนาปเมว กิริยํ กโรตีติ **มนาปจารีฯ** ปิยเมว วทตีติ **ปิยวาทีฯ** สามิโน ตุฏฺฐปหฏฺฐํ มุขํ อุโลฺลกยมาโน วิจรตีติ **มุขุโลฺลกโกฯ**

เทโว มเญฺญติ เทโว วิยฯ **โส วตสฺสาหํ ปุญฺญานิ กเรยฺย**นฺติ โส วต อหํ เอวรูโป อสฺสํ, ยทิ ปุญฺญานิ กเรยฺยนฺติ อโตฺถฯ ‘‘โส วตสฺส’สฺส’’นฺติปิ ปาโฐ, อยเมวโตฺถฯ **ยํนูนาห**นฺติ สเจ ทานํ ทสฺสามิ, ยํ ราชา เอกทิวสํ เทติ, ตโต สตภาคมฺปิ ยาวชีวํ น สกฺขิสฺสามิ ทาตุนฺติ ปพฺพชฺชายํ อุสฺสาหํ กตฺวา เอวํ จินฺตนภาวํ ทเสฺสติฯ

กาเยน สํวุโตติ กาเยน ปิหิโต หุตฺวา อกุสลสฺส ปเวสนทฺวารํ ถเกตฺวาติ อโตฺถฯ เอเสว นโย เสสปททฺวเยปิฯ **ฆาสจฺฉาทนปรมตายา**ติ ฆาสจฺฉาทเนน ปรมตาย อุตฺตมตาย, เอตทตฺถมฺปิ อเนสนํ ปหาย อคฺคสเลฺลขน สนฺตุโฏฺฐติ อโตฺถฯ **อภิรโต ปวิเวเก**ติ ‘‘กายวิเวโก จ วิเวกฏฺฐกายานํ, จิตฺตวิเวโก จ เนกฺขมฺมาภิรตานํ, ปรมโวทานปฺปตฺตานํ อุปธิวิเวโก จ นิรุปธีนํ ปุคฺคลานํ วิสงฺขารคตาน’’นฺติ เอวํ วุเตฺต ติวิเธปิ วิเวเก รโต; คณสงฺคณิกํ ปหาย กาเยน เอโก วิหรติ, จิตฺตกิเลสสงฺคณิกํ ปหาย อฏฺฐสมาปตฺติวเสน เอโก วิหรติ, ผลสมาปตฺติํ วา นิโรธสมาปตฺติํ วา ปวิสิตฺวา นิพฺพานํ ปตฺวา วิหรตีติ อโตฺถฯ **ยเคฺฆ**ติ โจทนเตฺถ นิปาโตฯ

๑๘๔. **อาสเนนปิ นิมเนฺตยฺยามา**ติ นิสินฺนาสนํ ปโปฺผเฏตฺวา อิธ นิสีทถาติ วเทยฺยามฯ **อภินิมเนฺตยฺยามปิ น**นฺติ อภิหริตฺวาปิ นํ นิมเนฺตยฺยามฯ ตตฺถ ทุวิโธ อภิหาโร – วาจาย เจว กาเยน จฯ ตุมฺหากํ อิจฺฉิติจฺฉิตกฺขเณ อมฺหากํ จีวราทีหิ วเทยฺยาถ เยนโตฺถติ วทโนฺต หิ วาจาย อภิหริตฺวา นิมเนฺตติ นามฯ จีวราทิเวกลฺลํ สลฺลเกฺขตฺวา อิทํ คณฺหาถาติ ตานิ เทโนฺต ปน กาเยน อภิหริตฺวา นิมเนฺตติ นามฯ ตทุภยมฺปิ สนฺธาย อภินิมเนฺตยฺยามปิ นนฺติ อาหฯ เอตฺถ จ **คิลานปจฺจยเภสชฺชปริกฺขาโร**ติ ยํ กิญฺจิ คิลานสฺส สปฺปายํ โอสธํฯ วจนโตฺถ ปน วิสุทฺธิมเคฺค วุโตฺตฯ **รกฺขาวรณคุตฺติ**นฺติ รกฺขาสงฺขาตเญฺจว อาวรณสงฺขาตญฺจ คุตฺติํฯ สา ปเนสา น อาวุธหเตฺถ ปุริเส ฐเปเนฺตน ธมฺมิกา นาม สํวิทหิตา โหติฯ ยถา ปน อเวลาย กฏฺฐหาริกปณฺณหาริกาทโย วิหารํ น ปวิสนฺติ, มิคลุทฺทกาทโย วิหารสีมาย มิเค วา มเจฺฉ วา น คณฺหนฺติ, เอวํ สํวิทหเนฺตน ธมฺมิกา นาม รกฺขา สํวิหิตา โหติ, ตํ สนฺธายาห – ‘‘ธมฺมิก’’นฺติฯ

๑๘๕. **ยทิ เอวํ สเนฺต**ติ ยทิ ตว ทาโส ตุยฺหํ สนฺติกา อภิวาทนาทีนิ ลเภยฺยฯ เอวํ สเนฺตฯ **อทฺธา**ติ เอกํสวจนเมตํฯ **ปฐม**นฺติ ภณโนฺต อญฺญสฺสาปิ อตฺถิตํ ทีเปติฯ เตเนว จ ราชา **สกฺกา ปน, ภเนฺต, อญฺญมฺปิ**ติอาทิมาหฯ

ทุติยสนฺทิฏฺฐิกสามญฺญผลวณฺณนา

๑๘๖-๑๘๘. กสตีติ **กสฺสโก**ฯ เคหสฺส ปติ, เอกเคหมเตฺต เชฏฺฐโกติ **คหปติโก**ฯ พลิสงฺขาตํ กรํ กโรตีติ **กรการโก**ฯ ธญฺญราสึ ธนราสิญฺจ วเฑฺฒตีติ **ราสิวฑฺฒโก**ฯ

อปฺปํ วาติ ปริตฺตกํ วา อนฺตมโส ตณฺฑุลนาฬิมตฺตกมฺปิฯ **โภคกฺขนฺธ**นฺติ โภคราสึฯ **มหนฺตํ วา**ติ วิปุลํ วาฯ ยถา หิ มหนฺตํ ปหาย ปพฺพชิตุํ ทุกฺกรํ, เอวํ อปฺปมฺปีติ ทสฺสนตฺถํ อุภยมาหฯ ทาสวาเร ปน ยสฺมา ทาโส อตฺตโนปิ อนิสฺสโร, ปเคว โภคานํฯ ยญฺหิ ตสฺส ธนํ, ตํ สามิกานเญฺญว โหติ, ตสฺมา โภคคฺคหณํ น กตํฯ ญาติเยว ญาติปริวฏฺโฏฯ

ปณีตตรสามญฺญผลวณฺณนา

๑๘๙. **สกฺกา ปน, ภเนฺต, อญฺญมฺปิ ทิเฏฺฐว ธมฺม**ติ อิธ เอวเมวาติ น วุตฺตํฯ ตํ กสฺมาติ เจ, เอวเมวาติ หิ วุจฺจมาเน ปโหติ ภควา สกลมฺปิ รตฺตินฺทิวํ ตโต วา ภิโยฺยปิ เอวรูปาหิ อุปมาหิ สามญฺญผลํ ทีเปตุํฯ ตตฺถ กิญฺจาปิ เอตสฺส ภควโต วจนสวเน ปริยนฺตํ นาม นตฺถิ, ตถาปิ อโตฺถ ตาทิโสเยว ภวิสฺสตีติ จิเนฺตตฺวา อุปริ วิเสสํ ปุจฺฉโนฺต เอวเมวาติ อวตฺวา – ''อภิกฺกนฺตตรญฺจ ปณีตตรญฺจา''ติ อาหฯ ตตฺถ **อภิกฺกนฺตตร**นฺติ อภิมนาปตรํ อติเสฏฺฐตรนฺติ อโตฺถฯ **ปณีตตร**นฺติ อุตฺตมตรํฯ **เตน หี**ติ อุโยฺยชนเตฺถ นิปาโตฯ สวเน อุโยฺยเชโนฺต หิ นํ เอวมาหฯ **สุโณหี**ติ อภิกฺกนฺตตรญฺจ ปณีตตรญฺจ สามญฺญผลํ สุณาติฯ

สาธุกํ มนสิกโรหีติ เอตฺถ ปน สาธุกํ สาธูติ เอกตฺถเมตํฯ อยญฺหิ สาธุ-สโทฺท อายาจนสมฺปฏิจฺฉนสมฺปหํสนสุนฺทร ทฬฺหีกมฺมาทีสุ ทิสฺสติฯ ''สาธุ เม, ภเนฺต, ภควา สงฺขิเตฺตน ธมฺมํ เทเสตู''ติอาทีสุ (สํ. นิ. ๔.๙๕) หิ อายาจเน ทิสฺสติฯ ''สาธุ, ภเนฺตติ โข โส ภิกฺขุ ภควโต ภาสิตํ อภินนฺทิตฺวา อนุโมทิตฺวา''ติอาทีสุ (ม. นิ. ๓.๘๖) สมฺปฏิจฺฉเนฯ ''สาธุ สาธุ, สาริปุตฺตา''ติอาทีสุ (ที. นิ. ๓.๓๔๙) สมฺปหํสเนฯ

> ''สาธุ ธมฺมรุจิ ราชา, สาธุ ปญฺญาณวา นโร;
> สาธุ มิตฺตานมทฺทุโพฺภ, ปาปสฺสากรณํ สุข''นฺติฯ (ชา. ๒.๑๗.๑๐๑);

อาทีสุ สุนฺทเรฯ ''เตน หิ, พฺราหฺมณ, สุโณหิ สาธุกํ มนสิ กโรหี''ติอาทีสุ (อ. นิ. ๕.๑๙๒) สาธุกสโทฺทเยว ทฬฺหีกเมฺม, อาณตฺติยนฺติปิ วุจฺจติ ฯ อิธาปิ อสฺส เอเตฺถว ทฬฺหีกเมฺม จ อาณตฺติยญฺจ เวทิตโพฺพฯ สุนฺทเรปิ วฏฺฏติฯ ทฬฺหีกมฺมเตฺถน หิ ทฬฺหมิมํ ธมฺมํ สุณาหิ, สุคฺคหิตํ คณฺหโนฺตฯ อาณตฺติอเตฺถน มม อาณตฺติยา สุณาหิ, สุนฺทรเตฺถน สุนฺทรมิมํ ภทฺทกํ ธมฺมํ สุณาหีติ เอวํ ทีปิตํ โหติฯ

มนสิ กโรหีติ อาวชฺช, สมนฺนาหราติ อโตฺถ, อวิกฺขิตฺตจิโตฺต หุตฺวา นิสาเมหิ, จิเตฺต กโรหีติ อธิปฺปาโยฯ อปิ เจตฺถ สุโณหีติ โสตินฺทฺริยวิเกฺขปนิวารณเมตํฯ สาธุกํ มนสิ กโรหีติ มนสิกาเร ทฬฺหีกมฺมนิโยชเนน มนินฺทฺริยวิเกฺขปนิวารณํฯ ปุริมเญฺจตฺถ พฺยญฺชนวิปลฺลาสคฺคาหวารณํ, ปจฺฉิมํ อตฺถวิปลฺลาสคฺคาหวารณํฯ ปุริเมน จ ธมฺมสฺสวเน นิโยเชติ, ปจฺฉิเมน สุตานํ ธมฺมานํ ธารณูปปริกฺขาทีสุฯ ปุริเมน จ สพฺยญฺชโน อยํ ธโมฺม, ตสฺมา สวนีโยติ ทีเปติ ฯ ปจฺฉิเมน สโตฺถ, ตสฺมา สาธุกํ มนสิ กาตโพฺพติฯ สาธุกปทํ วา อุภยปเทหิ โยเชตฺวา ยสฺมา อยํ ธโมฺม ธมฺมคมฺภีโร เจว เทสนาคมฺภีโร จ, ตสฺมา สุณาหิ สาธุกํ, ยสฺมา อตฺถคมฺภีโร จ ปฏิเวธคมฺภีโร จ, ตสฺมา สาธุกํ มนสิ กโรหีติ เอวํ โยชนา เวทิตพฺพาฯ **ภาสิสฺสามี**ติ สกฺกา มหาราชาติ เอวํ ปฏิญฺญาตํ สามญฺญผลเทสนํ วิตฺถารโต ภาสิสฺสามิฯ ''เทเสสฺสามี''ติ หิ สงฺขิตฺตทีปนํ โหติฯ ภาสิสฺสามีติ วิตฺถารทีปนํฯ เตนาห วงฺคีสเตฺถโร –

‘‘สงฺขิเตฺตนปิ เทเสติ, วิตฺถาเรนปิ ภาสติ;
สาฬิกายิว นิโคฺฆโส, ปฏิภานํ อุทีรยี’’ติฯ (สํ. นิ. ๑.๒๑๔);

เอวํ วุเตฺต อุสฺสาหชาโต หุตฺวา – **‘‘เอวํ, ภเนฺต’’ติ โข ราชา มาคโธ อชาตสตฺตุ เวเทหิปุโตฺต ภควโต ปจฺจโสฺสสิ** ภควโต วจนํ สมฺปฏิจฺฉิ, ปฏิคฺคเหสีติ วุตฺตํ โหติฯ

๑๙๐. อถสฺส ภควา เอตทโวจ, เอตํ อโวจ, อิทานิ วตฺตพฺพํ ‘‘อิธ มหาราชา’’ติอาทึ สกลํ สุตฺตํ อโวจาติ อโตฺถฯ ตตฺถ **อิธา**ติ เทสาปเทเส นิปาโต, สฺวายํ กตฺถจิ โลกํ อุปาทาย วุจฺจติฯ ยถาห – ‘‘อิธ ตถาคโต โลเก อุปฺปชฺชตี’’ติฯ กตฺถจิ สาสนํ ยถาห – ‘‘อิเธว, ภิกฺขเว, ปฐโม สมโณ, อิธ ทุติโย สมโณ’’ติ (อ. นิ. ๔.๒๔๑)ฯ กตฺถจิ โอกาสํฯ ยถาห –

‘‘อิเธว ติฎฺฐมานสฺส, เทวภูตสฺส เม สโต;
ปุนรายุ จ เม ลโทฺธ, เอวํ ชานาหิ มาริสา’’ติฯ (ที. นิ. ๒.๓๖๙);

กตฺถจิ ปทปูรณมตฺตเมวฯ ยถาห ‘‘อิธาหํ, ภิกฺขเว, ภุตฺตาวี อสฺสํ ปวาริโต’’ติ (ม. นิ. ๑.๓๐)ฯ อิธ ปน โลกํ อุปาทาย วุโตฺตติ เวทิตโพฺพฯ **มหาราชา**ติ ยถา ปฏิญฺญาตํ เทสนํ เทเสตุํ ปุน มหาราชาติ อาลปติฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ‘‘มหาราช อิมสฺมิํ โลเก ตถาคโต อุปฺปชฺชติ อรหํ…เป.… พุโทฺธ ภควา’’ติฯ ตตฺถ ตถาคตสโทฺท พฺรหฺมชาเล วุโตฺตฯ อรหนฺติอาทโย วิสุทฺธิมเคฺค วิตฺถาริตาฯ **โลเก อุปฺปชฺชตี**ติ เอตฺถ ปน **โลโก**ติ – โอกาสโลโก สตฺตโลโก สงฺขารโลโกติ ติวิโธฯ อิธ ปน สตฺตโลโก อธิเปฺปโตฯ สตฺตโลเก อุปฺปชฺชมาโนปิ จ ตถาคโต น เทวโลเก, น พฺรหฺมโลเก, มนุสฺสโลเกว อุปฺปชฺชติฯ มนุสฺสโลเกปิ น อญฺญสฺมิํ จกฺกวาเฬ, อิมสฺมิํเยว จกฺกวาเฬฯ ตตฺราปิ น สพฺพฎฺฐาเนสุ, ‘‘ปุรตฺถิมาย ทิสาย คชงฺคลํ นาม นิคโม ตสฺสาปเรน มหาสาโล, ตโต ปรา ปจฺจนฺติมา ชนปทา โอรโต มเชฺฌ, ปุรตฺถิมทกฺขิณาย ทิสาย สลฬวตี นาม นทีฯ ตโต ปรา ปจฺจนฺติมา ชนปทา, โอรโต มเชฺฌ, ทกฺขิณาย ทิสาย เสตกณฺณิกํ นาม นิคโม, ตโต ปรา ปจฺจนฺติมา ชนปทา, โอรโต มเชฺฌ, ปจฺฉิมาย ทิสาย ถูณํ นาม พฺราหฺมณคาโม, ตโต ปรา ปจฺจนฺติมา ชนปทา, โอรโต มเชฺฌ, อุตฺตราย ทิสาย อุสิรทฺธโช นาม ปพฺพโต, ตโต ปรา ปจฺจนฺติมา ชนปทา โอรโต มเชฺฌ’’ติ เอวํ ปริจฺฉิเนฺน อายามโต ติโยชนสเต, วิตฺถารโต อฑฺฒเตยฺยโยชนสเต, ปริเกฺขปโต นวโยชนสเต มชฺฌิมปเทเส อุปฺปชฺชติฯ น เกวลญฺจ ตถาคโต, ปเจฺจกพุทฺธา, อคฺคสาวกา, อสีติมหาเถรา, พุทฺธมาตา, พุทฺธปิตา, จกฺกวตฺตี ราชา อเญฺญ จ สารปฺปตฺตา พฺราหฺมณคหปติกา เอเตฺถวุปฺปชฺชนฺติฯ

ตตฺถ ตถาคโต สุชาตาย ทินฺนมธุปายาสโภชนโต ยาว อรหตฺตมคฺค, ตาว อุปฺปชฺชติ นาม, อรหตฺตผเล อุปฺปโนฺน นามฯ มหาภินิกฺขมนโต วา ยาว อรหตฺตมคฺคฯ ตุสิตภวนโต วา ยาว อรหตฺตมคฺคฯ ทีปงฺกรปาทมูลโต วา ยาว อรหตฺตมคฺค, ตาว อุปฺปชฺชติ นาม, อรหตฺตผเล อุปฺปโนฺน นามฯ อิธ สพฺพปฐมํ อุปฺปนฺนภาวํ สนฺธาย อุปฺปชฺชตีติ วุตฺตํฯ ตถาคโต โลเก อุปฺปโนฺน โหตีติ อยเญฺหตฺถ อโตฺถฯ

โส อิมํ โลกนฺติ โส ภควา อิมํ โลกํฯ อิทานิ วตฺตพฺพํ นิทเสฺสติฯ **สเทวก**นฺติ สห เทเวหิ สเทวกํฯ เอวํ สห มาเรน **สมารกํ,** สห พฺรหฺมุนา **สพฺรหฺมกํ,** สห สมณพฺราหฺมเณหิ **สสฺสมณพฺราหฺมณิํฯ** ปชาตตฺตา ปชา, ตํ ปชํฯ สห เทวมนุเสฺสหิ **สเทวมนุสฺสํฯ** ตตฺถ สเทวกวจเนน ปญฺจ กามาวจรเทวคฺคหณํ เวทิตพฺพํฯ สมารก – วจเนน ฉฎฺฐกามาวจรเทวคฺคหณํฯ สพฺรหฺมกวจเนน พฺรหฺมกายิกาทิพฺรหฺมคฺคหณํฯ สสฺสมณพฺราหฺมณิวจเนน สาสนสฺส ปจฺจตฺถิกปจฺจามิตฺตสมณพฺราหฺมณคฺคหณํ, สมิตปาปพาหิตปาปสมณพฺราหฺมณคฺคหณญฺจฯ ปชาวจเนน

สตฺตโลกคฺคหณํฯ สเทวมนุสฺสวจเนน สมฺมุติเทวอวเสสมนุสฺสคฺคหณํฯ เอวเมตฺถ ตีหิ ปเทหิ โอกาสโลเกน สทฺธึ สตฺตโลโกฯ ทฺวีหิ ปชาวเสน สตฺตโลโกว คหิโตติ เวทิตพฺพฯ

อปโร นโย, สเทวกคฺคหเณน อรูปาวจรเทวโลโก คหิโตฯ สมารกคฺคหเณน ฉ กามาวจรเทวโลโกฯ สพฺรหฺมกคฺคหเณน รูปี พฺรหฺมโลโกฯ สสฺสมณพฺราหฺมณาทิคฺคหเณน จตุปริสวเสน สมฺมุติเทเวหิ วา สห มนุสฺสโลโก, อวเสสสพฺพสตฺตโลโก วาฯ

อปิ เจตฺถ สเทวกวจเนน อุกฺกฏฺฐปริจฺเฉทโต สพฺพสฺส โลกสฺส สจฺฉิกตภาวมาหฯ ตโต เยสํ อโหสิ – ‘‘มาโร มหานุภาโว ฉ กามาวจริสฺสโร วสวตฺตี, กึ โสปิ เอเตน สจฺฉิกโต’’ติ, เตสํ วิมตึ วิธมโนฺต **‘‘สมารก’’**นฺติ อาหฯ เยสํ ปน อโหสิ – ‘‘พฺรหฺมา มหานุภาโว เอกงฺคุลิยา เอกสฺมึ จกฺกวาฬสหเสฺส อาโลกํ ผรติ, ทฺวีหิ …เป.… ทสหิ องฺคุลีหิ ทสสุ จกฺกวาฬสหเสฺสสุ อาโลกํ ผรติฯ อนุตฺตรญฺจ ฌานสมาปตฺติสุขํ ปฏิสํเวเทติ, กึ โสปิ สจฺฉิกโต’’ติ, เตสํ วิมตึ วิธมโนฺต **สพฺรหฺมก**นฺติ อาหฯ ตโต เย จิเนฺตสุํ – ‘‘ปุถู สมณพฺราหฺมณา สาสนสฺส ปจฺจตฺถิกา, กึ เตปิ สจฺฉิกตา’’ติ, เตสํ วิมตึ วิธมโนฺต **สสฺสมณพฺราหฺมณึ ปช**นฺติ อาหฯ เอวํ อุกฺกฏฺฐุกฺกฏฺฐานํ สจฺฉิกตภาวํ ปกาเสตฺวา อถ สมฺมุติเทเว อวเสสมนุเสฺส จ อุปาทาย อุกฺกฏฺฐปริจฺเฉทวเสน เสสสตฺตโลกสฺส สจฺฉิกตภาวํ ปกาเสโนฺต **สเทวมนุสฺส**นฺติ อาหฯ อยเมตฺถ ภาวานุกฺกโมฯ

โปราณา ปนาหุ **สเทวก**นฺติ เทเวหิ สทฺธึ อวเสสโลกํฯ **สมารก**นฺติ มาเรน สทฺธึ อวเสสโลกํฯ **สพฺรหฺมก**นฺติ พฺรเหฺมหิ สทฺธึ อวเสสโลกํฯ เอวํ สเพฺพปิ ติภวูปเค สเตฺต ตีหากาเรหิ ตีสุ ปเทสุ ปกฺขิปิตฺวา ปุน ทฺวีหิ ปเทหิ ปริยาทิยโนฺต **สสฺสมณพฺราหฺมณึ ปชํ สเทวมนุสฺส**นฺติ อาหฯ เอวํ ปญฺจหิปิ ปเทหิ เตน เตนากาเรน เตธาตุกเมว ปริยาทินฺนนฺติฯ

สยํ อภิญฺญา สจฺฉิกตฺวา ปเวเทตีติ เอตฺถ ปน **สย**นฺติ สามํ อปรเนยฺย หุตฺวาฯ **อภิญฺญา**ติ อภิญฺญาย, อธิเกน ญาเณน ญตฺวาติ อโตฺถฯ **สจฺฉิกตฺวา**ติ ปจฺจกฺขํ กตฺวา, เอเตน อนุมานาทิปฏิเกฺขโป กโต โหติฯ **ปเวเทตี**ติ โพเธติ วิญฺญาเปติ ปกาเสติฯ

โส ธมฺมํ เทเสติ อาทิกลฺยาณํ…เป.… ปริโยสานกลฺยาณนฺติ โส ภควา สเตฺตสุ การุญฺญตํ ปฏิจฺจ หิตฺวาปิ อนุตฺตรํ วิเวกสุขํ ธมฺมํ เทเสติฯ ตญฺจ โข อปฺปํ วา พหุํ วา เทเสโนฺต อาทิกลฺยาณาทิปฺปการเมว เทเสติฯ อาทิมฺหิปิ, กลฺยาณํ ภทฺทกํ อนวชฺชเมว กตฺวา เทเสติ, มเชฺฌปิ, ปริโยสาเนปิ, กลฺยาณํ ภทฺทกํ อนวชฺชเมว กตฺวา เทเสตีติ วุตฺตํ โหติฯ ตตฺถ อตฺถิ เทสนาย อาทิมชฺฌปริโยสานํ, อตฺถิ สาสนสฺสฯ เทสนาย ตาว จตุปฺปทิกายปิ คาถาย ปฐมปาโท อาทิ นาม, ตโต เทฺว มชฺฌํ นาม, อเนฺต เอโก ปริโยสานํ นามฯ เอกานุสนฺธิกสฺส สุตฺตสฺส นิทานํ อาทิ, อิทมโวจาติ ปริโยสานํ, อุภินฺนมนฺตรา มชฺฌํฯ อเนกานุสนฺธิกสฺส สุตฺตสฺส ปฐมานุสนฺธิ อาทิ, อเนฺต อนุสนฺธิ ปริโยสานํ, มเชฺฌ เอโก วา เทฺว วา พหู วา มชฺฌเมวฯ

สาสนสฺส ปน สีลสมาธิวิปสฺสนา อาทิ นามฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ – ‘‘โก จาทิ กุสลานํ ธมฺมานํ? สีลญฺจ สุวิสุทฺธํ ทิฏฺฐิ จ อุชุกา’’ติ (สํ. นิ. ๕.๓๖๙)ฯ ‘‘อตฺถิ, ภิกฺขเว, มชฺฌิมา ปฏิปทา ตถาคเตน อภิสมฺพุทฺธา’’ติ เอวํ วุโตฺต ปน อริยมโคฺค มชฺฌํ นามฯ ผลเญฺจว นิพฺพานญฺจ ปริโยสานํ นามฯ ‘‘เอตทตฺถมิทํ, พฺราหฺมณ, พฺรหฺมจริยํ, เอตํ สารํ, เอตํ ปริโยสาน’’นฺติ (ม. นิ. ๑.๓๒๔) หิ เอตฺถ ผลํ ปริโยสานนฺติ วุตฺตํฯ ‘‘นิพฺพาโนคธํ หิ, อาวุโส วิสาข, พฺรหฺมจริยํ วุสฺสติ, นิพฺพานปรายนํ นิพฺพานปริโยสาน’’นฺติ (ม. นิ. ๑.๔๖๖) เอตฺถ นิพฺพานํ ปริโยสานนฺติ วุตฺตํฯ อิธ เทสนาย อาทิมชฺฌปริโยสานํ อธิเปฺปตํฯ ภควา หิ ธมฺมํ เทเสโนฺต อาทิมฺหิ สีลํ ทเสฺสตฺวา

มเชฺฌ มคฺคํ ปริโยสาเน นิพฺพานํ ทเสฺสติฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘โส ธมฺมํ เทเสติ อาทิกลฺยาณํ มเชฺฌกลฺยาณํ ปริโยสานกลฺยาณ’’นฺติฯ ตสฺมา อโญฺญปิ ธมฺมกถิโก ธมฺมํ กเถโนฺต –

> ‘‘อาทิมฺหิ สีลํ ทเสฺสยฺย, มเชฺฌ มคฺคํ วิภาวเย;
> ปริโยสานมฺหิ นิพฺพานํ, เอสา กถิกสณฺฐิตี’’ติฯ

สาตฺถํ สพฺยญฺชนนฺติ ยสฺส หิ ยาคุภตฺตอิตฺถิปุริสาทิวณฺณนานิสฺสิตา เทสนา โหติ, น โส สาตฺถํ เทเสติฯ ภควา ปน ตถารูปํ เทสนํ ปหาย จตุสติปฏฺฐานาทินิสฺสิตํ เทสนํ เทเสติฯ ตสฺมา สาตฺถํ เทเสตีติ วุจฺจติฯ ยสฺส ปน เทสนา เอกพฺยญฺชนาทิยุตฺตา วา สพฺพนิโรฎฺฐพฺยญฺชนา วา สพฺพวิสฺสฎฺฐสพฺพนิคฺคหีตพฺยญฺชนา วา, ตสฺส ทมิฬกิราตสวราทิมิลกฺขูนํ ภาสา วิย พฺยญฺชนปาริปูริยา อภาวโต อพฺยญฺชนา นาม เทสนา โหติฯ ภควา ปน –

> ‘‘สิถิลํ ธนิตญฺจ ทีฆรสฺสํ, ครุกํ ลหุกญฺจ นิคฺคหีตํ;
> สมฺพนฺธววตฺถิตํ วิมุตฺตํ, ทสธา พฺยญฺชนพุทฺธิยา ปเภโท’’ติฯ

เอวํ วุตฺตํ ทสวิธํ พฺยญฺชนํ อมเกฺขตฺวา ปริปุณฺณพฺยญฺชนเมว กตฺวา ธมฺมํ เทเสติ, ตสฺมา สพฺยญฺชนํ ธมฺมํ เทเสตีติ วุจฺจติฯ **เกวลปริปุณฺณ**นฺติ เอตฺถ **เกวล**นฺติ สกลาธิวจนํฯ **ปริปุณฺณ**นฺติ อนูนาธิกวจนํฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ สกลปริปุณฺณเมว เทเสติ, เอกเทสนาปิ อปริปุณฺณา นตฺถีติฯ อุปเนตพฺพอปเนตพฺพสฺส อภาวโต เกวลปริปุณฺณนฺติ เวทิตพฺพํฯ **ปริสุทฺธ**นฺติ นิรุปกฺกิเลสํฯ โย หิ อิมํ ธมฺมเทสนํ นิสฺสาย ลาภํ วา สกฺการํ วา ลภิสฺสามีติ เทเสติ, ตสฺส อปริสุทฺธา เทสนา โหติฯ ภควา ปน โลกามิสนิรเปโกฺข หิตผรเณน เมตฺตาภาวนาย มุทุหทโย อุลฺลุมฺปนสภาวสณฺฐิเตน จิเตฺตน เทเสติฯ ตสฺมา ปริสุทฺธํ ธมฺมํ เทเสตีติ วุจฺจติฯ

พฺรหฺมจริยํ ปกาเสตีติ เอตฺถ ปนายํ พฺรหฺมจริย-สโทฺท ทาเน เวยฺยาวเจฺจ ปญฺจสิกฺขาปทสีเล อปฺปมญฺญาสุ เมถุนวิรติยํ สทารสโนฺตเส วีริเย อุโปสถเงฺคสุ อริยมเคฺค สาสเนติ อิเมสฺวเตฺถสุ ทิสฺสติฯ

> ‘‘กึ เต วตํ กึ ปน พฺรหฺมจริยํ,
> กิสฺส สุจิณฺณสฺส อยํ วิปาโก;
> อิทฺธี ชุตี พลวีริยูปปตฺติ,
> อิทญฺจ เต นาค, มหาวิมานํฯ
>
> อหญฺจ ภริยา จ มนุสฺสโลเก,
> สทฺธา อุโภ ทานปตี อหุมฺหา;
> โอปานภูตํ เม ฆรํ ตทาสิ,
> สนฺตปฺปิตา สมณพฺราหฺมณา จฯ
>
> ตํ เม วตํ ตํ ปน พฺรหฺมจริยํ,
> ตสฺส สุจิณฺณสฺส อยํ วิปาโก;
> อิทฺธี ชุตี พลวีริยูปปตฺติ,
> อิทญฺจ เม ธีร มหาวิมาน’’นฺติฯ (ชา. ๒.๑๗.๑๕๙๕);

อิมสฺมิญฺหิ ปุณฺณกชาตเก ทานํ พฺรหฺมจริยนฺติ วุตฺตํฯ

‘‘เกน ปาณิ กามทโท, เกน ปาณิ มธุสฺสโว;
เกน เต พฺรหฺมจริเยน, ปุญฺญํ ปาณิมฺหิ อิชฺฌติฯ

เตน ปาณิ กามทโท, เตน ปาณิ มธุสฺสโว;
เตน เม พฺรหฺมจริเยน, ปุญฺญํ ปาณิมฺหิ อิชฺฌตี’’ติฯ (เป. ว. ๒๗๕,๒๗๗);

อิมสฺมึ องฺกุรเปตวตฺถุมฺหิ เวยฺยาวจฺจํ พฺรหฺมจริยนฺติ วุตฺตํฯ ‘‘เอวํ, โข ตํ ภิกฺขเว, ติตฺติริยํ นาม พฺรหฺมจริยํ อโหสี’’ติ (จูฬว. ๓๑๑) อิมสฺมึ ติตฺติรชาตเก ปญฺจสิกฺขาปทสีลํ พฺรหฺมจริยนฺติ วุตฺตํฯ ‘‘ตํ โข ปน เม, ปญฺจสิข, พฺรหฺมจริยํ เนว นิพฺพิทาย น วิราคาย น นิโรธาย…เป.… ยาวเทว พฺรหฺมโลกูปปตฺติยา’’ติ (ที. นิ. ๒.๓๒๙) อิมสฺมึ มหาโควินฺทสุตฺเต จตโสฺส อปฺปมญฺญาโย พฺรหฺมจริยนฺติ วุตฺตาฯ ‘‘ปเร อพฺรหฺมจารี ภวิสฺสนฺติ, มยเมตฺถ พฺรหฺมจารี ภวิสฺสามา’’ติ (ม. นิ. ๑.๘๓) อิมสฺมึ สเลฺลขสุตฺเต เมถุนวิรติ พฺรหฺมจริยนฺติ วุตฺตาฯ

‘‘มยญฺจ ภริยา นาติกฺกมาม,
อเมฺห จ ภริยา นาติกฺกมนฺติ;
อญฺญตฺร ตาหิ พฺรหฺมจริยํ จราม,
ตสฺมา หิ อมฺหํ ทหรา น มียเร’’ติฯ (ชา. ๑.๔.๙๗);

มหาธมฺมปาลชาตเก สทารสโนฺตโส พฺรหฺมจริยนฺติ วุโตฺตฯ ‘‘อภิชานามิ โข ปนาหํ, สาริปุตฺต, จตุรงฺคสมนฺนาคตํ พฺรหฺมจริยํ จริตา, ตปสฺสี สุทํ โหมี’’ติ (ม. นิ. ๑.๑๕๕) โลมหํสนสุเตฺต วีริยํ พฺรหฺมจริยนฺติ วุตฺตํฯ

‘‘หีเนน พฺรหฺมจริเยน, ขตฺติเย อุปปชฺชติ;
มชฺฌิเมน จ เทวตฺตํ, อุตฺตเมน วิสุชฺฌตี’’ติฯ (ชา. ๑.๘.๗๕);

เอวํ นิมิชาตเก อตฺตทมนวเสน กโต อฎฺฐงฺคิโก อุโปสโถ พฺรหฺมจริยนฺติ วุโตฺตฯ ‘‘อิทํ โข ปน เม, ปญฺจสิข, พฺรหฺมจริยํ เอกนฺตนิพฺพิทาย วิราคาย นิโรธาย…เป.… อยเมว อริโย อฎฺฐงฺคิโก มโคฺค’’ติ (ที. นิ. ๒.๓๒๙) มหาโควินฺทสุตฺตสฺมึเยว อริยมโคฺค พฺรหฺมจริยนฺติ วุโตฺตฯ ‘‘ตยิทํ พฺรหฺมจริยํ อิทฺธเญฺจว ผีตญฺจ วิตฺถาริกํ พาหุชญฺญํ ปุถุภูตํ ยาว เทวมนุเสฺสหิ สุปฺปกาสิต’’นฺติ (ที. นิ. ๓.๑๗๔) ปาสาทิกสุเตฺต สิกฺขตฺตยสงฺคหิตํ สกลสาสนํ พฺรหฺมจริยนฺติ วุตฺตํฯ อิมสฺมิมฺปิ ฐาเน อิทเมว พฺรหฺมจริยนฺติ อธิเปฺปตํฯ ตสฺมา พฺรหฺมจริยํ ปกาเสตีติ โส ธมฺมํ เทเสติ อาทิกลฺยาณํ…เป.… ปริสุทฺธํฯ เอวํ เทเสโนฺต จ สิกฺขตฺตยสงฺคหิตํ สกลสาสนํ พฺรหฺมจริยํ ปกาเสตีติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ **พฺรหฺมจริย**นฺติ เสฎฺฐเฎฺฐน พฺรหฺมภูตํ จริยํฯ พฺรหฺมภูตานํ วา พุทฺธาทีนํ จริยนฺติ วุตฺตํ โหติฯ

๑๙๑. ตํ ธมฺมนฺติ ตํ วุตฺตปฺปการสมฺปทํ ธมฺมํฯ **สุณาติ คหปติ วา**ติ กสฺมา ปฐมํ คหปตึ นิทฺทิสติ? นิหตมานตฺตา, อุสฺสนฺนตฺตา จฯ เยภุเยฺยน หิ ขตฺติยกุลโต ปพฺพชิตา ชาตึ นิสฺสาย มานํ กโรนฺติฯ พฺราหฺมณกุลา ปพฺพชิตา มเนฺต นิสฺสาย มานํ กโรนฺติฯ หีนชจฺจกุลา ปพฺพชิตา อตฺตโน อตฺตโน วิชาติตาย ปติฎฺฐาตุํ น สโกฺกนฺติฯ คหปติทารกา ปน กเจฺฉหิ เสทํ มุญฺจเนฺตหิ ปิฎฺฐิยา โลณํ ปุปฺผมานาย ภูมึ กสิตฺวา ตาทิสสฺส มานสฺส อภาวโต นิหตมานทปฺปา โหนฺติฯ เต ปพฺพชิตฺวา มานํ วา ทปฺปํ วา อกตฺวา ยถาพลํ สกลพุทฺธวจนํ อุคฺคเหตฺวา วิปสฺสนาย กมฺมํ กโรนฺตา สโกฺกนฺติ อรหเตฺต ปติฎฺฐาตุํฯ อิตเรหิ จ กุเลหิ นิกฺขมิตฺวา ปพฺพชิ

ตา นาม น พหุกา, คหปติกาว พหุกาฯ อิติ นิหตมานตฺตา อุสฺสนฺนตฺตา จ ปฐมํ คหปตึ นิทฺทิสตีติฯ

อญฺญตรสฺมึ วาติ อิตเรสํ วา กุลานํ อญฺญตรสฺมึฯ **ปจฺจาชาโต**ติ ปติชาโตฯ **ตถาคเต สทฺธํ ปฏิลภตี**ติ ปริสุทฺธํ ธมฺมํ สุตฺวา ธมฺมสฺสามิมฺหิ ตถาคเต – ''สมฺมาสมฺพุทฺโธ วต โส ภควา''ติ สทฺธํ ปฏิลภติฯ **อิติ ปฏิสญฺจิกฺขตี**ติ เอวํ ปจฺจเวกฺขติฯ **สมฺพาโธ ฆราวาโส**ติ สเจปิ สฏฺฐิหตฺถ ฆเร โยชนสตนฺตเรปิ วา เทฺว ชายมฺปติกา วสนฺติ, ตถาปิ เนสํ สกิญฺจนสปลิโพธฏฺเฐน ฆราวาโส สมฺพาโธเยวฯ **รโชปโถ**ติ ราครชาทีนํ **อุฏฺฐานฏฺฐาน**นฺติ มหาอฏฺฐกถายํ วุตฺตํฯ อาคมนปโถติปิ วทนฺติฯ อลคฺคนฏฺเฐน อโพฺภกาโส วิยาติ **อโพฺภกาโสฯ** ปพฺพชิโต หิ กูฏาคารรตนปาสาทเทววิมานาทีสุ ปิหิตทฺวารวาตปาเนสุ ปฏิจฺฉนฺเนสุ วสโนฺตปิ เนว ลคฺคติ, น สชฺชติ, น พชฺฌติฯ เตน วุตฺตํ – ''อโพฺภกาโส ปพฺพชฺชา''ติฯ อปิ จ สมฺพาโธ ฆราวาโส กุสลกิริยาย โอกาสาภาวโตฯ รโชปโถ อสํวุตสงฺการฏฺฐานํ วิย รชานํ กิเลสรชานํ สนฺนิปาตฏฺฐานโตฯ อโพฺภกาโส ปพฺพชฺชา กุสลกิริยาย ยถาสุขํ โอกาสสพฺภาวโตฯ

นยิทํ สุกรํ…เป…. ปพฺพเชยฺยนฺติ เอตฺถายํ สเงฺขปกถา, ยเทตํ สิกฺขตฺตยพฺรหฺมจริยํ เอกมฺปิ ทิวสํ อขณฺฑํ กตฺวา จริมกจิตฺตํ ปาเปตพฺพตาย เอกนฺตปริปุณฺณํ, จริตพฺพํ เอกทิวสมฺปิ จ กิเลสมเลน อมลีนํ กตฺวา จริมกจิตฺตํ ปาเปตพฺพตาย เอกนฺตปริสุทฺธํ ฯ **สงฺขลิขิต**นฺติ ลิขิตสงฺขสทิสํ โธตสงฺขสปฺปฏิภาคํ จริตพฺพํฯ อิทํ น สุกรํ อคารํ อชฺฌาวสตา อคารมเชฺฌ วสเนฺตน เอกนฺตปริปุณฺณํ…เป…. จริตุํ, ยํนูนาหํ เกเส จ มสฺสุญฺจ โอหาเรตฺวา กสายรสปีตตาย กาสายานิ พฺรหฺมจริยํ จรนฺตานํ อนุจฺฉวิกานิ วตฺถานิ อจฺฉาเทตฺวา ปริทหิตฺวา อคารสฺมา นิกฺขมิตฺวา อนคาริยํ ปพฺพเชยฺยนฺติฯ เอตฺถ จ ยสฺมา อคารสฺส หิตํ กสิวาณิชฺชาทิกมฺมํ อคาริยนฺติ วุจฺจติ, ตญฺจ ปพฺพชฺชาย นตฺถิ, ตสฺมา ปพฺพชฺชา อนคาริยนฺติ ญาตพฺพา, ตํ อนคาริยํฯ **ปพฺพเชยฺย**นฺติ ปฏิปเชฺชยฺยํฯ

๑๙๒-๑๙๓. **อปฺปํ วา**ติ สหสฺสโต เหฏฺฐา โภคกฺขโนฺธ อโปฺป นาม โหติ, สหสฺสโต ปฏฺฐาย มหาฯ อาพนฺธนฏฺเฐน ญาติเยว ญาติปริวโฏฺฏฯ โสปิ วีสติยา เหฏฺฐา อโปฺป นาม โหติ, วีสติยา ปฏฺฐาย มหาฯ **ปาติโมกฺขสํวรสํวุโต**ติ ปาติโมกฺขสํวเรน สมนฺนาคโตฯ **อาจารโคจรสมฺปโนฺน**ติ อาจาเรน เจว โคจเรน จ สมฺปโนฺนฯ **อณุมเตฺตสู**ติ อปฺปมตฺตเกสุฯ **วเชฺชสู**ติ อกุสลธเมฺมสุฯ **ภยทสฺสาวี**ติ ภยทสฺสีฯ **สมาทายา**ติ สมฺมา อาทิยิตฺวาฯ **สิกฺขติ สิกฺขาปเทสู**ติ สิกฺขาปเทสุ ตํ ตํ สิกฺขาปทํ สมาทิยิตฺวา สิกฺขติฯ อยเมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถาโร ปน วิสุทฺธิมเคฺค วุโตฺตฯ

กายกมฺมวจีกเมฺมน สมนฺนาคโต กุสเลน ปริสุทฺธาชีโวติ เอตฺถ อาจารโคจรคฺคหเณเนว จ กุสเล กายกมฺมวจีกเมฺม คหิเตปิ ยสฺมา อิทํ อาชีวปาริสุทฺธิสีลํ นาม น อากาเส วา รุกฺขคฺคาทีสุ วา อุปฺปชฺชติ, กายวจีทฺวาเรสฺเวว ปน อุปฺปชฺชติ; ตสฺมา ตสฺส อุปฺปตฺติทฺวารทสฺสนตฺถํ กายกมฺมวจีกเมฺมน สมนฺนาคโต กุสเลนาติ วุตฺตํฯ ยสฺมา ปน เตน สมนฺนาคโต, ตสฺมา ปริสุทฺธาชีโวฯ สมณมุณฺฑิกปุตฺตสุตฺตนฺตวเสน (ม. นิ. ๒.๒๖๐) วา เอวํ วุตฺตํฯ ตตฺถ หิ ''กตเม จ, ถปติ, กุสลา สีลา? กุสลํ กายกมฺมํ, กุสลํ วจีกมฺมํ, ปริสุทฺธํ อาชีวมฺปิ โข อหํ ถปติ สีลสฺมึ วทามี''ติ วุตฺตํฯ ยสฺมา ปน เตน สมนฺนาคโต, ตสฺมา ปริสุทฺธาชีโวติ เวทิตโพฺพฯ

สีลสมฺปโนฺนติ พฺรหฺมชาเล วุเตฺตน ติวิเธน สีเลน สมนฺนาคโต โหติฯ **อินฺทฺริเยสุ คุตฺตทฺวาโร**ติ มนจฺฉเฏฺฐสุ อินฺทฺริเยสุ ปิหิตทฺวาโร โหติฯ **สติสมฺปชเญฺญน สมนฺนาคโต**ติ อภิ

กฺกเนฺต ปฏิกฺกเนฺตติอาทีสุ สตฺตสุ ฐาเนสุ สติยา เจว สมฺปชญฺญูน จ สมนฺนาคโต โหติฯ **สนฺตุโฏฐ**ติ จตูสุ ปจฺจเยสุ ติวิเธน สโนฺตเสน สนฺตุโฏฐ โหติฯ

จูฬสีลวณฺณนา

๑๙๔-๒๑๑. เอวํ มาติกํ นิกฺขิปิตฺวา อนุปุเพฺพน ภาเชโนฺต “**กถญฺจ, มหาราช, ภิกฺขุ สีลสมฺปโนฺน โหตี**”ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อิทมฺปิสฺส โหติ สีลสฺมิ**นฺติ อิทมฺปิ อสฺส ภิกฺขุโน ปาณาติปาตา เวรมณิ สีลสฺมิํ เอกํ สีลํ โหตีติ อโตฺถฯ ปจฺจตฺตวจนเตฺถ วา เอตํ ภุมฺมํฯ มหาอฏฺฐกถายญฺหิ อิทมฺปิ ตสฺส สมณสฺส สีลนฺติ อยเมว อโตฺถ วุโตฺตฯ เสสํ พฺรหฺมชาเล วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ **อิทมสฺส โหติ สีลสฺมิ**นฺติ อิทํ อสฺส สีลํ โหตีติ อโตฺถฯ

๒๑๒. **น กุโตจิ ภยํ สมนุปสฺสติ, ยทิทํ สีลสํวรโต**ติ ยานิ อสํวรมูลกานิ ภยานิ อุปฺปชฺชนฺติ, เตสุ ยํ อิทํ ภยํ สีลสํวรโต ภเวยฺย, ตํ กุโตจิ เอกสํวรโตปิ น สมนุปสฺสติฯ กสฺมา? สํวรโต อสํวรมูลกสฺส ภยสฺส อภาวาฯ **มุทฺธาภิสิโตฺต**ติ ยถาวิธานวิหิเตน ขตฺติยาภิเสเกน มุทฺธนิ อวสิโตฺตฯ **ยทิทํ ปจฺจตฺถิกโต**ติ ยํ กุโตจิ เอกปจฺจตฺถิกโตปิ ภยํ ภเวยฺย, ตํ น สมนุปสฺสติฯ กสฺมา? ยสฺมา นิหตปจฺจามิโตฺตฯ **อชฺฌตฺต**นฺติ นิยกชฺฌตฺตํ, อตฺตโน สนฺตาเนติ อโตฺถฯ **อนวชฺชสุข**นฺติ อนวชฺชํ อนินฺทิตํ กุสลํ สีลปทฏฺฐาเนหิ อวิปฺปฏิสารปาโมชฺชปีติปสฺสทฺธิธเมฺมหิ ปริคฺคหิตํ กายิกเจตสิกสุขํ ปฏิสํเวเทติฯ **เอวํ โข, มหาราช, ภิกฺขุ สีลสมฺปโนฺน โหตี**ติ เอวํ นิรนฺตรํ วิตฺถาเรตฺวา ทสฺสิเตน ติวิเธน สีเลน สมนฺนาคโต ภิกฺขุ สีลสมฺปโนฺน นาม โหตีติ สีลกถํ นิฏฺฐาเปสิฯ

อินฺทฺริยสํวรกถา

๒๑๓. อินฺทฺริเยสุ คุตฺตทฺวารภาชนีเย **จกฺขุนา รูป**นฺติ อยํ จกฺขุสโทฺท กตฺถจิ พุทฺธจกฺขุมฺหิ วตฺตติ, ยถาห – ‘‘พุทฺธจกฺขุนา โลกํ โวโลเกสี’’ติ (มหาว. ๙)ฯ กตฺถจิ สพฺพญฺญุตญฺญาณสงฺขาเต สมนฺตจกฺขุมฺหิ, ยถาห – ‘‘ตถูปมํ ธมฺมมยํ, สุเมธ, ปาสาทมารุยฺห สมนฺตจกฺขู’’ติ (มหาว. ๘)ฯ กตฺถจิ ธมฺมจกฺขุมฺหิ ‘‘วิรชํ วีตมลํ ธมฺมจกฺขุํ อุทปาที’’ติ (มหาว. ๑๖) หิ เอตฺถ อริยมคฺคตฺตยปญฺญาฯ ‘‘จกฺขุํ อุทปาทิ ญาณํ อุทปาที’’ติ (มหาว. ๑๕) เอตฺถ ปุเพฺพนิวาสาทิญาณํ ปญฺญาจกฺขูติ วุจฺจติฯ ‘‘ทิเพฺพน จกฺขุนา’’ติ (ม. นิ. ๑.๒๘๔) อาคตฏฺฐาเนสุ ทิพฺพจกฺขุมฺหิ วตฺตติฯ ‘‘จกฺขุญฺจ ปฏิจฺจ รูเป จา’’ติ เอตฺถ ปสาทจกฺขุมฺหิ วตฺตติฯ อิธ ปนายํ ปสาทจกฺขุโวหาเรน จกฺขุวิญฺญาเณ วตฺตติ, ตสฺมา จกฺขุวิญฺญาเณน รูปํ ทิสฺวาติ อยเมตฺถ โตฺถฯ เสสปเทสุ ยํ วตฺตพฺพํ สิยา, ตํ สพฺพํ วิสุทฺธิมเคฺค วุตฺตํฯ **อพฺยาเสกสุข**นฺติ กิเลสพฺยาเสกวิรหิตตฺตา อพฺยาเสกํ อสมฺมิสฺสํ ปริสุทฺธํ อธิจิตฺตสุขํ ปฏิสํเวเทตีติฯ

สติสมฺปชญฺญกถา

๒๑๔. สติสมฺปชญฺญภาชนียมฺหิ **อภิกฺกเนฺต ปฏิกฺกเนฺต**ติ เอตฺถ ตาว อภิกฺกนฺตํ วุจฺจติ คมนํ, ปฏิกฺกนฺตํ นิวตฺตนํ, ตทุภยมฺปิ จตูสุ อิริยาปเถสุ ลพฺภติฯ คมเน ตาว ปุรโต กายํ อภิหรโนฺต อภิกฺกมติ นาม ฯ ปฏินิวตฺตโนฺต ปฏิกฺกมติ นามฯ ฐาเนปิ ฐิตโกว กายํ ปุรโต โอนาเมโนฺต อภิกฺกมติ นาม, ปจฺฉโต อปนาเมโนฺต ปฏิกฺกมติ นามฯ นิสชฺชาย นิสินฺนโกว อาสนสฺส ปุริมองฺคาภิมุโข สํสรโนฺต อภิกฺกมติ นาม, ปจฺฉิมองฺคปเทสํ ปจฺจาสํสรโนฺต ปฏิกฺกมติ นามฯ นิปชฺชเนปิ เอเสว นโยฯ

สมฺปชานการี โหตีติ สมฺปชญฺญน สพฺพกิจฺจการีฯ สมฺปชญฺญเมว วา การีฯ โส หิ อภิกฺกนฺตาทีสุ สมฺปชญฺญํ กโรเตวฯ น กตฺถจิ สมฺปชญฺญวิรหิโต โหติฯ ตตฺถ สาตฺถกสมฺปชญฺญํ, สปฺปายสมฺปชญฺญํ, โคจรสมฺปชญฺญํ อสโมฺมหสมฺปชญฺญนฺติ จตุพฺพิธํ สมฺปชญฺญํฯ ตตฺถ อภิกฺกมนจิเตฺต อุปฺปเนฺน จิตฺตวเสเนว อคนฺตฺวา – ‘‘กินฺนุ เม เอตฺถ คเตน อโตฺถ อตฺถิ นตฺถี’’ติ อตฺถานตฺถํ ปริคฺคเหตฺวา อตฺถปริคฺคณฺหนํ สาตฺถกสมฺปชญฺญํฯ ตตฺถ จ อโตฺถติ เจติยทสฺสนโพธิสงฺฆเถรอสุภทสฺสนาทิวเสน ธมฺมโต วุฑฺฒิฯ เจติยํ วา โพธิํ วา ทิสฺวาปิ หิ พุทฺธารมฺมณํ, สงฺฆทสฺสเนน สงฺฆารมฺมณํ, ปีติํ อุปฺปาเทตฺวา ตเทว ขยวยโต สมฺมสโนฺต อรหตฺตํ ปาปุณาติฯ เถเร ทิสฺวา เตสํ โอวาเท ปติฏฺฐาย, อสุภํ ทิสฺวา ตตฺถ ปฐมชฺฌานํ อุปฺปาเทตฺวา ตเทว ขยวยโต สมฺมสโนฺต อรหตฺตํ ปาปุณาติฯ ตสฺมา เอเตสํ ทสฺสนํ สาตฺถกนฺติ วุตฺตํฯ เกจิ ปน อามิสโตปิ วุฑฺฒิ อโตฺถเยว, ตํ นิสฺสาย พฺรหฺมจริยานุคฺคหาย ปฏิปนฺนตฺตาติ วทนฺติฯ

ตสฺมิํ ปน คมเน สปฺปายาสปฺปายํ ปริคฺคเหตฺวา สปฺปายปริคฺคณฺหนํ สปฺปายสมฺปชญฺญํฯ เสยฺยถิทํ – เจติยทสฺสนํ ตาว สาตฺถกํ, สเจ ปน เจติยสฺส มหาปูชาย ทสทฺวาทสโยชนนฺตเร ปริสา สนฺนิปตนฺติ, อตฺตโน วิภวานุรูปา อิตฺถิโยปิ ปุริสาปิ อลงฺกตปฏิยตฺตา จิตฺตกมฺมรูปกานิ วิย สญฺจรนฺติฯ ตตฺร จสฺส อิเฏฺฐ อารมฺมเณ โลโภ โหติ, อนิเฏฺฐ ปฏิโฆ, อสมเปกฺขเน โมโห อุปฺปชฺชติ, กายสํสคฺคาปตฺติํ วา อาปชฺชติฯ ชีวิตพฺรหฺมจริยานํ วา อนฺตราโย โหติ, เอวํ ตํ ฐานํ อสปฺปายํ โหติฯ วุตฺตปฺปการอนฺตรายาภาเว สปฺปายํฯ โพธิทสฺสเนปิ เอเสว นโยฯ สงฺฆทสฺสนมฺปิ สาตฺถํฯ สเจ ปน อโนฺตคาเม มหามณฺฑปํ กาเรตฺวา สพฺพรตฺติํ ธมฺมสฺสวนํ กโรเนฺตสุ มนุเสฺสสุ วุตฺตปฺปกาเรเนว ชนสนฺนิปาโต เจว อนฺตราโย จ โหติ, เอวํ ตํ ฐานํ อสปฺปายํ โหติฯ อนฺตรายาภาเว สปฺปายํฯ มหาปริสปริวารานํ เถรานํ ทสฺสเนปิ เอเสว นโยฯ

อสุภทสฺสนมฺปิ สาตฺถํ, ตทตฺถทีปนตฺถญฺจ อิทํ วตฺถุ – เอโก กิร ทหรภิกฺขุ สามเณรํ คเหตฺวา ทนฺตกฎฺฐตฺถาย คโตฯ สามเณโร มคฺคา โอกฺกมิตฺวา ปุรโต คจฺฉโนฺต อสุภํ ทิสฺวา ปฐมชฺฌานํ นิพฺพเตฺตตฺวา ตเทว ปาทกํ กตฺวา สงฺขาเร สมฺมสโนฺต ตีณิ ผลานิ สจฺฉิกตฺวา อุปริมคฺคตฺถาย กมฺมฏฺฐานํ ปริคฺคเหตฺวา อฏฺฐาสิฯ ทหโร ตํ อปสฺสโนฺต สามเณราติ ปโกฺกสิฯ โส ‘มยา ปพฺพชิตทิวสโต ปฏฺฐาย ภิกฺขุนา สทฺธิํ เทฺว กถา นาม น กถิตปุพฺพาฯ อญฺญสฺมิมฺปิ ทิวเส อุปริ วิเสสํ นิพฺพเตฺตสฺสามี’ติ จิเนฺตตฺวา กิํ, ภเนฺตติ ปฏิวจนมทาสิฯ ‘เอหี’ติ จ วุเตฺต เอกวจเนเนว อาคนฺตฺวา, ‘ภเนฺต, อิมินา ตาว มเคฺคเนว คนฺตฺวา มยา ฐิโตกาเส มุหุตฺตํ ปุรตฺถาภิมุโข ฐตฺวา โอโลเกถา’ติ อาหฯ โส ตถา กตฺวา เตน ปตฺตวิเสสเมว ปาปุณิฯ เอวํ เอกํ อสุภํ ทฺวินฺนํ ชนานํ อตฺถาย ชาตํฯ เอวํ สาตฺถมฺปิ ปเนตํ ปุริสสฺส มาตุคามาสุภํ อสปฺปายํ, มาตุคามสฺส จ ปุริสาสุภํ อสปฺปายํ, สภาคเมว สปฺปายนฺติ เอวํ สปฺปายปริคฺคณฺหนํ สปฺปายสมฺปชญฺญํ นามฯ

เอวํ ปริคฺคหิตสาตฺถกสปฺปายสฺส ปน อฏฺฐติํสาย กมฺมฏฺฐาเนสุ อตฺตโน จิตฺตรุจิยํ กมฺมฏฺฐานสงฺขาตํ โคจรํ อุคฺคเหตฺวา ภิกฺขาจารโคจเร ตํ คเหตฺวาว คมนํ โคจรสมฺปชญฺญํ นามฯ ตสฺสาวิภาวนตฺถํ อิทํ จตุกฺกํ เวทิตพฺพํ –

อิเธกโจฺจ ภิกฺขุ หรติ, น ปจฺจาหรติ; เอกโจฺจ ปจฺจาหรติ, น หรติ; เอกโจฺจ ปน เนว หรติ, น ปจฺจาหรติ; เอกโจฺจ หรติ จ, ปจฺจาหรติ จาติฯ ตตฺถ โย ภิกฺขุ ทิวสํ จงฺกเมน นิสชฺชาย จ อาวรณีเยหิ ธเมฺมหิ จิตฺตํ ปริโสเธตฺวา ตถา รตฺติยา ปฐมยาเม, มชฺฌิมยาเม เสยฺยํ กเปฺปตฺวา ปจฺฉิมยาเมปิ นิสชฺชจงฺกเมหิ วีตินาเมตฺวา ปเคว เจติยงฺคณโพธิยงฺคณวตฺตํ กตฺวา โพธิรุเกฺข อุทกํ อาสิญฺจิตฺวา, ปานียํ ปริโภชนียํ ปจฺจุปฏฺฐเปตฺวา อาจริยุปชฺฌายวตฺตาทีนิ สพฺพานิ

ขนฺธกวตฺตานิ สมาทาย วตฺตติฯ โส สรีรปริกมฺมํ กตฺวา เสนาสนํ ปวิสิตฺวา เทฺว ตโย ปลฺลงฺเก อุสฺมํ คาหาเปนฺโต กมฺมฏฺฐานํ อนุยุญฺชิตฺวา ภิกฺขาจารเวลายํ อุฏฺฐหิตฺวา กมฺมฏฺฐานสีเสเนว ปตฺตจีวรมาทาย เสนาสนโต นิกฺขมิตฺวา กมฺมฏฺฐานํ มนสิกโรนฺโตว เจติยงฺคณํ คนฺตฺวา, สเจ พุทฺธานุสฺสติกมฺมฏฺฐานํ โหติ, ตํ อวิสฺสชฺเชตฺวาว เจติยงฺคณํ ปวิสติฯ อญฺญํ เจ กมฺมฏฺฐานํ โหติ, โสปานมูเล ฐตฺวา หตฺเถน คหิตภณฺฑํ วิย ตํ ฐเปตฺวา พุทฺธารมฺมณํ ปีตึ คเหตฺวา เจติยงฺคณํ อารุยฺห, มหนฺตํ เจติยํ เจ, ติกฺขตฺตุํ ปทกฺขิณํ กตฺวา จตูสุ ฐาเนสุ วนฺทิตพฺพํฯ ขุทฺทกํ เจติยํ เจ, ตเถว ปทกฺขิณํ กตฺวา อฏฺฐสุ ฐาเนสุ วนฺทิตพฺพํฯ เจติยํ วนฺทิตฺวา โพธิยงฺคณํ ปตฺเตนาปิ พุทฺธสฺส ภควโต สมฺมุขา วิย นิปจฺจาการํ ทเสฺสตฺวา โพธิ วนฺทิตพฺพาฯ โส เอวํ เจติยญฺจ โพธิญฺจ วนฺทิตฺวา ปฏิสามิตฏฺฐานํ คนฺตฺวา ปฏิสามิตภณฺฑกํ หตฺเถน คณฺหนฺโต วิย นิกฺขิตฺตกมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา คามสมีเป กมฺมฏฺฐานสีเสเนว จีวรํ ปารุปิตฺวา คามํ ปิณฺฑาย ปวิสติฯ อถ นํ มนุสฺสา ทิสฺวา อโยฺย โน อาคโตติ ปจฺจุคฺคนฺตฺวา ปตฺตํ คเหตฺวา อาสนสาลาย วา เคเห วา นิสีทาเปตฺวา ยาคุํ ทตฺวา ยาว ภตฺตํ น นิฏฺฐาติ, ตาว ปาเท โธวิตฺวา เตเลน มกฺเขตฺวา ปุรโต เต นิสีทิตฺวา ปญฺหํ วา ปุจฺฉนฺติ, ธมฺมํ วา โสตุกามา โหนฺติฯ สเจปิ น กถาเปนฺติ, ชนสงฺคหตฺถํ ธมฺมกถา นาม กาตพฺพาฯ เยวาติ อฏฺฐกถาจริยา วทนฺติฯ ธมฺมกถา หิ กมฺมฏฺฐานวินิมุตฺตา นาม นตฺถิ, ตสฺมา กมฺมฏฺฐานสีเสเนว ธมฺมกถํ กเถตฺวา กมฺมฏฺฐานสีเสเนว อาหารํ ปริภุญฺชิตฺวา อนุโมทนํ กตฺวา นิวตฺติยมาเนหิปิ มนุเสฺสหิ อนุคโตว คามโต นิกฺขมิตฺวา ตตฺถ เต นิวเตฺตตฺวา มคฺคํ ปฏิปชฺชติฯ

อถ นํ ปุเรตรํ นิกฺขมิตฺวา พหิคาเม กตภตฺตกิจฺจา สามเณรทหรภิกฺขู ทิสฺวา ปจฺจุคฺคนฺตฺวา ปตฺตจีวรมสฺส คณฺหนฺติฯ โปราณกภิกฺขู กิร อมฺหากํ อุปชฺฌาโย อาจริโยติ น มุขํ โอโลเกตฺวา วตฺตํ กโรนฺติ, สมฺปตฺตปริเจฺฉเทเนว กโรนฺติฯ เต ตํ ปุจฺฉนฺติ – ‘‘ภเนฺต, เอเต มนุสฺสา ตุมฺหากํ กึ โหนฺติ, มาติปกฺขโต สมฺพนฺธา ปิติปกฺขโต’’ติ? กึ ทิสฺวา ปุจฺฉถาติ? ตุเมฺหสุ เอเตสํ เปมํ พหุมานนฺติฯ อาวุโส, ยํ มาตาปิตูหิปิ ทุกฺกรํ, ตํ เอเต อมฺหากํ กโรนฺติ, ปตฺตจีวรมฺปิ โน เอเตสํ สนฺตกเมว, เอเตสํ อานุภาเวน เนว ภเย ภยํ, น ฉาตเก ฉาตกํ ชานามฯ อีทิสา นาม อมฺหากํ อุปการิโน นตฺถีติ เตสํ คุเณ กเถนฺโต คจฺฉติฯ อยํ วุจฺจติ **หรติ น ปจฺจาหรตี**ติฯ

ยสฺส ปน ปเคว วุตฺตปฺปการํ วตฺตปฏิปตฺตึ กโรนฺตสฺส กมฺมชเตโชธาตุ ปชฺชลติ, อนุปาทินฺนกํ มุญฺจิตฺวา อุปาทินฺนกํ คณฺหาติ, สรีรโต เสทา มุญฺจนฺติ, กมฺมฏฺฐานํ วีถึ นาโรหติ, โส ปเคว ปตฺตจีวรมาทาย เวคสา เจติยํ วนฺทิตฺวา โครูปานํ นิกฺขมนเวลายเมว คามํ ยาคุภิกฺขาย ปวิสิตฺวา ยาคุํ ลภิตฺวา อาสนสาลํ คนฺตฺวา ปิวติ, อถสฺส ทฺวตฺติกฺขตฺตุํ อโชฺฌหรณมเตฺตเนว กมฺมชเตโชธาตุ อุปาทินฺนกํ มุญฺจิตฺวา อนุปาทินฺนกํ คณฺหาติ, ฆฏสเตน นฺหาโต วิย เตโชธาตุ ปริฬาหนิพฺพานํ ปตฺวา กมฺมฏฺฐานสีเสน ยาคุํ ปริภุญฺชิตฺวา ปตฺตญฺจ มุขญฺจ โธวิตฺวา อนฺตราภเตฺต กมฺมฏฺฐานํ มนสิกตฺวา อวเสสฏฺฐาเน ปิณฺฑาย จริตฺวา กมฺมฏฺฐานสีเสน อาหารญฺจ ปริภุญฺชิตฺวา ตโต ปฏฺฐาย โปงฺขานุโปงฺขํ อุปฏฺฐหมานํ กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา อาคจฺฉติ, อยํ วุจฺจติ **ปจฺจาหรติ น หรตี**ติฯ เอทิสา จ ภิกฺขู ยาคุํ ปิวิตฺวา วิปสฺสนํ อารภิตฺวา พุทฺธสาสเน อรหตฺตปฺปตฺตา นาม คณนปถํ วีติวตฺตาฯ สีหฬทีเปเยว เตสุ เตสุ คาเมสุ อาสนสาลายํ วา น ตํ อาสนมตฺถิ, ยตฺถ ยาคุํ ปิวิตฺวา อรหตฺตปฺปตฺตา ภิกฺขู นตฺถีติฯ

โย ปน ปมาทวิหารี โหติ, นิกฺขิตฺตธุโร สพฺพวตฺตานิ ภินฺทิตฺวา ปญฺจวิธเจโตขีลวินิพนฺธจิโตฺต วิหรนฺโต – ‘‘กมฺมฏฺฐานํ นาม อตฺถี’’ติ สญฺญมฺปิ อกตฺวา คามํ ปิณฺฑาย ปวิสิตฺวา อนนุโลมิเกน คิหิสํสเคฺคน สํสโฏฺฐ จริตฺวา จ ภุญฺชิตฺวา จ ตุโจฺฉ นิกฺขมติ, อยํ วุจฺจติ **เนว หรติ น ปจฺจาหรตี**ติฯ

โย ปนายํ – ‘‘หรติ จ ปจฺจาหรติ จา’’ติ วุโตฺต, โส คตปจฺจาคตวตฺตวเสเนว เวทิตโพฺพฯ อตฺตกามา หิ กุลปุตฺตา สาสเน ปพฺพชิตฺวา ทสปิ วีสมฺปิ ตึสมฺปิ จตฺตาลีสมฺปิ ปญฺญาสมฺปิ สตมฺปิ เอกโต วสนฺตา กติกวตฺตํ กตฺวา วิหรนฺติ, ‘‘อาวุโส, ตุเมฺห น อิณฏฺฏา, น ภยฏฺฏา, น ชีวิกาปกตา ปพฺพชิตา, ทุกฺขา มุจฺจิตุกามา ปเนตฺถ ปพฺพชิตา, ตสฺมา คมเน อุปฺปนฺนกิเลสํ คมเนเยว นิคฺคณฺหถ, ตถา ฐาเน, นิสชฺชาย, สยเน อุปฺปนฺนกิเลสํ สยเนว นิคฺคณฺหถา’’ติฯ

เต เอวํ กติกวตฺตํ กตฺวา ภิกฺขาจารํ คจฺฉนฺตา อฑฺฒอุสภอุสภอฑฺฒคาวุตคาวุตนฺตเรสุ ปาสาณา โหนฺติ, ตาย สญฺญาย กมฺมฏฺฐานํ มนสิกโรนฺตาว คจฺฉนฺติฯ สเจ กสฺสจิ คมเน กิเลโส อุปฺปชฺชติ, ตเตฺถว นํ นิคฺคณฺหาติฯ ตถา อสโกฺกโนฺต ติฏฺฐติ, อถสฺส ปจฺฉโต อาคจฺฉโนฺตปิ ติฏฺฐติฯ โส ‘‘อยํ ภิกฺขุ ตุยฺหํ อุปฺปนฺนวิตกฺกํ ชานาติ, อนนุจฺฉวิกํ เต เอต’’นฺติ อตฺตานํ ปฏิโจเทตฺวา วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา ตเตฺถว อริยภูมิํ โอกฺกมติ; ตถา อสโกฺกโนฺต นิสีทติฯ อถสฺส ปจฺฉโต อาคจฺฉโนฺตปิ นิสีทตีติ โสเยว นโยฯ อริยภูมิํ โอกฺกมิตุํ อสโกฺกโนฺตปิ ตํ กิเลสํ วิกฺขเมฺภตฺวา กมฺมฏฺฐานํ มนสิกโรโนฺตว คจฺฉติ, น กมฺมฏฺฐานวิปฺปยุเตฺตน จิเตฺตน ปาทํ อุทฺธรติ, อุทฺธรติ เจ, ปฏินิวตฺติตฺวา ปุริมปเทสํเยว เอติฯ อาลินฺทกวาสี **มหาผุสฺสเทวเตฺถโร** วิยฯ

โส กิร เอกูนวีสติวสฺสานิ คตปจฺจาคตวตฺตํ ปูเรโนฺต เอว วิหาสิ, มนุสฺสาปิ อทฺทสํสุ อนฺตรามเคฺค กสนฺตา จ วปนฺตา จ มทฺทนฺตา จ กมฺมานิ จ กโรนฺตา เถรํ ตถาคจฺฉนฺตํ ทิสฺวา – ‘‘อยํ เถโร ปุนปฺปุนํ นิวตฺติตฺวา คจฺฉติ, กินฺนุ โข มคฺคมูโฬฺห, อุทาหุ กิญฺจิ ปมุโฏฺฐ’’ติ สมุลฺลปนฺติฯ โส ตํ อนาทิยิตฺวา กมฺมฏฺฐานยุตฺตจิเตฺตเนว สมณธมฺมํ กโรโนฺต วีสติวสฺสพฺภนฺตเร อรหตฺตํ ปาปุณิ, อรหตฺตปฺปตฺตทิวเส จสฺส จงฺกมนโกฏิยํ อธิวตฺถา เทวตา องฺคุลีหิ ทีปํ อุชฺชาเลตฺวา อฏฺฐาสิฯ จตฺตาโรปิ มหาราชาโน สโกฺก จ เทวานมิโนฺท พฺรหฺมา จ สหมฺปติ อุปฏฺฐานํ อคมํสุฯ ตญฺจ โอภาสํ ทิสฺวา วนวาสี มหาติสฺสเตฺถโร ตํ ทุติยทิวเส ปุจฺฉิ – ‘‘รตฺติภาเค อายสฺมโต สนฺติเก โอภาโส อโหสิ, กิํ โส โอภาโส’’ติ? เถโร วิเกฺขปํ กโรโนฺต โอภาโส นาม ทีโปภาโสปิ โหติ, มณิโอภาโสปีติ เอวมาทิมาหฯ ตโต ‘ปฏิจฺฉาเทถ ตุเมฺห’ติ นิพโทฺธ ‘อามา’ติ ปฏิชานิตฺวา อาโรเจสิฯ กาฬวลฺลิมณฺฑปวาสี **มหานาคเตฺถโร** วิย จฯ

โสปิ กิร คตปจฺจาคตวตฺตํ ปูเรโนฺต – ปฐมํ ตาว ภควโต มหาปธานํ ปูเชสฺสามีติ สตฺตวสฺสานิ ฐานจงฺกมเมว อธิฏฺฐาสิฯ ปุน โสฬสวสฺสานิ คตปจฺจาคตวตฺตํ ปูเรตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ โส กมฺมฏฺฐานยุเตฺตเนว จิเตฺตน ปาทํ อุทฺธรโนฺต, วิยุเตฺตน อุทฺธเฏ ปฏินิวเตฺตโนฺต คามสมีปํ คนฺตฺวา ‘‘คาวี นุ ปพฺพชิโต นู’’ติ อาสงฺกนียปเทเส ฐตฺวา จีวรํ ปารุปิตฺวา กจฺฉกนฺตรโต อุทเกน ปตฺตํ โธวิตฺวา อุทกคณฺฑูสํ กโรติฯ กิํ การณา? มา เม ภิกฺขํ ทาตุํ วา วนฺทิตุํ วา อาคเต มนุเสฺส ‘ทีฆายุกา โหถา’ติ วจนมเตฺตนาปิ กมฺมฏฺฐานวิเกฺขโป อโหสีติฯ ‘‘อชฺช, ภเนฺต, กติมี’’ติ ทิวสํ วา ภิกฺขุคณนํ วา ปญฺหํ วา ปุจฺฉิโต ปน อุทกํ คิลิตฺวา อาโรเจติฯ สเจ ทิวสาทีนิ ปุจฺฉกา น โหนฺติ, นิกฺขมนเวลาย คามทฺวาเร นิฏฺฐุภิตฺวาว ยาติฯ

กลมฺพติตฺถวิหาเร วสฺสูปคตา **ปญฺญาสภิกฺขู** วิย จฯ เต กิร อาสฬฺหิปุณฺณมายํ กติกวตฺตํ อกํสุ – ‘‘อรหตฺตํ อปฺปตฺวา อญฺญมญฺญํ นาลปิสฺสามา’’ติ, คามญฺจ ปิณฺฑาย ปวิสนฺตา อุทกคณฺฑูสํ กตฺวา ปวิสิํสุฯ ทิวสาทีสุ ปุจฺฉิเตสุ วุตฺตนเยเนว ปฏิปชฺชิํสุฯ ตตฺถ มนุสฺสา นิฏฺฐุภนํ ทิสฺวา ชานิํสุ – ‘‘อเชฺชโก อาคโต, อชฺช เทฺว’’ติฯ เอวญฺจ จิเนฺตสุํ – ‘‘กินฺนุ โข เอเต อเมฺหหิเยว สทฺธิํ น สลฺลปนฺติ, อุทาหุ อญฺญมญฺญมฺปิฯ สเจ อญฺญมญฺญมฺปิ น สลฺลปนฺติ, อทฺธา วิวาทชาตา ภวิสฺสนฺติฯ เอถ เน อญฺญมญฺญํ ขมาเปสฺสามา’’ติ, สเพฺพ วิหารํ คนฺตฺวา

ปญฺญาสาย ภิกฺขูสุ เทฺวปิ ภิกฺขู เอโกกาเส นาทฺทสํสุฯ ตโต โย เตสุ จกฺขุมา ปุริโส, โส อาห – ‘‘น โภ กลหการกานํ วสโนกาโส อีทิโส โหติ, สุสมฺมฏฺฐํ เจติยงฺคณโพธิยงฺคณํ, สุนิกฺขิตฺตา สมฺมชฺชนิโย, สูปฏฺฐปิตํ ปานียํ ปริโภชนีย’’นฺติ, เต ตโตว นิวตฺตาฯ เตปิ ภิกฺขู อโนฺต เตมาเสเยว อรหตฺตํ ปตฺวา มหาปวารณาย วิสุทฺธิปวารณํ ปวาเรสุํฯ

เอวํ กาฬวลฺลิมณฺฑปวาสี มหานาคเตฺถโร วิย, กลมฺพติตฺถวิหาเร วสฺสูปคตภิกฺขู วิย จ กมฺมฏฺฐานยุเตฺตเนว จิเตฺตน ปาทํ อุทฺธรโนฺต คามสมีปํ คนฺตฺวา อุทกคณฺฑูสํ กตฺวา วีถิโย สลฺลเกฺขตฺวา, ยตฺถ สุราโสณฺฑธุตฺตาทโย กลหการกา จณฺฑหตฺถิอสฺสาทโย วา นตฺถิ, ตํ วีถึ ปฏิปชฺชติฯ ตตฺถ จ ปิณฺฑาย จรมาโน น ตุริตตุริโต วิย ชเวน คจฺฉติฯ น หิ ชเวน ปิณฺฑปาติยธุตงฺคํ นาม กิญฺจิ อตฺถิฯ วิสมภูมิภาคปฺปตฺตํ ปน อุทกสกฏํ วิย นิจฺจโล หุตฺวา คจฺฉติฯ อนุฆรํ ปวิโฏฺฐ จ ทาตุกามํ วา อทาตุกามํ วา สลฺลเกฺขตฺวา ตทนุรูปํ กาลํ อาคเมโนฺต ภิกฺขํ ปฏิลภิตฺวา อาทาย อโนฺตคาเม วา พหิคาเม วา วิหารเมว วา อาคนฺตฺวา ยถา ผาสุเก ปติรูเป โอกาเส นิสีทิตฺวา กมฺมฏฺฐานํ มนสิกโรโนฺต อาหาเร ปฏิกูลสญฺญํ อุปฏฺฐเปตฺวา อกฺขพฺภญฺชน – วณเลปนปุตฺตมํสูปมวเสน ปจฺจเวกฺขโนฺต อฏฺฐงฺคสมนฺนาคตํ อาหารํ อาหาเรติ, เนว ทวาย น มทาย น มณฺฑนาย น วิภูสนาย…เป.… ภุตฺตาวี จ อุทกกิจฺจํ กตฺวา มุหุตฺตํ ภตฺตกิลมถํ ปฏิปฺปสฺสเมฺภตฺวา ยถา ปุเรภตฺตํ, เอวํ ปจฺฉาภตฺตํ ปุริมยามํ ปจฺฉิมยามญฺจ กมฺมฏฺฐานเมว มนสิ กโรติ, อยํ วุจฺจติ **หรติ จ ปจฺจาหรติ จา**ติฯ

อิทํ ปน หรณปจฺจาหรณสงฺขาตํ คตปจฺจาคตวตฺตํ ปูเรโนฺต ยทิ อุปนิสฺสยสมฺปโนฺน โหติ, ปฐมวเย เอว อรหตฺตํ ปาปุณาติฯ โน เจ ปฐมวเย ปาปุณาติ, อถ มชฺฌิมวเย; โน เจ มชฺฌิมวเย ปาปุณาติ, อถ มรณสมเย; โน เจ มรณสมเย ปาปุณาติ, อถ เทวปุโตฺต หุตฺวา; โน เจ เทวปุโตฺต หุตฺวา ปาปุณาติ, อนุปฺปเนฺน พุเทฺธ นิพฺพโตฺต ปเจฺจกโพธึ สจฺฉิกโรติฯ โน เจ ปเจฺจกโพธึ สจฺฉิกโรติ, อถ พุทฺธานํ สมฺมุขีภาเว ขิปฺปาภิโญฺญ โหติ; เสยฺยถาปิ เถโร พาหิโย ทารุจีริโย มหาปโญฺญ วา, เสยฺยถาปิ เถโร สาริปุโตฺต มหิทฺธิโก วา, เสยฺยถาปิ เถโร มหาโมคฺคลฺลาโน ธุตวาโท วา, เสยฺยถาปิ เถโร มหากสฺสโป ทิพฺพจกฺขุโก วา, เสยฺยถาปิ เถโร อนุรุโทฺธ วินยธโร วา, เสยฺยถาปิ เถโร อุปาลิ ธมฺมกถิโก วา, เสยฺยถาปิ เถโร ปุโณฺณ มนฺตาณิปุโตฺต อารญฺญิโก วา, เสยฺยถาปิ เถโร เรวโต พหุสฺสุโต วา, เสยฺยถาปิ เถโร อานโนฺท ภิกฺขากาโม วา, เสยฺยถาปิ เถโร ราหุโล พุทฺธปุโตฺตติฯ อิติ อิมสฺมึ จตุเกฺก ยฺวายํ หรติ จ ปจฺจาหรติ จ, ตสฺส โคจรสมฺปชญฺญํ สิขาปตฺตํ โหติฯ

อภิกฺกมาทีสุ ปน อสมฺมุยฺหนํ **อสโมฺมหสมฺปชญฺญํ,** ตํ เอวํ เวทิตพฺพํ – อิธ ภิกฺขุ อภิกฺกมโนฺต วา ปฏิกฺกมโนฺต วา ยถา อนฺธพาลปุถุชฺชนา อภิกฺกมาทีสุ – ‘‘อตฺตา อภิกฺกมติ, อตฺตนา อภิกฺกโม นิพฺพตฺติโต’’ติ วา, ‘‘อหํ อภิกฺกมามิ, มยา อภิกฺกโม นิพฺพตฺติโต’’ติ วา สมฺมุยฺหนฺติ, ตถา อสมฺมุยฺหโนฺต ‘‘อภิกฺกมามี’’ติ จิเตฺต อุปฺปชฺชมาเน เตเนว จิเตฺตน สทฺธึ จิตฺตสมุฏฺฐานา วาโยธาตุ วิญฺญตฺตึ ชนยมานา อุปฺปชฺชติฯ อิติ จิตฺตกิริยวาโยธาตุวิปฺผารวเสน อยํ กายสมฺมโต อฏฺฐิสงฺฆาโต อภิกฺกมติฯ ตเสฺสวํ อภิกฺกมโต เอเกกปาทุทฺธรเณ ปถวีธาตุ อาโปธาตูติ เทฺว ธาตุโย โอมตฺตา โหนฺติ มนฺทา, อิตรา เทฺว อธิมตฺตา โหนฺติ พลวติโย; ตถา อติหรณวีติหรเณสุฯ โวสฺสชฺชเน เตโชธาตุ วาโยธาตูติ เทฺว ธาตุโย โอมตฺตา โหนฺติ มนฺทา, อิตรา เทฺว อธิมตฺตา พลวติโย, ตถา สนฺนิเกฺขปนสนฺนิรุชฺฌเนสุฯ ตตฺถ อุทฺธรเณ ปวตฺตา รูปารูปธมฺมา อติหรณํ น ปาปุณนฺติ, ตถา อติหรเณ ปวตฺตา วีติหรณํ, วีติหรเณ ปวตฺตา โวสฺสชฺชนํ, โวสฺสชฺชเน ปวตฺตา สนฺนิเกฺขปนํ, สนฺนิเกฺขปเน ปวตฺตา สนฺนิรุชฺฌนํ น ปาปุณนฺติฯ ตตฺถ ตเตฺถว ปพฺพํ ปพฺพํ สนฺธิ สนฺธิ โอธิ โอธิ หุตฺวา ตตฺตกปาเล ปกฺขิตฺตติลานิ วิย ปฏปฏายนฺตา

ภิชฺชนฺติฯ ตตฺถ โก เอโก อภิกฺกมติ, กสฺส วา เอกสฺส อภิกฺกมนํ? ปรมตฺถโต หิ ธาตูนํเยว คมนํ, ธาตูนํ ฐานํ, ธาตูนํ นิสชฺชนํ, ธาตูนํ สยนํฯ ตสฺมึ ตสฺมึ โกฏฺฐาเส สทฺธึ รูเปนฯ

> อญฺญํ อุปฺปชฺชเต จิตฺตํ, อญฺญํ จิตฺตํ นิรุชฺฌติ;
> อวีจิมนุสมฺพนฺโธ, นทีโสโตว วตฺตตีติฯ

เอวํ อภิกฺกมาทีสุ อสมฺมุยฺหนํ อสโมฺมหสมฺปชญฺญํ นามาติฯ

นิฏฺฐิโต อภิกฺกเนฺต ปฏิกฺกเนฺต สมฺปชานการี โหตีติ ปทสฺส อโตฺถฯ

อาโลกิเต วิโลกิเตติ เอตฺถ ปน **อาโลกิตํ** นาม ปุรโต เปกฺขณํฯ **วิโลกิตํ** นาม อนุทิสา เปกฺขณํฯ อญฺญานิปิ เหฏฺฐา อุปริ ปจฺฉโต เปกฺขณวเสน โอโลกิตอุโลฺลกิตาปโลกิตานิ นาม โหนฺติ, ตานิ อิธ น คหิตานิฯ สารุปฺปวเสน ปน อิมาเนว เทฺว คหิตานิ, อิมินา วา มุเขน สพฺพานิปิ ตานิ คหิตาเนวาติฯ

ตตฺถ ‘‘อาโลเกสฺสามี’’ติ จิเตฺต อุปฺปเนฺน จิตฺตวเสเนว อโนโลเกตฺวา อตฺถปริคฺคณฺหนํ สาตฺถกสมฺปชญฺญํ, ตํ อายสฺมนฺตํ นนฺทํ กายสกฺขึ กตฺวา เวทิตพฺพํฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา – ‘‘สเจ, ภิกฺขเว, นนฺทสฺส ปุรตฺถิมา ทิสา อาโลเกตพฺพา โหติ, สพฺพํ เจตสา สมนฺนาหริตฺวา น โนฺท ปุรตฺถิมํ ทิสํ อาโลเกติ – ‘เอวํ เม ปุรตฺถิมํ ทิสํ อาโลกยโต น อภิชฺฌาโทมนสฺสา ปาปกา อกุสลา ธมฺมา อนฺวาสฺสวิสฺสนฺตี’ติฯ อิติห ตตฺถ สมฺปชาโน โหติ (อ. นิ. ๘.๙)ฯ สเจ, ภิกฺขเว, นนฺทสฺส ปจฺฉิมา ทิสา…เป…. อุตฺตรา ทิสา…เป…. ทกฺขิณา ทิสา…เป…. อุทฺธํ…เป…. อโธ…เป…. อนุทิสา อนุวิโลเกตพฺพา โหติ, สพฺพํ เจตสา สมนฺนาหริตฺวา นโนฺท อนุทิสํ อนุวิโลเกติ – ‘เอวํ เม อนุทิสํ อนุวิโลกยโต น อภิชฺฌาโทมนสฺสา ปาปกา อกุสลา ธมฺมา อนฺวาสฺสวิสฺสนฺตี’ติฯ อิติห ตตฺถ สมฺปชาโน โหตี’’ติฯ

อปิ จ อิธาปิ ปุเพฺพ วุตฺตเจติยทสฺสนาทิวเสเนว สาตฺถกตา จ สปฺปายตา จ เวทิตพฺพา, กมฺมฏฺฐานสฺส ปน อวิชหนเมว โคจรสมฺปชญฺญํฯ ตสฺมา เอตฺถ ขนฺธธาตุอายตนกมฺมฏฺฐานิเกหิ อตฺตโน กมฺมฏฺฐานวเสเนว, กสิณาทิกมฺมฏฺฐานิเกหิ วา ปน กมฺมฏฺฐานสีเสเนว อาโลกนํ วิโลกนํ กาตพฺพํฯ อพฺภนฺตเร อตฺตา นาม อาโลเกตา วา วิโลเกตา วา นตฺถิ, ‘อาโลเกสฺสามี’ติ ปน จิเตฺต อุปฺปชฺชมาเน เตเนว จิเตฺตน สทฺธึ จิตฺตสมุฏฺฐานา วาโยธาตุ วิญฺญตฺตึ ชนยมานา อุปฺปชฺชติฯ อิติ จิตฺตกิริยวาโยธาตุวิปฺผารวเสน เหฏฺฐิมํ อกฺขิทลํ อโธ สีทติ, อุปริมํ อุทฺธํ ลเงฺฆติฯ โกจิ ยนฺตเกน วิวรโนฺต นาม นตฺถิฯ ตโต จกฺขุวิญฺญาณํ ทสฺสนกิจฺจํ สาเธนฺตํ อุปฺปชฺชตีติ เอวํ ปชานนํ ปเนตฺถ อสโมฺมหสมฺปชญฺญํ นามฯ อปิ จ มูลปริญฺญา อาคนฺตุกตาวกาลิกภาววเสน เปตฺถ อสโมฺมหสมฺปชญฺญํ เวทิตพฺพํฯ มูลปริญฺญาวเสน ตาว –

> ภวงฺคาวชฺชนเญฺจว, ทสฺสนํ สมฺปฏิจฺฉนํ;
> สนฺตีรณํ โวฏฺฐพฺพนํ, ชวนํ ภวติ สตฺตมํฯ

ตตฺถ ภวงฺคํ อุปปตฺติภวสฺส องฺคกิจฺจํ สาธยมานํ ปวตฺตติ, ตํ อาวเฏฺฏตฺวา กิริยมโนธาตุ อาวชฺชนกิจฺจํ สาธยมานา, ตํนิโรธา จกฺขุวิญฺญาณํ ทสฺสนกิจฺจํ สาธยมานํ, ตํนิโรธา วิปากมโนธาตุ สมฺปฏิจฺฉนกิจฺจํ สาธยมานา, ตํนิโรธา วิปากมโนวิญฺญาณธาตุ สนฺตีรณกิจฺจํ สาธยมานา, ตํนิโรธา กิริยมโนวิญฺญาณธาตุ โวฏฺฐพฺพนกิจฺจํ สาธยมานา , ตํนิโรธา สตฺตกฺขตฺตุํ ชวนํ ชวติฯ ตตฺถ ปฐมชวเนปิ – ‘‘อยํ อิตฺถี, อยํ ปุริโส’’ติ รชฺชนทุสฺสนมุยฺหนวเสน อาโลกิตวิ

โลกิตํ นาม น โหติฯ ทุติยชวเนปิ…เป…. สตฺตมชวเนปิฯ เอเตสุ ปน ยุทฺธมณฺฑเล โยเธสุ วิย เหฏฺฐุปริยวเสน ภิชฺชิตฺวา ปติเตสุ – ‘‘อยํ อิตฺถี, อยํ ปุริโส’’ติ รชฺชนาทิวเสน อาโลกิตวิโลกิตํ โหติฯ เอวํ ตาเวตฺถ มูลปริญฺญาวเสน อสมฺโมหสมฺปชญฺญํ เวทิตพฺพํฯ

จกฺขุทฺวาเร ปน รูเป อาปาถมาคเต ภวงฺคจลนโต อุทฺธํ สกกิจฺจนิปฺผาทนวเสน อาวชฺชนาทีสุ อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุเทฺธสุ อวสาเน ชวนํ อุปฺปชฺชติ, ตํ ปุเพฺพ อุปฺปนฺนานํ อาวชฺชนาทีนํ เคหภูเต จกฺขุทฺวาเร อาคนฺตุกปุริโส วิย โหติฯ ตสฺส ยถา ปรเคเห กิญฺจิ ยาจิตุํ ปวิฏฺฐสฺส อาคนฺตุกปุริสสฺส เคหสฺสามิเกสุ ตุณฺหีมาสิเนสุ อาณากรณํ น ยุตฺตํ, เอวํ อาวชฺชนาทีนํ เคหภูเต จกฺขุทฺวาเร อาวชฺชนาทีสุปิ อรชฺชเนฺตสุ อทุสฺสเนฺตสุ อมุยฺหเนฺตสุ จ รชฺชนทุสฺสนมุยฺหนํ อยุตฺตนฺติ เอวํ อาคนฺตุกภาววเสน อสมฺโมหสมฺปชญฺญํ เวทิตพฺพํฯ

ยานิ ปเนตานิ จกฺขุทฺวาเร โวฏฺฐพฺพนปริโยสานานิ จิตฺตานิ อุปฺปชฺชนฺติ, ตานิ สทฺธึ สมฺปยุตฺตธเมฺมหิ ตตฺถ ตเตฺถว ภิชฺชนฺติ, อญฺญมญฺญํ น ปสฺสนฺตีติ, อิตฺตรานิ ตาวกาลิกานิ โหนฺติฯ ตตฺถ ยถา เอกสฺมิํ ฆเร สเพฺพสุ มานุสเกสุ มเตสุ อวเสสสฺส เอกสฺส ตงฺขณเญฺญว มรณธมฺมสฺส น ยุตฺตา นจฺจคีตาทีสุ อภิรติ นามฯ เอวเมว เอกทฺวาเร สสมฺปยุเตฺตสุ อาวชฺชนาทีสุ ตตฺถ ตเตฺถว มเตสุ อวเสสสฺส ตงฺขเณเยว มรณธมฺมสฺส ชวนสฺสาปิ รชฺชนทุสฺสนมุยฺหนวเสน อภิรติ นาม น ยุตฺตาติฯ เอวํ ตาวกาลิกภาววเสน อสมฺโมหสมฺปชญฺญํ เวทิตพฺพํฯ

อปิ จ ขนฺธายตนธาตุปจฺจยปจฺจเวกฺขณวเสน เปตํ เวทิตพฺพํฯ เอตฺถ หิ จกฺขุ เจว รูปา จ รูปกฺขโนฺธ, ทสฺสนํ วิญฺญาณกฺขโนฺธ, ตํสมฺปยุตฺตา เวทนา เวทนากฺขโนฺธ, สญฺญา สญฺญากฺขโนฺธ, ผสฺสาทิกา สงฺขารกฺขโนฺธฯ เอวเมเตสํ ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ สมวาเย อาโลกนวิโลกนํ ปญฺญายติฯ ตตฺถ โก เอโก อาโลเกติ, โก วิโลเกติ?

ตถา จกฺขุ จกฺขายตนํ, รูปํ รูปายตนํ, ทสฺสนํ มนายตนํ, เวทนาทโย สมฺปยุตฺตธมฺมา ธมฺมายตนํฯ เอวเมเตสํ จตุนฺนํ อายตนานํ สมวาเย อาโลกนวิโลกนํ ปญฺญายติฯ ตตฺถ โก เอโก อาโลเกติ, โก วิโลเกติ?

ตถา จกฺขุ จกฺขุธาตุ, รูปํ รูปธาตุ, ทสฺสนํ จกฺขุวิญฺญาณธาตุ, ตํสมฺปยุตฺตา เวทนาทโย ธมฺมา ธมฺมธาตุฯ เอวเมตาสํ จตุนฺนํ ธาตูนํ สมวาเย อาโลกนวิโลกนํ ปญฺญายติฯ ตตฺถ โก เอโก อาโลเกติ, โก วิโลเกติ?

ตถา จกฺขุ นิสฺสยปจฺจโย, รูปา อารมฺมณปจฺจโย, อาวชฺชนํ อนนฺตรสมนนฺตรูปนิสฺสยนตฺถิวิคตปจฺจโย , อาโลโก อุปนิสฺสยปจฺจโย, เวทนาทโย สหชาตปจฺจโยฯ เอวเมเตสํ ปจฺจยานํ สมวาเย อาโลกนวิโลกนํ ปญฺญายติฯ ตตฺถ โก เอโก อาโลเกติ, โก วิโลเกตีติ? เอวเมตฺถ ขนฺธายตนธาตุปจฺจยปจฺจเวกฺขณวเสนปิ อสมฺโมหสมฺปชญฺญํ เวทิตพฺพํฯ

สมิญฺชิเต ปสาริเตติ ปพฺพานํ สมิญฺชนปสารเณฯ ตตฺถ จิตฺตวเสเนว สมิญฺชนปสารณํ อกตฺวา หตฺถปาทานํ สมิญฺชนปสารณปจฺจยา อตฺถานตฺถํ ปริคฺคณฺหิตฺวา อตฺถปริคฺคณฺหนํ สาตฺถกสมฺปชญฺญํฯ ตตฺถ หตฺถปาเท อติจิรํ สมิเญฺชตฺวา วา ปสาเรตฺวา วา ฐิตสฺส ขเณ ขเณ เวทนา อุปฺปชฺชติ, จิตฺตํ เอกคฺคตํ น ลภติ, กมฺมฏฺฐานํ ปริปตติ, วิเสสํ นาธิคจฺฉติฯ กาเล สมิเญฺชนฺตสฺส กาเล ปสาเรนฺตสฺส ปน ตา เวทนา นุปฺปชฺชนฺติ, จิตฺตํ เอกคฺคํ โหติ, กมฺมฏฺฐานํ ผาติํ คจฺฉติ, วิเสสมธิคจฺฉตีติ , เอวํ อตฺถานตฺถปริคฺคณฺหนํ เวทิตพฺพํฯ

อเตฺถ ปน สติปิ สปฺปายาสปฺปายํ ปริคฺคณฺหิตฺวา สปฺปายปริคฺคณฺหนํ สปฺปาย สมฺปชญฺญํฯ ตตฺรายํ นโย –

มหาเจติยงฺคเณ กิร ทหรภิกฺขู สชฺฌายํ คณฺหนฺติ, เตสํ ปิฏฺฐิปเสฺสสุ ทหรภิกฺขุนิโย ธมฺมํ สุณนฺติฯ ตเตฺรโก ทหโร หตฺถํ ปสาเรโนฺต กายสํสคฺคํ ปตฺวา เตเนว การเณน คิหี ชาโตฯ อปโร ภิกฺขุ ปาทํ ปสาเรโนฺต อคฺคิมฺหิ ปสาเรสิ, อฏฺฐิมาหจฺจ ปาโท ฌายิฯ อปโร วมฺมิเก ปสาเรสิ, โส อาสีวิเสน ฑโฏฺฐฯ อปโร จีวรกุฏิทณฺฑเก ปสาเรสิ, ตํ มณิสโปฺป ฑํสิฯ ตสฺมา เอวรูเป อสปฺปาเย อปสาเรตฺวา สปฺปาเย ปสาเรตพฺพํฯ อิทเมตฺถ สปฺปายสมฺปชญฺญํฯ

โคจรสมฺปชญฺญํ ปน มหาเถรวตฺถุนา ทีเปตพฺพํ – **มหาเถโร** กิร ทิวาฐาเน นิสิโนฺน อเนฺตวาสิเกหิ สทฺธิํ กถยมาโน สหสา หตฺถํ สมิเญฺชตฺวา ปุน ยถาฐาเน ฐเปตฺวา สณิกํ สมิเญฺชสิฯ ตํ อเนฺตวาสิกา ปุจฺฉิํสุ – ‘‘กสฺมา, ภเนฺต, สหสา หตฺถํ สมิญฺชิตฺวา ปุน ยถาฐาเน ฐเปตฺวา สณิกํ สมิญฺชิยิตฺถา’’ติ? ยโต ปฏฺฐายาหํ, อาวุโส, กมฺมฏฺฐานํ มนสิกาตุํ อารโทฺธ, น เม กมฺมฏฺฐานํ มุญฺจิตฺวา หโตฺถ สมิญฺชิตปุโพฺพ, อิทานิ ปน เม ตุเมฺหหิ สทฺธิํ กถยมาเนน กมฺมฏฺฐานํ มุญฺจิตฺวา สมิญฺชิโตฯ ตสฺมา ปุน ยถาฐาเน ฐเปตฺวา สมิเญฺชสินฺติฯ สาธุ , ภเนฺต, ภิกฺขุนา นาม เอวรูเปน ภวิตพฺพนฺติฯ เอวเมตฺถาปิ กมฺมฏฺฐานาวิชหนเมว โคจรสมฺปชญฺญนฺติ เวทิตพฺพํฯ

อพฺภนฺตเร อตฺตา นาม โกจิ สมิเญฺชโนฺต วา ปสาเรโนฺต วา นตฺถิ, วุตฺตปฺปการจิตฺตกิริยวาโยธาตุวิปฺผาเรน ปน สุตฺตากฑฺฒนวเสน ทารุยนฺตสฺส หตฺถปาทลจลนํ วิย สมิญฺชนปสารณํ โหตีติ เอวํ ปริชานนํ ปเนตฺถ อสโมฺมหสมฺปชญฺญนฺติ เวทิตพฺพํฯ

สงฺฆาฏิปตฺตจีวรธารเณติ เอตฺถ สงฺฆาฏิจีวรานํ นิวาสนปารุปนวเสน ปตฺตสฺส ภิกฺขาปฏิคฺคหณาทิวเสน ปริโภโค ธารณํ นามฯ ตตฺถ สงฺฆาฏิจีวรธารเณ ตาว นิวาเสตฺวา วา ปารุปิตฺวา วา ปิณฺฑาย จรโต อามิสลาโภ สีตสฺส ปฏิฆาตายาติอาทินา นเยน ภควตา วุตฺตปฺปกาโรเยว จ อโตฺถ อโตฺถ นามฯ ตสฺส วเสน สาตฺถกสมฺปชญฺญํ เวทิตพฺพํฯ

อุณฺหปกติกสฺส ปน ทุพฺพลสฺส จ จีวรํ สุขุมํ สปฺปายํ, สีตาลุกสฺส ฆนํ ทุปฏฺฏํฯ วิปรีตํ อสปฺปายํฯ ยสฺส กสฺสจิ ชิณฺณํ อสปฺปายเมว, อคฺคฬาทิทาเนน หิสฺส ตํ ปลิโพธกรํ โหติฯ ตถา ปฏฺฏุณฺณทุกูลาทิเภทํ โลภนียจีวรํฯ ตาทิสญฺหิ อรเญฺญ เอกกสฺส นิวาสนฺตรายกรํ ชีวิตนฺตรายกรญฺจาปิ โหติฯ นิปฺปริยาเยน ปน ยํ นิมิตฺตกมฺมาทิมิจฺฉาชีววเสน อุปฺปนฺนํ, ยญฺจสฺส เสวมานสฺส อกุสลา ธมฺมา อภิวฑฺฒนฺติ, กุสลา ธมฺมา ปริหายนฺติ, ตํ อสปฺปายํฯ วิปรีตํ สปฺปายํฯ ตสฺส วเสเนตฺถ สปฺปายสมฺปชญฺญํฯ กมฺมฏฺฐานาวิชหนวเสเนว โคจรสมฺปชญฺญํ เวทิตพฺพํฯ

อพฺภนฺตเร อตฺตา นาม โกจิ จีวรํ ปารุเปโนฺต นตฺถิ, วุตฺตปฺปกาเรน จิตฺตกิริยวาโยธาตุวิปฺผาเรเนว ปน จีวรปารุปนํ โหติฯ ตตฺถ จีวรมฺปิ อเจตนํ, กาโยปิ อเจตโนฯ จีวรํ น ชานาติ – ‘‘มยา กาโย ปารุปิโต’’ติฯ กาโยปิ น ชานาติ – ‘‘อหํ จีวเรน ปารุปิโต’’ติฯ ธาตุโยว ธาตุสมูหํ ปฏิจฺฉาเทนฺติ ปฏปิโลติกายโปตฺถกรูปปฏิจฺฉาทเน วิยฯ ตสฺมา เนว สุนฺทรํ จีวรํ ลภิตฺวา โสมนสฺสํ กาตพฺพํ, น อสุนฺทรํ ลภิตฺวา โทมนสฺสํฯ

นาควมฺมิกเจติยรุกฺขาทีสุ หิ เกจิ มาลาคนฺธธูมวตฺถาทีหิ สกฺการํ กโรนฺติ, เกจิ คูถมุตฺตกทฺทมทณฺฑสตฺถปฺปหาราทีหิ อสกฺการํฯ น เตหิ นาควมฺมิกรุกฺขาทโย โสมนสฺสํ วา โท

มนสฺสํ วา กโรนฺติฯ เอวเมว เนว สุนฺทรํ จีวรํ ลภิตฺวา โสมนสฺสํ กาตพฺพํ , น อสุนฺทรํ ลภิตฺวา โทมนสฺสนฺติ, เอวํ ปวตฺตปฏิสงฺขานวเสเนตฺถ อสโมฺมหสมฺปชญฺญํ เวทิตพฺพํฯ

ปตฺตธารเณปิ ปตฺตํ สหสาว อคฺคเหตฺวา อิมํ คเหตฺวา ปิณฺฑาย จรมาโน ภิกฺขํ ลภิสฺสามีติ, เอวํ ปตฺตคฺคหณปจฺจยา ปฏิลภิตพฺพํ อตฺถวเสน สาตฺถกสมฺปชญฺญํ เวทิตพฺพํฯ

กิสทุพฺพลสรีรสฺส ปน ครุปโตฺต อสปฺปาโย, ยสฺส กสฺสจิ จตุปญฺจคณฺฐิกาหโต ทุพฺพิโสธนีโย อสปฺปาโยวฯ ทุโทฺธตปโตฺตปิ น วฏฺฏติ, ตํ โธวนฺตเสฺสว จสฺส ปลิโพโธ โหติฯ มณิวณฺณปโตฺต ปน โลภนีโย, จีวเร วุตฺตนเยเนว อสปฺปาโย, นิมิตฺตกมฺมาทิวเสน ลโทฺธ ปน ยญฺจสฺส เสวมานสฺส อกุสลา ธมฺมา อภิวฑฺฒนฺติ, กุสลา ธมฺมา ปริหายนฺติ, อยํ เอกนฺตอสปฺปาโยวฯ วิปรีโต สปฺปาโยฯ ตสฺส วเสเนตฺถ สปฺปายสมฺปชญฺญํฯ กมฺมฏฺฐานาวิชหนวเสเนว จ โคจรสมฺปชญฺญํ เวทิตพฺพํฯ

อพฺภนฺตเร อตฺตา นาม โกจิ ปตฺตํ คณฺหโนฺต นตฺถิ, วุตฺตปฺปกาเรน จิตฺตกิริยวาโยธาตุวิปฺผารวเสเนว ปตฺตคฺคหณํ นาม โหติฯ ตตฺถ ปโตฺตปิ อเจตโน, หตฺถาปิ อเจตนาฯ ปโตฺต น ชานาติ – ‘‘อหํ หเตฺถหิ คหิโต’’ติฯ หตฺถาปิ น ชานนฺติ – ‘‘อเมฺหหิ ปโตฺต คหิโต’’ติฯ ธาตุโยว ธาตุสมูหํ คณฺหนฺติ, สณฺฑาเสน อคฺคิวณฺณปตฺตคฺคหเณ วิยาติฯ เอวํ ปวตฺตปฏิสงฺขานวเสเนตฺถ อสโมฺมหสมฺปชญฺญํ เวทิตพฺพํฯ

อปิ จ ยถา ฉินฺนหตฺถปาเท วณมุเขหิ ปคฺฆริตปุพฺพโลหิตกิมิกุเล นีลมกฺขิกสมฺปริกิเณฺณ อนาถสาลายํ นิปเนฺน อนาถมนุเสฺส ทิสฺวา, เย ทยาลุกา ปุริสา, เต เตสํ วณมตฺตโจฬกานิเจว กปาลาทีหิ จ เภสชฺชานิ อุปนาเมนฺติฯ ตตฺถ โจฬกานิปิ เกสญฺจิ สณฺหานิ, เกสญฺจิ ถูลานิ ปาปุณนฺติฯ เภสชฺชกปาลกานิปิ เกสญฺจิ สุสณฺฐานานิ, เกสญฺจิ ทุสฺสณฺฐานานิ ปาปุณนฺติ, น เต ตตฺถ สุมนา วา ทุมฺมนา วา โหนฺติ ฯ วณปฏิจฺฉาทนมเตฺตเนว หิ โจฬเกน, เภสชฺชปฏิคฺคหณมเตฺตเนว จ กปาลเกน เตสํ อโตฺถฯ เอวเมว โย ภิกฺขุ วณโจฬกํ วิย จีวรํ, เภสชฺชกปาลกํ วิย จ ปตฺตํ, กปาเล เภสชฺชมิว จ ปเตฺต ลทฺธํ ภิกฺขํ สลฺลเกฺขติ, อยํ สงฺฆาฏิปตฺตจีวรธารเณ อสโมฺมหสมฺปชเญฺญน อุตฺตมสมฺปชานการีติ เวทิตโพฺพฯ

อสิตาทีสุ **อสิเต**ติ ปิณฺฑปาตโภชเนฯ **ปีเต**ติ ยาคุอาทิปาเนฯ **ขายิเต**ติ ปิฏฺฐขชฺชาทิขาทเนฯ **สายิเต**ติ มธุผาณิตาทิสายเนฯ ตตฺถ เนว ทวายาติอาทินา นเยน วุโตฺต อฏฺฐวิโธปิ อโตฺถ อโตฺถ นามฯ ตเสฺสว วเสน สาตฺถกสมฺปชญฺญํ เวทิตพฺพํฯ

ลูขปณีตติตฺตมธุรรสาทีสุ ปน เยน โภชเนน ยสฺส ผาสุ น โหติ, ตํ ตสฺส อสปฺปายํฯ ยํ ปน นิมิตฺตกมฺมาทิวเสน ปฏิลทฺธํ, ยญฺจสฺส ภุญฺชโต อกุสลา ธมฺมา อภิวฑฺฒนฺติ, กุสลา ธมฺมา ปริหายนฺติ, ตํ เอกนฺตอสปฺปายเมว, วิปรีตํ สปฺปายํฯ ตสฺส วเสเนตฺถ สปฺปายสมฺปชญฺญํฯ กมฺมฏฺฐานาวิชหนวเสเนว จ โคจรสมฺปชญฺญํ เวทิตพฺพํฯ

อพฺภนฺตเร อตฺตา นาม โกจิ ภุญฺชโก นตฺถิ, วุตฺตปฺปการจิตฺตกิริยวาโยธาตุวิปฺผาเรเนว ปตฺตปฺปฏิคฺคหณํ นาม โหติฯ จิตฺตกิริยวาโยธาตุวิปฺผาเรเนว หตฺถสฺส ปเตฺต โอตารณํ นาม โหติฯ จิตฺตกิริยวาโยธาตุวิปฺผาเรเนว อาโลปกรณํ อาโลปอุทฺธารณํ มุขวิวรณญฺจ โหติ, น โกจิ กุญฺจิกาย ยนฺตเกน วา หนุกฏฺฐีนิ วิวรติฯ จิตฺตกิริยวาโยธาตุวิปฺผาเรเนว อาโลปสฺส มุเขฐปนํ, อุปริทนฺตานํ มุสลกิจฺจสาธนํ, เหฏฺฐิมทนฺตานํ อุทุกฺขลกิจฺจสาธนํ, ชิวฺหาย หตฺถกิจฺจสาธนญฺจ โหติฯ อิติ ตตฺถ อคฺคชิวฺหาย ตนุกเขโฬ มูลชิวฺหาย พหลเขโฬ มเกฺขติฯ ตํ เหฏฺฐา

ทนฺตอุทุกฺขเล ชิวฺหาหตฺถปริวตฺตกํ เขโฬทเกน เตมิตํ อุปริทนฺตมุสลสญฺจุณฺณิตํ โกจิ กฏจฺฉุนา วา ทพฺพิยา วา อโนฺตปเวเสโนฺต นาม นตฺถิ, วาโยธาตุยาว ปวิสติฯ ปวิฏฺฐํ ปวิฏฺฐํ โกจิ ปลาลสนฺถารํ กตฺวา ธาเรโนฺต นาม นตฺถิ, วาโยธาตฺวเสเนว ติฏฺฐติฯ ฐิตํ ฐิตํ โกจิ อุทฺธนํ กตฺวา อคฺคึ ชาเลตฺวา ปจโนฺต นาม นตฺถิ, เตโชธาตุยาว ปจฺจติฯ ปกฺกํ ปกฺกํ โกจิ ทณฺฑเกน วา ยฏฺฐิยา วา พหิ นีหารโก นาม นตฺถิ, วาโยธาตุเยว นีหรติฯ อิติ วาโยธาตุ ปฏิหรติ จ, วีติหรติ จ, ธาเรติ จ, ปริวเตฺตติ จ, สญฺจุเณฺณติ จ, วิโสเสติ จ, นีหรติ จฯ ปถวีธาตุ ธาเรติ จ, ปริวเตฺตติ จ, สญฺจุเณฺณติ จ, วิโสเสติ จฯ อาโปธาตุ สิเนเหติ จ, อลฺลตฺตญฺจ อนุปาเลติฯ เตโชธาตุ อโนฺตปวิฏฺฐํ ปริปาเจติฯ อากาสธาตุ อญฺชโส โหติฯ วิญฺญาณธาตุ ตตฺถ ตตฺถ สมฺมาปโยคมนฺวาย อาภุชตีติฯ เอวํ ปวตฺตปฏิสงฺขานวเสเนตฺถ อสโมฺมหสมฺปชญฺญํ เวทิตพฺพํฯ

อปิ จ คมนโต ปริเยสนโต ปริโภคโต อาสยโต นิธานโต อปริปกฺกโต ปริปกฺกโต ผลโต นิสฺสนฺทโต สมฺมกฺขนโตติ, เอวํ ทสวิธปฏิกูลภาวปจฺจเวกฺขณโต เปตฺถ อสโมฺมหสมฺปชญฺญํ เวทิตพฺพํฯ วิตฺถารกถา ปเนตฺถ วิสุทฺธิมเคฺค อาหารปฏิกูลสญฺญานิเทฺทสโต คเหตพฺพาฯ

อุจฺจารปสฺสาวกเมฺมติ อุจฺจารสฺส จ ปสฺสาวสฺส จ กรเณฯ ตตฺถ ปตฺตกาเล อุจฺจารปสฺสาวํ อกโรนฺตสฺส สกลสรีรโต เสทา มุจฺจนฺติ, อกฺขีนิ ภมนฺติ, จิตฺตํ น เอกคฺคํ โหติ, อเญฺญ จ โรคา อุปฺปชฺชนฺติฯ กโรนฺตสฺส ปน สพฺพํ ตํ น โหตีติ อยเมตฺถ อโตฺถฯ ตสฺส วเสน สาตฺถกสมฺปชญฺญํ เวทิตพฺพํฯ

อฏฺฐาเน อุจฺจารปสฺสาวํ กโรนฺตสฺส ปน อาปตฺติ โหติ, อยโส วฑฺฒติ, ชีวิตนฺตราโย โหติ, ปติรูเป ฐาเน กโรนฺตสฺส สพฺพํ ตํ น โหตีติ อิทเมตฺถ สปฺปายํ ตสฺส วเสน สปฺปายสมฺปชญฺญํฯ กมฺมฏฺฐานาวิชหนวเสเนว จ โคจรสมฺปชญฺญํ เวทิตพฺพํฯ

อพฺภนฺตเร อตฺตา นาม อุจฺจารปสฺสาวกมฺมํ กโรโนฺต นตฺถิ, จิตฺตกิริยวาโยธาตุวิปฺผาเรเนว ปน อุจฺจารปสฺสาวกมฺมํ โหติ ฯ ยถา วา ปน ปเกฺก คเณฺฑ คณฺฑเภเทน ปุพฺพโลหิตํ อกามตาย นิกฺขมติฯ ยถา จ อติภริตา อุทกภาชนา อุทกํ อกามตาย นิกฺขมติฯ เอวํ ปกฺกาสยมุตฺตวตฺถีสุ สนฺนิจิตา อุจฺจารปสฺสาวา วายุเวคสมุปฺปีฬิตา อกามตายปิ นิกฺขมนฺติฯ โส ปนายํ เอวํ นิกฺขมโนฺต อุจฺจารปสฺสาโว เนว ตสฺส ภิกฺขุโน อตฺตโน โหติ, น ปรสฺส, เกวลํ สรีรนิสฺสโนฺทว โหติฯ ยถา กึ? ยถา อุทกตุมฺพโต ปุราณุทกํ ฉเฑฺฑนฺตสฺส เนว ตํ อตฺตโน โหติ, น ปเรสํ; เกวลํ ปฏิชคฺคนมตฺตเมว โหติ; เอวํ ปวตฺตปฏิสงฺขานวเสเนตฺถ อสโมฺมหสมฺปชญฺญํ เวทิตพฺพํฯ

คตาทีสุ **คเต**ติ คมเนฯ **ฐิเต**ติ ฐาเนฯ **นิสิเนฺน**ติ นิสชฺชายฯ **สุเตฺต**ติ สยเนฯ **ชาคริเต**ติ ชาครเณฯ **ภาสิเต**ติ กถเนฯ **ตุณฺหีภาเว**ติ อกถเนฯ ''คจฺฉโนฺต วา คจฺฉามีติ ปชานาติ, ฐิโต วา ฐิโตมฺหีติ ปชานาติ, นิสิโนฺน วา นิสิโนฺนมฺหีติ ปชานาติ, สยาโน วา สยาโนมฺหีติ ปชานาตี''ติ อิมสฺมิญฺหิ สุเตฺต อทฺธานอิริยาปถา กถิตาฯ ''อภิกฺกเนฺต ปฏิกฺกเนฺต อาโลกิเต วิโลกิเต สมิญฺชิเต ปสาริเต''ติ อิมสฺมึ มชฺฌิมาฯ ''คเต ฐิเต นิสิเนฺน สุเตฺต ชาคริเต''ติ อิธ ปน ขุทฺทกจุณฺณิยอิริยาปถา กถิตาฯ ตสฺมา เตสุปิ วุตฺตนเยเนว สมฺปชานการิตา เวทิตพฺพาฯ

ติปิฏกมหาสิวเตฺถโร ปนาห – โย จิรํ คนฺตฺวา วา จงฺกมิตฺวา วา อปรภาเค ฐิโต อิติ ปฏิสญฺจิกฺขติ – ''จงฺกมนกาเล ปวตฺตา รูปารูปธมฺมา เอเตฺถว นิรุทฺธา''ติ ฯ อยํ คเต สมฺปชานการี นามฯ

โย สชฺฌายํ วา กโรโนฺต, ปญฺหํ วา วิสฺสเชฺชโนฺต, กมฺมฏฺฐานํ วา มนสิกโรโนฺต จิรํ ฐตฺวา อปรภาเค นิสิโนฺน อิติ ปฏิสญฺจิกฺขติ – ‘‘ฐิตกาเล ปวตฺตา รูปารูปธมฺมา เอเตฺถว นิรุทฺธา’’ติฯ อยํ ฐิเต สมฺปชานการี นามฯ

โย สชฺฌายาทิกรณวเสเนว จิรํ นิสีทิตฺวา อปรภาเค อุฏฺฐาย อิติ ปฏิสญฺจิกฺขติ – ‘‘นิสินฺนกาเล ปวตฺตา รูปารูปธมฺมา เอเตฺถว นิรุทฺธา’’ติฯ อยํ นิสิเนฺน สมฺปชานการี นามฯ

โย ปน นิปนฺนโก สชฺฌายํ วา กโรโนฺต กมฺมฏฺฐานํ วา มนสิกโรโนฺต นิทฺทํ โอกฺกมิตฺวา อปรภาเค อุฏฺฐาย อิติ ปฏิสญฺจิกฺขติ – ‘‘สยนกาเล ปวตฺตา รูปารูปธมฺมา เอเตฺถว นิรุทฺธา’’ติฯ อยํ สุเตฺต ชาคริเต จ สมฺปชานการี นามฯ กิริยมยจิตฺตานญฺหิ อปฺปวตฺตนํ โสปฺปํ นาม, ปวตฺตนํ ชาคริตํ นามฯ

โย ปน ภาสมาโน – ‘‘อยํ สโทฺท นาม โอเฏฺฐ จ ปฏิจฺจ, ทเนฺต จ ชิวฺหญฺจ ตาลุญฺจ ปฏิจฺจ, จิตฺตสฺส จ ตทนุรูปํ ปโยคํ ปฏิจฺจ ชายตี’’ติ สโต สมฺปชาโนว ภาสติฯ จิรํ วา ปน กาลํ สชฺฌายํ วา กตฺวา, ธมฺมํ วา กเถตฺวา, กมฺมฏฺฐานํ วา ปวเตฺตตฺวา, ปญฺหํ วา วิสฺสเชฺชตฺวา, อปรภาเค ตุณฺหีภูโต อิติ ปฏิสญฺจิกฺขติ – ‘‘ภาสิตกาเล อุปฺปนฺนา รูปารูปธมฺมา เอเตฺถว นิรุทฺธา’’ติฯ อยํ ภาสิเต สมฺปชานการี นามฯ

โย ตุณฺหีภูโต จิรํ ธมฺมํ วา กมฺมฏฺฐานํ วา มนสิกตฺวา อปรภาเค อิติ ปฏิสญฺจิกฺขติ – ‘‘ตุณฺหีภูตกาเล ปวตฺตา รูปารูปธมฺมา เอเตฺถว นิรุทฺธา’’ติฯ อุปาทารูปปฺปวตฺติยญฺหิ สติ ภาสติ นาม, อสติ ตุณฺหี ภวติ นามาติฯ อยํ ตุณฺหีภาเว สมฺปชานการี นามาติฯ

ตยิทํ มหาสิวเตฺถเรน วุตฺตํ อสโมฺมหธุรํ มหาสติปฏฺฐานสุเตฺต อธิเปฺปตํฯ อิมสฺมึ ปน สามญฺญผเล สพฺพมฺปิ จตุพฺพิธํ สมฺปชญฺญํ ลพฺภติฯ ตสฺมา วุตฺตนเยเนว เจตฺถ จตุนฺนํ สมฺปชญฺญานํ วเสน สมฺปชานการิตา เวทิตพฺพาฯ สมฺปชานการีติ จ สพฺพปเทสุ สติสมฺปยุตฺตเสฺสว สมฺปชญฺญสฺส วเสน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ สติสมฺปชเญฺญน สมนฺนาคโตติ เอตสฺส หิ ปทสฺส อยํ วิตฺถาโรฯ วิภงฺคปฺปกรเณ ปน – ‘‘สโต สมฺปชาโน อภิกฺกมติ, สโต สมฺปชาโน ปฏิกฺกมตี’’ติ เอวํ เอตานิ ปทานิ วิภตฺตาเนวฯ **เอวํ, โข มหาราชา**ติ เอวํ สติสมฺปยุตฺตสฺส สมฺปชญฺญสฺส วเสน อภิกฺกมาทีนิ ปวเตฺตโนฺต สติสมฺปชเญฺญน สมนฺนาคโต นาม โหตีติ อโตฺถฯ

สโนฺตสกถา

๒๑๕. **อิธ, มหาราช, ภิกฺขุ สนฺตุโฏฺฐ โหตี**ติ เอตฺถ **สนฺตุโฏฺฐ**ติ อิตรีตรปจฺจยสโนฺตเสน สมนฺนาคโตฯ โส ปเนส **สโนฺตโส ทฺวาทสวิโธ** โหติ, เสยฺยถิทํ – จีวเร ยถาลาภสโนฺตโส, ยถาพลสโนฺตโส, ยถาสารุปฺปสโนฺตโสติ ติวิโธฯ เอวํ ปิณฺฑปาตาทีสุฯ ตสฺสายํ ปเภทวณฺณนา –

อิธ ภิกฺขุ จีวรํ ลภติ, สุนฺทรํ วา อสุนฺทรํ วาฯ โส เตเนว ยาเปติ, อญฺญํ น ปเตฺถติ, ลภโนฺตปิ น คณฺหติฯ อยมสฺส จีวเร ยถาลาภสโนฺตโสฯ อถ ปน ปกติทุพฺพโล วา โหติ, อาพาธชราภิภูโต วา, ครุจีวรํ ปารุปโนฺต กิลมติฯ โส สภาเคน ภิกฺขุนา สทฺธึ ตํ ปริวเตฺตตฺวา ลหุเกน ยาเปโนฺตปิ สนฺตุโฏฺฐว โหติฯ อยมสฺส จีวเร ยถาพลสโนฺตโสฯ อปโร ปณีตปจฺจยลาภี โหติฯ โส ปตฺตจีวราทีนํ อญฺญตรํ มหคฺฆปตฺตจีวรํ พหูนิ วา ปน ปตฺตจีวรานิ ลภิตฺวา อิทํ เถรานํ จิร

ปพฺพชิตานํ, อิทํ พหุสฺสุตานํ อนุรูปํ, อิทํ คิลานานํ, อิทํ อปฺปลาภีนํ โหตูติ ทตฺวา เตสํ ปุราณจีวรํ วา คเหตฺวา สงฺการกูฏาทิโต วา นนฺตกานิ อุจฺจินิตฺวา เตหิ สงฺฆาฏึ กตฺวา ธาเรนฺโตปิ สนฺตุฏฺโฐว โหติฯ อยมสฺส จีวเร ยถาสารุปฺปสนฺโตโสฯ

อิธ ปน ภิกฺขุ ปิณฺฑปาตํ ลภติ ลูขํ วา ปณีตํ วา, โส เตเนว ยาเปติ, อญฺญํ น ปตฺเถติ, ลภนฺโตปิ น คณฺหติฯ อยมสฺส ปิณฺฑปาเต ยถาลาภสนฺโตโสฯ โย ปน อตฺตโน ปกติวิรุทฺธํ วา พฺยาธิวิรุทฺธํ วา ปิณฺฑปาตํ ลภติ, เยนสฺส ปริภุตฺเตน อผาสุ โหติฯ โส สภาคสฺส ภิกฺขุโน ตํ ทตฺวา ตสฺส หตฺถโต สปฺปายโภชนํ ภุญฺชิตฺวา สมณธมฺมํ กโรนฺโตปิ สนฺตุฏฺโฐว โหติฯ อยมสฺส ปิณฺฑปาเต ยถาพลสนฺโตโสฯ อปโร พหุํ ปณีตํ ปิณฺฑปาตํ ลภติฯ โส ตํ จีวรํ วิย เถรจิรปพฺพชิตพหุสฺสุตอปฺปลาภีคิลานานํ ทตฺวา เตสํ วา เสสกํ ปิณฺฑาย วา จริตฺวา มิสฺสกาหารํ ภุญฺชนฺโตปิ สนฺตุฏฺโฐว โหติฯ อยมสฺส ปิณฺฑปาเต ยถาสารุปฺปสนฺโตโสฯ

อิธ ปน ภิกฺขุ เสนาสนํ ลภติ, มนาปํ วา อมนาปํ วา, โส เตน เนว โสมนสฺสํ, น โทมนสฺสํ อุปฺปาเทติ; อนฺตมโส ติณสนฺถารเกนปิ ยถาลเทฺธเนว ตุสฺสติฯ อยมสฺส เสนาสเน ยถาลาภสนฺโตโสฯ โย ปน อตฺตโน ปกติวิรุทฺธํ วา พฺยาธิวิรุทฺธํ วา เสนาสนํ ลภติ, ยตฺถสฺส วสโต อผาสุ โหติ, โส ตํ สภาคสฺส ภิกฺขุโน ทตฺวา ตสฺส สนฺตเก สปฺปายเสนาสเน วสนฺโตปิ สนฺตุฏฺโฐว โหติฯ อยมสฺส เสนาสเน ยถาพลสนฺโตโสฯ

อปโร มหาปุญฺโญ เลณมณฺฑปกูฏาคาราทีนิ พหูนิ ปณีตเสนาสนานิ ลภติฯ โส ตานิ จีวรํ วิย เถรจิรปพฺพชิตพหุสฺสุตอปฺปลาภีคิลานานํ ทตฺวา ยตฺถ กตฺถจิ วสนฺโตปิ สนฺตุฏฺโฐว โหติฯ อยมสฺส เสนาสเน ยถาสารุปฺปสนฺโตโสฯ โยปิ – ‘‘อุตฺตมเสนาสนํ นาม ปมาทฏฺฐานํ, ตตฺถ นิสินฺนสฺส ถินมิทฺธํ โอกฺกมติ, นิทฺทาภิภูตสฺส ปุน ปฏิพุชฺฌโต กามวิตกฺกา ปาตุภวนฺตี’’ติ ปฏิสญฺจิกฺขิตฺวา ตาทิสํ เสนาสนํ ปตฺตมฺปิ น สมฺปฏิจฺฉติฯ โส ตํ ปฏิกฺขิปิตฺวา อโพฺภกาสรุกฺขมูลาทีสุ วสนฺโตปิ สนฺตุฏฺโฐว โหติฯ อยมฺปิสฺส เสนาสเน ยถาสารุปฺปสนฺโตโสฯ

อิธ ปน ภิกฺขุ เภสชฺชํ ลภติ, ลูขํ วา ปณีตํ วา, โส ยํ ลภติ, เตเนว ตุสฺสติ, อญฺญํ น ปตฺเถติ, ลภนฺโตปิ น คณฺหติฯ อยมสฺส คิลานปจฺจเย ยถาลาภสนฺโตโสฯ โย ปน เตเลน อตฺถิโก ผาณิตํ ลภติฯ โส ตํ สภาคสฺส ภิกฺขุโน ทตฺวา ตสฺส หตฺถโต เตลํ คเหตฺวา อญฺญเทว วา ปริเยสิตฺวา เภสชฺชํ กโรนฺโตปิ สนฺตุฏฺโฐว โหติฯ อยมสฺส คิลานปจฺจเย ยถาพลสนฺโตโสฯ

อปโร มหาปุญฺโญ พหุํ เตลมธุผาณิตาทิปณีตเภสชฺชํ ลภติฯ โส ตํ จีวรํ วิย เถรจิรปพฺพชิตพหุสฺสุตอปฺปลาภีคิลานานํ ทตฺวา เตสํ อาภเตน เยน เกนจิ ยาเปนฺโตปิ สนฺตุฏฺโฐว โหติฯ โย ปน เอกสฺมึ ภาชเน มุตฺตหรีฏกํ ฐเปตฺวา เอกสฺมึ จตุมธุรํ – ‘‘คณฺหาหิ, ภนฺเต, ยทิจฺฉสี’’ติ วุจฺจมาโน สจสฺส เตสุ อญฺญตเรนปิ โรโค วูปสมฺมติ, อถ มุตฺตหรีฏกํ นาม พุทฺธาทีหิ วณฺณิตนฺติ จตุมธุรํ ปฏิกฺขิปิตฺวา มุตฺตหรีฏเกเนว เภสชฺชํ กโรนฺโต ปรมสนฺตุฏฺโฐว โหติฯ อยมสฺส คิลานปจฺจเย ยถาสารุปฺปสนฺโตโสฯ

อิมินา ปน ทฺวาทสวิเธน อิตรีตรปจฺจยสนฺโตเสน สมนฺนาคตสฺส ภิกฺขุโน อฏฺฐ ปริกฺขารา วฏฺฏนฺติฯ ตีณิ จีวรานิ, ปตฺโต, ทนฺตกฏฺฐเจฺฉทนวาสิ, เอกา สูจิ, กายพนฺธนํ ปริสฺสาวนนฺติฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ –

> ‘‘ติจีวรญฺจ ปตฺโต จ, วาสิ สูจิ จ พนฺธนํ;
> ปริสฺสาวเนน อเฏฺฐเต, ยุตฺตโยคสฺส ภิกฺขุโน’’ติฯ

เต สเพฺพ กายปริหาริกาปิ โหนฺติ กุจฺฉิปริหาริกาปิฯ กถํ? ติจีวรํ ตาว นิวาเสตฺวา จ ปารุปิตฺวา จ วิจรณกาเล กายํ ปริหรติ, โปเสตีติ กายปริหาริกํ โหติฯ จีวรกเณฺณน อุทกํ ปริสฺสาเวตฺวา ปิวนกาเล ขาทิตพฺพผลาผลคหณกาเล จ กุจฺฉึ ปริหรติ; โปเสตีติ กุจฺฉิปริหาริกํ โหติฯ

ปตฺตปิ เตน อุทกํ อุทฺธริตฺวา นฺหานกาเล กุฏิปริภณฺฑกรณกาเล จ กายปริหาริโก โหติฯ อาหารํ คเหตฺวา ภุญฺชนกาเล กุจฺฉิปริหาริโกฯ

วาสิปิ ตาย ทนฺตกฏฺฐเจฺฉทนกาเล มญฺจปีฐานํ องฺคปาทจีวรกุฏิทณฺฑกสชฺชนกาเล จ กายปริหาริกา โหติฯ อุจฺฉุเฉทนนาฬิเกราทิตจฺฉนกาเล กุจฺฉิปริหาริกาฯ

สูจิปิ จีวรสิพฺพนกาเล กายปริหาริกา โหติฯ ปูวํ วา ผลํ วา วิชฺฌิตฺวา ขาทนกาเล กุจฺฉิปริหาริกาฯ

กายพนฺธนํ พนฺธิตฺวา วิจรณกาเล กายปริหาริกํฯ อุจฺฉุอาทีนิ พนฺธิตฺวา คหณกาเล กุจฺฉิปริหาริกํฯ

ปริสฺสาวนํ เตน อุทกํ ปริสฺสาเวตฺวา นฺหานกาเล, เสนาสนปริภณฺฑกรณกาเล จ กายปริหาริกํฯ ปานียํ ปริสฺสาวนกาเล, เตเนว ติลตณฺฑุลปุถุกาทีนิ คเหตฺวา ขาทนกาเล จ กุจฺฉิปริหาริยํฯ อยํ ตาว อฏฺฐปริกฺขาริกสฺส ปริกฺขารมตฺตาฯ นวปริกฺขาริกสฺส ปน เสยฺยํ ปวิสนฺตสฺส ตตฺรฏฺฐกํ ปจฺจตฺถรณํ วา กุญฺจิกา วา วฎฺฎติฯ ทสปริกฺขาริกสฺส นิสีทนํ วา จมฺมขณฺฑํ วา วฎฺฎติฯ เอกาทสปริกฺขาริกสฺส ปน กตฺตรยฏฺฐิ วา เตลนาฬิกา วา วฎฺฎติฯ ทฺวาทสปริกฺขาริกสฺส ฉตฺตํ วา อุปาหนํ วา วฎฺฎติฯ เอเตสุ จ อฏฺฐปริกฺขาริโกว สนฺตุฏฺโฐ, อิตเร อสนฺตุฏฺฐา มหิจฺฉา มหาภาราติ น วตฺตพฺพาฯ เอเตปิ หิ อปฺปิจฺฉาว สนฺตุฏฺฐาว สุภราว สลฺลหุกวุตฺติโนวฯ ภควา ปน น ยิมํ สุตฺตํ เตสํ วเสน กเถสิ, อฏฺฐปริกฺขาริกสฺส วเสน กเถสิฯ โส หิ ขุทฺทกวาสิญฺจ สูจิญฺจ ปริสฺสาวเน ปกฺขิปิตฺวา ปตฺตสฺส อโนฺต ฐเปตฺวา ปตฺตํ อํสกูเฏ ลเคฺคตฺวา ติจีวรํ กายปฏิพทฺธํ กตฺวา เยนิจฺฉกํ สุขํ ปกฺกมติฯ ปฏินิวเตฺตตฺวา คเหตพฺพํ นามสฺส น โหติฯ อิติ อิมสฺส ภิกฺขุโน สลฺลหุกวุตฺติตํ ทเสฺสโนฺต ภควา – ‘‘สนฺตุโฎฺฐ โหติ กายปริหาริเกน จีวเรนา’’ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **กายปริหาริเกนา**ติ กายปริหรณมตฺตเกนฯ **กุจฺฉิปริหาริเกนา**ติ กุจฺฉิปริหรณมตฺตเกนฯ **สมาทาเยว ปกฺกมตี**ติ อฏฺฐปริกฺขารมตฺตกํ สพฺพํ คเหตฺวาว กายปฏิพทฺธํ กตฺวาว คจฺฉติฯ ‘‘มม วิหาโร ปริเวณํ อุปฏฺฐาโก’’ติ อาสโงฺค วา พโนฺธ วา น โหติฯ โส ชิยา มุโตฺต สโร วิย, ยูถา อปกฺกโนฺต มทหตฺถี วิย จ อิจฺฉิติจฺฉิตํ เสนาสนํ วนสณฺฑํ รุกฺขมูลํ วนปพฺภารํ ปริภุญฺชโนฺต เอโกว ติฎฺฐติ, เอโกว นิสีทติฯ สพฺพิริยาปเถสุ เอโกว อทุติโยฯ

> ‘‘จาตุทฺทิโส อปฺปฏิโฆ จ โหติ,
> สนฺตุสฺสมาโน อิตรีตเรน;
> ปริสฺสยานํ สหิตา อฉมฺภี,
> เอโก จเร ขคฺควิสาณกโปฺป’’ติฯ (สุ. นิ. ๔๒);

เอวํ วณฺณิตํ ขคฺควิสาณกปฺปตํ อาปชฺชติฯ

อิทานิ ตมตฺถํ อุปมาย สาเธโนฺต – ‘‘เสยฺยถาปี’’ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ปกฺขี สกุโณ**ติ ปกฺขยุโตฺต สกุโณฯ **เฑตี**ติ อุปฺปตติฯ อยํ ปเนตฺถ สเงฺขปโตฺถ – สกุณา นาม ‘‘อสุกสฺมึ ปเทเส รุ

โกฺข ปริปกฺกผโล’’ติ ญตฺวา นานาทิสาหิ อาคนฺตฺวา นขปตฺตตุณฺฑาทีหิ ตสฺส ผลานิ วิชฺฌนฺตา วิธุนนฺตา ขาทนฺติฯ ‘อิทํ อชฺชตนาย, อิทํ สฺวาตนาย ภวิสฺสตี’ติ เตสํ น โหติฯ ผเล ปน ขีเณ เนว รุกฺขสฺส อารกฺขํ ฐเปนฺติ, น ตตฺถ ปตฺตํ วา นขํ วา ตุณฺฑํ วา ฐเปนฺติฯ อถ โข ตสฺมิํ รุกฺเข อนเปกฺโข หุตฺวา, โย ยํ ทิสาภาคํ อิจฺฉติ, โส เตน สปตฺตภาโรว อุปฺปติตฺวา คจฺฉติฯ เอวเมว อยํ ภิกฺขุ นิสฺสงฺโค นิรเปกฺโข เยน กามํ ปกฺกมติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘สมาทาเยว ปกฺกมตี’’ติฯ

นีวรณปฺปหานกถา

๒๑๖. **โส อิมินา จา**ติอาทินา กิํ ทเสฺสติ? อรญฺญวาสสฺส ปจฺจยสมฺปตฺติํ ทเสฺสติฯ ยสฺส หิ อิเม จตฺตาโร ปจฺจยา นตฺถิ, ตสฺส อรญฺญวาโส น อิชฺฌติฯ ติรจฺฉานคเตหิ วา วนจรเกหิ วา สทฺธิํ วตฺตพฺพตํ อาปชฺชติฯ อรเญฺญ อธิวตฺถา เทวตา – ‘‘กิํ เอวรูปสฺส ปาปภิกฺขุโน อรญฺญวาเสนา’’ติ เภรวสทฺทํ สาเวนฺติ, หเตฺถหิ สีสํ ปหริตฺวา ปลายนาการํ กโรนฺติฯ ‘‘อสุโก ภิกฺขุ อรญฺญํ ปวิสิตฺวา อิทญฺจิทญฺจ ปาปกมฺมํ อกาสี’’ติ อยโส ปตฺถรติฯ ยสฺส ปเนเต จตฺตาโร ปจฺจยา อตฺถิ, ตสฺส อรญฺญวาโส อิชฺฌติฯ โส หิ อตฺตโน สีลํ ปจฺจเวกฺขโนฺต กิญฺจิ กาฬกํ วา ติลกํ วา อปสฺสโนฺต ปีติํ อุปฺปาเทตฺวา ตํ ขยวยโต สมฺมสโนฺต อริยภูมิํ โอกฺกมติฯ อรเญฺญ อธิวตฺถา เทวตา อตฺตมนา วณฺณํ ภณนฺติฯ อิติสฺส อุทเก ปกฺขิตฺตเตลพินฺทุ วิย ยโส วิตฺถาริโก โหติฯ

ตตฺถ **วิวิตฺต**นฺติ สุญฺญํ, อปฺปสทฺทํ, อปฺปนิโคฺฆสนฺติ อโตฺถฯ เอตเทว หิ สนฺธาย วิภเงฺค – ‘‘วิวิตฺตนฺติ สนฺติเก เจปิ เสนาสนํ โหติ, ตญฺจ อนากิณฺณํ คหเฏฺฐหิ ปพฺพชิเตหิฯ เตน ตํ วิวิตฺต’’นฺติ วุตฺตํฯ เสติ เจว อาสติ จ เอตฺถาติ เสนาสนํ มญฺจปีฐาทีนเมตํ อธิวจนํฯ เตนาห – ‘‘เสนาสนนฺติ มโญฺจปิ เสนาสนํ , ปีฐมฺปิ, ภิสิปิ, พิโมฺพหนมฺปิ, วิหาโรปิ, อฑฺฒโยโคปิ, ปาสาโทปิ, หมฺมิยมฺปิ, คุหาปิ, อโฏฺฏปิ, มาโฬปิ เลณมฺปิ, เวฬุคุโมฺพปิ, รุกฺขมูลมฺปิ, มณฺฑโปปิ, เสนาสนํ, ยตฺถ วา ปน ภิกฺขู ปฏิกฺกมนฺติ, สพฺพเมตํ เสนาสน’’นฺติ (วิภ. ๕๒๗)ฯ

อปิ จ – ‘‘วิหาโร อฑฺฒโยโค ปาสาโท หมฺมิยํ คุหา’’ติ อิทํ วิหารเสนาสนํ นามฯ ‘‘มโญฺจ ปีฐํ ภิสิ พิโมฺพหน’’นฺติ อิทํ มญฺจปีฐเสนาสนํ นามฯ ‘‘จิมิลิกา จมฺมขโณฺฑ ติณสนฺถาโร ปณฺณสนฺถาโร’’ติ อิทํ สนฺถตเสนาสนํ นามฯ ‘‘ยตฺถ วา ปน ภิกฺขู ปฏิกฺกมนฺตี’’ติ อิทํ โอกาสเสนาสนํ นามาติฯ เอวํ จตุพฺพิธํ เสนาสนํ โหติ, ตํ สพฺพํ เสนาสนคฺคหเณน สงฺคหิตเมวฯ

อิธ ปนสฺส สกุณสทิสสฺส จาตุทฺทิสสฺส ภิกฺขุโน อนุจฺฉวิกเสนาสนํ ทเสฺสโนฺต อรญฺญํ รุกฺขมูลนฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อรญฺญ**นฺติ นิกฺขมิตฺวา พหิ อินฺทขีลา สพฺพเมตํ อรญฺญนฺติฯ อิทํ ภิกฺขุนีนํ วเสน อาคตํฯ ‘‘อารญฺญกํ นาม เสนาสนํ ปญฺจธนุสติกํ ปจฺฉิม’’นฺติ (ปารา. ๖๕๔) อิทํ ปน อิมสฺส ภิกฺขุโน อนุรูปํฯ ตสฺส ลกฺขณํ วิสุทฺธิมเคฺค ธุตงฺคนิเทฺทเส วุตฺตํฯ **รุกฺขมูล**นฺติ ยํ กิญฺจิ สนฺทจฺฉายํ วิวิตฺตรุกฺขมูลํฯ **ปพฺพต**นฺติ เสลํฯ ตตฺถ หิ อุทกโสณฺฑีสุ อุทกกิจฺจํ กตฺวา สีตาย รุกฺขจฺฉายาย นิสินฺนสฺส นานาทิสาสุ ขายมานาสุ สีเตน วาเตน พีชิยมานสฺส จิตฺตํ เอกคฺคํ โหติฯ **กนฺทร**นฺติ กํ วุจฺจติ อุทกํ, เตน ทาริตํ, อุทเกน ภินฺนํ ปพฺพตปเทสํฯ ยํ นทีตุมฺพนฺติปิ, นทีกุญฺชนฺติปิ วทนฺติฯ ตตฺถ หิ รชตปฏฺฏสทิสา วาลิกา โหติ, มตฺถเก มณิวิตานํ วิย วนคหณํ, มณิขนฺธสทิสํ อุทกํ สนฺทติฯ เอวรูปํ กนฺทรํ โอรุยฺห ปานียํ ปิวิตฺวา คตฺตานิ สีตานิ กตฺวา วาลิกํ อุสฺสาเปตฺวา ปํสุกูลจีวรํ ปญฺญเปตฺวา นิสินฺนสฺส สมณธมฺมํ กโรโต จิตฺตํ เอกคฺคํ โหติฯ **คิริคุห**นฺติ ทฺวินฺนํ ปพฺพตานํ อนฺตเร, เอกสฺมิํเยว วา อุมงฺคสทิสํ มหาวิวรํ สุสานลกฺขณํ วิสุทฺธิมเคฺค วุตฺตํฯ **วนปตฺถ**นฺติ คามนฺตํ อติกฺกมิตฺวา มนุสฺสานํ อนุปจารฏฺฐานํ, ยตฺถ น กสนฺติ

น วปนฺติ, เตเนวาห – ‘‘วนปตฺถนฺติ ทูรานเมตํ เสนาสนานํ อธิวจน’’นฺติอาทิฯ **อโพฺภกาส**นฺติ อจฺฉนฺนํฯ อากงฺขมาโน ปเนตฺถ จีวรกุฏึ กตฺวา วสติฯ **ปลาลปุญฺช**นฺติ ปลาลราสิฯ มหาปลาลปุญฺชโต หิ ปลาลํ นิกฺกฑฺฒิตฺวา ปพฺภารเลณสทิเส อาลเย กโรนฺติ, คจฺฉคุมฺภาทีนมฺปิ อุปริ ปลาลํ ปกฺขิปิตฺวา เหฏฺฐา นิสินฺนา สมณธมฺมํ กโรนฺติฯ ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ

ปจฺฉาภตฺตนฺติ ภตฺตสฺส ปจฺฉโตฯ **ปิณฺฑปาตปฏิกฺกนฺโต**ติ ปิณฺฑปาตปริเยสนโต ปฏิกฺกนฺโตฯ **ปลฺลงฺก**นฺติ สมนฺตโต อูรุพทฺธาสนํฯ **อาภุชิตฺวา**ติ พนฺธิตฺวาฯ **อุชุํ กายํ ปณิธาย**าติ อุปริมํ สรีรํ อุชุํ ฐเปตฺวา อฏฺฐารส ปิฏฺฐิกณฺฏกฏฺฐิเก โกฏิยา โกฏึ ปฏิปาเทตฺวาฯ เอวญฺหิ นิสินฺนสฺส จมฺมมํสนหารูนิ น ปณมนฺติฯ อถสฺส ยา เตสํ ปณมนปจฺจยา ขเณ ขเณ เวทนา อุปฺปเชฺชยฺยุํ, ตา นุปฺปชฺชนฺติฯ ตาสุ อนุปฺปชฺชมานาสุ จิตฺตํ เอกคฺคํ โหติ, กมฺมฏฺฐานํ น ปริปตติ, วุฑฺฒึ ผาตึ เวปุลฺลํ อุปคจฺฉติฯ **ปริมุขํ สตึ อุปฏฺฐเปตฺวา**ติ กมฺมฏฺฐานาภิมุขํ สตึ ฐปยิตฺวาฯ มุขสมีเป วา กตฺวาติ อโตฺถฯ เตเนว วิภเงฺค วุตฺตํ – ‘‘อยํ สติ อุปฏฺฐิตา โหติ สูปฏฺฐิตา นาสิกเคฺค วา มุขนิมิเตฺต วา, เตน วุจฺจติ ปริมุขํ สตึ อุปฏฺฐเปตฺวา’’ติ (วิภ. ๕๓๗)ฯ อถวา **ปรี**ติ ปริคฺคหโฏฺฐฯ **มุข**นฺติ นิยฺยานโฏฺฐฯ **สตี**ติ อุปฏฺฐานโฏฺฐฯ เตน วุจฺจติ – ‘‘ปริมุขํ สติ’’นฺติฯ เอวํ ปฏิสมฺภิทายํ วุตฺตนเยนเปตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ ตตฺรายํ สเงฺขโป – ‘‘ปริคฺคหิตนิยฺยานสตึ กตฺวา’’ติฯ

๒๑๗. **อภิชฺฌํ โลเก**ติ เอตฺถ ลุชฺชนปลุชฺชนเฏฺฐน ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา โลโก, ตสฺมา ปญฺจสุ อุปาทานกฺขเนฺธสุ ราคํ ปหาย กามจฺฉนฺทํ วิกฺขเมฺภตฺวาติ อยเมตฺถโตฺถฯ **วิคตาภิเชฺฌนา**ติ วิกฺขมฺภนวเสน ปหีนตฺตา วิคตาภิเชฺฌน, น จกฺขุวิญฺญาณสทิเสนาติ อโตฺถฯ **อภิชฺฌาย จิตฺตํ ปริโสเธตี**ติ อภิชฺฌาโต จิตฺตํ ปริโมเจติฯ ยถา ตํ สา มุญฺจติ เจว, มุญฺจิตฺวา จ น ปุน คณฺหติ, เอวํ กโรตีติ อโตฺถฯ **พฺยาปาทปโทสํ ปหายา**ติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ พฺยาปชฺชติ อิมินา จิตฺตํ ปูติกุมฺมาสาทโย วิย ปุริมปกตึ วิชหตีติ พฺยาปาโทฯ วิการาปตฺติยา ปทุสฺสติ, ปรํ วา ปทูเสติ วินาเสตีติ ปโทโสฯ อุภยเมตํ โกธเสฺสวาธิวจนํ ฯ ถินํ จิตฺตเคลญฺญํฯ มิทฺธํ เจตสิกเคลญฺญํ, ถินญฺจ มิทฺธญฺจ ถินมิทฺธํฯ **อาโลกสญฺญี**ติ รตฺติมฺปิ ทิวาทิฏฺฐาโลกสญฺชานนสมตฺถาย วิคตนีวรณาย ปริสุทฺธาย สญฺญาย สมนฺนาคโตฯ **สโต สมฺปชาโน**ติ สติยา จ ญาเณน จ สมนฺนาคโตฯ อิทํ อุภยํ อาโลกสญฺญาย อุปการตฺตา วุตฺตํฯ อุทฺธจฺจญฺจ กุกฺกุจฺจญฺจ อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจํฯ **ติณฺณวิจิกิโจฺฉ**ติ วิจิกิจฺฉํ ตริตฺวา อติกฺกมิตฺวา ฐิโตฯ ‘‘กถมิทํ กถมิท’’นฺติ เอวํ นปฺปวตฺตตีติ อกถํกถีฯ **กุสเลสุ ธเมฺมสู**ติ อนวเชฺชสุ ธเมฺมสุฯ ‘‘อิเม นุ โข กุสลา กถมิเม กุสลา’’ติ เอวํ น วิจิกิจฺฉติฯ น กงฺขตีติ อโตฺถฯ อยเมตฺถ สเงฺขโปฯ อิเมสุ ปน นีวรเณสุ วจนตฺถลกฺขณาทิเภทโต ยํ วตฺตพฺพํ สิยา, ตํ สพฺพํ วิสุทฺธิมเคฺค วุตฺตํฯ

๒๑๘. ยา ปนายํ **เสยฺยถาปิ มหาราชา**ติ อุปมา วุตฺตาฯ ตตฺถ **อิณํ อาทายา**ติ วฑฺฒิยา ธนํ คเหตฺวาฯ **พฺยนฺตึ กเรยฺยา**ติ วิคตนฺตํ กเรยฺย , ยถา เตสํ กากณิกมโตฺตปิ ปริยโนฺต นาม นาวสิสฺสติ, เอวํ กเรยฺย; สพฺพโส ปฏินิยฺยาเตยฺยาติ อโตฺถฯ **ตโต นิทาน**นฺติ อาณณฺยนิทานํฯ โส หิ ‘‘อณโณมฺหี’’ติ อาวชฺชโนฺต พลวปาโมชฺชํ ลภติ, โสมนสฺสํ อธิคจฺฉติ, เตน วุตฺตํ – **‘‘ลเภถ ปาโมชฺชํ, อธิคเจฺฉยฺย โสมนสฺส’’**นฺติฯ

๒๑๙. วิสภาคเวทนุปฺปตฺติยา กกเจเนว จตุอิริยาปถํ ฉินฺทโนฺต อาพาธตีติ อาพาโธ, สฺวาสฺส อตฺถีติ **อาพาธิโกฯ** ตํ สมุฏฺฐาเนน ทุเกฺขน **ทุกฺขิโตฯ อธิมตฺตคิลาโน**ติ พาฬฺหคิลาโนฯ **นจฺฉาเทยฺยา**ติ อธิมตฺตพฺยาธิปเรตตาย น รุเจฺจยฺยฯ **พลมตฺตา**ติ พลเมว, พลญฺจสฺส

กาเย น ภเวยฺยาติ อโตฺถฯ **ตโตนิทาน**นฺติ อาโรคฺยนิทานํฯ ตสฺส หิ – ‘‘อโรโคมฺหี’’ติ อาวชฺชยโต ตทุภยํ โหติฯ เตน วุตฺตํ – **‘‘ลเภถ ปาโมชฺชํ, อธิคเจฺฉยฺย โสมนสฺส’’**นฺติฯ

๒๒๐. **น จสฺส กิญฺจิ โภคานํ วโย**ติ กากณิกมตฺตมฺปิ โภคานํ วโย น ภเวยฺยฯ **ตโตนิทาน**นฺติ พนฺธนาโมกฺขนิทานํฯ เสสํ วุตฺตนเยเนว สพฺพปเทสุ โยเชตพฺพํฯ

๒๒๑-๒๒๒. **อนตฺตาธีโน**ติ น อตฺตนิ อธีโน, อตฺตโน รุจิยา กิญฺจิ กาตุํ น ลภติฯ **ปราธีโน**ติ ปเรสุ อธีโน ปรเสฺสว รุจิยา วตฺตติฯ **น เยน กามํ คโม**ติ เยน ทิสาภาเคนสฺส คนฺตุกามตา โหติ, อิจฺฉา อุปฺปชฺชติ คมนาย, เตน คนฺตุํ น ลภติฯ **ทาสพฺยา**ติ ทาสภาวาฯ **ภุชิโสฺส**ติ อตฺตโน สนฺตโกฯ **ตโตนิทาน**นฺติ ภุชิสฺสนิทานํฯ **กนฺตารทฺธานมคฺค**นฺติ กนฺตารํ อทฺธานมคฺคํ, นิรุทกํ ทีฆมคฺคนฺติ อโตฺถฯ **ตโตนิทาน**นฺติ เขมนฺตภูมินิทานํฯ

๒๒๓. **อิเม ปญฺจ นีวรเณ อปฺปหีเน**ติ เอตฺถ ภควา อปฺปหีนกามจฺฉนฺทนีวรณํ อิณสทิสํ, เสสานิ โรคาทิสทิสานิ กตฺวา ทเสฺสติฯ ตตฺรายํ สทิสตาฯ โย หิ ปเรสํ อิณํ คเหตฺวา วินาเสติ, โส เตหิ อิณํ เทหีติ วุจฺจมาโนปิ ผรุสํ วุจฺจมาโนปิ พชฺฌมาโนปิ วธียมาโนปิ กิญฺจิ ปฏิพาหิตุํ น สโกฺกติ, สพฺพํ ติติกฺขติฯ ติติกฺขาการณํ หิสฺส ตํ อิณํ โหติฯ เอวเมว โย ยมฺหิ กามจฺฉเนฺทน รชฺชติ, ตณฺหาสหคเตน ตํ วตฺถุํ คณฺหติ, โส เตน ผรุสํ วุจฺจมาโนปิ พชฺฌมาโนปิ วธียมาโนปิ สพฺพํ ติติกฺขติ, ติติกฺขาการณํ หิสฺส โส กามจฺฉโนฺท โหติ, ฆรสามิเกหิ วธียมานานํ อิตฺถีนํ วิยาติ, เอวํ อิณํ วิย กามจฺฉโนฺท ทฎฺฐโพฺพฯ

ยถา ปน ปิตฺตโรคาตุโร มธุสกฺกราทีสุปิ ทิเนฺนสุ ปิตฺตโรคาตุรตาย เตสํ รสํ น วินฺทติ, ‘‘ติตฺตกํ ติตฺตก’’นฺติ อุคฺคิรติเยวฯ เอวเมว พฺยาปนฺนจิโตฺต หิตกาเมหิ อาจริยุปชฺฌาเยหิ อปฺปมตฺตกมฺปิ โอวทิยมาโน โอวาทํ น คณฺหติฯ ‘‘อติ วิย เม ตุเมฺห อุปทฺทเวถา’’ติอาทีนิ วตฺวา วิพฺภมติฯ ปิตฺตโรคาตุรตาย โส ปุริโส มธุสกฺกราทีนํ วิย โกธาตุรตาย ฌานสุขาทิเภทํ สาสนรสํ น วินฺทตีติฯ เอวํ โรโค วิย พฺยาปาโท ทฎฺฐโพฺพฯ

ยถา ปน นกฺขตฺตทิวเส พนฺธนาคาเร พโทฺธ ปุริโส นกฺขตฺตสฺส เนว อาทึ น มชฺฌํ น ปริโยสานํ ปสฺสติฯ โส ทุติยทิวเส มุโตฺต อโห หิโยฺย นกฺขตฺตํ มนาปํ, อโห นจฺจํ, อโห คีตนฺติอาทีนิ สุตฺวาปิ ปฏิวจนํ น เทติฯ กึ การณา? นกฺขตฺตสฺส อนนุภูตตฺตาฯ เอวเมว ถินมิทฺธาภิภูโต ภิกฺขุ วิจิตฺตนเยปิ ธมฺมสฺสวเน ปวตฺตมาเน เนว ตสฺส อาทึ น มชฺฌํ น ปริโยสานํ ชานาติฯ โสปิ อุฎฺฐิเต ธมฺมสฺสวเน อโห ธมฺมสฺสวนํ, อโห การณํ, อโห อุปมาติ ธมฺมสฺสวนสฺส วณฺณํ ภณมานานํ สุตฺวาปิ ปฏิวจนํ น เทติฯ กึ การณา? ถินมิทฺธวเสน ธมฺมกถาย อนนุภูตตฺตาฯ เอวํ พนฺธนาคารํ วิย **ถินมิทฺธํ** ทฎฺฐพฺพํฯ

ยถา ปน นกฺขตฺตํ กีฬโนฺตปิ ทาโส – ‘‘อิทํ นาม อจฺจายิกํ กรณียํ อตฺถิ, สีฆํ ตตฺถ คจฺฉาหิฯ โน เจ คจฺฉสิ, หตฺถปาทํ วา เต ฉินฺทามิ กณฺณนาสํ วา’’ติ วุโตฺต สีฆํ คจฺฉติเยว ฯ นกฺขตฺตสฺส อาทิมชฺฌปริโยสานํ อนุภวิตุํ น ลภติ, กสฺมา? ปราธีนตาย, เอวเมว วินเย อปกตญฺญุนา วิเวกตฺถาย อรญฺญํ ปวิเฎฺฐนาปิ กิสฺมิญฺจิเทว อนฺตมโส กปฺปิยมํเสปิ อกปฺปิยมํสสญฺญาย อุปฺปนฺนาย วิเวกํ ปหาย สีลวิโสธนตฺถํ วินยธรสฺส สนฺติกํ คนฺตพฺพํ โหติ, วิเวกสุขํ อนุภวิตุํ น ลภติ, กสฺมา? อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจาภิภูตตายาติฯ เอวํ ทาสพฺยํ วิย **อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจํ** ทฎฺฐพฺพํฯ

ยถา ปน กนฺตารทฺธานมคฺคปฺปฏิปนฺโน ปุริโส โจเรหิ มนุสฺสานํ วิลุตฺตกาสํ ปหโต กาสญฺจ ทิสฺวา ทณฺฑกสทฺทนปิ สกุณสทฺทนปิ “โจรา อาคตา”ติ อุสฺสงฺกิตปริสงฺกิโตว โหติ, คจฺฉติปิ ติฏฺฐติปิ นิวตฺตติปิ, คตฏฺฐานโต อคตฏฺฐานเมว พหุตรํ โหติฯ โส กิจฺฉน กสิเรน เขมนฺตภูมึ ปาปุณาติ วา น วา ปาปุณาติฯ เอวเมว ยสฺส อฏฺฐสุ ฐาเนสุ วิจิกิจฺฉา อุปฺปนฺนา โหติ, โส – “พุทฺโธ นุ โข, โน นุ โข พุทฺโธ”ติอาทินา นเยน วิจิกิจฺฉนฺโต อธิมุจฺจิตฺวา สทฺธาย คณฺหิตุํ น สกฺโกติฯ อสกฺโกนฺโต มคฺคํ วา ผลํ วา น ปาปุณาตีติฯ ยถา กนฺตารทฺธานมคฺค – “โจรา อตฺถิ นตฺถี”ติ ปุนปฺปุนํ อาสปฺปนปริสปฺปนํ อปริโยคาหนํ ฉมฺภิตตฺตํ จิตฺตสฺส อุปฺปาเทนฺโต เขมนฺตปตฺติยา อนฺตรายํ กโรติ, เอวํ วิจิกิจฺฉาปิ – “พุทฺโธ นุ โข, น พุทฺโธ”ติ อาทินา นเยน ปุนปฺปุนํ อาสปฺปนปริสปฺปนํ อปริโยคาหนํ ฉมฺภิตตฺตํ จิตฺตสฺส อุปฺปาทยมานา อริยภูมิปฺปตฺติยา อนฺตรายํ กโรตีติ กนฺตารทฺธานมโคฺค วิย **วิจิกิจฺฉา** ทฏฺฐพฺพาฯ

๒๒๔. อิทานิ – **“เสยฺยถาปิ, มหาราช, อาณณฺย”**นฺติ เอตฺถ ภควา ปหีนกามจฺฉนฺทนีวรณํ อาณณฺยสทิสํ, เสสานิ อาโรคฺยาทิสทิสานิ กตฺวา ทเสฺสติฯ ตตฺรายํ สทิสตา, ยถา หิ ปุริโส อิณํ อาทาย กมฺมเนฺต ปโยเชตฺวา สมิทฺธตํ ปโตฺต – “อิทํ อิณํ นาม ปลิโพธมูล”นฺติ จิเนฺตตฺวา สวฑฺฒิกํ อิณํ นิยฺยาเตตฺวา ปณฺณํ ผาลาเปยฺยฯ อถสฺส ตโต ปฏฺฐาย เนว โกจิ ทูตํ เปเสติ, น ปณฺณํฯ โส อิณสามิเก ทิสฺวาปิ สเจ อิจฺฉติ, อาสนา อุฏฺฐหติ, โน เจ น อุฏฺฐหติ, กสฺมา? เตหิ สทฺธึ นิเลฺลปตาย อลคฺคตายฯ เอวเมว ภิกฺขุ – “อยํ **กามจฺฉโนฺท** นาม ปลิโพธมูล”นฺติ จิเนฺตตฺวา ฉ ธเมฺม ภาเวตฺวา กามจฺฉนฺทนีวรณํ ปชหติฯ เต ปน ฉ ธเมฺม มหาสติปฏฺฐาเน วณฺณยิสฺสามฯ ตเสฺสวํ ปหีนกามจฺฉนฺทสฺส ยถา อิณมุตฺตสฺส ปุริสสฺส อิณสฺสามิเก ทิสฺวา เนว ภยํ น ฉมฺภิตตฺตํ โหติฯ เอวเมว ปรวตฺถุมฺหิ เนว สโงฺค น พทฺโธ โหติฯ ทิพฺพานิปิ รูปานิ ปสฺสโต กิเลโส น สมุทาจรติฯ ตสฺมา ภควา อาณณฺยมิว กามจฺฉนฺทปฺปหานํ อาหฯ

ยถา ปน โส ปิตฺตโรคาตุโร ปุริโส เภสชฺชกิริยาย ตํ โรคํ วูปสเมตฺวา ตโต ปฏฺฐาย มธุสกฺกราทีนํ รสํ วินฺทติฯ เอวเมว ภิกฺขุ “อยํ **พฺยาปาโท** นาม มหา อนตฺถกโร”ติ ฉ ธเมฺม ภาเวตฺวา พฺยาปาทนีวรณํ ปชหติฯ สพฺพนีวรเณสุ ฉ ธเมฺม มหาสติปฏฺฐาเนเยว วณฺณยิสฺสามฯ น เกวลญฺจ เตเยว, เยปิ ถินมิทฺธาทีนํ ปหานาย ภาเวตพฺพา, เตปิ สเพฺพ ตเตฺถว วณฺณยิสฺสามฯ โส เอวํ ปหีนพฺยาปาโท ยถา ปิตฺตโรควิมุโตฺต ปุริโส มธุสกฺกราทีนํ รสํ สมฺปิยายมาโน ปฏิเสวติ, เอวเมว อาจารปณฺณตฺติอาทีนิ สิกฺขาปทานิ สิรสา สมฺปฏิจฺฉิตฺวา สมฺปิยายมาโน สิกฺขติฯ ตสฺมา ภควา อาโรคฺยมิว พฺยาปาทปฺปหานํ อาหฯ

ยถา โส นกฺขตฺตทิวเส พนฺธนาคารํ ปเวสิโต ปุริโส อปรสฺมึ นกฺขตฺตทิวเส – “ปุเพฺพปิ อหํ ปมาททาเสน พโทฺธ, เตน นกฺขตฺตํ นานุภวิํฯ อิทานิ อปฺปมโตฺต ภวิสฺสามี”ติ ยถาสฺส ปจฺจตฺถิกา โอกาสํ น ลภนฺติ, เอวํ อปฺปมโตฺต หุตฺวา นกฺขตฺตํ อนุภวิตฺวา – ‘อโห นกฺขตฺตํ, อโห นกฺขตฺต’นฺติ อุทานํ อุทาเนสิ, เอวเมว ภิกฺขุ – “อิทํ **ถินมิทฺธํ** นาม มหาอนตฺถกร”นฺติ ฉ ธเมฺม ภาเวตฺวา ถินมิทฺธนีวรณํ ปชหติ, โส เอวํ ปหีนถินมิโทฺธ ยถา พนฺธนา มุโตฺต ปุริโส สตฺตาหมฺปิ นกฺขตฺตสฺส อาทิมชฺฌปริโยสานํ อนุภวติ, เอวเมว ธมฺมนกฺขตฺตสฺส อาทิมชฺฌปริโยสานํ อนุภวโนฺต สห ปฏิสมฺภิทาหิ อรหตฺตํ ปาปุณาติฯ ตสฺมา ภควา พนฺธนา โมกฺขมิว ถินมิทฺธปฺปหานํ อาหฯ

ยถา ปน ทาโส กิญฺจิเทว มิตฺตํ อุปนิสฺสาย สามิกานํ ธนํ ทตฺวา อตฺตานํ ภุชิสฺสํ กตฺวา ตโต ปฏฺฐาย ยํ อิจฺฉติ, ตํ กโรติฯ เอวเมว ภิกฺขุ – “อิทํ **อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจํ** นาม มหา อนตฺถกร”นฺติ ฉ ธเมฺม ภาเวตฺวา อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจํ ปชหติฯ โส เอวํ ปหีนอุทฺธจฺจกุกฺกุโจฺจ ยถา ภุชิ

โสฺส ปุริโส ยํ อิจฺฉติ, ตํ กโรติ, น ตํ โกจิ พลกฺกาเรน ตโต นิวเตฺตติ , เอวเมว ยถา สุขํ เนกฺขมฺมปฏิปทํ ปฏิปชฺชติ, น ตํ อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจํ พลกฺกาเรน ตโต นิวเตฺตติฯ ตสฺมา ภควา ภุชิสฺสํ วิย อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจปฺปหานํ อาหฯ

ยถา พลวา ปุริโส หตฺถสารํ คเหตฺวา สชฺชาวุโธ สปริวาโร กนฺตารํ ปฏิปเชฺชยฺย, ตํ โจรา ทูรโตว ทิสฺวา ปลาเยยฺยุํฯ โส โสตฺถินา ตํ กนฺตารํ นิตฺถริตฺวา เขมนฺตํ ปโตฺต หฎฺฐตุโฎฺฐ อสฺสฯ เอวเมว ภิกฺขุ ‘‘อยํ **วิจิกิจฺฉา** นาม มหา อนตฺถการิกา’’ติ ฉ ธเมฺม ภาเวตฺวา วิจิกิจฺฉํ ปชหติ ฯ โส เอวํ ปหีนวิจิกิโจฺฉ ยถา พลวา ปุริโส สชฺชาวุโธ สปริวาโร นิพฺภโย โจเร ติณํ วิย อคเณตฺวา โสตฺถินา นิกฺขมิตฺวา เขมนฺตภูมิํ ปาปุณาติ, เอวเมว ภิกฺขุ ทุจฺจริตกนฺตารํ นิตฺถริตฺวา ปรมํ เขมนฺตภูมิํ อมตํ มหานิพฺพานํ ปาปุณาติฯ ตสฺมา ภควา เขมนฺตภูมิํ วิย วิจิกิจฺฉาปหานํ อาหฯ

๒๒๕. **ปาโมชฺชํ ชายตี**ติ ตุฎฺฐากาโร ชายติฯ **ปมุทิตสฺส ปีติ ชายตี**ติ ตุฎฺฐสฺส สกลสรีรํ โขภยมานา ปีติ ชายติฯ **ปีติมนสฺส กาโย ปสฺสมฺภตี**ติ ปีติสมฺปยุตฺตจิตฺตสฺส ปุคฺคลสฺส นามกาโย ปสฺสมฺภติ, วิคตทรโถ โหติฯ **สุขํ เวเทตี**ติ กายิกมฺปิ เจตสิกมฺปิ สุขํ เวทยติฯ **จิตฺตํ สมาธิยตี**ติ อิมินา เนกฺขมฺมสุเขน สุขิตสฺส อุปจารวเสนปิ อปฺปนาวเสนปิ จิตฺตํ สมาธิยติฯ

ปฐมชฺฌานกถา

๒๒๖. **โส วิวิเจฺจว กาเมหิ...เป.... ปฐมํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรตี**ติอาทิ ปน อุปจารสมาธินา สมาหิเต จิเตฺต อุปริวิเสสทสฺสนตฺถํ อปฺปนาสมาธินา สมาหิเต จิเตฺต ตสฺส สมาธิโน ปเภททสฺสนตฺถํ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ **อิมเมว กาย**นฺติ อิมํ กรชกายํฯ **อภิสเนฺทตี**ติ เตเมติ เสฺนเหติ, สพฺพตฺถ ปวตฺตปีติสุขํ กโรติฯ **ปริสเนฺทตี**ติ สมนฺตโต สเนฺทติฯ **ปริปูเรตี**ติ วายุนา ภสฺตํ วิย ปูเรติฯ **ปริปฺผรตี**ติ สมนฺตโต ผุสติฯ **สพฺพาวโต กายสฺสา**ติ อสฺส ภิกฺขุโน สพฺพโกฎฺฐาสวโต กายสฺส กิญฺจิ อุปาทินฺนกสนฺตติปวตฺติฎฺฐาเน ฉวิมํสโลหิตานุคตํ อณุมตฺตมฺปิ ฐานํ ปฐมชฺฌานสุเขน อผุฎํ นาม น โหติฯ

๒๒๗. **ทโกฺข**ติ เฉโก ปฏิพโล นฺหานียจุณฺณานิ กาตุเญฺจว ปโยเชตุญฺจ สเนฺนตุญฺจฯ **กํสถาเล**ติ เยน เกนจิ โลเหน กตภาชเนฯ มตฺติกภาชนํ ปน ถิรํ น โหติฯ สเนฺนนฺตสฺส ภิชฺชติฯ ตสฺมา ตํ น ทเสฺสติฯ **ปริโปฺผสกํ ปริโปฺผสก**นฺติ สิญฺจิตฺวา สิญฺจิตฺวาฯ **สเนฺนยฺยา**ติ วามหเตฺถน กํสถาลํ คเหตฺวา ทกฺขิณหเตฺถน ปมาณยุตฺตํ อุทกํ สิญฺจิตฺวา สิญฺจิตฺวา ปริมทฺทโนฺต ปิณฺฑํ กเรยฺยฯ **เสฺนหานุคตา**ติ อุทกสิเนเหน อนุคตาฯ **เสฺนหปเรตา**ติ อุทกสิเนเหน ปริคฺคหิตาฯ **สนฺตรพาหิรา**ติ สทฺธิํ อโนฺตปเทเสน เจว พหิปเทเสน จ สพฺพตฺถกเมว อุทกสิเนเหน ผุฎาติ อโตฺถฯ **น จ ปคฺฆรณี**ติ น จ พินฺทุ พินฺทุ อุทกํ ปคฺฆรติ, สกฺกา โหติ หเตฺถนปิ ทฺวีหิปิ ตีหิปิ องฺคุลีหิ คเหตุํ โอวฎฺฎิกายปิ กาตุนฺติ อโตฺถฯ

ทุติยชฺฌานกถา

๒๒๘-๒๒๙. ทุติยชฺฌานสุขูปมายํ **อุพฺภิโททโก**ติ อุพฺภินฺนอุทโก, น เหฎฺฐา อุพฺภิชฺชิตฺวา อุคฺคจฺฉนกอุทโกฯ อโนฺตเยว ปน อุพฺภิชฺชนกอุทโกติ อโตฺถฯ **อายมุข**นฺติ อาคมนมคฺโคฯ **เทโว**ติ เมโฆฯ **กาเลน กาล**นฺติ กาเล กาเล, อนฺวทฺธมาสํ วา อนุทสาหํ วาติ อโตฺถฯ **ธาร**นฺติ วุฎฺฐิํฯ **น อนุปฺปเวเจฺฉยฺยา**ติ น จ ปเวเสยฺย, น วเสฺสยฺยาติ อโตฺถฯ **สีตา วาริธารา อุพฺภิชฺชิตฺวา**ติ สีตํ ธารํ อุคฺคนฺตฺวา รหทํ ปูรยมานํ อุพฺภิชฺชิตฺวาฯ เหฎฺฐา อุคฺคจฺฉนอุทกญฺหิ

อุคฺคนฺตฺวา อุคฺคนฺตฺวา ภิชฺชนฺตํ อุทกํ โขเภติ, จตูหิ ทิสาหิ ปวิสนอุทกํ ปุราณปณฺณติณกฏฺฐทณฺฑกาทีหิ อุทกํ โขเภติ, วุฏฺฐิอุทกํ ธารานิปาตปุพฺพุฬเกหิ อุทกํ โขเภติฯ สนฺนิสินฺนเมว ปน หุตฺวา อิทฺธินิมฺมิตมิว อุปฺปชฺชมานํ อุทกํ อิมํ ปเทสํ ผรติ, อิมํ ปเทสํ น ผรตีติ นตฺถิ, เตน อผุโฏกาโส นาม น โหตีติฯ ตตฺถ รหโท วิย กรชกาโยฯ อุทกํ วิย ทุติยชฺฌานสุขํฯ เสสํ ปุริมนเยเนว เวทิตพฺพํฯ

ตติยชฺฌานกถา

๒๓๐-๒๓๑. ตติยชฺฌานสุขูปมายํ อุปฺปลานิ เอตฺถ สนฺตีติ อุปฺปลินีฯ เสสปททฺวเยปิ เอเสว นโยฯ เอตฺถ จ เสตรตฺตนีเลสุ ยํ กิญฺจิ อุปฺปลํ อุปฺปลเมวฯ อูนกสตปตฺตํ ปุณฺฑรีกํ, สตปตฺตํ ปทุมํฯ ปตฺตนิยมํ วา วินาปิ เสตํ ปทุมํ, รตฺตํ ปุณฺฑรีกนฺติ อยเมตฺถ วินิจฺฉโยฯ **อุทกานุคฺคตานี**ติ อุทกโต น อุคฺคตานิฯ **อโนฺต นิมุคฺคโปสีนี**ติ อุทกตลสฺส อโนฺต นิมุคฺคานิเยว หุตฺวา โปสีนิ, วฑฺฒีนีติ อโตฺถฯ เสสํ ปุริมนเยเนว เวทิตพฺพํฯ

จตุตฺถชฺฌานกถา

๒๓๒-๒๓๓. จตุตฺถชฺฌานสุขูปมายํ **ปริสุเทฺธน เจตสา ปริโยทาเตนา**ติ เอตฺถ นิรุปกฺกิเลสเฏฺฐน ปริสุทฺธํ, ปภสฺสรเฏฺฐน ปริโยทาตนฺติ เวทิตพฺพํฯ **โอทาเตน วเตฺถนา**ติ อิทํ อุตุผรณตฺถํ วุตฺตํฯ กิลิฏฺฐวเตฺถน หิ อุตุผรณํ น โหติ, ตงฺขณโธตปริสุเทฺธน อุตุผรณํ พลวํ โหติฯ อิมิสฺสาย หิ อุปมาย วตฺถํ วิย กรชกาโย, อุตุผรณํ วิย จตุตฺถชฺฌานสุขํฯ ตสฺมา ยถา สุนฺหาตสฺส ปุริสสฺส ปริสุทฺธํ วตฺถํ สสีสํ ปารุปิตฺวา นิสินฺนสฺส สรีรโต อุตุ สพฺพเมว วตฺถํ ผรติฯ น โกจิ วตฺถสฺส อผุโฏกาโส โหติฯ เอวํ จตุตฺถชฺฌานสุเขน ภิกฺขุโน กรชกายสฺส น โกจิ โอกาโส อผุโฏ โหตีติฯ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ อิเมสํ ปน จตุนฺนํ ฌานานํ อนุปทวณฺณนา จ ภาวนานโย จ วิสุทฺธิมเคฺค วุโตฺตติ อิธ น วิตฺถาริโตฯ

เอตฺตาวตา เจส รูปชฺฌานลาภีเยว, น อรูปชฺฌานลาภีติ น เวทิตโพฺพฯ น หิ อฏฺฐสุ สมาปตฺตีสุ จุทฺทสหากาเรหิ จิณฺณวสีภาวํ วินา อุปริ อภิญฺญาธิคโม โหติฯ ปาฬิยํ ปน รูปชฺฌานานิเยว อาคตานิฯ อรูปชฺฌานานิ อาหริตฺวา กเถตพฺพานิฯ

วิปสฺสนาญาณกถา

๒๓๔. **โส เอวํ สมาหิเต จิเตฺต...เป.... อาเนญฺชปฺปเตฺต**ติ โส จุทฺทสหากาเรหิ อฏฺฐสุ สมาปตฺตีสุ จิณฺณวสีภาโว ภิกฺขูติ ทเสฺสติ ฯ เสสเมตฺถ วิสุทฺธิมเคฺค วุตฺตนเยน เวทิตพฺพํฯ **ญาณทสฺสนาย จิตฺตํ อภินีหรตี**ติ เอตฺถ **ญาณทสฺสน**นฺติ มคฺคญาณมฺปิ, วุจฺจติ ผลญาณมฺปิ, สพฺพญฺญุตญฺญาณมฺปิ, ปจฺจเวกฺขณญาณมฺปิ, วิปสฺสนาญาณมฺปิฯ ‘‘กึ นุ โข, อาวุโส, ญาณทสฺสนวิสุทฺธตฺถํ ภควติ พฺรหฺมจริยํ วุสฺสตี’’ติ (มหานิ. ๑.๒๕๗) เอตฺถ หิ มคฺคญาณํ ญาณทสฺสนนฺติ วุตฺตํฯ ‘‘อยมโญฺญ อุตฺตริมนุสฺสธโมฺม อลมริยญาณทสฺสนวิเสโส อธิคโต ผาสุวิหาโร’’ติ (ม. นิ. ๑.๓๒๘) เอตฺถ ผลญาณํฯ ‘‘ภควโตปิ โข ญาณทสฺสนํ อุทปาทิ สตฺตาหกาลงฺกโต อาฬาโร กาลาโม’’ติ (มหาว. ๑๐) เอตฺถ สพฺพญฺญุตญฺญาณํฯ ‘‘ญาณญฺจ ปน เม ทสฺสนํ อุทปาทิ อกุปฺปา เม วิมุตฺติ, อยมนฺติมา ชาตี’’ติ (มหาว. ๑๖) เอตฺถ ปจฺจเวกฺขณญาณํ อิธ ปน ญาณทสฺสนาย จิตฺตนฺติ อิทํ วิปสฺสนาญาณํ ญาณทสฺสนนฺติ วุตฺตนฺติฯ

อภินีหรตีติ วิปสฺสนาญาณสฺส นิพฺพตฺตนตฺถาย ตนฺนินฺนํ ตโปฺปณํ ตปฺปพฺภารํ กโรติฯ **รูปี**ติ อาทีนมโตฺถ วุโตฺตเยวฯ **โอทนกุมฺมาสูปจโย**ติ โอทเนน เจว กุมฺมาเสน จ อุปจิโต วฑฺฒิโตฯ **อนิจฺจุจฺฉาทนปริมทฺทนเภทนวิทฺธํสนธโมฺม**ติ หุตฺวา อภาวเฏฺฐน อนิจฺจธโมฺมฯ ทุคฺคนฺธวิฆาตตฺถาย ตนุวิเลปเนน อุจฺฉาทนธโมฺมฯ องฺคปจฺจงฺคาพาธวิโนทนตฺถาย ขุทฺทกสมฺพาหเนน ปริมทฺทนธโมฺมฯ ทหรกาเล วา อูรูสุ สยาเปตฺวา คพฺภาวาเสน ทุสฺสณฺฐิตานํ เตสํ เตสํ องฺคานํ สณฺฐานสมฺปาทนตฺถํ อญฺฉนปีฬนาทิวเสน ปริมทฺทนธโมฺมฯ เอวํ ปริหริโตปิ เภทนวิทฺธํสนธโมฺม ภิชฺชติ เจว วิกิรติ จ, เอวํ สภาโวติ อโตฺถฯ ตตฺถ **รูปี จาตุมหาภูติโก**ติอาทีสุ ฉหิ ปเทหิ สมุทโย กถิโตฯ อนิจฺจปเทน สทฺธิํ ปจฺฉิเมหิ ทฺวีหิ อตฺถงฺคโมฯ **เอตฺถ สิตํ เอตฺถ ปฎิพทฺธ**นฺติ เอตฺถ จาตุมหาภูติเก กาเย นิสฺสิตญฺจ ปฎิพทฺธญฺจฯ

๒๓๕. **สุโภ**ติ สุนฺทโรฯ **ชาติมา**ติ ปริสุทฺธากรสมุฎฺฐิโตฯ **สุปริกมฺมกโต**ติ สุฎฺฐุ กตปริกโมฺม อปนีตปาสาณสกฺขโรฯ **อโจฺฉ**ติ ตนุจฺฉวิฯ **วิปฺปสโนฺน**ติ สุฎฺฐุ ปสโนฺนฯ **สพฺพาการสมฺปโนฺน**ติ โธวนเวธนาทีหิ สเพฺพหิ อากาเรหิ สมฺปโนฺนฯ **นีล**นฺติอาทีหิ วณฺณสมฺปตฺติํ ทเสฺสติฯ ตาทิสญฺหิ อาวุตํ ปากฎํ โหติฯ **เอวเมว โข**ติ เอตฺถ เอวํ อุปมาสํสนฺทนํ เวทิตพฺพํฯ มณิ วิย หิ กรชกาโยฯ อาวุตสุตฺตํ วิย วิปสฺสนาญาณํฯ จกฺขุมา ปุริโส วิย วิปสฺสนาลาภี ภิกฺขุ, หเตฺถ กริตฺวา ปจฺจเวกฺขโต อยํ โข มณีติ มณิโน อาวิภูตกาโล วิย วิปสฺสนาญาณํ, อภินีหริตฺวา นิสินฺนสฺส ภิกฺขุโน จาตุมหาภูติกกายสฺส อาวิภูตกาโล, ตตฺริทํ สุตฺตํ อาวุตนฺติ สุตฺตสฺสาวิภูตกาโล วิย วิปสฺสนาญาณํ, อภินีหริตฺวา นิสินฺนสฺส ภิกฺขุโน ตทารมฺมณานํ ผสฺสปญฺจมกานํ วา สพฺพจิตฺตเจตสิกานํ วา วิปสฺสนาญาณเสฺสว วา อาวิภูตกาโลติฯ

อิทญฺจ วิปสฺสนาญาณํ มคฺคญาณานนฺตรํฯ เอวํ สเนฺตปิ ยสฺมา อภิญฺญาวาเร อารเทฺธ เอตสฺส อนฺตราวาโร นตฺถิ ตสฺมา อิเธว ทสฺสิตํฯ ยสฺมา จ อนิจฺจาทิวเสน อกตสมฺมสนสฺส ทิพฺพาย โสตธาตุยา เภรวํ สทฺทํ สุณโต, ปุเพฺพนิวาสานุสฺสติยา เภรเว ขเนฺธ อนุสฺสรโต, ทิเพฺพน จกฺขุนา เภรวมฺปิ รูปํ ปสฺสโต ภยสนฺตาโส อุปฺปชฺชติ, น อนิจฺจาทิวเสน กตสมฺมสนสฺส ตสฺมา อภิญฺญํ ปตฺตสฺส ภยวิโนทนเหตุสมฺปาทนตฺถมฺปิ อิทํ อิเธว ทสฺสิตํฯ อปิ จ ยสฺมา วิปสฺสนาสุขํ นาเมตํ มคฺคผลสุขสมฺปาทกํ ปาฎิเยกฺกํ สนฺทิฎฺฐิกํ สามญฺญผลํ ตสฺมาปิ อาทิโตว อิทํ อิธ ทสฺสิตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

มโนมยิทฺธิญาณกถา

๒๓๖-๒๓๗. **มโนมย**นฺติ มเนน นิพฺพตฺติตํฯ **สพฺพงฺคปจฺจงฺคิ**นฺติ สเพฺพหิ องฺเคหิ จ ปจฺจเงฺคหิ จ สมนฺนาคตํฯ **อหีนินฺทฺริย**นฺติ สณฺฐานวเสน อวิกลินฺทฺริยํฯ อิทฺธิมตา นิมฺมิตรูปญฺหิ สเจ อิทฺธิมา โอทาโต ตมฺปิ โอทาตํฯ สเจ อวิทฺธกโณฺณ ตมฺปิ อวิทฺธกณฺณนฺติ เอวํ สพฺพากาเรหิ เตน สทิสเมว โหติฯ **มุญฺชมฺหา อีสิก**นฺติอาทิ อุปมาตฺตยมฺปิ หิ สทิสภาวทสฺสนตฺถเมว วุตฺตํฯ มุญฺชสทิสา เอว หิ ตสฺส อโนฺต อีสิกา โหติฯ โกสิสทิโสเยว อสิ, วฎฺฎาย โกสิยา วฎฺฎํ อสิเมว ปกฺขิปนฺติ, ปตฺถฎาย ปตฺถฎํ ฯ **กรณฺฑา**ติ อิทมฺปิ อหิกญฺจุกสฺส นามํ, น วิลีวกรณฺฑกสฺสฯ อหิกญฺจุโก หิ อหินา สทิโสว โหติฯ ตตฺถ กิญฺจาปิ ‘‘ปุริโส อหิํ กรณฺฑา อุทฺธเรยฺยา’’ติ หเตฺถน อุทฺธรมาโน วิย ทสฺสิโต, อถ โข จิเตฺตเนวสฺส อุทฺธรณํ เวทิตพฺพํฯ อยญฺหิ อหิ นาม สชาติยํ ฐิโต, กฎฺฐนฺตรํ วา รุกฺขนฺตรํ วา นิสฺสาย, ตจโต สรีรํ นิกฺกฑฺฒนปฺปโยคสงฺขาเตน ถาเมน, สรีรํ ขาทยมานํ วิย ปุราณตจํ ชิคุจฺฉโนฺตติ อิเมหิ จตูหิ การเณหิ สยเมว กญฺจุกํ ปชหติ, น สกฺกา ตโต อเญฺญน อุทฺธริตุํ, ตสฺมา จิเตฺตน อุทฺธรณํ สนฺธาย อิทํ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ อิติ มุญฺชาทิสทิสํ อิมสฺส ภิกฺขุโน สรีรํ, อีสิกาทิสทิสํ นิมฺมิตรูปนฺติฯ อิท

เมตฺถ โอปมฺมสํสนฺทนํฯ นิมฺมานวิธานํ ปเนตฺถ ปรโต จ อิทฺธิวิธาทิปญฺจอภิญฺญากถา สพฺพา กาเรน วิสุทฺธิมคฺเค วิตฺถาริตาติ ตตฺถ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพาฯ อุปมามตฺตเมว หิ อิธ อธิกํฯ

อิทฺธิวิธญาณาทิกถา

๒๓๘-๒๓๙. ตตฺถ เฉกกุมฺภการาทโย วิย อิทฺธิวิธญาณลาภี ภิกฺขุ ทฏฺฐพฺโพฯ สุปริกมฺมกตมตฺติกาทโย วิย อิทฺธิวิธญาณํ ทฏฺฐพฺพํฯ อิจฺฉิติจฺฉิตภาชนวิกติอาทิกรณํ วิย ตสฺส ภิกฺขุโน วิกุพฺพนํ ทฏฺฐพฺพํฯ

๒๔๐-๒๔๑. ทิพฺพโสตธาตุอุปมายํ ยสฺมา กนฺตารทฺธานมโคฺค สาสโงฺก โหติ สปฺปฏิภโยฯ ตตฺถ อุสฺสงฺกิตปริสงฺกิเตน ‘อยํ เภริสโทฺท’, ‘อยํ มุทิงฺคสโทฺท’ติ น สกฺกา ววตฺถเปตุํ, ตสฺมา กนฺตารคฺคหณํ อกตฺวา เขมมคฺคํ ทเสฺสโนฺต **อทฺธานมคฺคปฺปฏิปโนฺน**ติ อาหฯ อปฺปฏิภยญฺหิ เขมมคฺคํ สีเส สาฏกํ กตฺวา สณิกํ ปฏิปโนฺน วุตฺตปฺปกาเร สเทฺท สุขํ ววตฺถเปติฯ ตสฺส สวเนน เตสํ เตสํ สทฺทานํ อาวิภูตกาโล วิย โยคิโน ทูรสนฺติกเภทานํ ทิพฺพานเญฺจว มานุสฺสกานญฺจ สทฺทานํ อาวิภูตกาโล เวทิตโพฺพฯ

๒๔๒-๒๔๓. เจโตปริยญาณูปมายํ **ทหโร**ติ ตรุโณฯ **ยุวา**ติ โยพฺพเนฺนน สมนฺนาคโตฯ **มณฺฑนกชาติโก**ติ ยุวาปิ สมาโน น อาลสิโย น กิลิฏฺฐวตฺถสรีโร, อถ โข มณฺฑนปกติโก, ทิวสสฺส เทฺว ตโย วาเร นฺหายิตฺวา สุทฺธวตฺถปริทหนอลงฺการกรณสีโลติ อโตฺถฯ **สกณิก**นฺติ กาฬติลกวงฺคมุขทูสิปีฬกาทีนํ อญฺญตเรน สโทสํฯ ตตฺถ ยถา ตสฺส มุขนิมิตฺตํ ปจฺจเวกฺขโต มุเข โทโส ปากโฏ โหติ, เอวํ เจโตปริยญาณาย จิตฺตํ อภินีหริตฺวา นิสินฺนสฺส ภิกฺขุโน ปเรสํ โสฬสวิธํ จิตฺตํ ปากฏํ โหตีติ เวทิตพฺพํฯ

๒๔๔-๒๔๕. ปุเพฺพนิวาสญาณูปมายํ ตํ ทิวสํ กตกิริยา ปากฏา โหตีติ ตํ ทิวสํ คตคามตฺตยเมว คหิตํฯ ตตฺถ คามตฺตยคตปุริโส วิย ปุเพฺพนิวาสญาณลาภี ทฏฺฐโพฺพ, ตโย คามา วิย ตโย ภวา ทฏฺฐพฺพา, ตสฺส ปุริสสฺส ตีสุ คาเมสุ ตํ ทิวสํ กตกิริยาย อาวิภาโว วิย ปุเพฺพนิวาสาย จิตฺตํ อภินีหริตฺวา นิสินฺนสฺส ภิกฺขุโน ตีสุ ภเวสุ กตกิริยาย ปากฏภาโว ทฏฺฐโพฺพฯ

๒๔๖-๒๔๗. ทิพฺพจกฺขูปมายํ **วีถึ สญฺจรเนฺต**ติ อปราปรํ สญฺจรเนฺตฯ วีถึ จรเนฺตติปิ ปาโฐฯ อยเมวโตฺถฯ ตตฺถ นครมเชฺฌ สิงฺฆาฏกมฺหิ ปาสาโท วิย อิมสฺส ภิกฺขุโน กรชกาโย ทฏฺฐโพฺพ, ปาสาเท ฐิโต จกฺขุมา ปุริโส วิย อยเมว ทิพฺพจกฺขุํ ปตฺวา ฐิโต ภิกฺขุ, เคหํ ปวิสนฺตา วิย ปฏิสนฺธิวเสน มาตุกุจฺฉิยํ ปวิสนฺตา, เคหา นิกฺขมนฺตา วิย มาตุกุจฺฉิโต นิกฺขมนฺตา, รถิกาย วีถึ สญฺจรนฺตา วิย อปราปรํ สญฺจรณกสตฺตา, ปุรโต อโพฺภกาสฏฺฐาเน มเชฺฌ สิงฺฆาฏเก นิสินฺนา วิย ตีสุ ภเวสุ ตตฺถ ตตฺถ นิพฺพตฺตสตฺตา, ปาสาทตเล ฐิตปุริสสฺส เตสํ มนุสฺสานํ อาวิภูตกาโล วิย ทิพฺพจกฺขุญาณาย จิตฺตํ อภินีหริตฺวา นิสินฺนสฺส ภิกฺขุโน ตีสุ ภเวสุ นิพฺพตฺตสตฺตานํ อาวิภูตกาโล ทฏฺฐโพฺพฯ อิทญฺจ เทสนาสุขตฺถเมว วุตฺตํฯ อารุเปฺป ปน ทิพฺพจกฺขุสฺส โคจโร นตฺถีติฯ

อาสวกฺขยญาณกถา

๒๔๘. โส เอวํ สมาหิเต จิเตฺตติ อิธ วิปสฺสนาปาทกํ จตุตฺถชฺฌานจิตฺตํ เวทิตพฺพํฯ **อาสวานํ ขยญาณายา**ติ อาสวานํ ขยญาณนิพฺพตฺตนตฺถายฯ เอตฺถ จ **อาสวานํ ขโย** นาม ม

โคฺคปิ ผลมฺปิ นิพฺพานมฺปิ ภโงฺคปิ วุจฺจติฯ ‘‘ขเย ญาณํ, อนุปฺปาเท ญาณ’’นฺติ เอตฺถ หิ มโคฺค อาสวานํ ขโยติ วุตฺโตฯ ‘‘อาสวานํ ขยา สมโณ โหตี’’ติ (ม. นิ. ๑.๔๓๘) เอตฺถ ผลํฯ

> ‘‘ปรวชฺชานุปสฺสิสฺส, นิจฺจํ อุชฺฌานสญฺญิโน;
> อาสวา ตสฺส วฑฺฒนฺติ, อารา โส อาสวกฺขยา’’ติฯ (ธ. ป. ๒๕๓);

เอตฺถ นิพฺพานํฯ ‘‘อาสวานํ ขโย วโย เภโท อนิจฺจตา อนฺตรธาน’’นฺติ เอตฺถ ภโงฺคฯ อิธ ปน นิพฺพานํ อธิเปฺปตํฯ อรหตฺตมโคฺคปิ วฏฺฏติเยวฯ

จิตฺตํ อภินีหรตีติ วิปสฺสนา จิตฺตํ ตนฺนินฺนํ ตโปฺปณํ ตปฺปพฺภารํ กโรติฯ **โส อิทํ ทุกฺข**นฺติอาทีสุ ‘‘เอตฺตกํ ทุกฺขํ, น อิโต ภิโยฺย’’ติ สพฺพมฺปิ ทุกฺขสจฺจํ สรสลกฺขณปฏิเวเธน ยถาภูตํ ปชานาตีติ อโตฺถฯ ตสฺส จ ทุกฺขสฺส นิพฺพตฺติกํ ตณฺหํ ‘‘อยํ ทุกฺขสมุทโย’’ติฯ ตทุภยมฺปิ ยํ ฐานํ ปตฺวา นิรุชฺฌติ, ตํ เตสํ อปฺปวตฺติํ นิพฺพานํ ‘‘อยํ ทุกฺขนิโรโธ’’ติ; ตสฺส จ สมฺปาปกํ อริยมคฺคํ ‘‘อยํ ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทา’’ติ สรสลกฺขณปฏิเวเธน ยถาภูตํ ปชานาตีติ อโตฺถฯ

เอวํ สรูปโต สจฺจานิ ทเสฺสตฺวา ปุน กิเลสวเสน ปริยายโต ทเสฺสโนฺต **‘‘อิเม อาสวา’’**ติ อาทิมาหฯ **ตสฺส เอวํ ชานโต เอวํ ปสฺสโต**ติ ตสฺส ภิกฺขุโน เอวํ ชานนฺตสฺส เอวํ ปสฺสนฺตสฺส, สห วิปสฺสนาย โกฏิปฺปตฺตํ มคฺคํ กเถสิฯ **กามาสวา**ติ กามาสวโตฯ **วิมุจฺจตี**ติ อิมินา มคฺคกฺขณํ ทเสฺสติฯ **วิมุตฺตสฺมิ**นฺติ อิมินา ผลกฺขณํฯ **วิมุตฺตมิติ ญาณํ โหตี**ติ อิมินา ปจฺจเวกฺขณญาณํฯ **ขีณา ชาตี**ติอาทีหิ ตสฺส ภูมิํฯ เตน หิ ญาเณน ขีณาสโว ปจฺจเวกฺขโนฺต ขีณา ชาตีติอาทีนิ ปชานาติฯ

กตมา ปนสฺส ชาติ ขีณา? กถญฺจ นํ ปชานาตีติ? น ตาวสฺส อตีตา ชาติ ขีณา, ปุเพฺพว ขีณตฺตาฯ น อนาคตา, อนาคเต วายามาภาวโตฯ น ปจฺจุปฺปนฺนา, วิชฺชมานตฺตาฯ ยา ปน มคฺคสฺส อภาวิตตฺตา อุปฺปเชฺชยฺย เอกจตุปญฺจโวการภเวสุ เอกจตุปญฺจกฺขนฺธปฺปเภทา ชาติ, สา มคฺคสฺส ภาวิตตฺตา อายติํ อนุปฺปาทธมฺมตํ อาปชฺชเนน ขีณาฯ ตํ โส มคฺคภาวนาย ปหีนกิเลเส ปจฺจเวกฺขิตฺวา ‘‘กิเลสาภาเว วิชฺชมานมฺปิ กมฺมํ อายติํ อปฺปฏิสนฺธิกํว โหตี’’ติ ชานโนฺต ปชานาติฯ

วุสิตนฺติ วุตฺถํ ปริวุตฺถํฯ **พฺรหฺมจริย**นฺติ มคฺคพฺรหฺมจริยํฯ ปุถุชฺชนกลฺยาณเกน หิ สทฺธิํ สตฺต เสกฺขา พฺรหฺมจริยวาสํ วสนฺติ นาม, ขีณาสโว วุตฺถวาโส, ตสฺมา โส อตฺตโน พฺรหฺมจริยวาสํ ปจฺจเวกฺขโนฺต วุสิตํ พฺรหฺมจริยนฺติ ปชานาติฯ **กตํ กรณีย**นฺติ จตูสุ สเจฺจสุ จตูหิ มเคฺคหิ ปริญฺญาปหานสจฺฉิกิริยาภาวนาวเสน โสฬสวิธํ กิจฺจํ นิฏฺฐาปิตํฯ เตน เตน มเคฺคน ปหาตพฺพกิเลสา ปหีนา, ทุกฺขมูลํ สมุจฺฉินฺนนฺติ อโตฺถฯ ปุถุชฺชนกลฺยาณกาทโย หิ ตํ กิจฺจํ กโรนฺติ, ขีณาสโว กตกรณีโยฯ ตสฺมา โส อตฺตโน กรณียํ ปจฺจเวกฺขโนฺต กตํ กรณียนฺติ ปชานาติฯ **นาปรํ อิตฺถตฺตายา**ติ อิทานิ ปุน อิตฺถภาวาย เอวํ โสฬสกิจฺจภาวาย กิเลสกฺขยภาวาย วา กตฺตพฺพํ มคฺคภาวนากิจฺจํ เม นตฺถีติ ปชานาติฯ อถ วา **อิตฺถตฺตายา**ติ อิตฺถภาวโต อิมสฺมา เอวํ ปการาฯ อิทานิ วตฺตมานขนฺธสนฺตานา อปรํ ขนฺธสนฺตานํ มยฺหํ นตฺถิฯ อิเม ปน ปญฺจกฺขนฺธา ปริญฺญาตา ติฏฺฐนฺติ ฉินฺนมูลกา รุกฺขา วิย, เต จริมกจิตฺตนิโรเธน อนุปาทาโน วิย ชาตเวโท นิพฺพายิสฺสนฺติ อปณฺณตฺติกภาวญฺจ คมิสฺสนฺตีติ ปชานาติฯ

๒๔๙. **ปพฺพตสเงฺขเป**ติ ปพฺพตมตฺถเกฯ **อนาวิโล**ติ นิกฺกทฺทโมฯ สิปฺปิโย จ สมฺพุกา จ **สิปฺปิสมฺพุกํฯ** สกฺขรา จ กถลานิ จ **สกฺขรกถลํฯ** มจฺฉานํ คุมฺพา ฆฏาติ **มจฺฉคุมฺพํฯ**

ติฏฺฐนฺตมฺปิ จรนฺตมฺปีติ เอตฺถ สกฺขรกถลํ ติฏฺฐติเยว, อิตรานิ จรนฺติปิ ติฏฺฐนฺติปิฯ ยถา ปน อนฺตรนฺตรา ฐิตาสุปิ นิสินฺนาสุปิ วิชฺชมานาสุปิ ''เอตา คาโว จรนฺตี''ติ จรนฺติโย อุปาทาย อิตราปิ จรนฺตีติ วุจฺจนฺติฯ เอวํ ติฏฺฐนฺตเมว สกฺขรกถลํ อุปาทาย อิตรมฺปิ ทฺวยํ ติฏฺฐนฺตนฺติ วุตฺตํฯ อิตรญฺจ ทฺวยํ จรนฺตํ อุปาทาย สกฺขรกถลมฺปิ จรนฺตนฺติ วุตฺตํฯ ตตฺถ จกฺขุมโต ปุริสสฺส ตีเร ฐตฺวา ปสฺสโต สิปฺปิกสมฺพุกาทีนํ วิภูตกาโล วิย อาสวานํ ขยาย จิตฺตํ อภินีหริตฺวา นิสินฺนสฺส ภิกฺขุโน จตุนฺนํ สจฺจานํ วิภูตกาโล ทฏฺฐพฺโพติฯ

เอตฺตาวตา วิปสฺสนาญาณํ, มโนมยญาณํ, อิทฺธิวิธญาณํ, ทิพฺพโสตญาณํ, เจโตปริยญาณํ, ปุเพฺพนิวาสญาณํ, ทิพฺพจกฺขุวเสน นิปฺผนฺนํ อนาคตํสญาณยถากมฺมูปคญาณทฺวยํ, ทิพฺพจกฺขุญาณํ, อาสวกฺขยญาณนฺติ ทส ญาณานิ นิทฺทิฏฺฐานิ โหนฺติฯ เตสํ อารมฺมณวิภาโค ชานิตโพฺพ – ตตฺถ วิปสฺสนาญาณํ ปริตฺตมหคฺคตอตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนอชฺฌตฺตพหิทฺธาวเสน สตฺตวิธารมฺมณํฯ มโนมยญาณํ นิมฺมิตพฺพรูปายตนมตฺตเมว อารมฺมณํ กโรตีติ ปริตฺตปจฺจุปฺปนฺนพหิทฺธารมฺมณํฯ อาสวกฺขยญาณํ อปฺปมาณพหิทฺธานวตฺตพฺพารมฺมณํฯ อวเสสานํ อารมฺมณเภโท วิสุทฺธิมเคฺค วุโตฺตฯ **อุตฺตริตรํ วา ปณีตตรํ วา**ติ เยน เกนจิ ปริยาเยน อิโต เสฏฺฐตรํ สามญฺญผลํ นาม นตฺถีติ ภควา อรหตฺตนิกูเฏน เทสนํ นิฏฺฐาเปสิฯ

อชาตสตฺตุอุปาสกตฺตปฏิเวทนากถา

๒๕๐. ราชา ตตฺถ ตตฺถ สาธุการํ ปวเตฺตโนฺต อาทิมชฺฌปริโยสานํ สกฺกจฺจํ สุตฺวา ''จิรํ วตมฺหิ อิเม ปเญฺห ปุถู สมณพฺราหฺมเณ ปุจฺฉโนฺต, ถุเส โกเฏฺฏโนฺต วิย กิญฺจิ สารํ นาลตฺถํ, อโห วต ภควโต คุณสมฺปทา, โย เม ทีปสหสฺสํ ชาเลโนฺต วิย มหนฺตํ อาโลกํ กตฺวา อิเม ปเญฺห วิสฺสเชฺชสิฯ สุจิรํ วตมฺหิ ทสพลสฺส คุณานุภาวํ อชานโนฺต วญฺจิโต''ติ จิเนฺตตฺวา พุทฺธคุณานุสฺสรณสมฺภูตาย ปญฺจวิธาย ปีติยา ผุฏฺฐสรีโร อตฺตโน ปสาทํ อาวิกโรโนฺต อุปาสกตฺตํ ปฏิเวเทสิฯ ตํ ทเสฺสตุํ ''เอวํ วุเตฺต ราชา''ติอาทิ อารทฺธํฯ

ตตฺถ **อภิกฺกนฺตํ, ภเนฺต**ติ อยํ อภิกฺกนฺตสโทฺท ขยสุนฺทราภิรูปอพฺภนุโมทเนสุ ทิสฺสติฯ ''อภิกฺกนฺตา ภเนฺต, รตฺติ, นิกฺขโนฺต ปฐโม ยาโม, จิรนิสิโนฺน ภิกฺขุสโงฺฆ''ติอาทีสุ (อ. นิ. ๘.๒๐) หิ ขเย ทิสฺสติฯ ''อยํ เม ปุคฺคโล ขมติ, อิเมสํ จตุนฺนํ ปุคฺคลานํ อภิกฺกนฺตตโร จ ปณีตตโร จา''ติอาทีสุ (อ. นิ. ๔.๑๐๐) สุนฺทเรฯ

''โก เม วนฺทติ ปาทานิ, อิทฺธิยา ยสสา ชลํ;
อภิกฺกเนฺตน วเณฺณน, สพฺพา โอภาสยํ ทิสา''ติฯ (วิ. ว. ๘๕๗);

อาทีสุ อภิรูเปฯ ''อภิกฺกนฺตํ โภ, โคตมา''ติอาทีสุ (ปารา. ๑๕) อพฺภนุโมทเนฯ อิธาปิ อพฺภนุโมทเนเยวฯ ยสฺมา จ อพฺภนุโมทเน, ตสฺมา 'สาธุ สาธุ ภเนฺต'ติ วุตฺตํ โหตีติ เวทิตโพฺพฯ

ภเย โกเธ ปสํสายํ, ตุริเต โกตูหลจฺฉเร;
หาเส โสเก ปสาเท จ, กเร อาเมฑิตํ พุโธติฯ

อิมินา จ ลกฺขเณน อิธ ปสาทวเสน, ปสํสาวเสน จายํ ทฺวิกฺขตฺตุํ วุโตฺตติ เวทิตโพฺพฯ อถวา **อภิกฺกนฺต**นฺติ อภิกนฺตํ อติอิฏฺฐํ อติมนาปํ อติสุนฺทรนฺติ วุตฺตํ โหติฯ

เอตฺถ เอเกน อภิกฺกนฺตสทฺเทน เทสนํ โถเมติ, เอเกน อตฺตโน ปสาทํฯ อยเญฺหตฺถ อธิปฺปาโย, อภิกฺกนฺตํ ภเนฺต, ยทิทํ ภควโต ธมฺมเทสนา, ‘อภิกฺกนฺตํ’ ยทิทํ ภควโต ธมฺมเทสนํ อาคมฺม มม ปสาโทติฯ ภควโตเยว วา วจนํ เทฺว เทฺว อเตฺถ สนฺธาย โถเมติฯ ภควโต วจนํ อภิกฺกนฺตํ โทสนาสนโต, อภิกฺกนฺตํ คุณาธิคมนโตฯ ตถา สทฺธาชนนโต, ปญฺญาชนนโต, สาตฺถโต, สพฺยญฺชนโต, อุตฺตานปทโต, คมฺภีรตฺถโต, กณฺณสุขโต, หทยงฺคมโต, อนตฺตุกฺกํสนโต , อปรวมฺภนโต, กรุณาสีตลโต, ปญฺญาวทาตโต, อาปาถรมณียโต, วิมทฺทกฺขมโต, สุยฺยมานสุขโต, วีมํสิยมานหิตโตติ เอวมาทีหิ โยเชตพฺพํฯ

ตโต ปรมฺปิ จตูหิ อุปมาหิ เทสนํเยว โถเมติฯ ตตฺถ **นิกฺกุชฺชิต**นฺติ อโธมุขฐปิตํ เหฏฺฐามุขชาตํ วาฯ **อุกฺกุเชฺชยฺยา**ติ อุปริ มุขํ กเรยฺยฯ **ปฏิจฺฉนฺน**นฺติ ติณปณฺณาทิฉาทิตํฯ **วิวเรยฺยา**ติ อุคฺฆาเฏยฺยฯ **มูฬฺหสฺส วา**ติ ทิสามูฬฺหสฺสฯ **มคฺคํ อาจิเกฺขยฺยา**ติ หเตฺถ คเหตฺวา ‘‘เอส มโคฺค’’ติ วเทยฺย, **อนฺธกาเร**ติ กาฬปกฺขจาตุทฺทสี อฑฺฒรตฺตฆนวนสณฺฑเมฆปฏเลหิ จตุรเงฺค ตเมฯ อยํ ตาว อนุตฺตานปทโตฺถฯ อยํ ปน สาธิปฺปายโยชนาฯ ยถา โกจิ นิกฺกุชฺชิตํ อุกฺกุเชฺชยฺย, เอวํ สทฺธมฺมวิมุขํ อสทฺธเมฺม ปติตํ มํ อสทฺธมฺมา วุฎฺฐาเปนฺตนฯ ยถา ปฏิจฺฉนฺนํ วิวเรยฺย, เอวํ กสฺสปสฺส ภควโต สาสนนฺตรธานา ปภุติ มิจฺฉาทิฎฺฐิคหนปฏิจฺฉนฺนํ สาสนํ วิวรเนฺตน, ยถา มูฬฺหสฺส มคฺคํ อาจิเกฺขยฺย, เอวํ กุมฺมคฺคมิจฺฉามคฺคปฺปฏิปนฺนสฺส เม สคฺคโมกฺขมคฺคํ อาวิกโรเนฺตน, ยถา อนฺธกาเร เตลปโชฺชตํ ธาเรยฺย, เอวํ โมหนฺธการนิมุคฺคสฺส เม พุทฺธาทิรตนรูปานิ อปสฺสโต ตปฺปฏิจฺฉาทกโมหนฺธการวิทฺธํสกเทสนาปโชฺชตธารเกน มยฺหํ ภควตา เอเตหิ ปริยาเยหิ ปกาสิตตฺตา อเนกปริยาเยน ธโมฺม ปกาสิโตติฯ

เอวํ เทสนํ โถเมตฺวา อิมาย เทสนาย รตนตฺตเย ปสนฺนจิโตฺต ปสนฺนาการํ กโรโนฺต **เอสาห**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **เอสาห**นฺติ เอโส อหํ ฯ **ภควนฺตํ สรณํ คจฺฉามี**ติ ภควา เม สรณํ, ปรายนํ, อฆสฺส ตาตา, หิตสฺส จ วิธาตาติฯ อิมินา อธิปฺปาเยน ภควนฺตํ คจฺฉามิ ภชามิ เสวามิ ปยิรุปาสามิ, เอวํ วา ชานามิ พุชฺฌามีติฯ เยสญฺหิ ธาตูนํ คติอโตฺถ, พุทฺธิปิ เตสํ อโตฺถฯ ตสฺมา คจฺฉามีติ อิมสฺส ชานามิ พุชฺฌามีติ อยมฺปิ อโตฺถ วุโตฺตฯ **ธมฺมญฺจ ภิกฺขุสงฺฆญฺจา**ติ เอตฺถ ปน อธิคตมเคฺค สจฺฉิกตนิโรเธ ยถานุสิฏฺฐํ ปฏิปชฺชมาเน จตูสุ อปาเยสุ อปตมาเน ธาเรตีติ ธโมฺม, โส อตฺถโต อริยมโคฺค เจว นิพฺพานญฺจฯ วุตฺตเญฺจตํ – ‘‘ยาวตา, ภิกฺขเว, ธมฺมา สงฺขตา, อริโย อฎฺฐงฺคิโก มโคฺค เตสํ อคฺคมกฺขายตี’’ติ (อ. นิ. ๔.๓๔) วิตฺถาโรฯ น เกวลญฺจ อริยมโคฺค เจว นิพฺพานญฺจฯ อปิ จ โข อริยผเลหิ สทฺธึ ปริยตฺติธโมฺมปิ ฯ วุตฺตเญฺหตํ ฉตฺตมาณวกวิมาเน –

> ‘‘ราควิราคมเนชมโสกํ, ธมฺมมสงฺขตมปฺปฏิกูลํ;
> มธุรมิมํ ปคุณํ สุวิภตฺตํ, ธมฺมมิมํ สรณตฺถมุเปหี’’ติฯ (วิ. ว. ๘๘๗);

เอตฺถ หิ **ราควิราโค**ติ มโคฺค กถิโตฯ **อเนชมโสก**นฺติ ผลํฯ **ธมฺมมสงฺขต**นฺติ นิพฺพานํฯ **อปฺปฏิกูลํ มธุรมิมํ ปคุณํ สุวิภตฺต**นฺติ ปิฎกตฺตเยน วิภตฺตา ธมฺมกฺขนฺธาติฯ ทิฎฺฐิสีลสํฆาเตน สํหโตติ สโงฺฆ, โส อตฺถโต อฎฺฐ อริยปุคฺคลสมูโหฯ วุตฺตเญฺหตํ ตสฺมิเญฺญว วิมาเน –

> ‘‘ยตฺถ จ ทินฺนมหปฺผลมาหุ, จตูสุ สุจีสุ ปุริสยุเคสุ;
> อฎฺฐ จ ปุคฺคลธมฺมทสา เต, สงฺฆมิมํ สรณตฺถมุเปหี’’ติฯ (วิ. ว. ๘๘๘);

ภิกฺขูนํ สโงฺฆ ภิกฺขุสโงฺฆฯ เอตฺตาวตา ราชา ตีณิ สรณคมนานิ ปฏิเวเทสิฯ

สรณคมนกถา

อิทานิ เตสุ สรณคมเนสุ โกสลฺลตฺถํ สรณํ, สรณคมนํ, โย จ สรณํ คจฺฉติ, สรณคมนปฺปเภโท, สรณคมนผลํ, สงฺกิเลโส, เภโทติ, อยํ วิธิ เวทิตโพฺพฯ เสยฺยถิทํ – สรณตฺถโต ตาว หึสตีติ สรณํฯ สรณคตานํ เตเนว สรณคมเนน ภยํ สนฺตาสํ ทุกฺขํ ทุคฺคติปริกิเลสํ หนติ วินาเสตีติ อโตฺถ, รตนตฺตยเสฺสเวตํ อธิวจนํฯ

อถ วา หิเต ปวตฺตเนน อหิตา จ นิวตฺตเนน สตฺตานํ ภยํ หึสติ พุโทฺธฯ ภวกนฺตารา อุตฺตารเณน อสฺสาสทาเนน จ ธโมฺม; อปฺปกานมฺปิ การานํ วิปุลผลปฏิลาภกรเณน สโงฺฆ ฯ ตสฺมา อิมินาปิ ปริยาเยน รตนตฺตยํ สรณํฯ ตปฺปสาทตคฺครุตาหิ วิหตกิเลโส ตปฺปรายณตาการปฺปวโตฺต จิตฺตุปฺปาโท สรณคมนํฯ ตํ สมงฺคีสโตฺต สรณํ คจฺฉติฯ วุตฺตปฺปกาเรน จิตฺตุปฺปาเทน เอตานิ เม ตีณิ รตนานิ สรณํ, เอตานิ ปรายณนฺติ เอวํ อุเปตีติ อโตฺถฯ เอวํ ตาว สรณํ, สรณคมนํ, โย จ สรณํ คจฺฉติ, อิทํ ตยํ เวทิตพฺพํฯ

สรณคมนปฺปเภเท ปน ทุวิธํ สรณคมนํ – โลกุตฺตรํ โลกิยญฺจฯ ตตฺถ โลกุตฺตรํ ทิฏฺฐสจฺจานํ มคฺคกฺขเณ สรณคมนุปกฺกิเลสสมุเจฺฉเทน อารมฺมณโต นิพฺพานารมฺมณํ หุตฺวา กิจฺจโต สกเลปิ รตนตฺตเย อิชฺฌติฯ โลกิยํ ปุถุชฺชนานํ สรณคมนุปกฺกิเลสวิกฺขมฺภเนน อารมฺมณโต พุทฺธาทิคุณารมฺมณํ หุตฺวา อิชฺฌติฯ ตํ อตฺถโต พุทฺธาทีสุ วตฺถูสุ สทฺธาปฏิลาโภ สทฺธามูลิกา จ สมฺมาทิฏฺฐิ ทสสุ ปุญฺญกิริยวตฺถูสุ ทิฏฺฐิชุกมฺมนฺติ วุจฺจติฯ ตยิทํ จตุธา วตฺตติ – อตฺตสนฺนิยฺยาตเนน, ตปฺปรายณตาย, สิสฺสภาวูปคมเนน, ปณิปาเตนาติฯ

ตตฺถ **อตฺตสนฺนิยฺยาตนํ** นาม – ‘‘อชฺชาทิํ กตฺวา อหํ อตฺตานํ พุทฺธสฺส นิยฺยาเตมิ, ธมฺมสฺส, สงฺฆสฺสา’’ติ เอวํ พุทฺธาทีนํ อตฺตปริจฺจชนํฯ **ตปฺปรายณตา** นาม ‘‘อชฺชาทิํ กตฺวา ‘อหํ พุทฺธปรายโณ, ธมฺมปรายโณ, สงฺฆปรายโณ’ติฯ มํ ธาเรถา’’ติ เอวํ ตปฺปรายณภาโวฯ **สิสฺสภาวูปคมนํ** นาม – ‘‘อชฺชาทิํ กตฺวา – ‘อหํ พุทฺธสฺส อเนฺตวาสิโก, ธมฺมสฺส, สงฺฆสฺส อเนฺตวาสิโก’ติ มํ ธาเรถา’’ติ เอวํ สิสฺสภาวูปคโมฯ **ปณิปาโต** นาม – ‘‘อชฺชาทิํ กตฺวา อหํ อภิวาทนปจฺจุฏฺฐานอญฺชลิกมฺมสามีจิกมฺมํ พุทฺธาทีนํเยว ติณฺณํ วตฺถูนํ กโรมี’ติ มํ ธาเรถา’’ติ เอวํ พุทฺธาทีสุ ปรมนิปจฺจาการโรฯ อิเมสญฺหิ จตุนฺนํ อาการานํ อญฺญตรมฺปิ กโรเนฺตน คหิตํเยว โหติ สรณํฯ

อปิ จ ภควโต อตฺตานํ ปริจฺจชามิ, ธมฺมสฺส, สงฺฆสฺส, อตฺตานํ ปริจฺจชามิ, ชีวิตํ ปริจฺจชามิ, ปริจฺจโตฺตเยว เม อตฺตา, ปริจฺจตฺตํเยว ชีวิตํ, ชีวิตปริยนฺติกํ พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ, พุโทฺธ เม สรณํ เลณํ ตาณนฺติ ; เอวมฺปิ อตฺตสนฺนิยฺยาตนํ เวทิตพฺพํฯ ‘‘สตฺถารญฺจ วตาหํ ปเสฺสยฺยํ, ภควนฺตเมว ปเสฺสยฺยํ, สุคตญฺจ วตาหํ ปเสฺสยฺยํ, ภควนฺตเมว ปเสฺสยฺยํ, สมฺมาสมฺพุทฺธญฺจ วตาหํ ปเสฺสยฺยํ, ภควนฺตเมว ปเสฺสยฺย’’นฺติ (สํ. นิ. ๒.๑๕๔)ฯ เอวมฺปิ มหากสฺสปสฺส สรณคมนํ วิย สิสฺสภาวูปคมนํ เวทิตพฺพํฯ

> ‘‘โส อหํ วิจริสฺสามิ, คามา คามํ ปุรา ปุรํ;
> นมสฺสมาโน สมฺพุทฺธํ, ธมฺมสฺส จ สุธมฺมต’’นฺติฯ (สุ. นิ. ๑๙๔);

เอวมฺปิ อาฬวกาทีนํ สรณคมนํ วิย ตปฺปรายณตา เวทิตพฺพาฯ อถ โข พฺรหฺมายุ พฺราหฺมโณ อุฏฺฐายาสนา เอกํสํ อุตฺตราสงฺคํ กริตฺวา ภควโต ปาเทสุ สิรสา นิปติตฺวา ภควโต ปาทานิ มุเขน จ ปริจุมฺพติ, ปาณีหิ จ ปริสมฺพาหติ, นามญฺจ สาเวติ – ‘‘พฺรหฺมายุ อหํ, โภ

โคตม พฺราหฺมโณ, พฺรหฺมายุ อหํ, โภ โคตม พฺราหฺมโณ’’ติ (ม. นิ. ๒.๓๙๔) เอวมฺปิ ปณิปาโต ทฏฺฐโพฺพฯ

โส ปเนส ญาติภยาจริยทกฺขิเณยฺยวเสน จตุพฺพิโธ โหติฯ ตตฺถ ทกฺขิเณยฺยปณิปาเตน สรณคมนํ โหติ, น อิตเรหิฯ เสฏฺฐวเสเนว หิ สรณํ คณฺหาติ, เสฏฺฐวเสน จ ภิชฺชติฯ ตสฺมา โย สากิโย วา โกลิโย วา – ‘‘พุโทฺธ อมฺหากํ ญาตโก’’ติ วนฺทติ, อคฺคหิตเมว โหติ สรณํฯ โย วา – ‘‘สมโณ โคตโม ราชปูชิโต มหานุภาโว อวนฺทียมาโน อนตฺถมฺปิ กเรยฺยา’’ติ ภเยน วนฺทติ, อคฺคหิตเมว โหติ สรณํฯ โย วา โพธิสตฺตกาเล ภควโต สนฺติเก กิญฺจิ อุคฺคหิตํ สรมาโน พุทฺธกาเล วา –

‘‘จตุธา วิภเช โภเค, ปณฺฑิโต ฆรมาวสํ;
เอเกน โภคํ ภุเญฺชยฺย, ทฺวีหิ กมฺมํ ปโยชเย;
จตุตฺถญฺจ นิธาเปยฺย, อาปทาสุ ภวิสฺสตี’’ติฯ (ที. นิ. ๓.๒๖๕);

เอวรูปํ อนุสาสนิํ อุคฺคเหตฺวา – ‘‘อาจริโย เม’’ติ วนฺทติ, อคฺคหิตเมว โหติ สรณํฯ โย ปน – ‘‘อยํ โลเก อคฺคทกฺขิเณโยฺย’’ติ วนฺทติ, เตเนว คหิตํ โหติ สรณํฯ

เอวํ คหิตสรณสฺส จ อุปาสกสฺส วา อุปาสิกาย วา อญฺญติตฺถิเยสุ ปพฺพชิตมฺปิ ญาติํ – ‘‘ญาตโก เม อย’’นฺติ วนฺทโต สรณคมนํ น ภิชฺชติ, ปเคว อปพฺพชิตํฯ ตถา ราชานํ ภยวเสน วนฺทโตฯ โส หิ รฏฺฐปูชิตตฺตา อวนฺทียมาโน อนตฺถมฺปิ กเรยฺยาติฯ ตถา ยํ กิญฺจิ สิปฺปํ สิกฺขาปกํ ติตฺถิยมฺปิ – ‘‘อาจริโย เม อย’’นฺติ วนฺทโตปิ น ภิชฺชติ, เอวํ สรณคมนปฺปเภโท เวทิตโพฺพฯ

เอตฺถ จ โลกุตฺตรสฺส สรณคมนสฺส จตฺตาริ สามญฺญผลานิ วิปากผลํ, สพฺพทุกฺขกฺขโย อานิสํสผลํฯ วุตฺตเญฺหตํ –

‘‘โย จ พุทฺธญฺจ ธมฺมญฺจ, สงฺฆญฺจ สรณํ คโต;
จตฺตาริ อริยสจฺจานิ, สมฺมปฺปญฺญาย ปสฺสติฯ

ทุกฺขํ ทุกฺขสมุปฺปาทํ, ทุกฺขสฺส จ อติกฺกมํ;
อริยํ อฏฺฐงฺคิกํ มคฺคํ, ทุกฺขูปสมคามินํฯ

เอตํ โข สรณํ เขมํ, เอตํ สรณมุตฺตมํ;
เอตํ สรณมาคมฺม, สพฺพทุกฺขา ปมุจฺจตี’’ติฯ (ธ. ป. ๑๙๒);

อปิ จ นิจฺจาทิโต อนุปคมนาทิวเสน เปตสฺส อานิสํสผลํ เวทิตพฺพํฯ วุตฺตเญฺหตํ – ‘‘อฏฺฐานเมตํ อนวกาโส, ยํ ทิฏฺฐิสมฺปโนฺน ปุคฺคโล กญฺจิ สงฺขารํ นิจฺจโต อุปคเจฺฉยฺย…เป…. กญฺจิ สงฺขารํ สุขโต…เป…. กญฺจิ ธมฺมํ อตฺตโต อุปคเจฺฉยฺย…เป…. มาตรํ ชีวิตา โวโรเปยฺย…เป…. ปิตรํ…เป…. อรหนฺตํ…เป…. ปทุฏฺฐจิโตฺต ตถาคตสฺส โลหิตํ อุปฺปาเทยฺย…เป….. สงฺฆํ ภิเนฺทยฺย…เป…. อญฺญํ สตฺถารํ อุทฺทิเสยฺย, เนตํ ฐานํ วิชฺชตี’’ติ (อ. นิ. ๑.๒๙๐)ฯ โลกิยสฺส ปน สรณคมนสฺส ภวสมฺปทาปิ โภคสมฺปทาปิ ผลเมวฯ วุตฺตเญฺหตํ –

‘‘เย เกจิ พุทฺธํ สรณํ คตาเส, น เต คมิสฺสนฺติ อปายภูมิํ;
ปหาย มานุสํ เทหํ, เทวกายํ ปริปูเรสฺสนฺตี’’ติฯ (สํ. นิ. ๑.๓๗);

อปรมฺปิ วุตฺตํ – ‘‘อถ โข สกฺก เทวานมิโนฺท อสีติยา เทวตาสหเสฺสหิ สทฺธึ เยนายสฺมา มหาโมคฺคลฺลาโน เตนุปสงฺกมิ…เป…. เอกมนฺตํ ฐิตํ โข สกฺกํ เทวานมินฺทํ อายสฺมา มหาโมคฺคลฺลาโน เอตทโวจ – ‘‘สาธุ โข, เทวานมินฺท, พุทฺธํ สรณคมนํ โหติฯ พุทฺธํ สรณคมนเหตุ โข, เทวานมินฺท, เอวมิเธกเจฺจ สตฺตา กายสฺส เภทา ปรํ มรณา สุคตึ สคฺคํ โลกํ อุปปชฺชนฺติ…เป…. เต อเญฺญ เทเว ทสหิ ฐาเนหิ อธิคณฺหนฺติ – ทิเพฺพน อายุนา, ทิเพฺพน วเณฺณน, ทิเพฺพน สุเขน, ทิเพฺพน ยเสน, ทิเพฺพน อาธิปเตเยฺยน, ทิเพฺพหิ รูเปหิ สเทฺทหิ คเนฺธหิ รเสหิ โผฎฺฐเพฺพหี’’ติ (สํ. นิ. ๔.๓๔๑)ฯ เอส นโย ธเมฺม จ สเงฺฆ จฯ อปิ จ เวลามสุตฺตาทีนํ วเสนาปิ สรณคมนสฺส ผลวิเสโส เวทิตโพฺพฯ เอวํ สรณคมนสฺส ผลํ เวทิตพฺพํฯ

ตตฺถ จ โลกิยสรณคมนํ ตีสุ วตฺถูสุ อญฺญาณสํสยมิจฺฉาญาณาทีหิ สํกิลิสฺสติ, น มหาชุติกํ โหติ, น มหาวิปฺผารํฯ โลกุตฺตรสฺส นตฺถิ สํกิเลโสฯ โลกิยสฺส จ สรณคมนสฺส ทุวิโธ เภโท – สาวโชฺช จ อนวโชฺช จฯ ตตฺถ สาวโชฺช อญฺญสตฺถาราทีสุ อตฺตสนฺนิยฺยาตนาทีหิ โหติ, โส จ อนิฎฺฐผโล โหติฯ อนวโชฺช กาลกิริยาย โหติ, โส อวิปากตฺตา อผโลฯ โลกุตฺตรสฺส ปน เนวตฺถิ เภโทฯ ภวนฺตเรปิ หิ อริยสาวโก อญฺญํ สตฺถารํ น อุทฺทิสตีติฯ เอวํ สรณคมนสฺส สํกิเลโส จ เภโท จ เวทิตโพฺพติฯ

อุปาสกํ มํ ภเนฺต ภควา ธาเรตูติ มํ ภควา ‘‘อุปาสโก อย’’นฺติ เอวํ ธาเรตุ, ชานาตูติ อโตฺถฯ อุปาสกวิธิโกสลฺลตฺถํ ปเนตฺถ – โก อุปาสโก? กสฺมา อุปาสโกติ วุจฺจติ ? กิมสฺส สีลํ? โก อาชีโว? กา วิปตฺติ? กา สมฺปตฺตีติ? อิทํ ปกิณฺณกํ เวทิตพฺพํฯ

ตตฺถ **โก อุปาสโก**ติ โย โกจิ สรณคโต คหโฎฺฐฯ วุตฺตเญฺหตํ – ‘‘ยโต โข, มหานาม, พุทฺธํ สรณํ คโต โหติ, ธมฺมํ สรณํ คโต โหติ, สงฺฆํ สรณํ คโต โหติฯ เอตฺตาวตา โข, มหานาม, อุปาสโก โหตี’’ติ (สํ. นิ. ๕.๑๐๓๓)ฯ

กสฺมา อุปาสโกติ รตนตฺตยํ อุปาสนโตฯ โส หิ พุทฺธํ อุปาสตีติ อุปาสโก, ตถา ธมฺมํ สงฺฆํฯ

กิมสฺส สีลนฺติ ปญฺจ เวรมณิโยฯ ยถาห – ‘‘ยโต โข, มหานาม, อุปาสโก ปาณาติปาตา ปฎิวิรโต โหติ, อทินฺนาทานา… กาเมสุมิจฺฉาจารา… มุสาวาทา… สุราเมรยมชฺชปมาทฎฺฐานา ปฎิวิรโต โหติ, เอตฺตาวตา โข, มหานาม, อุปาสโก สีลวา โหตี’’ติ (สํ. นิ. ๕.๑๐๓๓)ฯ

โก อาชีโวติ ปญฺจ มิจฺฉาวณิชฺชา ปหาย ธเมฺมน สเมน ชีวิตกปฺปนํฯ วุตฺตเญฺหตํ – ‘‘ปญฺจิมา, ภิกฺขเว, วณิชฺชา อุปาสเกน อกรณียาฯ กตมา ปญฺจ? สตฺถวณิชฺชา, สตฺตวณิชฺชา, มํสวณิชฺชา, มชฺชวณิชฺชา, วิสวณิชฺชาฯ อิมา โข, ภิกฺขเว, ปญฺจ วณิชฺชา อุปาสเกน อกรณียา’’ติ (อ. นิ. ๕.๑๗๗)ฯ

กา วิปตฺตีติ ยา ตเสฺสว สีลสฺส จ อาชีวสฺส จ วิปตฺติ, อยมสฺส วิปตฺติฯ อปิ จ ยาย เอส จณฺฑาโล เจว โหติ, มลญฺจ ปติกุโฎฺฐ จ, สาปิสฺส วิปตฺตีติ เวทิตพฺพาฯ เต จ อตฺถโต อสฺสทฺธิยาทโย ปญฺจ ธมฺมา โหนฺติฯ ยถาห – ‘‘ปญฺจหิ, ภิกฺขเว, ธเมฺมหิ สมนฺนาคโต อุปาสโก อุปาสกจณฺฑาโล จ โหติ, อุปาสกมลญฺจ, อุปาสกปติกุโฎฺฐ จฯ กตเมหิ ปญฺจหิ? อสฺสโทฺธ โหติ, ทุสฺสีโล โหติ, โกตูหลมงฺคลิโก โหติ, มงฺคลํ ปเจฺจติ, โน กมฺมํ, อิโต จ พหิทฺธา ทกฺขิเณยฺยํ ปริเยสติ, ตตฺถ จ ปุพฺพการํ กโรตี’’ติ (อ. นิ. ๕.๑๗๕)ฯ

กา สมฺปตฺตีติ ยา จสฺส สีลสมฺปทา เจว อาชีวสมฺปทา จ, สา สมฺปตฺติ; เย จสฺส รตนภาวาทิกรา สทฺธาทโย ปญฺจ ธมฺมาฯ ยถาห – ‘‘ปญฺจหิ, ภิกฺขเว, ธมฺเมหิ สมนฺนาคโต อุปาสโก อุปาสกรตนญฺจ โหติ, อุปาสกปทุมญฺจ, อุปาสกปุณฺฑรีกญฺจฯ กตเมหิ ปญฺจหิ? สทฺโธ โหติ, สีลวา โหติ, น โกตูหลมงฺคลิโก โหติ, กมฺมํ ปเจฺจติ, โน มงฺคลํ, น อิโต พหิทฺธา ทกฺขิเณยฺยํ คเวสติ, อิธ จ ปุพฺพการํ กโรตี’’ติ (อ. นิ. ๕.๑๗๕)ฯ

อชฺชตเคฺคติ เอตฺถายํ **อคฺค**สทฺโท อาทิโกฏฺโกฏฺฐาสเสฏฺฐสุ ทิสฺสติฯ ‘‘อชฺชตเคฺค, สมฺม โทวาริก, อาวรามิ ทฺวารํ นิคณฺฐานํ นิคณฺฐีน’’นฺติอาทีสุ (ม. นิ. ๒.๗๐) หิ อาทิมฺหิ ทิสฺสติฯ ‘‘เตเนว องฺคุลเคฺคน ตํ องฺคุลคฺคํ ปรามเสยฺย ฯ อุจฺฉคฺคํ เวฬคฺค’’นฺติอาทีสุ (กถา. ๒๘๑) โกฏิยํฯ ‘‘อมฺพิลคฺคํ วา มธุรคฺคํ วา ติตฺตกคฺคํ วา วิหารเคฺคน วา ปริเวณเคฺคน วา ภาเชตุ’’นฺติอาทีสุ (จูฬว. ๓๑๗) โกฏฺฐาเสฯ ‘‘ยาวตา, ภิกฺขเว, สตฺตา อปทา วา…เป…. ตถาคโต เตสํ อคฺคมกฺขายตี’’ติอาทีสุ (อ. นิ. ๔.๓๔) เสฏฺฐฯ อิธ ปนายํ อาทิมฺหิ ทฏฺฐโพฺพฯ ตสฺมา อชฺชตเคฺคติ อชฺชตํ อาทึ กตฺวาติ เอวเมตฺถโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **อชฺชต**นฺติ อชฺชภาวํฯ อชฺชทเคฺคติ วา ปาโฐ, ทกาโร ปทสนฺธิกโรฯ อชฺช อคฺคนฺติ อโตฺถฯ

ปาณุเปตนฺติ ปาเณหิ อุเปตํฯ ยาว เม ชีวิตํ ปวตฺตติ, ตาว อุเปตํ อนญฺญสตฺถุกํ ตีหิ สรณคมเนหิ สรณํ คตํ อุปาสกํ กปฺปิยการกํ มํ ภควา ธาเรตุ ชานาตุฯ อหญฺหิ สเจปิ เม ติขิเณน อสินา สีสํ ฉิเนฺทยฺย, เนว พุทฺธํ ‘‘น พุโทฺธ’’ติ วา, ธมฺมํ ‘‘น ธโมฺม’’ติ วา, สงฺฆํ ‘‘น สโงฺฆ’’ติ วา วเทยฺยนฺติฯ

เอวํ อตฺตสนฺนิยฺยาตเนน สรณํ คนฺตฺวา อตฺตนา กตํ อปราธํ ปกาเสโนฺต อจฺจโย มํ, ภเนฺตติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อจฺจโย**ติ อปราโธฯ **มํ อจฺจคมา**ติ มํ อติกฺกมฺม อภิภวิตฺวา ปวโตฺตฯ **ธมฺมิกํ ธมฺมราชาน**นฺติ เอตฺถ ธมฺมํ จรตีติ ธมฺมิโกฯ ธเมฺมเนว ราชา ชาโต, น ปิตุฆาตนาทินา อธเมฺมนาติ ธมฺมราชาฯ **ชีวิตา โวโรเปสิ**นฺติ ชีวิตา วิโยเชสึฯ **ปฏิคฺคณฺหาตู**ติ ขมตุฯ **อายตึ สํวราย**าติ อนาคเต สํวรตฺถายฯ ปุน เอวรูปสฺส อปราธสฺส โทสสฺส ขลิตสฺส อกรณตฺถายฯ

๒๕๑. **ตคฺฆา**ติ เอกํเส นิปาโตฯ **ยถา ธมฺมํ ปฏิกโรสี**ติ ยถา ธโมฺม ฐิโต ตเถว กโรสิ, ขมาเปสีติ วุตฺตํ โหติฯ **ตํ เต มยํ ปฏิคฺคณฺหามา**ติ ตํ ตว อปราธํ มยํ ขมามฯ **วุฑฺฒิเหสา, มหาราช อริยสฺส วินเย**ติ เอสา, มหาราช, อริยสฺส วินเย พุทฺธสฺส ภควโต สาสเน วุฑฺฒิ นามฯ กตมา? ยายํ อจฺจยํ อจฺจยโต ทิสฺวา ยถาธมฺมํ ปฏิกริตฺวา อายตึ สํวราปชฺชนา, เทสนํ ปน ปุคฺคลาธิฏฺฐานํ กโรโนฺต – ‘‘โย อจฺจยํ อจฺจยโต ทิสฺวา ยถาธมฺมํ ปฏิกโรติ, อายตึ สํวรํ อาปชฺชตี’’ติ อาหฯ

๒๕๒. **เอวํ วุเตฺต**ติ เอวํ ภควตา วุเตฺตฯ **หนฺท จ ทานิ มยํ ภเนฺต**ติ เอตฺถ หนฺทาติ วจสายเตฺถ นิปาโตฯ โส หิ คมนวจสายํ กตฺวา เอวมาหฯ **พหุกิจฺจา**ติ พลวกิจฺจาฯ **พหุกรณียา**ติ ตเสฺสว เววจนํฯ **ยสฺสทานิ ตฺว**นฺติ ยสฺส อิทานิ ตฺวํ มหาราช คมนสฺส กาลํ มญฺญสิ ชานาสิ, ตสฺส กาลํ ตฺวเมว ชานาสีติ วุตฺตํ โหติฯ **ปทกฺขิณํ กตฺวา ปกฺกามี**ติ ติกฺขตฺตุํ ปทกฺขิณํ กตฺวา ทสนขสโมธานสมุชฺชลํ อญฺชลึ สิรสิ ปติฏฺฐเปตฺวา ยาว ทสฺสนวิสยํ ภควโต อภิมุโขว ปฏิกฺกมิตฺวา ทสฺสนวิชหนฏฺฐานภูมิยํ ปญฺจปติฏฺฐิเตน วนฺทิตฺวา ปกฺกามิฯ

๒๕๓. **ขตายํ, ภิกฺขเว, ราชา**ติ ขโต อยํ, ภิกฺขเว, ราชาฯ **อุปหตาย**นฺติ อุปหโต อยํฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – อยํ, ภิกฺขเว, ราชา ขโต อุปหโต ภินฺนปติโฏฺฐ ชาโต, ตถาเนน อตฺตนาว อตฺ

ตา ขโต, ยถา อตฺตโน ปติฏฺฐา น ชาตาติฯ **วิรช**นฺติ ราครชาทิวิรหิตํฯ ราคมลาทีนํเยว วิคตตฺตา **วีตมลํฯ ธมฺมจกฺขุ**นฺติ ธเมฺมสุ วา จกฺขุํ, ธมฺมมยํ วา จกฺขุํ, อเญฺญสุ ฐาเนสุ ติณฺณํ มคฺคานเมตํ อธิวจนํฯ อิธ ปน โสตาปตฺติมคฺคเสฺสวฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – สเจ อิมินา ปิตา ฆาติโต นาภวิสฺส, อิทานิ อิเธวาสเน นิสิโนฺน โสตาปตฺติมคฺคํ ปโตฺต อภวิสฺส, ปาปมิตฺตสํสเคฺคน ปนสฺส อนฺตราโย ชาโตฯ เอวํ สเนฺตปิ ยสฺมา อยํ ตถาคตํ อุปสงฺกมิตฺวา รตนตฺตยํ สรณํ คโต, ตสฺมา มม สาสนมหนฺตตาย ยถา นาม โกจิ ปุริสสฺส วธํ กตฺวา ปุปฺผมุฏฺฐิมเตฺตน ทเณฺฑน มุเจฺจยฺย, เอวเมว โลหกุมฺภิยํ นิพฺพตฺติตฺวา ตึสวสฺสสหสฺสานิ อโธ ปตโนฺต เหฏฺฐิมตลํ ปตฺวา ตึสวสฺสสหสฺสานิ อุทฺธํ คจฺฉโนฺต ปุนปิ อุปริมตลํ ปาปุณิตฺวา มุจฺจิสฺสตีติ อิทมฺปิ กิร ภควตา วุตฺตเมว, ปาฬิยํ ปน น อารูฬฺหํฯ

อิทํ ปน สุตฺตํ สุตฺวา รโญฺญ โกจิ อานิสํโส ลโทฺธติ? มหาอานิสํโส ลโทฺธฯ อยญฺหิ ปิตุมาริตกาลโต ปฏฺฐาย เนว รตฺติํ น ทิวา นิทฺทํ ลภติ, สตฺถารํ ปน อุปสงฺกมิตฺวา อิมาย มธุราย โอชวนฺติยา ธมฺมเทสนาย สุตกาลโต ปฏฺฐาย นิทฺทํ ลภิฯ ติณฺณํ รตนานํ มหาสกฺการํ อกาสิฯ โปถุชฺชนิกาย สทฺธาย สมนฺนาคโต นาม อิมินา รโญฺญ สทิโส นาโหสิฯ อนาคเต ปน **วิชิตาวี นาม ปเจฺจกพุโทฺธ** หุตฺวา ปรินิพฺพายิสฺสตีติ ฯ อิทมโวจ ภควาฯ อตฺตมนา เต ภิกฺขู ภควโต ภาสิตํ อภินนฺทุนฺติฯ

อิติ สุมงฺคลวิลาสินิยา ทีฆนิกายฏฺฐกถายํ

สามญฺญผลสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. อมฺพฏฺฐสุตฺตวณฺณนา

อทฺธานคมนวณฺณนา

๒๕๔. เอวํ เม สุตํ…เป…. โกสเลสูติ อมฺพฏฺฐสุตฺตํฯ ตตฺรายํ อปุพฺพปทวณฺณนาฯ **โกสเลสู**ติ โกสลา นาม ชานปทิโน ราชกุมาราฯ เตสํ นิวาโส เอโกปิ ชนปโท รูฬฺหีสเทฺทน โกสลาติ วุจฺจติ, ตสฺมึ โกสเลสุ ชนปเทฯ โปราณา ปนาหุ – ยสฺมา ปุเพฺพ มหาปนาทํ ราชกุมารํ นานานาฏกาทีนิ ทิสฺวา สิตมตฺตมฺปิ อกโรนฺตํ สุตฺวา ราชา อาห – ‘‘โย มม ปุตฺตํ หสาเปติ, สพฺพาลงฺกาเรน นํ อลงฺกโรมี’’ติฯ ตโต นงฺคลานิปิ ฉเฑฺฑตฺวา มหาชนกาเย สนฺนิปติเต มนุสฺสา สาติเรกานิ สตฺตวสฺสานิ นานากีฬาโย ทเสฺสตฺวาปิ ตํ หสาเปตุํ นาสกฺขึสุ, ตโต สโกฺก เทวราชา นาฏกํ เปเสสิ, โส ทิพฺพนาฏกํ ทเสฺสตฺวา หสาเปสิฯ อถ เต มนุสฺสา อตฺตโน อตฺตโน วสโนกาสาภิมุขา ปกฺกมึสุฯ เต ปฏิปเถ มิตฺตสุหชฺชาทโย ทิสฺวา ปฏิสนฺถารํ กโรนฺตา – ‘‘กจฺจิ โภ กุสลํ, กจฺจิ โภ กุสล’’นฺติ อาหํสุฯ ตสฺมา ตํ ‘‘กุสล’’นฺติ วจนํ อุปาทาย โส ปเทโส โกสลาติ วุจฺจตีติฯ

จาริกํ จรมาโนติ อทฺธานคมนํ คจฺฉโนฺตฯ จาริกา จ นาเมสา ภควโต ทุวิธา โหติ – ตุริตจาริกา จ, อตุริตจาริกา จฯ ตตฺถ ทูเรปิ โพธเนยฺยปุคฺคลํ ทิสฺวา ตสฺส โพธนตฺถาย สหสา คมนํ **ตุริตจาริกา** นาม, สา มหากสฺสปสฺส ปจฺจุคฺคมนาทีสุ ทฏฺฐพฺพาฯ ภควา หิ มหากสฺสปเตฺถรํ ปจฺจุคฺคจฺฉโนฺต มุหุเตฺตน ติคาวุตํ มคฺคํ อคมาสิฯ อาฬวกสฺสตฺถาย ตึสโยชนํ, ตถา องฺคุลิมาลสฺสฯ ปกฺกุสาติสฺส ปน ปญฺจจตฺตาลีสโยชนํฯ มหากปฺปินสฺส วีสโยชนสตํฯ ธนิยสฺสตฺถาย สตฺตโยชนสตานิ อคมาสิฯ ธมฺมเสนาปติโน สทฺธิวิหาริกสฺส วนวาสีติสฺสสามเณรสฺส ติคาวุตาธิกํ วีสโยชนสตํฯ

เอกทิวสํ กิร เถโร – ‘‘ติสฺสสามเณรสฺส สนฺติกํ, ภเนฺต, คจฺฉามี’’ติ อาหฯ ภควา – ‘‘อหมฺปิ คมิสฺสามี’’ติ วตฺวา อายสฺมนฺตํ อานนฺทํ อามเนฺตสิ – ‘‘อานนฺท, วีสติสหสฺสานํ ฉฬภิญฺญานํ อาโรเจหิ, ภควา กิร วนวาสิสฺส ติสฺสสามเณรสฺส สนฺติกํ คมิสฺสตี’’ติฯ ตโต ทุติยทิวเส วีสติสหสฺสขีณาสวปริวาโร อากาเส อุปฺปติตฺวา วีสติโยชนสตมตฺถเก ตสฺส โคจรคามทฺวาเร โอตริตฺวา จีวรํ ปารุปิฯ ตํ กมฺมนฺตํ คจฺฉมานา มนุสฺสา ทิสฺวา – ‘‘สตฺถา โน อาคโต, มา กมฺมนฺตํ อคมิตฺถา’’ติ วตฺวา อาสนานิ ปญฺญเปตฺวา ยาคุํ ทตฺวา ปาตราสภตฺตํ กโรนฺตา – ‘‘กุหึ, ภเนฺต, ภควา คจฺฉตี’’ติ ทหรภิกฺขู ปุจฺฉึสุฯ อุปาสกา น ภควา อญฺญตฺถ คจฺฉติ, อิเธว ติสฺสสามเณรสฺส ทสฺสนตฺถายาคโตติฯ เต – ‘‘อมฺหากํ กุลูปกสฺส กิร เถรสฺส ทสฺสนตฺถาย สตฺถา อาคโต, โน วต โน เถโร โอรมตฺตโก’’ติ โสมนสฺสชาตา อเหสุํฯ

อถ โข ภควโต ภตฺตกิจฺจปริโยสาเน สามเณโร คาเม ปิณฺฑาย จริตฺวา – ‘‘อุปาสกา, มหาภิกฺขุสโงฺฆ’’ติ ปุจฺฉิฯ อถสฺส เต ‘‘สตฺถา, ภเนฺต, อาคโต’’ติ อาโรเจสุํฯ โส ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา ปิณฺฑปาเตน อาปุจฺฉิฯ สตฺถา ตสฺส ปตฺตํ หเตฺถน คเหตฺวา – ‘‘อลํ, ติสฺส, นิฏฺฐิตํ ภตฺตกิจฺจ’’นฺติ อาหฯ ตโต อุปชฺฌายํ อาปุจฺฉิตฺวา อตฺตโน ปตฺตาสเน นิสีทิตฺวา ภตฺตกิจฺจมกาสิฯ อถสฺส ภตฺตกิจฺจปริโยสาเน สตฺถา มงฺคลํ วตฺวา นิกฺขมิตฺวา คามทฺวาเร ฐตฺวา – ‘‘กตโร เต, ติสฺส, วสนฏฺฐานํ คตมโคฺค’’ติ อาหฯ อยํ ภควาติฯ มคฺคํ เทสยมาโน ปุรโต ยาหิ ติสฺสาติฯ ภควา กิร สเทวกสฺส โลกสฺส มคฺคเทสโกปิ สมาโน สกเล ติคาวุเต มเคฺค ‘สามเณรํ ทฏฺฐุํ ลจฺฉามี’ติ ตํ มคฺคเทสกํ อกาสิฯ

โส อตฺตโน วสนฏฺฐานํ คนฺตฺวา ภควโต วตฺตมกาสิฯ อถ นํ ภควา – ‘‘กตโร เต, ติสฺส, จงฺกโม’’ติ ปุจฺฉิตฺวา ตตฺถ คนฺตฺวา สามเณรสฺส นิสีทนปาสาเณ นิสีทิตฺวา – ‘‘ติสฺส, อิมสฺมึ ฐาเน สุขํ วสี’’ติ ปุจฺฉิฯ โส อาห – ‘‘อาม, ภนฺเต, อิมสฺมึ ฐาเน วสนฺตสฺส สีหพฺยคฺฆหตฺถิมิคโมราทีนํ สทฺทํ สุณโต อรญฺญสญฺญา อุปฺปชฺชติ, ตาย สุขํ วสามี’’ติฯ อถ นํ ภควา – ‘‘ติสฺส, ภิกฺขุสงฺฆํ สนฺนิปาเตหิ, พุทฺธทายชฺชํ เต ทสฺสามี’’ติ วตฺวา สนฺนิปติเต ภิกฺขุสงฺเฆ อุปสมฺปาเทตฺวา อตฺตโน วสนฏฺฐานเมว อคมาสีติฯ อยํ **ตุริตจาริกา** นามฯ ยํ ปน คามนิคมปฏิปาฏิยา เทวสิกํ โยชนทฺวิโยชนวเสน ปิณฺฑปาตจริยาทีหิ โลกํ อนุคฺคณฺหนฺตสฺส คมนํ, อยํ **อตุริตจาริกา** นามฯ

อิมํ ปน จาริกํ จรนฺโต ภควา มหามณฺฑลํ, มชฺฌิมมณฺฑลํ, อนฺโตมณฺฑลนฺติ อิเมสํ ติณฺณํ มณฺฑลานํ อญฺญตรสฺมึ จรติฯ ตตฺถ มหามณฺฑลํ นวโยชนสติกํ, มชฺฌิมมณฺฑลํ ฉโยชนสติกํ , อนฺโตมณฺฑลํ ติโยชนสติกํฯ ยทา มหามณฺฑเล จาริกํ จริตุกาโม โหติ, มหาปวารณาย ปวาเรตฺวา ปาฏิปททิวเส มหาภิกฺขุสงฺฆปริวาโร นิกฺขมติฯ สมนฺตา โยชนสตํ เอกโกลาหลํ โหติฯ ปุริมํ ปุริมํ อาคตา นิมนฺเตตุํ ลภนฺติฯ อิตเรสุ ทฺวีสุ มณฺฑเลสุ สกฺกาโร มหามณฺฑเล โอสรติฯ ตตฺถ ภควา เตสุ เตสุ คามนิคเมสุ เอกาหํ ทฺวีหํ วสนฺโต มหาชนํ อามิสปฺปฏิคฺคเหน อนุคฺคณฺหนฺโต ธมฺมทาเนน จสฺส วิวฏฺฏสนฺนิสฺสิตํ กุสลํ วฑฺเฒนฺโต นวหิ มาเสหิ จาริกํ ปริโยสาเปติฯ สเจ ปน อนฺโตวสฺเส ภิกฺขูนํ สมถวิปสฺสนา ตรุณา โหนฺติ, มหาปวารณาย อปวาเรตฺวา ปวารณาสงฺคหํ ทตฺวา กตฺติกปุณฺณมายํ ปวาเรตฺวา มิคสิรสฺส ปฐมปาฏิปททิวเส มหาภิกฺขุสงฺฆปริวาโร นิกฺขมิตฺวา มชฺฌิมมณฺฑเล โอสรติฯ อเญฺญนปิ การเณน มชฺฌิมมณฺฑเล จาริกํ จริตุกาโม จตุมาสํ วสิตฺวาว นิกฺขมติฯ วุตฺตนเยเนว อิตเรสุ ทฺวีสุ มณฺฑเลสุ สกฺกาโร มชฺฌิมมณฺฑเล โอสรติฯ ภควา ปุริมนเยเนว โลกํ อนุคฺคณฺหนฺโต อฏฺฐหิ มาเสหิ จาริกํ ปริโยสาเปติฯ สเจ ปน จตุมาสํ วุตฺถวสฺสสฺสาปิ ภควโต เวเนยฺยสตฺตา อปริปกฺกินฺทฺริยา โหนฺติ, เตสํ อินฺทฺริยปริปากํ อาคมยมาโน อปรมฺปิ เอกมาสํ วา ทฺวิติจตุมาสํ วา ตเตฺถว วสิตฺวา มหาภิกฺขุสงฺฆปริวาโร นิกฺขมติฯ วุตฺตนเยเนว อิตเรสุ ทฺวีสุ มณฺฑเลสุ สกฺกาโร อนฺโตมณฺฑเล โอสรติฯ ภควา ปุริมนเยเนว โลกํ อนุคฺคณฺหนฺโต สตฺตหิ วา ฉหิ วา ปญฺจหิ วา จตูหิ วา มาเสหิ จาริกํ ปริโยสาเปติฯ อิติ อิเมสุ ตีสุ มณฺฑเลสุ ยตฺถ กตฺถจิ จาริกํ จรนฺโต น จีวราทิเหตุ จรติฯ อถ โข เย ทุคฺคตพาลชิณฺณพฺยาธิตา, เต กทา ตถาคตํ อาคนฺตฺวา ปสฺสิสฺสนฺติฯ มยิ ปน จาริกํ จรเนฺต มหาชโน ตถาคตสฺส ทสฺสนํ ลภิสฺสติฯ ตตฺถ เกจิ จิตฺตานิ ปสาเทสฺสนฺติ , เกจิ มาลาทีหิ ปูเชสฺสนฺติ, เกจิ กฏจฺฉุภิกฺขํ ทสฺสนฺติ, เกจิ มิจฺฉาทสฺสนํ ปหาย สมฺมาทิฏฺฐิกา ภวิสฺสนฺติฯ ตํ เนสํ ภวิสฺสติ ทีฆรตฺตํ หิตาย สุขายาติฯ เอวํ โลกานุกมฺปกาย จาริกํ จรติฯ

อปิ จ จตูหิ การเณหิ พุทฺธา ภควนฺโต จาริกํ จรนฺติ, ชงฺฆวิหารวเสน สรีรผาสุกตฺถาย, อตฺถุปฺปตฺติกาลาภิกงฺขนตฺถาย, ภิกฺขูนํ สิกฺขาปทปญฺญาปนตฺถาย, ตตฺถ ตตฺถ ปริปากคตินฺทฺริเย โพธเนยฺยสเตฺต โพธนตฺถายาติฯ อปเรหิปิ จตูหิ การเณหิ พุทฺธา ภควนฺโต จาริกํ จรนฺติ พุทฺธํ สรณํ คจฺฉิสฺสนฺตีติ วา, ธมฺมํ, สงฺฆํ สรณํ คจฺฉิสฺสนฺตีติ วา, มหตา ธมฺมวเสฺสน จตโสฺส ปริสา สนฺตเปฺปสฺสามีติ วาฯ อปเรหิปิ ปญฺจหิ การเณหิ พุทฺธา ภควนฺโต จาริกํ จรนฺติ ปาณาติปาตา วิรมิสฺสนฺตีติ วา, อทินฺนาทานา , กาเมสุมิจฺฉาจารา, มุสาวาทา, สุราเมรยมชฺชปมาทฏฺฐานา วิรมิสฺสนฺตีติ วาฯ อปเรหิปิ อฏฺฐหิ การเณหิ พุทฺธา ภควนฺโต จาริกํ จรนฺติ – ปฐมํ ฌานํ ปฏิลภิสฺสนฺตีติ วา, ทุติยํ ฌานํ…เป.… เนวสญฺญานาสญฺญายตนสมาปตฺตึ ปฏิลภิสฺสนฺตีติ วาฯ อปเรหิปิ อฏฺฐหิ การเณหิ พุทฺธา ภควนฺโต จาริกํ จรนฺติ – โสตาปตฺติมคฺคํ อธิคมิสฺสนฺตีติ วา, โสตาปตฺติผลํ…เป.… อรหตฺตผลํ สจฺฉิกริสฺสนฺตีติ วาติฯ อยํ อตุริตจาริกา, อิธ จาริกาติ อธิเปฺปตาฯ สา ปเนสา ทุวิธา โหติ – อนิพทฺธจาริกา จ นิพทฺธจาริกา จฯ ตตฺถ

ยํ คามนิคมนครปฏิปาฏิวเสน จรติ, อยํ อนิพทฺธจาริกา นามฯ ยํ ปเนกเสฺสว โพธเนยฺยสตฺตสฺสตฺถาย คจฺฉติ, อยํ นิพทฺธจาริกา นามฯ เอสา อิธ อธิเปฺปตาฯ

ตทา กิร ภควโต ปจฺฉิมยามกิจฺจปริโยสาเน ทสสหสฺสิโลกธาตุยา ญาณชาลํ ปตฺถริตฺวา โพธเนยฺยพนฺธเว โอโลเกนฺตสฺส โปกฺขรสาติพฺราหฺมโณ สพฺพญฺญุตญฺญาณชาลสฺส อโนฺต ปวิโฏฺฐฯ อถ ภควา อยํ พฺราหฺมโณ มยฺหํ ญาณชาเล ปญฺญายติ, ‘‘อตฺถิ นุ ขฺวสฺส อุปนิสฺสโย’’ติ วีมํสโนฺต โสตาปตฺติมคฺคสฺส อุปนิสฺสยํ ทิสฺวา – ‘‘เอโส มยิ เอตํ ชนปทํ คเต ลกฺขณปริเยสนตฺถํ อมฺพฏฺฐํ อเนฺตวาสิํ ปหิณิสฺสติ, โส มยา สทฺธิํ วาทปฏิวาทํ กตฺวา นานปฺปการํ อสพฺภิวากฺยํ วกฺขติ, ตมหํ ทเมตฺวา นิพฺพิเสวนํ กริสฺสามิฯ โส อาจริยสฺส กเถสฺสติ, อถสฺสาจริโย ตํ กถํ สุตฺวา อาคมฺม มม ลกฺขณานิ ปริเยสิสฺสติ, ตสฺสาหํ ธมฺมํ เทเสสฺสามิฯ โส เทสนาปริโยสาเน โสตาปตฺติผเล ปติฎฺฐหิสฺสติฯ เทสนา มหาชนสฺส สผลา ภวิสฺสตี’’ติ ปญฺจภิกฺขุสตปริวาโร ตํ ชนปทํ ปฏิปโนฺนฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘โกสเลสุ จาริกํ จรมาโน มหตา ภิกฺขุสเงฺฆน สทฺธิํ ปญฺจมเตฺตหิ ภิกฺขุสเตหี’’ติฯ

เยน อิจฺฉานงฺคลนฺติ เยน ทิสาภาเคน อิจฺฉานงฺคลํ อวสริตพฺพํฯ ยสฺมิํ วา ปเทเส อิจฺฉานงฺคลํฯ อิชฺฌานงฺคลนฺติปิ ปาโฐฯ **ตทวสรี**ติ เตน อวสริ, ตํ วา อวสริฯ เตน ทิสาภาเคน คโต, ตํ วา ปเทสํ คโตติ อโตฺถฯ **อิจฺฉานงฺคเล วิหรติ อิจฺฉานงฺคลวนสเณฺฑ**ติ อิจฺฉานงฺคลํ อุปนิสฺสาย อิจฺฉานงฺคลวนสเณฺฑ สีลขนฺธาวารํ พนฺธิตฺวา สมาธิโกนฺตํ อุสฺสาเปตฺวา สพฺพญฺญุตญฺญาณสรํ ปริวตฺตยมาโน ธมฺมราชา ยถาภิรุจิเตน วิหาเรน วิหรติฯ

โปกฺขรสาติวตฺถุวณฺณนา

๒๕๕. **เตน โข ปน สมเยนา**ติ เยน สมเยน ภควา ตตฺถ วิหรติ, เตน สมเยน, ตสฺมิํ สมเยติ อยมโตฺถฯ พฺรหฺมํ อณตีติ **พฺราหฺมโณ,** มเนฺต สชฺฌายตีติ อโตฺถฯ อิทเมว หิ ชาติพฺราหฺมณานํ นิรุตฺติวจนํฯ อริยา ปน พาหิตปาปตฺตา พฺราหฺมณาติ วุจฺจนฺติฯ **โปกฺขรสาตี**ติ อิทํ ตสฺส นามํฯ กสฺมา โปกฺขรสาตีติ วุจฺจติฯ ตสฺส กิร กาโย เสตโปกฺขรสทิโส, เทวนคเร อุสฺสาปิตรชตโตรณํ วิย โสภติฯ สีสํ ปนสฺส กาฬวณฺณํ อินฺทนีลมณิมยํ วิยฯ มสฺสุปิ จนฺทมณฺฑเล กาฬเมฆราชิ วิย ขายติฯ อกฺขีนิ นีลุปฺปลสทิสานิฯ นาสา รชตปนาฬิกา วิย สุวฏฺฏิตา สุปริสุทฺธาฯ หตฺถปาทตลานิ เจว มุขทฺวารญฺจ กตลาขารสปริกมฺมํ วิย โสภติ, อติวิย โสภคฺคปฺปโตฺต พฺราหฺมณสฺส อตฺตภาโวฯ อราชเก ฐาเน ราชานํ กาตุํ ยุตฺตมิมํ พฺราหฺมณํฯ เอวเมส สสฺสิริโกฯ อิติ นํ โปกฺขรสทิสตฺตา โปกฺขรสาตีติ สญฺชานนฺติฯ

อยํ ปน กสฺสปสมฺมาสมฺพุทฺธกาเล ติณฺณํ เวทานํ ปารคู ทสพลสฺส ทานํ ทตฺวา ธมฺมเทสนํ สุตฺวา เทวโลเก นิพฺพตฺติฯ โส ตโต มนุสฺสโลกมาคจฺฉโนฺต มาตุกุจฺฉิวาสํ ชิคุจฺฉิตฺวา หิมวนฺตปเทเส มหาสเร ปทุมคเพฺภ นิพฺพตฺติฯ ตสฺส จ สรสฺส อวิทูเร ตาปโส ปณฺณสาลาย วสติฯ โส ตีเร ฐิโต ตํ ปทุมํ ทิสฺวา – ‘‘อิทํ ปทุมํ อวเสสปทุเมหิ มหนฺตตรํฯ ปุปฺผิตกาเล นํ คเหสฺสามี’’ติ จิเนฺตสิฯ ตํ สตฺตาเหนาปิ น ปุปฺผติฯ ตาปโส กสฺมา นุ โข อิทํ สตฺตาเหนาปิ น ปุปฺผติฯ หนฺท นํ คเหสฺสามีติ โอตริตฺวา คณฺหิฯ ตํ เตน นาฬโต ฉินฺนมตฺตํเยว ปุปฺผิตํฯ อถสฺสพฺภนฺตเร สุวณฺณจุณฺณปิญฺชรํ วิย รชตพิมฺพกํ ปทุมเรณุปิญฺชรํ เสตวณฺณํ ทารกํ อทฺทสฯ โส มหาปุโญฺญ เอส ภวิสฺสติฯ หนฺท นํ ปฏิชคฺคามีติ ปณฺณสาลํ เนตฺวา ปฏิชคฺคิตฺวา สตฺตวสฺสกาลโต ปฏฺฐาย ตโย เวเท อุคฺคณฺหาเปสิฯ ทารโก ติณฺณํ เวทานํ ปารํ คนฺตฺวา ปณฺฑิโต พฺยโตฺต ชมฺพุทีเป อคฺคพฺราหฺมโณ อโหสิฯ โส อปเรน สมเยน รโญฺญ โกสลสฺส

สิปฺปํ ทเสฺสสิฯ อถสฺส สิเปฺป ปสโนฺน ราชา อุกฺกฏฺฐํ นาม มหานครํ พฺรหฺมเทยฺยํ อทาสิฯ อิติ นํ โปกฺขเร สยิตตฺตา โปกฺขรสาตีติ สญฺชานนฺติฯ

อุกฺกฏฺฐํ อชฺฌาวสตีติ อุกฺกฏฺฐนามเก นคเร วสติฯ อภิภวิตฺวา วา อาวสติฯ ตสฺส นครสฺส สามิโก หุตฺวา ยาย มริยาทาย ตตฺถ วสิตพฺพํ, ตาย มริยาทาย วสิฯ ตสฺส กิร นครสฺส วตฺถุํ อุกฺกา ฐเปตฺวา อุกฺกาสุ ชลมานาสุ อคฺคเหสุํ, ตสฺมา ตํ อุกฺกฏฺฐนฺติ วุจฺจติฯ โอกฺกฏฺฐนฺติปิ ปาโฐ, โสเยวโตฺถฯ อุปสคฺควเสน ปเนตฺถ ภุมฺมเตฺถ อุปโยควจนํ เวทิตพฺพํฯ ตสฺส อนุปโยคตฺตา จ เสสปเทสุฯ ตตฺถ ลกฺขณํ สทฺทสตฺถโต ปริเยสิตพฺพํฯ

สตฺตุสฺสทนฺติ สเตฺตหิ อุสฺสทํ, อุสฺสนฺนํ พหุชนํ อากิณฺณมนุสฺสํฯ โปสาวนิยหตฺถิอสฺสโมรมิคาทิอเนกสตฺตสมากิณฺณญฺจาติ อโตฺถฯ ยสฺมา ปเนตํ นครํ พหิ อาวิชฺฌิตฺวา ชาเตน หตฺถิอสฺสาทีนํ ฆาสติเณน เจว เคหจฺฉาทนติเณน จ สมฺปนฺนํฯ ตถา ทารุกเฏฺฐหิ เจว เคหสมฺภารกเฏฺฐหิ จฯ ยสฺมา จสฺสพฺภนฺตเร วฏฺฏจตุรสฺสาทิสณฺฐานา พหู โปกฺขรณิโย ชลชกุสุมวิจิตฺตานิ จ พหูนิ อเนกานิ ตฬากานิ อุทกสฺส นิจฺจภริตาเนว โหนฺติ, ตสฺมา **สติณกโฏฺฐทก**นฺติ วุตฺตํฯ สห ธเญฺญนาติ **สธญฺญํ** ปุพฺพณฺณาปรณฺณาทิเภทํ พหุธญฺญสนฺนิจยนฺติ อโตฺถ ฯ เอตฺตาวตา ยสฺมิํ นคเร พฺราหฺมโณ เสตจฺฉตฺตํ อุสฺสาเปตฺวา ราชลีลาย วสติ, ตสฺส สมิทฺธิสมฺปตฺติ ทีปิตา โหติฯ

ราชโต ลทฺธํ โภคฺคํ **ราชโภคฺคํฯ** เกน ทินฺนนฺติ เจ? รญฺญา ปเสนทินา โกสเลน ทินฺนํฯ **ราชทาย**นฺติ รโญฺญ ทายภูตํ, ทายชฺชนฺติ อโตฺถฯ **พฺรหฺมเทยฺย**นฺติ เสฏฺฐเทยฺยํ, ฉตฺตํ อุสฺสาเปตฺวา ราชสเงฺขเปน ภุญฺชิตพฺพนฺติ อโตฺถฯ อถ วา **ราชโภคฺค**นฺติ สพฺพํ เฉชฺชเภชฺชํ อนุสาสเนฺตน นทีติตฺถปพฺพตาทีสุ สุงฺกํ คณฺหเนฺตน เสตจฺฉตฺตํ อุสฺสาเปตฺวา รญฺญา หุตฺวา ภุญฺชิตพฺพํฯ รญฺญา ปเสนทินา โกสเลน ทินฺนํ ราชทายนฺติ เอตฺถ ตํ นครํ รญฺญา ทินฺนตฺตา **ราชทายํ** ทายกราชทีปนตฺถํ ปนสฺส “**รญฺญา ปเสนทินา โกสเลน ทินฺน**”นฺติ อิทํ วุตฺตํฯ **พฺรหฺมเทยฺย**นฺติ เสฏฺฐเทยฺยํฯ ยถา ทินฺนํ น ปุน คเหตพฺพํ โหติ, นิสฺสฏฺฐํ ปริจฺจตฺตํฯ เอวํ ทินฺนนฺติ อโตฺถฯ

อโสฺสสีติ สุณิ อุปลภิ, โสตทฺวารสมฺปตฺตวจนนิโคฺฆสานุสาเรน อญฺญาสิฯ **โข**ติ อวธารณเตฺถ ปทปูรณมเตฺต วา นิปาโตฯ ตตฺถ อวธารณเตฺถน อโสฺสสิ เอว, นาสฺส โกจิ สวนนฺตราโย อโหสีติ อยมโตฺถ เวทิตโพฺพฯ ปทปูรเณน ปน ปทพฺยญฺชนสิลิฏฺฐตามตฺตเมวฯ

อิทานิ ยมตฺถํ พฺราหฺมโณ โปกฺขรสาติ อโสฺสสิ, ตํ ปกาเสนฺโต – ‘‘สมโณ ขลุ โภ โคตโม’’ติอาทิมาหฯ ตตฺถ สมิตปาปตฺตา **สมโณ**ติ เวทิตโพฺพฯ วุตฺตเญฺหตํ – ‘‘สมิตาสฺส โหนฺติ ปาปกา อกุสลา ธมฺมา’’ติอาทิ (ม. นิ. ๑.๔๓๔)ฯ ภควา จ อนุตฺตเรน อริยมเคฺคน สมิตปาโปฯ เตนสฺส ยถาภูตคุณาธิคตเมตํ นามํ, ยทิทํ สมโณติฯ **ขลู**ติ อนุสฺสวนเตฺถ นิปาโตฯ **โภ**ติ พฺราหฺมณชาติสมุทาคตํ อาลปนมตฺตํฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ – ‘‘โภวาที นาม โส โหติ, สเจ โหติ สกิญฺจโน’’ติ (ธ. ป. ๔๕)ฯ **โคตโม**ติ ภควนฺตํ โคตฺตวเสน ปริกิเตฺตติฯ ตสฺมา สมโณ ขลุ โภ โคตโมติ เอตฺถ สมโณ กิร โภ โคตมโคโตฺตติ เอวมโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ

สกฺยปุโตฺตติ อิทํ ปน ภควโต อุจฺจากุลปริทีปนํ ฯ **สกฺยกุลา ปพฺพชิโต**ติ สทฺธาปพฺพชิตภาวปริทีปนํฯ เกนจิ ปาริชุเญฺญน อนภิภูโต อปริกฺขีณํเยว ตํ กุลํ ปหาย สทฺธาย ปพฺพชิโตติ วุตฺตํ โหติฯ ตโต ปรํ วุตฺตตฺถเมวฯ **ตํ โข ปนา**ติอาทิ สามญฺญผเล วุตฺตเมวฯ **สาธุ โข ปนา**ติ สุนฺทรํ โข ปนฯ อตฺถาวหํ สุขาวหนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **ตถารูปานํ อรหต**นฺติ ยถารูโป โส

ภวํ โคตโม, เอวรูปานํ ยถาภูตคุณาธิคเมน โลเก อรหโนฺตติ ลทฺธสทฺธานํ อรหตํฯ **ทสฺสนํ โหตี**ติ ปสาทโสมฺมานิ อกฺขีนิ อุมฺมีเลตฺวา ทสฺสนมตฺตมฺปิ สาธุ โหตีติ, เอวํ อชฺฌาสยํ กตฺวาฯ

อมฺพฏฺฐมาณวกถา

๒๕๖. **อชฺฌายโก**ติ อิทํ – ''น ทานิเม ฌายนฺติ, น ทานิเม ฌายนฺตีติ โข, วาเสฏฺฐ, อชฺฌายกา อชฺฌายกา เตฺวว ตติยํ อกฺขรํ อุปนิพฺพตฺต''นฺติ, เอวํ ปฐมกปฺปิกกาเล ฌานวิรหิตานํ พฺราหฺมณานํ ครหวจนํฯ อิทานิ ปน ตํ อชฺฌายตีติ อชฺฌายโกฯ มเนฺต ปริวเตฺตตีติ อิมินา อเตฺถน ปสํสาวจนํ กตฺวา โวหรนฺติฯ มเนฺต ธาเรตีติ **มนฺตธโร**ฯ

ติณฺณํ เวทานนฺติ อิรุเวทยชุเวทสามเวทานํฯ โอฏฺฐปหตกรณวเสน ปารํ คโตติ **ปารคู**ฯ สห นิฆณฺฑุนา จ เกฏุเภน จ **สนิฆณฺฑุเกฏุภานํ**ฯ **นิฆณฺฑู**ติ นิฆณฺฑุรุกฺขาทีนํ เววจนปกาสกํ สตฺถํฯ **เกฏุภ**นฺติ กิริยากปฺปวิกโปฺป กวีนํ อุปการาวหํ สตฺถํฯ สห อกฺขรปฺปเภเทน **สากฺขรปฺปเภทานํ**ฯ **อกฺขรปฺปเภโท**ติ สิกฺขา จ นิรุตฺติ จฯ **อิติหาสปญฺจมาน**นฺติ อาถพฺพณเวทํ จตุตฺถํ กตฺวา อิติห อาส, อิติห อาสาติ อีทิสวจนปฏิสํยุโตฺต ปุราณกถาสงฺขาโต อิติหาโส ปญฺจโม เอเตสนฺติ อิติหาสปญฺจมา, เตสํ อิติหาสปญฺจมานํ เวทานํฯ

ปทํ ตทวเสสญฺจ พฺยากรณํ อธียติ เวเทติ จาติ **ปทโก เวยฺยากรโณ**ฯ โลกายตํ วุจฺจติ วิตณฺฑวาทสตฺถํฯ **มหาปุริสลกฺขณ**นฺติ มหาปุริสานํ พุทฺธาทีนํ ลกฺขณทีปกํ ทฺวาทสสหสฺสคนฺถปมาณํ สตฺถํฯ ยตฺถ โสฬสสหสฺสคาถาปริมาณา พุทฺธมนฺตา นาม อเหสุํ, เยสํ วเสน อิมินา ลกฺขเณน สมนฺนาคตา พุทฺธา นาม โหนฺติ, อิมินา ปเจฺจกพุทฺธา, อิมินา เทฺว อคฺคสาวกา, อสีติ มหาสาวกา , พุทฺธมาตา, พุทฺธปิตา, อคฺคุปฏฺฐาโก, อคฺคุปฏฺฐายิกา, ราชา จกฺกวตฺตีติ อยํ วิเสโส ปญฺญายติฯ

อนวโยติ อิเมสุ โลกายตมหาปุริสลกฺขเณสุ อนูโน ปริปูรการี, อวโย น โหตีติ วุตฺตํ โหติฯ อวโย นาม โย ตานิ อตฺถโต จ คนฺถโต จ สนฺธาเรตุํ น สโกฺกติฯ **อนุญฺญาตปฏิญฺญาโต**ติ อนุญฺญาโต เจว ปฏิญฺญาโต จฯ อาจริเยนสฺส ''ยํ อหํ ชานามิ, ตํ ตฺวํ ชานาสี''ติอาทินา อนุญฺญาโตฯ ''อาม อาจริยา''ติ อตฺตนา ตสฺส ปฏิวจนทานปฏิญฺญาย ปฏิญฺญาโตติ อโตฺถฯ กตรสฺมึ อธิกาเร? สเก อาจริยเก เตวิชฺชเก ปาวจเนฯ เอส กิร พฺราหฺมโณ จิเนฺตสิ ''อิมสฺมึ โลเก 'อหํ พุโทฺธ, อหํ พุโทฺธ'ติ อุคฺคตสฺส นามํ คเหตฺวา พหู ชนา วิจรนฺติฯ ตสฺมา น เม อนุสฺสวมเตฺตเนว อุปสงฺกมิตุํ ยุตฺตํฯ เอกเจฺจหิ อุปสงฺกมนฺตสฺส อปกฺกมนมฺปิ ครุ โหติ, อนโตฺถปิ อุปฺปชฺชติฯ ยนฺนูนาหํ มม อเนฺตวาสิกํ เปเสตฺวา – 'พุโทฺธ วา, โน วา'ติ ชานิตฺวาว อุปสงฺกเมยฺย''นฺติ, ตสฺมา มาณวํ อามเนฺตตฺวา อยํ ตาตาติอาทิมาหฯ

๒๕๗. **ตํ ภวนฺต**นฺติ ตสฺส โภโต โคตมสฺสฯ **ตถา สนฺตํ เยวา**ติ ตถา สโตเยวฯ อิธาปิ หิ อิตฺถมฺภูตาขฺยานตฺถวเสเนว อุปโยควจนํฯ

๒๕๘. **ยถา กถํ ปนาหํ, โภ, ต**นฺติ เอตฺถ กถํ ปนาหํ โภ ตํ ภวนฺตํ โคตมํ ชานิสฺสามิ, ยถา สกฺกา โส ญาตุํ, ตถา เม อาจิกฺขาหีติ อโตฺถฯ **ยถา**ติ วา นิปาตมตฺตเมเวตํฯ **กถ**นฺติ อยํ อาการปุจฺฉาฯ เกนาการเนาหํ ตํ ภวนฺตํ โคตมํ ชานิสฺสามีติ อโตฺถฯ เอวํ วุเตฺต กิร นํ อุปชฺฌาโย ''กึ ตฺวํ, ตาต, ปถวิยํ ฐิโต, ปถวึ น ปสฺสามีติ วิย; จนฺทิมสูริยานํ โอภาเส ฐิโต, จนฺทิมสูริเย น ปสฺสามีติ วิย วทสี''ติอาทีนิ วตฺวา ชานนาการํ ทเสฺสโนฺต อาคตานิ โข, ตาตาติอาทิมาหฯ

ตตฺถ **มนุสฺส**ูติ เวเทสุฯ ตถาคโต กิร อุปฺปชฺชิสฺสตีติ ปฏิกจฺเจว สุทฺธาวาสา เทวา เวเทสุ ลกฺขณานิ ปกฺขิปิตฺวา พุทฺธมนฺตา นาเมเตติ พฺราหฺมณเวเสเนว เวเท วาเจนฺติฯ ตทนุสาเรน มเหสกฺขา สตฺตา ตถาคตํ ชานิสฺสนฺตีติฯ เตน ปุพฺเพ เวเทสุ มหาปุริสลกฺขณานิ อาคจฺฉนฺติฯ ปรินิพฺพุเต ปน ตถาคเต อนุกฺกเมน อนฺตรธายนฺติฯ เตเนตรหิ นตฺถีติฯ **มหาปุริสสฺสา**ติ ปณิธิสมาทานญาณกรุณาทิคุณมหโต ปุริสสฺสฯ **เทฺวเยว คติโย**ติ เทฺวเยว นิฏฺฐาฯ กามญฺจายํ คติสทฺโท "ปญฺจ โข อิมา, สาริปุตฺต, คติโย"ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๑๕๓) ภวเภทวตฺตติฯ "คติ มิคานํ ปวน"นฺติอาทีสุ (ปริ. ๓๙๙) นิวาสฏฺฐาเนฯ "เอวํ อธิมตฺตคติมโนฺต"ติอาทีสุ ปญฺญายํฯ "คติคต"นฺติอาทีสุ วิสฏภาเวฯ อิธ ปน นิฏฺฐายํ วตฺตตีติ เวทิตโพฺพฯ

ตตฺถ กิญฺจาปิ เยหิ ลกฺขเณหิ สมนฺนาคโต ราชา จกฺกวตฺตี โหติ, น เตเหว พุโทฺธ โหติ; ชาติสามญฺญโต ปน ตานิเยว ตานีติ วุจฺจนฺติฯ เตน วุตฺตํ – "เยหิ สมนฺนาคตสฺสา"ติฯ **สเจ อคารํ อชฺฌาวสตี**ติ ยทิ อคาเร วสติฯ **ราชา โหติ จกฺกวตฺตี**ติ จตูหิ อจฺฉริยธเมฺมหิ, สงฺคหวตฺถูหิ จ โลกํ รญฺชนโต ราชา, จกฺกรตนํ วเตฺตติ, จตูหิ สมฺปตฺติจเกฺกหิ วตฺตติ, เตหิ จ ปรํ วเตฺตติ, ปรหิตาย จ อิริยาปถจกฺกานํ วโตฺต เอตสฺมิํ อตฺถีติ จกฺกวตฺตีฯ เอตฺถ จ ราชาติ สามญฺญํฯ จกฺกวตฺตีติ วิเสสํฯ ธเมฺมน จรตีติ **ธมฺมิโกฯ** ญาเยน สเมน วตฺตตีติ อโตฺถฯ ธเมฺมน รชฺชํ ลภิตฺวา ราชา ชาโตติ **ธมฺมราชาฯ** ปรหิตธมฺมกรเณน วา **ธมฺมิโกฯ** อตฺตหิตธมฺมกรเณน **ธมฺมราชาฯ** จตุรนฺตาย อิสฺสโรติ **จาตุรโนฺต,** จตุสมุทฺทอนฺตาย, จตุพฺพิธทีปวิภูสิตาย ปถวิยา อิสฺสโรติ อโตฺถฯ อชฺฌตฺตํ โกปาทิปจฺจตฺถิเก พหิทฺธา จ สพฺพราชาโน วิเชตีติ **วิชิตาวีฯ ชนปทตฺถาวริยปฺปโตฺต**ติ ชนปเท ธุวภาวํ ถาวรภาวํ ปโตฺต, น สกฺกา เกนจิ จาเลตุํฯ ชนปโท วา ตมฺหิ ถาวริยปฺปโตฺต อนุยุโตฺต สกมฺมนิรโต อจโล อสมฺปเวธีติ ชนปทตฺถาวริยปฺปโตฺตฯ

เสยฺยถิทนฺติ นิปาโต, ตสฺส เจตานิ กตมานีติ อโตฺถฯ **จกฺกรตน**นฺติอาทีสุ จกฺกญฺจ, ตํ รติชนนเฏฺฐน รตนญฺจาติ จกฺกรตนํฯ เอส นโย สพฺพตฺถฯ อิเมสุ ปน รตเนสุ อยํ จกฺกวตฺติราชา จกฺกรตเนน อชิตํ ชินาติ, หตฺถิอสฺสรตเนหิ วิชิเต ยถาสุขํ อนุจรติ, ปริณายกรตเนน วิชิตมนุรกฺขติ, อวเสเสหิ อุปโภคสุขมนุภวติฯ ปฐเมน จสฺส อุสฺสาหสตฺติโยโค, ปจฺฉิเมน มนฺตสตฺติโยโค, หตฺถิอสฺสคหปติรตเนหิ ปภุสตฺติโยโค สุปริปุโณฺณ โหติ, อิตฺถิมณิรตเนหิ ติวิธสตฺติโยคผลํฯ โส อิตฺถิมณิรตเนหิ โภคสุขมนุภวติ, เสเสหิ อิสฺสริยสุขํฯ วิเสสโต จสฺส ปุริมานิ ตีณิ อโทสกุสลมูลชนิตกมฺมานุภาเวน สมฺปชฺชนฺติ, มชฺฌิมานิ อโลภกุสลมูลชนิตกมฺมานุภาเวน, ปจฺฉิมเมกํ อโมหกุสลมูลชนิตกมฺมานุภาเวนาติ เวทิตพฺพํฯ อยเมตฺถ สเงฺขโปฯ วิตฺถาโร ปน โพชฺฌงฺคสํยุเตฺต รตนสุตฺตสฺส อุปเทสโต คเหตโพฺพฯ

ปโรสหสฺสนฺติ อติเรกสหสฺสํฯ **สูรา**ติ อภีรุกชาติกาฯ **วีรงฺครูปา**ติ เทวปุตฺตสทิสกายาฯ เอวํ ตาว เอเก วณฺณยนฺติฯ อยํ ปเนตฺถ สพฺภาโวฯ **วีรา**ติ อุตฺตมสูรา วุจฺจนฺติ, วีรานํ องฺคํ วีรงฺคํ, วีรการณํ วีริยนฺติ วุตฺตํ โหติฯ วีรงฺครูปํ เอเตสนฺติ **วีรงฺครูปา,** วีริยมยสรีรา วิยาติ วุตฺตํ โหติฯ **ปรเสนปฺปมทฺทนา**ติ สเจ ปฏิมุขํ ติเฏฺฐยฺย ปรเสนา ตํ ปริมทฺทิตุํ สมตฺถาติ อธิปฺปาโยฯ **ธเมฺมนา**ติ "ปาโณ น หนฺตโพฺพ"ติอาทินา ปญฺจสีลธเมฺมน ฯ **อรหํ โหติ สมฺมาสมฺพุโทฺธ โลเก วิวฏฺฏจฺฉโท**ติ เอตฺถ ราคโทสโมหมานทิฏฺฐิอวิชฺชาทุจฺจริตฉทเนหิ สตฺตหิ ปฏิจฺฉเนฺน กิเลสนฺธกาเร โลเก ตํ ฉทนํ วิวเฏฺฏตฺวา สมนฺตโต สญฺชาตาโลโก หุตฺวา ฐิโตติ วิวฏฺฏจฺฉโทฯ ตตฺถ ปฐเมน ปเทน ปูชารหตาฯ ทุติเยน ตสฺสา เหตุ, ยสฺมา สมฺมาสมฺพุโทฺธติ, ตติเยน พุทฺธตฺตเหตุภูตา วิวฏฺฏจฺฉทตา วุตฺตาติ เวทิตพฺพาฯ อถ วา วิวโฏฺฏ จ วิจฺฉโท จาติ วิวฏฺฏจฺฉโท, วฏฺฏรหิโต ฉทนรหิโต จาติ วุตฺตํ โหติฯ เตน อรหํ วฏฺฏาภาเวน, สมฺมาสมฺพุ

โทฺธ ฉทนาภาเวนาติ เอวํ ปุริมปททฺวยเสฺสว เหตุทฺวยํ วุตฺตํ โหติ, ทุติเยน เวสารชฺชน เจตฺถ ปุริมสิทฺธิ, ปฐเมน ทุติยสิทฺธิ, ตติยจตุเตฺถหิ ตติยสิทฺธิ โหติฯ ปุริมญฺจ ธมฺมจกฺขุํ, ทุติยํ พุทฺธจกฺขุํ, ตติยํ สมนฺตจกฺขุํ สาเธตีติ เวทิตพฺพํฯ **ตฺวํ มนฺตานํ ปฏิคฺคเหตา**ติ อิมินา'สฺส มเนฺตสุ สูรภาวํ ชเนติฯ

๒๕๙. โสปิ ตาย อาจริยกถาย ลกฺขเณสุ วิคตสโมฺมโห เอโกภาสชาเต วิย พุทฺธมเนฺต สมฺปสฺสมาโน **เอวํ โภ**ติ อาหฯ ตสฺสโตฺถ – 'ยถา, โภ, ตฺวํ วทสิ, เอวํ กริสฺสามี'ติฯ **วฬวารถมารุยฺหา**ติ วฬวายุตฺตํ รถํ อภิรูหิตฺวาฯ พฺราหฺมโณ กิร เยน รเถน สยํ วิจรติ, ตเมว รถํ ทตฺวา มาณวํ เปเสสิฯ มาณวาปิ โปกฺขรสาติเสฺสว อเนฺตวาสิกาฯ โส กิร เตสํ – ''อมฺพเฏฺฐน สทฺธึ คจฺฉถา''ติ สญฺญํ อทาสิฯ

ยาวติกา ยานสฺส ภูมีติ ยตฺตกํ สกฺกา โหติ ยาเนน คนฺตุํ, อยํ ยานสฺส ภูมิ นามฯ **ยานา ปโจฺจโรหิตฺวา**ติ อยานภูมึ, ทฺวารโกฎฺฐกสมีปํ คนฺตฺวา ยานโต ปฏิโอโรหิตฺวาฯ

เตน โข ปน สมเยนาติ ยสฺมึ สมเย อมฺพโฎฺฐ อารามํ ปาวิสิฯ ตสฺมึ ปน สมเย, ฐิตมชฺฌนฺหิกสมเยฯ กสฺมา ปน ตสฺมึ สมเย จงฺกมนฺตีติ? ปณีตโภชนปจฺจยสฺส ถินมิทฺธสฺส วิโนทนตฺถํ, ทิวาปธานิกา วา เตฯ ตาทิสานญฺหิ ปจฺฉาภตฺตํ จงฺกมิตฺวา นฺหายิตฺวา สรีรํ อุตุํ คาหาเปตฺวา นิสชฺช สมณธมฺมํ กโรนฺตานํ จิตฺตํ เอกคฺคํ โหติฯ **เยน เต ภิกฺขู**ติ โส กิร – ''กุหึ สมโณ โคตโม''ติ ปริเวณโต ปริเวณํ อนาคนฺตฺวา ''ปุจฺฉิตฺวาว ปวิสิสฺสามี''ติ วิโลเกโนฺต อรญฺญหตฺถี วิย มหาจงฺกเม จงฺกมมาเน ปํสุกูลิเก ภิกฺขู ทิสฺวา เตสํ สนฺติกํ อคมาสิฯ ตํ สนฺธาย **เยน เต ภิกฺขู**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ทสฺสนายา**ติ ทฎฺฐุํ, ปสฺสิตุกามา หุตฺวาติ อโตฺถฯ

๒๖๐. **อภิญฺญาตโกลโญฺญ**ติ ปากฏกุลโชฯ ตทา กิร ชมฺพุทีเป อมฺพฏฺฐกุลํ นาม ปากฏกุลมโหสิ ฯ **อภิญฺญาตสฺสา**ติ รูปชาติมนฺตกุลาปเทเสหิ ปากฏสฺสฯ **อครู**ติ อภาริโกฯ โยหิ อมฺพฏฺฐํ ญาเปตุํ น สกฺกุเณยฺย, ตสฺส เตน สทฺธึ กถาสลฺลาโป ครุ ภเวยฺยฯ ภควโต ปน ตาทิสานํ มาณวานํ สเตนาปิ สหเสฺสนาปิ ปญฺหํ ปุฏฺฐสฺส วิสฺสชฺชเน ทนฺธายิตตฺตํ นตฺถีติ มญฺญมานา – ''อครุ โข ปนา''ติ จินฺตยึสุฯ **วิหาโร**ติ คนฺธกุฏึ สนฺธาย อาหํสุฯ

อตรมาโนติ อตุริโต, สณิกํ ปทปฺปมาณฏฺฐาเน ปทํ นิกฺขิปโนฺต วตฺตํ กตฺวา สุสมฺมฏฺฐํ มุตฺตาทลสินฺทุวารสนฺถรสทิสํ วาลิกํ อวินาเสโนฺตติ อโตฺถฯ **อาฬินฺทนฺ**ติ ปมุขํฯ **อุกฺกาสิตฺวา**ติ อุกฺกาสิตสทฺทํ กตฺวาฯ **อคฺคฬนฺ**ติ ทฺวารกวาฏํฯ **อาโกเฏหี**ติ อคฺคนเขหิ สณิกํ กุญฺจิกจฺฉิทฺทสมีเป อาโกเฏหีติ วุตฺตํ โหติฯ ทฺวารํ กิร อติอุปริ อมนุสฺสา, อติเหฎฺฐา ทีฆชาติกา โกเฏนฺติฯ ตถา อนาโกเฏตฺวา มชฺฌ ฉิทฺทสมีเป โกเฏตพฺพนฺติ อิทํ ทฺวาราโกฏนวตฺตนฺติ ทีเปนฺตา วทนฺติฯ

๒๖๑. **วิวริ ภควา ทฺวาร**นฺติ น ภควา อุฏฺฐาย ทฺวารํ วิวริฯ วิวริยตูติ ปน หตฺถํ ปสาเรสิฯ ตโต ''ภควา ตุเมฺหหิ อเนกาสุ กปฺปโกฏีสุ ทานํ ททมาเนหิ น สหตฺถา ทฺวารวิวรณกมฺมํ กต''นฺติ สยเมว ทฺวารํ วิวฏํฯ ตํ ปน ยสฺมา ภควโต มเนน วิวฏํ, ตสฺมา วิวริ ภควา ทฺวารนฺติ วตฺตุํ วฏฺฏติฯ

ภควตา สทฺธึ สโมฺมทึสูติ ยถา ขมนียาทีนิ ปุจฺฉโนฺต ภควา เตหิ, เอวํ เตปิ ภควตา สทฺธึ สมฺปฺปวตฺตโมทา อเหสุํฯ สีโตทกํ วิย อุโณฺหทเกน สโมฺมทิตํ เอกีภาวํ อคมํสุฯ ยาย จ ''กจฺจิ, โภ โคตม, ขมนียํ; กจฺจิ ยาปนียํ, กจฺจิ โภโต จ โคตมสฺส สาวกานญฺจ อปฺปาพาธํ, อปฺ

ปาตงฺกํ, ลหุฏฺฐานํ, พลํ, ผาสุวิหาโร’’ติอาทิกาย กถาย สโมฺมทึสุ, ตํ ปีติปาโมชฺชสงฺขาตส โมฺมทชนนโต สโมฺมทิตุํ ยุตฺตภาวโต จ สโมฺมทนียํ, อตฺถพฺยญฺชนมธุรตาย สุจิรมฺปิ กาลํ สา เรตุํ นิรนฺตรํ ปวเตฺตตุํ อรหภาวโต สริตพฺพภาวโต จ สารณียํฯ สุยฺยมานสุขโต สโมฺมทนียํ, อนุสฺสริยมานสุขโต จ สารณียํฯ ตถา พฺยญฺชนปริสุทฺธตาย สโมฺมทนียํ, อตฺถปริสุทฺธตาย สา รณียํฯ เอวํ อเนเกหิ ปริยาเยหิ สโมฺมทนียํ กถํ สารณียํ วีติสาเรตฺวา ปริโยสาเปตฺวา นิฎฺฐเปตฺ วา เอกมนฺตํ นิสีทึสุฯ

อมฺพโฎฺฐ ปน มาณโวติ โส กิร ภควโต รูปสมฺปตฺติยํ จิตฺตปฺปสาทมตฺตมฺปิ อกตฺวา ‘‘ทสพลํ อปสาเทสฺสามี’’ติ อุทเร พทฺธสาฎกํ มุญฺจิตฺวา กเณฺฐ โอลเมฺพตฺวา เอเกน หเตฺถน ทุสฺสกณฺณํ คเหตฺวา จงฺกมํ อภิรูหิตฺวา กาเลน พาหุํ, กาเลน อุทรํ, กาเลน ปิฎฺฐึ ทเสฺสโนฺต, กาเลน หตฺถวิการํ, กาเลน ภมุกวิการํ กโรโนฺต, ‘‘กจฺจิ เต โภ, โคตม, ธาตุสมตา, กจฺจิ ภิกฺขา หาเรน น กิลมถ, อกิลมถากาโรเยว ปน เต ปญฺญายติ; ถูลานิ หิ เต องฺคปจฺจงฺคานิ, ปาสา ทิกตฺถ คตคตฎฺฐาเน. ‘เต พหุชนา ราชปพฺพชิโตติ จ พุโทฺธ’ติ จ อุปฺปนฺนพหุมานา ปณีตํ โอ ชวนฺตมาหารํ เทนฺติฯ ปสฺสถ, โภ, เคหํ, จิตฺตสาลา วิย, ทิพฺพปาสาโท วิยฯ อิมํ มญฺจํ ปสฺสถ, พิโมฺพหนํ ปสฺสถ, กึ เอวรูเป ฐาเน วสนฺตสฺส สมณธมฺมํ กาตุํ ทุกฺกร’’นฺติ เอวรูปํ อุปฺปณฺฑ นกถํ อนาจารภาวสารณียํ กเถติ, เตน วุตฺตํ – ‘‘อมฺพโฎฺฐ ปน มาณโว จงฺกมโนฺตปิ นิสิเนฺนน ภควตา กิญฺจิ กิญฺจิ กถํ สารณียํ วีติสาเรติ, ฐิโตปิ นิสิเนฺนน ภควตา กิญฺจิ กิญฺจิ กถํ สารณียํ วีติสาเรตี’’ติฯ

๒๖๒. **อถ โข ภควา**ติ อถ ภควา – ‘‘อยํ มาณโว หตฺถํ ปสาเรตฺวา ภวคฺคํ คเหตุกาโม วิย, ปาทํ ปสาเรตฺวา อวีจึ วิจริตุกาโม วิย, มหาสมุทฺทํ ตริตุกาโม วิย, สิเนรุํ อาโรหิตุกาโม วิย จ อฎฺฐาเน วายมติ, หนฺท, เตน สทฺธึ มเนฺตมี’’ติ อมฺพฎฺฐํ มาณวํ เอตทโวจฯ **อาจริยปา จริเยหี**ติ อาจริเยหิ จ เตสํ อาจริเยหิ จฯ

ปฐมอิพฺภวาทวณฺณนา

๒๖๓. **คจฺฉโนฺต วา**ติ เอตฺถ กามํ ตีสุ อิริยาปเถสุ พฺราหฺมโณ อาจริยพฺราหฺมเณน สทฺธึ สลฺลปิตุมรหติฯ อยํ ปน มาณโว มานถทฺธตาย กถาสลฺลาปํ กโรโนฺต จตฺตาโรปิ อิริยาปเถ โยเชสฺสามีติ ‘‘สยาโน วา หิ, โภ โคตม, สยาเนนา’’ติ อาหฯ

ตโต กิร ตํ ภควา – ‘‘อมฺพฎฺฐ, คจฺฉนฺตสฺส วา คจฺฉเนฺตน, ฐิตสฺส วา ฐิเตน, นิสินฺนสฺส วา นิสิเนฺนนาจริเยน สทฺธึ กถา นาม สพฺพาจริเยสุ ลพฺภติฯ ตฺวํ ปน สยาโน สยาเนนาจริเยน สทฺธึ กเถสิ, กึ เต อาจริโย โครูปํ, อุทาหุ ตฺว’’นฺติ อาหฯ โส กุชฺฌิตฺวา – ‘‘เย จ โข เต, โภ โคตม, มุณฺฑกา’’ติอาทิมาหฯ ตตฺถ มุเณฺฑ มุณฺฑาติ สมเณ จ สมณาติ วตฺตุํ วเฎฺฎยฺยฯ อยํ ปน หีเฬโนฺต มุณฺฑกา สมณกาติ อาหฯ **อิพฺภา**ติ คหปติกาฯ **กณฺหา**ติ กณฺหา, กาฬกาติ อ โตฺถฯ **พนฺธุปาทาปจฺจา**ติ เอตฺถ พนฺธูติ พฺรหฺมา อธิเปฺปโตฯ ตญฺหิ พฺราหฺมณา ปิตามโหติ โวหรนฺติฯ ปาทานํ อปจฺจา ปาทาปจฺจา, พฺรหฺมุโน ปิฎฺฐิปาทโต ชาตาติ อธิปฺปาโยฯ ตสฺส กิร อยํ ลทฺธิ – พฺราหฺมณา พฺรหฺมุโน มุขโต นิกฺขนฺตา, ขตฺติยา อุรโต, เวสฺสา นาภิโต, สุทฺทา ชาณุโต, สมณา ปิฎฺฐิปาทโตติฯ เอวํ กเถโนฺต จ ปเนส กิญฺจาปิ อนิยเมตฺวา กเถติฯ อถ โข ภควนฺตเมว วทามีติ กเถติฯ

อถ โข ภควา – ‘‘อยํ อมฺพโฎฺฐ อาคตกาลโต ปฎฺฐาย มยา สทฺธึ กถยมาโน มานเมว นิสฺสาย กเถสิ, อาสีวิสํ คีวายํ คณฺหโนฺต วิย, อคฺคิกฺขนฺธํ อาลิงฺคโนฺต วิย, มตฺตวารณํ โสณฺ

ฑาย ปรามสนฺต วิย, อตฺตโน ปมาณํ น ชานาติฯ หนฺท นํ ชานาเปสฺสามี''ติ จินฺเตตฺวา ''อตฺถิกวโต โข ปน เต, อมฺพฏฺฐา''ติอาทิมาหฯ ตตฺถ อาคนฺตฺวา กตฺตพฺพกิจฺจสงฺขาโต อ โตฺถ, เอตสฺส อตฺถีติ อตฺถิกํ, ตสฺส มาณวสฺส จิตฺตํฯ อตฺถิกมสฺส อตฺถีติ อตฺถิกวา, ตสฺส อตฺถิกวโต ตว อิธาคมนํ อโหสีติ อโตฺถฯ

โข ปนาติ นิปาตมตฺตํฯ **ยาเยว โข ปนตฺถายา**ติ เยเนว โข ปนเตฺถนฯ **อาคเจฺฉยฺยา ถา**ติ มม วา อเญฺญสํ วา สนฺติกํ ยทา กทาจิ อาคเจฺฉยฺยาถฯ **ตเมว อตฺถ**นฺติ อิทํ ปุริสลิงฺคว เสเนว วุตฺตํฯ **มนสิ กเรยฺยาถา**ติ จิเตฺต กเรยฺยาถฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ตฺวํ อาจริเยน อตฺตโน กรณีเยน เปสิโต, น อมฺหากํ ปริภวนตฺถาย, ตสฺมา ตเมว กิจฺจํ มนสิ กโรหีติฯ เอวมสฺส อเญฺญสํ สนฺติกํ อาคตานํ วตฺตํ ทเสฺสตฺวา มานนิคฺคณฺหนตฺถํ ''อวุสิตวาเยว โข ปนา''ติอา ทิมาหฯ ตสฺสโตฺถ ปสฺสถ โภ อยํ อมฺพโฎฺฐ มาณโว อาจริยกุเล อวุสิตวา อสิกฺขิโต อปฺปสฺสุ โตว สมาโนฯ **วุสิตมานี**ติ ''อหํ วุสิตวา สิกฺขิโต พหุสฺสุโต''ติ อตฺตานํ มญฺญติฯ เอตสฺส หิ เอวํ ผรุสวจนสมุทาจาเร การณํ กิมญฺญตฺร อวุสิตตฺตาติ อาจริยกุเล อสํวุทฺธา อสิกฺขิตา อปฺปสฺสุตาเยว หิ เอวํ วทนฺตีติฯ

๒๖๔. **กุปิโต**ติ กุโทฺธฯ **อนตฺตมโน**ติ อสกมโน, กึ ปน ภควา ตสฺส กุชฺฌนภาวํ ญตฺวา เอวมาห อุทาหุ อญตฺวาติ? ญตฺวา อาหาติฯ กสฺมา ญตฺวา อาหาติ? ตสฺส มานนิมฺมทนตฺถํฯ ภควา หิ อญฺญาสิ – ''อยํ มยา เอวํ วุเตฺต กุชฺฌิตฺวา มม ญาตเก อโกฺกสิสฺสติฯ อถสฺสาหํ ยถา นาม กุสโล ภิสโกฺก โทสํ อุคฺคิเลตฺวา นีหรติ, เอวเมว โคเตฺตน โคตฺตํ, กุลาปเทเสน กุลาป เทสํ , อุฎฺฐาเปตฺวา ภวคฺคปฺปมาเณน วิย อุฎฺฐิตํ มานทฺธชํ มูเล เฉตฺวา นิปาเตสฺสามี''ติฯ **ขุํเสนฺโต**ติ ฆเฎฺฎโนฺตฯ **วเมฺภโนฺต**ติ หีเฬโนฺตฯ **ปาปิโต ภวิสฺสตี**ติ จณฺฑภาวาทิโทสํ ปาปิโต ภวิสฺสติฯ

จณฺฑาติ มานนิสฺสิตโกธยุตฺตาฯ **ผรุสา**ติ ขราฯ **ลหุสา**ติ ลหุกาฯ อปฺปเกเนว ตุสฺสนฺติ วา ทุสฺสนฺติ วา อุทกปิเฎฺฐ อลาพุกฎาหํ วิย อปฺปเกเนว อุปฺลวนฺติฯ **ภสฺสา**ติ พหุภาณิโนฯ สกฺยานํ มุเข วิวเฎ อญฺญสฺส วจโนกาโส นตฺถีติ อธิปฺปาเยเนว วทติฯ **สมานา**ติ อิทํ สนฺตาติ ปุริมปทสฺส เววจนํฯ **น สกฺกโรนฺตี**ติ น พฺราหฺมณานํ สุนฺทเรนาการน กโรนฺติฯ **น ครุํ กโรนฺตี**ติ พฺราหฺมเณสุ คารวํ น กโรนฺติฯ **น มาเนนฺตี**ติ น มเนน ปิยายนฺติฯ **น ปูเชนฺตี**ติ มาลาทีหิ เนสํ ปูชํ น กโรนฺติฯ **น อปจายนฺตี**ติ อภิวาทนาทีหิ เนสํ อปจิติกมฺมํ นีจวุตฺตึ น ทเสฺสนฺติ **ตยิท**นฺติ ตํ อิทํฯ **ยทิเม สกฺยา**ติ ยํ อิเม สกฺยา น พฺราหฺมเณ สกฺกโรนฺติ…เป…. น อปจายนฺติ, ตํ เตสํ อสกฺการกรณาทิ สพฺพํ น ยุตฺตํ, นานุโลมนฺติ อโตฺถฯ

ทุติยอิพฺภวาทวณฺณนา

๒๖๕. **อปรทฺธุ**นฺติ อปรชฺฌึสุฯ **เอกมิทาห**นฺติ เอตฺถ อิทนฺติ นิปาตมตฺตํฯ เอกํ อหนฺติ อ โตฺถฯ **สนฺธาคาร**นฺติ รชฺชอนุสาสนสาลาฯ **สกฺยา**ติ อภิสิตฺตราชาโน ฯ **สกฺยกุมารา**ติ อนภิ สิตฺตาฯ **อุเจฺจสู**ติ ยถานุรูเปสุ ปลฺลงฺกปีฐกเวตฺตาสนผลกจิตฺตตฺถรณาทิเภเทสุฯ **สญฺชคฺฆนฺตา**ติ อุปฺปณฺฑนวเสน มหาหสิตํ หสนฺตาฯ **สํกีฬนฺตา**ติ หสิตมตฺต กรณองฺคุลิสงฺฆฎฺฎนปาณิ ปฺปหารทานาทีนิ กโรนฺตาฯ **มมเญฺญว มเญฺญ**ติ เอวมหํ มญฺญามิ, มมเญฺญว อนุหสนฺติ, น อญฺญนฺติฯ

กสฺมา ปน เต เอวมกํสูติ? เต กิร อมฺพฎฺฐสฺส กุลวํสํ ชานนฺติฯ อยญฺจ ตสฺมึ สมเย ยาว ปาทนฺตา โอลเมฺพตฺวา นิวตฺถสาฎกสฺส เอเกน หเตฺถน ทุสฺสกณฺณํ คเหตฺวา ขนฺธฎฺฐิกํ นา

เมตฺวา มานมเทน มโตฺต วิย อาคจฺฉติฯ ตโต – ‘‘ปสฺสถ โภ อมฺหากํ ทาสสฺส กณฺหายน โคตฺตสฺส อมฺพฏฺฐสฺส อาคมนการณ’’นฺติ วทนฺตา เอวมกํสุฯ โสปิ อตฺตโน กุลวํสํ ชานาติฯ ตสฺมา ‘‘มมเญฺญว มเญฺญ’’ติ ตกฺกยิตฺถฯ

อาสเนนาติ ‘‘อิทมาสนํ, เอตฺถ นิสีทาหี’’ติ เอวํ อาสเนน นิมนฺตนํ นาม โหติ, ตถา น โกจิ อกาสิฯ

ตติยอิพฺภวาทวณฺณนา

๒๖๖. **ลฏุกิกา**ติ เขตฺตเลฑฺฑูนํ อนฺตเรนิวาสินี ขุทฺทกสกุณิกาฯ **กุลาวเก**ติ นิวาสนฏฺฐาเนฯ **กามลาปินี**ติ ยทิจฺฉกภาณินี, ยํ ยํ อิจฺฉติ ตํ ตํ ลปติ, น ตํ โกจิ หํโส วา โกโญฺจ วา โมโร วา อาคนฺตฺวา ‘‘กึ ตฺวํ ลปสี’ติ นิเสเธติฯ **อภิสชฺชิตุ**นฺติ โกธวเสน ลคฺคิตุํฯ

เอวํ วุเตฺต มาณโว – ‘‘อยํ สมโณ โคตโม อตฺตโน ญาตเก ลฏุกิกสทิเส กตฺวา อเมฺห หํสโกญฺจโมรสทิเส กโรติ, นิมฺมาโน ทานิ ชาโต’’ติ มญฺญมาโน อุตฺตริ จตฺตาโร วเณฺณ ทเสฺสติฯ

ทาสิปุตฺตวาทวณฺณนา

๒๖๗. **นิมฺมาเทตี**ติ นิมฺมเทติ นิมฺมาเน กโรติฯ **ยํนูนาห**นฺติ ยทิ ปนาหํฯ ‘‘กณฺหายโน หมสฺมิ, โภ โคตมา’’ติ อิทํ กิร วจนํ อมฺพโฏฺฐ ติกฺขตฺตุํ มหาสเทฺทน อโวจฯ กสฺมา อโวจ? กึ อสุทฺธภาวํ น ชานาตีติ? อาม ชานาติฯ ชานโนฺตปิ ภวปฏิจฺฉนฺนเมตํ การณํ, ตํ อเนน น ทิฏฺฐํฯ อปสฺสโนฺต มหาสมโณ กึ วกฺขตีติ มญฺญมาโน มานถทฺธตาย อโวจฯ **มาตาเปตฺติก**นฺติ มาตาปิตูนํ สนฺตกํฯ **นามโคตฺต**นฺติ ปณฺณตฺติวเสน นามํ, ปเวณิวเสน โคตฺตํฯ **อนุสฺสรโต**ติ อนุสฺสรนฺตสฺส กุลโกฏึ โสเธนฺตสฺสฯ **อยฺยปุตฺตา**ติ สามิโน ปุตฺตาฯ **ทาสิปุโตฺต**ติ ฆรทาสิยาว ปุโตฺตฯ ตสฺมา ยถา ทาเสน สามิโน อุปสงฺกมิตพฺพา, เอวํ อนุปสงฺกมนฺตํ ตํ ทิสฺวา สกฺยา อนุชคฺฆึสูติ ทเสฺสติฯ

อิโต ปรํ ตสฺส ทาสภาวํ สกฺยานญฺจ สามิภาวํ ปกาเสตฺวา อตฺตโน จ อมฺพฏฺฐสฺส จ กุลวํสํ อาหรโนฺต สกฺยา โข ปนาติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ทหนฺตี**ติ ฐเปนฺติ, โอกฺกาโก โน ปุพฺพปุริโสติ, เอวํ กโรนฺตีติ อโตฺถฯ ตสฺส กิร รโญฺญ กถนกาเล อุกฺกา วิย มุขโต ปภา นิจฺฉรติ, ตสฺมา ตํ ‘‘โอกฺกาโก’’ติ สญฺชานึสูติฯ **ปพฺพาเชสี**ติ นีหริฯ

อิทานิ เต นามวเสน ทเสฺสโนฺต – ‘‘โอกฺกามุข’’นฺติอาทิมาหฯ ตตฺรายํ อนุปุพฺพี กถา – ปฐมกปฺปิกานํ กิร รโญฺญ มหาสมฺมตสฺส โรโช นาม ปุโตฺต อโหสิฯ โรชสฺส วรโรโช, วรโรชสฺส กลฺยาโณ, กลฺยาณสฺส วรกลฺยาโณ, วรกลฺยาณสฺส มนฺธาตา, มนฺธาตุสฺส วรมนฺธาตา, วรมนฺธาตุสฺส อุโปสโถ, อุโปสถสฺส วโร, วรสฺส อุปวโร, อุปวรสฺส มฆเทโว, มฆเทวสฺส ปรมฺปราย จตุราสีติขตฺติยสหสฺสานิ อเหสุํฯ เตสํ ปจฺฉโต ตโย โอกฺกากวํสา อเหสุํฯ เตสุ ตติยโอกฺกากสฺส ปญฺจ มเหสิโย อเหสุํ – หตฺถา, จิตฺตา, ชนฺตุ, ชาลินี, วิสาขาติฯ เอเกกิสฺสา ปญฺจปญฺจอิตฺถิสตปริวาราฯ สพฺพเชฏฺฐาย จตฺตาโร ปุตฺตา – โอกฺกามุโข, กรกณฺฑุ, หตฺถินิโก, สินิสูโรติฯ ปญฺจ ธีตโร – ปิยา, สุปฺปิยา, อานนฺทา, วิชิตา, วิชิตเสนาติฯ อิติ สา นว ปุเตฺต วิชายิตฺวา กาลมกาสิฯ

อถ ราชา อญฺญํ ทหรึ อภิรูปํ ราชธีตรํ อาเนตฺวา อคฺคมเหสิฏฺฐาเน ฐเปสิฯ สา ชนฺตุํ นาม ปุตฺตํ วิชายิฯ อถ นํ ปญฺจมทิวเส อลงฺกริตฺวา รโญฺญ ทเสฺสสิฯ ราชา ตุโฏฺฐ ตสฺสา วรํ อทาสิฯ สา ญาตเกหิ สทฺธึ มเนฺตตฺวา ปุตฺตสฺส รชฺชํ ยาจิฯ ราชา – ''นสฺส, วสลิ, มม ปุตฺตานํ อนฺตรายํ อิจฺฉสี''ติ ตเชฺชสิฯ สา ปุนปฺปุนํ รโห ราชานํ ปริโตเสตฺวา – ''มหาราช, มุสาวาโท นาม น วฎฺฎตี''ติอาทีนิ วตฺวา ยาจติเยวฯ อถ ราชา ปุเตฺต อามเนฺตสิ – ''อหํ ตาตา, ตุมฺหากํ กนิฏฺฐํ ชนฺตุกุมารํ ทิสฺวา ตสฺส มาตุยา สหสา วรํ อทาสึ , สา ปุตฺตสฺส รชฺชํ ปริณาเมตุํ อิจฺฉติฯ ตุเมฺห ฐเปตฺวา มงฺคลหตฺถึ มงฺคลอสฺสํ มงฺคลรถญฺจ ยตฺตเก อิจฺฉถ, ตตฺตเก หตฺถิอสฺสรเถ คเหตฺวา คจฺฉถฯ มมจฺจเยน อาคนฺตฺวา รชฺชํ กเรยฺยาถา''ติ, อฎฺฐหิ อมเจฺจหิ สทฺธึ อุโยฺยเชสิฯ

เต นานปฺปการํ โรทิตฺวา กนฺทิตฺวา – ''ตาต, อมฺหากํ โทสํ ขมถา''ติ ราชานเญฺจว ราโชโรเธ จ ขมาเปตฺวา, ''มยมฺปิ ภาตูหิ สทฺธึ คจฺฉามา''ติ ราชานํ อาปุจฺฉิตฺวา นครา นิกฺขนฺตา ภคินิโย อาทาย จตุรงฺคินิยา เสนาย ปริวุตา นครา นิกฺขมึสุฯ ''กุมารา ปิตุอจฺจเยน อาคนฺตฺวา รชฺชํ กาเรสฺสนฺติ, คจฺฉาม เน อุปฏฺฐหามา''ติ จิเนฺตตฺวา พหู มนุสฺสา อนุพนฺธึสุฯ ปฐมทิวเส โยชนมตฺตา เสนา อโหสิ, ทุติเย ทฺวิโยชนมตฺตา, ตติเย ติโยชนมตฺตาฯ กุมารา มนฺตยึสุ – ''มหา พลกาโย, สเจ มยํ กญฺจิ สามนฺตราชานํ มทฺทิตฺวา ชนปทํ คเณฺหยฺยาม, โสปิ โน นปฺปสเหยฺยฯ กึ ปเรสํ ปีฬาย กตาย, มหา อยํ ชมฺพุทีโป, อรเญฺญ นครํ มาเปสฺสามา''ติ หิมวนฺตาภิมุขา คนฺตฺวา นครวตฺถุํ ปริเยสึสุฯ

ตสฺมิญฺจ สมเย อมฺหากํ โพธิสโตฺต พฺราหฺมณมหาสาลกุเล นิพฺพตฺติตฺวา กปิลพฺราหฺมโณ นาม หุตฺวา นิกฺขมฺม อิสิปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา หิมวนฺตปเทสฺส โปกฺขรณิยา ตีเร สากวนสเณฺฑ ปณฺณสาลํ มาเปตฺวา วสติฯ โส กิร ภุมฺมชาลํ นาม วิชฺชํ ชานาติ, ยาย อุทฺธํ อสีติหเตฺถ อากาเส, เหฎฺฐา จ ภูมิยมฺปิ คุณโทสํ ปสฺสติฯ เอตสฺมึ ปเทเส ติณคุมฺพลตา ทกฺขิณาวฎฺฎา ปาจีนาภิมุขา ชายนฺติฯ สีหพฺยคฺฆาทโย มิคสูกเร สปฺปพิฬารา จ มณฺฑูกมูสิเก อนุพนฺธมานา ตํ ปเทสํ ปตฺวา น สโกฺกนฺติ เต อนุพนฺธิตุํฯ เตหิ เต อญฺญทตฺถุ สนฺตชฺชิตา นิวตฺตนฺติเยวฯ โส – ''อยํ ปถวิยา อคฺคปเทโส''ติ ญตฺวา ตตฺถ อตฺตโน ปณฺณสาลํ มาเปสิฯ

อถ เต กุมาเร นครวตฺถุํ ปริเยสมาเน อตฺตโน วสโนกาสํ อาคเต ทิสฺวา ปุจฺฉิตฺวา ตํ ปวตฺตึ ญตฺวา เตสุ อนุกมฺปํ ชเนตฺวา อโวจ – ''อิมสฺมึ ปณฺณสาลฎฺฐาเน มาปิตํ นครํ ชมฺพุทีเป อคฺคนครํ ภวิสฺสติฯ เอตฺถ ชาตปุริเสสุ เอเกโก ปุริสสตมฺปิ ปุริสสหสฺสมฺปิ อภิภวิตุํ สกฺขิสฺสติฯ เอตฺถ นครํ มาเปถ, ปณฺณสาลฎฺฐาเน รโญฺญ ฆรํ กโรถฯ อิมสฺมิญฺหิ โอกาเส ฐตฺวา จณฺฑาลปุโตฺตปิ จกฺกวตฺติพเลน อติเสโยฺย''ติฯ นนุ, ภเนฺต, อยฺยสฺส วสโนกาโสติ? ''มม วสโนกาโส''ติ มา จินฺตยิตฺถฯ มยฺหํ เอกปเสฺส ปณฺณสาลํ กตฺวา นครํ มาเปตฺวา **กปิลวตฺถุ**นฺติ นามํ กโรถา''ติฯ เต ตถา กตฺวา ตตฺถ นิวาสํ กเปฺปสุํฯ

อถามจฺจา – ''อิเม ทารกา วยปฺปตฺตา, สเจ เนสํ ปิตา สนฺติเก ภเวยฺย, โส อาวาหวิวาหํ กเรยฺยฯ อิทานิ ปน อมฺหากํ ภาโร''ติ จิเนฺตตฺวา กุมาเรหิ สทฺธึ มนฺตยึสุฯ กุมารา อมฺหากํ สทิสา ขตฺติยธีตโร นาม น ปสฺสาม, นาปิ ภคินีนํ สทิเส ขตฺติยกุมารเก, อสทิสสํโยเค จ โน อุปฺปนฺนา ปุตฺตา มาติโต วา ปิติโต วา อปริสุทฺธา ชาติสเมฺภทํ ปาปุณิสฺสนฺติฯ ตสฺมา มยํ ภคินีหิเยว สทฺธึ สํวาสํ โรเจมาติฯ เต ชาติสเมฺภทภเยน เชฎฺฐกภคินึ มาตุฎฺฐาเน ฐเปตฺวา อวเสสาหิ สํวาสํ กเปฺปสุํฯ

เตสํ ปุเตฺตหิ จ ธีตาหิ จ วฑฺฒมานานํ อปเรน สมเยน เชฎฺฐกภคินิยา กุฎฺฐโรโค อุทปาทิ, โกวิฬารปุปฺผสทิสานิ คตฺตานิ อเหสุํฯ ราชกุมารา อิมาย สทฺธึ เอกโต นิสชฺชฎฺฐาน

โภชนาทีนิ กโรนฺตานมฺปิ อุปริ อยํ โรโค สงฺกมตีติ จินฺเตตฺวา เอกทิวสํ อุยฺยานกีฬํ คจฺฉนฺตา วิย ตํ ยาเน อาโรเปตฺวา อรญฺญํ ปวิสิตฺวา ภูมิยํ โปกฺขรณึ ขณาเปตฺวา ตตฺถ ขาทนียโภชนียเยน สทฺธึ ตํ ปกฺขิปิตฺวา ฆรสเงฺขเปน อุปริ ปทรํ ปฏิจฺฉาเทตฺวา ปํสุํ ทตฺวา ปกฺกมึสุฯ

เตน จ สมเยน ราโม นาม พาราณสิราชา กุฏฺฐโรโค นาฏกิตฺถีหิ จ โอโรเธหิ จ ชิคุจฺฉิยมาโน เตน สํเวเคน เชฏฺฐปุตฺตสฺส รชฺชํ ทตฺวา อรญฺญํ ปวิสิตฺวา ตตฺถ ปณฺณสาลํ มาเปตฺวา มูลผลานิ ปริภุญฺชโนฺต นจิรเสฺสว อโรโค สุวณฺณวโณฺณ หุตฺวา อิโต จิโต จ วิจรโนฺต มหนฺตํ สุสิรรุกฺขํ ทิสฺวา ตสฺสพฺภนฺตเร โสฬสหตฺถปฺปมาณํ โอกาสํ โสเธตฺวา ทฺวารญฺจ วาตปานญฺจ โยเชตฺวา นิเสฺสณึ พนฺธิตฺวา ตตฺถ วาสํ กเปฺปสิฯ โส องฺคารกฎาเห อคฺคึ กตฺวา รตฺตึ มิคสูกราทีนํ สเทฺท สุณโนฺต สยติฯ โส – ‘‘อสุกสฺมึ ปเทเส สีโห สทฺทมกาสิ, อสุกสฺมึ พฺยโคฺฆ’’ติ สลฺลเกฺขตฺวา ปภาเต ตตฺถ คนฺตฺวา วิฆาสมํสํ อาทาย ปจิตฺวา ขาทติฯ

อเถกทิวสํ ตสฺมึ ปจฺจูสสมเย อคฺคึ ชาเลตฺวา นิสิเนฺน ราชธีตาย สรีรคเนฺธน อาคนฺตฺวา พฺยโคฺฆ ตสฺมึ ปเทเส ปํสุํ วิยูหโนฺต ปทเร วิวรมกาสิ, เตน จ วิวเรน สา พฺยคฺฆํ ทิสฺวา ภีตา วิสฺสรมกาสิฯ โส ตํ สทฺทํ สุตฺวา – ‘‘อิตฺถิสโทฺท เอโส’’ติ จ สลฺลเกฺขตฺวา ปาโตว ตตฺถ คนฺตฺวา – ‘‘โก เอตฺถา’’ติ อาหฯ มาตุคาโม สามีติฯ กึ ชาติกาสีติ? โอกฺกากมหาราชสฺส ธีตา สามีติฯ นิกฺขมาติ? น สกฺกา สามีติฯ กึ การณาติ? ฉวิโรโค เม อตฺถีติฯ โส สพฺพํ ปวตฺตึ ปุจฺฉิตฺวา ขตฺติยมาเนน อนิกฺขมนฺตึ – ‘‘อหมฺปิ ขตฺติโย’’ติ อตฺตโน ขตฺติยภาวํ ชานาเปตฺวา นิเสฺสณึ ทตฺวา อุทฺธริตฺวา อตฺตโน วสโนกาสํ เนตฺวา สยํ ปริภุตฺตเภสชฺชานิเยว ทตฺวา นจิรเสฺสว อโรคํ สุวณฺณวณฺณํ กตฺวา ตาย สทฺธึ สํวาสํ กเปฺปสิฯ สา ปฐมสํวาเสเนว คพฺภํ คณฺหิตฺวา เทฺว ปุเตฺต วิชายิ, ปุนปิ เทฺวติ, เอวํ โสฬสกฺขตฺตุมฺปิ วิชายิฯ เอวํ ทฺวตฺตึส ภาตโร อเหสุํฯ เต อนุปุเพฺพน วุฑฺฒิปฺปเตฺต ปิตา สพฺพสิปฺปานิ สิกฺขาเปสิฯ

อเถกทิวสํ เอโก รามรโญฺญ นครวาสี วนจรโก ปพฺพเต รตนานิ คเวสโนฺต ราชานํ ทิสฺวา สญฺชานิตฺวา อาห – ‘‘ชานามหํ, เทว, ตุเมฺห’’ติฯ ตโต นํ ราชา สพฺพํ ปวตฺตึ ปุจฺฉิฯ ตสฺมึเยว จ ขเณ เต ทารกา อาคมึสุฯ โส เต ทิสฺวา – ‘‘เก อิเม’’ติ อาหฯ ‘‘ปุตฺตา เม’’ติ จ วุเตฺต เตสํ มาติกวํสํ ปุจฺฉิตฺวา – ‘‘ลทฺธํ ทานิ เม ปาภต’’นฺติ นครํ คนฺตฺวา รโญฺญ อาโรเจสิฯ โส ‘ปิตรํ อานยิสฺสามี’ติ จตุรงฺคินิยา เสนาย ตตฺถ คนฺตฺวา ปิตรํ วนฺทิตฺวา – ‘‘รชฺชํ, เทว, สมฺปฏิจฺฉา’’ติ ยาจิฯ โส – ‘‘อลํ, ตาต, น ตตฺถ คจฺฉามิ, อิเธว เม อิมํ รุกฺขํ อปเนตฺวา นครํ มาเปหี’’ติ อาหฯ โส ตถา กตฺวา ตสฺส นครสฺส โกลรุกฺขํ อปเนตฺวา กตตฺตา โกลนครนฺติ จ พฺยคฺฆปเถ กตตฺตา พฺยคฺฆปถนฺติ จาติ เทฺว นามานิ อาโรเปตฺวา ปิตรํ วนฺทิตฺวา อตฺตโน นครํ อคมาสิฯ

ตโต วยปฺปเตฺต กุมาเร มาตา อาห – ‘‘ตาตา, ตุมฺหากํ กปิลวตฺถุวาสิโน สกฺยา มาตุลา สนฺติฯ มาตุลธีตานํ ปน โว เอวรูปํ นาม เกสคฺคหณํ โหติ, เอวรูปํ ทุสฺสคหณํฯ ยทา ตา นฺหานติตฺถํ อาคจฺฉนฺติ, ตทา คนฺตฺวา ยสฺส ยา รุจฺจติ, โส ตํ คณฺหตู’’ติฯ เต ตเถว คนฺตฺวา ตาสุ นฺหตฺวา สีสํ สุกฺขาปยมานาสุ ยํ ยํ อิจฺฉึสุ, ตํ ตํ คเหตฺวา นามํ สาเวตฺวา อคมึสุฯ สกฺยราชาโน สุตฺวา ‘‘โหตุ, ภเณ, อมฺหากํ ญาตกา เอว เต’’ติ ตุณฺหี อเหสุํฯ อยํ สกฺยโกลิยานํ อุปฺปตฺติฯ เอวํ เตสํ สกฺยโกลิยานํ อญฺญมญฺญํ อาวาหวิวาหํ กโรนฺตานํ ยาว พุทฺธกาลา อนุปจฺฉิโนฺนว วํโส อาคโตฯ ตตฺถ ภควา สกฺยวํสํ ทเสฺสตุํ – ‘‘เต รฏฺฐสฺมา ปพฺพาชิตา หิมวนฺตปเสฺส โปกฺขรณิยา ตีเร’’ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สมฺมนฺตี**ติ วสนฺติฯ **สกฺยา วต โภ**ติ รฏฺฐสฺมา ปพฺพาชิตา อรเญฺญ วสนฺตาปิ ชาติสเมฺภทมกตฺวา กุลวํสํ อนุรกฺขิตุํ สกฺยา, สมตฺถา, ปฏิพลาติ อโตฺถฯ

ตทเคฺคติ ตํ อคฺคํ กตฺวา, ตโต ปฏฺฐายาติ อโตฺถฯ **โส จ เนสํ ปุพฺพปุริโส**ติ โส โอกฺกาโก ราชา เอเตสํ ปุพฺพปุริโสฯ นตฺถิ เอเตสํ คหปติวํเสน สเมฺภทมตฺตมฺปีติฯ

เอวํ สกฺยวํสํ ปกาเสตฺวา อิทานิ อมฺพฏฺฐวํสํ ปกาเสนฺโต – ‘‘รโญฺญ โข ปนา’’ติอาทิมาหฯ **กณฺหํ นาม ชเนสี**ติ กาฬวณฺณํ อโนฺตกุจฺฉิยํเยว สญฺชาตทนฺตํ ปรูฬฺหมสฺสุทาฐิกํ ปุตฺตํ วิชายิฯ **ปพฺยาหาสี**ติ ยโกฺข ชาโตติ ภเยน ปลายิตฺวา ทฺวารํ ปิธาย ฐิเตสุ ฆรมานุสเกสุ อิโต จิโต จ วิจรโนฺต โธวถ มนฺติอาทีนิ วทโนฺต อุจฺจาสทฺทมกาสิฯ

๒๖๘. **เต มาณวกา ภควนฺตํ เอตทโวจุ**นฺติ อตฺตโน อุปารมฺภโมจนตฺถาย – ‘‘เอตํ มา ภว’’นฺติอาทิวจนํ อโวจุํฯ เตสํ กิร เอตทโหสิ – ‘‘อมฺพโฏฺฐ อมฺหากํ อาจริยสฺส เชฏฺฐเนฺตวาสี, สเจ มยํ เอวรูเป ฐาเน เอกเทฺววจนมตฺตมฺปิ น วกฺขาม, อยํ โน อาจริยสฺส สนฺติเก อเมฺห ปริภินฺทิสฺสตี’’ติ อุปารมฺภโมจนตฺถํ เอวํ อโวจุํฯ จิเตฺตน ปนสฺส นิมฺมทภาวํ อากงฺขนฺติฯ อยํ กิร มานนิสฺสิตตฺตา เตสมฺปิ อปฺปิโยเวฯ **กลฺยาณวากฺกรโณ**ติ มธุรวจโนฯ **อสฺมึ วจเน**ติ อตฺตนา อุคฺคหิเต เวทตฺตยวจเนฯ **ปฏิมเนฺตตุ**นฺติ ปุจฺฉิตํ ปญฺหํ ปฏิกเถตุํ, วิสฺสเชฺชตุนฺติ อโตฺถฯ เอตสฺมึ วา ทาสิปุตฺตวจเนฯ **ปฏิมเนฺตตุ**นฺติ อุตฺตรํ กเถตุํฯ

๒๖๙. **อถ โข ภควา**ติ อถ โข ภควา – ‘‘สเจ อิเม มาณวกา เอตฺถ นิสินฺนา เอวํ อุจฺจาสทฺทํ กริสฺสนฺติ, อยํ กถา ปริโยสานํ น คมิสฺสติฯ หนฺท, เน นิสฺสทฺเท กตฺวา อมฺพเฏฺฐเนว สทฺธึ กเถมี’’ติ เต มาณวเก เอตทโวจฯ ตตฺถ **มนฺตโวฺห**ติ มนฺตยถฯ **มยา สทฺธึ ปฏิมเนฺตตู**ติ มยา สห กเถตุฯ เอวํ วุเตฺต มาณวกา จินฺตยึสุ – ‘‘อมฺพโฏฺฐ ตาว ทาสิปุโตฺตสีติ วุเตฺต ปุน สีสํ อุกฺขิปิตุํ นาสกฺขิฯ อยํ โข ชาติ นาม ทุชฺชานา, สเจ อญฺญมฺปิ กิญฺจิ สมโณ โคตโม ‘ตฺวํ ทาโส’ติ วกฺขติ, โก เตน สทฺธึ อฑฺฑํ กริสฺสติฯ อมฺพโฏฺฐ อตฺตนา พทฺธํ ปุฏกํ อตฺตนาว โมเจตู’’ติ อตฺตานํ ปริโมเจตฺวา ตเสฺสว อุปริ ขิปนฺตา – ‘‘สุชาโต จ โภ โคตมา’’ติอาทิมาหํสุฯ

๒๗๐. **สหธมฺมิโก**ติ สเหตุโก สการโณฯ **อกามา พฺยากาตโพฺพ**ติ อตฺตนา อนิจฺฉเนฺตนปิ พฺยากริตโพฺพ, อวสฺสํ วิสฺสเชฺชตโพฺพติ อโตฺถฯ **อเญฺญน วา อญฺญํ ปฏิจริสฺสสี**ติ อเญฺญน วจเนน อญฺญํ วจนํ ปฏิจริสฺสสิ อโชฺฌตฺถริสฺสสิ, ปฏิจฺฉาเทสฺสสีติ อโตฺถฯ โย หิ ‘‘กึ โคโตฺต ตฺว’’นฺติ เอวํ ปุโฏฺฐ – ‘‘อหํ ตโย เวเท ชานามี’’ติอาทีนิ วทติ, อยํ อเญฺญน อญฺญํ ปฏิจรติ นามฯ **ปกฺกมิสฺสสิ วา**ติ ปุจฺฉิตํ ปญฺหํ ชานโนฺตว อกเถตุกามตาย อุฏฺฐายาสนา ปกฺกมิสฺสสิ วาฯ

ตุณฺหี อโหสีติ สมโณ โคตโม มํ สามํเยว ทาสิปุตฺตภาวํ กถาเปตุกาโม, สามํ กถิเต จ ทาโส นาม ชาโตเยว โหติฯ อยํ ปน ทฺวตฺติกฺขตฺตุํ โจเทตฺวา ตุณฺหี ภวิสฺสติ, ตโต อหํ ปริวตฺติตฺวา ปกฺกมิสฺสามีติ จิเนฺตตฺวา ตุณฺหี อโหสิฯ

๒๗๑. วชิรํ ปาณิมฺหิ อสฺสาติ **วชิรปาณิฯ ยโกฺข**ติ น โย วา โส วา ยโกฺข, สโกฺก เทวราชาติ เวทิตโพฺพฯ **อาทิตฺต**นฺติ อคฺคิวณฺณํฯ **สมฺปชฺชลิต**นฺติ สุฏฺฐุ ปชฺชลิตํฯ **สโชติภูต**นฺติ สมนฺตโต โชติภูตํ, เอกคฺคิชาลภูตนฺติ อโตฺถฯ **ฐิโต โหตี**ติ มหนฺตํ สีสํ, กนฺทลมกุฬสทิสา ทาฐา ภยานกานิ อกฺขินาสาทีนิ เอวํ วิรูปรูปํ มาเปตฺวา ฐิโตฯ

กสฺมา ปเนส อาคโตติ? ทิฏฺฐิวิสฺสชฺชาปนตฺถํฯ อปิ จ – ‘‘อหเญฺจว โข ปน ธมฺมํ เทเสยฺยํ, ปเร จ เม น อาชาเนยฺยุ’’นฺติ เอวํ ธมฺมเทสนาย อโปฺปสฺสุกฺกภาวํ อาปเนฺนน ภควติ สโกฺก มหาพฺรหฺมุนา สทฺธึ อาคนฺตฺวา – ‘‘ภควา ธมฺมํ เทเสถ, ตุมฺหากํ อาณาย อวตฺตมาเน มยํ วตฺ

ตาเปสฺสาม, ตุมฺหากํ ธมฺมจกฺกํ โหตุ, อมฺหากํ อาณาจกฺก’’นฺติ ปฏิญฺญํ อกาสิฯ ตสฺมา – ‘‘อชฺช อมฺพฏฺฐํ ตาเสตฺวา ปญฺหํ วิสฺสชฺชาเปสฺสามี’’ติ อาคโตฯ

ภควา เจว ปสฺสติ อมฺพฏฺโฐ จาติ ยทิ หิ ตํ อเญฺญปิ ปเสฺสยฺยุํ, ตํ การณํ อครุ อสฺส, ‘‘อยํ สมโณ โคตโม อมฺพฏฺฐํ อตฺตโน วาเท อโนตรนฺตํ ญตฺวา ยกฺขํ อาวาเหตฺวา ทเสฺสสิ, ตโต อมฺพฏฺโฐ ภเยน กเถสี’’ติ วเทยฺยุํฯ ตสฺมา ภควา เจว ปสฺสติ อมฺพฏฺโฐ จฯ ตสฺส ตํ ทิสฺวาว สกลสรีรโต เสทา มุจฺจึสุฯ อโนฺตกุจฺฉิ วิปริวตฺตมานา มหารวํ วิรวิ ฯ โส ‘‘อเญฺญปิ นุ โข ปสฺสนฺตี’’ติ โอโลเกโนฺต กสฺสจิ โลมหํสมตฺตมฺปิ นาทฺทสฯ ตโต – ‘‘อิทํ ภยํ มเมว อุปฺปนฺนํ, สจาหํ ยโกฺขติ วกฺขามิ, ‘กึ ตวเมว อกฺขีนิ อตฺถิ, ตฺวเมว ยกฺขํ ปสฺสสิ, ปฐมํ ยกฺขํ อทิสฺวา สมเณน โคตเมน วาทสงฺฆเฏฺฏ ปกฺขิโตฺตว ยกฺขํ ปสฺสสี’ติ วเทยฺยุ’’นฺติ จิเนฺตตฺวา ‘‘น ทานิ เม อิธ อญฺญํ ปฏิสรณํ อตฺถิ, อญฺญตฺร สมณา โคตมา’’ติ มญฺญมาโน อถ โข อมฺพโฏฺฐ มาณโว…เป.… ภควนฺตํ เอตทโวจฯ

๒๗๒. **ตาณํ คเวสี**ติ ตาณํ คเวสมาโนฯ **เลณํ คเวสี**ติ เลณํ คเวสมาโนฯ **สรณํ คเวสี**ติ สรณํ คเวสมาโนฯ เอตฺถ จ ตายติ รกฺขตีติ **ตาณํ**ฯ นิลียนฺติ เอตฺถาติ เลณํฯ สรตีติ สรณํ, ภยํ หึสติ, วิทฺธํเสตีติ อโตฺถฯ **อุปนิสีทิตฺวา**ติ อุปคมฺม เหฏฺฐาสเน นิสีทิตฺวาฯ **พฺรวิตู**ติ วทตุฯ

อมฺพฏฺฐวํสกถา

๒๗๓-๒๗๔. **ทกฺขิณชนปท**นฺติ ทกฺขิณาปโถติ ปากฏํฯ คงฺคาย ทกฺขิณโต ปากฏชนปทํฯ ตทา กิร ทกฺขิณาปเถ พหู พฺราหฺมณตาปสา โหนฺติ, โส ตตฺถ คนฺตฺวา เอกํ ตาปสํ วตฺตปฏิปตฺติยา อาราเธสิฯ โส ตสฺส อุปการํ ทิสฺวา อาห – ‘‘อโมฺภ, ปุริส, มนฺตํ เต เทมิ, ยํ อิจฺฉสิ, ตํ มนฺตํ คณฺหาหี’’ติฯ โส อาห – ‘‘น เม อาจริย, อเญฺญน มเนฺตน, กิจฺจํ อตฺถิ, ยสฺสานุภาเวน อาวุธํ น ปริวตฺตติ, ตํ เม มนฺตํ เทหี’’ติฯ โส – ‘‘ภทฺรํ, โภ’’ติ ตสฺส ธนุอคมนียํ อมฺพฏฺฐํ นาม วิชฺชํ อทาสิ, โส ตํ วิชฺชํ คเหตฺวา ตเตฺถว วีมํสิตฺวา – ‘‘อิทานิ เม มโนรถํ ปูเรสฺสามี’’ติ อิสิเวสํ คเหตฺวา โอกฺกากสฺส สนฺติกํ คโตฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘ทกฺขิณชนปทํ คนฺตฺวา พฺรหฺมมเนฺต อธียิตฺวา ราชานํ โอกฺกากํ อุปสงฺกมิตฺวา’’ติฯ

เอตฺถ **พฺรหฺมมเนฺต**ติ อานุภาวสมฺปนฺนตาย เสฏฺฐมเนฺตฯ **โก เนวํ’เร อยํ มยฺหํ ทาสิปุโตฺต**ติ โก นุ เอวํ อเร อยํ มม ทาสิปุโตฺตฯ **โส ตํ ขุรปฺป**นฺติ โส ราชา ตํ มาเรตุกามตาย สนฺนหิตํ สรํ ตสฺส มนฺตานุภาเวน เนว ขิปิตุํ น อปเนตุํ สกฺขิ, ตาวเทว สกลสรีเร สญฺชาตเสโท ภเยน เวธมาโน อฏฺฐาสิฯ

อมจฺจาติ มหามจฺจาฯ **ปาริสชฺชา**ติ อิตเร ปริสาวจราฯ **เอตทโวจุ**นฺติ – ‘‘ทณฺฑกีรโญฺญ กิสวจฺฉตาปเส อปรทฺธสฺส อาวุธวุฏฺฐิยา สกลรฏฺฐํ วินฏฺฐํ ฯ นาฬิเกโร ปญฺจสุ ตาปสสเตสุ อชฺชุโน จ องฺคีรเส อปรโทฺธ ปถวึ ภินฺทิตฺวา นิรยํ ปวิโฏฺฐ’’ติ จินฺตยนฺตา ภเยน เอตํ โสตฺถิ, ภทฺทเนฺตติอาทิวจนํ อโวจุํฯ

โสตฺถิ ภวิสฺสติ รโญฺญติ อิทํ วจนํ กโณฺห จิรํ ตุณฺหี หุตฺวา ตโต อเนกปฺปการํ ยาจียมาโน – ‘‘ตุมฺหากํ รญฺญา มาทิสสฺส อิสิโน ขุรปฺปํ สนฺนยฺหเนฺตน ภาริยํ กมฺมํ กต’’นฺติอาทีนิ จ วตฺวา ปจฺฉา อภาสิฯ **อุนฺทฺริยิสฺสตี**ติ ภิชฺชิสฺสติ, ถุสมุฏฺฐิ วิย วิปฺปกิริยิสฺสตีติฯ อิทํ โส ‘‘ชนํ ตาเสสฺสามี’’ติ มุสา ภณติฯ สรสนฺถมฺภนมเตฺตเยว หิสฺส วิชฺชาย อานุภาโว, น อญฺญตฺรฯ อิโต ปเรสุปิ วจเนสุ เอเสว นโยฯ

ปโลฺลโมติ ปนฺนโลโมฯ โลมหํสนมตฺตมฺปิสฺส น ภวิสฺสติฯ อิทํ กิร โส ‘‘สเจ เม ราชา ตํ ทาริกํ ทสฺสตี’’ติ ปฏิญฺญํ กาเรตฺวา อวจฯ **กุมาเร ขุรปฺปํ ปติฏฺฐเปสี**ติ เตน ‘‘สโร โอตรตู’’ติ มเนฺต ปริวตฺติเต, เต กุมารสฺส นาภิยํ ปติฏฺฐเปสิฯ **ธีตรํ อทาสี**ติ สีสํ โธวิตฺวา อทาสํ ภุชิสฺสํ กตฺวา ธีตรํ อทาสิ, อุฬาเร จ ตํ ฐาเน ฐเปสิฯ **มา โข ตุเมฺห มาณวกา**ติ อิทํ ปน ภควา – ‘‘เอเกน ปเกฺขน อมฺพฏฺฐ สกฺยานํ ญาติ โหตี’’ติ ปกาเสนฺโต ตสฺส สมสฺสาสนตฺถํ อาหฯ ตโต อมฺพโฏฺฐ ฆฏสเตน อภิสิโตฺต วิย ปสฺสทฺธทรโถ หุตฺวา สมสฺสาเสตฺวา สมโณ โคตโม มํ ‘‘โตเสสฺสามี’’ติ เอเกน ปเกฺขน ญาตึ กโรติ, ขตฺติโย กิราหมสฺมี’’ติ จิเนฺตสิฯ

ขตฺติยเสฏฺฐภาววณฺณนา

๒๗๕. อถ โข ภควา – ‘‘อยํ อมฺพโฏฺฐ ขตฺติโยสฺมี’’ติ สญฺญํ กโรติ, อตฺตโน อขตฺติยภาวํ น ชานาติ, หนฺท นํ ชานาเปสฺสามีติ ขตฺติยวํสํ ทเสฺสตุํ อุตฺตริเทสนํ วเฑฺฒโนฺต – ‘‘ตํ กึ มญฺญสิ อมฺพฏฺฐา’’ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อิธา**ติ อิมสฺมึ โลเกฯ **พฺราหฺมเณสู**ติ พฺราหฺมณานํ อนฺตเรฯ **อาสนํ วา อุทกํ วา**ติ อคฺคาสนํ วา อโคฺคทกํ วาฯ **สเทฺธ**ติ มตเก อุทฺทิสฺส กตภเตฺตฯ **ถาลิปาเก**ติ มงฺคลาทิภเตฺตฯ **ยเญฺญ**ติ ยญฺญภเตฺตฯ **ปาหุเน**ติ ปาหุนกานํ กตภเตฺต ปณฺณาการภเตฺต วาฯ **อปิ นุสฺสา**ติ อปิ นุ อสฺส ขตฺติยปุตฺตสฺสฯ **อาวฏํ วา อสฺส อนาวฏํ วา**ติ , พฺราหฺมณกญฺญาสุ นิวารณํ ภเวยฺย วา โน วา, พฺราหฺมณทาริกํ ลเภยฺย วา น วา ลเภยฺยาติ อโตฺถฯ **อนุปฺปโนฺน**ติ ขตฺติยภาวํ อปโตฺต, อปริสุโทฺธติ อโตฺถฯ

๒๗๖. **อิตฺถิยา วา อิตฺถึ กริตฺวา**ติ อิตฺถิยา วา อิตฺถึ ปริเยสิตฺวาฯ **กิสฺมิญฺจิเทว ปกรเณ**ติ กิสฺมิญฺจิเทว โทเส พฺราหฺมณานํ อยุเตฺต อกตฺตพฺพกรเณฯ **ภสฺสปุเฏนา**ติ ภสฺมปุเฏน, สีเส ฉาริกํ โอกิริตฺวาติ อโตฺถฯ

๒๗๗. **ชเนตสฺมินฺ**ติ ชนิตสฺมึ, ปชายาติ อโตฺถฯ **เย โคตฺตปฏิสาริโน**ติ เย ชเนตสฺมึ โคตฺตํ ปฏิสรนฺติ – ‘‘อหํ โคตโม, อหํ กสฺสโป’’ติ, เตสุ โลเก โคตฺตปฏิสารีสุ ขตฺติโย เสโฏฺฐฯ **อนุมตา มยา**ติ มม สพฺพญฺญุตญฺญาเณน สทฺธึ สํสนฺทิตฺวา เทสิตา มยา อนุญฺญาตาฯ

ปฐมภาณวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

วิชฺชาจรณกถาวณฺณนา

๒๗๘. อิมาย ปน คาถาย วิชฺชาจรณสมฺปโนฺนติ อิทํ ปทํ สุตฺวา อมฺพโฏฺฐ จิเนฺตสิ – ‘‘วิชฺชา นาม ตโย เวทา, จรณํ ปญฺจ สีลานิ, ตยิทํ อมฺหากํเยว อตฺถิ, วิชฺชาจรณสมฺปโนฺน เจ เสโฏฺฐ, มยเมว เสฏฺฐา’’ติ นิฏฺฐํ คนฺตฺวา วิชฺชาจรณํ ปุจฺฉโนฺต – ‘‘กตมํ ปน ตํ, โภ โคตม, จรณํ, กตมา จ ปน สา วิชฺชา’’ติ อาหฯ อถสฺส ภควา ตํ พฺราหฺมณสมเย สิทฺธํ ชาติวาทาทิปฏิสํยุตฺตํ วิชฺชาจรณํ ปฏิกฺขิปิตฺวา อนุตฺตรํ วิชฺชาจรณํ ทเสฺสตุกาโม – ‘‘น โข อมฺพฏฺฐา’’ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ชาติวาโท**ติ ชาตึ อารพฺภ วาโท, พฺราหฺมณเสฺสวิทํ วฏฺฏติ, น สุทฺทสฺสาติอาทิวจนนฺติ อโตฺถฯ เอส นโย สพฺพตฺถฯ **ชาติวาทวินิพทฺธา**ติ ชาติวาเท วินิพทฺธาฯ เอส นโย สพฺพตฺถฯ

ตโต อมฺพโฏฺฐ – ‘‘ยตฺถ ทานิ มยํ ลคฺคิสฺสามาติ จินฺตยิมฺห, ตโต โน สมโณ โคตโม มหาวาเต ถุสํ ธุนโนฺต วิย ทูรเมว อวกฺขิปิฯ ยตฺถ ปน มยํ น ลคฺคาม, ตตฺถ โน นิโยเชสิฯ อยํ

โน วิชฺชาจรณสมฺปทา ญาตุํ วฏฺฏตี’’ติ จินฺเตตฺวา ปุน วิชฺชาจรณสมฺปทํ ปุจฺฉิฯ อถสฺส ภควา สมุทาคมโต ปภุติ วิชฺชาจรณํ ทเสฺสตุํ – ‘‘อิธ อมฺพฏฺฐ ตถาคโต’’ติอาทิมาหฯ

๒๗๙. เอตฺถ จ ภควา จรณปริยาปนฺนมฺปิ ติวิธํ สีลํ วิภชนฺโต ‘‘อิทมฺปสฺส โหติ จรณสฺมิ’’นฺติ อนิยฺยาเตตฺวา ‘‘อิทมฺปิสฺส โหติ สีลสฺมิ’’นฺติ สีลวเสเนว นิยฺยาเตสิฯ กสฺมา? ตสฺสปิ หิ กิญฺจิ กิญฺจิ สีลํ อตฺถิ, ตสฺมา จรณวเสน นิยฺยาติยมาเน ‘‘มยมฺปิ จรณสมฺปนฺนา’’ติ ตตฺถ ต เตฺถว ลเคยฺยฯ ยํ ปน เตน สุปิเนปิ น ทิฏฺฐปุพฺพํ, ตเสฺสว วเสน นิยฺยาเตนฺโต ปฐมํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติฯ อิทมฺปิสฺส โหติ จรณสฺมิํ…เป.… จตุตฺถํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ, อิทมฺปิสฺส โหติ จรณสฺมินฺติอาทิมาหฯ เอตฺตาวตา อฏฺฐปิ สมาปตฺติโย จรณนฺติ นิยฺยาติตา โหนฺติ, วิปสฺสนา ญาณโต ปน ปฏฺฐาย อฏฺฐวิธาปิ ปญฺญา วิชฺชาติ นิยฺยาติตาฯ

จตุอปายมุขกถาวณฺณนา

๒๘๐. อปายมุขานีติ วินาสมุขานิฯ **อนภิสมฺภุณมาโน**ติ อสมฺปาปุณนฺโต, อวิสหมาโน วาฯ **ขาริวิธมาทายา**ติ เอตฺถ **ขารี**ติ อรณี กมณฺฑลุ สุชาทโย ตาปสปริกฺขาราฯ **วิโธ**ติ กาโชฯ ตสฺมา ขาริภริตํ กาชมาทายาติ อโตฺถฯ เย ปน ขาริวิวิธนฺติ ปฐนฺติ, เต **‘‘ขารี**ติ กาชสฺส นามํ, **วิวิธ**นฺติ พหุกมณฺฑลุอาทิปริกฺขาร’’นฺติ วณฺณยนฺติฯ **ปวตฺตผลโภชโน**ติ ปติตผลโภชโนฯ **ปริจารโก**ติ กปฺปิยกรณปตฺตปฏิคฺคหณปาทโธวนาทิวตฺตกรณวเสน ปริจารโกฯ กามญฺจ คุณาธิโกปิ ขีณาสวสามเณโร ปุถุชฺชนภิกฺขุโน วุตฺตนเยน ปริจารโก โหติ, อยํ ปน น ตาทิโส คุณวเสนปิ เวยฺยาวจฺจกรณวเสนปิ ลามโกเยวฯ

กสฺมา ปน ตาปสปพฺพชฺชา สาสนสฺส วินาสมุขนฺติ วุตฺตาติ? ยสฺมา คจฺฉนฺตํ คจฺฉนฺตํ สาสนํ ตาปสปพฺพชฺชาวเสน โอสกฺกิสฺสติฯ อิมสฺมิญฺหิ สาสเน ปพฺพชิตฺวา ติโสฺส สิกฺขา ปูเรตุํ อสโกฺกนฺตํ ลชฺชิโน สิกฺขากามา – ‘‘นตฺถิ ตยา สทฺธิํ อุโปสโถ วา ปวารณา วา สงฺฆกมฺมํ วา’’ติ ชิคุจฺฉิตฺวา ปริวเชฺชนฺติฯ โส ‘‘ทุกฺกรํ ขุรธารูปมํ สาสเน ปฏิปตฺติปูรณํ ทุกฺขํ, ตาปสปพฺพชฺชา ปน สุกรา เจว พหุชนสมฺมตา จา’’ติ วิพฺภมิตฺวา ตาปโส โหติฯ อเญฺญ ตํ ทิสฺวา – ‘‘กิํ ตยา กต’’นฺติ ปุจฺฉนฺติฯ โส – ‘‘ภาริยํ ตุมฺหากํ สาสเน กมฺมํ, อิธ ปน สจฺฉนฺทจาริโน มย’’นฺติ วทติฯ โสปิ, ยทิ เอวํ อหมฺปิ เอเตฺถว ปพฺพชามีติ ตสฺส อนุสิกฺขนฺโต ตาปโส โหติฯ เอวมเญฺญปิ อเญฺญปีติ กเมน ตาปสาว พหุกา โหนฺติฯ เตสํ อุปฺปนฺนกาเล สาสนํ โอสกฺกิตํ นาม ภวิสฺสติฯ โลเก เอวรูโป พุโทฺธ นาม อุปฺปชฺชิ, ตสฺส อีทิสํ นาม สาสนํ อโหสีติ สุตมตฺตเมว ภวิสฺสติฯ อิทํ สนฺธาย ภควา ตาปสปพฺพชฺชํ สาสนสฺส วินาสมุขนฺติ อาหฯ

กุทาลปิฏกนฺติ กนฺทมูลผลคฺคหณตฺถํ กุทาลเญฺจว ปิฏกญฺจฯ **คามสามนฺตํ วา**ติ วิชฺชาจรณสมฺปทาทีนิ อนภิสมฺภุณโนฺต, กสิกมฺมาทีหิ จ ชีวิตํ นิปฺผาเทตุํ ทุกฺขนฺติ มญฺญมาโน พหุชนกุหาปนตฺถํ คามสามเนฺต วา นิคมสามเนฺต วา อคฺคิสาลํ กตฺวา สปฺปิเตลทธิมธุผาณิตติลตณฺฑุลาทีหิ เจว นานาทารูหิ จ โหมกรณวเสน อคฺคิํ ปริจรโนฺต อจฺฉติฯ

จตุทฺวารํ อคารํ กริตฺวาติ จตุมุขํ ปานาคารํ กตฺวา ตสฺส ทฺวาเร มณฺฑปํ กตฺวา ตตฺถ ปานียํ อุปฏฺฐเปตฺวา อาคตาคเต ปานีเยน อาปุจฺฉติฯ ยมฺปิสฺส อทฺธิกา กิลนฺตา ปานียํ ปิวิตฺวา ปริตุฏฺฐา ภตฺตปุฏํ วา ตณฺฑุลาทีนิ วา เทนฺติ, ตํ สพฺพํ คเหตฺวา อมฺพิลยาคุอาทีนิ กตฺวา พหุตรํ อามิสคหณตฺถํ เกสญฺจิ อนฺนํ เทติ, เกสญฺจิ ภตฺตปจนภาชนาทีนิฯ เตหิปิ ทินฺนํ อามิสํ วา ปุพฺพณฺณาทีนิ วา คณฺหติ, ตานิ วฑฺฒิยา ปโยเชติฯ เอวํ วฑฺฒมานวิภโว โคมหิํสทาสีทาสปริคฺคหํ กโรติ, มหนฺตํ กุฏุมฺพํ สณฺฐเปติฯ อิมํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํ – ‘‘จตุทฺวารํ อคารํ กริตฺวา อจฺฉ

ตี''ติฯ ''ตมหํ ยถาสตฺติ ยถาพลํ ปฏิปูเชสฺสามี''ติ อิทํ ปนสฺส ปฏิปตฺติมุขํฯ อิมินา หิ มุเขน โส เอวํ ปฏิปชฺชตีติฯ เอตฺตาวตา จ ภควตา สพฺพาปิ ตาปสปพฺพชฺชา นิทฺทิฏฺฐา โหนฺติฯ

กถํ? **อฏฺฐวิธา หิ ตาปสา** – สปุตฺตภริยา, อุญฺฉาจริยา, อนคฺคิปกฺกิกา, อสามปากา, อสฺมมุฏฺฐิกา, ทนฺตวกฺกลิกา, ปวตฺตผลโภชนา, ปณฺฑุปลาสิกาติฯ ตตฺถ เย เกณิยชฏิโล วิย กุฏุมฺพํ สณฺฐเปตฺวา วสนฺติ, เต **สปุตฺตภริยา** นามฯ

เย ปน ''สปุตฺตทารภาโว นาม ปพฺพชิตสฺส อยุตฺต''ติ ลายนมทฺทนฏฺฐาเนสุ วีหิมุคฺคมาสติลาทีนิ สงฺกฑฺฒิตฺวา ปจิตฺวา ปริภุญฺชนฺติ, เต **อุญฺฉาจริยา** นามฯ

เย ''ขเลน ขลํ วิจริตฺวา วีหิํ อาหริตฺวา โกฏฺเฏตฺวา ปริภุญฺชนํ นาม อยุตฺต''นฺติ คามนิคเมสุ ตณฺฑุลภิกฺขํ คเหตฺวา ปจิตฺวา ปริภุญฺชนฺติ, เต **อนคฺคิปกฺกิกา** นามฯ

เย ปน ''กิํ ปพฺพชิตสฺส สามปาเกนา''ติ คามํ ปวิสิตฺวา ปกฺกภิกฺขเมว คณฺหนฺติ , เต **อสามปากา** นามฯ

เย ''ทิวเส ทิวเส ภิกฺขาปริเยฏฺฐิ นาม ทุกฺขา ปพฺพชิตสฺสา''ติ มุฏฺฐิปาสาเณน อมฺพาฏกาทีนํ รุกฺขานํ ตจํ โกฏฺเฏตฺวา ขาทนฺติ, เต **อสฺมมุฏฺฐิกา** นามฯ

เย ปน ''ปาสาเณน ตจํ โกฏฺเฏตฺวา วิจรณํ นาม ทุกฺข''นฺติ ทเนฺตเหว อุพฺพาเฏตฺวา ขาทนฺติ, เต **ทนฺตวกฺกลิกา** นามฯ

เย ''ทเนฺตหิ อุพฺพาเฏตฺวา ขาทนํ นาม ทุกฺขํ ปพฺพชิตสฺสา''ติ เลฑฺฑุทณฺฑาทีหิ ปหริตฺวา ปติตานิ ผลานิ ปริภุญฺชนฺติ, เต **ปวตฺตผลโภชนา** นามฯ

เย ปน ''เลฑฺฑุทณฺฑาทีหิ ปาเตตฺวา ปริโภโค นาม อสารุโปฺป ปพฺพชิตสฺสา''ติ สยํ ปติตาเนว ปุปฺผผลปณฺฑุปลาสาทีนิ ขาทนฺตา ยาเปนฺติ, เต **ปณฺฑุปลาสิกา** นามฯ

เต ติวิธา – อุกฺกฏฺฐมชฺฌิมมุทุกวเสนฯ ตตฺถ เย นิสินฺนฏฺฐานโต อนุฏฺฐาย หเตฺถน ปาปุณนฏฺฐาเนว ปติตํ คเหตฺวา ขาทนฺติ, เต อุกฺกฏฺฐาฯ เย เอกรุกฺขโต อญฺญํ รุกฺขํ น คจฺฉนฺติ, เต มชฺฌิมาฯ เย ตํ ตํ รุกฺขมูลํ คนฺตฺวา ปริเยสิตฺวา ขาทนฺติ, เต มุทุกาฯ

อิมา ปน อฏฺฐปิ ตาปสปพฺพชฺชา อิมาหิ จตูหิเยว สงฺคหํ คจฺฉนฺติฯ กถํ? เอตาสุ หิ สปุตฺตภริยา จ อุญฺฉาจริยา จ อคารํ ภชนฺติฯ อนคฺคิปกฺกิกา จ อสามปากา จ อคฺยาคารํ ภชนฺติฯ อสฺมมุฏฺฐิกา จ ทนฺตวกฺกลิกา จ กนฺทมูลผลโภชนํ ภชนฺติฯ ปวตฺตผลโภชนา จ ปณฺฑุปลาสิกา จ ปวตฺตผลโภชนํ ภชนฺติฯ เตน วุตฺตํ – ''เอตฺตาวตา จ ภควตา สพฺพาปิ ตาปสปพฺพชฺชา นิทฺทิฏฺฐา โหนฺตี''ติฯ

๒๘๑-๒๘๒. อิทานิ ภควา สาจริยกสฺส อมฺพฏฺฐสฺส วิชฺชาจรณสมฺปทาย อปายมุขมฺปิ อปฺปตฺตภาวํ ทเสฺสตุํ ตํ กิํ มญฺญสิ อมฺพฏฺฐาติอาทิมาหฯ ตํ อุตฺตานตฺถเมวฯ **อตฺตนา อาปายิโกปิ อปริปูรมาโน**ติ อตฺตนา วิชฺชาจรณสมฺปทาย อาปายิเกนาปิ อปริปูรมาเนนฯ

ปุพฺพกอิสิภาวานุโยควณฺณนา

๒๘๓. **ทตฺติก**นฺติ ทินฺนกํฯ **สมฺมุขีภาวมฺปิ น ททาตี**ติ กสฺมา น ททาติ? โส กิร สมฺมุขา อาวฏฺฏนึ นาม วิชฺชํ ชานาติฯ ยทา ราชา มหารเหน อลงฺกาเรน อลงฺกโต โหติ, ตทา รโญฺญ สมีเป ฐตฺวา ตสฺส อลงฺการสฺส นามํ คณฺหติฯ ตสฺส ราชา นาเม คหิเต น เทมีติ วตฺตุํ น สโกฺกติฯ ทตฺวา ปุน ฉณทิวเส อลงฺการํ อาหรถาติ วตฺวา, นตฺถิ, เทว, ตุเมฺหหิ พฺราหฺมณสฺส ทินฺนนฺติ วุโตฺต, ‘‘กสฺมา เม ทินฺนํ’’ติ ปุจฺฉิฯ เต อมจฺจา ‘โส พฺราหฺมโณ สมฺมุขา อาวฏฺฏนิมายํ ชานาติฯ ตาย ตุเมฺห อาวเฏฺฏตฺวา คเหตฺวา คจฺฉตี’ติ อาหํสุฯ อปเร รญฺญา สห ตสฺส อติสหายภาวํ อสหนฺตา อาหํสุ – ‘‘เทว, เอตสฺส พฺราหฺมณสฺส สรีเร สงฺขผลิตกุฏฺฐํ นาม อตฺถิฯ ตุเมฺห เอตํ ทิสฺวาว อาลิงฺคถ ปรามสถ, อิทญฺจ กุฏฺฐํ นาม กายสํสคฺควเสน อนุคจฺฉติ, มา เอวํ กโรถา’’ติฯ ตโต ปฏฺฐาย ตสฺส ราชา สมฺมุขีภาวํ น เทติฯ

ยสฺมา ปน โส พฺราหฺมโณ ปณฺฑิโต ขตฺตวิชฺชาย กุสโล, เตน สห มเนฺตตฺวา กตกมฺมํ นาม น วิรุชฺฌติ, ตสฺมา สาณิปาการสฺส อโนฺต ฐตฺวา พหิ ฐิเตน เตน สทฺธึ มเนฺตติฯ ตํ สนฺธาย วุตฺตํ ‘‘ติโร ทุสฺสเนฺตน มเนฺตตี’’ติฯ ตตฺถ **ติโรทุสฺสเนฺตนา**ติ ติโรทุเสฺสนฯ อยเมว วา ปาโฐฯ **ธมฺมิก**นฺติ อนวชฺชํฯ **ปยาต**นฺติ อภิหริตฺวา ทินฺนํฯ **กถํ ตสฺส ราชา**ติ ยสฺส รโญฺญ พฺราหฺมโณ อีทิสํ ภิกฺขํ ปฏิคฺคเณฺหยฺย, กถํ ตสฺส พฺราหฺมณสฺส โส ราชา สมฺมุขีภาวมฺปิ น ทเทยฺยฯ อยํ ปน อทินฺนกํ มายาย คณฺหติ, เตนสฺส สมฺมุขีภาวํ ราชา น เทตีติ นิฏฺฐเมตฺถ คนฺตพฺพนฺติ อยเมตฺถ อธิปฺปาโยฯ ‘‘อิทํ ปน การณํ ฐเปตฺวา ราชานเญฺจว พฺราหฺมณญฺจ น อโญฺญ โกจิ ชานาติฯ ตเทตํ เอวํ รหสฺสมฺปิ ปฏิจฺฉนฺนมฺปิ อทฺธา สพฺพญฺญู สมโณ โคตโมติ นิฏฺฐํ คมิสฺสตี’’ติ ภควา ปกาเสสิฯ

๒๘๔. อิทานิ อยญฺจ อมฺพโฏฺฐ, อาจริโย จสฺส มเนฺต นิสฺสาย อติมานิโนฯ เตน เตสํ มนฺตนิสฺสิตมานนิมฺมทนตฺถํ อุตฺตริ เทสนํ วเฑฺฒโนฺต ตํ กึ มญฺญสิ, อมฺพฏฺฐ, อิธ ราชาติอาทิมาหฯ ตตฺถ **รถูปตฺถเร**ติ รถมฺหิ รโญฺญ ฐานตฺถํ อตฺถริตฺวา สชฺชิตปเทเสฯ **อุเคฺคหิ วา**ติ อุคฺคตุคฺคเตหิ วา อมเจฺจหิฯ **ราชเญฺญหี**ติ อนภิสิตฺตกุมาเรหิฯ **กิญฺจิเทว มนฺตน**นฺติ อสุกสฺมึ เทเส ตฬากํ วา มาติกํ วา กาตุํ วฏฺฏติ, อสุกสฺมึ คามํ วา นิคมํ วา นครํ วา นิเวเสตุนฺติ เอวรูปํ ปากฏมนฺตนํฯ **ตเทว มนฺตน**นฺติ ยํ รญฺญา มนฺติตํ ตเทวฯ ตาทิเสหิเยว สีสุเกฺขปภมุเกฺขปาทีหิ อากาเรหิ มเนฺตยฺยฯ **ราชภณิต**นฺติ ยถา รญฺญา ภณิตํ, ตสฺสตฺถสฺส สาธนสมตฺถํฯ โสปิ ตสฺสตฺถสฺส สาธนสมตฺถเมว ภณิตํ ภณตีติ อโตฺถฯ

๒๘๕. **ปวตฺตาโร**ติ ปวตฺตยิตาโรฯ **เยส**นฺติ เยสํ สนฺตกํฯ **มนฺตปท**นฺติ เวทสงฺขาตํ มนฺตเมว ฯ **คีต**นฺติ อฏฺฐกาทีหิ ทสหิ โปราณกพฺราหฺมเณหิ สรสมฺปตฺติวเสน สชฺฌายิตํฯ **ปวุตฺต**นฺติ อเญฺญสํ วุตฺตํ, วาจิตนฺติ อโตฺถฯ **สมิหิต**นฺติ สมฺปิณฺฑิตํ ราสิกตํ, ปิณฺฑํ กตฺวา ฐปิตนฺติ อโตฺถฯ **ตทนุคายนฺตี**ติ เอตรหิ พฺราหฺมณา ตํ เตหิ ปุเพฺพ คีตํ อนุคายนฺติ อนุสชฺฌายนฺติฯ **ตทนุภาสนฺตี**ติ ตํ อนุภาสนฺติ, อิทํ ปุริมเสฺสว เววจนํฯ **ภาสิตมนุภาสนฺตี**ติ เตหิ ภาสิตํ สชฺฌายิตํ อนุสชฺฌายนฺติฯ **วาจิตมนุวาเจนฺตี**ติ เตหิ อเญฺญสํ วาจิตํ อนุวาเจนฺติฯ

เสยฺยถิทนฺติ เต กตเมหิ อโตฺถฯ **อฏฺฐโก**ติอาทีนิ เตสํ นามานิฯ เต กิร ทิเพฺพน จกฺขุนา โอโลเกตฺวา ปรูปฆาตํ อกตฺวา กสฺสปสมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ภควโต ปาวจเนน สห สํสนฺทิตฺวา มเนฺต คนฺถึสุฯ อปราปเร ปน พฺราหฺมณา ปาณาติปาตาทีนิ ปกฺขิปิตฺวา ตโย เวเท ภินฺทิตฺวา พุทฺธวจเนน สทฺธึ วิรุทฺเธ อกํสุฯ **เนตํ ฐานํ วิชฺชตี**ติ เยน ตฺวํ อิสิ ภเวยฺยาสิ, เอตํ การณํ น วิชฺชติฯ อิธ ภควา ยสฺมา – ‘‘เอส ปุจฺฉิยมาโนปิ, อตฺตโน อวตฺถรณภาวํ ญตฺวา ปฏิวจนํ น ทสฺสตี’’ติ ชานาติ, ตสฺมา ปฏิญฺญํ อคเหตฺวาว ตํ อิสิภาวํ ปฏิกฺขิปิฯ

๒๘๖. อิทานิ ยสฺมา เต โปราณา ทส พฺราหฺมณา นิรามคนฺธา อนิตฺถิคนฺธา รโชชลฺล ธรา พฺรหฺมจาริโน อรญฺญายตเน ปพฺพตปาเทสุ วนมูลผลาหารา วสึสุฯ ยทา กตฺถจิ คนฺตุ กามา โหนฺติ, อิทฺธิยา อากาเสเนว คจฺฉนฺติ, นตฺถิ เตสํ ยาเนน กิจฺจํฯ สพฺพทิสาสุ จ เนสํ เมตฺตาทิพฺรหฺมวิหารภาวนาว อารกฺขา โหติ, นตฺถิ เตสํ ปาการปฺริสคุตฺตีหิ อโตฺถฯ อิมินา จ อมฺพเฏฺฐน สุตปุพฺพา เตสํ ปฏิปตฺติ; ตสฺมา อิมสฺส สาจริยกสฺส เตสํ ปฏิปตฺติโต อารกภาวํ ทเสฺสตุํ – ''ตํ กึ มญฺญสิ, อมฺพฏฺฐา''ติอาทิมาหฯ

ตตฺถ **วิจิตกาฬก**นฺติ วิจินิตฺวา อปนีตกาฬกํฯ **เวฐกนตปสฺสาหี**ติ ทุสฺสปฏฺฏทุสฺสเวณิอาทีหิ เวฐเกหิ นมิตผาสุกาหิฯ **กุตฺตวาเลหี**ติ โสภากรณตฺถํ กเปฺปตฺวา, ยุตฺตฏฺฐาเนสุ กปฺปิตวาเลหิฯ เอตฺถ จ วฬวานํเยว วาลา กปฺปิตา, น รถานํ, วฬวปยุตฺตตฺตา ปน รถาปิ ''กุตฺตวาลา''ติ วุตฺตาฯ **อุกฺกิณฺณปริขาสู**ติ ขตปริขาสุฯ **โอกฺขิตฺตปลิฆาสู**ติ ฐปิตปลิฆาสุฯ **นครูปการิกาสู**ติ เอตฺถ อุปการิกาติ ปเรสํ อาโรหนิวารณตฺถํ สมนฺตา นครํ ปาการสฺส อโธภาเค กตสุธากมฺมํ วุจฺจติฯ อิธ ปน ตาหิ อุปการิกาหิ ยุตฺตานิ นคราเนว ''นครูปการิกาโย''ติ อธิเปฺปตานิฯ **รกฺขาเปนฺตี**ติ ตาทิเสสุ นคเรสุ วสนฺตาปิ อตฺตานํ รกฺขาเปนฺติฯ **กงฺขา**ติ ''สพฺพญฺญู, น สพฺพญฺญู''ติ เอวํ สํสโยฯ **วิมตี**ติ ตเสฺสว เววจนํ, วิรูปา มติ, วินิจฺฉินิตุํ อสมตฺถาติ อโตฺถฯ อิทํ ภควา ''อมฺพฏฺฐสฺส อิมินา อตฺตภาเวน มคฺคปาตุภาโว นตฺถิ, เกวลํ ทิวโส วีติวตฺตติ, อยํ โข ปน ลกฺขณปริเยสนตฺถํ อาคโต, ตมฺปิ กิจฺจํ นสฺสรติฯ หนฺทสฺส สติชนนตฺถํ นยํ เทมี''ติ อาหฯ

เทฺวลกฺขณทสฺสนวณฺณนา

๒๘๗. เอวํ วตฺวา ปน ยสฺมา พุทฺธานํ นิสินฺนานํ วา นิปนฺนานํ วา โกจิ ลกฺขณํ ปริเยสิตุํ น สโกฺกติ, ฐิตานํ ปน จงฺกมนฺตานํ วา สโกฺกติฯ อาจิณฺณเญฺจตํ พุทฺธานํ ลกฺขณปริเยสนตฺถํ อาคตภาวํ ญตฺวา อุฏฺฐายาสนา จงฺกมาธิฏฺฐานํ นาม, เตน ภควา อุฏฺฐายาสนา พหิ นิกฺขโนฺตฯ ตสฺมา อถ โข ภควาติอาทิ วุตฺตํฯ

สมเนฺนสีติ คเวสิ, เอกํ เทฺวติ วา คณยโนฺต สมานยิฯ **เยภุเยฺยนา**ติ ปาเยน, พหุกานิ อทฺทส, อปฺปานิ น อทฺทสาติ อโตฺถฯ ตโต ยานิ น อทฺทส เตสํ ทีปนตฺถํ วุตฺตํ – ''ฐเปตฺวา เทฺว''ติฯ **กงฺขตี**ติ ''อโห วต ปเสฺสยฺย''นฺติ ปตฺถนํ อุปฺปาเทติฯ **วิจิกิจฺฉตี**ติ ตโต ตโต ตานิ วิจินโนฺต กิจฺฉติ น สโกฺกติ ทฏฺฐุํฯ **นาธิมุจฺจตี**ติ ตาย วิจิกิจฺฉาย สนฺนิฏฺฐานํ น คจฺฉติฯ **น สมฺปสีทตี**ติ ตโต – ''ปริปุณฺณลกฺขโณ อย''นฺติ ภควติ ปสาทํ นาปชฺชติฯ กงฺขาย วา ทุพฺพลา วิมติ วุตฺตา, วิจิกิจฺฉาย มชฺฌิมา, อนธิมุจฺจนตาย พลวตี, อสมฺปสาเทน เตหิ ตีหิ ธเมฺมหิ จิตฺตสฺส กาลุสิยภาโวฯ **โกโสหิเต**ติ วตฺถิโกเสน ปฏิจฺฉเนฺนฯ **วตฺถคุเยฺห**ติ องฺคชาเต ภควโต หิ วรวารณเสฺสว โกโสหิตํ วตฺถคุยฺหํ สุวณฺณวณฺณํ ปทุมคพฺภสมานํฯ ตํ โส วตฺถปฏิจฺฉนฺนตฺตา อปสฺสโนฺต, อโนฺตมุขคตาย จ ชิวฺหาย ปหูตภาวํ อสลฺลเกฺขโนฺต เตสุ ทฺวีสุ ลกฺขเณสุ กงฺขี อโหสิ วิจิกิจฺฉีฯ

๒๘๘. **ตถารูป**นฺติ ตํ รูปํฯ กิเมตฺถ อเญฺญน วตฺตพฺพํ? วุตฺตเมตํ นาคเสนเตฺถเรเนว มิลินฺทรญฺญา ปุเฏฺฐน – ''ทุกฺกรํ, ภเนฺต, นาคเสน, ภควตา กตนฺติฯ กึ มหาราชาติ? มหาชเนน หิริกรโณกาสํ พฺรหฺมายุ พฺราหฺมณสฺส จ อเนฺตวาสิ อุตฺตรสฺส จ, พาวริสฺส อเนฺตวาสีนํ โสฬสพฺราหฺมณานญฺจ , เสลสฺส พฺราหฺมณสฺส จ อเนฺตวาสีนํ ติสตมาณวานญฺจ ทเสฺสสิ, ภเนฺตติฯ น, มหาราช, ภควา คุยฺหํ ทเสฺสสิฯ ฉายํ ภควา ทเสฺสสิฯ อิทฺธิยา อภิสงฺขริตฺวา นิวาสนนิวตฺถํ กายพนฺธนพทฺธํ จีวรปารุตํ ฉายารูปกมตฺตํ ทเสฺสสิ มหาราชาติฯ ฉายํ ทิเฏฺฐ สติ ทิฏฺฐํเยว

นนฺ, ภเนฺตติ? ติฏฺฐเตตํ, มหาราช, หทยรูปํ ทิสฺวา พุชฺฌนกสโตฺต ภเวยฺย, หทยมํสํ นีหริตฺวา ทเสฺสยฺย สมฺมาสมฺพุโทฺธติฯ กโลฺลสิ, ภเนฺต, นาคเสนา’’ติฯ

นินฺนาเมตฺวาติ นีหริตฺวาฯ **อนุมสี**ติ กถินสูจึ วิย กตฺวา อนุมชฺชิ, ตถากรเณน เจตฺถ มุทุภาโว, กณฺณโสตานุมสเนน ทีฆภาโว, นาสิกโสตานุมสเนน ตนุภาโว, นลาฏจฺฉาทเนน ปุถุลภาโว ปกาสิโตติ เวทิตโพฺพฯ

๒๘๙. **ปฏิมาเนโนฺต**ติ อาคเมโนฺต, อาคมนมสฺส ปเตฺถโนฺต อุทิกฺขโนฺตติ อโตฺถฯ

๒๙๐. **กถาสลฺลาโป**ติ กถา จ สลฺลาโป จ, กถนํ ปฏิกถนนฺติ อโตฺถฯ

๒๙๑. **อโห วตา**ติ ครหวจนเมตํฯ **เร**ติ อิทํ หีฬนวเสน อามนฺตนํฯ **ปณฺฑิตกา**ติ ตเมว ชิคุจฺฉโนฺต อาหฯ เสสปททฺวเยปิ เอเสว นโยฯ **เอวรูเปน กิร โภ ปุริโส อตฺถจรเกนา**ติ อิทํ ยาทิโส ตฺวํ, เอทิเส อตฺถจรเก หิตการเก สติ ปุริโส นิรยํเยว คเจฺฉยฺย, น อญฺญตฺราติ อิมมตฺถํ สนฺธาย วทติฯ **อาสชฺช อาสชฺชา**ติ ฆเฏฺฏตฺวา ฆเฏฺฏตฺวาฯ **อเมฺหปิ เอวํ อุปเนยฺย อุปเนยฺยา**ติ พฺราหฺมโณ โข ปน อมฺพฏฺฐ โปกฺขรสาตีติอาทีนิ วตฺวา เอวํ อุปเนตฺวา อุปเนตฺวา ปฏิจฺฉนฺนํ การณํ อาวิกริตฺวา สุฏฺฐุ ทาสาทิภาวํ อาโรเปตฺวา อวจ, ตยา อเมฺห อโกฺกสาปิตาติ อธิปฺปาโยฯ **ปทสาเยว ปวเตฺตสี**ติ ปาเทน ปหริตฺวา ภูมิยํ ปาเตสิฯ ยญฺจ โส ปุเพฺพ อาจริเยน สทฺธึ รถํ อารุหิตฺวา สารถึ หุตฺวา อคมาสิ , ตมฺปิสฺส ฐานํ อจฺฉินฺทิตฺวา รถสฺส ปุรโต ปทสา เยวสฺส คมนํ อกาสิฯ

โปกฺขรสาติพุทฺธูปสงฺกมนวณฺณนา

๒๙๒-๒๙๖. **อติวิกาโล**ติ สุฏฺฐุ วิกาโล, สโมฺมทนียกถายปิ กาโล นตฺถิฯ **อาคมา นุ ขฺวิธ โภ**ติ อาคมา นุ โข อิธ โภฯ **อธิวาเสตู**ติ สมฺปฏิจฺฉตุฯ **อชฺชตนายา**ติ ยํ เม ตุเมฺหสุ การํ กโรโต อชฺช ภวิสฺสติ ปุญฺญญฺจ ปีติปาโมชฺชญฺจ ตทตฺถายฯ **อธิวาเสสิ ภควา ตุณฺหีภาเวนา**ติ ภควา กายงฺคํ วา วาจงฺคํ วา อโจเปตฺวา อพฺภนฺตเรเยว ขนฺตึ ธาเรโนฺต ตุณฺหีภาเวน อธิวาเสสิฯ พฺราหฺมณสฺส อนุคฺคหณตฺถํ มนสาว สมฺปฏิจฺฉีติ วุตฺตํ โหติฯ

๒๙๗. **ปณีเตนา**ติ อุตฺตเมนฯ **สหตฺถา**ติ สหเตฺถนฯ **สนฺตเปฺปสี**ติ สุฏฺฐุ ตเปฺปสิ ปริปุณฺณํ สุหิตํ ยาวทตฺถํ อกาสิฯ **สมฺปวาเรสี**ติ สุฏฺฐุ ปวาเรสิ, อลํ อลนฺติ หตฺถสญฺญาย ปฏิกฺขิปาเปสิฯ **ภุตฺตาวิ**นฺติ ภุตฺตวนฺตํฯ **โอนีตปตฺตปาณิ**นฺติ ปตฺตโต โอนีตปาณึ, อปนีตหตฺถนฺติ วุตฺตํ โหติฯ โอนิตฺตปตฺตปาณินฺติปิ ปาโฐฯ ตสฺสโตฺถ – โอนิตฺตํ นานาภูตํ วินาภูตํ ปตฺตํ ปาณิโต อสฺสาติ โอนิตฺตปตฺตปาณิ, ตํ โอนิตฺตปตฺตปาณึฯ หเตฺถ จ ปตฺตญฺจ โธวิตฺวา เอกมเนฺต ปตฺตํ นิกฺขิปิตฺวา นิสินฺนนฺติ อโตฺถฯ **เอกมนฺตํ นิสีที**ติ ภควนฺตํ เอวํ ภูตํ ญตฺวา เอกสฺมึ โอกาเส นิสีทีติ อโตฺถฯ

๒๙๘. **อนุปุพฺพึ กถ**นฺติ อนุปฏิปาฏิกถํฯ อานุปุพฺพิกถา นาม ทานานนฺตรํ สีลํ, สีลานนฺตรํ สโคฺค, สคฺคานนฺตรํ มโคฺคติ เอเตสํ อตฺถานํ ทีปนกถาฯ เตเนว – ‘‘เสยฺยถิทํ ทานกถ’’นฺติอาทิมาหฯ **โอการ**นฺติ อวการํ ลามกภาวํฯ **สามุกฺกํสิกา**ติ สามํ อุกฺกํสิกา, อตฺตนาเยว อุทฺธริตฺวา คหิตา, สยมฺภูญาเณน ทิฏฺฐา, อสาธารณา อเญฺญสนฺติ อโตฺถฯ กา ปน สาติ? อริยสจฺจเทสนาฯ เตเนวาห – ‘‘ทุกฺขํ, สมุทยํ, นิโรธํ, มคฺค’’นฺติฯ **ธมฺมจกฺขุ**นฺติ เอตฺถ โสตาปตฺติมโคฺค อธิเปฺปโตฯ ตสฺส อุปฺปตฺติอาการทสฺสนตฺถํ – ‘‘ยํ กิญฺจิ สมุทยธมฺมํ, สพฺพํ ตํ นิโรธ

ธมฺม’’นฺติ อาหฯ ตญฺหิ นิโรธํ อารมฺมณํ กตฺวา กิจฺจวเสน เอวํ สพฺพสงฺขตํ ปฏิวิชฺฌนฺตํ อุปฺปชฺชติฯ

โปกฺขรสาติอุปาสกตฺตปฏิเวทนาวณฺณนา

๒๙๙. ทิโฏฺฐ อริยสจฺจธโมฺม เอเตนาติ **ทิฏฺฐธโมฺมฯ** เอส นโย เสสปเทสุปิฯ ติณฺณา วิจิกิจฺฉา อเนนาติ **ติณฺณวิจิกิโจฺฉฯ** วิคตา กถํกถา อสฺสาติ **วิคตกถํกโถฯ เวสารชฺชปฺปโตฺต**ติ วิสารทภาวํ ปโตฺตฯ กตฺถ? สตฺถุสาสเนฯ นาสฺส ปโร ปจฺจโย, น ปรสฺส สทฺธาย เอตฺถ วตฺตตีติ **อปรปฺปจฺจโยฯ** เสสํ สพฺพตฺถ วุตฺตนยตฺตา อุตฺตานตฺถตฺตา จ ปากฏเมวาติฯ

อิติ สุมงฺคลวิลาสินิยา ทีฆนิกายฏฺฐกถายํ

อมฺพฏฺฐสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. โสณทณฺฑสุตฺตวณฺณนา

๓๐๐. เอวํ เม สุตํ…เป…. อเงฺคสูติ **โสณทณฺฑสุตฺตํ**ฯ ตตฺรายํ อปุพฺพปทวณฺณนาฯ **อเงฺคสู**ติ องฺคา นาม องฺคปาสาทิกตาย เอวํ ลทฺธโวหารา ชานปทิโน ราชกุมารา, เตสํ นิวาโส เอโกปิ ชนปโท รูฬฺหิสเทฺทน องฺคาติ วุจฺจติ, ตสฺมึ อเงฺคสุ ชนปเทฯ **จาริก**นฺติ อิธาปิ อตุริตจาริกา เจว นิพทฺธจาริกา จ อธิเปฺปตาฯ ตทา กิร ภควโต ทสสหสฺสิโลกธาตุํ โอโลเกนฺตสฺส โสณทโณฺฑ พฺราหฺมโณ ญาณชาลสฺส อโนฺต ปญฺญายิตฺถฯ อถ ภควา อยํ พฺราหฺมโณ มยฺหํ ญาณชาเล ปญฺญายติฯ ‘อตฺถิ นุ ขฺวสฺสุปนิสฺสโย’ติ วีมํสโนฺต อทฺทสฯ ‘มยิ ตตฺถ คเต เอตสฺส อเนฺตวาสิโน ทฺวาทสหากาเรหิ พฺราหฺมณสฺส วณฺณํ ภาสิตฺวา มม สนฺติเก อาคนฺตุํ น ทสฺสนฺติฯ โส ปน เตสํ วาทํ ภินฺทิตฺวา เอกูนตึส อากาเรหิ มม วณฺณํ ภาสิตฺวา มํ อุปสงฺกมิตฺวา ปญฺหํ ปุจฺฉิสฺสติฯ โส ปญฺหวิสฺสชฺชนปริโยสาเน สรณํ คมิสฺสตี’ติ, ทิสฺวา ปญฺจสตภิกฺขุปริวาโร ตํ ชนปทํ ปฏิปโนฺนฯ เตน วุตฺตํ – อเงฺคสุ จาริกํ จรมาโน…เป…. เยน จมฺปา ตทวสรีติฯ

คคฺคราย โปกฺขรณิยา ตีเรติ ตสฺส จมฺปานครสฺส อวิทูเร คคฺคราย นาม ราชคฺคมเหสิยา ขณิตตฺตา คคฺคราติ ลทฺธโวหารา โปกฺขรณี อตฺถิฯ ตสฺสา ตีเร สมนฺตโต นีลาทิปญฺจวณฺณกุสุมปฏิมณฺฑิตํ มหนฺตํ จมฺปกวนํฯ ตสฺมึ ภควา กุสุมคนฺธสุคเนฺธ จมฺปกวเน วิหรติฯ ตํ สนฺธาย คคฺคราย โปกฺขรณิยา ตีเรติ วุตฺตํฯ **มาคเธน เสนิเยน พิมฺพิสาเรนา**ติ เอตฺถ โส ราชา มคธานํ อิสฺสรตฺตา **มาคโธ**ฯ มหติยา เสนาย สมนฺนาคตตฺตา เสนิโยฯ พิมฺพีติ สุวณฺณํฯ ตสฺมา สารสุวณฺณสทิสวณฺณตาย พิมฺพิสาโรติ วุจฺจติฯ

๓๐๑-๓๐๒. พหู พหู หุตฺวา สํหตาติ สงฺฆาฯ เอเกกิสฺสาย ทิสาย สโงฺฆ เอเตสํ อตฺถีติ **สงฺฆี**ฯ ปุเพฺพ นครสฺส อโนฺต อคณา พหิ นิกฺขมิตฺวา คณตํ ปตฺตาติ **คณีภูตา**ฯ **ขตฺตํ อามเนฺตสี**ติฯ ขตฺตา วุจฺจติ ปุจฺฉิตปเญฺห พฺยากรณสมโตฺถ มหามโตฺต, ตํ อามเนฺตสิ **อาคเมนฺตู**ติ มุหุตฺตํ ปฏิมาเนนฺตุ, มา คจฺฉนฺตูติ วุตฺตํ โหติฯ

โสณทณฺฑคุณกถา

๓๐๓. **นานาเวรชฺชกาน**นฺติ นานาวิเธสุ รเชฺชสุ, อเญฺญสุ อเญฺญสุ กาสิโกสลาทีสุ รเชฺชสุ ชาตา, ตานิ วา เตสํ นิวาสา, ตโต วา อาคตาติ นานาเวรชฺชกา, เตสํ นานาเวรชฺชกานํฯ **เกนจิเทว กรณีเยนา**ติ ตสฺมึ กิร นคเร ทฺวีหิ กรณีเยหิ พฺราหฺมณา สนฺนิปตนฺติ – ยญฺญานุภวนตฺถํ วา มนฺตสชฺฌายนตฺถํ วาฯ ตทา จ ตสฺมึ นคเร ยมญฺญา นตฺถิฯ โสณทณฺฑสฺส ปน สนฺติเก มนฺตสชฺฌายนตฺถํ เอเต สนฺนิปติตาฯ ตํ สนฺธาย วุตฺตํ – ‘‘เกนจิเทว กรณีเยนา’’ติฯ เต ตสฺส คมนํ สุตฺวา จิเนฺตสุํ – ‘‘อยํ โสณทโณฺฑ อุคฺคตพฺราหฺมโณ เยภุเยฺยน จ อเญฺญ พฺราหฺมณา สมณํ โคตมํ สรณํ คตา, อยเมว น คโตฯ สฺวายํ สเจ ตตฺถ คมิสฺสติ, อทฺธา สมณสฺส โคตมสฺส อาวฏฺฏนิยา มายาย อาวฏฺฏิโต, ตํ สรณํ คมิสฺสติฯ ตโต เอตสฺสาปิ เคหทฺวาเร พฺราหฺมณานํ สนฺนิปาโต น ภวิสฺสตี’’ติฯ ‘‘หนฺทสฺส คมนนฺตรายํ กโรมา’’ติ สมฺมนฺตยิตฺวา ตตฺถ อคมํสุฯ ตํ สนฺธาย – อถ โข เต พฺราหฺมณาติอาทิ วุตฺตํฯ

ตตฺถ **อิมินาปเงฺคนา**ติ อิมินาปิ การเณนฯ เอวํ เอตํ การณํ วตฺวา ปุน – ‘‘อตฺตโน วเณฺณ ภญฺญมาเน อตฺตมนกสโตฺต นาม นตฺถิฯ หนฺทสฺส วณฺณํ ภณเนน คมนํ นิวาเรสฺสามา’’ติ จิเนฺตตฺวา ภวญฺหิ โสณทโณฺฑ อุภโต สุชาโตติอาทีนิ การณานิ อาหํสุฯ

อุภโตติ ทฺวีหิ ปเกฺขหิฯ **มาติโต จ ปิติโต จา**ติ โภโต มาตา พฺราหฺมณี, มาตุมาตา พฺราหฺมณี, ตสฺสาปิ มาตา พฺราหฺมณี; ปิตา พฺราหฺมโณ, ปิตุปิตา พฺราหฺมโณ, ตสฺสาปิ ปิตา พฺราหฺมโณติ, เอวํ ภวํ อุภโต สุชาโต มาติโต จ ปิติโต จฯ **สํสุทฺธคหณิโก**ติ สํสุทฺธา เต มาตุคหณี กุจฺฉีติ อโตฺถฯ สมเวปากินิยา คหณิยาติ เอตฺถ ปน กมฺมชเตโชธาตุ ''คหณี''ติ วุจฺจติฯ

ยาว สตฺตมา ปิตามหยุคาติ เอตฺถ ปิตุปิตา ปิตามโห, ปิตามหสฺส ยุคํ ปิตามหยุคํฯ **ยุค**นฺติ อายุปฺปมาณํ วุจฺจติฯ อภิลาปมตฺตเมว เจตํฯ อตฺถโต ปน ปิตามโหเยว ปิตามหยุคํฯ ตโต อุทฺธํ สเพฺพปิ ปุพฺพปุริสา ปิตามหคฺคหเณเนว คหิตาฯ เอวํ ยาว สตฺตโม ปุริโส , ตาว สํสุทฺธคหณิโกฯ อถ วา อกฺขิโตฺต อนุปกุโฎฺฐ ชาติวาเทนาติ ทเสฺสนฺติฯ **อกฺขิโตฺต**ติ – ''อปเนถ เอตํ, กึ อิมินา''ติ เอวํ อกฺขิโตฺต อนวกฺขิโตฺตฯ **อนุปกุโฎฺฐ**ติ น อุปกุโฎฺฐ, น อโกฺกสํ วา นินฺทํ วา ลทฺธปุโพฺพฯ เกน การเณนาติ? ชาติวาเทนฯ อิติปิ – ''หีนชาติโก เอโส''ติ เอวรูเปน วจเนนาติ อโตฺถฯ

อโฑฺฒติ อิสฺสโรฯ **มหทฺธโน**ติ มหตา ธเนน สมนฺนาคโตฯ ภวโต หิ เคเห ปถวิยํ ปํสุวาลิกา วิย พหุธนํ, สมโณ ปน โคตโม อธโน ภิกฺขาย อุทรํ ปูเรตฺวา ยาเปตีติ ทเสฺสนฺติฯ **มหาโภโค**ติ ปญฺจกามคุณวเสน มหาอุปโภโคฯ เอวํ ยํ ยํ คุณํ วทนฺติ, ตสฺส ตสฺส ปฎิปกฺขวเสน ภควโต อคุณํเยว ทเสฺสมาติ มญฺญมานา วทนฺติฯ

อภิรูโปติ อเญฺญหิ มนุเสฺสหิ อภิรูโป อธิกรูโปฯ **ทสฺสนีโย**ติ ทิวสมฺปิ ปสฺสนฺตานํ อติตฺติกรณโต ทสฺสนโยโคฺคฯ ทสฺสเนเนว จิตฺตปสาทชนนโต **ปาสาทิโกฯ** โปกฺขรตา วุจฺจติ สุนฺทรภาโว, วณฺณสฺส โปกฺขรตา วณฺณโปกฺขรตา, ตาย วณฺณสมฺปตฺติยา ยุโตฺตติ อโตฺถฯ โปราณา ปนาหุ – ''โปกฺขรนฺติ สรีรํ วทนฺติ, วณฺณํ วณฺณเมวา''ติฯ เตสํ มเตน วณฺณญฺจ โปกฺขรญฺจ วณฺณโปกฺขรานิฯ เตสํ ภาโว วณฺณโปกฺขรตาฯ อิติ **ปรมาย วณฺณโปกฺขรตายา**ติ อุตฺตเมน ปริสุเทฺธน วเณฺณน เจว สรีรสณฺฐานสมฺปตฺติยา จาติ อโตฺถฯ **พฺรหฺมวณฺณี**ติ เสฎฺฐวณฺณีฯ ปริสุทฺธวเณฺณสุปิ เสเฎฺฐน สุวณฺณวเณฺณน สมนฺนาคโตติ อโตฺถฯ **พฺรหฺมวจฺฉสี**ติ มหาพฺรหฺมุโน สรีรสทิเสเนว สรีเรน สมนฺนาคโตฯ **อขุทฺทาวกาโส ทสฺสนายา**ติ ''โภโต สรีเร ทสฺสนสฺส โอกาโส น ขุทฺทโก มหา, สพฺพาเนว เต องฺคปจฺจงฺคานิ ทสฺสนียาเนว, ตานิ จาปิ มหนฺตาเนวา''ติ ทีเปนฺติฯ

สีลมสฺส อตฺถีติ **สีลวาฯ** วุทฺธํ วทฺธิตํ สีลมสฺสาติ **วุทฺธสีลีฯ วุทฺธสีเลนา**ติ วุเทฺธน วทฺธิเตน สีเลนฯ **สมนฺนาคโต**ติ ยุโตฺตฯ อิทํ วุทฺธสีลีปทเสฺสว เววจนํฯ สพฺพเมตํ ปญฺจสีลมตฺตเมว สนฺธาย วทนฺติฯ

กลฺยาณวาโจติอาทีสุ กลฺยาณา สุนฺทรา ปริมณฺฑลปทพฺยญฺชนา วาจา อสฺสาติ กลฺยาณวาโจฯ กลฺยาณํ มธุรํ วากฺกรณํ อสฺสาติ **กลฺยาณวากฺกรโณ** ฯ **วากฺกรณ**นฺติ อุทาหรณโฆโสฯ คุณปริปุณฺณภาเวน ปุเร ภวาติ โปรีฯ ปุเร วา ภวตฺตา โปรีฯ โปริยา นาคริกิตฺถิยา สุขุมาลตฺตเนน สทิสาติ โปรี, ตาย **โปริยาฯ วิสฺสฎฺฐายา**ติ อปลิพุทฺธาย สนฺทิฎฺฐวิลมฺพิตาทิโทสรหิตายฯ **อเนลคลายา**ติ เอลคเฬนวิรหิตายฯ ยสฺส กสฺสจิ หิ กเถนฺตสฺส เอลา คฬนฺติ, ลาลา วา ปคฺฆรนฺติ, เขฬผุสิตานิ วา นิกฺขมนฺติ, ตสฺส วาจา เอลคฬํ นาม โหติ, ตพฺพิปริตายาติ อโตฺถฯ **อตฺถสฺส วิญฺญาปนิยา**ติ อาทิมชฺฌปริโยสานํ ปากฎํ กตฺวา ภาสิตตฺถสฺส วิญฺญาปนสมตฺถายฯ

ชิโณฺณติ ชราชิณฺณตาย ชิโณฺณฯ **วุโทฺธ**ติ องฺคปจฺจงฺคานํ วุทฺธิภาวมริยาทปฺปโตฺตฯ **มหลฺลโก**ติ ชาติมหลฺลกตาย สมนฺนาคโตฯ จิรกาลปฺปสุโตติ วุตฺตํ โหติฯ **อทฺธคโต**ติ อทฺธานํ คโต, เทฺว ตโย ราชปริวเฏฺฏ อตีโตติ อธิปฺปาโยฯ **วโยอนุปฺปโตฺต**ติ ปจฺฉิมวยํ สมฺปโตฺต, ปจฺฉิมวโย นาม วสฺสสตสฺส ปจฺฉิโม ตติยภาโคฯ

อปิ จ **ชิโณฺณ**ติ โปราโณ, จิรกาลปฺปวตฺตกุลนฺวโยติ วุตฺตํ โหติฯ **วุโทฺธ**ติ สีลาจาราทิคุณวุทฺธิยา ยุโตฺตฯ **มหลฺลโก**ติ วิภวมหนฺตาย สมนฺนาคโตฯ **อทฺธคโต**ติ มคฺคปฺปฏิปโนฺน พฺราหฺมณานํ วตจริยาทิมริยาทํ อวีติกฺกมฺม จรณสีโลฯ **วโยอนุปฺปโตฺต**ติ ชาติวุทฺธภาวมฺปิ อนฺติมวยํ อนุปฺปโตฺตฯ

พุทฺธคุณกถา

๓๐๔. **เอวํ วุเตฺต**ติ เอวํ เตหิ พฺราหฺมเณหิ วุเตฺตฯ โสณทโณฺฑ – ‘‘อิเม พฺราหฺมณา ชาติอาทีหิ มม วณฺณํ วทนฺติ, น โข ปน เมตํ ยุตฺตํ อตฺตโน วเณฺณ รชฺชิตุํฯ หนฺทาหํ เอเตสํ วาทํ ภินฺทิตฺวา สมณสฺส โคตมสฺส มหนฺตภาวํ ญาเปตฺวา เอเตสํ ตตฺถ คมนํ กโรมี’’ติ จิเนฺตตฺวา เตน หิ – โภ มมปิ สุณาถาติอาทิมาหฯ ตตฺถ เยปิ อุภโต สุชาโตติ อาทโย อตฺตโน คุเณหิ สทิสา คุณา เตปิ ; ‘‘โก จาหํ เก จ สมณสฺส โคตมสฺส ชาติสมฺปตฺติอาทโย คุณา’’ติ อตฺตโน คุเณหิ อุตฺตริตเรเยว มญฺญมาโน, อิตเร ปน เอกเนฺตเนว ภควโต มหนฺตภาวทีปนตฺถํ ปกาเสติฯ

มยเมว อรหามาติ เอวํ นิยาเมโนฺตเวตฺถ อิทํ ทีเปติ – ‘‘ยทิ คุณมหนฺตตาย อุปสงฺกมิตโพฺพ นาม โหติฯ ยถา หิ สิเนรุํ อุปนิธาย สาสโป, มหาสมุทฺทํ อุปนิธาย โคปทกํ, สตฺตสุ มหาสเรสุ อุทกํ อุปนิธาย อุสฺสาวพินฺทุ ปริโตฺต ลามโกฯ เอวเมว สมณสฺส โคตมสฺส ชาติสมฺปตฺติอาทโยปิ คุเณ อุปนิธาย อมฺหากํ คุณา ปริตฺตา ลามกา; ตสฺมา มยเมว อรหาม ตํ ภวนฺตํ โคตมํ ทสฺสนาย อุปสงฺกมิตุ’’นฺติฯ

มหนฺตํ ญาติสํฆํ โอหายาติ มาติปเกฺข อสีติกุลสหสฺสานิ , ปิติปเกฺข อสีติกุลสหสฺสานีติ เอวํ สฏฺฐิกุลสตสหสฺสํ โอหาย ปพฺพชิโตฯ

ภูมิคตญฺจ เวหาสฏฺฐญฺจาติ เอตฺถ ราชงฺคเณ เจว อุยฺยาเน จ สุธามฏฺฐโปกฺขรณิโย สตฺตรตนานํ ปูเรตฺวา ภูมิยํ ฐปิตํ ธนํ ภูมิคตํ นามฯ ปาสาทนิยูหาทโย ปริปูเรตฺวา ฐปิตํ เวหาสฏฺฐํ นามฯ เอตํ ตาว กุลปริยาเยน อาคตํฯ ตถาคตสฺส ปน ชาตทิวเสเยว สโงฺข, เอโล, อุปฺปโล, ปุณฺฑรีโกติ จตฺตาโร นิธโย อุคฺคตาฯ เตสุ สโงฺข คาวุติโก, เอโล อฑฺฒโยชนิโก, อุปฺปโล ติคาวุติโก, ปุณฺฑรีโก โยชนิโกฯ เตสุปิ คหิตํ คหิตํ ปูรติเยว, อิติ ภควา ปหูตํ หิรญฺญสุวณฺณํ โอหาย ปพฺพชิโตติ เวทิตโพฺพฯ

ทหโรว สมาโนติ ตรุโณว สมาโนฯ **สุสุกาฬเกโส**ติ สุฏฺฐุ กาฬเกโส, อญฺชนวณฺณสทิสเกโส หุตฺวา วาติ อโตฺถฯ **ภเทฺรนา**ติ ภทฺทเกนฯ **ปฐเมน วยสา**ติ ติณฺณํ วยานํ ปฐมวเยนฯ **อกามกาน**นฺติ อนิจฺฉมานานํฯ อนาทรเตฺถ สามิวจนํฯ อสฺสูนิ มุเข เอเตสนฺติ **อสฺสุมุขา,** เตสํ อสฺสุมุขานํ, อสฺสูหิ กิลินฺนมุขานนฺติ อโตฺถฯ **รุทนฺตาน**นฺติ กนฺทิตฺวา โรทมานานํฯ **อขุทฺทาวกาโส**ติ เอตฺถ ภควโต อปริมาโณเยว ทสฺสนาย โอกาโสติ เวทิตโพฺพฯ

ตตฺริทํ วตฺถุ – ราชคเห กิร อญฺญตโร พฺราหฺมโณ สมณสฺส โคตมสฺส ปมาณํ คเหตุํ น ส
โกฺกตีติ สุตฺวา ภควโต ปิณฺฑาย ปวิสนกาเล สฏฺฐิหตฺถํ เวฬุํ คเหตฺวา นครทฺวารสฺส พหิ ฐตฺวา
สมฺปตฺเต ภควติ เวฬุํ คเหตฺวา สมีเป อฏฺฐาสิฯ เวฬุ ภควโต ชาณุกมตฺตํ ปาปุณิฯ ปุน ทิวเส
เทฺว เวฬู ฆเฏตฺวา สมีเป อฏฺฐาสิฯ ภควาปิ ทฺวินฺนํ เวฬูนํ อุปริ กฏิมตฺตเมว ปญฺญายมาโน –
‘‘พฺราหฺมณ, กึ กโรสี’’ติ อาหฯ ตุมฺหากํ ปมาณํ คณฺหามีติฯ ‘‘พฺราหฺมณ, สเจปิ ตฺวํ สกลจกฺ
กวาฬคพฺภํ ปูเรตฺวา ฐิเต เวฬู ฆเฏตฺวา อาคมิสฺสสิ, เนว เม ปมาณํ คเหตุํ สกฺขิสฺสสิฯ น หิ
มยา จตฺตาริ อสงฺเขฺยยานิ กปฺปสตสหสฺสญฺจ ตถา ปารมิโย ปูริตา, ยถา เม ปโร ปมาณํ
คเณฺหยฺย, อตุโล, พฺราหฺมณ, ตถาคโต อปฺปเมโยฺย’’ติ วตฺวา ธมฺมปเท คาถมาห –

> ‘‘เต ตาทิเส ปูชยโต, นิพฺพุเต อกุโตภเย;
> น สกฺกา ปุญฺญํ สงฺขาตุํ, อิเมตฺตมปิ เกนจี’’ติฯ (ธ. ป. ๓๖);

คาถาปริโยสาเน จตุราสีติปาณสหสฺสานิ อมตํ ปิวึสุฯ

อปรมฺปิ วตฺถุ – ราหุ กิร อสุรินฺโท จตฺตาริ โยชนสหสฺสานิ อฏฺฐ จ โยชนสตานิ อุจฺจฯ
พาหนฺตรมสฺส ทฺวาทสโยชนสตานิฯ พหลนฺตเรน ฉ โยชนสตานิฯ หตฺถตลปาทตลานํ ปุถุล
โต ตีณิ โยชนสตานิฯ องฺคุลิปพฺพานิ ปณฺณาสโยชนานิฯ ภมุกนฺตรํ ปณฺณาสโยชนํฯ มุขํ ทฺวิ
โยชนสตํ ติโยชนสตคมฺภีรํ ติโยชนสตปริมณฺฑลํฯ คีวา ติโยชนสตํฯ นลาฏํ ติโยชนสตํฯ สีสํ
นวโยชนสตํฯ ‘‘โส อหํ อุจฺจสฺมิ, สตฺถารํ โอนมิตฺวา โอโลเกตุํ น สกฺขิสฺสามี’’ติ จินฺเตตฺวา
นาคจฺฉิฯ โส เอกทิวสํ ภควโต วณฺณํ สุตฺวา – ‘‘ยถากถญฺจ โอโลเกสฺสามี’’ติ อาคโตฯ

อถ ภควา ตสฺสชฺฌาสยํ วิทิตฺวา – ‘‘จตูสุ อิริยาปเถสุ กตเรน ทเสฺสสฺสามี’’ติ จินฺเตตฺวา
‘‘ฐิตโก นาม นีโจปิ อุจฺจ วิย ปญฺญายติฯ นิปนฺนสฺส อตฺตานํ ทเสฺสสฺสามี’’ติ ‘‘อานนฺท,
คนฺธกุฏิปริเวเณ มญฺจกํ ปญฺญาเปหี’’ติ วตฺวา ตตฺถ สีหเสยฺยํ กเปฺปสิฯ ราหุ อาคนฺตฺวา นิปนฺนํ
ภควนฺตํ คีวํ อุนฺนาเมตฺวา นภมชฺเฌ ปุณฺณจนฺทํ วิย อุโลฺลเกสิฯ กิมิทํ อสุรินฺทาติ จ วุเตฺต –
‘‘ภควา โอนมิตฺวา โอโลเกตุํ น สกฺขิสฺสามี’’ติ นาคจฺฉินฺติฯ น มยา, อสุรินฺท, อโธมุเขน ปาร
มิโย ปูริตาฯ อุทฺธคฺคเมว กตฺวา ทานํ ทินฺนนฺติฯ ตํ ทิวสํ ราหุ สรณํ อคมาสิฯ เอวํ ภควา อขุทฺ
ทาวกาโส ทสฺสนายฯ

จตุปาริสุทฺธิสีเลน สีลวา, ตํ ปน สีลํ อริยํ อุตฺตมํ ปริสุทฺธํฯ เตนาห – ‘‘อริยสีลี’’ติฯ ต
เทตํ อนวชฺชฏฺเฐน กุสลํฯ เตนาห – ‘‘กุสลสีลี’’ติฯ **กุสลสีเลนา**ติ อิทมสฺส เววจนํฯ

พหูนํ อาจริยปาจริโยติ ภควโต เอเกกาย ธมฺมเทสนาย จตุราสีติปาณสหสฺสานิ อปริ
มาณาปิ เทวมนุสฺสา มคฺคผลามตํ ปิวนฺติ, ตสฺมา พหูนํ อาจริโยฯ สาวกเวเนยฺยานํ ปน ปาจริ
โยติฯ

ขีณกามราโคติ เอตฺถ กามํ ภควโต สเพฺพปิ กิเลสา ขีณาฯ พฺราหฺมโณ ปน เต น ชา
นาติฯ อตฺตโน ชานนฏฺฐาเนเยว คุณํ กเถติฯ **วิคตจาปโลฺล**ติ – ‘‘ปตฺตมณฺฑนา จีวรมณฺฑนา
เสนาสนมณฺฑนา อิมสฺส วา ปูติกายสฺส…เป.… เกลนา ปฏิเกลนา’’ติ (วิภ. ๘๕๔) เอวํ วุตฺต
จาปลฺลา วิรหิโตฯ

อปาปปุเรกฺขาโรติ อปาเป นว โลกุตฺตรธเมฺม ปุรโต กตฺวา วิจรติฯ **พฺรหฺมญฺญาย ป
ชายา**ติ สาริปุตฺตโมคฺคลฺลานมหากสฺสปาทิเภทาย พฺราหฺมณปชาย, เอติสฺสาย จ ปชาย ปุ

เรกฺขาโรฯ อยญฺหิ ปชา สมณํ โคตมํ ปุรกฺขตฺวา จรตีติ อโตฺถฯ อปิ จ **อปาปปุเรกฺขาโร**ติ น ปาปํ ปุเรกฺขาโร น ปาปํ ปุรโต กตฺวา จรติ, น ปาปํ อิจฺฉตีติ อโตฺถฯ กสฺส? พฺรหฺมญฺญาย ปชายฯ อตฺตนา สทฺธึ ปฏิวิรุทฺธายปิ พฺราหฺมณปชาย อวิรุโทฺธ หิตสุขตฺถิโก เยวาติ วุตฺตํ โหติฯ

ติโรรฏฺฐาติ ปรรฏฺฐโตฯ **ติโรชนปทา**ติ ปรชนปทโตฯ **ปญฺหํ ปุจฺฉิตุํ อาคจฺฉนฺตี**ติ ขตฺติยปณฺฑิตาทโย เจว เทวพฺรหฺมนาคคนฺธพฺพาทโย จ – ‘‘ปเญฺห อภิสงฺขริตฺวา ปุจฺฉิสฺสามา’’ติ อาคจฺฉนฺติฯ ตตฺถ เกจิ ปุจฺฉาย วา โทสํ วิสฺสชฺชนสมฺปฏิจฺฉเน วา อสมตฺถตํ สลฺลเกฺขตฺวา อปุจฺฉิตฺวาว ตุณฺหี นิสีทนฺติฯ เกจิ ปุจฺฉนฺติฯ เกสญฺจิ ภควา ปุจฺฉาย อุสฺสาหํ ชเนตฺวา วิสฺสเชฺชติฯ เอวํ สเพฺพสมฺปิ เตสํ วิมติโย ตีรํ ปตฺวา มหาสมุทฺทสฺส อูมิโย วิย ภควนฺตํ ปตฺวา ภิชฺชนฺติฯ

เอหิ สฺวาคตวาทีติ เทวมนุสฺสปพฺพชิตคหเฏฺฐสุ ตํ ตํ อตฺตโน สนฺติกํ อาคตํ – ‘‘เอหิ สฺวาคต’’นฺติ เอวํ วทตีติ อโตฺถฯ **สขิโล**ติ ตตฺถ กตมํ สาขลฺยํ? ‘‘ยา สา วาจา เนลา กณฺณสุขา’’ติอาทินา นเยน วุตฺตสาขเลฺยน สมนฺนาคโต, มุทุวจโนติ อโตฺถฯ **สโมฺมทโก**ติ ปฏิสนฺถารกุสโล, อาคตาคตานํ จตุนฺนํ ปริสานํ – ‘‘กจฺจิ, ภิกฺขเว, ขมนียํ, กจฺจิ ยาปนีย’’นฺติอาทินา นเยน สพฺพํ อทฺธานทรถํ วูปสเมนฺโต วิย ปฐมตรํ สโมฺมทนียํ กถํ กตฺตาติ อโตฺถฯ **อพฺภากุฏิโก**ติ ยถา เอกเจฺจ ปริสํ ปตฺวา ถทฺธมุขา สงฺกุฏิตมุขา โหนฺติ, น เอทิโส, ปริสทสฺสเนน ปนสฺส พาลาตปสมฺผเสฺสน วิย ปทุมํ มุขปทุมํ วิกสติ ปุณฺณจนฺทสสฺสิริกํ โหติฯ **อุตฺตานมุโข**ติ ยถา เอกเจฺจ นิกฺกุชฺชิตมุขา วิย สมฺปตฺตาย ปริสาย น กิญฺจิ กเถนฺติ, อติทุลฺลภกถา โหนฺติ, น เอวรูโปฯ สมโณ ปน โคตโม สุลภกโถฯ น ตสฺส สนฺติกํ อาคตาคตานํ – ‘‘กสฺมา มยํ อิธาคตา’’ติ วิปฺปฏิสาโร อุปฺปชฺชติ ธมฺมํ ปน สุตฺวา อตฺตมนาว โหนฺตีติ ทเสฺสติฯ **ปุพฺพภาสี**ติ ภาสโนฺต จ ปฐมตรํ ภาสติ, ตญฺจ โข กาลยุตฺตํ ปมาณยุตฺตํ อตฺถนิสฺสิตเมว ภาสติ, น นิรตฺถกกถํฯ

น ตสฺมิํ คาเม วาติ ยตฺถ กิร ภควา ปฏิวสติ, ตตฺถ มเหสกฺขา เทวตา อารกฺขํ คณฺหนฺติ, ตํ นิสฺสาย มนุสฺสานํ อุปทฺทโว น โหติ, ปํสุปิสาจกาทโยเยว หิ มนุเสฺส วิเหเฐนฺติ, เต ตาสํ อานุภาเวน ทูรํ อปกฺกมนฺติฯ อปิ จ ภควโต เมตฺตาพเลนปิ น อมนุสฺสา มนุเสฺส วิเหเฐนฺติฯ

สงฺฆีติอาทีสุ อนุสาสิตโพฺพ สยํ วา อุปฺปาทิโต สโงฺฆ อสฺส อตฺถีติ **สงฺฆีฯ** ตาทิโส จสฺส คโณ อตฺถีติ **คณีฯ** ปุริมปทเสฺสว วา เววจนเมตํฯ อาจาริสิกฺขาปนวเสน คณสฺส อาจริโยติ **คณาจริโย** ฯ **ปุถุติตฺถกรานนฺ**ติ พหูนํ ติตฺถกรานํฯ **ยถา วา ตถา วา**ติ เยน วา เตน วา อเจลกาทิมตฺตเกนาปิ การเณนฯ **สมุทาคจฺฉตี**ติ สมนฺตโต อุปคจฺฉติ อภิวฑฺฒติฯ

อติถิ โน เต โหนฺตีติ เต อมฺหากํ อาคนฺตุกา, นวกา ปาหุนกา โหนฺตีติ อโตฺถฯ **ปริยาปุณามี**ติ ชานามิฯ **อปริมาณวโณฺณ**ติ ตถารูเปเนว สพฺพญฺญุนาปิ อปฺปเมยฺยวโณฺณ – ‘‘ปเคว มาทิเสนา’’ติ ทเสฺสติฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ –

> ‘‘พุโทฺธปิ พุทฺธสฺส ภเณยฺย วณฺณํ,
> กปฺปมฺปิ เจ อญฺญมภาสมาโน;
> ขีเยถ กโปฺป จิรทีฆมนฺตเร,
> วโณฺณ น ขีเยถ ตถาคตสฺสา’’ติฯ

๓๐๕. อิมํ ปน สตฺถุ คุณกถํ สุตฺวา เต พฺราหฺมณา จินฺตยิํสุ – ยถา โสณทโณฺฑ พฺราหฺมโณ สมณสฺส โคตมสฺส วเณฺณ ภณติ, อโนมคุโณ โส ภวํ โคตโม; เอวํ ตสฺส คุเณ ชา

นมาเนน โข ปน อาจริเยน อติจิรํ อธิวาสิตํ, หนฺท นํ อนุวตฺตามาติ อนุวตฺตึสุฯ ตสฺมา เอวํ วุตฺตํ "เต พฺราหฺมณา"ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อลเมวา**ติ ยุตฺตเมวฯ **อปิ ปุโฏเสนา**ติ ปุโฏสํ วุจฺจติ ปาเถยฺยํ, ตํ คเหตฺวาปิ อุปสงฺกมิตุํ ยุตฺตเมวาติ อโตฺถฯ ปุฏํเสนาติปิ ปาโฐ, ตสฺสโตฺถ, ปุโฏ อํเส อสฺสาติ ปุฏํโส, เตน ปุฏํเสนฯ อํเสน หิ ปาเถยฺยปุฏํ วหเนฺตนาปีติ วุตฺตํ โหติฯ

โสณทณฺฑปริวิตกฺกวณฺณนา

๓๐๖-๓๐๘. ติโรวนสณฺฑคตสฺสาติ อโนฺตวนสเณฺฑ คตสฺส, วิหารพฺภนฺตรํ ปวิฏฺฐสฺสาติ อโตฺถฯ **อญฺชลิํ ปณาเมตฺวา**ติ เอเต อุภโตปกฺขิกา, เต เอวํ จินฺตยิํสุ – "สเจ โน มิจฺฉาทิฏฺฐิกา โจเทสฺสนฺติ – 'กสฺมา ตุเมฺห สมณํ โคตมํ วนฺทิตฺถา'ติ? เตสํ – 'กิํ อญฺชลิมตฺตกรเณนาปิ วนฺทนํ นาม โหตี'ติ วกฺขามฯ สเจ โน สมฺมาทิฏฺฐิกา โจเทสฺสนฺติ – 'กสฺมา ตุเมฺห ภควนฺตํ น วนฺทิตฺถา'ติฯ 'กิํ สีเสน ภูมิยํ ปหรเนฺตเนว วนฺทนํ นาม โหติ, นนุ อญฺชลิกมฺมมฺปิ วนฺทนํ เอวา'ติ วกฺขามา"ติฯ **นามโคตฺต**นฺติ "โภ, โคตม, อหํ อสุกสฺส ปุโตฺต ทโตฺต นาม, มิโตฺต นาม, อิธาคโต"ติ วทนฺตา นามํ สาเวนฺติ นามฯ "โภ, โคตม, อหํ วาเสโฏฺฐ นาม, กจฺจาโน นาม, อิธาคโต"ติ วทนฺตา โคตฺตํ สาเวนฺติ นามฯ เอเต กิร ทลิทฺทา ชิณฺณา กุลปุตฺตา "ปริสมเชฺฌ นามโคตฺตวเสน ปากฏา ภวิสฺสามา"ติ เอวมกํสุฯ เย ปน ตุณฺหีภูตา นิสีทิํสุ, เต เกราฏิกา เจว อนฺธพาลา จฯ ตตฺถ เกราฏิกา – "เอกํ เทฺว กถาสลฺลาเปปิ กโรโนฺต วิสฺสาสิโก โหติ, อถ วิสฺสาเส สติ เอกํ เทฺว ภิกฺขา อทาตุํ น ยุตฺต"นฺติ ตโต อตฺตานํ โมเจตฺวา ตุณฺหี นิสีทนฺติฯ อนฺธพาลา อญฺญาณตาเยว อวกฺขิตฺตมตฺติกาปิโณฺฑ วิย ยตฺถ กตฺถจิ ตุณฺหีภูตา นิสีทนฺติฯ

พฺราหฺมณปญฺญตฺติวณฺณนา

๓๐๙-๓๑๐. เจตสา เจโตปริวิตกฺกนฺติ ภควา – "อยํ พฺราหฺมโณ อาคตกาลโต ปฏฺฐาย อโธมุโข ถทฺธคโตฺต กิํ จินฺตยมาโน นิสิโนฺน, กิํ นุ โข จิเนฺตตี"ติ อาวชฺชโนฺต อตฺตโน เจตสา ตสฺส จิตฺตํ อญฺญาสิฯ เตน วุตฺตํ – "เจตสา เจโตปริวิตกฺกมญฺญายา"ติฯ **วิหญฺญตี**ติ วิฆาตํ อาปชฺชติฯ **อนุวิโลเกตฺวา ปริส**นฺติ ภควโต สกสมเย ปญฺหปุจฺฉเนน อุทเก มิยมาโน อุกฺขิปิตฺวา ถเล ฐปิโต วิย สมปสฺสทฺธกายจิโตฺต หุตฺวา ปริสํ สงฺคณฺหนตฺถํ ทิฏฺฐิสญฺชาเนเนว "อุปธาเรนฺตุ เม โภโนฺต วจน"นฺติ วทโนฺต วิย อนุวิโลเกตฺวา ปริสํ ภควนฺตํ เอตทโวจฯ

๓๑๑-๓๑๓. สุชํ ปคฺคณฺหนฺตานนฺติ ยญฺญยชนตฺถาย สุชํ คณฺหเนฺตสุ พฺราหฺมเณสุ ปฐโม วา ทุติโย วาติ อโตฺถฯ สุชาย ทิยฺยมานํ มหายาคํ ปฏิคฺคณฺหนฺตานนฺติ โปราณาฯ อิติ พฺราหฺมโณ สกสมยวเสน สมฺมเทว ปญฺหํ วิสฺสเชฺชสิฯ ภควา ปน วิเสสโต อุตฺตมพฺราหฺมณสฺส ทสฺสนตฺถํ – "อิเมสํ ปนา"ติอาทิมาหฯ **เอตทโวจุ**นฺติ สเจ ชาติวณฺณมนฺตสมฺปโนฺน พฺราหฺมโณ น โหติ, อถ โก จรหิ โลเก พฺราหฺมโณ ภวิสฺสติ? นาเสติ โน อยํ โสณทโณฺฑ, หนฺทสฺส วาทํ ปฏิกฺขิปิสฺสามาติ จิเนฺตตฺวา เอตทโวจุํฯ **อปวทตี**ติ ปฏิกฺขิปติฯ **อนุปกฺขนฺทตี**ติ อนุปวิสติฯ อิทํ – "สเจ ตฺวํ ปสาทวเสน สมณํ โคตมํ สรณํ คนฺตุกาโม, คจฺฉ; มา พฺราหฺมณสฺส สมยํ ภินฺที"ติ อธิปฺปาเยน อาหํสุฯ

๓๑๔. เอตทโวจาติ อิเมสุ พฺราหฺมเณสุ เอวํ เอกปฺปหาเรเนว วิรวเนฺตสุ "อยํ กถา ปริโยสานํ น คมิสฺสติ, หนฺท เน นิสฺสเทฺท กตฺวา โสณทเณฺฑเนว สทฺธิํ กเถมี"ติ จิเนฺตตฺวา – "เอตํ สเจ โข ตุมฺหาก"นฺติอาทิกํ วจนํ อโวจฯ

๓๑๕-๓๑๖. **สหธเมฺมนา**ติ สการเณนฯ **สมสโม**ติ ฐเปตฺวา เอกเทสสมตฺตํ สมภาเวน สโม, สพฺพากาเรน สโมติ อโตฺถฯ **อหมสฺส มาตาปิตโร ชานามี**ติ ภคินิยา ปุตฺตสฺส มาตาปิตโร กึ น ชานิสฺสติ, กุลโกฏฺฐปริทีปนํ สนฺธาเยว วทติฯ **มุสาวาทมฺปิ ภเณยฺยา**ติ อตฺถภญฺชนกํ มุสาวาทํ กเถยฺยฯ **กึ วโณฺณ กริสฺสตี**ติ อพฺภนฺตเร คุเณ อสติ กึ กริสฺสติ? กิมสฺส พฺราหฺมณภาวํ รกฺขิตุํ สกฺขิสฺสตีติ อโตฺถฯ อถาปิ สิยา ปุน – ‘‘ปกติสีเล ฐิตสฺส พฺราหฺมณภาวํ สาเธนฺตี’’ติ เอวมฺปิ สีลเมว สาเธสฺสติ, ตสฺมิํ หิสฺส อสติ พฺราหฺมณภาโว นาโหสีติ สโมฺมหมตฺตํ วณฺณาทโยฯ อิทํ ปน สุตฺวา เต พฺราหฺมณา – ‘‘สภาวํ อาจริโย อาห, อการณาว มยํ อุชฺฌายิมฺหา’’ติ ตุณฺหี อเหสุํฯ

สีลปญฺญากถาวณฺณนา

๓๑๗. ตโต ภควา ‘กถิโต พฺราหฺมเณน ปโญฺห, กึ ปเนตฺถ ปติฏฺฐาตุํ สกฺขิสฺสติ, น สกฺขิสฺสตี’ติ? ตสฺส วีมํสนตฺถํ – ‘‘อิเมสํ ปน พฺราหฺมณา’’ติอาทิมาหฯ **สีลปริโธตา**ติ สีลปริสุทฺธาฯ **ยตฺถ สีลํ ตตฺถ ปญฺญา**ติ ยสฺมิํ ปุคฺคเล สีลํ, ตเตฺถว ปญฺญา, กุโต ทุสฺสีเล ปญฺญา? ปญฺญารหิเต วา ชเฬ เอฬมูเค กุโต สีลนฺติ? **สีลปญฺญาณ**นฺติ สีลญฺจ ปญฺญาณญฺจ สีลปญฺญาณํฯ **ปญฺญาณ**นฺติ ปญฺญาเยวฯ เอวเมตํ พฺราหฺมณาติ ภควา พฺราหฺมณสฺส วจนํ อนุชานโนฺต อาหฯ ตตฺถ **สีลปริโธตา ปญฺญา**ติ จตุปาริสุทฺธิสีเลน โธตาฯ กถํ ปน สีเลน ปญฺญํ โธวตีติ? ยสฺส ปุถุชฺชนสฺส สีลํ สฏฺฐิอสีติวสฺสานิ อขณฺฑํ โหติ, โส มรณกาเลปิ สพฺพกิเลเส ฆาเตตฺวา สีเลน ปญฺญํ โธวิตฺวา อรหตฺตํ คณฺหาติฯ กนฺทรสาลปริเวเณ มหาสฏฺฐิวสฺสเตฺถโร วิยฯ เถเร กิร มรณมเญฺจ นิปชฺชิตฺวา พลวเวทนาย นิตฺถุนเนฺต , ติสฺสมหาราชา ‘‘เถรํ ปสฺสิสฺสามี’’ติ คนฺตฺวา ปริเวณทฺวาเร ฐิโต ตํ สทฺทํ สุตฺวา ปุจฺฉิ – ‘‘กสฺส สโทฺท อย’’นฺติ? เถรสฺส นิตฺถุนนสโทฺทติฯ ‘‘ปพฺพชฺชาย สฏฺฐิวเสฺสน เวทนาปริคฺคหมตฺตมฺปิ น กตํ, น ทานิ นํ วนฺทิสฺสามี’’ติ นิวตฺติตฺวา มหาโพธิํ วนฺทิตุํ คโตฯ ตโต อุปฏฺฐากทหโร เถรํ อาห – ‘‘กึ โน, ภเนฺต, ลชฺชาเปถ, สโทฺธปิ ราชา วิปฺปฏิสารี หุตฺวา น วนฺทิสฺสามี’’ติ คโตติฯ กสฺมา อาวุโสติ? ตุมฺหากํ นิตฺถุนนสทฺทํ สุตฺวาติฯ ‘‘เตน หิ เม โอกาสํ กโรถา’’ติ วตฺวา เวทนํ วิกฺขมฺภิตฺวา อรหตฺตํ ปตฺวา ทหรสฺส สญฺญํ อทาสิ – ‘‘คจฺฉาวุโส, อิทานิ ราชานํ อเมฺห วนฺทาเปหี’’ติฯ ทหโร คนฺตฺวา – ‘‘อิทานิ กิร เถรํ, วนฺทถา’’ติ อาหฯ ราชา สํสุมารปติเตน เถรํ วนฺทโนฺต – ‘‘นาหํ อยฺยสฺส อรหตฺตํ วนฺทามิ, ปุถุชฺชนภูมิยํ ปน ฐตฺวา รกฺขิตสีลเมว วนฺทามี’’ติ อาห, เอวํ สีเลน ปญฺญํ โธวติ นามฯ ยสฺส ปน อพฺภนฺตเร สีลสํวโร นตฺถิ, อุคฺฆาฏิตญฺญุตาย ปน จตุปฺปทิกคาถาปริโยสาเน ปญฺญาย สีลํ โธวิตฺวา สห ปฏิสมฺภิทาหิ อรหตฺตํ ปาปุณาติฯ อยํ ปญฺญาย สีลํ โธวติ นามฯ เสยฺยถาปิ สนฺตติมหามโตฺตฯ

๓๑๘. **กตมํ ปน ตํ พฺราหฺมณา**ติ กสฺมา อาห? ภควา กิร จิเนฺตสิ – ‘‘พฺราหฺมณา พฺราหฺมณสมเย ปญฺจสีลานิ ‘สีล’นฺติ ปญฺญาเปนฺติ, เวทตฺตยอุคฺคหณปญฺญา ปญฺญาติฯ อุปริวิเสสํ น ชานนฺติฯ ยํนูนาหํ พฺราหฺมณสฺส อุตฺตริวิเสสภูตํ มคฺคสีลํ, ผลสีลํ, มคฺคปญฺญํ, ผลปญฺญญฺจ ทเสฺสตฺวา อรหตฺตนิกูเฏน เทสนํ นิฏฺฐเปยฺย’’นฺติฯ อถ นํ กเถตุกมฺยตาย ปุจฺฉโนฺต – ‘‘กตมํ ปน ตํ, พฺราหฺมณ, สีลํ กตมา สา ปญฺญา’’ติ อาหฯ อถ พฺราหฺมโณ – ‘‘มยา สกสมยวเสน ปโญฺห วิสฺสชฺชิโตฯ สมโณ ปน มํ โคตโม ปุน นิวตฺติตฺวา ปุจฺฉติ, อิทานิสฺสาหํ จิตฺตํ ปริโตเสตฺวา วิสฺสชฺชิตุํ สกฺกุเณยฺยํ วา น วา? สเจ น สกฺขิสฺสํ ปฐมํ อุปฺปนฺนาปิ เม ลชฺชา ภิชฺชิสฺสติฯ อสโกฺกนฺตสฺส ปน น สโกฺกมีติ วจเน โทโส นตฺถี’’ติ ปุน นิวตฺติตฺวา ภควโตเยว ภารํ กโรโนฺต ‘‘เอตฺตกปรมาว มย’’นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **เอตฺตกปรมา**ติ เอตฺตกํ สีลปญฺญาณ

นฺติ วจนเมว ปรมํ อมฺหากํ, เต มยํ เอตฺตกปรมา, อิโต ปรํ เอตสฺส ภาสิตสฺส อตฺถํ น ชานามาติ อโตฺถฯ

อถสฺส ภควา สีลปญฺญาย มูลภูตสฺส ตถาคตสฺส อุปฺปาทโต ปภุติ สีลปญฺญาณํ ทเสฺสตุํ – ‘‘อิธ พฺราหฺมณ, ตถาคโต’’ติอาทิมาหฯ ตสฺสโตฺถ สามญฺญผเล วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพ, อยํ ปน วิเสโส, อิธ ติวิธมฺปิ สีลํ – ‘‘อิทมฺปิสฺส โหติ สีลสฺมิ’’นฺติ เอวํ สีลมิเจฺจว นิยฺยาติตํ ปฐม ชฺฌานาทีนิ จตฺตาริ ฌานานิ อตฺถโต ปญฺญาสมฺปทาฯ เอวํ ปญฺญาวเสน ปน อนิยฺยาเตตฺวา วิปสฺสนาปญฺญาย ปทฏฺฐานภาวมเตฺตน ทเสฺสตฺวา วิปสฺสนาปญฺญาโต ปฏฺฐาย ปญฺญา นิยฺยาติตาติฯ

โสณทณฺฑอุปาสกตฺตปฏิเวทนากถา

๓๑๙-๓๒๒. **สฺวาตนายา**ติ ปทสฺส อโตฺถ อชฺชตนายาติ เอตฺถ วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ **เตน มํ สา ปริสา ปริภเวยฺยา**ติ เตน ตุเมฺห ทูรโตว ทิสฺวา อาสนา วุฎฺฐิตการเณน มํ สา ปริสา – ‘‘อยํ โสณทโณฺฑ ปจฺฉิมวเย ฐิโต มหลฺลโก, โคตโม ปน ทหโร ยุวา นตฺตาปิสฺส นปฺปโหติ, โส นาม อตฺตโน นตฺตุมตฺตภาวมฺปิ อปฺปตฺตสฺส อาสนา วุฎฺฐาตี’’ติ ปริภเวยฺยฯ **อาสนา เม ตํ ภวํ โคตโม ปจฺจุฎฺฐาน**นฺติ มม อคารเวน อวุฎฺฐานํ นาม นตฺถิ, โภคนาสนภเยน ปน น วุฎฺฐหิสฺสามิ, ตํ ตุเมฺห หิ เจว มยา จ ญาตุํ วฎฺฎติฯ ตสฺมา อาสนา เม เอตํ ภวํ โคตโม ปจฺจุฎฺฐานํ ธาเรตูติ, อิมินา กิร สทิโส กุหโก ทุลฺลโภ, ภควติ ปนสฺส อคารวํ นาม นตฺถิ, ตสฺมา โภคนาสนภยา กุหนวเสน เอวํ วทติฯ ปรปเทสุปิ เอเสว นโยฯ **ธมฺมิยา กถายา**ติอาทีสุ ตงฺขณานุรูปาย ธมฺมิยา กถาย ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกํ อตฺถํ สนฺทเสฺสตฺวา กุสเล ธเมฺม สมาทเปตฺวา คณฺหาเปตฺวาฯ ตตฺถ นํ สมุเตฺตเชตฺวา สอุสฺสาหํ กตฺวา ตาย จ สอุสฺสาหตาย อเญฺญหิ จ วิชฺชมานคุเณหิ สมฺปหํเสตฺวา ธมฺมรตนวสฺสํ วสฺสิตฺวา อุฎฺฐายาสนา ปกฺกามิฯ พฺราหฺมโณ ปน อตฺตโน กุหกตาย เอวมฺปิ ภควติ ธมฺมวสฺสํ วสฺสิเต วิเสสํ นิพฺพเตฺตตุํ นาสกฺขิฯ เกวลมสฺส อายตึ นิพฺพานตฺถาย วาสนาภาคิยาย จ สพฺพา ปุริมปจฺฉิมกถา อโหสีติฯ

อิติ สุมงฺคลวิลาสินิยา ทีฆนิกายฎฺฐกถายํ

โสณทณฺฑสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. กูฏทนฺตสุตฺตวณฺณนา

๓๒๓. **เอวํ เม สุตํ…เป…. มคเธสู**ติ กูฏทนฺตสุตฺตํฯ ตตฺรายํ อปุพฺพปทวณฺณนาฯ **มคเธสู**ติ มคธา นาม ชานปทิโน ราชกุมารา, เตสํ นิวาโส เอโกปิ ชนปโท รูฬฺหีสทฺเทน มคธาติ วุจฺจติ, ตสฺมึ มคเธสุ ชนปเทฯ อิโต ปรํ ปุริมสุตฺตทฺวเย วุตฺตนยเมวฯ อมฺพลฏฺฐิกา พฺรหฺมชาเล วุตฺตสทิสาวฯ **กูฏทนฺโต**ติ ตสฺส พฺราหฺมณสฺส นามํฯ **อุปกฺขโฏ**ติ สชฺชิโตฯ **วจฺฉตรสตานี**ติ วจฺฉสตานิฯ **อุรพฺภา**ติ ตรุณเมณฺฑกา วุจฺจนฺติฯ เอเต ตาว ปาฬิยํ อาคตา เยวฯ ปาฬิยํ ปน อนาคตานมฺปิ อเนเกสํ มิคปกฺขีนํ สตฺตสตฺตสตานิ สมฺปิณฺฑิตาเนวาติ เวทิตพฺพานิฯ สพฺพสตฺตสติกยาคํ กิเรส ยชิตุกาโม โหติฯ **ถูณูปนีตานี**ติ พนฺธิตฺวา ฐปนตฺถาย ยูปสงฺขาตํ ถูณํ อุปนีตานิฯ

๓๒๘. **ติวิธ**นฺติ เอตฺถ วิธา วุจฺจติ ฐปนา, ติฏฺฐปนนฺติ อตฺถฯ **โสฬสปริกฺขาร**นฺติ โสฬสปริวารํฯ

๓๓๐-๓๓๖. **ปฏิวสนฺตี**ติ ยญฺญานุภวนตฺถาย ปฏิวสนฺติฯ **ภูตปุพฺพ**นฺติ อิทํ ภควา ปถวีคตํ นิธึ อุทฺธริตฺวา ปุรโต ราสึ กโรนฺโต วิย ภวปฏิจฺฉนฺนํ ปุพฺพจริตํ ทเสฺสนฺโต อาหฯ **มหาวิชิโต**ติ โส กิร สาครปริยนฺตํ มหนฺตํ ปถวีมณฺฑลํ วิชินิ, อิติ มหนฺตํ วิชิตมสฺสาติ มหาวิชิโต เตฺวว สงฺขฺยํ อคมาสิฯ **อโฑฺฒ**ติอาทีสุ โย โกจิ อตฺตโน สนฺตเกน วิภเวน อโฑฺฒ โหติ, อยํ ปน น เกวลํ อโฑฺฒเยว, มหทฺธโน มหตา อปริมาณสเงฺขฺยน ธเนน สมนฺนาคโตฯ ปญฺจกามคุณวเสน มหนฺตา อุฬารา โภคา อสฺสาติ **มหาโภโคฯ** ปิณฺฑปิณฺฑวเสน เจว สุวณฺณมาสกรชตมาสกาทิวเสน จ ชาตรูปรชตสฺส ปหูตตาย **ปหูตชาตรูปรชโต,** อเนกโกฏิสเงฺขฺยน ชาตรูปรชเตน สมนฺนาคโตติ อตฺถฯ **วิตฺตี**ติ ตุฏฺฐิ, วิตฺติยา อุปกรณํ **วิตฺตูปกรณํ** ตุฏฺฐิการณนฺติ อตฺถฯ ปหูตํ นานาวิธาลงฺการสุวณฺณรชตภาชนาทิเภทํ วิตฺตูปกรณมสฺสาติ **ปหูตวิตฺตูปกรโณฯ** สตฺตรตนสงฺขาตสฺส นิทหิตฺวา ฐปิตธนสฺส สพฺพปุพฺพณฺณาปรณฺณสงฺคหิตสฺส ธญฺญสฺส จ ปหูตตาย **ปหูตธนธโญฺญ** ฯ อถวา อิทมสฺส เทวสิกํ ปริพฺพยทานคฺคหณาทิวเสน ปริวตฺตนธนธญฺญวเสน วุตฺตํฯ

ปริปุณฺณโกสโกฏฺฐาคาโรติ โกโส วุจฺจติ ภณฺฑาคารํ, นิทหิตฺวา ฐปิเตน ธเนน ปริปุณฺณโกโส, ธเญฺญน ปริปุณฺณโกฏฺฐาคาโร จาติ อตฺถฯ อถวา จตุพฺพิโธ โกโส – หตฺถี, อสฺสา, รถา, ปตฺตีติฯ โกฏฺฐาคารํ ติวิธํ – ธนโกฏฺฐาคารํ, วตฺถโกฏฺฐาคารํ, ธญฺญโกฏฺฐาคารนฺติ, ตํ สพฺพมฺปิ ปริปุณฺณมสฺสาติ ปริปุณฺณโกสโกฏฺฐาคาโรฯ **อุทปาที**ติ อุปฺปชฺชิฯ อยํ กิร ราชา เอกทิวสํ รตนาวโลกนจาริกํ นาม นิกฺขโนฺตฯ โส ภณฺฑาคาริกํ ปุจฺฉิ – ''ตาต, อิทํ เอวํ พหุธนํ เกน สงฺฆริต''นฺติ? ตุมฺหากํ ปิตุปิตามหาทีหิ ยาว สตฺตมา กุลปริวฏฺฏาติฯ อิทํ ปน ธนํ สงฺฆริตฺวา เต กุหึ คตาติ? สเพฺพว เต, เทว, มรณวสํ ปตฺตาติฯ อตฺตโน ธนํ อคเหตฺวาว คตา, ตาตาติ? เทว, กึ วเทถ, ธนํ นาเมตํ ปหาย คมนียเมว, โน อาทาย คมนียนฺติฯ อถ ราชา นิวตฺติตฺวา สิรีคเพฺภ นิสิโนฺน – 'อธิคตา โข เม'ติอาทีนิ จิเนฺตสิฯ เตน วุตฺตํ – ''เอวํ เจตโส ปริวิตโกฺก อุทปาที''ติฯ

๓๓๗. **พฺราหฺมณํ อามเนฺตตฺวา**ติ กสฺมา อามเนฺตสิ? อยํ กิเรวํ จิเนฺตสิ – ''ทานํ เทเนฺตน นาม เอเกน ปณฺฑิเตน สทฺธึ มเนฺตตฺวา ทาตุํ วฏฺฏติ, อนามเนฺตตฺวา กตกมฺมญฺหิ ปจฺฉานุตาปํ กโรตี''ติฯ ตสฺมา อามเนฺตสิฯ อถ พฺราหฺมโณ จิเนฺตสิ – ''อยํ ราชา มหาทานํ ทาตุกาโม, ชนปเท จสฺส พหู โจรา, เต อวูปสเมตฺวา ทานํ เทนฺตสฺส ขีรทธิตณฺฑุลาทิเก ทานสมฺ

ภาเร อาหรนฺตานํ นิปฺปุริสานิ เคหานิ โจรา วิลุมฺปิสฺสนฺติ ชนปโท โจรภเยเนว โกลาหโล ภวิสฺสติ, ตโต รโญฺญ ทานํ น จิรํ ปวตฺติสฺสติ, จิตฺตมฺปิสฺส เอกคฺคํ น ภวิสฺสติ, หนฺท, นํ เอตมตฺถํ สญฺญาเปมี''ติ ตโต ตมตฺถํ สญฺญาเปนฺโต ''โภโต, โข รโญฺญ''ติอาทิมาหฯ

๓๓๘. ตตฺถ **สกณฺฏโก**ติ โจรกณฺฏเกหิ สกณฺฏโกฯ **ปนฺถทุหนา**ติ ปนฺถทุหา, ปนฺถฆาตกาติ อโตฺถฯ **อกิจฺจการี อสฺสา**ติ อกตฺตพฺพการี อธมฺมการี ภเวยฺยฯ **ทสฺสุขีล**นฺติ โจรขีลํฯ **วเธน วา**ติ มารเณน วา โกฏฺฏเนน วาฯ **พนฺธเนนา**ติ อทฺทุพนฺธนาทินาฯ **ชานิยา**ติ หานิยา; ''สตํ คณฺหถ, สหสฺสํ คณฺหถา''ติ เอวํ ปวตฺติตทเณฺฑนาติ อโตฺถฯ **ครหายา**ติ ปญฺจสิขมุณฺฑกรณํ, โคมยสิญฺจนํ, คีวาย กุทณฺฑกพนฺธนนฺติ เอวมาทีนิ กตฺวา ครหปาปเนนฯ **ปพฺพาชนายา**ติ รฏฺฐโต นีหรเณนฯ **สมูหนิสฺสามี**ติ สมฺมา เหตุนา นเยน การเณน อูหนิสฺสามิฯ **หตาวเสสกา**ติ มตาวเสสกาฯ **อุสฺสหนฺตี**ติ อุสฺสาหํ กโรนฺติฯ **อนุปฺปเทตู**ติ ทิเนฺน อปฺปโหเนฺต ปุน อญฺญมฺปิ พีชญฺจ ภตฺตญฺจ กสิอุปกรณภณฺฑญฺจ สพฺพํ เทตูติ อโตฺถฯ **ปาภตํ อนุปฺปเทตู**ติ สกฺขึ อกตฺวา ปเณฺณ อนาโรเปตฺวา มูลเจฺฉชฺชวเสน ภณฺฑมูลํ เทตูติ อโตฺถฯ ภณฺฑมูลสฺส หิ ปาภตนฺติ นามํฯ ยถาห –

> ''อปฺปเกนปิ เมธาวี, ปาภเตน วิจกฺขโณ;
> สมุฏฺฐาเปติ อตฺตานํ, อณุํ อคฺคิํว สนฺธม''นฺติฯ (ชา. ๑.๑.๔);

ภตฺตเวตนนฺติ เทวสิกํ ภตฺตเญฺจว มาสิกาทิปริพฺพยญฺจ ตสฺส ตสฺส กุสลกมฺมสูรภาวานุรูเปน ฐานนฺตรคามนิคมาทิทาเนน สทฺธิํ เทตูติ อโตฺถฯ **สกมฺมปสุตา**ติ กสิวาณิชฺชาทีสุ สเกสุ กเมฺมสุ อุยฺยุตฺตา พฺยาวฏาฯ **ราสิโก**ติ ธนธญฺญานํ ราสิโกฯ **เขมฏฺฐิตา**ติ เขเมน ฐิตา อภยาฯ **อกณฺฏกา**ติ โจรกณฺฏกรหิตาฯ **มุทา โมทมานา**ติ โมทา โมทมานาฯ อยเมว วา ปาโฐ, อญฺญมญฺญํ ปมุทิตจิตฺตาติ อธิปฺปาโยฯ **อปารุตฆรา**ติ โจรานํ อภาเวน ทฺวารานิ อสํวริตฺวา วิวฏทฺวาราติ อโตฺถฯ **เอตทโวจา**ติ ชนปทสฺส สพฺพากาเรน อิทฺธผีตภาวํ ญตฺวา เอตํ อโวจฯ

จตุปริกฺขารวณฺณนา

๓๓๙. **เตน หิ *ภวํ* ราชา**ติ พฺราหฺมโณ กิร จิเนฺตสิ – ''อยํ ราชา มหาทานํ ทาตุํ อติวิย อุสฺสาหชาโตฯ สเจ ปน อตฺตโน อนุยนฺตา ขตฺติยาทโย อนามเนฺตตฺวา ทสฺสติฯ นาสฺส เต อตฺตมนา ภวิสฺสนฺติ; ยถา ทานํ เต อตฺตมนา โหนฺติ, ตถา กริสฺสามี''ติฯ ตสฺมา ''เตน หิ ภว''นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **เนคมา**ติ นิคมวาสิโนฯ **ชานปทา**ติ ชนปทวาสิโน ฯ **อามนฺตยต**นฺติ อามเนฺตตุ ชานาเปตุฯ **ยํ มม อสฺสา**ติ ยํ ตุมฺหากํ อนุชานนํ มม ภเวยฺยฯ **อมจฺจา**ติ ปิยสหายกาฯ **ปาริสชฺชา**ติ เสสา อาณตฺติการกาฯ **ยชตํ *ภวํ* ราชา**ติ ยชตุ ภวํ, เต กิร – อยํ ราชา ''อหํ อิสฺสโร''ติ ปสยฺห ทานํ อทตฺวา อเมฺห อามเนฺตสิ, อโหเนน สุฏฺฐุ กต''นฺติ อตฺตมนา เอวมาหํสุฯ อนามนฺติเต ปนสฺส ยญฺญฏฺฐานํ ทสฺสนายปิ น คเจฺฉยฺยุํฯ **ยญฺญกาโล มหาราชา**ติ เทยฺยธมฺมสฺมิญฺหิ อสติ มหลฺลกกาเล จ เอวรูปํ ทานํ ทาตุํ น สกฺกา, ตฺวํ ปน มหาธโน เจว ตรุโณ จ, เอเตน เต ยญฺญกาโลติ ทเสฺสนฺตา วทนฺติฯ **อนุมติปกฺขา**ติ อนุมติยา ปกฺขา, อนุมติทายกาติ อโตฺถฯ **ปริกฺขารา *ภวนฺตี***ติ ปริวารา ภวนฺติฯ ''รโถ สีลปริกฺขาโร, ฌานโกฺข จกฺกวีริโย''ติ (สํ. นิ. ๕.๔) เอตฺถ ปน อลงฺกาโร ปริกฺขาโรติ วุโตฺตฯ

อฏฺฐปริกฺขารวณฺณนา

๓๔๐. **อฏฺฐหงฺคหี**ติ อุภโต สุชาตาทีหิ อฏฺฐหิ องฺคหิฯ **ยสสา**ติ อาณาฐปนสมตฺถตายฯ **สโทฺธ**ติ ทานสฺส ผลํ อตฺถีติ สทฺทหติฯ **ทายโก**ติ ทานสูโรฯ น สทฺธามตฺตเกเนว ติฏฺฐติ, ปริจฺจชิตุมฺปิ สโกฺกตีติ อโตฺถฯ **ทานปตี**ติ ยํ ทานํ เทติ, ตสฺส ปติ หุตฺวา เทติ, น ทาโส, น สหาโยฯ โย หิ อตฺตนา มธุรํ ภุญฺชติ, ปเรสํ อมธุรํ เทติ, โส ทานสงฺขาตสฺส เทยฺยธมฺมสฺส ทาโส หุตฺวา เทติฯ โย ยํ อตฺตนา ภุญฺชติ, ตเทว เทติ, โส สหาโย หุตฺวา เทติฯ โย ปน อตฺตนา เยน เกนจิ ยาเปติ, ปเรสํ มธุรํ เทติ, โส ปติ เชฏฺฐโก สามี หุตฺวา เทติ, อยํ ตาทิโสติ อโตฺถฯ **สมณพฺราหฺมณกปณทฺธิกวณิพฺพกยาจกาน**นฺติ เอตฺถ สมิตปาปา **สมณา,** พาหิตปาปา พฺราหฺมณาฯ **กปณา**ติ ทุคฺคตา ทลิทฺทมนุสฺสาฯ **อทฺธิกา**ติ ปถาวิโนฯ **วณิพฺพกา**ติ เย – ‘‘อิฏฺฐํ ทินฺนํ, กนฺตํ, มนาปํ, กาเลน อนวชฺชํ ทินฺนํ, ททํ จิตฺตํ ปสาเทยฺย, คจฺฉตุ ภวํ พฺรหฺมโลก’’นฺติอาทินา นเยน ทานสฺส วณฺณํ โถมยมานา วิจรนฺติฯ **ยาจกา**ติ เย – ‘‘ปสตมตฺตํ เทถ, สราวมตฺตํ เทถา’’ติอาทีนิ วตฺวา ยาจมานา วิจรนฺติฯ **โอปานภูโต**ติ อุทปานภูโตฯ สเพฺพสํ สาธารณปริโภโค, จตุมหาปเถ ขตโปกฺขรณี วิย หุตฺวาติ อโตฺถฯ **สุตชาตสฺสา**ติ เอตฺถ สุตเมว สุตชาตํฯ **อตีตานาคตปจฺจุปฺปเนฺน อเตฺถ จิเนฺตตุ**นฺติ เอตฺถ – ‘‘อตีเต ปุญฺญสฺส กตตฺตาเยว เม อยํ สมฺปตฺตี’’ติ, เอวํ จิเนฺตโนฺต อตีตมตฺถํ จิเนฺตตุํ ปฏิพโล นาม โหติฯ ‘‘อิทานิ ปุญฺญํ กตฺวาว อนาคเต สกฺกา สมฺปตฺตึ ปาปุณิตุ’’นฺติ จิเนฺตโนฺต อนาคตมตฺถํ จิเนฺตตุํ ปฏิพโล นาม โหติฯ ‘‘อิทํ ปุญฺญกมฺมํ นาม สปฺปุริสานํ อาจิณฺณํ, มยฺหญฺจ โภคาปิ สํวิชฺชนฺติ, ทายกจิตฺตมฺปิ อตฺถิ; หนฺทาหํ ปุญฺญานิ กโรมี’’ติ จิเนฺตโนฺต ปจฺจุปฺปนฺนมตฺถํ จิเนฺตตุํ ปฏิพโล นาม โหตีติ เวทิตโพฺพฯ **อิติ อิมานี**ติ เอวํ ยถา วุตฺตานิ เอตานิฯ เอเตหิ กิร อฏฺฐหงฺคหิ สมนฺนาคตสฺส ทานํ สพฺพทิสาหิ มหาชโน อุปสงฺกมติฯ ‘‘อยํ ทุชฺชาโต กิตฺตกํ กาลํ ทสฺสติ, อิทานิ วิปฺปฏิสารี หุตฺวา อุปจฺฉินฺทิสฺสตี’’ติ เอวมาทีนิ จิเนฺตตฺวา น โกจิ อุปสงฺกมิตพฺพํ มญฺญติฯ ตสฺมา เอตานิ อฏฺฐงฺคานิ ปริกฺขารา ภวนฺตีติ วุตฺตานิฯ

จตุปริกฺขาราทิวณฺณนา

๓๔๑. **สุชํ ปคฺคณฺหนฺตาน**นฺติ มหายาคปฏิคฺคณฺหนฏฺฐาเน ทานกฏจฺฉุํ ปคฺคณฺหนฺตานํฯ **อิเมหิ จตูหี**ติ เอเตหิ สุชาตาทีหิฯ เอเตสุ หิ อสติ – ‘‘เอวํ ทุชฺชาตสฺส สํวิธาเนน ปวตฺตทานํ กิตฺตกํ กาลํ ปวตฺติสฺสตี’’ติอาทีนิ วตฺวา อุปสงฺกมิตาโร น โหนฺติฯ ครหิตพฺพาภาวโต ปน อุปสงฺกมนฺติเยวฯ ตสฺมา อิมานิปิ ปริกฺขารา ภวนฺตีติ วุตฺตานิฯ

๓๔๒. **ติโสฺส วิธา เทเสสี**ติ ตีณิ ฐปนานิ เทเสสิฯ โส กิร จิเนฺตสิ – ‘‘ทานํ ททมานา นาม ติณฺณํ ฐานานํ อญฺญตรสฺมึ จลนฺติ หนฺทาหํ อิมํ ราชานํ เตสุ ฐาเนสุ ปฐมตรเญฺญว นิจฺจลํ กโรมี’’ติฯ เตนสฺส ติโสฺส วิธา เทเสสีติฯ **โส โภโต รโญฺญ**ติ อิทํ กรณเตฺถ สามิวจนํฯ โภตา รญฺญาติ วา ปาโฐฯ **วิปฺปฏิสาโร น กรณีโย**ติ ‘‘โภคานํ วิคมเหตุโก ปจฺฉานุตาโป น กตฺตโพฺพ, ปุพฺพเจตนา ปน อจลา ปติฏฺฐเปตพฺพา, เอวญฺหิ ทานํ มหปฺผลํ โหตี’’ติ ทเสฺสติฯ อิตเรสุปิ ทฺวีสุ ฐาเนสุ เอเสว นโยฯ มุญฺจเจตนาปิ หิ ปจฺฉาสมนุสฺสรณเจตนา จ นิจฺจลาว กาตพฺพาฯ ตถา อกโรนฺตสฺส ทานํ น มหปฺผลํ โหติ, นาปิ อุฬาเรสุ โภเคสุ จิตฺตํ นมติ, มหาโรรุวํ อุปปนฺนสฺส เสฏฺฐิคหปติโน วิยฯ

๓๔๓. **ทสหากาเรหี**ติ ทสหิ การเณหิฯ ตสฺส กิร เอวํ อโหสิ – สจายํ ราชา ทุสฺสีเล ทิสฺวา – ‘‘นสฺสติ วต เม ทานํ, ยสฺส เม เอวรูปา ทุสฺสีลา ภุญฺชนฺตี’’ติ สีลวเนฺตสุปิ วิปฺปฏิสารํ อุปฺปาเทสฺสติ, ทานํ น มหปฺผลํ ภวิสฺสติฯ วิปฺปฏิสาโร จ นาม ทายกานํ ปฏิคฺคาหกโตว อุปฺปชฺชติ , หนฺทสฺส ปฐมเมว ตํ วิปฺปฏิสารํ วิโนเทมีติฯ ตสฺมา ทสหากาเรหิ อุปจฺฉิชฺชิตุํ ยุตฺตํ ปฏิคฺ

คาหเกสุปิ วิปฺปฏิสารํ วิโนเทสีติฯ **เตสเญฺญว เตนา**ติ เตสเญฺญว เตน ปาเปน อนิโฏฺฐ วิปาโก ภวิสฺสติ, น อเญฺญสนฺติ ทเสฺสติฯ **ยชตํ ภวนฺ**ติ เทตุ ภวํฯ **สชฺชตนฺ**ติ วิสฺสชฺชตุฯ **อนฺตรนฺ**ติ อพฺภนฺตรํฯ

๓๔๔. **โสฬสหิ อากาเรหิ จิตฺตํ สนฺทเสฺสสี**ติ อิธ พฺราหฺมโณ รโญฺญ มหาทานานุโมทนํ นาม อารโทฺธฯ ตตฺถ **สนฺทเสฺสสี**ติ – ‘อิทํ ทานํ ทาตา เอวรูปํ สมฺปตฺตึ ลภตี’ติ ทเสฺสตฺวา ทเสฺสตฺวา กเถสิฯ **สมาทเปสี**ติ ตทตฺถํ สมาทเปตฺวา กเถสิฯ **สมุเตฺตเชสี**ติ วิปฺปฏิสารวิโนทเนนสฺส จิตฺตํ โวทาเปสิฯ **สมฺปหํเสสี**ติ ‘สุนฺทรํ เต กตํ, มหาราช, ทานํ ททมาเนนา’ติ ถุตึ กตฺวา กเถสิฯ **วตฺตา ธมฺมโต นตฺถี**ติ ธเมฺมน สเมน การเณน วตฺตา นตฺถิฯ

๓๔๕. **น รุกฺขา ฉิชฺชึสุ ยูปตฺถาย น ทพฺภา ลูยึสุ พริหิสตฺถายา**ติ เย ยูปนามเก มหาถเมฺภ อุสฺสาเปตฺวา – ‘‘อสุกราชา อสุกามโจฺจ อสุกพฺราหฺมโณ เอวรูปํ นาม มหายาคํ ยชตี’’ติ นามํ ลิขิตฺวา ฐเปนฺติฯ ยานิ จ ทพฺภติณานิ ลายิตฺวา วนมาลาสเงฺขเปน ยญฺญสาลํ ปริกฺขิปนฺติ, ภูมิยํ วา ปตฺถรนฺติ, เตปิ น รุกฺขา ฉิชฺชึสุ, น ทพฺภา ลูยึสุฯ กึ ปน คาโว วา อชาทโย วา หญฺญิสฺสนฺตีติ ทเสฺสติฯ **ทาสา**ติ อโนฺตเคหทาสาทโยฯ **เปสฺสา**ติ เย ปุพฺพเมว ธนํ คเหตฺวา กมฺมํ กโรนฺติฯ **กมฺมกรา**ติ เย ภตฺตเวตนํ คเหตฺวา กโรนฺติฯ ทณฺฑตชฺชิตา นาม ทณฺฑยฏฺฐิมุคฺคราทีนิ คเหตฺวา – ‘‘กมฺมํ กโรถ กโรถา’’ติ เอวํ ตชฺชิตาฯ ภยตชฺชิตา นาม – สเจ กมฺมํ กโรสิ, กุสลํฯ โน เจ กโรสิ, ฉินฺทิสฺสาม วา พนฺธิสฺสาม วา มาเรสฺสาม วาติ เอวํ ภเยน ตชฺชิตาฯ เอเต ปน น ทณฺฑตชฺชิตา, น ภยตชฺชิตา, น อสฺสุมุขา โรทมานา ปริกมฺมานิ อกํสุฯ อถ โข ปิยสมุทาจาเรเนว สมุทาจริยมานา อกํสุฯ น หิ ตตฺถ ทาสํ วา ทาสาติ, เปสฺสํ วา เปสฺสาติ, กมฺมกรํ วา กมฺมกราติ อาลปนฺติฯ ยถานามวเสเนว ปน ปิยสมุทาจาเรน อาลปิตฺวา อิตฺถิปุริสพลวนฺตทุพฺพลานํ อนุรูปเมว กมฺมํ ทเสฺสตฺวา – ‘‘อิทญฺจิทญฺจ กโรถา’’ติ วทนฺติฯ เตปิ อตฺตโน รุจิวเสเนว กโรนฺติฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘เย อิจฺฉึสุ, เต อกํสุ; เย น อิจฺฉึสุ, น เต อกํสุฯ ยํ อิจฺฉึสุ, ตํ อกํสุ; ยํ น อิจฺฉึสุ, น ตํ อกํสู’’ติฯ **สปฺปิเตลนวนีตทธิมธุผาณิเตน เจว โส ยโญฺญ นิฏฺฐานมคมาสี**ติ ราชา กิร พหินครสฺส จตูสุ ทฺวาเรสุ อโนฺตนครสฺส จ มเชฺฌติ ปญฺจสุ ฐาเนสุ มหาทานสาลาโย การาเปตฺวา เอเกกิสฺสาย สาลาย สตสหสฺสํ สตสหสฺสํ กตฺวา ทิวเส ทิวเส ปญฺจสตสหสฺสานิ วิสฺสเชฺชตฺวา สูริยุคฺคมนโต ปฏฺฐาย ตสฺส ตสฺส กาลสฺส อนุรูเปหิ สหเตฺถน สุวณฺณกฏจฺฉุํ คเหตฺวา ปณีเตหิ สปฺปิเตลาทิสมฺมิเสฺสเหว ยาคุขชฺชกภตฺตพฺยญฺชนปานกาทีหิ มหาชนํ สนฺตเปฺปสิฯ ภาชนานิ ปูเรตฺวา คณฺหิตุกามานํ ตเถว ทาเปสิฯ สายณฺหสมเย ปน วตฺถคนฺธมาลาทีหิ สมฺปูเชสิฯ สปฺปิอาทีนํ ปน มหาจาฏิโย ปูราเปตฺวา – ‘‘โย ยํ ปริภุญฺชิตุกาโม, โส ตํ ปริภุญฺชตู’’ติ อเนกสเตสุ ฐาเนสุ ฐปาเปสิฯ ตํ สนฺธาย วุตฺตํ – ‘‘สปฺปิเตลนวนีตทธิมธุผาณิเตน เจว โส ยโญฺญ นิฏฺฐานมคมาสี’’ติฯ

๓๔๖. **ปหูตํ สาปเตยฺยํ อาทายา**ติ พหุํ ธนํ คเหตฺวาฯ เต กิร จิเนฺตสุํ – ‘‘อยํ ราชา สปฺปิเตลาทีนิ ชนปทโต อนาหราเปตฺวา อตฺตโน สนฺตกเมว นีหริตฺวา มหาทานํ เทติฯ อเมฺหหิ ปน ‘ราชา น กิญฺจิ อาหราเปตี’ติ น ยุตฺตํ ตุณฺหี ภวิตุํฯ น หิ รโญฺญ ฆเร ธนํ อกฺขยธมฺมเมว, อเมฺหสุ จ อเทเนฺตสุ โก อโญฺญ รโญฺญ ทสฺสติ, หนฺทสฺส ธนํ อุปสํหรามา’’ติ เต คามภาเคน จ นิคมภาเคน จ นครภาเคน จ สาปเตยฺยํ สํหริตฺวา สกฏานิ ปูเรตฺวา รโญฺญ อุปหรึสุฯ ตํ สนฺธาย – ‘‘ปหูตํ สาปเตยฺย’’นฺติอาทิมาหฯ

๓๔๗. **ปุรตฺถิเมน ยญฺญวาฏสฺสา**ติ ปุรตฺถิมโต นครทฺวาเร ทานสาลาย ปุรตฺถิมภาเคฯ ยถา ปุรตฺถิมทิสโต อาคจฺฉนฺตา ขตฺติยานํ ทานสาลาย ยาคุํ ปิวิตฺวา รโญฺญ ทานสาลาย

ภุญฺชิตฺวา นครํ ปวิสนฺติฯ เอวรูเป ฐาเน ปฏฺฐเปสุํฯ **ทกฺขิเณน ยญฺญวาฏสฺสา**ติ ทกฺขิณโต นครทฺวาเร ทานสาลาย วุตฺตนเยเนว ทกฺขิณภาเค ปฏฺฐเปสุํฯ ปจฺฉิมุตฺตเรสุปิ เอเสว นโยฯ

๓๔๘. **อโห ยโญฺญ, อโห ยญฺญสมฺปทา**ติ พฺราหฺมณา สปฺปิอาทีหิ นิฏฺฐานคมนํ สุตฺวา – ‘‘ยํ โลเก มธุรํ, ตเทว สมโณ โคตโม กเถติ, หนฺทสฺส ยญฺญํ ปสํสามา’’ติ ตุฏฺฐจิตฺตา ปสํสมานา เอวมาหํสุฯ **ตุณฺหีภูโตว นิสีโนฺน โหตี**ติ อุปริ วตฺตพฺพมตฺถํ จินฺตยมาโน นิสฺสโทฺทว นิสีโนฺน โหติฯ **อภิชานาติ ปน ภวํ โคตโม**ติ อิทํ พฺราหฺมโณ ปริหาเรน ปุจฺฉโนฺต อาหฯ อิตรถา หิ – ‘‘กึ ปน ตฺวํ, โภ โคตม, ตทา ราชา อโหสิ, อุทาหุ ปุโรหิโต พฺราหฺมโณ’’ติ เอวํ อุชุกเมว ปุจฺฉยมาโน อคารโว วิย โหติฯ

นิจฺจทานอนุกุลยญฺญวณฺณนา

๓๔๙. **อตฺถิ ปน, โภ โคตมา**ติ – อิทํ พฺราหฺมโณ ‘‘สกลชมฺพุทีปวาสีนํ อุฏฺฐาย สมุฏฺฐาย ทานํ นาม ทาตุํ ครุกํ สกลชนปโท จ อตฺตโน กมฺมานิ อกโรโนฺต นสฺสิสฺสติ, อตฺถิ นุ โข อมฺหากมฺปิ อิมมฺหา ยญฺญา อโปฺป ยโญฺญ อปฺปสมารมฺภตโร เจว มหปฺผลตโร จา’’ติ เอตมตฺถํ ปุจฺฉโนฺต อาหฯ **นิจฺจทานานี**ติ ธุวทานานิ นิจฺจภตฺตานิฯ **อนุกุลยญฺญานี**ติ – ‘‘อมฺหากํ ปิตุปิตามหาทีหิ ปวตฺติตานี’’ติ กตฺวา ปจฺฉา ทุคฺคตปุริเสหิปิ วํสปรมฺปราย ปวเตฺตตพฺพานิ ยาคานิ, เอวรูปานิ กิร สีลวเนฺต อุทฺทิสฺส นิพทฺธทานานิ ตสฺมึ กุเล ทลิทฺทาปิ น อุปจฺฉินฺทนฺติฯ

ตตฺริทํ วตฺถุ – อนาถปิณฺฑิกสฺส กิร ฆเร ปญฺจ นิจฺจภตฺตสตานิ ทียึสุฯ ทนฺตมยสลากานิ ปญฺจสตานิ อเหสุํฯ อถ ตํ กุลํ อนุกฺกเมน ทาลิทฺทิเยน อภิภูตํ, เอกา ตสฺมึ กุเล ทาริกา เอกสลากโต อุทฺธํ ทาตุํ นาสกฺขิฯ สาปิ ปจฺฉา เสตวาหนรชฺชํ คนฺตฺวา ขลํ โสเธตฺวา ลทฺธธเญฺญน ตํ สลากํ อทาสิฯ เอโก เถโร รโญฺญ อาโรเจสิฯ ราชา ตํ อาเนตฺวา อคฺคมเหสิฏฺฐาเน ฐเปสิฯ สา ตโต ปฏฺฐาย ปุน ปญฺจปิ สลากภตฺตสตานิ ปวเตฺตสิฯ

ทณฺฑปฺปหาราติ – ‘‘ปฏิปาฏิยา ติฏฺฐถ ติฏฺฐถา’’ติ อุชุํ คนฺตฺวา คณฺหถ คณฺหถาติ จ อาทีนิ วตฺวา ทียมานา ทณฺฑปฺปหาราปิ คลคฺคาหาปิ ทิสฺสนฺติฯ **อยํ โข, พฺราหฺมณ, เหตุ…เป.… มหานิสํสตรญฺจา**ติฯ เอตฺถ ยสฺมา มหายเญฺญ วิย อิมสฺมึ สลากภเตฺต น พหูหิ เวยฺยาวจฺจกเรหิ วา อุปกรเณหิ วา อโตฺถ อตฺถิ, ตสฺมา เอตํ อปฺปฏฺฐตรํฯ ยสฺมา เจตฺถ น พหูนํ กมฺมเจฺฉทวเสน ปีฬาสงฺขาโต สมารโมฺภ อตฺถิ, ตสฺมา อปฺปสมารมฺภตรํฯ ยสฺมา เจตํ สงฺฆสฺส ยิฏฺฐํ ปริจฺจตฺตํ, ตสฺมา ยญฺญนฺติ วุตฺตํ, ยสฺมา ปน ฉฬงฺคสมนฺนาคตาย ทกฺขิณาย มหาสมุเทฺท อุทกเสฺสว น สุกรํ ปุญฺญาภิสนฺทสฺส ปมาณํ กาตุํ, อิทญฺจ ตถาวิธํฯ ตสฺมา ตํ มหปฺผลตรญฺจ มหานิสํสตรญฺจาติ เวทิตพฺพํฯ อิทํ สุตฺวา พฺราหฺมโณ จิเนฺตสิ – อิทมฺปิ นิจฺจภตฺตํ อุฏฺฐาย สมุฏฺฐาย ททโต ทิวเส ทิวเส เอกสฺส กมฺมํ นสฺสติฯ นวนฺโว อุสฺสาโห จ ชเนตโพฺพ โหติ, อตฺถิ นุ โข อิโตปิ อโปฺป ยโญฺญ อปฺปฏฺฐตโร จ อปฺปสมารมฺภตโร จาติฯ ตสฺมา ‘‘อตฺถิ ปน, โภ โคตมา’’ติอาทิมาหฯ ตตฺถ ยสฺมา สลากภเตฺต กิจฺจปริโยสานํ นตฺถิ, เอเกน อุฏฺฐาย สมุฏฺฐาย อญฺญํ กมฺมํ อกตฺวา สํวิธาตพฺพเมวฯ วิหารทาเน ปน กิจฺจปริโยสานํ อตฺถิฯ ปณฺณสาลํ วา หิ กาเรตุํ โกฏฺฐิธนํ วิสฺสเชฺชตฺวา มหาวิหารํ วา, เอกวารํ ธนปริจฺจาคํ กตฺวา การิตํ สตฺตฏฺฐวสฺสานิปิ วสฺสสตมฺปิ วสฺสสหสฺสมฺปิ คจฺฉติเยวฯ เกวลํ ชิณฺณปติตฏฺฐาเน ปฏิสงฺขรณมตฺตเมว กาตพฺพํ โหติฯ ตสฺมา อิทํ วิหารทานํ สลากภตฺตโต อปฺปฏฺฐตรํ อปฺปสมารมฺภตรญฺจ โหติฯ ยสฺมา ปเนตฺถ สุตฺตนฺตปริยาเยน ยาวเทว สีตสฺส ปฏิฆาตายาติ อาทโย นวานิสํสา วุตฺตา, ขนฺธกปริยาเยนฯ

‘‘สีตํ อุณฺหํ ปฏิหนฺติ, ตโต วาฬมิคานิ จ;
สิรึสเป จ มกเส จ, สิสิเร จาปิ วุฏฺฐิโยฯ

ตโต วาตาตโป โฆโร, สญฺชาโต ปฏิหญฺญติ;
เลณตฺถญฺจ สุขตฺถญฺจ, **ฌายิตุญฺจ วิปสฺสิตุํฯ**

วิหารทานํ สงฺฆสฺส, อคฺคํ พุเทฺธน วณฺณิตํ;
ตสฺมา หิ ปณฺฑิโต โปโส, สมฺปสฺสํ อตฺถมตฺตโน;
วิหาเร การเย รเมฺม, วาสเยตฺถ พหุสฺสุเตฯ

ตสฺมา อนฺนญฺจ ปานญฺจ, วตฺถเสนาสนานิ จ;
ทเทย อุชุภูเตสุ, วิปฺปสเนฺนน เจตสาฯ

เต ตสฺส ธมฺมํ เทเสนฺติ, สพฺพทุกฺขาปนูทนํ;
ยํ โส ธมฺมํ อิธญฺญาย, ปรินิพฺพาติ อนาสโว’’ติฯ (จูฬว. ๒๙๕);

สตฺตรสานิสํสา วุตฺตาฯ ตสฺมา เอตํ สลากภตฺตโต มหปฺผลตรญฺจ มหานิสํสตรญฺจาติ เวทิตพฺพํฯ สงฺฆสฺส ปน ปริจฺจตฺตตฺตาว ยโญฺญติ วุจฺจติฯ อิทมฺปิ สุตฺวา พฺราหฺมโณ จิเนฺตสิ – ‘‘ธนปริจฺจาคํ กตฺวา วิหารทานํ นาม ทุกฺกรํ, อตฺตโน สนฺตกา หิ กากณิกาปิ ปรสฺส ทุปฺปริจฺจชา, หนฺทาหํ อิโตปิ อปฺปฏฺฐตรญฺจ อปฺปสมารมฺภตรญฺจ ยญฺญํ ปุจฺฉามี’’ติฯ ตโต ตํ ปุจฺฉโนฺต – ‘‘อตฺถิ ปน โภ’’ติอาทิมาหฯ

๓๕๐-๓๕๑. ตตฺถ ยสฺมา สกึ ปริจฺจเตฺตปิ วิหาเร ปุนปฺปุนํ ฉาทนขณฺฑผุลฺลปฺปฏิสงฺขรณาทิวเสน กิจฺจํ อตฺถิเยว, สรณํ ปน เอกภิกฺขุสฺส วา สนฺติเก สงฺฆสฺส วา คณสฺส วา สกึ คหิตํ คหิตเมว โหติ, นตฺถิ ตสฺส ปุนปฺปุนํ กตฺตพฺพตา, ตสฺมา ตํ วิหารทานโต อปฺปฏฺฐตรญฺจ อปฺปสมารมฺภตรญฺจ โหติฯ ยสฺมา จ สรณคมนํ นาม ติณฺณํ รตนานํ ชีวิตปริจฺจาคมยํ ปุญฺญกมฺมํ สคฺคสมฺปตฺตึ เทติ, ตสฺมา มหปฺผลตรญฺจ มหานิสํสตรญฺจาติ เวทิตพฺพํฯ ติณฺณํ ปน รตนานํ ชีวิตปริจฺจาควเสน ยโญฺญติ วุจฺจติฯ

๓๕๒. อิทํ สุตฺวา พฺราหฺมโณ จิเนฺตสิ – ‘‘อตฺตโน ชีวิตํ นาม ปรสฺส ปริจฺจชิตุํ ทุกฺกรํ, อตฺถิ นุ โข อิโตปิ อปฺปฏฺฐตโร ยโญฺญ’’ติ ตโต ตํ ปุจฺฉโนฺต ปุน ‘‘อตฺถิ ปน, โภ โคตมา’’ติอาทิมาหฯ ตตฺถ ปาณาติปาตา เวรมณีติอาทีสุ **เวรมณี** นาม วิรติฯ สา ติวิธา โหติ – สมฺปตฺตวิรติ, สมาทานวิรติ เสตุฆาตวิรตีติฯ ตตฺถ โย สิกฺขาปทานิ อคเหตฺวาปิ เกวลํ อตฺตโน ชาติโคตฺตกุลาปเทสาทีนิ อนุสฺสริตฺวา – ‘‘น เม อิทํ ปติรูป’’นฺติ ปาณาติปาตาทีนิ น กโรติ, สมฺปตฺตวตฺถุํ ปริหรติฯ ตโต อารกา วิรมติฯ ตสฺส สา วิรติ สมฺปตฺตวิรตีติ เวทิตพฺพาฯ

‘‘อชฺชตเคฺค ชีวิตเหตุปิ ปาณํ น หนามี’’ติ วา ‘‘ปาณาติปาตา วิรมามี’’ติ วา ‘‘เวรมณึ สมาทิยามี’’ติ วา เอวํ สิกฺขาปทานิ คณฺหนฺตสฺส ปน วิรติ สมาทานวิรตีติ เวทิตพฺพาฯ

อริยสาวกานํ ปน มคฺคสมฺปยุตฺตา วิรติ เสตุฆาตวิรติ นามฯ ตตฺถ ปุริมา เทฺว วิรติโย ยํ โวโรปนาทิวเสน วีติกฺกมิตพฺพํ ชีวิตินฺทฺริยาทิวตฺถุ, ตํ อารมฺมณํ กตฺวา ปวตฺตนฺติฯ ปจฺฉิมา นิพฺพานารมฺมณาวฯ เอตฺถ จ โย ปญฺจ สิกฺขาปทานิ เอกโต คณฺหติ, ตสฺส เอกสฺมึ ภิเนฺน สพฺพานิ ภินฺนานิ โหนฺติฯ โย เอเกกํ คณฺหติ, โส ยํ วีติกฺกมติ, ตเทว ภิชฺชติฯ เสตุฆาตวิรติยา ปน เภโท นาม นตฺถิ, ภวนฺตเรปิ หิ อริยสาวโก ชีวิตเหตุปิ เนว ปาณํ หนติ น สุรํ ปิวติฯ สเจปิสฺส

สุรญฺจ ขีรญฺจ มิเสฺสตฺวา มุเข ปกฺขิปนฺติ, ขีรเมว ปวิสติ, น สุราฯ ยถา กึ? โกญฺจสกุณานํ ขีร มิสฺสเก อุทเก ขีรเมว ปวิสติ? น อุทกํฯ อิทํ โยนิสิทฺธนฺติ เจ, อิทํ ธมฺมตาสิทฺธนฺติ จ เวทิ ตพฺพํฯ ยสฺมา ปน สรณคมเน ทิฏฺฐิอุชุกกรณํ นาม ภาริยํฯ สิกฺขาปทสมาทาเน ปน วิรติมตฺตก เมวฯ ตสฺมา เอตํ ยถา วา ตถา วา คณฺหนฺตสฺสาปิ สาธุกํ คณฺหนฺตสฺสาปิ อปฺปฏฺฐตรญฺจ อปฺป สมารมฺภตรญฺจฯ ปญฺจสีลสทิสสฺส ปน ทานสฺส อภาวโต เอตฺถ มหปฺผลตา มหานิสํสตา จ เวทิตพฺพาฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ‘‘ปญฺจิมานิ , ภิกฺขเว, ทานานิ มหาทานานิ อคฺคญฺญานิ รตฺตญฺญานิ วํสญฺญานิ โปราณานิ อสํกิณฺณานิ อสํกิณฺณปุพฺพานิ น สงฺกิยนฺติ น สงฺกิยิสฺสนฺติ อปฺปฏิกุฏฺฐานิ สมเณหิ พฺราหฺมเณหิ วิญฺญูหิฯ กตมานิ ปญฺจ? อิธ, ภิกฺขเว, อริยสาวโก ปาณาติปาตํ ปหาย ปาณาติปาตา ปฏิวิรโต โหติฯ ปาณาติปาตา ปฏิวิรโต, ภิกฺขเว, อริยสาวโก อปริมาณานํ สตฺตานํ อภยํ เทติ, อเวรํ เทติ อพฺยาปชฺฌํ เทติฯ อปริมาณานํ สตฺตานํ อภยํ ทตฺวา อเวรํ ทตฺวา อพฺยาปชฺฌํ ทตฺวา อปริมาณสฺส อภยสฺส อเวรสฺส อพฺ ยาปชฺฌสฺส ภาคี โหติฯ อิทํ, ภิกฺขเว, ปฐมํ ทานํ มหาทานํ…เป.… วิญฺญูหีติฯ
>
> ปุน จปรํ, ภิกฺขเว, อริยสาวโก อทินฺนาทานํ ปหาย…เป.… กาเมสุมิจฺฉาจารํ ปหาย…เป.… มุสาวาทํ ปหาย…เป.… สุราเมรยมชฺชปมาทฏฺฐานํ ปหาย…เป.… อิ มานิ โข, ภิกฺขเว, ปญฺจ ทานานิ มหาทานานิ อคฺคญฺญานิ…เป.… วิญฺญูหี’’ติ (อ. นิ. ๘.๓๙)ฯ

อิทญฺจ ปน สีลปญฺจกํ – ‘‘อตฺตสิเนหญฺจ ชีวิตสิเนหญฺจ ปริจฺจชิตฺวา รกฺขิสฺสามี’’ติ สมา ทินฺนตาย ยโญฺญติ วุจฺจติฯ ตตฺถ กิญฺจาปิ ปญฺจสีลโต สรณคมนเมว เชฏฺฐกํ, อิทํ ปน สรณ คมเนเยว ปติฏฺฐาย รกฺขิตสีลวเสน มหปฺผลนฺติ วุตฺตํฯ

๓๕๓. อิทมฺปิ สุตฺวา พฺราหฺมโณ จินฺเตสิ – ‘‘ปญฺจสีลํ นาม รกฺขิตุํ ครุกํ, อตฺถิ นุ โข อญฺญํ กิญฺจิ อีทิสเมว หุตฺวา อิโต อปฺปฏฺฐตรญฺจ มหปฺผลตรญฺจา’’ติฯ ตโต ตํ ปุจฺฉนฺโต ปุนปิ – ‘‘อตฺถิ ปน, โภ โคตมา’’ติอาทิมาหฯ อถสฺส ภควา ติวิธสีลปาริปูริยํ ฐิตสฺส ปฐมชฺฌานา ทีนํ ยญฺญานํ อปฺปฏฺฐตรญฺจ มหปฺผลตรญฺจ ทเสฺสตุกาโม พุทฺธุปฺปาทโต ปฏฺฐาย เทสนํ อารภนฺโต ‘‘อิธ พฺราหฺมณา’’ติอาทิมาหฯ ตตฺถ ยสฺมา เหฏฺฐา วุเตฺตหิ คุเณหิ สมนฺนาคโต ปฐมํ ฌานํ, ปฐมชฺฌานาทีสุ ฐิโต ทุติยชฺฌานาทีนิ นิพฺพเตฺตโนฺต น กิลมติ, ตสฺมา ตานิ อปฺปฏฺฐานิ อปฺปสมารมฺภานิฯ ยสฺมา ปเนตฺถ ปฐมชฺฌานํ เอกํ กปฺปํ พฺรหฺมโลเก อายุํ เทติฯ ทุติยํ อฏฺฐกปฺเปฯ ตติยํ จตุสฏฺฐิกปฺเปฯ จตุตฺถํ ปญฺจกปฺปสตานิฯ ตเทว อากาสานญฺจาย ตนาทิสมาปตฺติวเสน ภาวิตํ วีสติ, จตฺตาลีสํ, สฏฺฐิ, จตุราสีติ จ กปฺปสหสฺสานิ อายุํ เทติ; ตสฺ มา มหปฺผลตรญฺจ มหานิสํสตรญฺจฯ นีวรณาทีนํ ปน ปจฺจนีกานํ ธมฺมานํ ปริจฺจตฺตตฺตา ตํ ยญฺญนฺติ เวทิตพฺพํฯ

วิปสฺสนาญาณมฺปิ ยสฺมา จตุตฺถชฺฌานปริโยสาเนสุ คุเณสุ ปติฏฺฐาย นิพฺพเตฺตโนฺต น กิ ลมติ, ตสฺมา อปฺปฏฺฐํ อปฺปสมารมฺภํ; วิปสฺสนาสุขสทิสสฺส ปน สุขสฺส อภาวา มหปฺผลํฯ ปจฺ จนีกกิเลสปริจฺจาคโต ยโญฺญติฯ มโนมยิทฺธิปิ ยสฺมา วิปสฺสนาญาเณ ปติฏฺฐาย นิพฺพเตฺต โนฺต น กิลมติ, ตสฺมา อปฺปฏฺฐา อปฺปสมารมฺภา; อตฺตโน สทิสรูปนิมฺมานสมตฺถตาย มหปฺ ผลาฯ อตฺตโน ปจฺจนีกกิเลสปริจฺจาคโต ยโญฺญฯ อิทฺธิวิธญาณาทีนิปิ ยสฺมา มโนมยญาณา ทีสุ ปติฏฺฐาย นิพฺพเตฺตโนฺต น กิลมติ, ตสฺมา อปฺปฏฺฐานิ อปฺปสมารมฺภานิ, อตฺตโน อตฺตโน ปจฺจนีกกิเลสปฺปหานโต ยโญฺญฯ อิทฺธิวิธํ ปเนตฺถ นานาวิธวิกุพฺพนทสฺสนสมตฺถตายฯ ทิพฺพ

โสตํ เทวมนุสฺสานํ สทฺทสวนสมตฺถตาย; เจโตปริยญาณํ ปเรสํ โสฬสวิธจิตฺตชานนสมตฺถตาย; ปุเพฺพนิวาสานุสฺสติญาณํ อิจฺฉิติจฺฉิตฏฺฐานสมนุสฺสรณสมตฺถตาย; ทิพฺพจกฺขุ อิจฺฉิติจฺฉิตรูปทสฺสนสมตฺถตาย; อาสวกฺขยญาณํ อติปณีตโลกุตฺตรมคฺคสุขนิปฺผาทนสมตฺถตาย มหปฺผลนฺติ เวทิตพฺพํฯ ยสฺมา ปน อรหตฺตโต วิสิฏฺฐตโร อโญฺญ ยโญฺญ นาม นตฺถิ, ตสฺมา อรหตฺตนิกูเฏเนว เทสนํ สมาเปโนฺต – ''อยมฺปิ โข, พฺราหฺมณา''ติอาทิมาหฯ

กูฏทนฺตอุปาสกตฺตปฏิเวทนาวณฺณนา

๓๕๔-๓๕๘. **เอวํ วุเตฺต**ติ เอวํ ภควตา วุเตฺต เทสนาย ปสีทิตฺวา สรณํ คนฺตุกาโม กูฏทโนฺต พฺราหฺมโณ – 'เอตํ อภิกฺกนฺตํ โภ, โคตมา'ติอาทิกํ วจนํ อโวจฯ **อุปวายตู**ติ อุปคนฺตฺวา สรีรทรถํ นิพฺพาเปโนฺต ตนุสีตโล วาโต วายตูติฯ อิทญฺจ ปน วตฺวา พฺราหฺมโณ ปุริสํ เปเสสิ – ''คจฺฉ, ตาต, ยญฺญวาฏํ ปวิสิตฺวา สเพฺพ เต ปาณโย พนฺธนา โมเจหี''ติฯ โส ''สาธู''ติ ปฏิสฺสุณิตฺวา ตถา กตฺวา อาคนฺตฺวา ''มุตฺตา โภ, เต ปาณโย''ติ อาโรเจสิฯ ยาว พฺราหฺมโณ ตํ ปวตฺติํ น สุณิ, น ตาว ภควา ธมฺมํ เทเสสิฯ กสฺมา? ''พฺราหฺมณสฺส จิเตฺต อากุลภาโว อตฺถี''ติฯ สุตฺวา ปนสฺส ''พหู วต เม ปาณา โมจิตา''ติ จิตฺตจาโร วิปฺปสีทติฯ ภควา ตสฺส วิปฺปสนฺนมนตํ ญตฺวา ธมฺมเทสนํ อารภิฯ ตํ สนฺธาย – ''อถ โข ภควา''ติอาทิ วุตฺตํฯ ปุน 'กลฺลจิตฺต'นฺติอาทิ อานุปุพฺพิกถานุภาเวน วิกฺขมฺภิตนีวรณตํ สนฺธาย วุตฺตํฯ เสสํ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

อิติ สุมงฺคลวิลาสินิยา ทีฆนิกายฏฺฐกถายํ

กูฏทนฺตสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. มหาลิสุตฺตวณฺณนา

พฺราหฺมณทูตวตฺถุวณฺณนา

๓๕๙. **เอวํ เม สุตํ – เอกํ สมยํ ภควา เวสาลิยนฺ**ติ มหาลิสุตฺตํฯ ตตฺรายํ อปุพฺพปทวณฺณนาฯ **เวสาลิยนฺ**ติ ปุนปฺปุนํ วิสาลภาวูปคมนโต เวสาลีติ ลทฺธนามเก นคเรฯ **มหาวเน**ติ พหินคเร หิมวเนฺตน สทฺธิํ เอกาพทฺธํ หุตฺวา ฐิตํ สยํ ชาตวนํ อตฺถิ, ยํ มหนฺตภาเวเนว มหาวนนฺติ วุจฺจติ, ตสฺมิํ มหาวเนฯ **กูฏาคารสาลายนฺ**ติ ตสฺมิํ วนสเณฺฑ สงฺฆารามํ ปติฏฺฐเปสุํฯ ตตฺถ กณฺณิกํ โยเชตฺวา ถมฺภานํ อุปริ กูฏาคารสาลาสเงฺขเปน เทววิมานสทิสํ ปาสาทํ อกํสุ, ตํ อุปาทาย สกโลปิ สงฺฆาราโม ‘‘กูฏาคารสาลา’’ติ ปญฺญายิตฺถฯ ภควา ตํ เวสาลิํ อุปนิสฺสาย ตสฺมิํ สงฺฆาราเม วิหรติฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘เวสาลิยํ วิหรติ มหาวเน กูฏาคารสาลาย’’นฺติฯ **โกสลกา**ติ โกสลรฏฺฐวาสิโนฯ **มาคธกา**ติ มคธรฏฺฐวาสิโนฯ **กรณีเยนา**ติ อวสฺสํ กตฺตพฺพกเมฺมนฯ ยณฺหิ อกาตุมฺปิ วฏฺฏติ, ตํ กิจฺจนฺติ วุจฺจติ, ยํ อวสฺสํ กาตพฺพเมว, ตํ กรณียํ นามฯ

๓๖๐. **ปฏิสลฺลีโน ภควา**ติ นานารมฺมณจารโต ปฏิกฺกมฺม สลฺลีโน นิลีโน, เอกีภาวํ อุปคมฺม เอกตฺตารมฺมเณ ฌานรติํ อนุภวตีติ อโตฺถฯ **ตเตฺถวา**ติ ตสฺมิเญฺญว วิหาเรฯ **เอกมนฺตนฺ**ติ ตสฺมา ฐานา อปกฺกมฺม ตาสุ ตาสุ รุกฺขจฺฉายาสุ นิสีทิํสุฯ

โอฏฺฐทฺธลิจฺฉวีวตฺถุวณฺณนา

๓๖๑. **โอฏฺฐโทฺธ**ติ อโทฺธฏฺฐตาย เอวํลทฺธนาโมฯ **มหติยา ลิจฺฉวีปริสายา**ติ ปุเรภตฺตํ พุทฺธปฺปมุขสฺส ภิกฺขุสงฺฆสฺส ทานํ ทตฺวา ภควโต สนฺติเก อุโปสถงฺคานิ อธิฏฺฐหิตฺวา คนฺธมาลาทีนิ คาหาเปตฺวา อุโคฺฆสนาย มหติํ ลิจฺฉวิราชปริสํ สนฺนิปาตาเปตฺวา ตาย นีลปีตาทิวณฺณวตฺถาภรณวิเลปนปฏิมณฺฑิตาย ตาวติํสปริสสปฺปฏิภาคาย มหติยา ลิจฺฉวิปริสาย สทฺธิํ อุปสงฺกมิฯ **อกาโล โข มหาลี**ติ ตสฺส โอฏฺฐทฺธสฺส มหาลีติ มูลนามํ, เตน มูลนามมเตฺตน นํ เถโร มหาลีติ อาลปติฯ **เอกมนฺตํ นิสีที**ติ ปติรูปาสุ รุกฺขจฺฉายาสุ ตาย ลิจฺฉวิปริสาย สทฺธิํ รตนตฺตยสฺส วณฺณํ กถยโนฺต นิสีทิฯ

๓๖๒. **สีโห สมณุเทฺทโส**ติ อายสฺมโต นาคิตสฺส ภาคิเนโยฺย สตฺตวสฺสกาเล ปพฺพชิตฺวา สาสเน ยุตฺตปยุโตฺต ‘‘สีโห’’ติ เอวํนามโก สามเณโร, โส กิร ตํ มหาปริสํ ทิสฺวา – ‘‘อยํ ปริสา มหตี, สกลํ วิหารํ ปูเรตฺวา นิสินฺนา, อทฺธา ภควา อชฺช อิมิสฺสา ปริสาย มหเนฺตน อุสฺสาเหน ธมฺมํ เทเสสฺสติ, ยํนูนาหํ อุปชฺฌายสฺสาจิกฺขิตฺวา ภควโต มหาปริสาย สนฺนิปติตภาวํ อาโรจาเปยฺย’’นฺติ จิเนฺตตฺวา เยนายสฺมา นาคิโต เตนุปสงฺกมิฯ **ภเนฺต กสฺสปา**ติ เถรํ โคเตฺตน อาลปติฯ **เอสา ชนตา**ติ เอโส ชนสมูโหฯ

ตฺวเญฺญว ภควโต อาโรเจหีติ สีโห กิร ภควโต วิสฺสาสิโก, อยณฺหิ เถโร ถูลสรีโร, เตนสฺส สรีรครุตาย อุฏฺฐานนิสชฺชาทีสุ อาลสิยภาโว อีสกํ อปฺปหีโน วิย โหติฯ อถายํ สามเณโร ภควโต กาเลน กาลํ วตฺตํ กโรติฯ เตน นํ เถโร ‘‘ตฺวมฺปิ ทสพลสฺส วิสฺสาสิโก’’ติ วตฺวา คจฺฉ ตฺวเญฺญวาโรเจหีติ อาหฯ **วิหารปจฺฉายายนฺ**ติ วิหารฉายายํ, กูฏาคารมหาเคหจฺฉายาย ผริโตกาเสติ อโตฺถฯ สา กิร กูฏาคารสาลา ทกฺขิณุตฺตรโต ทีฆา ปาจีนมุขา, เตนสฺสา ปุรโต มหตี ฉายา ปตฺถฏา โหติ, สีโห ตตฺถ ภควโต อาสนํ ปญฺญเปสิฯ

๓๖๓. อถ โข ภควา ทฺวารนฺตเรหิ เจว วาตปานนฺตเรหิ จ นิกฺขมิตฺวา วิธาวนฺตาหิ วิปฺผ รนฺตีหิ ฉพฺพณฺณาหิ พุทฺธรสฺมีหิ สํสูจิตนิกฺขมโน วลาหกนฺตรโต ปุณฺณจนฺโท วิย กูฏาคา รสาลโต นิกฺขมิตฺวา ปญฺญตฺตวรพุทฺธาสเน นิสีทิฯ เตน วุตฺตํ – ''อถ โข ภควา วิหารา นิกฺ ขมฺม วิหารปจฺฉายาย ปญฺญเตฺต อาสเน นิสีที''ติฯ

๓๖๔-๓๖๕. **ปุริมานิ , ภเนฺต, ทิวสานิ ปุริมตรานี**ติ เอตฺถ หิโยฺย ทิวสํ ปุริมํ นาม, ตโต ปรํ ปุริมตรํฯ ตโต ปฏฺฐาย ปน สพฺพานิ ปุริมานิ เจว ปุริมตรานิ จ โหนฺติฯ **ยทเคฺค**ติ มูล ทิวสโต ปฏฺฐาย ยํ ทิวสํ อคฺคํ ปรโกฏึ กตฺวา วิหรามีติ อโตฺถ, ยาว วิหาสินฺติ วุตฺตํ โหติฯ อิทา นิ ตสฺส ปริมาณํ ทเสฺสโนฺต ''นจิรํ ตีณิ วสฺสานี''ติ อาหฯ อถ วา **ยทเคฺค**ติ ยํ ทิวสํ อคฺคํ กตฺ วา นจิรํ ตีณิ วสฺสานิ วิหรามีติปิ อโตฺถ ฯ ยํ ทิวสํ อาทึ กตฺวา นจิรํ วิหาสึ ตีณิเยว วสฺสานีติ วุตฺตํ โหติฯ อยํ กิร ภควโต ปตฺตจีวรํ คณฺหโนฺต ตีณิ สํวจฺฉรานิ ภควนฺตํ อุปฏฺฐาสิ, ตํ สนฺธาย เอวํ วทติฯ **ปิยรูปานี**ติ ปิยชาติกานิ สาตชาติกานิฯ **กามูปสํหิตานี**ติ กามสฺสาทยุตฺตานิฯ **ร ชนียานี**ติ ราคชนกานิฯ **โน จ โข ทิพฺพานิ สทฺทานี**ติ กสฺมา สุนกฺขโตฺต ตานิ น สุณาติ? โส กิร ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา ทิพฺพจกฺขุปริกมฺมํ ยาจิ, ตสฺส ภควา อาจิกฺขิ, โส ยถานุสิฏฺฐํ ปฏิปโนฺน ทิพฺพจกฺขุํ อุปฺปาเทตฺวา เทวตานํ รูปานิ ทิสฺวา จิเนฺตสิ ''อิมสฺมึ สรีรสณฺฐาเน สเทฺ ทน มธุเรน ภวิตพฺพํ, กถํ นุ โข นํ สุเณยฺย''นฺติ ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา ทิพฺพโสตปริกมฺมํ ปุจฺฉิฯ อยญฺจ อตีเต เอกํ สีลวนฺตํ ภิกฺขุํ กณฺณสกฺขลิยํ ปหริตฺวา พธิรมกาสิฯ ตสฺมา ปริกมฺมํ ก โรโนฺตปิ อภโพฺพ ทิพฺพโสตาธิคมายฯ เตนสฺส น ภควา ปริกมฺมํ กเถสิฯ โส เอตฺตาวตา ภคว ติ อาฆาตํ พนฺธิตฺวา จิเนฺตสิ – ''อทฺธา สมณสฺส โคตมสฺส เอวํ โหติ – 'อหมฺปิ ขตฺติโย อยมฺปิ ขตฺติโย, สจสฺส ญาณํ วฑฺฒิสฺสติ, อยมฺปิ สพฺพญฺญู ภวิสฺสตี'ติ อุสูยาย มยฺหํ น กเถสี''ติฯ โส อนุกฺกเมน คิหิภาวํ ปตฺวา ตมตฺถํ มหาลิลิจฺฉวิโน กเถโนฺต เอวมาหฯ

๓๖๖-๓๗๑. **เอกํสภาวิโต**ติ เอกํสาย เอกโกฏฺฐาสาย ภาวิโต, ทิพฺพานํ วา รูปานํ ทสฺ สนตฺถาย ทิพฺพานํ วา สทฺทานํ สวนตฺถาย ภาวิโตติ อโตฺถฯ **ติริย**นฺติ อนุทิสายฯ **อุภยํสภาวิ โต**ติ อุภยํสาย อุภยโกฏฺฐาสาย ภาวิโตติ อโตฺถฯ **อยํ โข มหาลิ เหตู**ติ อยํ ทิพฺพานํเยว รู ปานํ ทสฺสนาย เอกํสภาวิโต สมาธิ เหตุฯ อิมมตฺถํ สุตฺวา โส ลิจฺฉวี จิเนฺตสิ – ''อิทํ ทิพฺพโส เตน สทฺทสฺสุณนํ อิมสฺมึ สาสเน อุตฺตมตฺถภูตํ มเญฺญ อิมสฺส นูน อตฺถาย เอเต ภิกฺขู ปญฺญา สมฺปิ สฏฺฐิปิ วสฺสานิ อปณฺณกํ พฺรหฺมจริยํ จรนฺติ, ยํนูนาหํ ทสพลํ เอตมตฺถํ ปุเจฺฉยฺย''นฺติฯ

๓๗๒. ตโต ตมตฺถํ ปุจฺฉโนฺต ''เอตาสํ นูน, ภเนฺต''ติอาทิมาหฯ **สมาธิภาวนาน**นฺติ เอตฺถ สมาธิเยว สมาธิภาวนา, อุภยํสภาวิตานํ สมาธีนนฺติ อโตฺถฯ อถ ยสฺมา สาสนโต พาหิ รา เอตา สมาธิภาวนา, น อชฺฌตฺติกาฯ ตสฺมา ตา ปฏิกฺขิปิตฺวา ยทตฺถํ ภิกฺขู พฺรหฺมจริยํ จรนฺ ติ, ตํ ทเสฺสโนฺต ภควา ''น โข มหาลี''ติอาทิมาหฯ

จตุอริยผลวณฺณนา

๓๗๓. **ติณฺณํ สํโยชนาน**นฺติ สกฺกายทิฏฺฐิอาทีนํ ติณฺณํ พนฺธนานํฯ ตานิ หิ วฏฺฏทุกฺ ขมเย รเถ สเตฺต สํโยเชนฺติ, ตสฺมา สํโยชนานีติ วุจฺจนฺติฯ **โสตาปโนฺน โหตี**ติ มคฺคโสตํ อา ปโนฺน โหติฯ **อวินิปาตธโมฺม**ติ จตูสุ อปาเยสุ อปตนธโมฺมฯ **นิยโต**ติ ธมฺมนิยาเมน นิยโตฯ **สโมฺพธิปรายโณ**ติ อุปริมคฺคตฺตยสงฺขาตา สโมฺพธิ ปรํ อยนํ อสฺส, อเนน วา ปตฺตพฺพาติ ส โมฺพธิปรายโณฯ

ตนฺตฺตาติ ปริยุฏฺฐานมนุทตาย จ กทาจิ กรหจิ อุปฺปตฺติยา จ ตนุภาวาฯ **โอรมฺภาคิยาน**นฺติ เหฏฺฐาภาคิยานํ, เย หิ พโทฺธ อุปริ สุทฺธาวาสภูมิยํ นิพฺพตฺติตุํ น สโกฺกติฯ **โอปปาติโก**ติ เสสโยนิปฏิเกฺขปวจนเมตํฯ **ตตฺถ ปรินิพฺพายี**ติ ตสฺมิํ อุปริภเวเยว ปรินิพฺพานธโมฺมฯ **อนาวตฺติธโมฺม**ติ ตโต พฺรหฺมโลกา ปุน ปฏิสนฺธิวเสน อนาวตฺตนธโมฺมฯ **เจโตวิมุตฺติ**นฺติ จิตฺตวิสุทฺธิํ, สพฺพกิเลสพนฺธนวิมุตฺตสฺส อรหตฺตผลจิตฺตเสฺสตํ อธิวจนํฯ **ปญฺญาวิมุตฺติ**นฺติ เอตฺถาปิ สพฺพกิเลสพนฺธนวิมุตฺตา อรหตฺตผลปญฺญาว ปญฺญาวิมุตฺตีติ เวทิตพฺพาฯ **ทิเฏฺฐว ธเมฺม**ติ อิมสฺมิํเยว อตฺตภาเวฯ **สยน**ฺติ สามํฯ **อภิญฺญา**ติ อภิชานิตฺวาฯ **สจฺฉิกตฺวา**ติ ปจฺจกฺขํ กตฺวาฯ อถ วา **อภิญฺญา สจฺฉิกตฺวา**ติ อภิญฺญาย อภิวิสิเฎฺฐน ญาเณน สจฺฉิกริตฺวาติปิ อโตฺถฯ **อุปสมฺปชฺชา**ติ ปตฺวา ปฏิลภิตฺวาฯ อิทํ สุตฺวา ลิจฺฉวิราชา จิเนฺตสิ – ‘‘อยํ ปน ธโมฺม น สกุเณน วิย อุปฺปติตฺวา, นาปิ โคธาย วิย อุเรน คนฺตฺวา สกฺกา ปฏิวิชฺฌิตุํ , อทฺธา ปน อิมํ ปฏิวิชฺฌนฺตสฺส ปุพฺพภาคปฺปฏิปทาย ภวิตพฺพํ, ปุจฺฉามิ ตาว น’’นฺติฯ

อริยอฏฺฐงฺคิกมคฺควณฺณนา

๓๗๔-๓๗๕. ตโต ภควนฺตํ ปุจฺฉโนฺต ‘‘อตฺถิ ปน ภเนฺต’’ติอาทิมาหฯ **อฏฺฐงฺคิโก**ติ ปญฺจงฺคิกํ ตุริยํ วิย อฏฺฐงฺคิโก คาโม วิย จ อฏฺฐงฺคมโตฺตเยว หุตฺวา อฏฺฐงฺคิโก, น องฺคโตอโญฺญ มโคฺค นาม อตฺถิฯ เตเนวาห – **‘‘เสยฺยถิทํ, สมฺมาทิฏฺฐิ...เป.... สมฺมาสมาธี’’**ติฯ ตตฺถ สมฺมาทสฺสนลกฺขณา **สมฺมาทิฏฺฐิฯ** สมฺมา อภินิโรปนลกฺขโณ **สมฺมาสงฺกโปฺปฯ** สมฺมาปริคฺคหณลกฺขณา **สมฺมาวาจาฯ** สมฺมา สมุฎฺฐาปนลกฺขโณ **สมฺมากมฺมโนฺตฯ** สมฺมา โวทาปนลกฺขโณ **สมฺมาอาชีโวฯ** สมฺมา ปคฺคหลกฺขโณ **สมฺมาวายาโมฯ** สมฺมา อุปฏฺฐานลกฺขณา **สมฺมาสติฯ** สมฺมา สมาธานลกฺขโณ **สมฺมาสมาธิฯ** เอเตสุ เอเกกสฺส ตีณิ ตีณิ กิจฺจานิ โหนฺติฯ เสยฺยถิทํ, สมฺมาทิฏฺฐิ ตาว อเญฺญหิปิ อตฺตโน ปจฺจนีกกิเลเสหิ สทฺธิํ มิจฺฉาทิฏฺฐิํ ปชหติ, นิโรธํ อารมฺมณํ กโรติ, สมฺปยุตฺตธเมฺม จ ปสฺสติ ตปฺปฏิจฺฉาทกโมหวิธมนวเสน อสโมฺมหโตฯ สมฺมาสงฺกปฺปาทโยปิ ตเถว มิจฺฉาสงฺกปฺปาทีนิ ปชหนฺติ, นิโรธญฺจ อารมฺมณํ กโรนฺติ, วิเสสโต ปเนตฺถ สมฺมาสงฺกโปฺป สหชาตธเมฺม อภินิโรเปติฯ สมฺมาวาจา สมฺมา ปริคฺคณฺหติฯ สมฺมากมฺมโนฺต สมฺมา สมุฎฺฐาเปติฯ สมฺมาอาชีโว สมฺมา โวทาเปติฯ สมฺมาวายาโม สมฺมา ปคฺคณฺหติฯ สมฺมาสติ สมฺมา อุปฏฺฐาเปติฯ สมฺมาสมาธิ สมฺมา ปทหติฯ

อปิ เจสา สมฺมาทิฏฺฐิ นาม ปุพฺพภาเค นานากฺขณา นานารมฺมณา โหติ, มคฺคกฺขเณ เอกกฺขณา เอการมฺมณาฯ กิจฺจโต ปน ‘‘ทุเกฺข ญาณ’’นฺติอาทีนิ จตฺตาริ นามานิ ลภติฯ สมฺมาสงฺกปฺปาทโยปิ ปุพฺพภาเค นานากฺขณา นานารมฺมณา โหนฺติฯ มคฺคกฺขเณ เอกกฺขณา เอการมฺมณาฯ เตสุ สมฺมาสงฺกโปฺป กิจฺจโต ‘‘เนกฺขมฺมสงฺกโปฺป’’ติอาทีนิ ตีณิ นามานิ ลภติฯ สมฺมา วาจาทโย ติโสฺส วิรติโยปิ โหนฺติ, เจตนาทโยปิ โหนฺติ, มคฺคกฺขเณ ปน วิรติเยวฯ สมฺมาวายาโม สมฺมาสตีติ อิทมฺปิ ทฺวยํ กิจฺจโต สมฺมปฺปธานสติปฏฺฐานวเสน จตฺตาริ นามานิ ลภติฯ สมฺมาสมาธิ ปน ปุพฺพภาเคปิ มคฺคกฺขเณปิ สมฺมาสมาธิเยวฯ

อิติ อิเมสุ อฏฺฐสุ ธเมฺมสุ ภควตา นิพฺพานาธิคมาย ปฏิปนฺนสฺส โยคิโน พหุการตฺตา ปฐมํ สมฺมาทิฏฺฐิ เทสิตาฯ อยญฺหิ ‘‘ปญฺญาปโชฺชโต ปญฺญาสตฺถ’’นฺติ (ธ. ส. ๒๐) จ วุตฺตาฯ ตสฺมา เอตาย ปุพฺพภาเค วิปสฺสนาญาณสงฺขาตาย สมฺมาทิฏฺฐิยา อวิชฺชนฺธการํ วิธมิตฺวา กิเลสโจเร ฆาเตโนฺต เขเมน โยคาวจโร นิพฺพานํ ปาปุณาติฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘นิพฺพานาธิคมาย ปฏิปนฺนสฺส โยคิโน พหุการตฺตา ปฐมํ สมฺมาทิฏฺฐิ เทสิตา’’ติฯ

สมฺมาสงฺกปฺโป ปน ตสฺสา พหุกาโร, ตสฺมา ตทนนฺตรํ วุตฺโตฯ ยถา หิ เหรญฺญิโก ห ตฺเถน ปริวตฺเตตฺวา ปริวตฺเตตฺวา จกฺขุนา กหาปณํ โอโลเกนฺโต – ‘‘อยํ เฉโก, อยํ กูโฏ’’ติ ชานาติฯ เอวํ โยคาวจโรปิ ปุพฺพภาเค วิตกฺเกน วิตกฺเกตฺวา วิปสฺสนาปญฺญาย โอโลกยมาโน – ‘‘อิเม ธมฺมา กามาวจรา, อิเม ธมฺมา รูปาวจราทโย’’ติ ปชานาติฯ ยถา วา ปน ปุริเสน โกฏิยํ คเหตฺวา ปริวตฺเตตฺวา ปริวตฺเตตฺวา ทินฺนํ มหารุกฺขํ ตจฺฉโก วาสิยา ตจฺเฉตฺวา กมฺเม อุปเนติ, เอวํ วิตกฺเกน วิตกฺเกตฺวา วิตกฺเกตฺวา ทินฺเน ธมฺเม โยคาวจโร ปญฺญาย – ‘‘อิเม กามาวจรา, อิเม รูปาวจรา’’ติอาทินา นเยน ปริจฺฉินฺทิตฺวา กมฺเม อุปเนติ ฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘สมฺมาสงฺกปฺโป ปน ตสฺสา พหุกาโร, ตสฺมา ตทนนฺตรํ วุตฺโต’’ติฯ สฺวายํ ยถา สมฺมาทิฏฺฐิยา เอวํ สมฺมาวาจายปิ อุปการโกฯ ยถาห – ‘‘ปุพฺเพ โข, วิสาข, วิตกฺเกตฺวา วิจาเรตฺวา ปจฺฉา วาจํ ภินฺทตี’’ติ, (ม. นิ. ๑.๔๖๓) ตสฺมา ตทนนฺตรํ สมฺมาวาจา วุตฺตาฯ

ยสฺมา ปน – ‘‘อิทญฺจิทญฺจ กริสฺสามา’’ติ ปฐมํ วาจาย สํวิทหิตฺวา โลเก กมฺมนฺเต ปโยเชนฺติ; ตสฺมา วาจา กายกมฺมสฺส อุปการิกาติ สมฺมาวาจาย อนนฺตรํ สมฺมากมฺมนฺโต วุตฺโตฯ จตุพฺพิธํ ปน วจีทุจฺจริตํ, ติวิธญฺจ กายทุจฺจริตํ ปหาย อุภยํ สุจริตํ ปูเรนฺตสฺเสว ยสฺมา อาชีวฏฺฐมกํ สีลํ ปูเรติ, น อิตรสฺส, ตสฺมา ตทุภยานนฺตรํ สมฺมาอาชีโว วุตฺโตฯ เอวํ วิสุทฺธาชีเวน ปน ‘‘ปริสุทฺโธ เม อาชีโว’’ติ เอตฺตาวตา จ ปริโตสํ กตฺวา สุตฺตปมตฺเตน วิหริตุํ น ยุตฺตํ, อถ โข ‘‘สพฺพิริยาปเถสุ อิทํ วีริยํ สมารภิตพฺพ’’นฺติ ทเสฺสตุํ ตทนนฺตรํ สมฺมาวายาโม วุตฺโตฯ ตโต ‘‘อารทฺธวีริเยนปิ กายาทีสุ จตูสุ วตฺถูสุ สติ สูปฏฺฐิตา กาตพฺพา’’ติ ทสฺสนตฺถํ ตทนนฺตรํ สมฺมาสติ เทสิตาฯ ยสฺมา ปเนวํ สูปฏฺฐิตา สติ สมาธิสฺสุปการานุปการานํ ธมฺมานํ คติโย สมเนฺนสิตฺวา ปโหติ เอกตฺตารมฺมเณ จิตฺตํ สมาธาตุํ, ตสฺมา สมฺมาสติยา อนนฺตรํ สมฺมาสมาธิ เทสิโตติ เวทิตพฺโพฯ **เอเตสํ ธมฺมานํ สจฺฉิกิริยายา**ติ เอเตสํ โสตาปตฺติผลาทีนํ ปจฺจกฺขกิริยตฺถายฯ

เทฺว ปพฺพชิตวตฺถุวณฺณนา

๓๗๖-๓๗๗. **เอกมิทาห**นฺติ อิทํ กสฺมา อารทฺธํ? อยํ กิร ราชา – ‘‘รูปํ อตฺตา’’ติ เอวํลทฺธิโก, เตนสฺส เทสนาย จิตฺตํ นาธิมุจฺจติฯ อถ ภควตา ตสฺส ลทฺธิยา อาวิกรณตฺถํ เอกํ การณํ อาหริตุํ อิทมารทฺธํฯ ตตฺรายํ สเงฺขปโตฺถ – ‘‘อหํ เอกํ สมยํ โฆสิตาราเม วิหรามิ, ตตฺร วสนฺตํ มํ เต เทฺว ปพฺพชิตา เอวํ ปุจฺฉิํสุฯ อถาหํ เตสํ พุทฺธุปฺปาทํ ทเสฺสตฺวา ตนฺติธมฺมํ นาม กเถโนฺต อิทมโวจํ – ‘‘อาวุโส, สทฺธาสมฺปโนฺน นาม กุลปุโตฺต เอวรูปสฺส สตฺถุ สาสเน ปพฺพชิโต, เอวํ ติวิธํ สีลํ ปูเรตฺวา ปฐมชฺฌานาทีนิ ปตฺวา ฐิโต ‘ตํ ชีว’นฺติอาทีนิ วเทยฺย, ยุตฺตํ นุ โข เอตมสฺสา’’ติ? ตโต เตหิ ‘‘ยุตฺต’’นฺติ วุเตฺต ‘‘อหํ โข ปเนตํ, อาวุโส, เอวํ ชานามิ, เอวํ ปสฺสามิ, อถ จ ปนาหํ น วทามี’’ติ ตํ วาทํ ปฏิกฺขิปิตฺวา อุตฺตริ ขีณาสวํ ทเสฺสตฺวา ‘‘อิมสฺส เอวํ วตฺตุํ น ยุตฺต’’นฺติ อโวจํฯ เต มม วจนํ สุตฺวา อตฺตมนา อเหสุนฺติฯ เอวํ วุเตฺต โสปิ อตฺตมโน อโหสิฯ เตนาห – ‘‘อิทมโวจ ภควาฯ อตฺตมโน โอฏฺฐโทฺธ ลิจฺฉวี ภควโต ภาสิตํ อภินนฺที’’ติฯ

อิติ สุมงฺคลวิลาสินิยา ทีฆนิกายฏฺฐกถายํ

มหาลิสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. ชาลิยสุตฺตวณฺณนา

เทฺว ปพฺพชิตวตฺถุวณฺณนา

๓๗๘. เอวํ เม สุตํ…เป…. โกสมฺพิยนฺติ ชาลิยสุตฺตํฯ ตตฺรายํ อปุพฺพปทวณฺณนาฯ **โฆสิตาราเม**ติ โฆสิเตน เสฏฺฐินา กเต อาราเมฯ ปุเพฺพ กิร อลฺลกปฺปรฏฺฐํ นาม อโหสิฯ ตโต โกตูหลิโก นาม ทลิโทฺท ฉาตกภเยน สปุตฺตทาโร อวนฺติรฏฺฐํ คจฺฉโนฺต ปุตฺตํ วหิตุํ อสโกฺกโนฺต ฉเฑฺฑตฺวา อคมาสิ, มาตา นิวตฺติตฺวา ตํ คเหตฺวา คตา, เต เอกํ โคปาลกคามํ ปวิสึสุฯ โคปาลเกน จ ตทา พหุปายาโส ปฏิยโตฺต โหติ, เต ตโต ปายาสํ ลภิตฺวา ภุญฺชึสุฯ อถ โส ปุริโส พลวปายาสํ ภุโตฺต ชีราเปตุํ อสโกฺกโนฺต รตฺติภาเค กาลํ กตฺวา ตเตฺถว สุนขิยา กุจฺฉิสฺมึ ปฏิสนฺธึ คเหตฺวา กุกฺกุโร ชาโต, โส โคปาลกสฺส ปิโย อโหสิฯ โคปาลโก จ ปเจฺจกพุทฺธํ อุปฏฺฐหติฯ ปเจฺจกพุโทฺธปิ ภตฺตกิจฺจปริโยสาเน กุกฺกุรสฺส เอเกกํ ปิณฺฑํ เทติ, โส ปเจฺจกพุเทฺธ สิเนหํ อุปฺปาเทตฺวา โคปาลเกน สทฺธึ ปณฺณสาลมฺปิ คจฺฉติฯ โคปาลเก อสนฺนิหิเต ภตฺตเวลายํ สยเมว คนฺตฺวา กาลาโรจนตฺถํ ปณฺณสาลทฺวาเร ภุสฺสติ, อนฺตรามเคฺคปิ จณฺฑมิเค ทิสฺวา ภุสฺสิตฺวา ปลาเปติฯ โส ปเจฺจกพุเทฺธ มุทุเกน จิเตฺตน กาลํกตฺวา เทวโลเก นิพฺพตฺติ ฯ ตตฺรสฺส โฆสกเทวปุโตฺต เตฺวว นามํ อโหสิฯ โส เทวโลกโต จวิตฺวา โกสมฺพิยํ เอกสฺส กุลสฺส ฆเร นิพฺพตฺติฯ ตํ อปุตฺตโก เสฏฺฐิ ตสฺส มาตาปิตูนํ ธนํ ทตฺวา ปุตฺตํ กตฺวา อคฺคเหสิฯ อถ อตฺตโน ปุเตฺต ชาเต สตฺตกฺขตฺตุํ ฆาตาเปตุํ อุปกฺกมิฯ โส ปุญฺญวนฺตตาย สตฺตสุปิ ฐาเนสุ มรณํ อปฺปตฺวา อวสาเน เอกาย เสฏฺฐิธีตาย เวยฺยตฺติเยน ลทฺธชีวิโต อปรภาเค ปิตุอจฺจเยน เสฏฺฐิฏฺฐานํ ปตฺวา โฆสกเสฏฺฐิ นาม ชาโตฯ อเญฺญปิ โกสมฺพิยํ กุกฺกุฏเสฏฺฐิ , ปาวาริยเสฏฺฐีติ เทฺว เสฏฺฐิโน อตฺถิ, อิมินา สทฺธึ ตโย อเหสุํฯ

เตน จ สมเยน หิมวนฺตโต ปญฺจสตตาปสา สรีรสนฺตปฺปนตฺถํ อนฺตรนฺตราโกสมฺพึ อาคจฺฉนฺติ , เตสํ เอเต ตโย เสฏฺฐี อตฺตโน อตฺตโน อุยฺยาเนสุ ปณฺณกุฏิโย กตฺวา อุปฏฺฐานํ กโรนฺติฯ อเถกทิวสํ เต ตาปสา หิมวนฺตโต อาคจฺฉนฺตา มหากนฺตาเร ตสิตา กิลนฺตา เอกํ มหนฺตํ วฏรุกฺขํ ปตฺวา ตตฺถ อธิวตฺถาย เทวตาย สนฺติกา สงฺคหํ ปจฺจาสีสนฺตา นิสีทึสุฯ เทวตา สพฺพาลงฺการวิภูสิตํ หตฺถํ ปสาเรตฺวา เตสํ ปานียปานกาทีนิ ทตฺวา กิลมถํ ปฏิวิโนเทสิ, เอเต เทวตายานุภาเวน วิมฺหิตา ปุจฺฉึสุ – ''กึ นุ โข, เทวเต, กมฺมํ กตฺวา ตยา อยํ สมฺปตฺติ ลทฺธา''ติ? เทวตา อาห – ''โลเก พุโทฺธ นาม ภควา อุปฺปโนฺน, โส เอตรหิ สาวตฺถิยํ วิหรติ, อนาถปิณฺฑิโก คหปติ ตํ อุปฏฺฐหติฯ โส อุโปสถทิวเสสุ อตฺตโน ภตกานํ ปกติภตฺตเวตนเมว ทตฺวา อุโปสถํ การาเปสิฯ อถาหํ เอกทิวสํ มชฺฌนฺหิเก ปาตราสตฺถาย อาคโต กญฺจิ ภตกกมฺมํ อกโรนฺตํ ทิสฺวา – 'อชฺช มนุสฺสา กสฺมา กมฺมํ น กโรนฺตี'ติ ปุจฺฉึฯ ตสฺส เม ตมตฺถํ อาโรเจสุํฯ อถาหํ เอตทโวจํ – 'อิทานิ อุปฑฺฒทิวโส คโต, สกฺกา นุ โข อุปฑฺฒุโปสถํ กาตุ'นฺติฯ ตโต เสฏฺฐิสฺส ปฏิเวเทตฺวา ''สกฺกา กาตุ''นฺติ อาหฯ สฺวาหํ อุปฑฺฒทิวสํ อุปฑฺฒุโปสถํ สมาทิยิตฺวา ตทเหว กาลํ กตฺวา อิมํ สมฺปตฺตึ ปฏิลภิ''นฺติฯ

อถ เต ตาปสา ''พุโทฺธ กิร อุปฺปโนฺน''ติ สญฺชาตปีติปาโมชฺชา ตโตว สาวตฺถึ คนฺตุกามา หุตฺวาปิ – ''พหุการา โน อุปฏฺฐากเสฏฺฐิโน เตสมฺปิ อิมมตฺถมาโรเจสฺสามา''ติ โกสมฺพึ คนฺตฺวา เสฏฺฐีหิ กตสกฺการพหุมานา ''ตทเหว มยํ คจฺฉามา''ติ อาหํสุฯ ''กึ, ภเนฺต, ตุริตาตฺถ, นนุ ตุเมฺห ปุเพฺพ จตฺตาโร ปญฺจ มาเส วสิตฺวา คจฺฉถา''ติ จ วุเตฺต ตํ ปวตฺตึ อาโรเจสุํฯ ''เตน หิ, ภเนฺต, สเหว คจฺฉามา''ติ จ วุเตฺต ''คจฺฉาม มยํ, ตุเมฺห สณิกํ อาคจฺฉถา''ติ สาวตฺถึ คนฺตฺวา ภควโต สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณึสุฯ เตปิ เสฏฺฐิโน ปญฺจสตปญฺจสตสกฏปริวา

รา สาวตฺถึ คนฺตฺวา ทานาทีนิ ทตฺวา โกสมฺพึ อาคมนตฺถาย ภควนฺตํ ยาจิตฺวา ปจฺจาคมฺม ตโย วิหาเร กาเรสุํฯ เตสุ กุกฺกุฏเสฏฺฐินา กโต กุกฺกุฏาราโม นาม, ปาวาริยเสฏฺฐินา กโต ปาวาริกมฺพวนํ นาม, โฆสิตเสฏฺฐินา กโต โฆสิตาราโม นาม อโหสิฯ ตํ สนฺธาย วุตฺตํ – ‘‘โกสมฺพิยํ วิหรติ โฆสิตาราเม’’ติฯ

มุณฺฑิโยติ อิทํ ตสฺส นามํฯ **ชาลิโย**ติ อิทมฺปิ อิตรสฺส นามเมวฯ ยสฺมา ปนสฺส อุปชฺฌาโย ทารุมเยน ปเตฺตน ปิณฺฑาย จรติ, ตสฺมา ทารุปตฺติกเนฺตวาสีติ วุจฺจติฯ **เอตทโวจุ**นฺติ อุปารมฺภาธิปฺปาเยน วาทํ อาโรเปตุกามา หุตฺวา เอตทโวจุํฯ อิติ กิร เนสํ อโหสิ, สเจ สมโณ โคตโม ‘‘ตํ ชีวํ ตํ สรีร’’นฺติ วกฺขติ, อถสฺส มยํ เอตํ วาทํ อาโรเปสฺสาม – ‘‘โภ โคตม, ตุมฺหากํ ลทฺธิยา อิเธว สโตฺต ภิชฺชติ, เตน โว วาโท อุเจฺฉทวาโท โหตี’’ติฯ สเจ ปน ‘‘อญฺญํ ชีวํ อญฺญํ สรีร’’นฺติ วกฺขติ, อถเสฺสตํ วาทํ อาโรเปสฺสาม ‘‘ตุมฺหากํ วาเท รูปํ ภิชฺชติ, น สโตฺต ภิชฺชติฯ เตน โว วาเท สโตฺต สสฺสโต อาปชฺชตี’’ติฯ อถ ภควา ‘‘อิเม วาทาโรปนตฺถาย ปญฺหํ ปุจฺฉนฺติ, มม สาสเน อิเม เทฺว อเนฺต อนุปคมฺม มชฺฌิมา ปฏิปทา อตฺถีติ น ชานนฺติ, หนฺท เนสํ ปญฺหํ อวิสฺสเชฺชตฺวา ตสฺสาเยว ปฏิปทาย อาวิภาวตฺถํ ธมฺมํ เทเสมี’’ติ จิเนฺตตฺวา ‘‘เตน หาวุโส’’ติอาทิมาหฯ

๓๗๙-๓๘๐. ตตฺถ **กลฺลํ นุ โข ตเสฺสตํ วจนายา**ติ ตเสฺสตํ สทฺธาปพฺพชิตสฺส ติวิธํ สีลํ ปริปูเรตฺวา ปฐมชฺฌานํ ปตฺตสฺส ยุตฺตํ นุ โข เอตํ วตฺตุนฺติ อโตฺถฯ ตํ สุตฺวา ปริพฺพาชกา ปุถุชฺชโน นาม ยสฺมา นิพฺพิจิกิโจฺฉ น โหติ, ตสฺมา กทาจิ เอวํ วเทยฺยาติ มญฺญมานา – ‘‘กลฺลํ ตเสฺสตํ วจนายา’’ติ อาหํสุฯ **อถ จ ปนาหํ น วทามี**ติ อหํ เอตเมวํ ชานามิ, โน จ เอวํ วทามิ, อถ โข กสิณปริกมฺมํ กตฺวา ภาเวนฺตสฺส ปญฺญาพเลน อุปฺปนฺนํ มหคฺคตจิตฺตเมตนฺติ สญฺญํ ฐเปสึฯ **น กลฺลํ ตเสฺสต**นฺติ อิทํ เต ปริพฺพาชกา – ‘‘ยสฺมา ขีณาสโว วิคตสโมฺมโห ติณฺณวิจิกิโจฺฉ, ตสฺมา น ยุตฺตํ ตเสฺสตํ วตฺตุ’’นฺติ มญฺญมานา วทนฺติฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

อิติ สุมงฺคลวิลาสินิยา ทีฆนิกายฏฺฐกถายํ

ชาลิยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. มหาสีหนาทสุตฺตวณฺณนา

อเจลกสฺสปวตฺถุวณฺณนา

๓๘๑. เอวํ เม สุตํ...เป.... อุรุญฺญายํ วิหรตีติ มหาสีหนาทสุตฺตํฯ ตตฺรายํ อปุพฺพปทวณฺณนาฯ **อุรุญฺญาย**นฺติ อุรุญฺญาติ ตสฺส รฏฺฐสฺสปิ นครสฺสปิ เอตเทว นามํ, ภควา อุรุญฺญานครํ อุปนิสฺสาย วิหรติฯ **กณฺณกตฺถเล มิคทาเย**ติ ตสฺส นครสฺส อวิทูเร กณฺณกตฺถลํ นาม เอโก รมณีโย ภูมิภาโค อตฺถิฯ โส มิคานํ อภยตฺถาย ทินฺนตฺตา ‘‘มิคทาโย’’ติ วุจฺจติ, ตสฺมิํ กณฺณกตฺถเล มิคทาเยฯ **อเจโล**ติ นคฺคปริพฺพาชโกฯ **กสฺสโป**ติ ตสฺส นามํฯ **ตปสฺสิ**นฺติ ตปนิสฺสิตกํฯ **ลูขาชีวิ**นฺติ อเจลกมุตฺตาจาราทิวเสน ลูโข อาชีโว อสฺสาติ ลูขาชีวี, ตํ ลูขาชีวิํฯ **อุปโกฺกสตี**ติ อุปเณฺฑติฯ **อุปวทตี**ติ หีเฬติ วเมฺภติฯ **ธมฺมสฺส จ อนุธมฺมํ พฺยากโรนฺตี**ติ โภตา โคตเมน วุตฺตการณสฺส อนุการณํ กเถนฺติฯ **สหธมฺมิโก วาทานุวาโท**ติ ปเรหิ วุตฺตการเณน สการโณ หุตฺวา ตุมฺหากํ วาโท วา อนุวาโท วา วิญฺญูหิ ครหิตพฺพํ, การณํ โกจิ อปฺปมตฺตโกปิ กิํ น อาคจฺฉติฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ, ‘‘กิํ สพฺพากาเรนปิ ตว วาเท คารยฺหํ การณํ นตฺถี’’ติฯ **อนพฺภกฺขาตุกามา**ติ น อภูเตน วตฺตุกามาฯ

๓๘๒. เอกจฺจํ ตปสฺสิํ ลูขาชีวินฺติอาทีสุ อิเธกโจฺจ อเจลกปพฺพชฺชาทิตปนิสฺสิตตฺตา ตปสฺสี ‘‘ลูเขน ชีวิตํ กเปฺปสฺสามี’’ติ ติณโคมยาทิภกฺขนาทีหิ นานปฺปกาเรหิ อตฺตานํ กิลเมติ, อปฺปปุญฺญตาย จ สุเขน ชีวิตวุตฺติเมว น ลภติ, โส ตีณิ ทุจฺจริตานิ ปูเรตฺวา นิรเย นิพฺพตฺตติฯ

อปโร ตาทิสํ ตปนิสฺสิโตปิ ปุญฺญวา โหติ, ลภติ ลาภสกฺการํฯ โส ‘‘น ทานิ มยา สทิโส อตฺถี’’ติ อตฺตานํ อุเจฺจ ฐาเน สมฺภาเวตฺวา ‘‘ภิโยฺยโสมตฺตาย ลาภํ อุปฺปาเทสฺสามี’’ติ อเนสนวเสน ตีณิ ทุจฺจริตานิ ปูเรตฺวา นิรเย นิพฺพตฺตติฯ อิเม เทฺว สนฺธาย ปฐมนโย วุโตฺตฯ

อปโร ตปนิสฺสิตโก ลูขาชีวี อปฺปปุโญฺญ โหติ, น ลภติ สุเขน ชีวิตวุตฺติํฯ โส ‘‘มยฺหํ ปุเพฺพปิ อกตปุญฺญตาย สุขชีวิกา นุปฺปชฺชติ , หนฺททานิ ปุญฺญานิ กโรมี’’ติ ตีณิ สุจริตานิ ปูเรตฺวา สเคฺค นิพฺพตฺตติฯ

อปโร ลูขาชีวี ปุญฺญวา โหติ, ลภติ สุเขน ชีวิตวุตฺติํฯ โส – ‘‘มยฺหํ ปุเพฺพปิ กตปุญฺญตาย สุขชีวิกา อุปฺปชฺชตี’’ติ จิเนฺตตฺวา อเนสนํ ปหาย ตีณิ สุจริตานิ ปูเรตฺวา สเคฺค นิพฺพตฺตติฯ อิเม เทฺว สนฺธาย ทุติยนโย วุโตฺตฯ

เอโก ปน ตปสฺสี อปฺปทุกฺขวิหารี โหติ พาหิรกาจารยุโตฺต ตาปโส วา ฉนฺนปริพฺพาชโก วา, อปฺปปุญฺญตาย จ มนาเป ปจฺจเย น ลภติฯ โส อเนสนวเสน ตีณิ ทุจฺจริตานิ ปูเรตฺวา อตฺตานํ สุเข ฐเปตฺวา นิรเย นิพฺพตฺตติฯ

อปโร ปุญฺญวา โหติ, โส – ‘‘น ทานิ มยา สทิโส อตฺถี’’ติ มานํ อุปฺปาเทตฺวา อเนสนวเสน ลาภสกฺการํ วา อุปฺปาเทโนฺต มิจฺฉาทิฏฺฐิวเสน – ‘‘สุโข อิมิสฺสา ปริพฺพาชิกาย ทหราย มุทุกาย โลมสาย สมฺผโสฺส’’ติอาทีนิ จิเนฺตตฺวา กาเมสุ ปาตพฺยตํ วา อาปชฺชโนฺต ตีณิ ทุจฺจริตานิ ปูเรตฺวา นิรเย นิพฺพตฺตติฯ อิเม เทฺว สนฺธาย ตติยนโย วุโตฺตฯ

อปโร ปน อปฺปทุกฺขวิหารี อปฺปปุโญฺญ โหติ, โส – ‘‘อหํ ปุเพฺพปิ อกตปุญฺญตาย สุเขน ชีวิกํ น ลภามี’’ติ ตีณิ สุจริตานิ ปูเรตฺวา สเคฺค นิพฺพตฺตติฯ

อปโร ปุญฺญวา โหติ, โส – ‘‘ปุเพฺพปาหํ กตปุญฺญตาย สุขํ ลภามิ, อิทานิ ปุญฺญานิ กริสฺสามี’’ติ ตีณิ สุจริตานิ ปูเรตฺวา สเคฺค นิพฺพตฺตติฯ อิเม เทฺว สนฺธาย จตุตฺถนโย วุโตฺตฯ อิทํ ติตฺถิยวเสน อาคตํ, สาสเนปิ ปน ลพฺภติฯ

เอกโจฺจ หิ ธุตงฺคสมาทานวเสน ลูขาชีวี โหติ, อปฺปปุญฺญตาย วา สกลมฺปิ คามํ วิจริตฺวา อุทรปูรํ น ลภติฯ โส – ‘‘ปจฺจเย อุปฺปาเทสฺสามี’’ติ เวชฺชกมฺมาทิวเสน วา อเนสนํ กตฺวา, อรหตฺตํ วา ปฎิชานิตฺวา, ตีณิ วา กุหนวตฺถูนิ ปฎิเสวิตฺวา นิรเย นิพฺพตฺตติฯ

อปโร จ ตาทิโสว ปุญฺญวา โหติฯ โส ตาย ปุญฺญสมฺปตฺติยา มานํ ชนยิตฺวา อุปฺปนฺนํ ลาภํ ถาวรํ กตฺตุกาโม อเนสนวเสน ตีณิ ทุจฺจริตานิ ปูเรตฺวา นิรเย อุปฺปชฺชติฯ

อปโร สมาทินฺนธุตโงฺค อปฺปปุโญฺญว โหติ, น ลภติ สุเขน ชีวิตวุตฺติํฯ โส – ‘‘ปุเพฺพปาหํ อกตปุญฺญตาย กิญฺจิ น ลภามิ, สเจ อิทานิ อเนสนํ กริสฺสํ, อายติมฺปิ ทุลฺลภสุโข ภวิสฺสามี’’ติ ตีณิ สุจริตานิ ปูเรตฺวา อรหตฺตํ ปตฺตุํ อสโกฺกโนฺต สเคฺค นิพฺพตฺตติฯ

อปโร ปุญฺญวา โหติ, โส – ‘‘ปุเพฺพปาหํ กตปุญฺญตาย เอตรหิ สุขิโต, อิทานิปิ ปุญฺญํ กริสฺสามี’’ติ อเนสนํ ปหาย ตีณิ สุจริตานิ ปูเรตฺวา อรหตฺตํ ปตฺตุํ อสโกฺกโนฺต สเคฺค นิพฺพตฺตติฯ

๓๘๓. **อาคติญฺจา**ติ – ‘‘อสุกฎฺฐานโต นาม อิเม อาคตา’’ติ เอวํ อาคติญฺจฯ **คติญฺจา**ติ อิทานิ คนฺตพฺพฎฺฐานญฺจฯ **จุติญฺจา**ติ ตโต จวนญฺจฯ **อุปปตฺติญฺจา**ติ ตโต จุตานํ ปุน อุปปตฺติญฺจฯ **กิํ สพฺพํ ตปํ ครหิสฺสามี**ติ – ‘‘เกน การเณน ครหิสฺสามิ, ครหิตพฺพเมว หิ มยํ ครหาม, ปสํสิตพฺพํ ปสํสาม, น ภณฺฑิกํ กโรโนฺต มหารชโก วิย โธตญฺจ อโธตญฺจ เอกโต กโรมา’’ติ ทเสฺสติฯ อิทานิ ตมตฺถํ ปกาเสโนฺต – ‘‘สนฺติ กสฺสป เอเก สมณพฺราหฺมณา’’ติอาทิมาหฯ

๓๘๔. **ยํ เต เอกจฺจ**นฺติ ปญฺจวิธํ สีลํ, ตญฺหิ โลเก น โกจิ ‘‘น สาธู’’ติ วทติฯ ปุน **ยํ เต เอกจฺจ**นฺติ ปญฺจวิธํ เวรํ, ตํ น โกจิ ‘‘สาธู’’ติ วทติฯ ปุน **ยํ เต เอกจฺจ**นฺติ ปญฺจทฺวาเร อสํวรํ, เต กิร – ‘‘จกฺขุ นาม น นิรุนฺธิตพฺพํ, จกฺขุนา มนาปํ รูปํ ทฎฺฐพฺพ’’นฺติ วทนฺติ, เอส นโย โสตาทีสุฯ ปุน **ยํ เต เอกจฺจ**นฺติ ปญฺจทฺวาเร สํวรํฯ

เอวํ ปเรสํ วาเทน สห อตฺตโน วาทสฺส สมานาสมานตํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ อตฺตโน วาเทน สห ปเรสํ วาทสฺส สมานาสมานตํ ทเสฺสโนฺต ‘‘ยํ มย’’นฺติอาทิมาหฯ ตตฺราปิ ปญฺจสีลาทิวเสเนว อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

สมนุยุญฺชาปนกถาวณฺณนา

๓๘๕. **สมนุยุญฺชนฺต**นฺติ สมนุยุญฺชนฺตุ, เอตฺถ จ ลทฺธิํ ปุจฺฉโนฺต สมนุยุญฺชติ นาม, การณํ ปุจฺฉโนฺต สมนุคาหติ นาม, อุภยํ ปุจฺฉโนฺต สมนุภาสติ นามฯ **สตฺถารา วา สตฺถาร**นฺติ สตฺถารา วา สทฺธิํ สตฺถารํ อุปสํหริตฺวา – ‘‘กิํ เต สตฺถา เต ธเมฺม สพฺพโส ปหาย วตฺตติ, อุทาหุ สมโณ โคตโม’’ติฯ ทุติยปเทปิ เอเสว นโยฯ

อิทานิ ตมตฺถํ โยเชตฺวา ทเสฺสนฺโต – ‘‘เย อิเมสํ ภวต’’นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อกุสลา อกุสลสงฺขาตา**ติ อกุสลา เจว ‘‘อกุสลา’’ติ จ สงฺขาตา ญาตา โกฏฺฐาสํ วา กตฺวา ฐปิตาติ อโตฺถฯ เอส นโย สพฺพปเทสุฯ อปิ เจตฺถ **สาวชฺชา**ติ สโทสาฯ **น อลมริยา**ติ นิโทฺทสเฏฺฐน อริยา ภวิตุํ นาลํ อสมตฺถาฯ

๓๘๖-๓๙๒. **ยํ วิญฺญู สมนุยุญฺชนฺตา**ติ เยน วิญฺญู อเมฺห จ อเญฺญ จ ปุจฺฉนฺตา เอวํ วเทยฺยุํ, ตํ ฐานํ วิชฺชติ, อตฺถิ ตํ การณนฺติ อโตฺถฯ **ยํ วา ปน โภโนฺต ปเร คณาจริยา**ติ ปเร ปน โภโนฺต คณาจริยา ยํ วา ตํ วา อปฺปมตฺตกํ ปหาย วตฺตนฺตีติ อโตฺถฯ **อเมฺหว ตตฺถ เยภุเยฺยน ปสํเสยฺยุ**นฺติ อิทํ ภควา สตฺถารา สตฺถารํ สมนุยุญฺชเนปิ อาห – สเงฺฆน สํฆํ สมนุยุญฺชเนปิฯ กสฺมา? สงฺฆปสํสายปิ สตฺถุเยว ปสํสาสิทฺธิโตฯ ปสีทมานาปิ หิ พุทฺธสมฺปตฺติยา สเงฺฆ, สงฺฆสมฺปตฺติยา จ พุเทฺธ ปสีทนฺติ, ตถา หิ ภควโต สรีรสมฺปตฺตึ ทิสฺวา, ธมฺมเทสนํ วา สุตฺวา ภวนฺติ วตฺตาโร – ‘‘ลาภา วต โภ สาวกานํ เย เอวรูปสฺส สตฺถุ สนฺติกาวจรา’’ติ, เอวํ พุทฺธสมฺปตฺติยา สเงฺฆ ปสีทนฺติฯ ภิกฺขูนํ ปนาจารโคจรํ อภิกฺกมปฏิกฺกมาทีนิ จ ทิสฺวา ภวนฺติ วตฺตาโร – ‘‘สนฺติกาวจรานํ วต โภ สาวกานํ อยญฺจ อุปสมคุโณ สตฺถุ กีว รูโป ภวิสฺสตี’’ติ, เอวํ สงฺฆสมฺปตฺติยา พุเทฺธ ปสีทนฺติฯ อิติ ยา สตฺถุปสํสา, สา สงฺฆสฺสฯ ยา สงฺฆสฺส ปสํสา, สา สตฺถูติ สงฺฆปสํสายปิ สตฺถุเยว ปสํสาสิทฺธิโต ภควา ทฺวีสุปิ นเยสุ – **‘‘อเมฺหว ตตฺถ เยภุเยฺยน ปสํเสยฺยุ’’**นฺติ อาหฯ **สมโณ โคตโม อิเม ธเมฺม อนวเสสํ ปหาย วตฺตติ, ยํ วา ปน โภโนฺต ปเร คณาจริยา**ติอาทีสุปิ ปเนตฺถ อยมธิปฺปาโย – สมฺปตฺตสมาทานเสตุฆาตวเสน หิ ติโสฺส วิรติโยฯ ตาสุ สมฺปตฺตสมาทาน วิรติมตฺตเมว อเญฺญสํ โหติ, เสตุฆาตวิรติ ปน สเพฺพน สพฺพํ นตฺถิฯ ปญฺจสุ ปน ตทงฺควิกฺขมฺภนสมุเจฺฉทปฏิปสฺสทฺธินิสฺสรณปฺปหาเนสุ อฏฺฐสมาปตฺติวเสน เจว วิปสฺสนามตฺตวเสน จ ตทงฺควิกฺขมฺภนปฺปหานมตฺตเมว อเญฺญสํ โหติฯ อิตรานิ ตีณิ ปหานานิ สเพฺพน สพฺพํ นตฺถิฯ ตถา สีลสํวโร, ขนฺติสํวโร, ญาณสํวโร, สติสํวโร, วีริยสํวโรติ ปญฺจ สํวรา, เตสุ ปญฺจสีลมตฺตเมว อธิวาสนขนฺติมตฺตเมว จ อเญฺญสํ โหติ, เสสํ สเพฺพน สพฺพํ นตฺถิฯ

ปญฺจ โข ปนิเม อุโปสถุเทฺทสา, เตสุ ปญฺจสีลมตฺตเมว อเญฺญสํ โหติฯ ปาติโมกฺขสํวรสีลํ สเพฺพน สพฺพํ นตฺถิฯ อิติ อกุสลปฺปหาเน จ กุสลสมาทาเน จ, ตีสุ วิรตีสุ, ปญฺจสุ ปหาเนสุ, ปญฺจสุ สํวเรสุ, ปญฺจสุ อุเทฺทเสสุ, – ‘‘อหเมว จ มยฺหญฺจ สาวกสโงฺฆ โลเก ปญฺญายติ, มยา หิ สทิโส สตฺถา นาม, มยฺหํ สาวกสเงฺฆน สทิโส สโงฺฆ นาม นตฺถี’’ติ ภควา สีหนาทํ นทติฯ

อริยอฏฺฐงฺคิกมคฺควณฺณนา

๓๙๓. เอวํ สีหนาทํ นทิตฺวา ตสฺส สีหนาทสฺส อวิปรีตภาวาวโพธนตฺถํ – ‘‘อตฺถิ, กสฺสป, มโคฺค’’ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **มโคฺค**ติ โลกุตฺตรมโคฺคฯ **ปฏิปทา**ติ ปุพฺพภาคปฏิปทาฯ **กาลวาที**ติอาทีนิ พฺรหฺมชาเล วณฺณิตานิฯ อิทานิ ตํ ทุวิธํ มคฺคญฺจ ปฏิปทญฺจ เอกโต กตฺวา ทเสฺสโนฺต – ‘‘อยเมว อริโย’’ติอาทิมาหฯ อิทํ ปน สุตฺวา อเจโล จิเนฺตสิ – ‘‘สมโณ โคตโม มยฺหํเยว มโคฺค จ ปฏิปทา จ อตฺถิ, อเญฺญสํ นตฺถีติ มญฺญติ, หนฺทสฺสาหํ อมฺหากมฺปิ มคฺคํ กเถมี’’ติฯ ตโต อเจลกปฏิปทํ กเถสิฯ เตนาห – ‘‘เอวํ วุเตฺต อเจโล กสฺสโป ภควนฺตํ เอตทโวจ…เป.… อุทโกโรหนานุโยคมนุยุโตฺต วิหรตี’’ติฯ

ตโปปกฺกมกถาวณฺณนา

๓๙๔. ตตฺถ **ตโปปกฺกมา**ติ ตปารมฺภา, ตปกมฺมานีติ อโตฺถฯ **สามญฺญสงฺขาตา**ติ สมณกมฺมสงฺขาตาฯ **พฺรหฺมญฺญสงฺขาตา**ติ พฺราหฺมณกมฺมสงฺขาตาฯ **อเจลโก**ติ นิโจฺจโล, นโคฺคติ อโตฺถฯ **มุตฺตาจาโร**ติ วิสฏฺฐาจาโร, อุจฺจารกมฺมาทีสุ โลกิยกุลปุตฺตาจาเรน วิรหิโต ฐิตโกว อุจฺจารํ กโรติ, ปสฺสาวํ กโรติ, ขาทติ, ภุญฺชติ จฯ **หตฺถาปเลขโน**ติ หเตฺถ ปิณฺฑมฺหิ ฐิเต ชิวฺหาย หตฺถํ อปลิขติ, อุจฺจารํ วา กตฺวา หตฺถสฺมิเญฺญว ทณฺฑกสญฺญี หุตฺวา หเตฺถน อปลิขติฯ ‘‘ภิกฺขาคหณตฺถํ เอหิ, ภเนฺต’’ติ วุโตฺต น เอตีติ น **เอหิภทฺทนฺติโกฯ** ‘‘เตน หิ ติฏฺฐ, ภเนฺต’’ติ วุโตฺตปิ น ติฏฺฐตีติ **นติฏฺฐภทฺทนฺติโกฯ** ตทุภยมฺปิ กิร โส – ‘‘เอตสฺส วจนํ กตํ ภวิสฺสตี’’ติ น กโรติฯ **อภิหฏ**นฺติ ปุเรตรํ คเหตฺวา อาหฏํ ภิกฺขํ, **อุทฺทิสฺสกต**นฺติ ‘‘อิมํ ตุเมฺห อุทฺทิสฺส กต’’นฺติ เอวํ อาโรจิตํ ภิกฺขํฯ **น นิมนฺตน**นฺติ ‘‘อสุกํ นาม กุลํ วา วีถึ วา คามํ วา ปวิเสยฺยาถา’’ติ เอวํ นิมนฺติตภิกฺขมฺปิ น สาทิยติ, น คณฺหติฯ **น กุมฺภิมุขา**ติ กุมฺภิโต อุทฺธริตฺวา ทิยฺยมานํ ภิกฺขํ น คณฺหติฯ **น กโฬปิมุขา**ติ **กโฬปี**ติ อุกฺขลิ วา ปจฺฉิ วา, ตโตปิ น คณฺหติฯ กสฺมา? กุมฺภิกโฬปิโย มํ นิสฺสาย กฏจฺฉุนา ปหารํ ลภนฺตีติฯ **น เอฬกมนฺตร**นฺติ อุมฺมารํ อนฺตรํ กตฺวา ทิยฺยมานํ น คณฺหติฯ กสฺมา? ‘‘อยํ มํ นิสฺสาย อนฺตรกรณํ ลภตี’’ติฯ ทณฺฑมุสเลสุปิ เอเสว นโยฯ

ทฺวินฺนนฺติ ทฺวีสุ ภุญฺชมาเนสุ เอกสฺมึ อุฏฺฐาย เทเนฺต น คณฺหติฯ กสฺมา? ‘‘เอกสฺส กพฬนฺตราโย โหตี’’ติฯ **น คพฺภินิยา**ติอาทีสุ ปน ‘‘คพฺภินิยา กุจฺฉิยํ ทารโก กิลมติฯ ปายนฺติยา ทารกสฺส ขีรนฺตราโย โหติ, ปุริสนฺตรคตาย รติอนฺตราโย โหตี’’ติ น คณฺหติฯ **สํกิตฺตีสู**ติ สํกิเตฺตตฺวา กตภเตฺตสุ, ทุพฺภิกฺขสมเย กิร อเจลกสาวกา อเจลกานํ อตฺถาย ตโต ตโต ตณฺฑุลาทีนิ สมาทเปตฺวา ภตฺตํ ปจนฺติฯ อุกฺกโฏฺฐ อเจลโก ตโตปิ น ปฏิคฺคณฺหติฯ **น ยตฺถ สา**ติ ยตฺถ สุนโข – ‘‘ปิณฺฑํ ลภิสฺสามี’’ติ อุปฏฺฐิโต โหติ, ตตฺถ ตสฺส อทตฺวา อาหฏํ น คณฺหติฯ กสฺมา? เอตสฺส ปิณฺฑนฺตราโย โหตีติฯ **สณฺฑสณฺฑจารินี**ติ สมูหสมูหจารินี, สเจ หิ อเจลกํ ทิสฺวา – ‘‘อิมสฺส ภิกฺขํ ทสฺสามา’’ติ มนุสฺสา ภตฺตเคหํ ปวิสนฺติ, เตสุ จ ปวิสเนฺตสุ กโฬปิมุขาทีสุ นิลีนา มกฺขิกา อุปฺปติตฺวา สณฺฑสณฺฑา จรนฺติ, ตโต อาหฏํ ภิกฺขํ น คณฺหติฯ กสฺมา? มํ นิสฺสาย มกฺขิกานํ โคจรนฺตราโย ชาโตติฯ

ถุโสทกนฺติ สพฺพสสฺสสมฺภาเรหิ กตํ โสวีรกํฯ เอตฺถ จ สุราปานเมว สาวชฺชํ, อยํ ปน สเพฺพสฺปิ สาวชฺชสญฺญีฯ **เอกาคาริโก**ติ โย เอกสฺมึเยว เคเห ภิกฺขํ ลภิตฺวา นิวตฺตติ ฯ **เอกาโลปิโก**ติ โย เอเกเนว อาโลเปน ยาเปติฯ **ทฺวาคาริกาทีสุ**ปิ เอเสว นโยฯ **เอกิสฺสาปิ ทตฺติยา**ติ เอกาย ทตฺติยาฯ ทตฺติ นาม เอกา ขุทฺทกปาติ โหติ, ยตฺถ อคฺคภิกฺขํ ปกฺขิปิตฺวา ฐเปนฺติฯ **เอกาหิก**นฺติ เอกทิวสนฺตริกํฯ **อทฺธมาสิก**นฺติ อทฺธมาสนฺตริกํฯ **ปริยายภตฺตโภชน**นฺติ วารภตฺตโภชนํ, เอกาหวาเรน ทฺวีหวาเรน สตฺตาหวาเรน อฑฺฒมาสวาเรนาติ เอวํ ทิวสวาเรน อาคตภตฺตโภชนํฯ

๓๙๕. **สากภกฺโข**ติ อลฺลสากภกฺโขฯ **สามากภกฺโข**ติ สามากตณฺฑุลภกฺโขฯ **นีวารา**ทีสุ นีวาโร นาม อรเญฺญ สยํชาตา วีหิชาติฯ **ททฺทุล**นฺติ จมฺมกาเรหิ จมฺมํ ลิขิตฺวา ฉฑฺฑิตกสฏํฯ **หฏํ** วุจฺจติ สิเลโสปิ เสวาโลปิฯ **กณ**นฺติ กุณฺฑกํฯ **อาจาโม**ติ ภตฺตอุกฺขลิกาย ลโคฺคฌามกโอทโน, ตํ ฉฑฺฑิตฏฺฐานโตว คเหตฺวา ขาทติ, ‘‘โอทนกญฺชิย’’นฺติปิ วทนฺติฯ **ปิญฺญากา**ทโย ปากฏา เอวฯ **ปวตฺตผลโภชี**ติ ปติตผลโภชีฯ

๓๙๖. **สาณานี**ติ สาณวากโจฬานิฯ **มสาณานี**ติ มิสฺสกโจฬานิฯ **ฉวทุสฺสานี**ติ มตสรีรโต ฉฑฺฑิตวตฺถานิ, เอรกติณาทีนิ วา คเนฺถตฺวา กตนิวาสนานิฯ **ปํสุกูลานี**ติ ปถวิยํ ฉฑฺฑิ

ตนุตกานิฯ **ติรีฏานี**ติ รุกฺขตจวตฺถานิฯ **อชิน**นฺติ อชินมิคจมฺมํฯ **อชินกฺขิป**นฺติ ตเทว มเชฺฌ ผาลิตกํฯ **กุสจีร**นฺติ กุสติณานิ คเนฺถตฺวา กตจีรํฯ **วากจีรผลกจีเรสุ**ปิ เอเสว นโยฯ **เกสกมฺพล**นฺติ มนุสฺสเกเสหิ กตกมฺพลํฯ ยํ สนฺธาย วุตฺตํ –

> ‘‘เสยฺยถาปิ ภิกฺขเว, ยานิ กานิจิ ตนฺตาวุตานิ วตฺถานิ, เกสกมฺพโล เตสํ ปฏิกิโฏฺฐ อกฺขายติฯ เกสกมฺพโล, ภิกฺขเว, สีเต สีโต, อุเณฺห อุโณฺห อปฺปโคฺฆ จ ทุพฺพโณฺณ จ ทุคฺคโนฺธ ทุกฺขสมฺผโสฺส’’ติฯ

วาฬกมฺพลนฺติ อสฺสวาเลหิ กตกมฺพลํฯ **อุลูกปกฺขิก**นฺติ อุลูกปกฺขานิ คเนฺถตฺวา กตนิวาสนํฯ **อุกฺกุฏิกปฺปธานมนุยุโตฺต**ติ อุกฺกุฏิกวีริยํ อนุยุโตฺต, คจฺฉโนฺตปิ อุกฺกุฏิโกว หุตฺวา อุปฺปติตฺวา อุปฺปติตฺวา คจฺฉติฯ **กณฺฏกาปสฺสยิโก**ติ อยกณฺฏเก วา ปกติกณฺฏเก วา ภูมิยํ โกเฏฺฏตฺวา ตตฺถ จมฺมํ อตฺถริตฺวา ฐานจงฺกมาทีนิ กโรติฯ **เสยฺย**นฺติ สยโนฺตปิ ตเตฺถว เสยฺยํ กเปฺปติฯ **ผลกเสยฺย**นฺติ รุกฺขผลเก เสยฺยํฯ **ถณฺฑิลเสยฺย**นฺติ ถณฺฑิเล อุเจฺจ ภูมิฐาเน เสยฺยํฯ **เอกปสฺสยิโก**ติ เอกปเสฺสเนว สยติฯ **รโชชลฺลธโร**ติ สรีรํ เตเลน มกฺขิตฺวา รชุฏฺฐานฏฺฐาเน ติฏฺฐติ, อถสฺส สรีเร รโชชลฺลํ ลคฺคติ, ตํ ธาเรติฯ **ยถาสนฺถติโก**ติ ลทฺธํ อาสนํ อโกเปตฺวา ยเทว ลภติ, ตเตฺถว นิสีทนสีโลฯ **เวกฏิโก**ติ วิกฏขาทนสีโลฯ **วิกฏ**นฺติ คูถํ วุจฺจติฯ **อปานโก**ติ ปฏิกฺขิตฺตสีตุทกปาโนฯ สายํ ตติยมสฺสาติ **สายตติยกํ**ฯ ปาโต, มชฺฌนฺหิเก, สายนฺติ ทิวสสฺส ติกฺขตฺตุํ ปาปํ ปวาเหสฺสามีติ **อุทโกโรหนานุโยคํ อนุยุโตฺต วิหรตี**ติฯ

ตโปปกฺกมนิรตฺถกตาวณฺณนา

๓๙๗. อถ ภควา สีลสมฺปทาทีหิ วินา เตสํ ตโปปกฺกมานํ นิรตฺถกตํ ทเสฺสโนฺต – ‘‘อเจลโก เจปิ กสฺสป โหตี’’ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อารกา วา**ติ ทูเรเยวฯ **อเวร**นฺติ โทสเวรวิรหิตํฯ **อพฺยาปชฺช**นฺติ โทมนสฺสพฺยาปชฺชรหิตํฯ

๓๙๘. **ทุกฺกรํ, โภ โคตมา**ติ อิทํ กสฺสโป ‘‘มยํ ปุเพฺพ เอตฺตกมตฺตํ สามญฺญญฺจ พฺรหฺมญฺญญฺจาติ วิจราม, ตุเมฺห ปน อญฺญํเยว สามญฺญญฺจ พฺรหฺมญฺญญฺจ วทถา’’ติ ทีเปโนฺต อาหฯ **ปกติ โข เอสา**ติ ปกติกถา เอสาฯ **อิมาย จ, กสฺสป, มตฺตายา**ติ ‘‘กสฺสป ยทิ อิมินา ปมาเณน เอวํ ปริตฺตเกน ปฏิปตฺติกฺกเมน สามญฺญํ วา พฺรหฺมญฺญํ วา ทุกฺกรํ สุทุกฺกรํ นาม อภวิสฺส, ตโต เนตํ อภวิสฺส กลฺลํ วจนาย ทุกฺกรํ สามญฺญ’’นฺติ อยเมตฺถ ปทสมฺพเนฺธน สทฺธิํ อโตฺถฯ เอเตน นเยน สพฺพตฺถ ปทสมฺพโนฺธ เวทิตโพฺพฯ

๓๙๙. **ทุชฺชาโน**ติ อิทมฺปิ โส ‘‘มยํ ปุเพฺพ เอตฺตเกน สมโณ วา พฺราหฺมโณ วา โหตีติ วิจราม, ตุเมฺห ปน อญฺญถา วทถา’’ติ อิทํ สนฺธายาหฯ อถสฺส ภควา ตํ ปกติวาทํ ปฏิกฺขิปิตฺวา สภาวโตว ทุชฺชานภาวํ อาวิกโรโนฺต ปุนปิ – ‘‘ปกติ โข’’ติอาทิมาหฯ ตตฺราปิ วุตฺตนเยเนว ปทสมฺพนฺธํ กตฺวา อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

สีลสมาธิปญฺญาสมฺปทาวณฺณนา

๔๐๐-๔๐๑. **กตมา ปน สา, โภ โคตมา**ติ กสฺมา ปุจฺฉติฯ อยํ กิร ปณฺฑิโต ภควโต กเถนฺตเสฺสว กถํ อุคฺคเหสิ, อถ อตฺตโน ปฏิปตฺติยา นิรตฺถกตํ วิทิตฺวา สมโณ โคตโม – ‘‘ตสฺส ‘จายํ สีลสมฺปทา, จิตฺตสมฺปทา, ปญฺญาสมฺปทา อภาวิตา โหติ อสจฺฉิกตา, อถ โข โส อารกาว สามญฺญา’ติอาทิมาหฯ หนฺท ทานิ นํ ตา สมฺปตฺติโย ปุจฺฉามี’’ติ สีลสมฺปทาทิวิชาน

นตฺถํ ปุจฺฉติฯ อถสฺส ภควา พุทฺธุปฺปาทํ ทเสฺสตฺวา ตนฺติธมฺมํ กเถโนฺต ตา สมฺปตฺติโย ทเสฺสตุํ – ‘‘อิธ กสฺสปา’’ติอาทิมาหฯ **อิมาย จ กสฺสป สีลสมฺปทายา**ติ อิทํ อรหตฺตผลเมว สนฺธาย วุตฺตํฯ อรหตฺตผลปริโยสานญฺหิ ภควโต สาสนํฯ ตสฺมา อรหตฺตผลสมฺปยุตฺตาหิ สีลจิตฺตปญฺญาสมฺปทาหิ อญฺญา อุตฺตริตรา วา ปณีตตรา วา สีลาทิสมฺปทา นตฺถีติ อาหฯ

สีหนาทกถาวณฺณนา

๔๐๒. เอวญฺจ ปน วตฺวา อิทานิ อนุตฺตรํ มหาสีหนาทํ นทโนฺต – ‘‘สนฺติ กสฺสป เอเก สมณพฺราหฺมณา’’ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อริย**นฺติ นิรุปกฺกิเลสํ ปรมวิสุทฺธํฯ **ปรม**นฺติ อุตฺตมํ, ปญฺจ สีลานิ หิอาทิํ กตฺวา ยาว ปาติโมกฺขสํวรสีลา สีลเมว, โลกุตฺตรมคฺคผลสมฺปยุตฺตํ ปน ปรมสีลํ นามฯ **นาหํ ตตฺถา**ติ ตตฺถ สีเลปิ ปรมสีเลปิ อหํ อตฺตโน สมสมํ มม สีลสเมน สีเลน มยา สมํ ปุคฺคลํ น ปสฺสามีติ อโตฺถฯ **อหเมว ตตฺถ ภิโยฺย**ติ อหเมว ตสฺมิํ สีเล อุตฺตโมฯ กตมสฺมิํ? **ยทิทํ อธิสีล**นฺติ ยํ เอตํ อุตฺตมํ สีลนฺติ อโตฺถฯ อิติ อิมํ ปฐมํ สีหนาทํ นทติฯ

ตโปชิคุจฺฉวาทาติ เย ตโปชิคุจฺฉํ วทนฺติฯ ตตฺถ ตปตีติ ตโป, กิเลสสนฺตาปกวีริยเสฺสตํ นามํ, ตเทว เต กิเลเส ชิคุจฺฉตีติ ชิคุจฺฉาฯ **อริยา ปรมา**ติ เอตฺถ นิโทฺทสตฺตา อริยา, อฎฺฐอารมฺภวตฺถุวเสนปิ อุปฺปนฺนา วิปสฺสนาวีริยสงฺขาตา ตโปชิคุจฺฉา ตโปชิคุจฺฉาว, มคฺคผลสมฺปยุตฺตา ปรมา นามฯ **อธิเชคุจฺฉ**นฺติ อิธ ชิคุจฺฉภาโว เชคุจฺฉํ, อุตฺตมํ เชคุจฺฉํ อธิเชคุจฺฉํ, ตสฺมา ยทิทํ อธิเชคุจฺฉํ, ตตฺถ อหเมว ภิโยฺยติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ ปญฺญาธิกาเรปิ กมฺมสฺสกตาปญฺญา จ วิปสฺสนาปญฺญา จ ปญฺญา นาม, มคฺคผลสมฺปยุตฺตา ปรมา ปญฺญา นามฯ **อธิปญฺญ**นฺติ เอตฺถ ลิงฺควิปลฺลาโส เวทิตโพฺพ, อยํ ปเนตฺถโตฺถ – ยายํ อธิปญฺญา นาม อหเมว ตตฺถ ภิโยฺยติ วิมุตฺตาธิกาเร ตทงฺควิกฺขมฺภนวิมุตฺติโย วิมุตฺติ นาม, สมุเจฺฉทปฎิปสฺสทฺธินิสฺสรณวิมุตฺติโย ปน ปรมา วิมุตฺตีติ เวทิตพฺพาฯ อิธาปิ จ **ยทิทํ อธิวิมุตฺตี**ติ ยา อยํ อธิวิมุตฺติ, อหเมว ตตฺถ ภิโยฺยติ อโตฺถฯ

๔๐๓. **สุญฺญาคาเร**ติ สุเญฺญ ฆเร, เอกโกว นิสีทิตฺวาติ อธิปฺปาโยฯ **ปริสาสุ จา**ติ อฎฺฐสุ ปริสาสุฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ –

> ‘‘จตฺตาริมานิ, สาริปุตฺต, ตถาคตสฺส เวสารชฺชานิฯ เยหิ เวสารเชฺชหิ สมนฺนาคโต ตถาคโต อาสภํ ฐานํ ปฎิชานาติ, ปริสาสุ สีหนาทํ นทตี’’ติ (ม. นิ. ๑.๑๕๐) สุตฺตํ วิตฺถาเรตพฺพํฯ

ปญฺหญฺจ นํ ปุจฺฉนฺตีติ ปณฺฑิตา เทวมนุสฺสา นํ ปญฺหํ อภิสงฺขริตฺวา ปุจฺฉนฺติฯ **พฺยากโรตี**ติ ตงฺขณเญฺญว วิสฺสเชฺชสิฯ **จิตฺตํ อาราเธตี**ติ ปญฺหาวิสฺสชฺชเนน มหาชนสฺส จิตฺตํ ปริโตเสติเยวฯ **โน จ โข โสตพฺพํ มญฺญนฺตี**ติ จิตฺตํ อาราเธตฺวา กเถนฺตสฺสปิสฺส วจนํ ปเร โสตพฺพํ น มญฺญนฺตีติ, เอวญฺจ วเทยฺยนฺติ อโตฺถฯ **โสตพฺพญฺจสฺส มญฺญนฺตี**ติ เทวาปิ มนุสฺสาปิ มหเนฺตเนว อุสฺสาเหน โสตพฺพํ มญฺญนฺติฯ **ปสีทนฺตี**ติ สุปสนฺนา กลฺลจิตฺตา มุทุจิตฺตา โหนฺติฯ **ปสนฺนาการํ กโรนฺตี**ติ น มุทฺธปฺปสนฺนาว โหนฺติ, ปณีตานิ จีวราทีนิ เวฬุวนวิหาราทโย จ มหาวิหาเร ปริจฺจชนฺตา ปสนฺนาการํ กโรนฺติฯ **ตถตฺตายา**ติ ยํ โส ธมฺมํ เทเสติ ตถาภาวาย, ธมฺมานุธมฺมปฎิปตฺติปูรณตฺถาย ปฎิปชฺชนฺตีติ อโตฺถฯ **ตถตฺตาย จ ปฎิปชฺชนฺตี**ติ ตถภาวาย ปฎิปชฺชนฺติ, ตสฺส หิ ภควโต ธมฺมํ สุตฺวา เกจิ สรเณสุ เกจิ ปญฺจสุ สีเลสุ ปติฎฺฐหนฺติ, อปเร นิกฺขมิตฺวา ปพฺพชนฺติฯ **ปฎิปนฺนา จ อาราเธนฺตี**ติ ตญฺจ ปน ปฎิปทํ ปฎิปนฺนา ปูเร

ตุํ สโกฺกนฺติ, สพฺพาการเรน ปน ปูเรนฺติ, ปฏิปตฺติปูรเณน ตสฺส โภโต โคตมสฺส จิตฺตํ อาราเธนฺตีติ วตฺตพฺพาฯ

อิมสฺมึ ปโนกาเส ฐตฺวา สีหนาทา สโมธาเนตพฺพาฯ เอกจฺจํ ตปสฺสึ นิรเย นิพฺพตฺตํ ปสฺสามีติ หิ ภควโต เอโก สีหนาโทฯ อปรํ สเคฺค นิพฺพตฺตํ ปสฺสามีติ เอโกฯ อกุสลธมฺมปฺปหาเน อหเมว เสโฏฺฐติ เอโกฯ กุสลธมฺมสมาทาเนปิ อหเมว เสโฏฺฐติ เอโกฯ อกุสลธมฺมปฺปหาเน มยฺหเมว สาวกสโงฺฆ เสโฏฺฐติ เอโกฯ กุสลธมฺมสมาทาเนปิ มยฺหํเยว สาวกสโงฺฆ เสโฏฺฐติ เอโกฯ สีเลน มยฺหํ สทิโส นตฺถีติ เอโกฯ วีริเยน มยฺหํ สทิโส นตฺถีติ เอโกฯ ปญฺญาย…เป.… วิมุตฺติยา…เป.… สีหนาทํ นทโนฺต ปริสมเชฺฌ นิสีทิตฺวา นทามีติ เอโกฯ วิสารโท หุตฺวา นทามีติ เอโกฯ ปญฺหํ มํ ปุจฺฉนฺตีติ เอโกฯ ปญฺหํ ปุโฏฺฐ วิสฺสเชฺชมีติ เอโกฯ วิสฺสชฺชเนน ปรสฺส จิตฺตํ อาราเธมีติ เอโกฯ สุตฺวา โสตพฺพํ มญฺญนฺตีติ เอโกฯ สุตฺวา เม ปสีทนฺตีติ เอโกฯ ปสนฺนาการํ กโรนฺตีติ เอโกฯ ยํ ปฏิปตฺตึ เทเสมิ, ตตฺถตฺตาย ปฏิปชฺชนฺตีติ เอโกฯ ปฏิปนฺนา จ มํ อาราเธนฺตีติ เอโกฯ อิติ ปุริมานํ ทสนฺนํ เอเกกสฺส – ‘‘ปริสาสุ จ นทตี’’ติ อาทโย ทส ทส ปริวาราฯ เอวํ เต ทส ปุริมานํ ทสนฺนํ ปริวารวเสน สตํ ปุริมา จ ทสาติ ทสาธิกํ สีหนาทสตํ โหติฯ อิโต อญฺญสฺมึ ปน สุเตฺต เอตฺตกา สีหนาทา ทุลฺลภา, เตนิทํ สุตฺตํ มหาสีหนาทนฺติ วุจฺจติฯ อิติ ภควา ‘‘สีหนาทํ โข สมโณ โคตโม นทติ, ตญฺจ โข สุญฺญาคาเร นทตี’’ติ เอวํ วาทานุ วาทํ ปฏิเสเธตฺวา อิทานิ ปริสติ นทิตปุพฺพํ สีหนาทํ ทเสฺสโนฺต ‘‘เอกมิทาห’’นฺติอาทิมาหฯ

ติตฺถิยปริวาสกถาวณฺณนา

๔๐๔. ตตฺถ **ตตฺร มํ อญฺญตโร ตปพฺรหฺมจารี**ติ ตตฺร ราชคเห คิชฺฌกูเฏ ปพฺพเต วิหรนฺตํ มํ อญฺญตโร ตปพฺรหฺมจารี นิโคฺรโธ นาม ปริพฺพาชโก ฯ **อธิเชคุเจฺฉ**ติ วีริเยน ปาปชิคุจฺฉนาธิกาเร ปญฺหํ ปุจฺฉิฯ อิทํ ยํ ตํ ภควา คิชฺฌกูเฏ มหาวิหาเร นิสิโนฺน อุทุมฺพริกาย เทวิยา อุยฺยาเน นิสินฺนสฺส นิโคฺรธสฺส จ ปริพฺพาชกสฺส สนฺธานสฺส จ อุปาสกสฺส ทิพฺพาย โสตธาตุยา กถาสลฺลาปํ สุตฺวา อากาเสนาคนฺตฺวา เตสํ สนฺติเก ปญฺญเตฺต อาสเน นิสีทิตฺวา นิโคฺรเธน อธิเชคุเจฺฉ ปุฏฺฐปญฺหํ วิสฺสเชฺชสิ, ตํ สนฺธาย วุตฺตํฯ **ปรํ วิย มตฺตายา**ติ ปรมาย มตฺตาย, อติมหเนฺตเนว ปมาเณนาติ อโตฺถฯ **โก หิ, ภเนฺต**ติ ฐเปตฺวา อนฺธพาลํ ทิฏฺฐิคติกํ อโญฺญ ปณฺฑิตชาติโก ‘‘โก นาม ภควโต ธมฺมํ สุตฺวา น อตฺตมโน อสฺสา’’ติ วทติฯ **ลเภยฺยาหนฺ**ติ อิทํ โส – ‘‘จิรํ วต เม อนิยฺยานิกปเกฺข โยเชตฺวา อตฺตา กิลมิโต, ‘สุกฺขนทีตีเร นฺหายิสฺสามี’ติ สมฺปริวเตฺตเนฺตน วิย ถุเส โกเฏฺฏเนฺตน วิย น โกจิ อโตฺถ นิปฺผาทิโตฯ หนฺทาหํ อตฺตานํ โยเค โยเชสฺสามี’’ติ จิเนฺตตฺวา อาหฯ อถ ภควา โย อเนน ขนฺธเก ติตฺถิยปริวาโส ปญฺญโตฺต, โย อญฺญติตฺถิยปุโพฺพ สามเณรภูมิยํ ฐิโต – ‘‘อหํ ภเนฺต, อิตฺถนฺนาโม อญฺญติตฺถิยปุโพฺพ อิมสฺมึ ธมฺมวินเย อากงฺขามิ อุปสมฺปทํ, สฺวาหํ, ภเนฺต, สํฆํ จตฺตาโร มาเส ปริวาสํ ยาจามี’’ติอาทินา (มหาว. ๘๖) นเยน สมาทิยิตฺวา ปริวสติ, ตํ สนฺธาย – ‘‘โย โข, กสฺสป, อญฺญติตฺถิยปุโพฺพ’’ติอาทิมาหฯ

๔๐๕. ตตฺถ **ปพฺพชฺชนฺ**ติ วจนสิลิฏฺฐตาวเสเนว วุตฺตํ, อปริวสิตฺวาเยว หิ ปพฺพชฺชํ ลภติฯ อุปสมฺปทตฺถิเกน ปน นาติกาเลน คามปฺปเวสนาทีนิ อฏฺฐ วตฺตานิ ปูเรเนฺตน ปริวสิตพฺพํฯ **อารทฺธจิตฺตา**ติ อฏฺฐวตฺตปูรเณน ตุฏฺฐจิตฺตา, อยเมตฺถ สเงฺขปโตฺถฯ วิตฺถารโต ปเนส ติตฺถิยปริวาโส สมนฺตปาสาทิกาย **วินยฏฺฐกถายํ** ปพฺพชฺชขนฺธกวณฺณนาย วุตฺตนเยน เวทิตโพฺพฯ **อปิ จ เมตฺถา**ติ อปิ จ เม เอตฺถฯ **ปุคฺคลเวมตฺตตา วิทิตา**ติ ปุคฺคลนานตฺตํ วิทิตํฯ

‘‘อยํ ปุคฺคโล ปริวาสารโห, อยํ น ปริวาสารโห’’ติ อิทํ มยฺหํ ปากฏนฺติ ทเสฺสติฯ ตโต กสฺสโป จินฺเตสิ – ‘‘อโห อจฺฉริยํ พุทฺธสาสนํ, ยตฺถ เอวํ ฆํสิตฺวา โกเฏฺฏตฺวา ยุตฺตเมว คณฺหนฺติ, อยุตฺตํ ฉเฑฺฑนฺตี’’ติ, ตโต สุฏฺฐุตรํ ปพฺพชฺชาย สญฺชาตุสฺสาโห – ‘‘สเจ ภเนฺต’’ติอาทิมาหฯ

อถ โข ภควา ตสฺส ติพฺพจฺฉนฺทตํ วิทิตฺวา – ‘‘น กสฺสโป ปริวาสํ อรหตี’’ติ อญฺญตรํ ภิกฺขุํ อามเนฺตสิ – ‘‘คจฺฉ ภิกฺขุ กสฺสปํ นฺหาเปตฺวา ปพฺพาเชตฺวา อาเนหี’’ติฯ โส ตถา กตฺวา ตํ ปพฺพาเชตฺวา ภควโต สนฺติกํ อาคมาสิฯ ภควา ตํ คณมเชฺฌ นิสีทาเปตฺวา อุปสมฺปาเทสิฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘อลตฺถ โข อเจโล กสฺสโป ภควโต สนฺติเก ปพฺพชฺชํ, อลตฺถ อุปสมฺปท’’นฺติฯ **อจิรูปสมฺปโนฺน**ติ อุปสมฺปโนฺน หุตฺวา นจิรเมวฯ **วูปกโฎฺฐ**ติ วตฺถุกามกิเลสกาเมหิ กาเยน เจว จิเตฺตน จ วูปกโฎฺฐฯ **อปฺปมโตฺต**ติ กมฺมฎฺฐาเน สตึ อวิชหโนฺตฯ **อาตาปี**ติ กายิกเจตสิกสงฺขาเตน วีริยาตาเปน อาตาปีฯ **ปหิตโตฺต**ติ กาเย จ ชีวิเต จ อนเปกฺขตาย เปสิตจิโตฺต วิสฺสฎฺฐอตฺตภาโวฯ **ยสฺสตฺถายา**ติ ยสฺส อตฺถายฯ **กุลปุตฺตา**ติ อาจารกุลปุตฺตาฯ **สมฺมเทว**ติ เหตุนาว การเณเนวฯ **ตทนุตฺตร**นฺติ ตํ อนุตฺตรํฯ **พฺรหฺมจริยปริโยสาน**นฺติ มคฺคพฺรหฺมจริยสฺส ปริโยสานภูตํ อรหตฺตผลํฯ ตสฺส หิ อตฺถาย กุลปุตฺตา ปพฺพชนฺติฯ **ทิเฎฺฐว ธเมฺม**ติ อิมสฺมิํเยว อตฺตภาเวฯ **สยํ อภิญฺญา สจฺฉิกตฺวา**ติ อตฺตนาเยว ปญฺญาย ปจฺจกฺขํ กตฺวา, อปรปฺปจฺจยํ กตฺวาติ อโตฺถฯ **อุปสมฺปชฺช วิหาสี**ติ ปาปุณิตฺวา สมฺปาเทตฺวา วิหาสิ, เอวํ วิหรโนฺต **จ ขีณา ชาติ…เป…. อพฺภญฺญาสี**ติฯ

เอวมสฺส ปจฺจเวกฺขณภูมิํ ทเสฺสตฺวา อรหตฺตนิกูเฎน เทสนํ นิฎฺฐาเปตุํ ‘‘อญฺญตโร โข ปนายสฺมา กสฺสโป อรหตํ อโหสี’’ติ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อญฺญตโร**ติ เอโกฯ **อรหต**นฺติ อรหนฺตานํ, ภควโต สาวกานํ อรหนฺตานํ อพฺภนฺตโร อโหสีติ อยเมตฺถ อธิปฺปาโยฯ ยํ ยํ ปน อนฺตรนฺตรา น วุตฺตํ, ตํ ตํ ตตฺถ ตตฺถ วุตฺตตฺตา ปากฏเมวาติฯ

อิติ สุมงฺคลวิลาสินิยา ทีฆนิกายฎฺฐกถายํ

มหาสีหนาทสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๙. โปฏฺฐปาทสุตฺตวณฺณนา

โปฏฺฐปาทปริพฺพาชกวตฺถุวณฺณนา

๔๐๖. เอวํ เม สุตฺตํ…เป…. สาวตฺถิยนฺติ โปฏฺฐปาทสุตฺตํฯ ตตฺรายํ อปุพฺพปทวณฺณนาฯ **สาวตฺถิยํ วิหรติ เชตวเน อนาถปิณฺฑิกสฺส อาราเม**ติ สาวตฺถึ อุปนิสฺสาย โย เชตสฺส กุมารสฺส วเน อนาถปิณฺฑิเกน คหปตินา อาราโม การิโต, ตตฺถ วิหรติฯ **โปฏฺฐปาโท ปริพฺพาชโก**ติ นาเมน โปฏฺฐปาโท นาม ฉนฺนปริพฺพาชโกฯ โส กิร คิหิกาเล พฺราหฺมณมหาสาโล กาเมสุอาทีนวํ ทิสฺวา จตฺตาลีสโกฏิปริมาณํ โภคกฺขนฺธํ ปหาย ปพฺพชิตฺวา ติตฺถิยานํ คณาจริโย ชาโตฯ สมยํ ปวทนฺติ เอตฺถาติ **สมยปฺปวาทโก,** ตสฺมิํ กิร ฐาเน จงฺกีตารุกฺขโปกฺขรสาติปฺปภุตโย พฺราหฺมณา นิคณฺฐอเจลกปริพฺพาชกาทโย จ ปพฺพชิตา สนฺนิปติตฺวา อตฺตโน อตฺตโน สมยํ วทนฺติ กเถนฺติ ทีเปนฺติ, ตสฺมา โส อาราโม **สมยปฺปวาทโก**ติ วุจฺจติฯ เสฺวว จ ตินฺทุกาจีรสงฺขาตาย ติมฺพรูรุกฺขปนฺติยา ปริกฺขิตฺตตฺตา **ตินฺทุกาจีโร**ฯ ยสฺมา ปเนตฺถ ปฐมํ เอกาว สาลา อโหสิ, ปจฺฉา มหาปุญฺญํ ปริพฺพาชกํ นิสฺสาย พหู สาลา กตาฯ ตสฺมา ตเมว เอกํ สาลํ อุปาทาย ลทฺธนามวเสน **เอกสาลโก**ติ วุจฺจติฯ มลฺลิกาย ปน ปเสนทิรโญฺญ เทวิยา อุยฺยานภูโต โส ปุปฺผผลสมฺปนฺโน อาราโมติ กตฺวา **มลฺลิกาย อาราโม**ติ สงฺขฺยํ คโตฯ ตสฺมิํ สมยปฺปวาทเก ตินฺทุกาจีเร เอกสาลเก มลฺลิกาย อาราเมฯ

ปฏิวสตีติ นิวาสผาสุตาย วสติฯ อเถกทิวสํ ภควา ปจฺจูสสมเย สพฺพญฺญุตญฺญาณํ ปตฺถริตฺวา โลกํ ปริคฺคณฺหนฺโต ญาณชาลสฺส อนฺโตคตํ ปริพฺพาชกํ ทิสฺวา – ''อยํ โปฏฺฐปาโท มยฺหํ ญาณชาเล ปญฺญายติ, กินฺนุ โข ภวิสฺสตี''ติ อุปปริกฺขนฺโต อทฺทส – ''อหํ อชฺช ตตฺถ คมิสฺสามิ, อถ มํ โปฏฺฐปาโท นิโรธญฺจ นิโรธวุฏฺฐานญฺจ ปุจฺฉิสฺสติ, ตสฺสาหํ สพฺพพุทฺธานํ ญาเณน สํสนฺทิตฺวา ตทุภยํ กเถสฺสามิ, อถ โส กติปาหจฺจเยน จิตฺตํ หตฺถิสาริปุตฺตํ คเหตฺวา มม สนฺติกํ อาคมิสฺสติ, เตสมหํ ธมฺมํ เทเสสฺสามิ, เทสนาวสาเน โปฏฺฐปาโท มํ สรณํ คมิสฺสติ, จิโตฺต หตฺถิสาริปุโตฺต มม สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิสฺสตี''ติฯ ตโต ปาโตว สรีรปฏิชคฺคนํ กตฺวา สุรตฺตทุปฏฺฏํ นิวาเสตฺวา วิชฺชุลตาสทิสํ กายพนฺธนํ พนฺธิตฺวา ยุคนฺธรปพฺพตํ ปริกฺขิปิตฺวา ฐิตมหาเมฆํ วิย เมฆวณฺณํ ปํสุกูลํ เอกํสวรคตํ กตฺวา ปจฺจคฺฆํ เสลมยปตฺตํ วามอํสกูเฏ ลเคฺคตฺวา สาวตฺถึ ปิณฺฑาย ปวิสิสฺสามีติ สีโห วิย หิมวนฺตปาทา วิหารา นิกฺขมิฯ อิมมตฺถํ สนฺธาย – ''อถ โข ภควา''ติอาทิ วุตฺตํฯ

๔๐๗. เอตทโหสีติ นครทฺวารสมีปํ คนฺตฺวา อตฺตโน รุจิวเสน สูริยํ โอโลเกตฺวา อติปฺปคภาวเมว ทิสฺวา เอตํ อโหสิฯ **ยํนูนาห**นฺติ สํสยปริทีปโน วิย นิปาโต, พุทฺธานญฺจ สํสโย นาม นตฺถิ – ''อิทํ กริสฺสาม, อิทํ น กริสฺสาม, อิมสฺส ธมฺมํ เทเสสฺสาม, อิมสฺส น เทเสสฺสามา''ติ เอวํ ปริวิตกฺกปุพฺพภาโค ปเนส สพฺพพุทฺธานํ ลพฺภติฯ เตนาห – ''ยํนูนาห''นฺติ, ยทิ ปนาหนฺติ อโตฺถฯ

๔๐๘. อุนฺนาทินิยาติ อุจฺจํ นทมานาย, เอวํ นทมานาย จสฺสา อุทฺธํ คมนวเสน อุโจฺจ, ทิสาสุ ปตฺถฏวเสน มหา สโทฺทติ อุจฺจาสทฺทมหาสทฺทาย, เตสญฺหิ ปริพฺพาชกานํ ปาโตว วุฏฺฐาย กตฺตพฺพํ นาม เจติยวตฺตํ วา โพธิวตฺตํ วา อาจริยุปชฺฌายวตฺตํ วา โยนิโส มนสิกาโร วา นตฺถิฯ เตน เต ปาโตว วุฏฺฐาย พาลาตเป นิสินฺนา – ''อิมสฺส หโตฺถ โสภโน, อิมสฺส ปาโท''ติ เอวํ อญฺญมญฺญสฺส หตฺถปาทาทีนิ วา อารพฺภ, อิตฺถิปุริสทารกทาริกาทีนํ วเณฺณ วา, อญฺญํ วา กามสฺสาทภวสฺสาทาทิวตฺถุํ อารพฺภ กถํ สมุฏฺฐาเปตฺวา อนุปุเพฺพน ราชกถาทิ

อเนกวิธํ ติรจฺฉานกถํ กเถนฺติฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘อุนฺนาทินิยา อุจฺจาสทฺทมหาสทฺทาย อเนกวิหิตํ ติรจฺฉานกถํ กเถนฺติยา’’ติฯ

ตโต โปฏฺฐปาโท ปริพฺพาชโก เต ปริพฺพาชเก โอโลเกตฺวา – ‘‘อิเม ปริพฺพาชกา อติวิย อญฺญมญฺญํ อคารวา, มยญฺจ สมณสฺส โคตมสฺส ปาตุภาวโต ปฏฺฐาย สูริยุคฺคมเน ขโชฺชปนกูปมา ชาตา, ลาภสกฺกาโรปิ โน ปริหีโนฯ สเจ ปนิมํ ฐานํ สมโณ โคตโม วา โคตมสฺส สาวโก วา คิหี อุปฏฺฐาโก วา ตสฺส อาคเจฺฉยฺย , อติวิย ลชฺชนียํ ภวิสฺสติ, ปริสโทโส โข ปน ปริสเชฏฺฐกเสฺสว อุปริ อาโรหตี’’ติ อิโตจิโต จ วิโลเกโนฺต ภควนฺตํ อทฺทสฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘อทฺทสา โข โปฏฺฐปาโท ปริพฺพาชโก…เป.… ตุณฺหี อเหสุ’’นฺติฯ

๔๐๙. ตตฺถ **สณฺฐเปสี**ติ สิกฺขาเปสิ, วชฺชมสฺสา ปฏิจฺฉาเทสิฯ ยถา สุสณฺฐิตา โหติ, ตถา นํ ฐเปสิฯ ยถา นาม ปริสมชฺฌํ ปวิสโนฺต ปุริโส วชฺชปฏิจฺฉาทนตฺถํ นิวาสนํ สณฺฐเปติ, ปารุปนํ สณฺฐเปติ, รโชกิณฺณฏฺฐานํ ปุญฺฉติ; เอวมสฺสา วชฺชปฏิจฺฉาทนตฺถํ – ‘‘อปฺปสทฺทา โภโนฺต’’ติ สิกฺขาเปโนฺต ยถา สุสณฺฐิตา โหติ, ตถา นํ ฐเปสีติ อโตฺถฯ **อปฺปสทฺทกาโม**ติ อปฺปสทฺทํ อิจฺฉติ, เอโก นิสีทติ, เอโก ติฏฺฐติ, น คณสงฺคณิกาย ยาเปติฯ **อุปสงฺกมิตพฺพํ มเญฺญยฺยา**ติ อิธาคนฺตพฺพํ มเญฺญยฺยฯ กสฺมา ปเนส ภควโต อุปสงฺกมนํ ปจฺจาสีสตีติ? อตฺตโน วุทฺธิํ ปตฺถยมาโนฯ ปริพฺพาชกา กิร พุเทฺธสุ วา พุทฺธสาวเกสุ วา อตฺตโน สนฺติกํ อาคเตสุ – ‘‘อชฺช อมฺหากํ สนฺติกํ สมโณ โคตโม อาคโต , สาริปุโตฺต อาคโต, น โข ปน เต ยสฺส วา ตสฺส วา สนฺติกํ คจฺฉนฺติ, ปสฺสถ อมฺหากํ อุตฺตมภาว’’นฺติ อตฺตโน อุปฏฺฐากานํ สนฺติเก อตฺตานํ อุกฺขิปนฺติ, อุเจฺจ ฐาเน ฐเปนฺติ, ภควโตปิ อุปฏฺฐาเก คณฺหิตุํ วายมนฺติฯ เต กิร ภควโต อุปฏฺฐาเก ทิสฺวา เอวํ วทนฺติ – ‘‘ตุมฺหากํ สตฺถา ภวํ โคตโมปิ โคตมสาวกาปิ อมฺหากํ สนฺติกํ อาคจฺฉนฺติ, มยํ อญฺญมญฺญํ สมคฺคาฯ ตุเมฺห ปน อเมฺห อกฺขีหิปิ ปสฺสิตุํ น อิจฺฉถ, สามีจิกมฺมํ น กโรถ, กิํ โว อเมฺหหิ อปรทฺธ’’นฺติฯ อเถกเจฺจ มนุสฺสา – ‘‘พุทฺธาปิ เอเตสํ สนฺติกํ คจฺฉนฺติ กิํ อมฺหาก’’นฺติ ตโต ปฏฺฐาย เต ทิสฺวา นปฺปมชฺชนฺติฯ **ตุณฺหี อเหสุ**นฺติ โปฏฺฐปาทํ ปริวาเรตฺวา นิสฺสทฺทา นิสีทิํสุฯ

๔๑๐. **สฺวาคตํ, ภเนฺต**ติ สุฏฺฐุ อาคมนํ, ภเนฺต, ภควโต; ภควติ หิ โน อาคเต อานโนฺท โหติ, คเต โสโกติ ทีเปติฯ **จิรสฺสํ โข, ภเนฺต**ติ กสฺมา อาห? กิํ ภควา ปุเพฺพปิ ตตฺถ คตปุโพฺพติ, น คตปุโพฺพฯ มนุสฺสานํ ปน – ‘‘กุหิํ คจฺฉนฺตา, กุโต อาคตตฺถ, กิํ มคฺคมูฬฺหตฺถ, จิรสฺสํ อาคตตฺถา’’ติ เอวมาทโย ปิยสมุทาจารา โหนฺติ, ตสฺมา เอวมาหฯ เอวญฺจ ปน วตฺวา น มานถโทฺธ หุตฺวา นิสีทิ, อุฏฺฐายาสนา ภควโต ปจฺจุคฺคมนมกาสิฯ ภควนฺตญฺหิ อุปคตํ ทิสฺวา อาสเนน อนิมเนฺตโนฺต วา อปจิติํ อกโรโนฺต วา ทุลฺลโภฯ กสฺมา? อุจฺจากุลีนตายฯ อยมฺปิ ปริพฺพาชโก อตฺตโน นิสินฺนาสนํ ปโปฺผเฏตฺวา ภควนฺตํ อาสเนน นิมเนฺตโนฺต – ‘‘นิสีทตุ, ภเนฺต, ภควา อิทมาสนํ ปญฺญตฺต’’นฺติ อาหฯ **อนฺตรากถา วิปฺปกตา**ติ นิสินฺนานํ โว อาทิโต ปฏฺฐาย ยาว มมาคมนํ, เอตสฺมิํ อนฺตเร กา นาม กถา วิปฺปกตา, มมาคมนปจฺจยา กตมา กถา ปริยนฺตํ น คตา, วทถ, ยาว นํ ปริยนฺตํ เนตฺวา เทมีติ สพฺพญฺญุปวารณํ ปวาเรสิฯ อถ ปริพฺพาชโก – ‘‘นิรตฺถกกถา เอสา นิสฺสารา วฏฺฏสนฺนิสฺสิตา, น ตุมฺหากํ ปุรโต วตฺตพฺพตํ อรหตี’’ติ ทีเปโนฺต ‘‘ติฏฺฐเตสา , ภเนฺต’’ติอาทิมาหฯ

อภิสญฺญานิโรธกถาวณฺณนา

๔๑๑. **ติฏฺฐเตสา** , **ภเนฺต**ติ สเจ ภควา โสตุกาโม ภวิสฺสติ, ปจฺฉาเปสา กถา น ทุลฺลภา ภวิสฺสติ, อมฺหากํ ปนิมาย กถาย อโตฺถ นตฺถิฯ ภควโต ปนาคมนํ ลภิตฺวา มยํ อญฺญเทว สุ

การณํ ปุจฺฉามาติ ทีเปติฯ ตโต ตํ ปุจฺฉนฺโต – ‘‘ปุริมานิ, ภนฺเต’’ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **โกตูหลสาลายนฺ**ติ โกตูหลสาลา นาม ปเจฺจกสาลา นตฺถิฯ ยตฺถ ปน นานาติตฺถิยา สมณพฺราหฺมณา นานาวิธํ กถํ ปวเตฺตนฺติ, สา พหูนํ – ‘‘อยํ กึ วทติ, อยํ กึ วทตี’’ติ โกตูหลุปฺปตฺติฏฺฐานโต โกตูหลสาลาติ วุจฺจติฯ **อภิสญฺญานิโรเธ**ติ เอตฺถ **อภี**ติ อุปสคฺคมตฺตํฯ **สญฺญานิโรเธ**ติ จิตฺตนิโรเธ, ขณิกนิโรเธ กถา อุปฺปนฺนาติ อโตฺถฯ อิทํ ปน ตสฺสา อุปฺปตฺติการณํฯ ยทา กิร ภควา ชาตกํ วา กเถติ, สิกฺขาปทํ วา ปญฺญเปติ ตทา สกลชมฺพุทีเป ภควโต กิตฺติโฆโส ปตฺถรติ, ติตฺถิยา ตํ สุตฺวา – ‘‘ภวํ กิร โคตโม ปุพฺพจริยํ กเถสิ, มยํ กึ น สโกฺกม ตาทิสํ กิญฺจิ กเถตุ’’นฺติ ภควโต ปฏิภาคกิริยํ กโรนฺตา เอกํ ภวนฺตรสมยํ กเถนฺติ – ‘‘ภวํ โคตโม สิกฺขาปทํ ปญฺญเปสิ, มยํ กึ น สโกฺกม ปญฺญเปตุ’’นฺติ อตฺตโน สาวกานํ กิญฺจิเทว สิกฺขาปทํ ปญฺญเปนฺติฯ ตทา ปน ภควา อฏฺฐวิธปริสมเชฺฌ นิสีทิตฺวา นิโรธกถํ กเถสิฯ ติตฺถิยา ตํ สุตฺวา – ‘‘ภวํ กิร โคตโม นิโรธํ นาม กเถสิ, มยมฺปิ ตํ กเถสฺสามา’’ติ สนฺนิปติตฺวา กถยิํสุฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘อภิสญฺญานิโรเธ กถา อุทปาที’’ติฯ

ตเตฺรกเจฺจติ เตสุ เอกเจฺจฯ ปุริโม เจตฺถ ยวายํ พาหิเร ติตฺถายตเน ปพฺพชิโต จิตฺตปฺปวตฺติยํ โทสํ ทิสฺวา อจิตฺตกภาโว สโนฺตติ สมาปตฺติํ ภาเวตฺวา อิโต จุโต ปญฺจ กปฺปสตานิ อสญฺญีภเว ฐตฺวา ปุน อิธ อุปฺปชฺชติฯ ตสฺส สญฺญุปฺปาเท จ นิโรเธ จ เหตุํ อปสฺสโนฺต – **อเหตู อปฺปจฺจยา**ติ อาหฯ

ทุติโย นํ นิเสเธตฺวา มิคสิงฺคตาปสสฺส อสญฺญกภาวํ คเหตฺวา – ‘‘อุเปติปิ อเปติปี’’ติ อาหฯ มิคสิงฺคตาปโส กิร อตฺตนฺตโป โฆรตโป ปรมธิตินฺทฺริโย อโหสิฯ ตสฺส สีลเตเชน สกฺกวิมานํ อุณฺหํ อโหสิฯ สโกฺก เทวราชา ‘‘สกฺกฏฺฐานํ นุ โข ตาปโส ปเตฺถตี’’ติ อลมฺพุสํ นาม เทวกญฺญํ – ‘ตาปสสฺส ตปํ ภินฺทิตฺวา เอหี’ติ เปเสสิฯ สา ตตฺถ คตาฯ ตาปโส ปฐมทิวเส ตํ ทิสฺวาว ปลายิตฺวา ปณฺณสาลํ ปาวิสิฯ ทุติยทิวเส กามจฺฉนฺทนีวรเณน ภโคฺค ตํ หเตฺถ อคฺคเหสิ, โส เตน ทิพฺพผเสฺสน ผุโฏฺฐ วิสญฺญี หุตฺวา ติณฺณํ สํวจฺฉรานํ อจฺจเยน สญฺญํ ปฏิลภิฯ ตํ โส ทิฏฺฐิคติโก – ‘‘ติณฺณํ สํวจฺฉรานํ อจฺจเยน นิโรธา วุฏฺฐิโต’’ติ มญฺญมาโน เอวมาหฯ

ตติโย นํ นิเสเธตฺวา อาถพฺพณปโยคํ สนฺธาย ‘‘อุปกฑฺฒนฺติปิ อปกฑฺฒนฺติปี’’ติ อาหฯ อาถพฺพณิกา กิร อาถพฺพณํ ปโยเชตฺวา สตฺตํ สีสจฺฉินฺนํ วิย หตฺถจฺฉินฺนํ วิย มตํ วิย จ กตฺวา ทเสฺสนฺติฯ ตสฺส ปุน ปากติกภาวํ ทิสฺวา โส ทิฏฺฐิคติโก – ‘‘นิโรธา วุฏฺฐิโต อย’’นฺติ มญฺญมาโน เอวมาหฯ

จตุโตฺถ นํ นิเสเธตฺวา ยกฺขทาสีนํ มทนิทฺทํ สนฺธาย ‘‘สนฺติ หิ โภ เทวตา’’ติอาทิมาหฯ ยกฺขทาสิโย กิร สพฺพรตฺติํ เทวตูปหารํ กุรุมานา นจฺจิตฺวา คายิตฺวา อรุโณทเย เอกํ สุราปาติํ ปิวิตฺวา ปริวตฺติตฺวา สุปิตฺวา ทิวา วุฏฺฐหนฺติฯ ตํ ทิสฺวา โส ทิฏฺฐิคติโก – ‘‘สุตฺตกาเล นิโรธํ สมาปนฺนา, ปพุทฺธกาเล นิโรธา วุฏฺฐิตา’’ติ มญฺญมาโน เอวมาหฯ

อยํ ปน โปฏฺฐปาโท ปริพฺพาชโก ปณฺฑิตชาติโกฯ เตนสฺส ตํ กถํ สุตฺวา วิปฺปฏิสาโร อุปฺปชฺชิฯ ‘‘อิเมสํ กถา เอฬมูคกถา วิย จตฺตาโร หิ นิโรเธ เอเต ปญฺญเปนฺติ, อิมินา จ นิโรเธน นาม เอเกน ภวิตพฺพํ, น พหุนาฯ เตนาปิ เอเกน อเญฺญเนว ภวิตพฺพํ, โส ปน อเญฺญน ญาตุํ น สกฺกา อญฺญตฺร สพฺพญฺญุนาฯ สเจ ภควา อิธ อภวิสฺส ‘อยํ นิโรโธ อยํ น นิโรโธ’ติ ทีปสหสฺสํ วิย อุชฺชาเลตฺวา อชฺชเมว ปากฏํ อกริสฺสา’’ติ ทสพลเญฺญว อนุสฺสริฯ ตสฺมา ‘‘ตสฺส มยฺหํ ภเนฺต’’ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อโห นูนา**ติ อนุสฺสรณเตฺถ นิปาตทฺวยํ, เตน ตสฺส ภควนฺตํ อนุสฺสรนฺตสฺส เอตทโหสิ ‘‘อโห นูน ภควา อโห นูน สุคโต’’ติฯ **โย อิเมส**นฺติ โย เอเตสํ นิโรธธมฺ

มานํ สุกุสโล นิปุโณ เฉโก, โส ภควา อโห นูน กเถยฺย, สุคโต อโห นูน กเถยฺยาติ อยเมตฺถ อธิปฺปาโยฯ **ปกตญฺญู**ติ จิณฺณวสิตาย ปกตึ สภาวํ ชานาตีติ ปกตญฺญูฯ **กถํ นุ โข**ติ อิทํ ปริพฺพาชโก ‘‘มยํ ภควา น ชานาม, ตฺเมฺห ชานาถ, กเถถ โน’’ติ อายาจนฺโต วทติฯ อถ ภควา กเถนฺโต ‘‘ตตฺร โปฏฺฐปาทา’’ติอาทิมาหฯ

อเหตุกสญฺญุปฺปาทนิโรธกถาวณฺณนา

๔๑๒. ตตฺถ **ตตฺรา**ติ เตสุ สมณพฺราหฺมเณสุฯ **อาทิโตว เตสํ อปรทฺธ**นฺติ เตสํ อาทิมฺหิเยว วิรทฺธํ, ฆรมชฺฌเยว ปกฺขลิตาติ ทีเปติฯ **สเหตู สปฺปจฺจยา**ติ เอตฺถ เหตุปิ ปจฺจโยปิ การณเสฺสว นามํ, สการณาติ อตฺโถฯ ตํ ปน การณํ ทเสฺสนฺโต ‘‘สิกฺขา เอกา’’ติ อาหฯ ตตฺถ **สิกฺขา เอกา สญฺญา อุปฺปชฺชนฺตี**ติ สิกฺขาย เอกจฺจา สญฺญา ชายนฺตีติ อตฺโถฯ

๔๑๓. **กา จ สิกฺขาติ ภควา อโวจา**ติ กตมา จ สา สิกฺขาติ ภควา วิตฺถาเรตุกมฺยตาปุจฺฉาวเสน อโวจฯ อถ ยสฺมา อธิสีลสิกฺขา อธิจิตฺตสิกฺขา อธิปญฺญาสิกฺขาติ ติโสฺส สิกฺขา โหนฺติฯ ตสฺมา ตา ทเสฺสนฺโต ภควา สญฺญาย สเหตุกํ อุปฺปาทนิโรธํ ทีเปตุํ พุทฺธุปฺปาทโต ปภุติ ตนฺติธมฺมํ ฐเปโนฺต ‘‘อิธ โปฏฺฐปาท, ตถาคโต โลเก’’ติอาทิมาหฯ ตตฺถ อธิสีลสิกฺขา อธิจิตฺตสิกฺขาติ เทฺว เอว สิกฺขา สรูเปน อาคตา, ตติยา ปน ‘‘อยํ ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทาติ โข โปฏฺฐปาท มยา เอกํสิโก ธโมฺม เทสิโต’’ติ เอตฺถ สมฺมาทิฏฺฐิสมฺมาสงฺกปฺปวเสน ปริยาปนฺนตฺตา อาคตาติ เวทิตพฺพาฯ **กามสญฺญา**ติ ปญฺจกามคุณิกราโคปิ อสมุปฺปนฺนกามจาโรปิ ฯ ตตฺถ ปญฺจกามคุณิกราโค อนาคามิมเคฺคน สมุคฺฆาตํ คจฺฉติ, อสมุปฺปนฺนกามจาโร ปน อิมสฺมึ ฐาเน วฏฺฏติฯ ตสฺมา **ตสฺส ยา ปุริมา กามสญฺญา**ติ ตสฺส ปฐมชฺฌานสมงฺคิโน ยา ปุเพฺพ อุปฺปนฺนปุพฺพาย กามสญฺญาย สทิสตฺตา ปุริมา กามสญฺญาติ วุเจฺจยฺย, สา นิรุชฺฌติ, อนุปฺปนฺนาว นุปฺปชฺชตีติ อตฺโถฯ

วิเวกชปีติสุขสุขุมสจฺจสญฺญีเยว ตสฺมึ สมเย โหตีติ ตสฺมึ ปฐมชฺฌานสมเย วิเวกชปีติสุขสงฺขาตา สุขุมสญฺญา สจฺจา โหติ, ภูตา โหตีติ อตฺโถฯ อถ วา กามจฺฉนฺทาทิโอฬาริกงฺคปฺปหานวเสน สุขุมา จ สา ภูตตาย สจฺจา จ สญฺญาติ สุขุมสจฺจสญฺญา, วิเวกเชหิ ปีติสุเขหิ สมฺปยุตฺตา สุขุมสจฺจสญฺญาติ วิเวกชปีติสุขสุขุมสจฺจสญฺญา สา อสฺส อตฺถีติ วิเวกชปีติสุขสุขุมสจฺจสญฺญีติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ เอส นโย สพฺพตฺถฯ **เอวมฺปิ สิกฺขา**ติ เอตฺถ ยสฺมา ปฐมชฺฌานํ สมาปชฺชโนฺต อธิฏฺฐหโนฺต, วุฏฺฐหโนฺต จ สิกฺขติ, ตสฺมา ตํ เอวํ สิกฺขิตพฺพโต สิกฺขาติ วุจฺจติฯ เตนปิ สิกฺขาสงฺขาเตน ปฐมชฺฌาเนน เอวํ เอกา วิเวกชปีติสุขสุขุมสจฺจสญฺญา อุปฺปชฺชติฯ เอวํ เอกา กามสญฺญา นิรุชฺฌตีติ อตฺโถฯ **อยํ สิกฺขาติ ภควา อโวจา**ติ อยํ ปฐมชฺฌานสงฺขาตา เอกา สิกฺขาติ, ภควา อาหฯ เอเตนุปาเยน สพฺพตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ

ยสฺมา ปน อฏฺฐมสมาปตฺติยา องฺคโต สมฺมสนํ พุทฺธานํเยว โหติ, สาวเกสุ สาริปุตฺตสทิสานมฺปิ นตฺถิ, กลาปโต สมฺมสนํเยว ปน สาวกานํ โหติ, อิทญฺจ ‘‘สญฺญา สญฺญา’’ติ, เอวํ องฺคโต สมฺมสนํ อุทฺธฏํฯ ตสฺมา อากิญฺจญฺญายตนปรมํเยว สญฺญํ ทเสฺสตฺวา ปุน ตเทว สญฺญคฺคนฺติ ทเสฺสตุํ ‘‘ยโต โข โปฏฺฐปาท…เป.… สญฺญคฺคํ ผุสตี’’ติ อาหฯ

๔๑๔. ตตฺถ **ยโต โข โปฏฺฐปาท ภิกฺขู**ติ โย นาม โปฏฺฐปาท ภิกฺขุฯ **อิธ สกสญฺญี โหตี**ติ อิธ สาสเน สกสญฺญี โหติ, อยเมว วา ปาโฐ, อตฺตโน ปฐมชฺฌานสญฺญาย สญฺญวา โหตีติ อตฺโถฯ **โส ตโต อมุตฺร ตโต อมุตฺรา**ติ โส ภิกฺขุ ตโต ปฐมชฺฌานโต อมุตฺร ทุ

ติยชฺฌาเน, ตโตปิ อมุตฺร ตติยชฺฌาเนติ เอวํ ตาย ตาย ฌานสญฺญาย สกสญฺญี สกสญฺญี หุตฺวา อนุปุพฺเพน สญฺญคฺคํ ผุสติฯ **สญฺญคฺค**นฺติ อากิญฺจญฺญายตนํ วุจฺจติฯ กสฺมา? โลกิยานํ กิจฺจการกสมาปตฺตีนํ อคฺคตฺตาฯ อากิญฺจญฺญายตนสมาปตฺติยญฺหิ ฐตฺวา เนวสญฺญานาสญฺญายตนมฺปิ นิโรธมฺปิ สมาปชฺชนฺติฯ อิติ สา โลกิยานํ กิจฺจการกสมาปตฺตีนํ อคฺคตฺตา สญฺญคฺคนฺติ วุจฺจติ, ตํ ผุสติ ปาปุณาตีติ อโตฺถฯ

อิทานิ อภิสญฺญานิโรธํ ทเสฺสตุํ **''ตสฺส สญฺญเคฺค ฐิตสฺสา''**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **เจเตยฺยํ, อภิสงฺขเรยฺย**นฺติ ปททฺวเย จ ฌานํ สมาปชฺชโนฺต เจเตติ นาม, ปุนปฺปุนํ กเปฺปตีติ อโตฺถฯ อุปริสมาปตฺติอตฺถาย นิกนฺตึ กุรฺมาโน อภิสงฺขโรติ นามฯ **อิมา จ เม สญฺญา นิรุเชฺฌยฺยุ**นฺติ อิมา อากิญฺจญฺญายตนสญฺญา นิรุเชฺฌยฺยุํฯ **อญฺญา จ โอฬาริกา**ติ อญฺญา จ โอฬาริกา ภวงฺคสญฺญา อุปฺปเชฺชยฺยุํฯ **โส น เจว เจเตติ น อภิสงฺขโรตี**ติ เอตฺถ กามํ เจส เจเตโนฺตว น เจเตติ, อภิสงฺขโรโนฺตว นาภิสงฺขโรติฯ อิมสฺส ภิกฺขุโน อากิญฺจญฺญายตนโต วุฎฺฐาย เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ สมาปชฺชิตฺวา ''เอกํ เทฺว จิตฺตวาเร ฐสฺสามี''ติ อาโภคสมนฺนาหาโร นตฺถิฯ อุปรินิโรธสมาปตฺตตฺถาย เอว ปน อาโภคสมนฺนาหาโร อตฺถิ, สฺวายมโตฺถ ปุตฺตฆราจิกฺขเณน ทีเปตโพฺพฯ

ปิตุฆรมเชฺฌน กิร คนฺตฺวา ปจฺฉาภาเค ปุตฺตสฺส ฆรํ โหติ, ตโต ปณีตํ โภชนํ อาทาย อาสนสาลํ อาคตํ ทหรํ เถโร – ''มนาโป ปิณฺฑปาโต กุโต อาภโต''ติ ปุจฺฉิฯ โส ''อสุกสฺส ฆรโต''ติ ลทฺธฆรเมว อาจิกฺขิฯ เยน ปนสฺส ปิตุฆรมเชฺฌน คโตปิ อาคโตปิ ตตฺถ อาโภโคปิ นตฺถิฯ ตตฺถ อาสนสาลา วิย อากิญฺจญฺญายตนสมาปตฺติ ทฎฺฐพฺพา, ปิตุเคหํ วิย เนวสญฺญานาสญฺญายตนสมาปตฺติ, ปุตฺตเคหํ วิย นิโรธสมาปตฺติ, อาสนสาลาย ฐตฺวา ปิตุฆรํ อมนสิกริตฺวา ปุตฺตฆราจิกฺขณํ วิย อากิญฺจญฺญายตนโต วุฎฺฐาย เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ สมาปชฺชิตฺวา ''เอกํ เทฺว จิตฺตวาเร ฐสฺสามี''ติ ปิตุฆรํ อมนสิกริตฺวาว อุปรินิโรธสมาปตฺตตฺถาย มนสิกาโร, เอวเมส เจเตโนฺตว น เจเตติ, อภิสงฺขโรโนฺตว นาภิสงฺขโรติฯ **ตา เจว สญฺญา**ติ ตา ฌานสญฺญา นิรุชฺฌนฺติฯ **อญฺญา จา**ติ อญฺญา จ โอฬาริกา ภวงฺคสญฺญา นุปฺปชฺชนฺติฯ **โส นิโรธํ ผุสตี**ติ โส เอวํ ปฎิปโนฺน ภิกฺขุ สญฺญาเวทยิตนิโรธํ ผุสติ วินฺทติ ปฎิลภติฯ

อนุปุพฺพาภิสญฺญานิโรธสมฺปชานสมาปตฺตินฺติ เอตฺถ **อภี**ติ อุปสคฺคมตฺตํ, สมฺปชานปทํ นิโรธปเทน อนฺตริกํ กตฺวา วุตฺตํฯ อนุปฎิปาฎิยา สมฺปชานสญฺญานิโรธสมาปตฺตีติ อยํ ปเนตฺถโตฺถฯ ตตฺราปิ สมฺปชานสญฺญานิโรธสมาปตฺตีติ สมฺปชานนฺตสฺส อเนฺต สญฺญา นิโรธสมาปตฺติ สมฺปชานนฺตสฺส วา ปณฺฑิตสฺส ภิกฺขุโน สญฺญานิโรธสมาปตฺตีติ อยํ วิเสสโตฺถฯ

อิทานิ อิธ ฐตฺวา นิโรธสมาปตฺติกถา กเถตพฺพาฯ สา ปเนสา สพฺพากาเรน วิสุทฺธิมเคฺค ปญฺญาภาวนานิสํสาธิกาเร กถิตา, ตสฺมา ตตฺถ กถิตโตว คเหตพฺพาฯ

เอวํ ภควา โปฎฺฐปาทสฺส ปริพฺพาชกสฺส นิโรธกถํ กเถตฺวา – อถ นํ ตาทิสาย กถาย อญฺญตฺถ อภาวํ ปฎิชานาเปตุํ ''ตํ กึ มญฺญสี''ติอาทิมาหฯ ปริพฺพาชโกปิ ''ภควา อชฺช ตุมฺหากํ กถํ ฐเปตฺวา น มยา เอวรูปา กถา สุตปุพฺพา''ติ ปฎิชานโนฺต, ''โน เหตํ ภเนฺต''ติ วตฺวา ปุน สกฺกจฺจํ ภควโต กถาย อุคฺคหิตภาวํ ทเสฺสโนฺต ''เอวํ โข อหํ ภเนฺต''ติอาทิมาหฯ อถสฺส ภควา ''สุอุคฺคหิตํ ตยา''ติ อนุชานโนฺต ''เอวํ โปฎฺฐปาทา''ติ อาหฯ

๔๑๕. อถ ปริพฺพาชโก ''ภควตา 'อากิญฺจญฺญายตนํ สญฺญคฺค'นฺติ วุตฺตํฯ เอตเทว นุ โข สญฺญคฺคํ, อุทาหุ อวเสสสมาปตฺตีสุปิ สญฺญคฺคํ อตฺถี''ติ จิเนฺตตฺวา ตมตฺถํ ปุจฺฉโนฺต

‘‘เอกเญฺว นุ โข’’ติอาทิมาหฯ ภควาปิสฺส วิสฺสชฺเชสิฯ ตตฺถ **ปุถูปี**ติ พหูนิปิฯ **ยถา ยถา โข, โปฏฺฐปาท, นิโรธํ ผุสตี**ติ ปถวีกสิณาทีสุ เยน เยน กสิเณน, ปฐมชฺฌานาทีนํ วา เยน เยน ฌาเนนฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – สเจ หิ ปถวีกสิเณน กรณภูเตน ปถวีกสิณสมาปตฺตึ เอกวารํ สมาปชฺชโนฺต ปุริมสญฺญานิโรธํ ผุสติ เอกํ สญฺญคฺคํ, อถ เทฺว วาเร, ตโย วาเร, วารสตํ, วารสหสฺสํ, วารสตสหสฺสํ วา สมาปชฺชโนฺต ปุริมสญฺญานิโรธํ ผุสติ, สตสหสฺสํ, สญฺญคฺคานิฯ เอส นโย เสสกสิเณสุฯ ฌาเนสุปิ สเจ ปฐมชฺฌาเนน กรณภูเตน เอกวารํ ปุริมสญฺญานิโรธํ ผุสติ เอกํ สญฺญคฺคํฯ อถ เทฺว วาเร , ตโย วาเร, วารสตํ, วารสหสฺสํ, วารสตสหสฺสํ วา ปุริมสญฺญานิโรธํ ผุสติ, สตสหสฺสํ สญฺญคฺคานิฯ เอส นโย เสสชฺฌานสมาปตฺตีสุปิฯ อิติ เอกวารํ สมาปชฺชนวเสน วา สพฺพมฺปิ สญฺชานนลกฺขเณน สงฺคเหตฺวา วา เอกํ สญฺญคฺคํ โหติ, อปราปรํ สมาปชฺชนวเสน พหูนิฯ

๔๑๖. **สญฺญา นุ โข, ภเนฺต**ติ ภเนฺต นิโรธสมาปชฺชนกสฺส ภิกฺขุโน ‘‘สญฺญา นุ โข ปฐมํ อุปฺปชฺชตี’’ติ ปุจฺฉติฯ ตสฺส ภควา ‘‘สญฺญา โข, โปฏฺฐปาทา’’ติ พฺยากาสิฯ ตตฺถ **สญฺญา**ติ ฌานสญฺญาฯ **ญาณ**นฺติ วิปสฺสนาญาณํฯ อปโร นโย, **สญฺญา**ติ วิปสฺสนาสญฺญาฯ **ญาณ**นฺติ มคฺคญาณํฯ อปโร นโย, **สญฺญา**ติ มคฺคสญฺญาฯ **ญาณ**นฺติ ผลญาณํฯ ติปิฏกมหาสิวเตฺถโร ปนาห –

กึ อิเม ภิกฺขู ภณนฺติ, โปฏฺฐปาโท เหฏฺฐา ภควนฺตํ นิโรธํ ปุจฺฉิฯ อิทานิ นิโรธา วุฏฺฐานํ ปุจฺฉโนฺต ‘‘ภควา นิโรธา วุฏฺฐหนฺตสฺส กึ ปฐมํ อรหตฺตผลสญฺญา อุปฺปชฺชติ, อุทาหุ ปจฺจเวกฺขณญาณ’’นฺติ วทติฯ อถสฺส ภควา ยสฺมา ผลสญฺญา ปฐมํ อุปฺปชฺชติ, ปจฺฉา ปจฺจเวกฺขณญาณํ ฯ ตสฺมา ‘‘สญฺญา โข โปฏฺฐปาทา’’ติ อาหฯ ตตฺถ **สญฺญุปฺปาทา**ติ อรหตฺตผลสญฺญาย อุปฺปาทา, ปจฺฉา ‘‘อิทํ อรหตฺตผล’’นฺติ เอวํ ปจฺจเวกฺขณญาณุปฺปาโท โหติฯ **อิทปฺปจฺจยา กิร เม**ติ ผลสมาธิสญฺญาปจฺจยา กิร มยฺหํ ปจฺจเวกฺขณญาณํ อุปฺปนฺนนฺติฯ

สญฺญาอตฺตกถาวณฺณนา

๔๑๗. อิทานิ ปริพฺพาชโก ยถา นาม คามสูกโร คโนฺธทเกน นฺหาเปตฺวา คเนฺธหิ อนุลิมฺปิตฺวา มาลาทามํ ปิฬนฺธิตฺวา สิริสยเน อาโรปิโตปิ สุขํ น วินฺทติ, เวเคน คูถฏฺฐานเมว คนฺตฺวา สุขํ วินฺทติฯ เอวเมว ภควตา สณฺหสุขุมติลกฺขณพฺภาหตาย เทสนาย นฺหาปิตวิลิตฺตมณฺฑิโตปิ นิโรธกถาสิริสยนํ อาโรปิโตปิ ตตฺถ สุขํ น วินฺทโนฺต คูถฏฺฐานสทิสํ อตฺตโน ลทฺธึ คเหตฺวา ตเมว ปุจฺฉโนฺต ‘‘สญฺญา นุ โข, ภเนฺต, ปุริสสฺส อตฺตา’’ติอาทิมาหฯ อถสฺสานุมตึ คเหตฺวา พฺยากาตุกาโม ภควา – ‘‘กํ ปน ตฺว’’นฺติอาทิมาหฯ ตโต โส ‘‘อรูปี อตฺตา’’ติ เอวํ ลทฺธิโก สมาโนปิ ‘‘ภควา เทสนาย สุกุสโล, โส เม อาทิโตว ลทฺธึ มา วิทฺธํเสตู’’ติ จิเนฺตตฺวา อตฺตโน ลทฺธึ ปริหรโนฺต ‘‘โอฬาริกํ โข’’ติอาทิมาหฯ อถสฺส ภควา ตตฺถ โทสํ ทเสฺสโนฺต ‘‘โอฬาริโก จ หิ เต’’ติอาทิมาห ฯ ตตฺถ **เอวํ สนฺต**นฺติ เอวํ สเนฺตฯ ภุมฺมเตฺถ หิ เอตํ อุปโยควจนํฯ เอวํ สนฺตํ อตฺตานํ ปจฺจาคจฺฉโต ตวาติ อยํ วา เอตฺถ อโตฺถฯ จตุนฺนํ ขนฺธานํ เอกุปฺปาเทกนิโรธตฺตา กิญฺจาปิ ยา สญฺญา อุปฺปชฺชติ, สาว นิรุชฺฌติฯ อปราปรํ อุปาทาย ปน ‘‘อญฺญา จ สญฺญา อุปฺปชฺชนฺติ, อญฺญา จ สญฺญา นิรุชฺฌนฺตี’’ติ วุตฺตํฯ

๔๑๘-๔๒๐. อิทานิ อญฺญํ ลทฺธึ ทเสฺสโนฺต – ‘‘มโนมยํ โข อหํ, ภเนฺต’’ติอาทึ วตฺวา ตตฺราปิ โทเส ทิเนฺน ยถา นาม อุมฺมตฺตโก ยาวสฺส สญฺญา นปฺปติฏฺฐาติ, ตาว อญฺญํ คเหตฺวา อญฺญํ วิสฺสเชฺชติ, สญฺญาปติฏฺฐานกาเล ปน วตฺตพฺพเมว วทติ, เอวเมว อญฺญํ คเหตฺวา อญฺญํ วิสฺสเชฺชตฺวา อิทานิ อตฺตโน ลทฺธิํเยว วทโนฺต ‘‘อรูปี โข’’ติอาทิมาหฯ ตตฺราปิ ยสฺมา

โส สญฺญาย อุปฺปาทนิโรธํ อิจฺฉติ, อตฺตานํ ปน สสฺสตํ มญฺญติฯ ตสฺมา ตเถวสฺส โทสํ ทเสฺส โนฺต ภควา ‘‘เอวํ สนฺตมฺปี’’ติอาทิมาหฯ ตโต ปริพฺพาชโก มิจฺฉาทสฺสเนน อภิภูตตฺตา ภคว ตา วุจฺจมานมฺปิ ตํ นานตฺตํ อชานโนฺต ‘‘สกฺกา ปเนตํ, ภเนฺต, มยา’’ติอาทิมาหฯ อถสฺส ภควา ยสฺมา โส สญฺญาย อุปฺปาทนิโรธํ ปสฺสโนฺตปิ สญฺญามยํ อตฺตานํ นิจฺจเมว มญฺญติฯ ตสฺมา ‘‘ทุชฺชานํ โข’’ติอาทิมาหฯ

ตตฺถายํ สเงฺขปโตฺถ – ตว อญฺญา ทิฏฺฐิ, อญฺญา ขนฺติ, อญฺญา รุจิ, อญฺญถาเยว เต ทสฺ สนํ ปวตฺตํ, อญฺญเทว จ เต ขมติ เจว รุจฺจติ จ, อญฺญตฺร จ เต อาโยโค, อญฺญิสฺสาเยว ปฏิปตฺ ติยา ยุตฺตปยุตฺตตา, อญฺญตฺถ จ เต อาจริยกํ, อญฺญสฺมิํ ติตฺถายตเน อาจริยภาโวฯ เตน ตยา เอวํ อญฺญทิฏฺฐิเกน อญฺญขนฺติเกน อญฺญรุจิเกน อญฺญตฺราโยเคน อญฺญตฺราจริยเกน ทุชฺ ชานํ เอตนฺติฯ อถ ปริพฺพาชโก – ‘‘สญฺญา วา ปุริสสฺส อตฺตา โหตุ, อญฺญา วา สญฺญา, ตํ สสฺสตาทิ ภาวมสฺส ปุจฺฉิสฺส’’นฺติ ปุน ‘‘กิํ ปน ภเนฺต’’ติอาทิมาหฯ

ตตฺถ **โลโก**ติ อตฺตานํ สนฺธาย วทติฯ **น เหตํ โปฏฺฐปาท อตฺถสญฺหิต**นฺติ โปฏฺฐปาท เอตํ ทิฏฺฐิคตํ น อิธโลกปรโลกอตฺถนิสฺสิตํ, น อตฺตตฺถปรตฺถนิสฺสิตํฯ **น ธมฺมสํหิต**นฺติ น นว โลกุตฺตรธมฺมนิสฺสิตํฯ **นาทิพฺรหฺมจริยก**นฺติ สิกฺขตฺตยสงฺขาตสฺส สาสนพฺรหฺมจริยกสฺส น อาทิมตฺตํ, อธิสีลสิกฺขามตฺตมฺปิ น โหติฯ **น นิพฺพิทายา**ติ สํสารวฏฺเฏ นิพฺพินฺทนตฺถาย น สํวตฺตติฯ **น วิราคายา**ติ วฏฺฏวิราคตฺถาย น สํวตฺตติฯ **น นิโรธายา**ติ วฏฺฏสฺส นิโรธกรณตฺ ถาย น สํวตฺตติฯ **น อุปสมายา**ติ วฏฺฏสฺส วูปสมนตฺถาย น สํวตฺตติฯ **น อภิญฺญายา**ติ วฏฺฏาภิชานนาย ปจฺจกฺขกิริยาย น สํวตฺตติฯ **น สโมฺพธายา**ติ วฏฺฏสมฺพุชฺฌนตฺถาย น สํวตฺตติฯ **น นิพฺพานายา**ติ อมตมหานิพฺพานสฺส ปจฺจกฺขกิริยาย น สํวตฺตติฯ

อิทํ ทุกฺขนฺติอาทีสุ ตณฺหํ ฐเปตฺวา เตภูมกา ปญฺจกฺขนฺธา ทุกฺขนฺติ, ตเสฺสว ทุกฺขสฺส ป ภาวนโต สปฺปจฺจยา ตณฺหา ทุกฺขสมุทโยติฯ อุภินฺนํ อปฺปวตฺติ ทุกฺขนิโรโธติ, อริโย อฏฺฐงฺคิ โก มโคฺค ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทาติ มยา พฺยากตนฺติ อโตฺถฯ เอวญฺจ ปน วตฺวา ภควา ‘‘อิมสฺส ปริพฺพาชกสฺส มคฺคปาตุภาโว วา ผลสจฺฉิกิริยา วา นตฺถิ, มยฺหญฺจ ภิกฺขาจาร เวลา’’ติ จิเนฺตตฺวา ตุณฺหี อโหสิฯ ปริพฺพาชโกปิ ตํ อาการํ ญตฺวา ภควโต คมนกาลํ อาโรเจ โนฺต วิย ‘‘เอวเมต’’นฺติอาทิมาหฯ

๔๒๑. **วาจาสนฺนิโตทเกนา**ติ วจนปโตเทนฯ **สญฺฌพฺภริมกํสู**ติ สญฺฌพฺภริตํ นิรนฺตรํ ผุฏฺฐํ อกํสุ, อุปริ วิชฺฌิํสูติ วุตฺตํ โหติฯ **ภูต**นฺติ สภาวโต วิชฺชมานํฯ **ตจฺฉํ, ตถ**นฺติ ตเสฺสว เววจนํฯ **ธมฺมฏฺฐิตต**นฺติ นวโลกุตฺตรธเมฺมสุ ฐิตสภาวํฯ **ธมฺมนิยามต**นฺติ โลกุตฺตรธมฺมนิยามตํฯ พุทฺธานญฺหิ จตุสจฺจวินิมุตฺตา กถา นาม นตฺถิฯ ตสฺมา สา เอทิสา โหติฯ

จิตฺตหตฺถิสาริปุตฺตโปฏฺฐปาทวตฺถุวณฺณนา

๔๒๒. **จิโตฺต จ หตฺถิสาริปุโตฺต**ติ โส กิร สาวตฺถิยํ หตฺถิอาจริยสฺส ปุโตฺต ภควโต สนฺ ติเก ปพฺพชิตฺวา ตีณิ ปิฏกานิ อุคฺคเหตฺวา สุขุเมสุ อตฺถนฺตเรสุ กุสโล อโหสิ, ปุเพฺพ กตปา ปกมฺมวเสน ปน สตฺตวาเร วิพฺภมิตฺวา คิหิ ชาโตฯ กสฺสปสมฺมาสมฺพุทฺธสฺส กิร สาสเน เทฺว สหายกา อเหสุํ, อญฺญมญฺญํ สมคฺคา เอกโตว สชฺฌายนฺติฯ เตสุ เอโก อนภิรโต คิหิภาเว จิตฺตํ อุปฺปาเทตฺวา อิตรสฺส อาโรเจสิฯ โส คิหิภาเว อาทีนวํ ปพฺพชฺชาย อานิสํสํ ทเสฺสตฺวา ตํ โอวทิฯ โส ตํ สุตฺวา อภิรมิตฺวา ปุเนกทิวสํ ตาทิเส จิเตฺต อุปฺปเนฺน ตํ เอตทโวจ ‘‘มยฺหํ อาวุโส เอวรูปํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชติ – ‘อิมาหํ ปตฺตจีวรํ ตุยฺหํ ทสฺสามี’ติ’’ฯ โส ปตฺตจีวรโลเภน

ตสฺส คิหิภาเว อานิสํสํ ทเสฺสตฺวา ปพฺพชฺชาย อาทีนวํ กเถสิฯ อถสฺส ตํ สุตฺวาว คิหิภาวโต จิตฺตํ วิรชฺชิตฺวา ปพฺพชฺชายเมว อภิรมิฯ เอวเมส ตทา สีลวนฺตสฺส ภิกฺขุโน คิหิภาเว อานิสํสกถาย กถิตตฺตา อิทานิ ฉ วาเร วิพฺภมิตฺวา สตฺตเม วาเร ปพฺพชิโตฯ มหาโมคฺคลฺลานสฺส, มหาโกฏฺฐิกตฺเถรสฺส จ อภิธมฺมกถํ กเถนฺตานํ อนฺตรนฺตรา กถํ โอปาเตติฯ อถ นํ มหาโกฏฺฐิกตฺเถโร อปสาเทติฯ โส มหาสาวกสฺส กถิเต ปติฏฺฐาตุํ อสโกฺกโนฺต วิพฺภมิตฺวา คิหิ ชาโตฯ โปฏฺฐปาทสฺส ปนายํ คิหิสหายโก โหติฯ ตสฺมา วิพฺภมิตฺวา ทฺวีหตีหจฺจเยน โปฏฺฐปาทสฺส สนฺติกํ คโตฯ อถ นํ โส ทิสฺวา ‘‘สมฺม กึ ตยา กตํ, เอวรูปสฺส นาม สตฺถุ สาสนา อปสกฺกโนฺตสิ, เอหิ ปพฺพชิตุํ อิทานิ เต วฏฺฏตี’’ติ ตํ คเหตฺวา ภควโต สนฺติกํ อคมาสิฯ เตน วุตฺตํ ‘‘จิโตฺต จ หตฺถิสาริปุโตฺต โปฏฺฐปาโท จ ปริพฺพาชโก’’ติฯ

๔๒๓. **อนฺธา**ติ ปญฺญาจกฺขุโน นตฺถิตาย อนฺธา, ตเสฺสว อภาเวน อจกฺขุกาฯ **ตฺวํเยว เนสํ เอโก จกฺขุมา**ติ สุภาสิตทุพฺภาสิตชานนภาวมเตฺตน ปญฺญาจกฺขุนา จกฺขุมาฯ **เอกํสิกา**ติ เอกโกฏฺฐาสาฯ **ปญฺญตฺตา**ติ ฐปิตาฯ **อเนกํสิกา**ติ น เอกโกฏฺฐาสา เอเกเนว โกฏฺฐาเสน สสฺสตาติ วา อสสฺสตาติ วา น วุตฺตาติ อโตฺถฯ

เอกํสิกธมฺมวณฺณนา

๔๒๔-๔๒๕. **สนฺติ โปฏฺฐปาทา**ติ อิทํ ภควา กสฺมา อารภิ? พาหิรเกหิ ปญฺญาปิตนิฏฺฐาย อนิยฺยานิกภาวทสฺสนตฺถํฯ สเพฺพ หิ ติตฺถิยา ยถา ภควา อมตํ นิพฺพานํ, เอวํ อตฺตโน อตฺตโน สมเย โลกถุปิกาทิวเสน นิฏฺฐํ ปญฺญเปนฺติ, สา จ น นิยฺยานิกาฯ ยถา ปญฺญตฺตา หุตฺวา น นิยฺยาติ น คจฺฉติ, อญฺญทตฺถุ ปณฺฑิเตหิ ปฏิกฺขิตฺตา นิวตฺตติ, ตํ ทเสฺสตุํ ภควา เอวมาหฯ ตตฺถ **เอกนฺตสุขํ โลกํ ชานํ ปสฺส**นฺติ ปุรตฺถิมาย ทิสาย เอกนฺตสุโข โลโก ปจฺฉิมาทีนํ วา อญฺญตรายาติ เอวํ ชานนฺตา เอวํ ปสฺสนฺตา วิหรถฯ ทิฏฺฐปุพฺพานิ โข ตสฺมึ โลเก มนุสฺสานํ สรีรสณฺฐานาทีนีติฯ **อปฺปาฏิหีรกต**นฺติ อปฺปาฏิหีรกตํ ปฏิหรณวิรหิตํ, อนิยฺยานิกนฺติ วุตฺตํ โหติฯ

๔๒๖-๔๒๗. **ชนปทกลฺยาณี**ติ ชนปเท อญฺญาหิ อิตฺถีหิ วณฺณสณฺฐานวิลาสากปฺปาทีหิ อสทิสาฯ

ตโยอตฺตปฏิลาภวณฺณนา

๔๒๘. เอวํ ภควา ปเรสํ นิฏฺฐาย อนิยฺยานิกตฺตํ ทเสฺสตฺวา อตฺตโน นิฏฺฐาย นิยฺยานิกภาวํ ทเสฺสตุํ ‘‘ตโย โข เม โปฏฺฐปาทา’’ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อตฺตปฏิลาโภ**ติ อตฺตภาวปฏิลาโภ, เอตฺถ จ ภควา ตีหิ อตฺตภาวปฏิลาเภหิ ตโย ภเว ทเสฺสสิฯ โอฬาริกตฺตภาวปฏิลาเภน อวีจิโต ปฏฺฐาย ปรนิมฺมิตวสวตฺติปริโยสานํ กามภวํ ทเสฺสสิฯ มโนมยอตฺตภาวปฏิลาเภน ปฐมชฺฌานภูมิโต ปฏฺฐาย อกนิฏฺฐพฺรหฺมโลกปริโยสานํ รูปภวํ ทเสฺสสิฯ อรูปอตฺตภาวปฏิลาเภน อากาสานญฺจายตนพฺรหฺมโลกโต ปฏฺฐาย เนวสญฺญานาสญฺญายตนพฺรหฺมโลกปริโยสานํ อรูปภวํ ทเสฺสสิฯ สํกิเลสิกา ธมฺมา นาม ทฺวาทส อกุสลจิตฺตุปฺปาทาฯ โวทานิยา ธมฺมา นาม สมถวิปสฺสนาฯ

๔๒๙. **ปญฺญาปาริปูรึ เวปุลฺลตฺต**นฺติ มคฺคปญฺญาผลปญฺญานํ ปาริปูริเญฺจว วิปุลภาวญฺจฯ **ปามุชฺช**นฺติ ตรุณปีติฯ **ปีตี**ติ พลวตุฏฺฐิฯ กึ วุตฺตํ โหติ? ยํ อโวจุมฺห ‘‘สยํ อภิญฺญา สจฺฉิกตฺวา อุปสมฺปชฺช วิหริสฺสตี’’ติ, ตตฺถ ตสฺส เอวํ วิหรโต ตํ ปาโมชฺชเญฺจว ภวิสฺสติ, ปีติ จ นา

มกายปสฺสทฺธิ จ สติ จ สูปฏฺฐิตา อุตฺตมญาณญฺจ สุโข จ วิหาโรฯ สพฺพวิหาเรสุ จ อยเมว วิหาโร ‘‘สุโข’’ติ วตฺตุํ ยุตฺโต ‘‘อุปสนฺโต ปรมมธุโร’’ติฯ ตตฺถ ปฐมชฺฌาเน ปาโมชฺชาทโย ฉปิ ธมฺมา ลพฺภนฺติ, ทุติยชฺฌาเน ทุพฺพลปีติสงฺขาตํ ปาโมชฺชํ นิวตฺตติ, เสสา ปญฺจ ลพฺภนฺติฯ ตติเย ปีติ นิวตฺตติ, เสสา จตฺตาโร ลพฺภนฺติฯ ตถา จตุตฺเถฯ อิเมสุ จตูสุ ฌาเนสุ สมฺปสาทนสุตฺเต สุทฺธวิปสฺสนา ปาทกชฺฌานเมว กถิตํฯ ปาสาทิกสุตฺเต จตูหิ มคฺเคหิ สทฺธึ วิปสฺสนา กถิตาฯ ทสุตฺตรสุตฺเต จตุตฺถชฺฌานิกผลสมาปตฺติ กถิตาฯ อิมสฺมึ โปฏฺฐปาทสุตฺเต ปาโมชฺชํ ปีติเววจนเมว กตฺวา ทุติยชฺฌานิกผลสมาปตฺตินาม กถิตาติ เวทิตพฺพาฯ

๔๓๒-๔๓๗. **อยํ วา โส**ติ เอตฺถ วา สโทฺท วิภาวนตฺโถ โหติฯ **อยํ โส**ติ เอวํ วิภาเวตฺวา ปกาเสตฺวา พฺยากเรยฺยามฯ ยถาปเร ‘‘เอกนฺตสุขํ อตฺตานํ สญฺชานาถา’’ติ ปุฏฺฐา ‘‘โน’’ติ วทนฺติ, น เอวํ วทามาติ อโตฺถฯ **สปฺปาฏิหีรกต**นฺติ สปฺปาฏิหรณํ, นิยฺยานิกนฺติ อโตฺถฯ **โมโฆ โหตี**ติ ตุจฺโฉ โหติ, นตฺถิ โส ตสฺมึ สมเยติ อธิปฺปาโยฯ **สโจฺจ โหตี**ติ ภูโต โหติ, เสฺวว ตสฺมึ สมเย สโจฺจ โหตีติ อโตฺถฯ เอตฺถ ปนายํ จิโตฺต อตฺตโน อสพฺพญฺญุตาย ตโย อตฺตปฏิลาเภ กเถตฺวา อตฺตปฏิลาโภ นาม ปญฺญตฺติมตฺตํ เอตนฺติ อุทฺธริตุํ นาสกฺขิ, อตฺตปฏิลาโภเตฺวว นิยฺยาเตสิฯ อถสฺส ภควา รูปาทโย เจตฺถ ธมฺมา, อตฺตปฏิลาโภติ ปน นามมตฺตเมตํ, เตสุ เตสุ รูปาทีสุ สติ เอวรูปา โวหารา โหนฺตีติ ทเสฺสตุกาโม ตเสฺสว กถํ คเหตฺวา นามปญฺญตฺติวเสน นิยฺยาตนตฺถํ ‘‘ยสฺมึ จิตฺต สมเย’’ติอาทิมาหฯ

๔๓๘. เอวญฺจ ปน วตฺวา ปฏิปุจฺฉิตฺวา วินยนตฺถํ ปุน ‘‘สเจ ตํ, จิตฺต, เอวํ ปุเจฺฉยฺยุ’’นฺติ อาทิมาห ฯ ตตฺถ โย เม อโหสิ อตีโต อตฺตปฏิลาโภ , เสฺวว เม อตฺตปฏิลาโภ, ตสฺมึ สมเย สโจฺจ อโหสิ, โมโฆ อนาคโต โมโฆ ปจฺจุปฺปโนฺนติ เอตฺถ ตาว อิมมตฺถํ ทเสฺสติ – ยสฺมา เย เต อตีตา ธมฺมา, เต เอตรหิ นตฺถิ, อเหสุนฺติ ปน สงฺขฺยํ คตา, ตสฺมา โสปิ เม อตฺตปฏิลาโภ ตสฺมึเยว สมเย สโจฺจ อโหสิฯ อนาคตปจฺจุปฺปนฺนานํ ปน ธมฺมานํ ตทา อภาวา ตสฺมึ สมเย ‘‘โมโฆ อนาคโต, โมโฆ ปจฺจุปฺปโนฺน’’ติ, เอวํ อตฺถโต นามมตฺตเมว อตฺตปฏิลาภํ ปฏิชานาติฯ อนาคตปจฺจุปฺปเนฺนสุปิ เอเสว นโยฯ

๔๓๙-๔๔๓. อถ ภควา ตสฺส พฺยากรเณน สทฺธึ อตฺตโน พฺยากรณํ สํสนฺทิตุํ ‘‘เอวเมว โข จิตฺตา’’ติอาทีนิ วตฺวา ปุน โอปมฺมโต ตมตฺถํ สาเธโนฺต **‘‘เสยฺยถาปิ จิตฺต ควา ขีร’’**นฺติ อาทิมาหฯ ตตฺรายํ สเงฺขปโตฺถ, ยถา ควา ขีรํ, ขีราทีหิ จ ทธิอาทีนิ ภวนฺติ, ตตฺถ ยสฺมึ สมเย ขีรํ โหติ, น ตสฺมึ สมเย ทธีติ วา นวนีตาทีสุ วา อญฺญตรนฺติ สงฺขฺยํ นิรุตฺตึ นามํ โวหารํ คจฺฉติฯ กสฺมา? เย ธเมฺม อุปาทาย ทธีติอาทิ โวหารา โหนฺติ, เตสํ อภาวาฯ อถ โข ขีรํ เตฺวว ตสฺมึ สมเย สงฺขฺยํ คจฺฉติฯ กสฺมา? เย ธเมฺม อุปาทาย ขีรนฺติ สงฺขฺยา นิรุตฺติ นามํ โวหาโร โหติ, เตสํ ภาวาติฯ เอส นโย สพฺพตฺถฯ **อิมา โข จิตฺตา**ติ โอฬาริโก อตฺตปฏิลาโภ อิติ จ มโนมโย อตฺตปฏิลาโภ อิติ จ อรูโป อตฺตปฏิลาโภ อิติ จ อิมา โข จิตฺต โลกสมญฺญา โลเก สมญฺญามตฺตกานิ สมนฺชานนมตฺตกานิ เอตานิฯ ตถา โลกนิรุตฺติมตฺตกานิ วจนปถมตฺตกานิ โวหารมตฺตกานิ นามปณฺณตฺติมตฺตกานิ เอตานีติฯ เอวํ ภควา เหฏฺฐา ตโย อตฺตปฏิลาเภ กเถตฺวา อิทานิ สพฺพเมตํ โวหารมตฺตกนฺติ วทติฯ กสฺมา? ยสฺมา ปรมตฺถโต สโตฺต นาม นตฺถิ, สุโญฺญ ตุจฺโฉ เอส โลโกฯ

พุทฺธานํ ปน เทฺว กถา สมฺมุติกถา จ ปรมตฺถกถา จฯ ตตฺถ ‘‘สโตฺต โปโส เทโว พฺรหฺมา’’ติอาทิกา ‘‘สมฺมุติกถา’’ นามฯ ‘‘อนิจฺจํ ทุกฺขมนตฺตา ขนฺธา ธาตุโย อายตนานิ สติปฏฺฐานา สมฺมปฺปธานา’’ติอาทิกา ปรมตฺถกถา นามฯ ตตฺถ โย สมฺมุติเทสนาย ‘‘สโตฺต’’ติ วา

‘‘โปโส’’ติ วา ‘‘เทโว’’ติ วา ‘‘พฺรหฺมา’’ติ วา วุตฺเต วิชานิตุํ ปฏิวิชฺฌิตุํ นิยฺยาตุํ อรหตฺตชยคฺคาหํ คเหตุํ สโกฺกติ, ตสฺส ภควา อาทิโตว ‘‘สโตฺต’’ติ วา ‘‘โปโส’’ติ วา ‘‘เทโว’’ติ วา ‘‘พฺรหฺมา’’ติ วา กเถติ, โย ปรมตฺถเทสนาย ‘‘อนิจฺจ’’นฺติ วา ‘‘ทุกฺข’’นฺติ วาติอาทีสุ อญฺญตรํ สุตฺวา วิชานิตุํ ปฏิวิชฺฌิตุํ นิยฺยาตุํ อรหตฺตชยคฺคาหํ คเหตุํ สโกฺกติ, ตสฺส ‘‘อนิจฺจ’’นฺติ วา ‘‘ทุกฺข’’นฺติ วาติอาทีสุ อญฺญตรเมว กเถติฯ ตถา สมฺมุติกถาย พุชฺฌนกสตฺตสฺสาปิ น ปฐมํ ปรมตฺถกถํ กเถติฯ สมฺมุติกถาย ปน โพเธตฺวา ปจฺฉา ปรมตฺถกถํ กเถติฯ ปรมตฺถกถาย พุชฺฌนกสตฺตสฺสาปิ น ปฐมํ สมฺมุติกถํ กเถติฯ ปรมตฺถกถาย ปน โพเธตฺวา ปจฺฉา สมฺมุติกถํ กเถติฯ ปกติยา ปน ปฐมเมว ปรมตฺถกถํ กเถนฺตสฺส เทสนา ลูขาการา โหติ, ตสฺมา พุทฺธา ปฐมํ สมฺมุติกถํ กเถตฺวา ปจฺฉา ปรมตฺถกถํ กเถนฺติฯ สมฺมุติกถํ กเถนฺตาปิ สจฺจเมว สภาวเมว อมุสาว กเถนฺติฯ ปรมตฺถกถํ กเถนฺตาปิ สจฺจเมว สภาวเมว อมุสาว กเถนฺติฯ

ทุเว สจฺจานิ อกฺขาสิ, สมฺพุโทฺธ วทตํ วโร;
สมฺมุตึ ปรมตฺถญฺจ, ตติยํ นูปลพฺภติฯ

สเงฺกตวจนํ สจฺจํ, โลกสมฺมุติการณํ;
ปรมตฺถวจนํ สจฺจํ, ธมฺมานํ ภูตลกฺขณนฺติฯ

ยาหิ ตถาคโต โวหรติ อปรามสนฺติ ยาหิ โลกสมญฺญาหิ โลกนิรุตฺตีหิ ตถาคโต ตณฺหามานทิฎฺฐิปรามาสานํ อภาวา อปรามสโนฺต โวหรตีติ เทสนํ วินิวเฎฺฎตฺวา อรหตฺตนิกูเฎน นิฎฺฐาเปสิฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

อิติ สุมงฺคลวิลาสินิยา ทีฆนิกายฎฺฐกถายํ

โปฎฺฐปาทสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๑๐. สุภสุตฺตวณฺณนา

สุภมาณวกวตฺถุวณฺณนา

๔๔๔. เอวํ เม สุตํ…เป…. สาวตฺถิยนฺติ สุภสุตฺตํฯ ตตฺรายํ อนุตฺตานปทวณฺณนาฯ **อจิรปรินิพฺพุเต ภควตี**ติ อจิรํ ปรินิพฺพุเต ภควติ, ปรินิพฺพานโต อุทฺธํ มาสมตฺเต กาเลฯ นิทานวณฺณนายํ วุตฺตนเยเนว ภควโต ปตฺตจีวรํ อาทาย อาคนฺตฺวา ขีรวิเรจนํ ปิวิตฺวา วิหาเร นิสินฺนทิวสํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ **โตเทยฺยปุตฺโต**ติ โตเทยฺยพฺราหฺมณสฺส ปุตฺโต, โส กิร สาวตฺถิยา อวิทูเร ตุทิคาโม นาม อตฺถิ, ตสฺส อธิปติตฺตา โตเทยฺโยติ สงฺขฺยํ คโตฯ มหทฺธโน ปน โหติ ปญฺจจตฺตาลีสโกฏิวิภโว, ปรมมจฺฉรี – ''ททโต โภคานํ อปริกฺขโย นาม นตฺถี''ติ จินฺเตตฺวา กสฺสจิ กิญฺจิ น เทติ, ปุตฺตมฺปิ อาห –

> ''อญฺชนานํ ขยํ ทิสฺวา, วมฺมิกานญฺจ สญฺจยํ;
> มธูนญฺจ สมาหารํ, ปณฺฑิโต ฆรมาวเส''ติฯ

เอวํ อทานเมว สิกฺขาเปตฺวา กายสฺส เภทา ตสฺมิํเยว ฆเร สุนโข หุตฺวา นิพฺพตฺโตฯ สุโภ ตํ สุนขํ อติวิย ปิยายติฯ อตฺตโน ภุญฺชนกภตฺตํเยว โภเชติ, อุกฺขิปิตฺวา วรสยเน สยาเปติฯ อถ ภควา เอกทิวสํ นิกฺขนฺเต มาณเว ตํ ฆรํ ปิณฺฑาย ปาวิสิฯ สุนโข ภควนฺตํ ทิสฺวา ภุกฺการํ กโรนฺโต ภควโต สมีปํ คโตฯ ตโต นํ ภควา อโวจ ''โตเทยฺย ตฺวํ ปุพฺเพปิ มํ 'โภ, โภ'ติ ปริภวิตฺวา สุนโข ชาโต, อิทานิปิ ภุกฺการํ กตฺวา อวีจิํ คมิสฺสสี''ติฯ สุนโข ตํ กถํ สุตฺวา วิปฺปฏิสารี หุตฺวา อุทฺธนนฺตเร ฉาริกาย นิปนฺโน, มนุสฺสา นํ อุกฺขิปิตฺวา สยเน สยาเปตุํ นาสกฺขิํสุ ฯ

สุโภ อาคนฺตฺวา ''เกนายํ สุนโข สยนา โอโรปิโต''ติ อาหฯ มนุสฺสา ''น เกนจี''ติ วตฺวา ตํ ปวตฺติํ อาโรเจสุํฯ มาณโว สุตฺวา ''มม ปิตา พฺรหฺมโลเก นิพฺพตฺโต, สมโณ ปน โคตโม เม ปิตรํ สุนขํ กโรติ ยํ กิญฺจิ เอส มุขารูฬฺหํ ภาสตี''ติ กุชฺฌิตฺวา ภควนฺตํ มุสาวาเทน โจเทตุกาโม วิหารํ คนฺตฺวา ตํ ปวตฺติํ ปุจฺฉิฯ ภควา ตสฺส ตเถว วตฺวา อวิสํวาทนตฺถํ อาห – ''อตฺถิ ปน เต, มาณว, ปิตรา น อกฺขาตํ ธน''นฺติฯ อตฺถิ, โภ โคตม, สตสหสฺสคฺฆนิกา สุวณฺณมาลา, สตสหสฺสคฺฆนิกา สุวณฺณปาทุกา, สตสหสฺสคฺฆนิกา สุวณฺณปาติ, สตสหสฺสญฺจ กหาปณนฺติฯ คจฺฉ ตํ สุนขํ อปฺโปทกํ มธุปายาสํ โภเชตฺวา สยนํ อาโรเปตฺวา อีสกํ นิทฺทํ โอกฺกนฺตกาเล ปุจฺฉ, สพฺพํ เต อาจิกฺขิสฺสติ, อถ นํ ชาเนยฺยาสิ – ''ปิตา เม เอโส''ติฯ โส ตถา อกาสิฯ สุนโข สพฺพํ อาจิกฺขิ, ตทา นํ – ''ปิตา เม''ติ ญตฺวา ภควติ ปสนฺนจิตฺโต คนฺตฺวา ภควนฺตํจุทฺทส ปเญฺห ปุจฺฉิตฺวา วิสฺสชฺชนปริโยสาเน ภควนฺตํ สรณํ คโต, ตํ สนฺธาย วุตฺตํ ''สุโภ มาณโว โตเทยฺยปุตฺโต''ติฯ **สาวตฺถิยํ ปฏิวสตี**ติ อตฺตโน โภคคามโต อาคนฺตฺวา วสติฯ

๔๔๕-๔๔๖. อญฺญตรํ มาณวกํ อามนฺเตสีติ สตฺถริ ปรินิพฺพุเต ''อานนฺทตฺเถโร กิรสฺส ปตฺตจีวรํ คเหตฺวา อาคโต, มหาชโน ตํ ทสฺสนตฺถาย อุปสงฺกมตี''ติ สุตฺวา ''วิหารํ โข ปน คนฺตฺวา มหาชนมชฺเฌ น สกฺกา สุเขน ปฏิสนฺถารํ วา กาตุํ, ธมฺมกถํ วา โสตุํ เคหํ อาคตํเยว นํ ทิสฺวา สุเขน ปฏิสนฺถารํ กริสฺสามิ, เอกา จ เม กงฺขา อตฺถิ, ตมฺปิ นํ ปุจฺฉิสฺสามี''ติ จินฺเตตฺวา อญฺญตรํ มาณวกํ อามนฺเตสิฯ **อปฺปาพาธ**นฺติอาทีสุ **อาพาโธ**ติ วิสภาคเวทนา วุจฺจติ, ยา เอกเทเส อุปฺปชฺชิตฺวา จตฺตาโร อิริยาปเถ อยปฏฺเฏน อาพนฺธิตฺวา วิย คณฺหติ, ตสฺสา อภาวํ ปุจฺฉาติ วทติฯ **อปฺปาตงฺก**นฺติ กิจฺฉชีวิตกโร โรโค วุจฺจติ, ตสฺสาปิ อภาวํ ปุจฺฉาติ วทติฯ คิลานสฺเสว จ อุฏฺฐานํ นาม ครุกํ โหติ, กาเย พลํ น โหติ, ตสฺมา นิเคฺคลญฺญภาวญฺจ

พลญฺจ ปุจฺฉาติ วทติฯ **ผาสุวิหาร**นฺติ คมนฐานนิสชฺชสยเนสุ จตูสุ อิริยาปเถสุ สุขวิหารํ ปุจฺฉาติ วทติฯ อถสฺส ปุจฺฉิตพฺพาการํ ทเสฺสนฺโต ‘‘สฺโภ’’ติอาทิมาหฯ

๔๔๗. **กาลญฺจ สมยญฺจ อุปาทายา**ติ กาลญฺจ สมยญฺจ ปญฺญาย คเหตฺวา อุป ธาเรตฺวาติ อโตฺถฯ สเจ อมฺหากํ เสฺว คมนกาโล ภวิสฺสติ, กาเย พลมตฺตา เจว ผริสฺสติ, คมน ปจฺจยา จ อโญฺญ อผาสุวิหาโร น ภวิสฺสติ, อเถตํ กาลญฺจ คมนการณสมวายสงฺขาตํ สมยญฺจ อุปธาเรตฺวา – ‘‘อปิ เอว นาม เสฺว อาคเจฺฉยฺยามา’’ติ วุตฺตํ โหติฯ

๔๔๘. **เจตเกน ภิกฺขุนา**ติ เจติรเฏฺฐ ชาตตฺตา เจตโกติ เอวํ ลทฺธนาเมนฯ **สโมฺมทนียํ กถํ สารณีย**นฺติ โภ, อานนฺท, ทสพลสฺส โก นาม อาพาโธ อโหสิ, กึ ภควา ปริภุญฺชิฯ อปิ จ สตฺถุ ปรินิพฺพาเนน ตุมฺหากํ โสโก อุปฺปาทิ, สตฺถา นาม น เกวลํ ตุมฺหากํเยว ปรินิพฺพุโต, ส เทวกสฺส โลกสฺส มหาชานิ, โก ทานิ อโญฺญ มรณา มุจฺจิสฺสติ, ยตฺร โส สเทวกสฺส โลกสฺส อคฺคปุคฺคโล ปรินิพฺพุโต, อิทานิ กํ อญฺญํ ทิสฺวา มจฺจุราชา ลชฺชิสฺสตีติ เอวมาทินา นเยน มรณปฏิสํยุตฺตํ สโมฺมทนียํ กถํ สารณียํ วีติสาเรตฺวา เถรสฺส หิโยฺย ปีตเภสชฺชานุรูปํ อาหารํ ทตฺวา ภตฺตกิจฺจาวสาเน เอกมนฺตํ นิสีทิฯ

อุปฏฺฐาโก สนฺติกาวจโรติ อุปฏฺฐาโก หุตฺวา สนฺติกาวจโร, น รนฺธคเวสีฯ น วีมํสนาธิปฺ ปาโยฯ **สมีปจารี**ติ อิทํ ปุริมปทเสฺสว เววจนํฯ **เยสํ โส ภวํ โคตโม**ติ กสฺมา ปุจฺฉติ? ตสฺส กิร เอวํ อโหสิ ‘‘เยสุ ธเมฺมสุ ภวํ โคตโม อิมํ โลกํ ปติฏฺฐเปสิ, เต ตสฺส อจฺจเยน นฏฺฐา นุ โข, ธรนฺติ นุ โข, สเจ ธรนฺติ, อานโนฺท ชานิสฺสติ, หนฺท นํ ปุจฺฉามี’’ติ, ตสฺมา ปุจฺฉิฯ

๔๔๙. อถสฺส เถโร ตีณิ ปิฏกานิ ตีหิ ขเนฺธหิ สงฺคเหตฺวา ทเสฺสนฺโต ‘‘ติณฺณํ โข’’ติอา ทิมาหฯ มาณโว สงฺขิเตฺตน กถิตํ อสลฺลเกฺขโนฺต – ‘‘วิตฺถารโต ปุจฺฉิสฺสามี’’ติ จิเนฺตตฺวา ‘‘กตเมสํ ติณฺณ’’นฺติอาทิมาหฯ

สีลกฺขนฺธวณฺณนา

๔๕๐-๔๕๓. ตโต เถเรน ‘‘อริยสฺส สีลกฺขนฺธสฺสา’’ติ เตสุ ทสฺสิเตสุ ปุน **‘‘กตโม ปน โส, โภ อานนฺท, อริโย สีลกฺขโนฺธ’’**ติ เอเกกํ ปุจฺฉิฯ เถโรปิสฺส พุทฺธุปฺปาทํ ทเสฺสตฺวา ตนฺ ติธมฺมํ เทเสโนฺต อนุกฺกเมน ภควตา วุตฺตนเยเนว สพฺพํ วิสฺสเชฺชสิฯ ตตฺถ **อตฺถิ เจเวตฺถ อุตฺ ตริกรณีย**นฺติ เอตฺถ ภควโต สาสเน น สีลเมว สาโร, เกวลเญฺหตํ ปติฏฺฐามตฺตเมว โหติฯ อิโต อุตฺตริ ปน อญฺญมฺปิ กตฺตพฺพํ อตฺถิ เยวาติ ทเสฺสสิฯ **อิโต พหิทฺธา**ติ พุทฺธสาสนโต พหิทฺธาฯ

สมาธิกฺขนฺธวณฺณนา

๔๕๔. **กถญฺจ** , **มาณว, ภิกฺขุ อินฺทฺริเยสุ คุตฺตทฺวาโร โหตี**ติ อิทมายสฺมา อานโนฺท ‘‘กตโม ปน โส, โภ อานนฺท, อริโย สมาธิกฺขโนฺธ’’ติ เอวํ สมาธิกฺขนฺธํ ปุโฏฺฐปิ เย เต ‘‘สีล สมฺปโนฺน อินฺทฺริเยสุ คุตฺตทฺวาโร สติสมฺปชเญฺญน สมนฺนาคโต สนฺตุโฏฺฐ’’ติ เอวํ สีลานนฺตรํ อินฺทฺริยสํวราทโย สีลสมาธีนํ อนฺตเร อุภินฺนมฺปิ อุปการกธมฺมา อุทฺทิฏฺฐา, เต นิทฺทิสิตฺวา สมาธิกฺขนฺธํ ทเสฺสตุกาโม อารภิฯ เอตฺถ จ รูปชฺฌานาเนว อาคตานิ, น อรูปชฺฌานานิ, อา เนตฺวา ปน ทีเปตพฺพานิฯ จตุตฺถชฺฌาเนน หิ อสงฺคหิตา อรูปสมาปตฺติ นาม นตฺถิเยวฯ

๔๗๑-๔๘๐. อตฺถิ เจเวตฺถ อุตฺตริกรณียนฺติ เอตฺถ ภควโต สาสเน น จิเตฺตกคฺคตามตฺตเกเนว ปริโยสานปฺปตฺติ นาม อตฺถิ, อิโตปิ อุตฺตริ ปน อญฺญํ กตฺตพฺพํ อตฺถิ เยวาติ ทเสฺสติฯ **นตฺถิ เจเวตฺถ อุตฺตริกรณีย**นฺติ เอตฺถ ภควโต สาสเน อิโต อุตฺตริ กาตพฺพํ นาม นตฺถิเยว, อรหตฺตปริโยสานญฺหิ ภควโต สาสนนฺติ ทเสฺสติฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

อิติ สุมงฺคลวิลาสินิยา ทีฆนิกายฏฺฐกถายํ

สุภสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๑. เกวฏฺฏสุตฺตวณฺณนา

เกวฏฺฏคหปติปุตฺตวตฺถุวณฺณนา

๔๘๑. เอวํ เม สุตํ…เป…. นาฬนฺทายนฺติ เกวฏฺฏสุตฺตํฯ ตตฺรายํ อปุพฺพปทวณฺณนาฯ **ปาวาริกมฺพวเน**ติ ปาวาริกสฺส อมฺพวเนฯ **เกวฏฺโฏ**ติ อิทํ ตสฺส คหปติปุตฺตสฺส นามํฯ โส กิร จตฺตาลีสโกฏิธโน คหปติมหาสาโล อติวิย สทฺโธ ปสนฺโน อโหสิฯ โส สทฺธาธิกตฺตาเยว ''สเจ เอโก ภิกฺขุ อฑฺฒมาสนฺตเรน วา มาสนฺตเรน วา สํวจฺฉเรน วา อากาเส อุปฺปติตฺวา วิวิธานิ ปาฏิหาริยานิ ทเสฺสยฺย, สโพฺพ ชโน อติวิย ปสีเทยฺยฯ ยํนูนาหํ ภควนฺตํ ยาจิตฺวา ปาฏิหาริยกรณตฺถาย เอกํ ภิกฺขุํ อนุชานาเปยฺย''นฺติ จิเนฺตตฺวา ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา เอวมาหฯ

ตตฺถ **อิทฺธา**ติ สมิทฺธา **ผีตา**ติ นานาภณฺฑอุสฺสนฺนตาย วุทฺธิปฺปตฺตาฯ **อากิณฺณมนุสฺสา**ติ อํสกูเฏน อํสกูฏํ ปหริตฺวา วิย วิจรเนฺตหิ มนุเสฺสหิ อากิณฺณาฯ **สมาทิสตู**ติ อาณาเปตุ ฐานนฺตเร ฐเปตุฯ **อุตฺตริมนุสฺสธมฺมา**ติ อุตฺตริมนุสฺสานํ ธมฺมโต, ทสกุสลสงฺขาตโต วา มนุสฺสธมฺมโต อุตฺตริฯ **ภิโยฺยโสมตฺตายา**ติ ปกติยาปิ ปชฺชลิตปทีโป เตลเสฺนหํ ลภิตฺวา วิย อติเรกปฺปมาเณน อภิปฺปสีทิสฺสติฯ **น โข อหนฺ**ติ ภควา ราชคหเสฏฺฐิวตฺถุสฺมิํ สิกฺขาปทํ ปญฺญเปสิ, ตสฺมา ''น โข อห''นฺติอาทิมาหฯ

๔๘๒. **น ธํเสมี**ติ น คุณวินาสเนน ธํเสมิ, สีลเภทํ ปาเปตฺวา อนุปุเพฺพน อุจฺจฏฺฐานโต โอตาเรนฺโต นีจฏฺฐาเน น ฐเปมิ, อถ โข อหํ พุทฺธสาสนสฺส วุทฺธิํ ปจฺจาสีสโนฺต กเถมีติ ทเสฺสติฯ **ตติยมฺปิ โข**ติ ยาวตติยํ พุทฺธานํ กถํ ปฏิพาหิตฺวา กเถตุํ วิสหโนฺต นาม นตฺถิฯ อยํ ปน ภควตา สทฺธิํ วิสฺสาสิโก วิสฺสาสํ วเฑฺฒตฺวา วลฺลโภ หุตฺวา อตฺถกาโมสฺมีติ ติกฺขตฺตุํ กเถสิฯ

อิทฺธิปาฏิหาริยวณฺณนา

๔๘๓-๔๘๔. อถ ภควา อยํ อุปาสโก มยิ ปฏิพาหเนฺตปิ ปุนปฺปุนํ ยาจติเยวฯ ''หนฺทสฺส ปาฏิหาริยกรเณ อาทีนวํ ทเสฺสมี''ติ จิเนฺตตฺวา ''ตีณิ โข''ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อมาหํ ภิกฺขุนฺ**ติ อมุํ อหํ ภิกฺขุํฯ **คนฺธารี**ติ คนฺธาเรน นาม อิสินา กตา, คนฺธารรเฏฺฐ วา อุปฺปนฺนา วิชฺชาฯ ตตฺถ กิร พหู อิสโย วสิํสุ, เตสุ เอเกน กตา วิชฺชาติ อธิปฺปาโยฯ **อฏฺฏียามี**ติ อโฏฺฏ ปีฬิโต วิย โหมิฯ **หรายามี**ติ ลชฺชามิฯ **ชิคุจฺฉามี**ติ คูถํ ทิสฺวา วิย ชิคุจฺฉํ อุปฺปาเทมิฯ

อาเทสนาปาฏิหาริยวณฺณนา

๔๘๕. **ปรสตฺตานนฺ**ติ อเญฺญสํ สตฺตานํฯ ทุติยํ ตเสฺสว เววจนํฯ **อาทิสตี**ติ กเถติฯ **เจตสิกนฺ**ติ โสมนสฺสโทมนสฺสํ อธิเปฺปตํฯ **เอวมฺปิ เต มโน**ติ เอวํ ตว มโน โสมนสฺสิโต วา โทมนสฺสิโต วา กามวิตกฺกาทิสมฺปยุโตฺต วาฯ ทุติยํ ตเสฺสว เววจนํฯ **อิติปิ เต จิตฺตนฺ**ติ อิติ ตว จิตฺตํ, อิทญฺจิทญฺจ อตฺถํ จินฺตยมานํ ปวตฺตตีติ อโตฺถฯ **มณิกา นาม วิชฺชา**ติ จินฺตามณีติ เอวํ ลทฺธนามา โลเก เอกา วิชฺชา อตฺถิฯ ตาย ปเรสํ จิตฺตํ ชานาตีติ ทีเปติฯ

อนุสาสนีปาฏิหาริยวณฺณนา

๔๘๖. **เอวํ วิตเกฺกถา**ติ เนกฺขมฺมวิตกฺกาทโย เอวํ ปวเตฺตนฺตา วิตเกฺกถฯ **มา เอวํ วิตกฺกยิตฺถา**ติ เอวํ กามวิตกฺกาทโย ปวเตฺตนฺตา มา วิตกฺกยิตฺถฯ **เอวํ มนสิ กโรถา**ติ เอวํ

อนิจฺจสญฺญเมว, ทุกฺขสญฺญาทีสุ วา อญฺญตรํ มนสิ กโรถฯ **มา เอวนฺ**ติ ‘‘นิจฺจ’’นฺติอาทินา นเยน มา มนสิ กริตฺถฯ อิทนฺติ อิทํ ปญฺจกามคุณิกราคํ ปชหถฯ **อิทํ อุปสมฺปชฺชา**ติ อิทํ จตุมคฺคผลปฺปเภทํ โลกุตฺตรธมฺมเมว อุปสมฺปชฺช ปาปุณิตฺวา นิปฺผาเทตฺวา วิหรถฯ อิติ ภควา อิทฺธิวิธํ **อิทฺธิปาฏิหาริย**นฺติ ทเสฺสติ, ปรสฺส จิตฺตํ ญตฺวา กถนํ **อาเทสนาปาฏิหาริย**นฺติฯ สาวกานญฺจ พุทฺธานญฺจ สตตํ ธมฺมเทสนา **อนุสาสนีปาฏิหาริยนฺติฯ**

ตตฺถ อิทฺธิปาฏิหาริเยน อนุสาสนีปาฏิหาริยํ มหาโมคฺคลฺลานสฺส อาจิณฺณํ, อาเทสนาปาฏิหาริเยน อนุสาสนีปาฏิหาริยํ ธมฺมเสนาปติสฺสฯ เทวทเตฺต สํฆํ ภินฺทิตฺวา ปญฺจ ภิกฺขุสตานิ คเหตฺวา คยาสีเส พุทฺธลีฬฺหาย เตสํ ธมฺมํ เทสเนฺต หิ ภควตา เปสิเตสุ ทฺวีสุ อคฺคสาวเกสุ ธมฺมเสนาปติ เตสํ จิตฺตาจารํ ญตฺวา ธมฺมํ เทเสสิ , เถรสฺส ธมฺมเทสนํ สุตฺวา ปญฺจสตา ภิกฺขู โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐหิํสุฯ อถ เนสํ มหาโมคฺคลฺลาโน วิกุพฺพนํ ทเสฺสตฺวา ทเสฺสตฺวา ธมฺมํ เทเสสิ, ตํ สุตฺวา สเพฺพ อรหตฺตผเล ปติฏฺฐหิํสุฯ อถ เทฺวปิ มหานาคา ปญฺจ ภิกฺขุสตานิ คเหตฺวา เวหาสํ อพฺภุคฺคนฺตฺวา เวฬุวนเมวาคมิํสุฯ อนุสาสนีปาฏิหาริยํ ปน พุทฺธานํ สตตํ ธมฺมเทสนา, เตสุ อิทฺธิปาฏิหาริยอาเทสนาปาฏิหาริยานิ สอุปารมฺภานิ สโทสานิ, อทฺธานํ น ติฏฺฐนฺติ, อทฺธานํ อติฏฺฐนโต น นิยฺยนฺติฯ อนุสาสนีปาฏิหาริยํ อนุปารมฺภํ นิโทฺทสํ, อทฺธานํ ติฏฺฐติ, อทฺธานํ ติฏฺฐนโต นิยฺยาติฯ ตสฺมา ภควา อิทฺธิปาฏิหาริยญฺจ อาเทสนาปาฏิหาริยญฺจ ครหติ, อนุสาสนีปาฏิหาริยํเยว ปสํสติฯ

ภูตนิโรเธสกวตฺถุวณฺณนา

๔๘๗. **ภูตปุพฺพ**นฺติ อิทํ กสฺมา ภควตา อารทฺธํฯ อิทฺธิปาฏิหาริยอาเทสนาปาฏิหาริยานํ อนิยฺยานิกภาวทสฺสนตฺถํ, อนุสาสนีปาฏิหาริยเสฺสว นิยฺยานิกภาวทสฺสนตฺถํฯ อปิ จ สพฺพพุทฺธานํ มหาภูตปริเยสโก นาเมโก ภิกฺขุ โหติเยวฯ โย มหาภูเต ปริเยสเนฺต ยาว พฺรหฺมโลกา วิจริตฺวา วิสฺสเชฺชตารํ อลภิตฺวา อาคมฺม พุทฺธเมว ปุจฺฉิตฺวา นิกฺกโงฺข โหติฯ ตสฺมา พุทฺธานํ มหนฺตภาวปฺปกาสนตฺถํ, อิทญฺจ การณํ ปฏิจฺฉนฺนํ, อถ นํ วิวฏํ กตฺวา เทเสเนฺตปิ ภควา ‘‘ภูตปุพฺพ’’นฺติอาทิมาหฯ

ตตฺถ **กตฺถ นุ โข**ติ กิสฺมิํ ฐาเน กึ อาคมฺม กึ ปตฺตสฺส เต อนวเสสา อปฺปวตฺติวเสน นิรุชฺฌนฺติฯ มหาภูตกถา ปเนสา สพฺพาการเรน วิสุทฺธิมเคฺค วุตฺตา, ตสฺมา สา ตโตว คเหตพฺพาฯ

๔๘๘. **เทวยานิโย มโคฺค**ติ ปาฏิเยโกฺก เทวโลกคมนมโคฺค นาม นตฺถิ, อิทฺธิวิธญาณเสฺสว ปเนตํ อธิวจนํฯ เตน เหส ยาว พฺรหฺมโลกาปิ กาเยน วสํ วเตฺตเนฺต เทวโลกํ ยาติฯ ตสฺมา ‘‘ตํ เทวยานิโย มโคฺค’’ติ วุตฺตํฯ **เยน จาตุมหาราชิกา**ติ สมีเป ฐิตมฺปิ ภควนฺตํ อปุจฺฉิตฺวา ธมฺมตาย โจทิโต เทวตา มหานุภาวาติ มญฺญมาโน อุปสงฺกมิฯ **มยมฺปิ โข, ภิกฺขุ, น ชานามา**ติ พุทฺธวิสเย ปญฺหํ ปุจฺฉิตา เทวตา น ชานนฺติ , เตเนวมาหํสุฯ อถ โข โส ภิกฺขุ ‘‘มม อิมํ ปญฺหํ น กเถตุํ น ลพฺภา, สีฆํ กเถถา’’ติ ตา เทวตา อโชฺฌตฺถรติ, ปุนปฺปุนํ ปุจฺฉติ, ตา ‘‘อโชฺฌตฺถรติ โน อยํ ภิกฺขุ, หนฺท นํ หตฺถโต โมเจสฺสามา’’ติ จิเนฺตตฺวา ‘‘อตฺถิ โข ภิกฺขุ จตฺตาโร มหาราชาโน’’ติอาทิมาหํสุฯ ตตฺถ **อภิกฺกนฺตตรา**ติ อติกฺกมฺม กนฺตตราฯ **ปณีตตรา**ติ วณฺณยสอิสฺสริยาทีหิ อุตฺตมตรา เอเตน นเยน สพฺพวาเรสุ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

๔๙๑-๔๙๓. อยํ ปน วิเสโส – สโกฺก กิร เทวราชา จิเนฺตสิ ‘‘อยํ ปโญฺห พุทฺธวิสโย, น สกฺกา อเญฺญน วิสฺสชฺชิตุํ, อยญฺจ ภิกฺขุ อคฺคิํ ปหาย ขโชฺชปนกํ ธมโนฺต วิย, เภริํ ปหาย อุทรํ

วาเทนฺต วิย จ, โลเก อคฺคปุคฺคลํ สมฺมาสมฺพุทฺธํ ปหาย เทวตา ปุจฺฉนฺต วิจรติ, เปเสมิ นํ สตฺถุสนฺติก''นฺติฯ ตโต ปุนเทว โส จินฺเตสิ ''สุทูรมฺปิ คนฺตฺวา สตฺถุ สนฺติเกว นิกฺกโงฺข ภวิสฺสติ ฯ อตฺถิ เจว ปุคฺคโล นาเมส, โถกํ ตาว อาหิณฺฑนฺต กิลมตุ ปจฺฉา ชานิสฺสตี''ติฯ ตโต ตํ ''อหมฺปิ โข''ติอาทิมาหฯ พฺรหฺมยานิโยปิ เทวยานิยสทิโสวฯ เทวยานิยมโคฺคติ วา พฺรหฺมยานิยมโคฺคติ วา ธมฺมเสตูติ วา เอกจิตฺตกฺขณิกอปฺปนาติ วา สนฺนิฏฺฐานิกเจตนาติ วา มหคฺคตจิตฺตนฺติ วา อภิญฺญาญาณนฺติ วา สพฺพเมตํ อิทฺธิวิธญาณเสฺสว นามํฯ

๔๙๔. **ปุพฺพนิมิตฺต**นฺติ อาคมนปุพฺพภาเค นิมิตฺตํ สูริยสฺส อุทยโต อรุณุคฺคํ วิยฯ ตสฺมา อิทาเนว พฺรหฺมา อาคมิสฺสติ, เอวํ มยํ ชานามาติ ทีปยิํสุฯ **ปาตุรโหสี**ติ ปากโฏ อโหสิฯ อถ โข โส พฺรหฺมา เตน ภิกฺขุนา ปุโฏฺฐ อตฺตโน อวิสยภาวํ ญตฺวา สจาหํ ''น ชานามี''ติ วกฺขามิ, อิเม มํ ปริภวิสฺสนฺติ, อถ ชานนฺต วิย ยํ กิญฺจิ กเถสฺสามิ, อยํ เม ภิกฺขุ เวยฺยากรเณน อนารทฺธจิโตฺต วาทํ อาโรเปสฺสติฯ ''อหมสฺมิ ภิกฺขุ พฺรหฺมา''ติอาทีนิ ปน เม ภณนฺตสฺส น โกจิ วจนํ สทฺทหิสฺสติฯ ยํนูนาหํ วิเกฺขปํ กตฺวา อิมํ ภิกฺขุํ สตฺถุสนฺติกํเยว เปเสยฺยนฺติ จินฺเตตฺวา ''อหมสฺมิ ภิกฺขุ พฺรหฺมา''ติอาทิมาหฯ

๔๙๕-๔๙๖. **เอกมนฺตํ อปเนตฺวา**ติ กสฺมา เอวมกาสิ? กุหกตฺตาฯ **พหิทฺธา ปริเยฏฺฐิ**นฺติ เตลตฺถิโก วาลิกํ นิปฺปีฬิยมาโน วิย ยาว พฺรหฺมโลกา พหิทฺธา ปริเยสนํ อาปชฺชติฯ

๔๙๗. **สกุณ**นฺติ กากํ วา กุลลํ วาฯ **น โข เอโส, ภิกฺขุ, ปโญฺห เอวํ ปุจฺฉิตโพฺพ**ติ อิทํ ภควา ยสฺมา ปเทเสเนส ปโญฺห ปุจฺฉิตโพฺพ, อยญฺจ โข ภิกฺขุ อนุปาทินฺนเกปิ คเหตฺวา นิปฺปเทสโต ปุจฺฉติ, ตสฺมา ปฏิเสเธติฯ อาจิณฺณํ กิเรตํ พุทฺธานํ, ปุจฺฉามูฬฺหสฺส ชนสฺส ปุจฺฉาย โทสํ ทเสฺสตฺวา ปุจฺฉํ สิกฺขาเปตฺวา ปุจฺฉาวิสฺสชฺชนํฯ กสฺมา? ปุจฺฉิตุํ อชานิตฺวา ปริปุจฺฉนฺต ทุวิญฺญาปโย โหติฯ ปญฺหํ สิกฺขาเปนฺต ปน ''กตฺถ อาโป จา''ติอาทิมาหฯ

๔๙๘. ตตฺถ **น คาธตี**ติ น ปติฏฺฐาติ, อิเม จตฺตาโร มหาภูตา กิํ อาคมฺม อปฺปติฏฺฐา ภวนฺตีติ อโตฺถฯ อุปาทินฺนํเยว สนฺธาย ปุจฺฉติฯ **ทีฆญฺจ รสฺสญฺจา**ติ สณฺฐานวเสน อุปาทารูปํ วุตฺตํฯ **อณุํ ถูล**นฺติ ขุทฺทกํ วา มหนฺตํ วา, อิมินาปิ อุปาทารูเป วณฺณมตฺตเมว กถิตํฯ **สุภาสุภ**นฺติ สุภญฺจ อสุภญฺจ อุปาทารูปเมว กถิตํฯ กิํ ปน อุปาทารูปํ สุภนฺติ อสุภนฺติ อตฺถิ? นตฺถิฯ อิฏฺฐานิฏฺฐารมฺมณํ ปเนว กถิตํฯ **นามญฺจ รูปญฺจา**ติ นามญฺจ ทีฆาทิเภทํ รูปญฺจฯ **อุปรุชฺฌตี**ติ นิรุชฺฌติ, กิํ อาคมฺม อเสสเมตํ นปฺปวตฺตตีติฯ

เอวํ ปุจฺฉิตพฺพํ สิยาติ ปุจฺฉํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ วิสฺสชฺชนํ ทเสฺสนฺต ตตฺร เวยฺยากรณํ ภวตีติ วตฺวา – ''วิญฺญาณ''นฺติอาทิมาหฯ

๔๙๙. ตตฺถ วิญฺญาตพฺพนฺติ **วิญฺญาณํ** นิพฺพานเสฺสตํ นามํ, ตเทตํ นิทสฺสนาภาวโต **อนิทสฺสนํ**ฯ อุปฺปาทนฺต วา วยนฺต วา ฐิตสฺส อญฺญถตฺตนฺต วา เอตสฺส นตฺถีติ **อนนฺตํ**ฯ **ปภ**นฺติ ปเนตํ กิร ติตฺถสฺส นามํ, ตญฺหิ ปปนฺติ เอตฺถาติ ปปํ, ปการสฺส ปน ภกาโร กโตฯ สพฺพโต ปภมสฺสาติ **สพฺพโตปภํ**ฯ นิพฺพานสฺส กิร ยถา มหาสมุทฺทสฺส ยโต ยโต โอตริตุกามา โหนฺติ, ตํ ตเทว ติตฺถํ, อติตฺถํ นาม นตฺถิฯ เอวเมว อฏฺฐติํสาย กมฺมฏฺฐาเนสุ เยน เยน มุเขน นิพฺพานํ โอตริตุกามา โหนฺติ, ตํ ตเทว ติตฺถํ, นิพฺพานสฺส อติตฺถํ นาม นตฺถิฯ เตน วุตฺตํ ''สพฺพโตปภ''นฺติฯ **เอตฺถ อาโป จา**ติ เอตฺถ นิพฺพาเน อิทํ นิพฺพานํ อาคมฺม สพฺพเมตํ อาโปติอาทินา นเยน วุตฺตํ อุปาทินฺนก ธมฺมชาตํ นิรุชฺฌติ, อปฺปวตฺตํ โหตีติฯ

อิทานิสฺส นิรุชฺฌนูปายํ ทเสฺสโนฺต ‘‘วิญฺญาณสฺส นิโรเธน เอเตฺถตํ อุปรุชฺฌตี’’ติ อาหฯ ตตฺถ **วิญฺญาณ**นฺติ จริมกวิญฺญาณมฺปิ อภิสงฺขารวิญฺญาณมฺปิ , จริมกวิญฺญาณสฺสาปิ หิ นิโรเธน เอเตฺถตํ อุปรุชฺฌติฯ วิชฺฌาตทีปสิขา วิย อปณฺณตฺติกภาวํ ยาติฯ อภิสงฺขารวิญฺญาณสฺสาปิ อนุปฺปาทนิโรเธน อนุปฺปาทวเสน อุปรุชฺฌติฯ ยถาห ‘‘โสตาปตฺติมคฺคญาเณน อภิสงฺขารวิญฺญาณสฺส นิโรเธน ฐเปตฺวา สตฺตภเว อนมตเคฺค สํสาเร เย อุปฺปเชฺชยฺยุํ นามญฺจ รูปญฺจ เอเตฺถเต นิรุชฺฌนฺตี’’ติ สพฺพํ จูฬนิเทฺทเส วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

อิติ สุมงฺคลวิลาสินิยา ทีฆนิกายฎฺฐกถายํ

เกวฎฺฎสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๑๒. โลหิจฺจสุตฺตวณฺณนา

โลหิจฺจพฺราหฺมณวตฺถุวณฺณนา

๕๐๑. **เอวํ เม สุตํ...เป.... โกสเลสู**ติ โลหิจฺจสุตฺตํฯ ตตฺรายํ อนุตฺตานปทวณฺณนาฯ **สาลวติกา**ติ ตสฺส คามสฺส นามํ, โส กิร วติยา วิย สมนฺตโต สาลปนฺติยา ปริกฺขิตฺโตฯ ตสฺมา สาลวติกาติ วุจฺจติฯ **โลหิโจฺจ**ติ ตสฺส พฺราหฺมณสฺส นามํฯ

๕๐๒-๕๐๓. **ปาปก**นฺติ ปรานุกมฺปา วิรหิตตฺตา ลามกํ, น ปน อุเจฺฉทสสฺสตานํ อญฺญตรํฯ **อุปฺปนฺนํ โหตี**ติ ชาตํ โหติ, น เกวลญฺจ จิเตฺต ชาตมตฺตเมวฯ โส กิร ตสฺส วเสน ปริสมเชฺฌปิ เอวํ ภาสติเยวฯ **กิญฺหิ ปโร ปรสฺสา**ติ ปโร โย อนุสาสียติ, โส ตสฺส อนุสาสกสฺส กึ กริสฺสติฯ อตฺตนา ปฏิลทฺธํ กุสลํ ธมฺมํ อตฺตนาว สกฺกตฺวา ครุํ กตฺวา วิหาตพฺพนฺติ วทติฯ

๕๐๔-๕๐๗. **โรสิกํ นฺหาปิตํ อามเนฺตสี**ติ โรสิกาติ เอวํ อิตฺถิลิงฺควเสน ลทฺธนามํ นฺหาปิตํ อามเนฺตสิฯ โส กิร ภควโต อาคมนํ สุตฺวา จิเนฺตสิ – ‘‘วิหารํ คนฺตฺวา ทิฏฺฐํ นามํ ภาโร, เคหํ ปน อาณาเปตฺวา ปสฺสิสฺสามิ เจว ยถาสตฺติ จ อาคนฺตุกภิกฺขํ ทสฺสามี’’ติ, ตสฺมา เอวํ นฺหาปิตํ อามเนฺตสิฯ

๕๐๘. **ปิฏฺฐิโต ปิฏฺฐิโต**ติ กถาผาสุกตฺถํ ปจฺฉโต ปจฺฉโต อนุพโนฺธ โหติฯ **วิเวเจตู**ติ วิโมเจตุ, ตํ ทิฏฺฐิคตํ วิโนเทตูติ วทติฯ อยํ กิร อุปาสโก โลหิจฺจสฺส พฺราหฺมณสฺส ปิยสหายโกฯ ตสฺมา ตสฺส อตฺถกามตาย เอวมาหฯ **อเปฺปว นาม สิยา**ติ เอตฺถ ปฐมวจเนน ภควา คชฺชติ, ทุติยวจเนน อนุคชฺชติฯ อยํ กิเรตฺถ อธิปฺปาโย – โรสิเก เอตทตฺถเมว มยา จตฺตาริ อสเงฺขยฺยานิฯ กปฺปสตสหสฺสญฺจ วิวิธานิ ทุกฺกรานิ กโรเนฺตน ปารมิโย ปูริตา , เอตทตฺถเมว สพฺพญฺญุตญฺญาณํ ปฏิวิทฺธํ, น เม โลหิจฺจสฺส ทิฏฺฐิคตํ ภินฺทิตุํ ภาโรติ, อิมมตฺถํ ทเสฺสโนฺต ปฐมวจเนน ภควา คชฺชติฯ เกวลํ โรสิเก โลหิจฺจสฺส มม สนฺติเก อาคมนํ วา นิสชฺชา วา อลฺลาปสลฺลาโป วา โหตุ, สเจปิ โลหิจฺจสทิสานํ สตสหสฺสสฺส กงฺขา โหติ, ปฏิพโล อหํ วิโนเทตุํ โลหิจฺจสฺส ปน เอกสฺส ทิฏฺฐิวิโนทเน มยฺหํ โก ภาโรติ อิมมตฺถํ ทเสฺสโนฺต ทุติยวจเนน ภควา อนุคชฺชตีติ เวทิตโพฺพฯ

โลหิจฺจพฺราหฺมณานุโยควณฺณนา

๕๐๙. **สมุทยสญฺชาตี**ติ สมุทยสฺส สญฺชาติ โภคุปฺปาโท, ตโต อุฏฺฐิตํ ธนธญฺญนฺติ อโตฺถฯ **เย ตํ อุปชีวนฺตี**ติ เย ญาติปริชนทาสกมฺมกราทโย ชนา ตํ นิสฺสาย ชีวนฺติฯ **อนฺตรายกโร**ติ ลาภนฺตรายกโรฯ **หิตานุกมฺปี**ติ เอตฺถ **หิต**นฺติ วุฑฺฒิฯ **อนุกมฺปตี**ติ อนุกมฺปี, อิจฺฉตีติ อโตฺถ, วุฑฺฒึ อิจฺฉติ วา โน วาติ วุตฺตํ โหติฯ **นิรยํ วา ติรจฺฉานโยนึ วา**ติ สเจ สา มิจฺฉาทิฏฺฐิ สมฺปชฺชติ, นิยตา โหติ, เอกํเสน นิรเย นิพฺพตฺตติ, โน เจ, ติรจฺฉานโยนิยํ นิพฺพตฺตตีติ อโตฺถฯ

๕๑๐-๕๑๒. อิทานิ ยสฺมา ยถา อตฺตโน ลาภนฺตราเยน สตฺตา สํวิชฺชนฺติ น ตถา ปเรสํ, ตสฺมา สุฏฺฐุตรํ พฺราหฺมณํ ปเวเจตุกาโม ‘‘ตํ กึ มญฺญสี’’ติ ทุติยํ อุปปตฺติมาหฯ **เย จิเม**ติ เย จ อิเม ตถาคตสฺส ธมฺมเทสนํ สุตฺวา อริยภูมึ โอกฺกมิตุํ อสโกฺกนฺตา กุลปุตฺตา **ทิพฺพา คพฺภา**ติ อุปโยคเตฺถ ปจฺจตฺตวจนํ, ทิเพฺพ คเพฺภติ อโตฺถฯ ทิพฺพา, คพฺภาติ จ ฉนฺนํ เทวโลกานเมตํ

อธิวจนํฯ **ปริปาเจนฺตีติ** เทวโลกคามินึ ปฏิปทํ ปูรยมานา ทานํ, ททมานา, สีลํ รกฺขมานา, คนฺธมาลาทีหิ, ปูชํ กุรุมานา ภาวนํ ภาวยมานา ปาเจนฺติ วิปาเจนฺติ ปริปาเจนฺติ ปริณามํ ค เมนฺติฯ **ทิพฺพานํ ภวานํ อภินิพฺพตฺติยา**ติ ทิพฺพภวา นาม เทวานํ วิมานานิ , เตสํ นิพฺพตฺ ตนตฺถายาติ อโตฺถฯ อถ วา **ทิพฺพา คพฺภา**ติ ทานาทโย ปุญฺญวิเสสาฯ **ทิพฺพา ภวา**ติ เทว โลเก วิปากกฺขนฺธา, เตสํ นิพฺพตฺตนตฺถาย ตานิ ปุญฺญานิ กโรนฺตีติ อโตฺถฯ **เตสํ อนฺตรายก โร**ติ เตสํ มคฺคสมฺปตฺติผลสมฺปตฺติทิพฺพภววิเสสานํ อนฺตรายกโรฯ อิติ ภควา เอตฺตาวตา อนิยมิเตเนว โอปมฺมวิธินา ยาว ภวคฺคา อุคฺคตํ พฺราหฺมณสฺส มานํ ภินฺทิตฺวา อิทานิ โจทนาร เห ตโย สตฺถาเร ทเสฺสตุํ ‘‘ตโย โข เม, โลหิจฺจา’’ติอาทิมาหฯ

ตโย โจทนารหวณฺณนา

๕๑๓. ตตฺถ **สา โจทนา**ติ ตโย สตฺถาเร โจเทนฺตสฺส โจทนาฯ **น อญฺญา จิตฺตํ อุป ฏฺฐเปนฺตี**ติ อญฺญาย อาชานนตฺถาย จิตฺตํ น อุปฏฺฐเปนฺติฯ **โวกฺกมฺมา**ติ นิรนฺตรํ ตสฺส สาสนํ อกตฺวา ตโต อุกฺกมิตฺวา วตฺตนฺตีติ อโตฺถฯ **โอสกฺกนฺติยา วา อุสฺสเกฺกยฺยา**ติ ปฏิกฺกมนฺติยา อุปคเจฺฉยฺย, อนิจฺฉนฺติยา อิเจฺฉยฺย, เอกาย สมฺปโยคํ อนิจฺฉนฺติยา เอโก อิเจฺฉยฺยาติ วุตฺตํ โหติฯ **ปรมฺมุขึ วา อาลิเงฺคยฺยา**ติ ทฏฺฐุมฺปิ อนิจฺฉมานํ ปรมฺมุขึ ฐิตํ ปจฺฉโต คนฺตฺวา อาลิ เงฺคยฺยฯ **เอวํสมฺปทมิท**นฺติ อิมสฺสาปิ สตฺถุโน ‘‘มม อิเม สาวกา’’ติ สาสนา โวกฺกมฺม วตฺ ตมาเนปิ เต โลเภน อนุสาสโต อิมํ โลภธมฺมํ เอวํสมฺปทเมว อีทิสเมว วทามิฯ อิติ โส เอวรู โป ตว โลภธโมฺม เยน ตฺวํ โอสกฺกนฺติยา อุสฺสกฺกโนฺต วิย ปรมฺมุขึ อาลิงฺคโนฺต วิย อโหสีติปิ ตํ โจทนํ อรหติฯ **กิญฺหิ ปโร ปรสฺส กริสฺสตี**ติ เยน ธเมฺมน ปเร อนุสาสิ, อตฺตานเมว ตาว ตตฺถ สมฺปาเทหิ, อุชุํ กโรหิฯ กิญฺหิ ปโร ปรสฺส กริสฺสตีติ โจทนํ อรหติฯ

๕๑๔. **นิทฺทายิตพฺพ**นฺติ สสฺสรูปกานิ ติณานิ อุปฺปาเฏตฺวา ปริสุทฺธํ กาตพฺพํฯ

๕๑๕. ตติยโจทนาย **กิญฺหิ ปโร ปรสฺสา**ติ อนุสาสนํ อสมฺปฏิจฺฉนกาลโต ปฏฺฐาย ปโร อนุสาสิตโพฺพ, ปรสฺส อนุสาสกสฺส กึ กริสฺสตีติ นนุ ตตฺถ อโปฺปสฺสุกฺกตํ อาปชฺชิตฺวา อตฺตนา ปฏิวิทฺธธมฺมํ อตฺตนาว มาเนตฺวา ปูเชตฺวา วิหาตพฺพนฺติ เอวํ โจทนํ อรหตีติ อโตฺถฯ

น โจทนารหสตฺถุวณฺณนา

๕๑๖. **น โจทนารโห**ติ อยญฺหิ ยสฺมา ปฐมเมว อตฺตานํ ปติรูเป ปติฏฺฐาเปตฺวา สา วกานํ ธมฺมํ เทเสติฯ สาวกา จสฺส อสฺสวา หุตฺวา ยถานุสิฏฺฐํ ปฏิปชฺชนฺติ, ตาย จ ปฏิปตฺติยา มหนฺตํ วิเสสมธิคจฺฉนฺติฯ ตสฺมา น โจทนารโหติฯ

๕๑๗. **นรกปปาตํ ปปตโนฺต**ติ มยา คหิตาย ทิฏฺฐิยา อหํ นรกปปาตํ ปปตโนฺตฯ **อุทฺ ธริตฺวา ถเล ปติฏฺฐาปิโต**ติ ตํ ทิฏฺฐึ ภินฺทิตฺวา ธมฺมเทสนาหเตฺถน อปายปตนโต อุทฺธริตฺวา สคฺคมคฺคถเล ฐปิโตมฺหีติ วทติฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

อิติ สุมงฺคลวิลาสินิยา ทีฆนิกายฏฺฐกถายํ

โลหิจฺจสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๓. เตวิชฺชสุตฺตวณฺณนา

๕๑๘. **เอวํ เม สุตํ...เป.... โกสเลสู**ติ เตวิชฺชสุตฺตํฯ ตตฺรายํ อนุตฺตานปทวณฺณนาฯ **มนสากฏ**นฺติ ตสฺส คามสฺส นามํฯ **อุตฺตเรน มนสากฏสฺสา**ติ มนสากฏโต อวิทูเร อุตฺตรปเสฯ **อมฺพวเน**ติ ตรุณอมฺพรุกฺขสเณฺฑ, รมณีโย กิร โส ภูมิภาโค, เหฏฺฐา รชตปฏฺฏสทิสา วาลิกา วิปฺปกิณฺณา, อุปริ มณิวิตานํ วิย ฆนสาขาปตฺตํ อมฺพวนํฯ ตสฺมิํ พุทฺธานํ อนุจฺฉวิเก ปวิเวกสุเข อมฺพวเน วิหรตีติ อตฺโถฯ

๕๑๙. **อภิญฺญาตา อภิญฺญาตา**ติ กุลจาริตฺตาทิสมฺปตฺติยา ตตฺถ ตตฺถ ปญฺญาตาฯ **จงฺกี**ติอาทีนิ เตสํ นามานิฯ ตตฺถ **จงฺกี** โอปาสาทวาสิโกฯ **ตารุกฺโข** อิจฺฉานงฺคลวาสิโกฯ **โปกฺขรสาตี** อุกฺกฏฺฐวาสิโกฯ **ชาณุโสณี** สาวตฺถิวาสิโกฯ **โตเทยฺโย** ตุทิคามวาสิโกฯ **อเญฺญ จา**ติ อเญฺญ จ พหุชนาฯ อตฺตโน อตฺตโน นิวาสฏฺฐาเนหิ อาคนฺตฺวา มนฺตสชฺฌายกรณตฺถํ ตตฺถ ปฏิวสนฺติฯ มนสากฏสฺส กิร รมณียตาย เต พฺราหฺมณา ตตฺถ นทีตีเร เคหานิ การตฺวา ปริกฺขิปาเปตฺวา อเญฺญสํ พหูนํ ปเวสนํ นิวาเรตฺวา อนฺตรนฺตรา ตตฺถ คนฺตฺวา วสนฺติฯ

๕๒๐-๕๒๑. **วาเสฏฺฐภารทฺวาชาน**นฺติ **วาเสฏฺฐสฺส** จ โปกฺขรสาติโน อเนฺตวาสิกสฺส, **ภารทฺวาชสฺส** จ ตารุกฺขเนฺตวาสิกสฺสฯ เอเต กิร เทฺว ชาติสมฺปนฺนา ติณฺณํ เวทานํ ปารคู อเหสุํฯ **ชงฺฆวิหาร**นฺติ อติจิรนิสชฺชปจฺจยา กิลมถวิโนทนตฺถาย ชงฺฆจารํฯ เต กิร ทิวสํ สชฺฌายํ กตฺวา สายเณฺห วุฏฺฐาย นฺหานียสมฺภารคนฺธมาลเตลโธตวตฺถานิ คาหาเปตฺวา อตฺตโน ปริชนปริวุตา นฺหายิตุกามา นทีตีรํ คนฺตฺวา รชตปฏฺฏวเณฺณ วาลิกาสเณฺฑ อปราปรํ จงฺกมิํสุฯ เอกํ จงฺกมนฺตํ อิตโร อนุจงฺกมิ, ปุน อิตรํ อิตโรติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘อนุจงฺกมนฺตานํ อนุวิจรนฺตาน’’นฺติฯ **มคฺคามเคฺค**ติ มเคฺค จ อมเคฺค จฯ กตมํ นุ โข ปฏิปทํ ปูเรตฺวา กตเมน มเคฺคน สกฺกา สุขํ พฺรหฺมโลกํ คนฺตุนฺติ เอวํ มคฺคามคฺคํ อารพฺภ กถํ สมุฏฺฐาเปสุนฺติ อตฺโถฯ **อญฺชสายโน**ติ อุชุมคฺคเสฺสตํ เววจนํ, อญฺชสา วา อุชุกเมว เอเตน อายนฺติ อาคจฺฉนฺตีติ อญฺชสายโน **นิยฺยานิโก นิยฺยาตี**ติ นิยฺยายโนฺต นิยฺยาติ, คจฺฉโนฺต คจฺฉตีติ อตฺโถฯ

ตกฺกรสฺส พฺรหฺมสหพฺยตายาติ โย ตํ มคฺคํ กโรติ ปฏิปชฺชติ, ตสฺส พฺรหฺมุนา สทฺธิํ สหภาวาย, เอกฏฺฐาเน ปาตุภาวาย คจฺฉตีติ อตฺโถฯ **ยฺวาย**นฺติ โย อยํฯ **อกฺขาโต**ติ กถิโต ทีปิโตฯ **พฺราหฺมเณน โปกฺขรสาตินา**ติ อตฺตโน อาจริยํ อปทิสติฯ อิติ วาเสโฏฺฐ สกเมว อาจริยวาทํ โถเมตฺวา ปคฺคณฺหิตฺวา วิจรติฯ ภารทฺวาโชปิ สกเมวาติฯ เตน วุตฺตํ **‘‘เนว โข อสกฺขิ วาเสโฏฺฐ’’**ติอาทิฯ

ตโต วาเสโฏฺฐ ‘‘อุภินฺนมฺปิ อมฺหากํ กถา อนิยฺยานิกาว, อิมสฺมิญฺจ โลเก มคฺคกุสโล นาม โภตา โคตเมน สทิโส นตฺถิ, ภวญฺจ โคตโม อวิทูเร วสติ, โส โน ตุลํ คเหตฺวา นิสินฺนวาณิโช วิย กงฺขํ ฉินฺทิสฺสตี’’ติ จิเนฺตตฺวา ตมตฺถํ ภารทฺวาชสฺส อาโรเจตฺวา อุโภปิ คนฺตฺวา อตฺตโน กถํ ภควโต อาโรเจสุํฯ เตน วุตฺตํ ‘‘อถ โข วาเสโฏฺฐ...เป.... ยฺวายํ อกฺขาโต พฺราหฺมเณน ตารุเกฺขนา’’ติฯ

๕๒๒. **เอตฺถ โภ โคตมา**ติ เอตสฺมิํ มคฺคามเคฺคฯ **วิคฺคโห วิวาโท**ติอาทีสุ ปุพฺพุปฺปตฺติโก วิคฺคโหฯ อปรภาเค วิวาโทฯ ทุวิโธปิ เอโส นานาอาจริยานํ วาทโต นานาวาโทฯ

๕๒๓. อถ กิสฺมึ ปน โวติ ตุวมฺปิ อยเมว มโคฺคติ อตฺตโน อาจริยวาทเมว ปคฺคยฺห ติฏฺฐสิ, ภารทฺวาโชปิ อตฺตโน อาจริยวาทเมว, เอกสฺสาปิ เอกสฺมึ สํสโย นตฺถิฯ เอวํ สติ กิสฺมึ โว วิคฺคโหติ ปุจฺฉติฯ

๕๒๔. มคฺคามเคฺค , โภ โคตมาติ มเคฺค โภ โคตม อมเคฺค จ, อุชุมเคฺค จ อนุชุมเคฺค จาติ อโตฺถฯ เอส กิร เอกพฺราหฺมณสฺสาปิ มคฺคํ ‘‘น มโคฺค’’ติ น วทติฯ ยถา ปน อตฺตโน อาจริยสฺส มโคฺค อุชุมโคฺค, น เอวํ อเญฺญสํ อนุชานาติ, ตสฺมา ตเมวตฺถํ ทีเปโนฺต ‘‘กิญฺจาปิ โภ โคตมา’’ติอาทิมาหฯ

สพฺพานิ ตานีติ ลิงฺควิปลฺลาเสน วทติ, สเพฺพ เตติ วุตฺตํ โหติฯ **พหูนี**ติ อฏฺฐ วา ทส วาฯ **นานามคฺคานี**ติ มหนฺตามหนฺตชงฺฆมคฺคสกฏมคฺคาทิวเสน นานาวิธานิ สามนฺตา คามนทีตฬากเขตฺตาทีหิ อาคนฺตฺวา คามํ ปวิสนมคฺคานิฯ

๕๒๕-๕๒๖. ‘‘นิยฺยนฺตีติ วาเสฏฺฐ วเทสี’’ติ ภควา ติกฺขตฺตุํ วจีเภทํ กตฺวา ปฏิญฺญํ กาเรสิฯ กสฺมา? ติตฺถิยา หิ ปฏิชานิตฺวา ปจฺฉา นิคฺคยฺหมานา อวชานนฺติฯ โส ตถา กาตุํ น สกฺขิสฺสตีติฯ

๕๒๗-๕๒๙. เตว เตวิชฺชาติ เต เตวิชฺชาฯ วกาโร อาคมสนฺธิมตฺตํฯ **อนฺธเวณี**ติ อนฺธปเวณี, เอเกน จกฺขุมตา คหิตยฏฺฐิยา โกฏิํ เอโก อโนฺธ คณฺหติ, ตํ อนฺธํ อโญฺญ ตํ อโญฺญติ เอวํ ปณฺณาสสฏฺฐิ อนฺธา ปฏิปาฏิยา ฆฏิตา อนฺธเวณีติ วุจฺจติฯ **ปรมฺปรสํสตฺตา**ติ อญฺญมญฺญํ ลคฺคา, ยฏฺฐิคาหเกนปิ จกฺขุมตา วิรหิตาติ อโตฺถฯ เอโก กิร ธุโตฺต อนฺธคณํ ทิสฺวา ‘‘อสุกสฺมึ นาม คาเม ขชฺชโภชฺชํ สุลภ’’นฺติ อุสฺสาเหตฺวา ‘‘เตน หิ ตตฺถ โน สามิ เนหิ, อิทํ นาม เต เทมา’’ติ วุเตฺต, ลญฺชํ คเหตฺวา อนฺตรามเคฺค มคฺคา โอกฺกมฺม มหนฺตํ คจฺฉํ อนุปริคนฺตฺวา ปุริมสฺส หเตฺถน ปจฺฉิมสฺส กจฺฉํ คณฺหาเปตฺวา ‘‘กิญฺจิ กมฺมํ อตฺถิ, คจฺฉถ ตาว ตุเมฺห’’ติ วตฺวา ปลายิ, เต ทิวสมฺปิ คนฺตฺวา มคฺคํ อวินฺทมานา ‘‘กุหิํ โน จกฺขุมา, กุหิํ มโคฺค’’ติ ปริเทวิตฺวา มคฺคํ อวินฺทมานา ตเตฺถว มริํสุฯ เต สนฺธาย วุตฺตํ ‘‘ปรมฺปรสํสตฺตา’’ติฯ **ปุริโมปี**ติ ปุริเมสุ ทสสุ พฺราหฺมเณสุ เอโกปิฯ **มชฺฌิโมปี**ติ มชฺฌิเมสุ อาจริยปาจริเยสุ เอโกปิฯ **ปจฺฉิโมปี**ติ อิทานิ เตวิเชฺชสุ พฺราหฺมเณสุ เอโกปิฯ **หสฺสกเญฺญวา**ติ หสิตพฺพเมวฯ **นามกเญฺญวา**ติ ลามกํเยวฯ ตเทตํ อตฺถาภาเวน **ริตฺตกํ,** ริตฺตกตฺตาเยว **ตุจฺฉกํฯ** อิทานิ พฺรหฺมโลโก ตาว ติฏฺฐตุ, โย เตวิเชฺชหิ น ทิฏฺฐปุโพฺพฯ เยปิ จนฺทิมสูริเย เตวิชฺชา ปสฺสนฺติ, เตสมฺปิ สหพฺยตาย มคฺคํ เทเสตุํ นปฺปโหนฺตีติ ทสฺสนตฺถํ ‘‘ตํ กิํ มญฺญสี’’ติอาทิมาหฯ

๕๓๐. ตตฺถ **ยโต จนฺทิมสูริยา อุคฺคจฺฉนฺตี**ติ ยสฺมึ กาเล อุคฺคจฺฉนฺติฯ **ยตฺถ จ โอคฺคจฺฉนฺตี**ติ ยสฺมึ กาเล อตฺถเมนฺติ, อุคฺคมนกาเล จ อตฺถงฺคมนกาเล จ ปสฺสนฺตีติ อโตฺถฯ **อายาจนฺตี**ติ ‘‘อุเทหิ ภวํ จนฺท, อุเทหิ ภวํ สูริยา’’ติ เอวํ อายาจนฺติฯ **โถมยนฺตี**ติ ‘‘โสโมฺม จโนฺท, ปริมณฺฑโล จโนฺท, สปฺปโภ จโนฺท’’ติอาทีนิ วทนฺตา ปสํสนฺติฯ **ปญฺชลิกา**ติ ปคฺคหิตอญฺชลิกาฯ **นมสฺสมานา**ติ ‘‘นโม นโม’’ติ วทมานาฯ

๕๓๑-๕๓๒. ยํ ปสฺสนฺตีติ เอตฺถ **ยนฺ**ติ นิปาตมตฺตํฯ **กิํ ปน น กิรา**ติ เอตฺถ อิธ ปน กิํ วตฺตพฺพํฯ ยตฺถ กิร เตวิเชฺชหิ พฺราหฺมเณหิ น พฺรหฺมา สกฺขิทิโฏฺฐติ เอวมโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ

อจิรวตีนทีอุปมากถา

๕๔๒. **สมติตฺติกา**ติ สมภริตาฯ **กากเปยฺยา**ติ ยตฺถ กตฺถจิ ตีเร ฐิเตน กาเกน สกฺกา ปาตุนฺติ กากเปยฺยาฯ **ปารํ ตริตุกาโม**ติ นทึ อติกฺกมิตฺวา ปรตีรํ คนฺตุกาโมฯ **อเวฺหยฺยา**ติ ปโกฺกเสยฺยฯ **เอหิ ปาราปาร**นฺติ อโมฺภ ปาร อปารํ เอหิ, อถ มํ สหสาว คเหตฺวา คมิสฺสสิ, อตฺถิ เม อจฺจายิกกมฺมนฺติ อโตฺถฯ

๕๔๔. **เย ธมฺมา พฺราหฺมณการกา**ติ เอตฺถ ปญฺจสีลทสกุสลกมฺมปถเภทา ธมฺมา พฺราหฺมณการกาติ เวทิตพฺพา , ตพฺพิปรีตา อพฺราหฺมณการกาฯ **อินฺทมวฺหายามา**ติ อินฺทํ อวฺหายาม ปโกฺกสามฯ เอวํ พฺราหฺมณานํ อวฺหายนสฺส นิรตฺถกตํ ทเสฺสตฺวา ปุนปิ ภควา อณฺณวกุจฺฉิยํ สูริโย วิย ชลมาโน ปญฺจสตภิกฺขุปริวุโต อจิรวติยา ตีเร นิสิโนฺน อปรมฺปิ นทีอุปมํเยว อาหรโนฺต ‘‘เสยฺยถาปี’’ติอาทิมาหฯ

๕๔๖. **กามคุณา**ติ กามยิตพฺพเฎฺฐน กามา, พนฺธนเฎฺฐน คุณาฯ ‘‘อนุชานามิ ภิกฺขเว, อหตานํ วตฺถานํ ทิคุณํ สงฺฆาฎิ’’นฺติ (มหาว. ๓๔๘) เอตฺถ หิ ปฎลโฎฺฐ คุณโฎฺฐฯ ‘‘อเจฺจนฺติ กาลา ตรยนฺติ รตฺติโย, วโยคุณา อนุปุพฺพํ ชหนฺตี’’ติ เอตฺถ ราสโฎฺฐ คุณโฎฺฐฯ ‘‘สตคุณา ทกฺขิณา ปาฎิกงฺขิตพฺพา’’ติ (ม. นิ. ๓.๓๗๙) เอตฺถ อานิสํสโฎฺฐ คุณโฎฺฐฯ ‘‘อนฺตํ อนฺตคุณํ (ขุ. ปา. ๓.๑) กยิรา มาลาคุเณ พหู’’ติ (ธ. ป. ๕๓) จ เอตฺถ พนฺธนโฎฺฐ คุณโฎฺฐฯ อิธาปิ เอเสว อธิเปฺปโตฯ เตน วุตฺตํ ‘‘พนฺธนเฎฺฐน คุณา’’ติฯ **จกฺขุวิเญฺญยฺยา**ติ จกฺขุวิญฺญาเณน ปสฺสิตพฺพาฯ เอเตนุปาเยน โสตวิเญฺญยฺยาทีสุปิ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **อิฎฺฐา**ติ ปริยิฎฺฐา วา โหนฺตุ, มา วา, อิฎฺฐารมฺมณภูตาติ อโตฺถฯ **กนฺตา**ติ กามนียาฯ **มนาปา**ติ มนวฑฺฒนกาฯ **ปิยรูปา**ติ ปิยชาติกาฯ **กามูปสญฺหิตา**ติ อารมฺมณํ กตฺวา อุปฺปชฺชมาเนน กาเมน อุปสญฺหิตาฯ **รชนียา**ติ รญฺชนียา, ราคุปฺปตฺติการณภูตาติ อโตฺถฯ

คธิตาติ เคเธน อภิภูตา หุตฺวาฯ **มุจฺฉิตา**ติ มุจฺฉาการปฺปตฺตาย อธิมตฺตตาย ตณฺหาย อภิภูตาฯ **อโชฺฌปนฺนา**ติ อธิโอปนฺนา โอคาฬฺหา ‘‘อิทํ สาร’’นฺติ ปรินิฎฺฐานปฺปตฺตา หุตฺวาฯ **อนาทีนวทสฺสาวิโน**ติ อาทีนวํ อปสฺสนฺตาฯ **อนิสฺสรณปญฺญา**ติ อิทเมตฺถ นิสฺสรณนฺติ, เอวํ ปริชานนปญฺญาวิรหิตา, ปจฺจเวกฺขณปริโภควิรหิตาติ อโตฺถฯ

๕๔๘. **อาวรณา**ติอาทีสุ อาวรนฺตีติ **อาวรณาฯ** นิวาเรนฺตีติ **นีวรณาฯ** โอนนฺธนฺตีติ **โอนาหนาฯ** ปริโยนนฺธนฺตีติ **ปริโยนาหนาฯ** กามจฺฉนฺทาทีนํ วิตฺถารกถา วิสุทฺธิมคฺคโต คเหตพฺพาฯ

๕๔๙-๕๕๐. **อาวุตา นิวุตา โอนทฺธา ปริโยนทฺธา**ติ ปทานิ อาวรณาทีนํ วเสน วุตฺตานิฯ **สปริคฺคโห**ติ อิตฺถิปริคฺคเหน สปริคฺคโหติ ปุจฺฉติฯ **อปริคฺคโห โภ โคตมา**ติอาทีสุปิ กามจฺฉนฺทสฺส อภาวโต อิตฺถิปริคฺคเหน อปริคฺคโหฯ พฺยาปาทสฺส อภาวโต เกนจิ สทฺธึ เวรจิเตฺตน อเวโรฯ ถินมิทฺธสฺส อภาวโต จิตฺตเคลญฺญสงฺขาเตน พฺยาปเชฺชน อพฺยาปโชฺชฯ อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจาภาวโต อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจาทีหิ สํกิเลเสหิ อสํกิลิฎฺฐจิโตฺต สุปริสุทฺธมานโสฯ วิจิกิจฺฉาย อภาวโต จิตฺตํ วเส วเตฺตติฯ ยถา จ พฺราหฺมณา จิตฺตคติกา โหนฺตีติ, จิตฺตสฺส วเสน วตฺตนฺติ, น ตาทิโสติ วสวตฺตีฯ

๕๕๒. **อิธ โข ปนา**ติ อิธ พฺรหฺมโลกมเคฺคฯ **อาสีทิตฺวา**ติ อมคฺคเมว ‘‘มโคฺค’’ติ อุปคนฺตฺวาฯ **สํสีทนฺตี**ติ ‘‘สมตล’’นฺติ สญฺญาย ปงฺกํ โอติณฺณา วิย อนุปฺปวิสนฺติฯ **สํสีทิตฺวา วิสารํ ปาปุณนฺตี**ติ เอวํ ปเงฺก วิย สํสีทิตฺวา วิสารํ องฺคมงฺคสํภญฺชนํ ปาปุณนฺติฯ **สุกฺขตรํ มเญฺญ ตรนฺตี**ติ มรีจิกาย วเญฺจตฺวา ‘‘กากเปยฺยา นที’’ติ สญฺญาย ‘‘ตริสฺสามา’’ติ หเตฺถหิ

จ ปาเทหิ จ วายมมานา สุกฺขตรณํ มเญฺญ ตรนฺติฯ ตสฺมา ยถา หตฺถปาทาทีนํ สํภญฺชนํ ปริภญฺชนํ, เอวํ อปาเยสุ สํภญฺชนํ ปริภญฺชนํ ปาปุณนฺติฯ อิเธว จ สุขํ วา สาตํ วา น ลภนฺติฯ **ตสฺมา อิทํ เตวิชฺชานํ พฺราหฺมณานนฺ**ติ ตสฺมา อิทํ พฺรหฺมสหพฺยตาย มคฺคทีปกํ เตวิชฺชกํ ปาวจนํ เตวิชฺชานํ พฺราหฺมณานํฯ **เตวิชฺชาอิริณนฺ**ติ เตวิชฺชาอรญฺญํ **อิริณนฺ**ติ หิ อคามกํ มหาอรญฺญํ วุจฺจติฯ **เตวิชฺชาวิวนนฺ**ติ ปุปฺผผเลหิ อปริโภครุกฺเขหิ สณฺฉนฺนํ นิรุทกํ อรญฺญํ ฯ ยตฺถ มคฺคโต อุกฺกมิตฺวา ปริวตฺติตุมฺปิ น สกฺกา โหนฺติ, ตํ สนฺธายาห ‘‘เตวิชฺชาวิวนนฺติปิ วุจฺจตี’’ติฯ **เตวิชฺชาพฺยสนนฺ**ติ เตวิชฺชานํ ปญฺจวิธพฺยสนสทิสเมตํฯ ยถา หิ ญาติโรคโภค ทิฏฺฐิสีลพฺยสนปฺปตฺตสฺส สุขํ นาม นตฺถิ, เอวํ เตวิชฺชานํ เตวิชฺชกํ ปาวจนํ อาคมฺม สุขํ นาม นตฺถีติ ทเสฺสติฯ

๕๕๔. **ชาตสํวโฑฺฒ**ติ ชาโต จ วฑฺฒิโต จ, โย หิ เกวลํ ตตฺถ ชาโตว โหติ, อญฺญตฺถ วฑฺฒิโต, ตสฺส สมนฺตา คามมคฺคา น สพฺพโส ปจฺจกฺขา โหนฺติ, ตสฺมา ชาตสํวโฑฺฒติ อาหฯ ชาตสํวโฑฺฒปิ โย จิรนิกฺขนฺโต, ตสฺส น สพฺพโส ปจฺจกฺขา โหนฺติฯ ตสฺมา ‘‘ตาวเทว อวสฏ’’นฺติ อาห, ตงฺขณเมว นิกฺขนฺตนฺติ อโตฺถฯ **ทนฺธายิตตฺตนฺ**ติ อยํ นุ โข มโคฺค, อยํ น นุ โขติ กงฺขาวเสน จิรายิตตฺตํฯ **วิตฺถายิตตฺตนฺ**ติ ยถา สุขุมํ อตฺถชาตํ สหสา ปุจฺฉิตสฺส กสฺสจิ สรีรํ ถทฺธภาวํ คณฺหาติ, เอวํ ถทฺธภาวคฺคหณํฯ **น เตฺวว**าติ อิมินา สพฺพญฺญุตญฺญาณสฺส อปฺปฏิหตภาวํ ทเสฺสติฯ ตสฺส หิ ปุริสสฺส มาราวฏฺฏนาทิวเสน สิยา ญาณสฺส ปฏิฆาโตฯ เตน โส ทนฺธาเยยฺย วา วิตฺถาเยยฺย วาฯ สพฺพญฺญุตญฺญาณํ ปน อปฺปฏิหตํ, น สกฺกา ตสฺส เกนจิ อนฺตราโย กาตุนฺติ ทีเปติฯ

๕๕๕. **อุลฺลุมฺปตุ ภวํ โคตโม**ติ อุทฺธรตุ ภวํ โคตโมฯ **พฺราหฺมณึ ปช**นฺติ พฺราหฺมณทารกํ, ภวํ โคตโม มม พฺราหฺมณปุตฺตํ อปายมคฺคโต อุทฺธริตฺวา พฺรหฺมโลกมเคฺค ปติฏฺฐเปตูติ อโตฺถฯ อถสฺส ภควา พุทฺธุปฺปาทํ ทเสฺสตฺวา สทฺธึ ปุพฺพภาคปฏิปทาย เมตฺตาวิหาราทิพฺรหฺมโลกคามิมคฺคํ เทเสตุกาโม ‘‘เตน หิ วาเสฏฺฐา’’ติอาทิมาหฯ ตตฺถ ‘‘อิธ ตถาคโต’’ติอาทิ สามญฺญผเล วิตฺถาริตํฯ เมตฺตาสหคเตนาติอาทีสุ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ สพฺพํ วิสุทฺธิมเคฺค พฺรหฺมวิหารกมฺมฏฺฐานกถายํ วุตฺตํฯ **เสยฺยถาปิ วาเสฏฺฐ พลวา สงฺขธโม**ติอาทิ ปน อิธ อปุพฺพํฯ ตตฺถ **พลวา**ติ พลสมฺปโนฺนฯ **สงฺขธโม**ติ สงฺขธมโกฯ **อปฺปกสิเรนา**ติ อกิเจฺฉน อทุเกฺขนฯ ทุพฺพโล หิ สงฺขธโม สงฺขํ ธมโนฺตปิ น สโกฺกติ จตโสฺส ทิสา สเรน วิญฺญาเปตุํ, นาสฺส สงฺขสโทฺท สพฺพโต ผรติฯ พลวโต ปน วิปฺผาริโก โหติ, ตสฺมา ‘‘พลวา’’ติอาทิมาหฯ **เมตฺตาย เจโตวิมุตฺติยา**ติ เอตฺถ เมตฺตาติ วุเตฺต อุปจาโรปิ อปฺปนาปิ วฏฺฏติ, ‘‘เจโตฺตวิมุตฺตี’’ติ วุเตฺต ปน อปฺปนาว วฏฺฏติฯ **ยํ ปมาณกตํ กมฺม**นฺติ ปมาณกตํ กมฺมํ นาม กามาวจรํ วุจฺจติฯ อปฺปมาณกตํ กมฺมํ นาม รูปารูปาวจรํฯ ตญฺหิ ปมาณํ อติกฺกมิตฺวา โอทิสฺสกอโนทิสฺสกทิสาผรณวเสน วเฑฺฒตฺวา กตตฺตา อปฺปมาณกตนฺติ วุจฺจติฯ **น ตํ ตตฺราวสิสฺสติ น ตํ ตตฺราวติฏฺฐตี**ติ ตํ กามาวจรกมฺมํ ตสฺมึ รูปาวจรารูปาวจรกเมฺม น โอหียติ, น ติฏฺฐติฯ กึ วุตฺตํ โหติ – ตํ กามาวจรกมฺมํ ตสฺส รูปารูปาวจรกมฺมสฺส อนฺตรา ลคฺคิตุํ วา ฐาตุํ วา รูปารูปาวจรกมฺมํ ผริตฺวา ปริยาทิยิตฺวา อตฺตโน โอกาสํ คเหตฺวา ปติฏฺฐาตุํ น สโกฺกติฯ อถ โข รูปาวจรารูปาวจรกมฺมเมว กามาวจรํ มโหโฆ วิย ปริตฺตํ อุทกํ ผริตฺวา ปริยาทิยิตฺวา อตฺตโน โอกาสํ คเหตฺวา ติฏฺฐติฯ ตสฺส วิปากํ ปฏิพาหิตฺวา สยเมว พฺรหฺมสหพฺยตํ อุปเนตีติฯ **เอวํวิหารี**ติ เอวํ เมตฺตาทิวิหารีฯ

๕๕๙. **เอเต มยํ ภวนฺตํ โคตม**นฺติ อิทํ เตสํ ทุติยํ สรณคมนํฯ ปฐมเมว เหเต มชฺฌิมปณฺณาสเก วาเสฏฺฐสุตฺตํ สุตฺวา สรณํ คตา, อิมํ ปน เตวิชฺชสุตฺตํ สุตฺวา ทุติยมฺปิ สรณํ

คตาฯ กติปาหจฺจเยน ปพฺพชิตฺวา อคฺคญฺญสุตฺเต อุปสมฺปทเญฺจว อรหตฺตญฺจ อลตฺถุํฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

อิติ สุมงฺคลวิลาสินิยา ทีฆนิกายฏฺฐกถายํ

เตวิชฺชสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

นิฏฺฐิตา จ เตรสสุตฺตปฏิมณฺฑิตสฺส สีลกฺขนฺธวคฺคสฺส

อตฺถวณฺณนาติฯ

สีลกฺขนฺธวคฺคฏฺฐกถา นิฏฺฐิตาฯ